

IRATAIM AZ EMIGRÁCZIÓBÓL

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

I.

Budapest, 1880. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Kossuth Lajos

IRATAIM

AZ EMIGRÁCZIÓBÓL.

KOSSUTH LAJOS.

ELSŐ KÖTET.

AZ 1859-ki OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.
1880.

LIBRARY
JUL 17 1967
UNIVERSITY OF TORONTO

ELŐSZÓ.

Kifejezhetlen érzelem-vihar dulta lelkemet, midőn a világosi fegyverletétel hontalanná tett.

Nincs szó, mely arról fogalmat adhatna.

Leborultam hazám földjére, mielőtt határán átlépnék; — zokogva nyomtam reá a fiui szeretet búcsucsókját; — egy csipetnyi port vettem belőle magamhoz; — még egy lépés, és — — — ugy valék, mint a tört hajó roncsa, melyet a szélvész kidob a homokra egy sivatagon.*)

Egy török főtiszt, »Alláh«-t emlitve, üdvözölt barátságosan; — elvezetett a fekhelyhez, melyet isten szabad ege alatt számomra készittetett barátságosan, és — — — kardomat kérte; lesütött szemmel, mintha szégyenlené, hogy török magyart lefegyverez.

Lekötöttem, átnyujtottam szótlanul, könynyel szememben, és ő, jó nyugalmat kivánva, magamra hagyott bánatommal.

---

*) Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai sajtóban egész körutat tett egy búcsu-szózat nemzetemhez nevemben. Az költött szózat. Én sem azt, sem mást nem irtam.

Nyugalom és hontalanság!

Ha tudott-e a hitrege Ádámja nyugodni, midőn mögötte, a kitaszitott mögött, Éden kertjének kapuja becsapódott, mivel hogy a jó és gonosz tudása fájának gyümölcséből evett!

Én is ettem abból a gyümölcsből, és felismertem a jót s a gonoszt; és felemeltem kezemet a jónak védelmére a gonosz ellen. A gonosz győzött, és én hazámból, — az én Édenemből kitaszittattam

Ott álltam tompa merengésben a nem magyar Duna partján, melynek habjaiba — amonnan felülről, — a magyar nemzet könyeiből ég felé szállott vizpára csapadéka vegyült, s kis távolságban tőlem rohant tova a Vaskapu sziklatorlaszán keresztül, zugva, morogva, mintha szitkozódnék a meg nem érdemlett végzet ellen.

Én hallgattam e zugást, mely keblem viharával összefolyt; belebámultam a méltatlanul meghiusult honfi remények semmiségébe; és arczomon öntudatlanul a kifejezhetlen fájdalom könyzápora ömlött alá

Minden volt e könyzáporban, a mi a hazafi szivének fáj; minden! csak egy nem! a reménytelenség nem; a kétségbeesés hazám jövője felett nem.

Ugy tetszett nekem, — még akkor a fájdalom első lázrohamában is ugy tetszett nekem, mintha az ég csillagainak fényszikrázatából, könyeim fátyolán keresztül egy sugár lövellene felém, mely azt hirdeti borult lelkemnek, hogy nemzetem szenvedni fog ugyan, irtózatosat fog szenvedni; mert bosszuja rettenetes a féktelen uralomvágynak, mely a megaláztatás porából nem maga tehetségével emelkedik fel; hát szenvedni fog nemzetem irtózatosat, de nem hal bele!

Ez akkor az érzelmek lázában csak amolyan sugalom volt, mely átvillan a sziven a nélkül, hogy a gondolkozó agy idegcsövein keresztül venné utját; olyas valami, mint az, a mit a könyörület istene szokott lövelleni a szenvedőnek lelkébe, hogy meg ne őrüljön a bú miatt.

Később a török nagylelküen megvédte életemet és hontalan társaim életét. Megvédte, nem veszély nélkül magára nézve. A győzelmében elbizakodott két szomszéd hatalmasság háboruval fenyegette, ha ki nem ad. S midőn a helyzet már oly fenyegető szint öltött, hogy a szultán tanácsosai nem vélnék kiadatásunkat kikerülhetni, ha csak a menekvők török vallásra nem térnek át, s ez által török alattvalókká nem lesznek, *Abdul Medsid* szultán felemelkedett üléséből a Divánban, s kezeit égre emelve, ünnepélyesen ezeket mondá: »Alláh hatalmas. Bizom oltalmában. De ha vesznem kell, vesszek becsülettel. Azt a gyalázatot nem hozom nevemre, hogy megsértettem a vendégjogot, hogy kiszolgáltattam ellenségeik bosszujának a szerencsétleneket, kik nálam oltalmat kerestenek. Akarom, hogy meg is találják. Jőjjön, a minek jőni kell. Én nem adom ki. Igy akarom. Igy legyen. Gondoskodjatok a védelemről.«

És nem adott ki. Háboru nem lett belőle. De lett számunkra letartóztatási fogság a távol Ázsiában. Igy látta jónak a dolgot közölni az európai diplomáczia.

És mi ott, a távol magányban gondolkoztunk hazánk multja, jelene, jövendője felett. És én végigtaglalva elmémben 1848—49-ki szabadságharczunk keletkezését, jellemét, lefolyását és az okok kutfejét, melyek a bukást lehetővé tették, minél inkább számot vetettem a helyzettel, minél inkább számba vettem nemze-

tem életerejének ugy történelmi mint lélektani elemeit, annálinkább megerősödtem azon meggyőződésben, hogy a hit és remény, mely amott a Duna partján, a hontalanság fájdalmának első rohama közben lelkemen átvillant, a higgadt megfontolásban csak megerősitést találhat.

Nemzetem nem halhat meg a szenvedések alatt, melyek reá mérettek. A magyar kérdésnek történelmi alapja is van, jogi alapja is van, földleirati, népességi, politikai, számtani alapja is van; s e kérdés Európa szabadságának, Európa hatalmi sulyegyenének érdekeivel kapcsolatos. Ily kérdések belekiáltanak a világtörténelem logikájába. E kiáltást ideig-óráig az erőszak elfojthatja, de a kérdést ki nem törülheti az események számla-könyvéből, hová azt a történelem beirta. — E kérdés helyet fog magának követelni Európa függő kérdései közt mindaddig, mig vagy jog és igazság szerint meg nem oldatik, vagy a nemzet róla maga le nem mond.

Igy gondolkoztam én, s igy gondolkozott az öszszes magyar emigráczió. Bármi viszályok keseritették is a már magában is keserü hontalan életet; bár elszóródtunk a föld hátán, mint egy második Izrael; bár legtöbbünknek vállait, a hazafi bánat nehéz terhén kivül, a becsületes megélhetés bizonytalanságának keresztje is nyomta, a mint tapostuk a nyomoruság változatos utjait, idegenek közt idegenek — e gondolkozásban mindig, mindenhol, mindannyian egyetértettünk: mint akár barátilag összetartva, akár barátságtalanul szertehuzva egyetértettünk abban, hogy a magyar emigráczióra számkivetésében a rendületlen hazafiság tevékenységének szent kötelessége vár.

Élő tiltakozást kell képeznie a magyar haza állami életének eltiprása ellen isten és világ előtt.

Szóllania kell a némaságra kárhoztatott, cselekednie a bilincsre vert nemzet helyett, a bilincsre vert nemzet javára.

Fennen kell lobogtatnia a zászlót, melyet »névtelen félisteneinknek« honszeretettől izmosult karjai enyészhetlen dicsfénynyel vettek körül, — s melynek bukása gyászoló megdöbbenést keltett a világ népeinél.

Fen kell tartania a magyar kérdést a világtörténelem azon kérdései közt, melyek annak elmészetétől megoldást követelnek, az erkölcsi világrendet kormányzó örök törvények örök igazsága szerint.

Jelképeznie kell a magyar nemzet politikai vallásának ama hitágazatát, hogy ha a hármas hegy országunk czimerében mártirok vérével áztatott Golgothává lett is 49-ben, mint volt már többször ezelőtt: a kereszt, mely e Golgothán emelkedik, most sem sir fejfája, hanem a feltámadás jelvénye.

Hirdetnie kell hitét nemzete független jövendőjében, miszerint a világ is higyjen benne, s mert hiszen, a magyar nemzetet számba is vegye.

S mig ernyedetlen tevékenysége által a bátoritás delejfolyamát önti haza felé, hogy a nemzet el ne csüggedjen a szenvedések alatt, meg kell magában a magyar nemzet jog és természetszerű aspiráczióit testesitenie, és kapcsot képeznie ezek közt és a világesemények közt.

Nem mondhatom, hogy a magyar emigráczió »házi élete« egészen ment volt azon gyarlóságoktól, melyekkel a számüzetések történelmében mindenhol, minden időben találkozunk. Emberek vagyunk, s az ember gyarló teremtés. És annak a szabályszerütlen társadalomnak, mely a »számüzöttek nemzetének« lett elne-

vezve, kényszerü ziláltsága nagyon kevéssé alkalmas az emberi gyarlóságot féken tartani.

De a számkivetettség aprólékos nyomoruságai csak amolyan tünékeny buborékok, melyek a történelem lapjára maradandó foltot nem nyomnak.

Ellenben azon elismeréssel tartozik a magyar emigrácziónak a történelem, hogy a haza iránti hivatásának hiven megfelelt, kötelességeit becsületesen teljesitette.

Sőt állithatom, hogy a magyar emigráczió tevékenysége nem volt befolyás nélkül még a viszonyok azon fordulatára sem, melyet otthon uj alkotmányos korszaknak neveznek.

A mi saját személyemet illeti: reám a multaknál fogva fokozatos mértékben hárult a kötelesség, hogy minden erőmből iparkodjam utat egyengetni nem zetemnek független állami létének visszaszerezhetése felé, melyet egy ezredéves mult, az ősök szent hagyománya, az utódok elidegenithetlen öröksége gyanánt szállitott reá.

E szó »utegyengetés« adja meg a keretet azon tevékenységhez, melyet külföldön kifejthettünk. Mi tehetségünket nem becsültük tul. Soha sem ringattuk magunkat azon ábrándos képzeletben, hogy mi szerezhetjük vissza nemzetünk számára a független nemzetek kerek asztalánál azon helyet, melyhez ezredéves történelménél s az európai közjog egészitő részét képező diplomácziai kötéseknél fogva is kétségbevonhatlan joga van. Ezt csak a nemzet maga teheti.

A mi hivatásunk volt oda hatni, hogy ha tenni akarandja, a külviszonyokban oly támaszt találhasson,

miszerint — a mennyire emberi számitás biztos lehet — a siker csak saját határozottságától függjön.

E szempontból indulva, én három irányban tartottam kötelességemnek a becsületes igyekezetet.

Az egyik irányt annak tudata szabta elémbe, hogy a kutfő, melyre 49-ben a magyar nemzet óriási erőfeszitésének meghiusulása visszavezethető, az önbizalomban megfogyatkozás volt.

A másikat Európa viszonyainak ismeretéből merítettem, mely vagy egy általános európai rázkódtatás, vagy egyes függő európai kérdések felmerülésénél oly kombinácziók lehetőségére mutatott, melyek az érdektalálkozás alapján nemzetünknek a felszabaditás munkáját megkönnyithetik.

A harmadik irányt azon szükség érzete jelölte ki, hogy sikerre még kedvező esélyek felmerülésével is csak ugy lehet kilátás, ha egyrészt czélban és szándokban szolidaritás áll fen a nemzet s az emigráczió között, másrészt pedig a kedvező esélyek a nemzetet készületlenül nem lepik meg.

Ami az elsőt, ama végzetes szerencsétlenséget illeti, melyet az önbizalomban megfogyatkozásnak neveztem: én akként voltam és vagyok meggyőződve, hogy bármi sok összeszivárgás táplálta is azon földalatti folyamot, mely a nemzet önbizalmának partjait aláásogatta, mindez nem volt volna képes a nemzet közszellemét a reménytelenségig megingatni, ha nemzetünk magát az egész világtól oly kimondhatlanul elhagyatottnak nem érezte volna.

Pedig a magyar nemzet ügye távolról sem volt oly reménytelenül elhagyatott, mint szerencsétlen elszigeteltségünkben képzeltük volt.

Mind inkább tért kezdett nyerni az európai kormánykörökben is azon igazság elismerése, hogy a magyarországi események nem tartoznak az addig nem birt népjogok kivivására intézett forradalmi rázkódtatások rovatába, melyek azon időben Európán végigzugtak. — Be kezdték látni, hogy minálunk nem a nemzet csinált forradalmat az országló hatalom ellen, hanem az országló hatalom, egy oly törvényes állapotnak fegyveres erővel felforgatására, mely diplomácziai kötéseken alapult s az európai közjog integráns részét, az európai egyensuly egyik tényezőjét képezte.

Mind inkább méltatásra kezdett találni azon körülmény, hogy a magyar nemzet s az uralkodóház közti szerződést is nem a nemzet volt az első, a ki széttépte, hanem az, a ki fegyverrel támadta meg a megvédni tartozott országot s azt állami lététől megfosztottnak, egyszerű birodalmi tartománynyá lesülyesztettnek nyilatkoztatta ki.

Az orosz intervenczió felháborodást keltett világszerte. A franczia nemzetgyülésen a »szabadság jövendőjére veszélyesnek« lett határozatilag kijelentve. — Az angol külügyér — bár ügyünknek épen nem volt barátja — a parlamentben hivatalos kifejezést adott a kormány azon nézetének, hogy a mi Magyarországon történik, az fontos európai rendü esemény, (an important European transaction), mely elismervénynek a nemzetközi politikában megvan a maga szükségszerü korollariuma. — Az éjszak-amerikai hatalmas köztársaság már épen diplomácziai ügynököt küldött Magyarországra; a mi előkészitő lépés volt függetlenségünk elismerésére és számunkra mindazon politikai és anyagi előnyök felhasználhatására, melyeket a népjog ily esetekre biztosit.

Mindezeken felül pedig hatalmasan kezdett nyilatkozni igazságos ügyünk mellett a mivelt világ közvéleménye. — Bátran merem mondani, miként alig van eset a világ történelmében, hogy egy nemzet szabadságharcza nagyobb rokonszenvet keltett volna fel világszerte, mint a miénk.

De mi el voltunk zárva a világtól. E rokonszenv melege nem hatott el élet-halál küzdelmet vivott nemzetünk szivéhez s én azon nyomasztó érzéssel fogtam kezembe a hontalanság vándorbotját, hogy az elhagyatottság gondolatja nyitotta meg a tért a fondorkodásoknak, az önbizalom azon aláásására, a mely bukásunknak kutfejévé lőn.

Hazafiui kötelességemnek tekintettem tehát azon lenni, hogy a magyar szabadságügy iránti érdeklődés oly gyökeret verjen a szabad népek közvéleményében, miszerint attól ne lehessen tartanunk, hogy ha a magyar nemzet ujra ktüzné hazájának vérrel áztatott földjén a szabadság zászlaját, az elhagyatottság érzete erélyét elzsibbaszsza.

Feladatom aránylag könnyü volt, mert készen találtam a lelkesedésig fokozott rokonszenvet, melyet »névtelen félisteneink« világszerte felköltöttenek; és készen találtam a fájdalmas részvétet, melylyel nemzetem meg nem érdemlett bukása s bukására következett mártiromsága az emberiség szivét megrázkódtatá.

És e rokonszenv és e részvét nem valamely tünékeny fellobbanás volt. Több mint két év mult volt már el, a mióta Magyarországra az elnyomatás sötét éjjele reáborult, midőn engem a sors, ázsiai letartóztatásomból a szabad Albion partjaira, majd onnan a szabad Amerikába juttatott s e két év daczára, a rokonszenv és

részvét még mindig oly eleven volt, hogy tüntetésekben nyilatkozék, minőket a világ még nem látott.

Mondhatom, szabad mondanom, mert én csak alkalma s nem tárgya voltam e tüntetéseknek, e rokonszenvnek; szabad mondanom, hogy az eltiport magyar nemzet egy triumphalis menetet tartott két világrészben, minőt semmi győztes imperátorról nem jegyzett még fel a történelem.

Én e rokonszenves érdeklődést készen találva, feladatomnak tekintettem azt a magyar ügy jogi oldalának, igazságának s hazánk határain messze tulterjedő fontosságának megismertetésével állandóvá tenni.

És én azt hiszem, állandóvá lett. A változott viszonyok hamut hinthetnek a rokonszenves érdeklődés parázsára a magyar név iránt, — mely a szabadság egy istenét imádó népek házi tüzhelyénél — a világ minden részén otthonossá lőn. — Meglehet, hintettek is. A mai magyarban, ki az osztráknak nevezett hatalom politikájának örvényében kering, bajos arra a magyarra reá ismerni, a ki harmincz év előtt elidegeníthetlen ősi jogát ugyanazon hatalomtól, fegyverrel kezében, számon kérte volt. De ha ugy találna megirva lenni ama könyvben, melyet a vallás a gondviselés könyvének nevez, hogy az események kerekének forgása a multat a jövendőben ujra jelenné teszi, a hamvaiból feltámadott magyar Phönix meg fogná látni, hogy a világ rokonszenvének behamuzott parázsa ujra lángra lobban, s a magyarnak nem lenne oka magát elhagyatottnak érezni.

A mi tevékenységem második irányát, az európai viszonyok ismeretéből meritettet illeti:

A 49-ki forrongásra Európaszerte az a bizonyos állapot következett, melyet az ember a harcztéren lát a

csata után. Az a bizonyos rémületes csend, mely borzalmat okoz. A halottak ott fekszenek elterülve. A sebesültek nyöszörögnek és nyöszörgésük oly irtózatos! Különben csend van. Csak a dögmadarak sivitnak a megfertőztetett levegőben; csak a halottfosztogatók sürögnek és segitik halottá tenni azt, a ki még él.

Ilyen volt az állapot Európában 49 végével, és 49 után. A ki meghalt, hát meghalt; a kit felakasztottak, hát felakasztottak; a kit börtönbe vetettek, hát ott sínlődött; a ki bujdosott, hát üldözték; a kinek elkobozták vagyonát, hát családja megtanult koplalni; a nép fiát elvitték katonának, hát ment; megrótták a népet terhes adóval »de plenitudine potestatis«, hát arczának véres verejtékét elfizette; az árvák, özvegyek sirtak — titokban; a polgárok átkozódtak — titokban, a legrejtettebb kamarákban, jól bezárt ajtók s ablakok mögött — különben csend volt, mint a sirban van. — És a hatalmasok ezt a »rend és nyugalom« állapotának nevezték. — Nekik saját szótáruk van. — »Europa ordini et tranquillitati asserta« 49-ben, mint »libertati asserta« 15-ben.

Pedig a 49-ki reakczió sehol sem teremtett oly állapotot, mely tartósságra számithatna. Sehol az egész kontinensen. Kiütni a kardot a kézből, nem annyit teszen, mint a sziveket megnyugtatni. — Az európai kontinens egy vulkán volt. Nem füstölgött, de forrott érezhetőleg. Az embernek csak a földhöz kellett hajolni, hogy meghallja, miként zúg a mélyben alant. — Zúgása még hozzám is elhatott a kutahyai kaszárnyába. — Mikor pedig Marseilleig érkeztem, ott zúgott hajóm körül a Marseillaise viharos akkordjaiban. — Még a levegő is tele volt konspiráczióval. Minden ember konspirált jobbra vagy balra, — még azok is konspirtálak

akik azt gondolták, hogy nem konspirálnak. Még olyan emberek is konspiráltak, a kik ma már irtózatosan csodálkoznak maguk felett, hogy ők valaha konspirátorok is lehettek.

Mi, magyar emigránsok nem konspiráltunk. Nem volt reá szükségünk. A számüzöttek nemzete bizonyos tekintetben szabad nemzet. Szomoru szabadság, de még is az. A politikai számüzöttnek homlokára van irva hogy minő táborba tartozik. Hite és vallása jelvényét nem kell töltés-táskájába rejtenie. Ha akarná sem rejtheti el. — Csak ne sértse az ország törvényét, mely árva fejének menhelyet adott, — szabadon áldozhatik politikai religiójának oltárán.

Hanem ha nem konspiráltunk is, nekem most a meghiusult remények sivatagában is ugy látszik, hogy nekem, mint a magyar 49-ki zászló egyik őrének, külföldön az akkori viszonyok között hazafiui kötelességem volt az európai vulkán forrongásának fázisait szemmel tartani, nehogy kitörése meglepjen; s a meglepetés folytán elveszszen a nélkül, hogy az lenne, a mi talán lehetne: alkalom szerencsétlen hazám számára.

Az innen eredt viszonyok emigráczionális életem történetébe bele tartoznak. Nem mondhatom, hogy e viszonyoknak hazám javára gyakorlati hasznát vehettem. A világesemények más fordulatot vettek. Az a vulkán, mely egy világraható nagy kitörés előjeleit viselte magán, egy helyütt megkérleltetett, más helyütt szellentyüre talált; harmadik helyütt parcziális kitörésben csillapult le; negyedik helyütt (épen ott, hol érdekeink leginkább találkoztak) a nemzeti aspiráczziókkal magát bölcsen azonositó hatalom által, a vulkán tüzanyaga rendezett hatalmi csatornába tereltetett.

Van azonban ez eszmekörbe tartozó tapasztalataim sorában egy vonás, mely sem nem magán jellegü, sem a magyar emigráczió házi életére nem szoritkozik, hanem a magyar nemzet történelméhez tartozik.

A mint Bosztonban huszonhét évvel ezelőtt a nagyszerü lépcsőzetre lépnék, mely a Kapitolium büszke épületéhez felvezet, melynek nyilt oszlop-csarnokában Massachusets állam szenátusa és képviselőháza elnökeikkel s az államkormányzóval élükön, fedetlen fővel állottak, hogy a népjog megsértésének sulya alatt elbukott magyar nemzetnek megadják — személyemben — a tisztelet és testvéries rokonszenv adóját: szemembe ötlött a homlokzat előtt emelt diadalmi iv: rajta Massachusets állam czimere e körirattal: »ense petit placidam sub libertate quietem« *) és alatta egyik beszédemnek im e szavai:

»There is a community in the destinies of humanity.«

(Az emberiség rendeltetésében közösség (szolidaritás) van.

És ama szabad, mivelt, boldog mintaállamnak (melyben sem irástudatlan ember, sem koldus, sem rozzant ház nincs,) kormányzója engem kézen fogott és ama szavakra mutatva, isten szabad egének láttára felhivott, mondjam meg nemzetemnek: bizzék ama szent igazságban; és legyen biztos felőle, hogy az Egyesült Államok hatalmas köztársága ama szent igazság szerint fog irányában cselekedni.«

---

*) Egy kardot markoló kéz van a czimerben, s köriratul az idézett jelszó, Algernon Sidney jelszava. Egészen igy szól: »Manus haec inimica tyrannis, ense petit placidam sub libertate quietem.«

És e biztositást a népnek összesereglett százezrei egeket rázó kiáltásban hangoztatták vissza.

Nekem — a hontalan vándornak — jól esett a népek közötti szolidaritásnak ez ünnepélyes elismerése egy oly állam részéről, melynek törvényhozásában, a magyar ügynek tüzetes megvizsgálása után, ki lett mondva: hogy szabadság-harczunk jogos és igazságos volt, hogy az orosz intervenczió a nemzetközi jognak vastag megsértése volt, mit az alkotmányos szabadság fentartásánál érdekelt nemzeteknek komoly megfontolás alá kellett volna venniök — s hogy minden alkotmányosan kormányzott nemzetnek kötelessége is, érdekében is van a legbensőbb viszonyba lépni egymással a végett, hogy a kényuralom támadásainak visszaverésére erejöket minél sikeresebben egyesithessék.

Az oczeánon tul ily ünnepélyességgel hirdetett szolidáritásnak érzetét természetesen feltaláltam Európában mindazon nemzeteknél, melyeknek 1849-ki viszontagságai a »számüzöttek családjának« sorait szaporitották. De a mi a magyar nemzet független létének európai sulyát igen jelzetesen illusztrálja, az a kiváló fontosság, melyet a szolidárisnak ismert európai szabadság érdekeinél nemzetünknek mindannyian tulajdonitottak, még azok is, kik földleirati helyzetüknél fogva a magyarországi esélyek közvetlen befolyásának körén kivül állanak. — Mindannyian át voltak hatva annak érzetétől, hogy a magyar szabadságharcz az első percztől, de különösen az orosz intervenczió közbelépése óta, hazánk határain messze tul kiható, európai érdekü volt; — hogy a mi harczunkban — miként én magam is mondám Szegeden — Európa szabadságának harcza vivatott. — Ez — és azon körülmény, hogy az osztrák császár külsegitséghez volt kénytelen ellenünk

folyamodni, — hogy két nagyhatalomnak nem csak összes haderejére, de még a lelkek talaját sötétben aláturkáló vakondok-mesterségre is szüksége volt, miszerint az igazság fegyvere kezeinkből kiessék; — és a dicsfény, mely a »Honvéd« nevet körülvette, és végre az, hogy midőn Európaszerte már minden más nép elbukott, mi még állani tudtunk; — s a hős, de elhagyatottságában nyomatéktalan Velenczével utolsónak tartottunk ki a szabadság harczterén; — oly fontosságot adtak a magyar nemzetnek, hogy — mondhatom — egy idősb testvér tekintélyével lett felruházva, a szolidáris európai szabadság családjának táborában, kire mindenki bizalommal, reménynyel tekintett.

Egy megtakaritott fillérje ez a multaknak, mely ha a jelenben kiesett is a forgalomból, a jövendőben még értékre juthat.

Az európai viszonyok ismeretéből meritett tevékenységi iránynak egy másik lapjára azon összeköttetések tartoznak, melyekbe a krimeai háboru alatt a hadviselő hatalmakkal jutni megkisérlettük, az 1859-ki s 1866-ki háboruknál pedig a magyar emigráczió valósággal el is jutott.

A legutóbbi orosz-török háboru kimenetele — mely irtózatosan bele fog nyulni Európa jövendőjébe — kézzel foghatólag bebizonyitotta, mennyire igazam volt, midőn a krimeai háboru alkalmával érvényt iparkodtam szerezni azon politikai axiomának, hogy a keleti kérdést csak a magyar és lengyel ügynek együttes felkarolásával lehet azon — fájdalom elkövetkezett — katasztrófától megóvni, hogy az orosz hatalmi sphaera vészterhes kiterjesztésére ne vezessen. A török porta ezt belátta; és semmit sem óhajtott inkább, mint azt,

hogy ez észszerü politikai kombináczió érvényre jusson. — De nyugati szövetségesei — Ausztria iránti tekintetből — megfogták kezét. — Hazámnak a gondviselésszerü alkalomhoz kötött reményei füstbe mentek.

Az 59-ki olaszországi háboru szövetséges viszonyba hozta a magyar emigrácziót a francziák — akkor hatalmas — császárjával, mulékonyan; — az olasz királyi kormánynyal tartósabban egész 1867-ig, — az 1866-ki háboru a poroszszal is.

Ugy látszott mindkét alkalommal, mintha az isten könyörületének angyala a szabadulás öröm-poharát nyujtaná a sokat szenvedett magyar nemzet felé; — a meghiusult remény üröm-pohara lett belőle. — Első alkalommal — a véres, nem könnyü, de gyors győzelem az osztrák felett, vette el ajkainktól az öröm-poharat, és a győztes imperátor félelme attól az összeütközéstől, mely tizenkét évvel később elkövetkezett s melynek 59-ben elejét vehette volna. — A 66-ki háborunál pedig elütötte ajkainktól a poroszok könnyü s gyors győzelme, és még inkább — — a nemzet maga — — — akkor már az osztrák-magyar dualizmus párája telitgette a levegőt.

De a magyar emigráczió testületi életének e két mozzanata nem érdektelen, nem is fontosság nélküli lap a magyar történelemben; s a világtörténelemmel is kapcsolatos.

Deák Ferenczhez 1867-ben intézett nyilt levelemben ezeket irtam: »A magyar nemzet életrevalóságának óriási reveláczиója 1848—49-ben — melynél a sikerhez csak egy kissé több kitartás hiányzott — annyit mindenesetre eredményezett, hogy ugy a hatalmak politikájában, mint a népek érzelmeiben, nemzetünk még bukásában is azon önczélu,

életerős tényezők közé lőn sorolva, melyekkel az európai történelem fejleményeinél számolni lehet, számolni kell.«

Ez igy volt, a mig magyar kérdés volt. Hogy igy volt, annak nem érdektelen illusztráczióját fogja a történetirás a magyar emigráczió életének e mozzanataiban feltalálni.

Nekem s kik igyekezetem társai voltak, a meghiusult remények éjjelére csak azon egy emlékezet vet egy kicsi halaványka sugárt, hogy nemzetünket önczélnak óvtuk meg a hatalmak kecsegtetései közben is, s hő vágyaink türelmetlenségét is meg birtuk annyira fékezni, hogy a magyar nemzetet idegen czélok puszta eszközévé felhasználni meg ne engedjük.

Jelzettem ezekkel az első két irányban kötelességemnek tartott tevékenység természetét; a harmadik irányról — mely a házávali összeköttetésünkre vonatkozik, csak keveset kell, s e keveset elég lesz emlitenem.

Mibennünk menekültekben, önálló suly nem volt, sulyt csak az által nyerhetének, ha a nemzeti aspirácziók képviselői vagyunk, s képviselőinek ismertetünk. — Nekünk tehát, nemzetünk érdekében kötelességünk volt a szolidáritást nemzetünkkel fentartani, de azon is lenni, hogy a nemzet is fentartsa velünk a szolidáritást. E kölcsönhatási gondolat képezi a vezérfonalat, mely összeköttetéseinken a házával végigvonul. — Mihez még csak annyit kell hozzáadnom, miként azt igen is mindig tanácsoltam, lelkükre kötöttem politikai hitvallásom osztályosainak a házában, hogy intézkedjenek, miszerint az alkalom — ha előadja magát, — a házát ébren találja, s készületlenül ne találja; de arra mindig óva figyelmeztettem, hogy Magyarország függetlenségének ügye

nem olyan ügy, melyet utczai torlaszok emelésével kivivni lehetne. — Ez, ha fegyverrel kellend érte harczolni, háborut feltételez, mely nem is csak belforradalom, hanem egy nagy külháboru arányaival bir; »emeutök«-höz folyamodni tehát sem nem tanácsos, sem nem szabad, mert becses a magyar hazafi vér; bün volna haszontalanul koczkáztatni. — A magyar függetlenségi ügynek e sajátságát soha sem tévesztettem szemem elől sem otthoni, sem külföldi összeköttetéseim változatos viszontagságai között.

Ez adta meg a magyar emigrácziónak azt a kiváló jelleget, mely még III-ik Napoleon császárt is arra inditotta, hogy midőn az 59-ki háboru után a német sajtó azt veté szemére: hogy forradalmi elemekkel szövetkezett; a Granier de Cassagnac (nem »Paul« hanem Granier) által kezeltetett közlönyében azt adatta válaszul, hogy »a magyarok nem forradalmárok, hanem hazafiak.« *)

* * *

Ilyen volt a magyar emigráczió hazafiui törekvéseinek kerete.

Ma már ez mind csak mult.

A nemzet máskint határozott.

Összetörte annak a zászlónak rudját, melyet mi a hontalanság göröngyös utain fennen lobogtatánk.

Azt irtam Deák Ferencznek: hogy a magyar kérdés számbavételi ereje egy »nagy vivmány volt, melyet feladni bün.«

---

*) »Ces messieurs ne sont pas des révolutionaires, ce sont des patriotes illustres« — igy szólt a válasz.

Feladatott.

Magyar kérdés lehet, hiszem van, a szivek rejtekében, de a világ előtt nincs.

Magyar emigráczió sincs.

Fiaimmal s pár elvrokon hű baráttal egyedül ál lunk — elhagyatott, magános vándorok a sivatagon.

Nekem, a sir szélére érkezett öreg vándornak, kinek jövendője nincs s kinek multjában nincs öröm, azt mondja lelkem meggyőződése, hogy miként egykor nemzetem ellenségeivel szemben, ugy most saját nemzetemmel szemben is, én nekem van igazam!

A »világ birája« itélni fog.

Hanem mind az, a minek keretét e lapokon körvonaloztam, már csak a multnak történelmére tartozik.

S mert oda tartozik, szerződést kötöttem az *Athenaeum* könyvkiadó-társulattal »Irataimnak az emigráczióból« kiadása végett; mihez e lapok szolgálnak előbeszédül.

Nem nyujtok tökéletes gyüjteményt, részben a diskréczió kötelessége miatt is, de főkép azért, mert hibáimhoz tartozik, hogy a mit tettem, annak irásban megőrzésére alig gondoltam valaha. — A másokét csak megőrizgettem számkivetésemben, — miként az olvasó majd látni fogja — de a magamét csak nagyon hézagosan.

De azt gondolom, emigráczionális irataim még igy is nem jelentéktelen anyag lesznek korunk történészének számára.

Mennyit fogok abból magam elkészithetni? mennyi marad a munkából fiaimra? — az isten tudja.

Óhajtottam volna az egészet fiaimra hagyni, — miként az, a mi több-kevesebb indiskréczió nélkül nyil-

vánosságra most még nem volna hozható, mindenesetre reájok is marad. — Óhajtottam volna, több más oknál fogva azért is, mivel, ha már lelkemtől a haza állapotán megnyughatás megtagadtatott, napom végalkonyán életfáradt agyamnak legalább anyagi nyugalomra volna már szüksége; — ez »Iratok« sajtó alá bocsátása pedig, ha én magam eszközlöm azt, terhes munkával jár, mert, (a mint majd látni fogja az olvasó), nem szoritkozom hányt-vetett irataimnak tárgy szerinti összeállitására, hanem az események történelmét, melyekkel ez iratok összeköttetésben állanak, hiteles adatok alapján világosságba is iparkodom helyezni; s itt-ott a bő anyagot viszontagságos életem alkalmi reminisczencziáival is kisérem.

Nem is tartózkodom bevallani, hogy csak azért nem hagytam irataim nyilvánosságra bocsátását fiaimra, mert anyagi körülményeim szigorusága kényszeritett, hogy e terhes munkára vállalkozzam. Agyam és kezem munkájával kerestem meg hontalanságomban mindennapi kenyeremet, de még e kenyérkeresetet is iparkodtam a hazafiui kötelességgel összekötni. Igy akarom kenyeremet megkeresni életem végnapjaiban is, ha lehetséges. »Mint munkás állok előttetek« — mondám az angoloknak, midőn kereseti felolvasásaimat megkezdettem. — Felemelt fővel, nyilt homlokkal mutatom be magamat mint ilyet a magyar közönségnek is. — Ott és akkor e vallomás nem hogy leszállitott volna amaz idegen nemzet jó véleményében, de sőt felemelt. Most és saját nemzetem előtt emelni vagy sülyeszteni fog-e? azt a közönség itéletére bizom; s itéletében, ha nem kedvező lesz is, annak tudatával nyugszom meg, hogy ha munkám nem vág is annyira össze a kor irányával hazámban, miszerint jelenben

érdeklődéssel találkozhatnék, egészen haszontalan még sem leszen, mert korunk hazai történelmének majdani megirásához némi adatokat fog szolgáltatni.

Meg kell még emlitenem, hogy ez irataim sajtó alá rendezését, s a különféle kéziratok irályi szabatosságának gondozását és a korrektségre felügyelést *Helfy Ignácz* orsz. képviselő ur volt szives elvállalni.

Fogadja e szivességeért köszönetemet. Szintugy tartozásomnak ismerem nyilvánosan köszönetet mondani a kiadó czégnek az előzékenységért, melylyel ajálkozásomat fogadta; megbizottjainak pedig azon lekötelező szivességért, melyet a köztünk létrejött üzletviszony részleteinek elintézésénél irántam tanusitottak.

És ezzel utnak eresztem »Irataim«-at — — — sine me — liber — ibit in urbem.

Collegno (al Baraccone), Olaszország. 1879. november 5.

Kossuth Lajos.

TÁJÉKOZÁSUL.

Ama bár igen csekély rész, mely a jelen kötettel megindult nagy munkából nekem jutott, kötelességemmé teszi az olvasó közönségnek tájékozás végett némelyeket elmondanom.

Rövid leszek, rövidnek kell lennem. Hiszen itt Kossuth Lajos szól a nemzethez. És szól nem mint agitátor, nem mint vezér, hanem mint a honszeretetben és honfi bánatban megőszült férfiu, aki történetirói hüséggel beszéli el honfitársainak: mit cselekedett ő, mit cselekedtek bajtársai a számüzetés első napjaitól kezdve, hogy a náluknál is még inkább hányt-vetett hazának jó szolgálatot tehessenek.

A történetiró nyugalmával beszéli el reményeinek és csalódásainak hosszu sorát; nem szinezve, nem szépitgetve semmit; mitsem gondolva azzal: vajjon bizonyos igazságok kimondása dicséretet vagy gáncsot idézend-e reá? Elmondja, mert igy volt, mert igy történt, mert igaz.

Fentebbi előszavában anyagnak nevezi a nagynevü szerző e müvét, anyagnak a hazai történetirás számára. Az olvasó már a jelen első kötetből meg fog győződni, hogy sokkal többet nyujt ennél.

Nyujt, részben teljesen kész történetet, részben pedig anyagot ugyan, de nem egyedül a hazai, hanem az ujabbkori világtörténet irójának is; oly mozzanatokat érintve az 1859-ki és később az 1866-iki korszakokból, valamint a keleti kérdés lánczolatos változatairól, melyek eddig egészen ismeretlenek voltak, vagy szántszándékkal hallgattattak el.

Nem csoda, hogy ez iratok iránt oly nagy érdeklődés mutatkozik Európaszerte, hogy mindenütt annyira türelmetlenül várják megjelenését, miszerint Európa egyik legnagyobb kiadó czége — az angol — határozottan kikötötte, hogy mindjárt az első kötet egy és ugyanazon napon jelenjék meg Budapesten és Londonban.

A magyar olvasót a műnek természetesen azon részei fogják leginkább érdekelni, melyek Magyarországra vonatkoznak. S örömmel látandja, miként ez Iratok, kétségbevonhatlan hitelességgel félkarolják, s legelőször csakis ezek karolják fel az emigráczió összes politikai müködését s ugy a külfölddel mint a hazával fentartott viszonyát.

Ami az ő saját müködését illeti, minden olvasó könnyen észreveendi, hogy azon két irány vonul végig. Egy felől szigoruan megfigyelni az európai események fejlődését s kilesni az elnyomott haza felszabaditására felhasználható minden kedvező alkalmat; más felől őrködni, hogy a hazafiui türelmetlenség oly lépésre ne ragadtassa magát, melynek következtében a nemzet, függetlenségének kivivása helyett, esetleg csak idegen czéloknak szolgálna eszközeül.

Mig az előbbi irány, elősegitve Magyarország volt kormányzójának kimagasló állása és nagy multja által, oly összeköttetésbe hozta őt az európai diplomaczia legfőbb tényezőivel s oly eszközöket adott kezébe, minőkkel aligha rendelkezett valaha számüzött, és oly mély bepillantást engedett neki a világesemények titkos gépezetébe, aminőről ez Iratok tanuskodnak: addig müködésének másik iránya megfejtésül szolgál sok olyanra, ami annak idején az emigráczió egy részében félre lőn magyarázva s amit némelyek talán még most is balul értelmeznek.

Egyébiránt a mű, egészében oly változatos s oly sokoldalu, hogy módot nyujt az olvasónak egyaránt megitélni Kossuth Lajosban az embert, a hazafit, az államférfiut, az irót és itt-ott, különösen nejéhez irott leveleiben, a családfőt. És épen mert mindezekre maguk az Iratok adják meg a leghelyesebb alapot, én nem tartom hivatásomnak azok beltartalmának méltatásába e helyütt bele bocsátkozni. Ezt, annak idején, megtehetem másutt. Természetesen még kevésbé gon-

dolhatok arra, hogy Kossuth Lajos iratait a magyar közönségnek ajánlgassam!

A jelen sorok czélja főként az, hogy az olvasót ez Iratokra vonatkozó némely inkább külső dolog iránt tájékozzam.

* * *

És itt mindenekelőtt bocsánatot kell kérnem ugy a Szerző, mint a kiadótársulat nevében a késedelemért, melyet az első kötet megjelenése szenvedett. Magyarázatát leli ez részint s főkép azon rendkivüli óvatosságban és elővigyázatban, melyet ily nevezetes és nagyterjedelmü munka meginditása megkövetel; részint a Szerző és kiadók lakhelyei közt levő nagy távolság által okozott nehézkességben. A késedelmet végre pár héttel az angol kiadónak azon fentérintett kikötése is hosszabitotta, mely szerint ez első kötetnek egyidejüleg kell megjelenni magyarul és angolul. A magyar közönség bizonyára csak méltányolni fogja a készséget, melylyel az »Athenaeum« a mű és szerzője érdekében e kivánságnak engedett.

Most, hogy a munka megindult, kilátásba helyezhetem folytatását aránylag rövid idő alatt. A 2-ik kötet összeállitása már munkában van s a munka javában folyik. Ez, ha csak valami váratlan közbe nem jő, még ez idén meg fog jelenni. Remélhetőleg a 3-ik kötet is. Annyit mondhatok, hogy Szerző minden lehetőt elkövet, miszerint a három kötet kiadása gyorsan következzék egymásra.

Még egyet kell megjegyeznem.

Az olvasó észre fogja venni, hogy nagy hazánkfia a magyar emigráczió házi életébe vágó inczidenseket gondosan kerüli. Pedig van azok közt sok olyan, ami különösen a magyar közönséget kiválóan érdekelné, sőt némelyike történelmi érdekkel bir. S a mint most a történetbuvárok nyereménynek tartanak minden legkisebb levéltöredéket, mely a Rákóczy-féle emigráczió viszonyaira bár mi kis világot vethet: ugy bizonyára annak is eljövend ideje, mikor a 49-ki magyar emigráczióra vonatkozó minden legkisebb adat hasonlóan kutatás tárgyát képezendi. Kötelességemnek tartom ezuttal a közönséget az iránt is megnyugtatni, hogy e kutatás nem lesz hiába való.

»A multaknak jövendő buvárai — irja nekem a Szerző egyik levelében — Irataimból annyi utmutatást meríthetnek, miszerint tudják, hogy hol találhatók bőviben az ily adatok. Jó kezekben maradnak. (t. i. fiainál). Nem fognak a sajt-árusok kezébe kerülni. A jelen még amaz időszaknak sok élőre nézve contemporaneitás jellegével bir.« —

Ez Iratok olvasói, habár igy ezuttal némi érdekes közleménytől esnek el, csak méltányolhatják az érzelmet, mely Szerzőt az ilynemű adatok ez időszerinti mellőzésére birta.

* * *

Végre jeleznem kell pár szóval azt a csekély részt, mely e munkában az én osztályrészemül jutott. Előszavában Szerző ezt három irányban jelöli ki: a sajtó alá rendezést, az irály szabatosságának gondozását, és a korrektségre való felügyeletet.

Ami az elsőt, a sajtó alá rendezést, illeti ez nekem valóban igen kevés munkát adott; mert ő az egész anyagot annyira rendezve küldte be hozzám, mikép egész munkám e tekintetben arra szoritkozott, hogy az egyes fejezeteket, az olvasó nagyobb kényelme és világosabb tájékozása tekintetéből, részekre oszszam s azok tartalmát minden egyes rész élén jelezzem.

Az olvasó könnyen el fogja képzelni, hogy a második, t. i. az irályi szabatosság nekem bizony nem okozhatott fejfájást. Ki tudná azt jobban, vagy csak annyira is gondozni, mint Szerző maga? hiszen az a nyelv, melyen Kossuth Lajos ir, elismert s eddig még utól nem ért mintapéldánya a m a g y a r klasszikai irálynak.

A mi végre a harmadikat, a korrektségre való felügyeletet illeti, ez alól felmentett engem az Athenaeum valódi angol szabatossággal berendezett nyomdája s annak személyzete által e munka körül tanusitott ritka buzgalma.

Legfőbb munkám tulajdonkép abból állott, hogy itt-ott, hol a szöveg természetéből folyónak, szükségesnek vagy célszerünek látszott, rövid s ritkán lényeges jegyzeteket tegyek, melyeket azonban mind aláirtam. A többi jegyzetek, azok is, melyek Kossuth nevével ellátva nincsenek, az ő tollából folytak.

Ebből áll az egész. S e kevés munka fejében osztályrészemül jutott azon ritka élvezet, hogy én lehettem ez Iratok első olvasója.

Nem tagadhatom meg azonban magamtól azt az elégtételt, hogy itt kimondjam: miszerint van igenis e munka körül egy érdemem, a melyre életem fogytáig az öröm érzetével fogok gondolni, s ez az: hogy sikerült nagy hazánkfiában leküzdenem az ellenszenvet, melyet, az általa érintett kényszeritő okok daczára is, iratainak életében való közrebocsátása ellen mindig táplált, — egy érdemem s egyuttal jutalmam: hogy hozzájárulhattam ily módon egy irodalmi mű megjelenéséhez, mely bizonyára rövid időn minden igaz magyar család nemzeti bibliájává fog válni.

Kelt Budapesten, 1880. évi április havában.

Helfy Ignácz.

Az 1859-ik

OLASZ HÁBORU KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Az 1859-ki olasz háboru keletkezése.

I.

Történelmi visszapillantás. — Egységi törekvés. — Gyülölet az idegen ellen. — Összeesküvések tanyája. — A bécsi kongresszus. — Metternich itélete. — Az 1848. forradalom és Károly Albert.

Itália csak földleirati elnevezés, mondá Metternich. És csakis az volt. A bécsi kongresszus elhatározta, hogy csak az legyen.

Mi magyarok az egyedüli nemzet valánk, kik azt országnak, »Olasz-Ország«-nak hivtuk. Jóselnevezés volt, melyből a jövő szólott. Itália még nem volt Olaszország. Geographiai elnevezés volt.

De a teremtő, kinek műve még mindig folyik, e földleirati elnevezést Európa kertjévé tette, s e kertre ráütötte az együvé tartozás pecsétjét, adván neki kerítésül az Alpeseket, a megingathatlanság jelképét és a tengert, mely, mint az anyakar gyermekét, három oldalon körülöleli.

És ez egységes kert népek hazája volt, kiknek a multak dicsőséges hagyományai, s az ezekhez kötött közös genius azt mondták: »Nemzet lenni vagytok hivatva, nemzet legyetek.«

És e hivatás öntudata imitt, öntudatlan ösztöne amott, szelleme mindenütt, mint egy szakadatlan fonal vonul végig e népek multján.

Nem egyenlő volt a fajkeverék, melynek olvasztó tégelyéből előkerültek. A legtávolabb észak, a nyugat és kelet, még Afrika is, adtak alakulásukhoz elemeket. Itt normann, amott góth, másutt gallus, majd osztrogóth, herul, longobard, görög, szaraczén vér kering ereikben; de a különböző keverék forrasztó eleme mindenütt azon egy volt; az, mely helyben maradt, midőn Róma ledőlt, — a latin elem. S e forrasztó elem, mely a hóditókat meghóditotta, egység typusát nyomta mindannyiokra.

Nem egy nyelvet beszéltek, meg sem értették egymást; de mindegyikök nyelvének alapvonása azon egy, a latin; s a mint egy költő hatalmas geniusa azon nyelven szólalt meg e népek előtt, melyben ama közös alapvonás legzengzetesebben nyilatkozik, mindannyian érezték, hogy különböző fajcsaládi nyelveik mellett van egy közös nemzeti nyelvök, mely őket az Isten által körülhatárolt egységes hazában nemzeti egységre hivja.

Miként a család tagjai közt megvan az egyéni különbözet, ugy e népek között is meg volt a vidékies (regionalis) különbözet s még most is meg van; századok történelmének nyomai nem könnyen mosódnak el; de e különbözet nem állott utjában a nemzetcsaládi érzetnek, mely őket összefüzte.

Jöttek idegen hatalmasok, s egymással vetélkedve a szép birtok felett, feldarabolták maguk között, mint a kereszt őrei Krisztus palástját, de azt nem tudták kivinni, hogy a szétdarabolt tagokból kiirtsák az egységre törekvő egységes életerőt. — Voltak, kik ez egység symbolumát a pápában, voltak kik azokban keres-

ték, kik magokat a »római szentbirodalom császárjainak« nevezték.*) Badar gondolat mindkettő. De mindkettőnek kutfeje az egység eszméje volt.

Volt a belső megszaggatottságnak is ideje. Testvér testvérrel huzalkodott. Mindenik azon iparkodott, hogy egyéni erejét a lehető legmagasabb fokra fejtse ki, miszerint vetélytársaival szemben helyt állhasson. E fejlesztő erőt legtöbben a municzipális szabadságban, — a széthullott római birodalom e hagyományában, — s a köztársasági formákban keresték. Zavaros szabadság volt, de szabadság; s ez mindig erőt fejt, még ha zavaros is. Ki is fejlett e megszaggatott tagokban az egyéni erő a bámulatig. A kis Asti város a német császár öszszes erejének ellent állott, bár védfal helyett csak sövény keritése volt. — Pisa megverte a szaraczéneket, a spanyol partokon mindenütt s Afrikában is, és Athenét, Korinthust, Negropontét, Szárdiniát, Korzikát s a baleari szigeteket meghóditotta. Genua egyes egyedül 35000 harczossal ellátott hajóhadat állitott ki; s Velencze feltüzte Konstantinápoly ormaira Szent-Márk zászlóját.

Az individualismus e kifejlődése nem látszott kedvezni az egységi iránynak, de kedvezett a függetlenségi szellemnek, mely egységre vezet. Az olasz ur akart lenni saját hazájában. Az idegen uralom gyülölete egyesitette az eldarabolt tagokat; s a rettenetes Barbarossa hatalmát a Lombárd köztársaságocskák összezuzták. — Az idegen uralom e kiirthatlan gyülölete itt-ott még a pápákon is erőt vett; II. Gyula pápa zászlóira e felirást tétette: »Italia ab exteris liberanda« (Itália

*) Das heilige römische Reich — weder heilig, noch römisch, noch reich — mondá Börne.

megszabaditandó az idegenektől) s még haldokló ágyán is azt kiáltozta: »ki a barbárokkal Itáliából.« Az apró köztársaságok meg tudták óvni Itáliát az idegen uralomtól, de magokat nem tudták megóvni a házi zsarnokoktól. A zsarnok csak magának él; s magának élve a népet gyengének szereti, gyengévé teszi. E gyengeség ujból nyakára hozta az idegen uralmat Itáliának: spanyol és franczia vetélkedtek egymással, hogy ki legyen ur az olasz felett; a győztes az első lőn, mig helyébe a mult század elején jobbadán az osztrák lépett. A leggyülöltebb mindenek között. E gyülölet kitört a piemontiaknál, kik Guastallánál az osztrák seregeket szétverték; kitört a nápolyiaknál, kik Velletrinél legyőzték; kitört legfényesebben a genuaiaknál, kik egy rögtönzött felkeléssel az osztrákot kikergették, — és meg lőn mutatva a világnak, mi mély, mi általános az idegen uralom gyülölete az olaszoknál.

Vajjon e gyülölet háttérbe vonult volna-e a nemzeti egység engesztelő érzete előtt, ha I. Napoleon Itáliát egy testté egyesiti, midőn Szicziliát és Szárdiniát kivéve az olaszok sorsa diadalmas kezeiben volt? azt nehéz volna megmondani; de az bizonyos, hogy az idegen uralom iránti gyülölet csak fokozódott az olasz kebelben, midőn a hóditó, a nemzeti egység után sóvárgó Itáliából maga s családja számára három különválasztott uradalmat csinált.*)

Ily karban találta a bécsi kongresszus Itáliát, midőn Napoleon megbukott.

És e kongresszus, mely azzal kérkedett, hogy Európa szerkezetét állandó alapokra fekteti, elbizakodott-

---

*) Ez a három Olaszország gondolata a napoleoni eszmék (Idées napoléoniennes) örökösénél, még az 59-ki háborut megelőző alkudozásoknál, sőt azután is kisértett, mint alább látni fogjuk.

ságában nem gondolt a népeknek sem érdekeivel, sem érzelmeivel; csak a dynasztiákkal, csak a hatalom felosztásával gondolt.

Igy lett Itália földrajzi elnevezéssé, melyen az osztrák uralkodott s a hol nem uralkodott, parancsolt. — Közvetlen birtokul nemcsak Lombárdiát kapta vissza, hanem ráadásul még Velenczét s Isztriát is, s kezébe adatott a piacenzai vár és Ferrara, miszerint hatalmát a Pó jobb partján is éreztethesse; e mellett pedig Toskána és Modena osztrák főherczegeknek adattak vissza, s Párma osztrák főherczegasszonynak jutott, egy osztrák császári biztos oltalma alatt.

Ez együtt annyi volt, mint az osztrák házat a földrajzi elnevezéssé darabolt Itáliának urává tenni.

S ez által a bécsi kongresszus állandóságot igérhető alkotás helyett Itáliából egy örökké forrongó politikai vulkánt csinált.

Az osztrák uralom gyülölete Itália népeinek religiójává lett, mely minden más érzelemnek fölötte állt.

Itália az örökös összeesküvések tanyájává lőn.

Ha itt-ott egyik vagy másik kormány engedményekkel, javitásokkal gondolta a békétlenséget megkérjelhetni, a forrongást lecsillapithatni, minden lépten nyomon azon felelettel találkozott: mit ér ez nekünk, ha Itália nem ország s ha ez az ország nem független! A szabadság csak üres szó, csak csalóka alakiság függetlenség nélkül. — Függetlenség nincs és nem lehet idegen uralom mellett. Ki az osztrákokkal Itáliából! — E kiáltással kelt fel az olasz ágyából; ez vegyült fogcsikorgással imádságába, ez lüktetett minden érverésében akármit csinált; ezzel ment aludni, és még álmában is ezzel álmodott.

Nincs a szótárban szó, mely eléggé kifejezhetné azt, a mit a pápai birtokokban a nép szenvedett a rossz kormányzat miatt XVI-ik Gergely pápa idejében. És mégis, midőn az égre kiáltó szenvedések vizsgálat alá kerültek a forlii legáczióban, nem a forradalmárok, hanem a mérsékelt pártiak nyiltan kimondták egy emlékiratban a pápának, hogy »mindez fáj, fáj keservesen, de mindennél jobban fáj az, hogy a pápa magát az idegen szolgájává tette.« — És megmondták neki, hogy a mely perczben olasz testvéreik fegyvert vélnek foghatni az osztrák ellen, bármit csináljon is a pápa, ők is ott lesznek.

A karbonária behálózta egész Itáliát. Alig volt olasz hazafi, a ki karbonári nem volt volna. S a karbonáriának igen is ben volt programmjában a szabadság a legszélesebb értelemben, de a mire minden karbonári esküdött, az: Itália függetlensége, s az idegen (osztrák) gyülölete volt.

És elkövetkezett a véres visszatorlások, a mártyromságok hosszú, sötét korszaka. Itália legjobbjai vagy vérpadon vesztek el, vagy számkivetésbe menekültek, vagy tömlöczökben senyvedtek (melyeknek borzalmait *Silvio Pellico,* a hires spielbergi fogoly az igazság egyszerűségével oly szivrehatólag leirta). Alig van kitűnőbb család még az arisztokratikus rétegekben is, mely az idegen uralom gyülöletének religióját egy vagy több mártyrral ne illusztrálta volna; de a kérlelhetlen szigor, a hóhér, a tömlöczök, a sulyos béklyók, a vagyon elkobzások, a proskripcziók mind lesiklottak az olaszok megtörhetlen függetlenségi aspiráczióinak vértjéről. Az összeesküvés fonalát, mely az elhaló martyr kezéből kisiklott, volt a ki felvegye nyomban a vérpadnál. — *Macchiavelli*, a ki az olasz jellemet oly mélyen tanulmányozta,

hibául rótta fel az olasznak a fegyelem hiányát. »Azok — ugymond — a kiknek eszök van, nem tudnak engedelmeskedni, s mindenki azt hiszi, hogy van esze.« Az idegen uralom gyülölete, s a mi ezzel azonos: a nemzeti függetlenségi vágy, még e fogyatkozásból is kigyógyitotta az olaszokat. Még a fegyelmet is megtanulták.

Ekként gyült a villanyos folyadék az olasz kérdés felhőjében harminczhárom éven át, mig végre egy hatalmas viharban tört ki 1848-ban Milánóban, e harczkiáltással: éljen Olaszország! ki az idegennel!

E kitörés nem a franczia forradalom következése volt. — A francziák még nem is gondoltak forradalomra, a franczia kamarák még a »polgár király« chartájának örök maradandóságát emlegették nagy ünnepélyesen, midőn az olasz vulkán kigyuladása már annyira fenyegető előjelekben mutatkozott, hogy az angol kormány tanácsot tanácsra menesztett minden kormányhoz Itáliában, sürgetőleg intvén őket, hogy siessenek a viharnak engedményekkel, javitásokkal, amnesztiákkal elejét venni.

Mintha bizony egy önérzetes népnél a nemzeti lét, az állami függetlenség aspiráczióit engedményekkel ki lehetne irtani! Jaj annak a népnek, melynél ez lehetséges. Annak nincs jövendője. — Egy második Ézsau az, ki atyai örökségét eladja egy tál lencséért.

És valóban különös! Európa minden diplomatája közt, épen *Metternich* volt az, ki az olasz mozgalom horderejét tökéletesen felfogta. Nyolcz hónappal a lombárd-velenczei forradalom kitörése előtt azt felelte Angliának tanácsaira: »Nem reformok kérdése ez; az

olaszok Nemzet akarnak lenni. Itáliát nem akarják geográfiai elnevezésnek. Olaszországgá akarják tenni; Ausztria meg, meg akarja tartani olasz birtokait. Ez itt a kérdés. S ezt nem lehet konczessziókkal, reformokkal megoldani.«

Bizony nem lehet. Az olaszoknál legalább nem lehetett. Azért lettek, csak is az által lehettek azzá, a mik, hogy náluk nem lehetett. Az akadályok elsimulnak, még a fatum is meghajlik az oly nemzet előtt, mely csak azt akarja, a mihez joga van, de azt megtörhetlen állhatatossággal akarja.

A lombard nép kiüzte *Radeczkyt* Milánóból.

Szárdinia királya *Károly Albert* sietett a határozottan olaszországos jelleget öltött nemzeti forradalom védelmére. Igaz, hogy kormányának az európai hatalmakhoz menesztett jegyzékében kijelentette, miként ezt csak azért teszi, mert ha közbe nem lép, a forradalom köztársasági irányt veszen, s ez saját trónusát is veszélyeztethetné, minthogy Piemontban, Genuában, Szárdiniában az olasz nemzeti szellem igen erősen ki van fejlődve; azonban, ha mielőtt a dolgokba jobban be voltam avatva, e jegyzéket magam is hajlandó voltam szószerinti értelmében venni*) később a tények részletesebb ismerete folytán azon meggyőződésre jutottam, hogy ez csak amolyan diplomácziai fogás volt, melynél a diplomaták szokása szerint a szó nem arra használtatik, hogy a gondolatot kifejezze, hanem hogy elrejtse.

Károly Albert ugyan nem mindig volt következetes nézeteiben; egyszer-másszor igen ellentétes elvek táborában volt látható; azonban bizonyos, hogy több oly

*) Lásd az 1-ső sz. jegyzéket a fejezet után.

mozzanat volt életében, mely határozottan oda mutat, hogy érezte, miként az olasz fejedelmek közt egyenesen a savoyai dynasztia van hivatva az olasz nemzeti mozgalomnak élére állani, s hogy ő magát e mozgalommal több izben tettleg azonositotta. Tény, hogy a század harmadik tizedének kezdetén részt vett a piemonti forradalomban, mely I. Viktor Emánuel király lemondására vezetett, s mely nem partikuláris piemonti, hanem határozottan olasz nemzeti jelleggel birt; a minek világos bizonyitványa az, hogy a *Károly Albert* tudtával, megegyezésével alakult forradalmi bizottság (Giunta) egyenesen Olaszország nevében vezette a mozgalmat. Tény az is, hogy *Károly Albert*, mielőtt megvált a regensségtől, melyet a lemondott király megbizásából *Károly Felix* király megérkezteig viselt, állásának legutolsó perczeit arra használta fel, hogy a hadügyminiszteriumot *Santa Rosa* gróf kezeibe tegye le, ki a határozottan olasz nemzeti jellegü forradalom egyik kitünőbb vezére volt.

És még van egy tény, mely szintugy e felfogás mellett szól.

A lombárd-velenczei felkelés, Milánó dicsőséges öt napjával (1848. márcz. 18—22) s Velenczében Zichy kapitulácziójával szerencsés kezdetet vőn, s Károly Albert által, saját kitünő serege élén, és a lombárdok, velenczeiek s közép-olaszországi »keresztesek« élén négy hónapon át diadalmasan folytattatott, még Peschiera erőd is bevétetett. De julius 25-kén megverte Radeczky az olaszokat Custozzánál (tulajdon azon téren, a hol később 1866-ban is daczára az olasz »katona« szembetünő vitézségének, csatát vesztettek). Radeczky auguszt. 6-án már ismét benn volt Milánóban, s Károly Albert Piemontba menekült, miután fegyverszünetet kötött.

Ha e szerencsétlenül végződött hadjárat politikai jellemére kétséget vethetett is, ama diplomácziai jegyzék az olasz közvéleményben, az már kétségtelen tény, hogy midőn *Károly Albert* 1849. márcziusban újra fegyvert fogott az osztrák ellen: ez a sikra szállás minden diplomácziai buvósdi nélkül, már tisztán, határozottan o l a s z n e m z e t i jelleggel birt. — Legyőzetett Novaránál, s legyőzetése trónjába került; számkivetésben halt meg. De a kard, mely kezéből Novaránál kiesett, Olaszország függetlenségének kardja volt.

II.

Viktor Emánuel. — Cavour. — A piemonti népek áldozatkészsége. — Az 1851-ki drezdai konferenczia. — A bécsi udvar kisérlete összes országai és tartományaival a német konfederáczióba lépni. — A magyar menekültek emlékirata. — Bonaparte Napoleon.

E kardot, mely atyja kezéből kiesett, törhetlen határozottsággal felvette fia II. Viktor Emánuel király. Ő Olaszország függetlenségének kivivását tüzte ki élte feladatául, s e feladathoz, mint egy szent kötelességhez renditlietlenül hű maradt mind haláláig. — Nem egyszer hallottam imigyen szólani: »Királynak hivnak, király vagyok, hisz e z a z é n m e s t e r s é g e m, (c'est mon métier) de erre büszke nem vagyok. Más czimem van nekem, a mit többre becsülök. Ez az, hogy Olaszországnak első katonája vagyok. Az e czimhez kötött kötelesség teljesitésében trónomat, életemet szivesen koczkára teszem. Jöjjön, a minek jőni kell, jöjjön jó, jöjjön balszerencse, én nem tágitok.«

Nem is tágitott, s állhatatosságát szerencse jutalmazta. — Bevégezte, a mit élte hivatásának tüzött ki. Szerencséjét becsületesen kiérdemlette.

Egyébiránt a savoyai ház viszonya Olaszország függetlenségének kérdéséhez férfias nyiltsággal van jellemezve azon terjedelmes emlékiratban, melyet kevéssel a krimi háborura következett béke-konferencziák előtt 1856. jan. 21-én Cavour a franczia külügyérnek, Walewszki grófnak átküldött feleletül III. Napoleon császár azon kérdésére: »mit lehet tenni Itáliáért?«

»Itália ellenségei« — irja Cavour — »a savoyai ház terjeszkedési szomját, (soif d'aggrandissement) emlegetik. Változtassák meg e kifejezést; »terjeszkedési szomj« helyett mondjanak »nemzetiségi aspiracziót« — s mi a tényt elismerjük. Ez az aspiráczió soha sem lett megtagadva azon nap óta, hogy *Humbert* Maurienni gróf nőül vette 1003-ban a susai őrgrófnőt, s ez által polgárjogot nyert az olasz félszigeten. A savoyai ház herczegei, ez eszme által vezéreltetve gyakran megfosztattak birtokaiktól; bátorságukkal s kardjokkal kezökben egyedüli reményökül, de soha sem ingottak meg, soha sem estek kétségbe, családjuk hagyományos nemes eszméje — Itáliának az idegen járom alul felszabadítása — felől — — — Ám mondják, ha ugy akarják — — hogy szilárd és mindig következetes előrehaladásukban talán a személyes nagyravágyásnak szintannyi része volt, mint a magasztos hazafiságnak, mi ezt is megengedjük; de hozzá teszszük, hogy ez a nagyravágyás a legszerencsésebb, a legnemesebb nagyravágyás volt; — — e nagyravágyás érdekei öszszeforranak (se confondent) Itália érdekeivel.«

Ez tiszta beszéd, s tisztán jellemzi a helyzetet.

A kor szüksége meg szokta teremni embereit. II. Viktor Emánuel király mind a politikai, mind a katonai téren oly férfiakkal volt körülvéve, kik bármeny-

nyire eltérők lettek légyen is más tekintetben nézeteik, a királyuk által személyesitett olasz függetlenségi eszmének mindannyian rendithetlen hivei, határozott bajnokai voltak.

E férfiak között mint egy szellemi óriás magaslott ki *Cavour*, (Benso di Cavour Kamill gróf) azon ritka államférfiak egyike, kikben a kor szelleme s a nemzet geniusa ugy szólván megtestesül, s kik a mély belátást, bámulatos tapintattal, a tapintatot kifáraszthatlan tevékenységgel, s a tevékenységet a hazafiság azon szivmelegével egyesitve, mely a törhetlen erély kiapadhatlan forrása, századok aspiráczióinak eszményeit megvalósitani vannak hivatva, s korszakot alkotnak nemzetük életében.

De a piemonti népnek maradandó dicsőségére szolgál, hogy az ő áldozatra kész közszelleme volt az, a mi királyának s királya tanácsosainak az olasz függetlenség büszke pyramisének felemeléséhez szilárd alapot nyujtott.

Mindennek, a mi emberi, gyarlóságához tartozik, hogy a fényt árnyék kiséri; még a természettudományok bámulatos vivmányai is, melyek a természet rejtett erőit az emberi jólét előmozditásának szolgáivá tették, oly fényt képeznek az emberiség történelmében, melyet a mindent háttérbe szoritó önzés materializmusának komor árnyéka kisér.

Ha a piemonti nép (pedig ez józan, számitó nép, mely dolgozik és takarit is), ha a piemonti nép csak saját önzésétől, anyagi érdekeitől kért volna tanácsot, ép ő volt az, Itália minden népei közt, melynek legkevesebb — mondhatom: ily szempontból semmi oka sem volt változást óhajtani. Piemont nem volt idegen járom alatt; kicsi volt, de ur saját házánál. Volt

alkotmánya, melynek oltalma alatt magát szabadnak érezte, érezhette, királya vallásos hűséggel tartotta tiszteletben ez alkotmányt, e szabadságot; kormánya hiven őrködött annak épsége, sérthetlensége fölött, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is*) s e mellett a közjólét előmozditására is gondot forditott.

S e gondnak, kapcsolatban a nép iparkodó, takarékos szellemével, szembetünő látszatja is volt. Államadósságai — korunk e sulyos átka — mindamellett sem voltak nyomasztók, hogy az olasz eszméért 1849-ben viselt hadjárat szerencsétlen kimenetele tetemes sarczot róvott rá. Adói elviselhetők voltak; az adóvégrehajtók nem ragadták el a falat kenyeret a szükölködő szájától, nem rángatták ki a párnát a beteg feje alul. A kormányzati mesterség, mely sok más helyütt mármár csak az uj meg uj adóczim feltalálásának mesterségévé sülyedett, a hajdani Piemontban nem ismerte azt a kegyetlen maximát, mely azt mondja a polgárnak: »fizess! aztán élj, ha tudsz; — de tudsz vagy nem tudsz, fizess! te vagy az államért, nem az állam te éretted.«

Ilyen volt a boldog kis Piemont helyzete. Szabadságban nem nyerhetett, teher tekintetében csak veszthetett, ha kicsi, de független állami helyzetét, a nagy Olaszország egyik regiójának helyzetével cseréli fel. És a nép t u d t a, hogy teher tekintetében e változással veszteni fog. De a partikuláris önzés kufár számolásának hallgatást parancsolt keblében az o l a s z h o n s z e r e t e t; s a honszeretet léleknemesitő magasztos indulata által lelkesitve, nemcsak örömmel kész volt minden áldozatra a végett, hogy Itália — a geográfiai elnevezés — szabad, független, egysé-

*) Lásd a 2-dik számu jegyzéket a fejezet után.

ges Olaszországgá legyen, hanem még nógatta, sürgette, zaklatta is kormányát, hogy áldozatkészségét igénybe vegye.

S ez áldozatkészségének jutalmául még csak elismeréssel sem mindenütt találkozott. Mikor — a francziák által megszállva tartott Rómát kivéve — már egész Olaszország független, s egységes volt, egy magas állásu olasz államférfiutól, ki hazája dolgaira nagy befolyást gyakorolt, feleletül a piemonti nép önzéstelen hazafiságát magasztaló szavaimra, megütközéssel hallottam e regionalis szellemü kifakadást: »Ne szóljunk Piemontról; Piemont még csak nem is olasz. Olaszország kivül van Piemonton.« (L' Italie est hors de Piémont.)

Pedig mi volna ma Olaszország Piemont áldozatkészsége nélkül? —

Hanem ez semmit sem tesz. A »Haza« szent szerelme ép azért kutforrása az önfeláldozásnak, mert nem számit elismerésre, midőn kötelességet teljesit.

De bár a nép, a király s a kormány e szerencsés egyetértése, megadta is az együttes erőfeszitésre — mely a sikernek feltétele — az elemeket, nagy nehézségeket kellett itt elháritani, amott legyőzni, mig egy, oly mesterszellem is, mint a *Cavouré*, csak az alkalmat is képes volt megteremteni; s a megteremtett alkalmat, oly kedvező viszonyokkal körülvehette, hogy az eszményinek megvalósitása megkezdethessék.

E nehézségek közül legelől kell azt emlitenem, a mely Magyarországot szintoly közvetlenül érintette, mint Itáliát.

1851. elején Drezdában fejedelmi konferenczia tartatott. E konferenczián a bécsi udvar azon javaslattal

állott elő, hogy az osztrák ház uralkodása alatt álló minden országok és tartományok, Magyarország is, s az olasz birtokok is, a német konfederáczióba kebeleztessenek be.

Ez által a bécsi udvar azt biztositotta volna magának, hogy minden támadás, minden harcz, mely ellene akár Magyarországon, akár olasz földön előfordul, a német szövetség ellen intéżett támadás és harcz jellegével birt volna, annálfogva a bécsi udvart ugy Magyarországon, mint olasz földön a német szövetség minden ily esetben köteles volt volna fegyverrel megvédeni.

Ez időben én még az európai diplomáczia foglya voltam Kis-Ázsiában. — Eltiprott nemzetünk pedig otthon a hazában némaságra volt kárhoztatva.

De az Európa nyugatán menedéket talált emigráczió ez alkalommal is hűségesen teljesitette kötelességét a haza iránt.

Egy terjedelmes emlékiratban hangosan tiltakozott a nemzet nevében Magyarország önállása s állami jogaira mért ez ujabb attentátum ellen.

Ez emlékirat *Teleki* (László), *Szemere, Vukovics, Klapka* és *Czecz* által aláirva a franczia kormányhoz volt intézve.

Felejthetlen barátom s elvrokonom: *Vukovics* (Magyarország igazságügyminisztere kormányzóságom idejében) volt szives engem kis-ázsiai elszigeteltségemben e nevezetes okmány átküldésével megörvendeztetni.

Alaposan ki lett ez emlékiratban fejtve a törvényes viszony Magyarország és a habsburg-lotharingiai ház között. Ki lett mutatva, hogy a dynasztia uralkodása Magyarországon nem hatalmi tény, hanem kétoldalu szerződéseken alapszik, melyek Magyarországnak teljes és tökéletes állami függetlenségét az uralkodás föltéte-

leül kötötték ki. El lettek számlálva s hitelesen megismertetve az alkotmányos garancziák, melyekkel az ország e függetlensége körülvétetett. A királyi eskük, a koronázási diplomák, s az ország alaptörvényei, melyeknek megtartására a Habsburg házbeli királyok esküt tartoztak tenni, s egyet kivéve mindannyian esküt tettek. Fel lett emlitve, hogy a lefolyt háromszáz év folytán a magyar nemzet több izben volt kénytelen nemzeti létének, s alkotmányának megvédésére fegyvert fogni, s ez mindannyiszor ünnepélyes békekötésekben ért véget, melyeknek megkötésénél a magyar nemzet és osztrák ház egymással, mint két független hadviselő fél alkudoztanak és szerződtenek. Emlékezetbe lett hozva, hogy e szabadságharczaink alatt a franczia királyok több izben, majd mint közvetitők, majd mint nemzetünk szövetségesei foglaltak állást, s hogy az osztrák házzal kötött többrendbeli szerződéseink Francziaország, Anglia, Svédország és Hollandia által garantiroztattak; minélfogva Magyarország szabadsága és függetlensége az európai államrendszer részét képezi.

Tárgyalva van továbbá azon kérdés, vajjon Magyarország e törvényes viszonya Ausztria irányában az 1848—49-ki események által jogilag megváltozottnak tekinthető-e? s e kérdésre az emlékirat határozottan nemmel felel. Megmutatja, hogy 1848-iki reformjaink sem lényegben, sem kiviteli módban nem voltak forradalmi természetüek, s hogy Magyarország törvényes viszonyán Ausztria irányában nem változtattak. Konstatálva lett a tény, hogy nem Magyarország támadott, Magyarország magát csak védelmezte a fegyveres támadás ellen. Meg lett mutatva, hogy ez eseményeknél a bécsi udvar támadott fel fegyverrel a törvények ellen; Magyarország a törvényességnek bajnoka

volt; kiemeltetett, hogy bár ekként megtámadva: Magyarország a békére nyujtotta ki kezét, mindent megkisérlett, hogy a béke fentartassék, hanem minden kisérletei visszautasittattak; s a háboru felelőssége kirekesztőleg a bécsi udvart terheli. Figyelmeztetett az emlékirat annak szembetünő képtelenségére, miként a bécsi udvar jogtalan támadását azon haszontalan ürügy felállitásával iparkodott szépíteni, hogy nem a nemzet, hanem egy párt ellen nyult fegyverhez, de azért a nemzet jogait kobozta el; s miután röviden emlékeztetett, hogy Magyarország a rákényszeritett harczban nem az osztrák ház által lett legyőzve, hanem csak árulással párosult külavatkozásnak esett áldozatául, kimondja, miként a bécsi udvar, mely annyira ment, hogy még egy idegen hatalom fegyveres erejét is felhasználta a végett, hogy a szerződéseket, melyeken uralkodása alapszik, s a törvényeket, melyeket megvédeni tartozott, felforgassa, Magyarországgal rendelkezni többé semmi jogalappal nem birhat; az ő álláspontja »jogom van, mert én vagyok az erősebb,« de ez a »jog,« melynek korrelativuma az ellentállás joga, rendszerré emeli a polgári háborut.

Az emlékirat továbbá párhuzamot von Ausztria s az orosz magatartása között a magyar háboruban, az utóbbinak előnyére, de figyelmeztet a veszélyekre, melyek az orosz hatalmi és befolyási körnek az intervenczió folytán kiterjeszthetésével, Európát fenyegetik; tárgyalja e szempontból a nemzetiségi kérdést; s ráutal a veszélynövekedésre, mely elkövetkeznék, ha Magyar- és Horvátországnak, Dalmácziának, Galicziának, Lombárdiának a német konfederáczióba beolvasztásával, az orosz hatalom praepotens nyomást gyakorolhatna a német ügyekre azon Ausztria utján, mely az 1849-diki

intervenczió folytán az orosznak ugyszólván hűbéresévé lett.

Nem mulasztotta el az emlékirat azon két nevezetes körülményt is emlékezetbe hozni, először: hogy Ferencz császár, midőn 1804-ben az osztrák császári czimet felvette, ünnepélyesen kijelentette, hogy ezzel Magyarország államjogán nincs szándokában változtatni, s hogy az minden tekintetben sértetlen marad; másodszor: hogy az 1815-ki szerződések, melyek a jelen európai közjognak még mindig kutfejét képezik, világosan kiszabják, hogy a német fejedelmek csak azon birtokaikra tekintendők a konfederáczió tagjainak, melyek hajdan a német birodalomhoz tartoztak. Magyarország pedig s a többi most beolvasztani akart országok oda soha sem tartoztak.

Mindezen bőven kifejtett okoknál fogva az emlékirat reményét fejezi ki, hogy a franczia köztársaság a drezdai tervezet végrehajtását annál kevésbbé fogja megengedni, minthogy a szándokba vett beolvasztás által Németország lakossága 38 millióval szaporittatnék, s Európa szivében egy 70 millió főnyi, s hozzá még orosz befolyás alatt álló hatalom alkottatnék, a mi az európai egyensúlyt tökéletesen felforgatná.

Csupán egy nézpont fordul elő az emlékiratban, melyre nézve szerzők ugy látszik, kellőleg nem voltak tájékozva, a min, tekintve az emigrácziónak akkori kezdetleges viszonyait, nem is lehet csodálkozni.

Ez a nézpont az: hogy Oroszország a beolvasztási tervezetet valószinüleg helyesli, sőt meglehet, hogy az ő tőle ered.

E nézpontot a tények nem igazolták, a mint alább látni fogjuk. Különben is én azon nézetben vagyok,

hogy ha ezen tervezet végrehajtatik, a bécsi udvar annyira biztositva volt volna az összes német hatalmak támogatása felől, mind a magyar, mind az olasz nemzet ellenében, s oly tulsulyt, oly rendelkezési hatalmat szerzett volna magának az összes német szövetség felett, hogy orosz pártfogásra többé alig volt volna szüksége; az orosz diplomáczia pedig sokkal jobban tud számitani, mintsem be ne látta volna, miszerint ez erőnövekedés lépés volna arra, hogy Ausztria emanczipálja magát az orosztól függés járma alul, melyet a 49-iki intervenczió kiszorgalmazása által, oly meggondolatlanul nyakába vett.

A magyar menekvő hazafiak ez emlékirata azonban kétségtelenül egy emlékezetes mozzanat nemzetünk történelmében. Valóságos diplomácziai okmány, melyre korunk majdani történetiróinak figyelmét ezennel fel is hivom.

Nem szükséges mutogatnom, miként a bécsi udvar e merényletének egyedüli czélja az volt, hogy a magyar nemzet függetlenségének visszaszerzése s az olaszok nemzeti aspiráczóinak valósitása ellen magának a német konfederáczió fegyveres segitségét biztositsa; de a diplomácziának erkölcstanába nincsen beirva az igazmondás. A bécsi diplomaták azzal palástolták czéljukat, hogy szándokban levén az egész monarchiának egységes politikai szerkezetet adni, a bécsi udvar azon alternativában találja magát, miszerint vagy egészen ki kell lépnie a német konfederáczióból, vagy minden »birtokát« (a nemzetek természetesen csakis »birtokok«) be kell abba kebeleznie.

Szerencsére ez az ürügy, melynél már maga a bevallott szándok is hazánkra nézve egy soha semmi árért el nem tűrhető ujabb jogtiprást involvált, nem fogott

az európai hatalmakon. A kisebb német államok — igen megfoghatólag — nem igen buzgólkodtak Ausztria nagyravágyása mellett, mely számukra szolgai függést helyezett kilátásba. A turini kabinet Londonban, Párisban, Berlinben mindent elkövetett, hogy meghiusittassék a merénylet, mely az olasz államokat szükségszerüleg Ausztria vazallusaivá tette volna. Anglia Bécsben, Berlinben, Drezdában határozott tiltakozásokkal lépett fel; de mindenek között legerélyesebb ellenzést tanusitott *Bonaparte Napoleon,* akkor még a franczia köztársaság elnöke, ki egyenesen kijelentette, hogy Ausztriának minden tartományaival a német konfederáczióba belépését »Casus belli«-nek lenne kénytelen tekinteni. E nyilatkozat folytán, — mely egy külön diplomácziai ügynök által lett Szent-Pétervárra megküldve, — *Miklós* czár egy saját kéziratu levélben figyelmeztette *Ferencz József* császárt, hogy jó lesz, ha a franczia köztársaság elnökének nemzetközi viszonyaiban nem csinál nehézségeket. A megmentő patrónus ez intése természetesen hatályos volt, s a bécsi udvar 1852. februárban felhagyott a merénylettel, miután ahhoz több, mint egy egész éven át szivósan ragaszkodott.

III.

Ausztria törekvése hatalmi állását Olaszországban megszilárditani. — Baldasseroni liga-tervezete. — A modenai herczeg őrjöngései. — A turini kabinet és Mazzini.

Az e téren vallott kudarczot a bécsi udvar azzal iparkodott helyrehozni, hogy mindent elkövetett, miszerint hatalmi állását magában Olaszországban megszilárditsa az által, hogy vezérlő befolyását Párma, Mo-

dena, Toskána, Róma, Nápoly kormányaira kiterjeszsze, s ez által közvetve egész Itáliával rendelkezhessék; az által pedig, hogy több fontos strategiai pontot megszáll s megszállva tart, a Pó jobb partjának, s Rómát kivéve Közép-Itáliának közvetlenül is parancsolhasson. És az első tekintetben semmi tért sem hanyagolt el, minden hurt megfeszitett, miszerint a mindenkép szorongatott Piemontot kivéve az egész félszigeten a kormányoknak ugy politikája, mint hadereje, közgazdászati, kereskedelmi, közlekedési rendszere, vámok, vasutak, posták az osztrák uralomnak legyenek eszközei.

Ausztriának e megszilárditott hatalmi állása az olasz félszigeten volt a második nehézség, mely a turini kabinet szándokainak utjában állt. Ausztria hatalmi állást foglalt el az Alpesektől Terracináig. Nemcsak Lombárdiát s Velenczét birta a hatalmas várnégyszöggel, hanem ezen kivül még a pápai legácziókat s Romagnát is megszállva tartotta. Commachioban, Ankonában, Ferrarában, Bolognában, Piacenzában osztrák őrseregek honoltak, a parmai herczegség egyenesen osztrák tartomány volt katonailag kormányozva. Pármában osztrák tábornok parancsnokolt, osztrák birák itéltek a rögtönitélő törvényszékeken, osztrák rendőrök kezében volt, a közbiztonság fenntartása czime alatt, a polgárok élete, szabadsága, becsülete.

Nem tartozik keretembe Ausztria e hatalmi terjeszkedésének történelme, de annyit hallottam s olvastam az ugynevezett demagogok őrült fanatizmusa felől, hogy az ellentét kedveért nem tartom érdektelennek az ugynevezett »isteni jog« haszonbérlőinek táborából is az őrült fanatizmus egy észjárását jegyzékbe venni.

Az olasz fejedelemségeknek (Piemontot mindig kivéve) Ausztria vezérlete alatt egy politikai füzérbe ösz-

szekötése végett, 1851-ben egy szövetkezet (liga) alkotása lett mozgásba téve. Tanácskozás tartatott Rómában s a liga szervezetének kidolgozásával *Baldasseroni* toskánai miniszterelnök lett megbizva.

Baldasseroni jónak látta nemcsak az uralkodókra, hanem egy kicsi parányit a népekre is gondolni; s tervébe némely »jobb közigazgatási« eszméket is felvett. *V. Ferencz* modenai herczegnek nagyon nem tetszett ez a »liberalizmus«, ellenben nagyon tetszett az osztrák-olasz liga, melytől ő háborut várt a francziák ellen, a mi neki kedvencz eszméje volt. Nehogy tehát ezt a kilátást koczkáztassa, megirta Velenczéből (1851. ápril 27.) külügyminiszterének: *Forli* grófnak, hogy Isten neki, elfogadja a liga-tervet daczára a liberalisztikus szagu kifejezéseknek; majd megértelmezi ő azokat a maga módja szerint; bizik mindenekfelett Ausztriában, a mely nem igen szokott »frázisokkal« gondolni, s tud port is szórni az emberek szemeibe, miként a márczius 4-iki »legliberálisabb alkotmány« igéretével is megmutatta; hát biz az nem igen fog azokon az »equivoque« kifejezéseken fenakadni.

Miután az osztrák kormány e magasztos jellemvonása által, lelkiismeretét a »liberális frázisokra« nézve megnyugtatva találta, nekiállt és saját felkent fejedelmi kezével papirra tette bölcs nézeteit a háboru felől, melyet az osztrák-olasz liga a francziák ellen viselni fog. Bölcs elmélkedése, nevének örök dicsőségére nyilvánosságra került, és szól többek között a mint következik:

»Mig egyidejüleg egy angol hajóhad, paixhaus-ágyúkkal ellátva a Szajnán feluszik, szükséges lesz, hogy az osztrák-olasz szövetséges hadsereg az osztrák-német szövetséges hadsereggel egyetértésben, mihamarább franczia földre lépjen, s a hydra feje ellen, Páris

ellen menjen, mely a mellett, hogy az európai gonosztevőségek (scelleraggini) kloákája, egyszersmind inkább, mint valaha a francziák fővárosa. Nekem — ugymond — sem igényem, sem tehetségem, ez alkalomra a megkivántatott mozgalmakat kijelölni; csak annyit mondok, miként forrón ohajtom, hogy Párist bevéve, egész Európa egy emlékezetes leczkét adjon a francziáknak; fővárosuk máshová tétessék át, benső erődjeik mind leromboltassanak, a határszélieket a szövetségesek foglalják el, a Német- és Olaszországgal határos minden megyékbe katonai gyarmatok telepittessenek, hasonlók a törökhatárszéli osztrák gyarmatokhoz; sőt azt inditványoznám, hogy részben az ottani horvátok és szlavonok szállittassanak át azokba a franczia megyékbe, s az általok begyarmatositott vidékek a gyarmatosok eredeti uralkodóinak felsősége alatt álljanak; a mostani zavargó lakosok Francziaország belsejébe kergettessenek, vagy Amerikába deportáltassanak. Francziaországnak ne engedtessék erődöt, vagy egy szabott számon túl hajót épiteni, tartsa élelmezve az ellenséges hadseregeket, mig minden eképen el lesz rendezve. Fizesse meg a hadi és az uj gyarmatositási költségeket, és rontsa le Páris erőditvényeit. — Óh! minő élvezet volna nekem, mások mellett az olasz-osztrák zászlót is lobogni látni a montmartrei magaslatokon.«

Termett-e valaha a legféktelenebb demagógia földje fanatikus őrültséget, mely megmérközhetnék e fejedelmével, kinek »udvarias és bölcs itéletét« (cortese e sapiente giudizio) és »mély belátását« Schwarzenberg herczeg osztrák külügyér a vám-liga érdekében hozzá irott levelezésében oly »tiszteletteljes érzelmekkel« kiemelgette.

Ha Ausztria hatalmas állásfoglalása nehézzé tette Olaszország felszabaditásának munkáját, más részt nem lehet tagadni, miként az viszont sokat könnyitett a dolgon, hogy az Isten haragja ily szabásu uralkodókkal verte meg a szegény olaszokat, mert ez biztositást nyujtott arról, hogy a ki az olasz szabadság zászlaját, siker kilátásával kitüzi, azt Itália minden népei követni fogják.

De ha csak valószinü sikerre nem nyujtatik kilátás, bajosan lehetett reményleni, hogy az általános elégedetlenség, általános komoly nemzeti mozgalomba fog kitörhetni, ha csak amolyan 1848-ik féle politikai földrengés nem rezeg végig Európán, a mi pedig emberi számitáson kivül esik, s azért ha tekintetbe veszszük, hogy mily terjedt s a legfontosabb strategiai pontok birtoka által katonailag mennyire biztositva volt Ausztria hatalmi állása Itáliában, épen nem lehet csodálkoznunk, hogy az »Italia farà da se« (Itália maga megteszi) jelszóban a turini államférfiak nem osztoztak, hanem külsegitségnek is szükségét látták.

Az e czél felé irányzott törekvéseket azonban nagyon megnehezitették a Mazzini és pártja által többször ismételt forradalmi szándoku, de bizony csak lázadási természetü felkelési kisérletek, melyeket én, ha és amikor tudomásomra jutottak, mindig határozottan kárhoztattam, s azoktól Mazzinit, fájdalom, sikertelenül, visszatartóztatni iparkodtam.

Nézetem e dolog felől mindig az volt, hogy a mi szabad és czélszerű is lehet ott, hol a türelme vesztett nép pusztán kormányformaváltoztatás, vagy belszervezeti átalakulás czéljából folyamodik a forradalomhoz, az sem nem szabad, sem nem czélszerü oly esetben,

midőn nemzeti függetlenség, idegen uralom alul való felszabaditás a czél.

Első esetben a forradalom nem háboru, csak belvillongás, melynél a felkelő nép csak kormányhatalommal áll szemben; s az ily forradalom pár napi utczai harczczal már nem egy izben eldöntetett; de a második esetben a forradalom valóságos háboru külhatalom ellen, — melynek hatalmi sulypontjához benn az országban hozzáférni nem lehet, mert külhaderővel, külerőforrásokkal rendelkezik. Ily háborut semmi ponton sem lehet torlaszok mögül utczai harczczal eldönteni. Ily esetben tehát csak arra kell a tevékeny hazafiságnak szoritkozni, hogy a függetlenségi aspirácziók elevenségben tartassanak, s hogy az események fordulata a nemzetet készületlenül ne lepje meg, ha ez aspirácziók valósitására, oly alkalom nyilik, melynél józan számitás szerint a siker valószinűsége csakis a nemzet elhatározásától függ. Ennyit tenni, annak, a ki eléggé birja polgártársai bizalmát, hogy tehesse, hazafiui kötelessége, de lokális kitöréseket akár szitogatni, akár rendezni, politikailag hiba, mert semmi észszerü czélt nem lehet általuk elérni, erkölcsi szempontból pedig kárhozatos, mert az áldozatra kész hazafiakat haszontalanul kompromittálni, s vérükkel pazarkodni nem szabad.

Nekem minden körülmények között e nézetek szolgáltak emigráczionális tevékenységemben zsinórmértékül, melytől soha el nem tértem. *Mazzinit* szenvedelmesebb véralkata más ösvényre terelte. Ő mindig azon illusióban élt, hogy minden a kezdeményezéstől függ, nem számitott a viszonyokkal; mindig azt hitte, hogy ha egy vagy két ponton egy merész »coup de main« sikerül, az ugy fog hatni az olasz népekre mindenütt, mint a trombita-riadó a katonákra, és egész Itália talpra áll; s

ez illuziónak az lett a vége, hogy nem csak Itália talpra nem állt, de még csak a »coup de main« sem sikerült egyszer sem. Volt eset, midőn egy ily meghiusult kisérlet után *Mazzini* nekem irásban bevallotta, hogy nekem van igazam, s hogy ő tévedett, — de ez a tény utáni konfesszió a történtet meg nem történtté nem tehette.

E kisérletek azonban nagy nehézségeket okoztak a turini kormánynak. Ellenségei minden oldalról azzal vádolták, hogy e merényletek azon több mint elnézésnek, azon ápolásnak kifolyásai, melyben az olasz forradalmi szellem Turinban találkozik. Barátjai pedig előrelátás-hiányt, gyengeséget vetettek szemére. Ausztriának a piemonti sajtó szabad mozgása s az oda menekült olasz hazafiaknak nyujtott pártfogás elleni kifakadásai a párisi kormánynál is támogatásra találtak. Volt eset, midőn *Hübner* báró (osztrák követ Párisban) *Guiche* herczegnek, Francziaország turini képviselőjének egyenesen azt mondotta, hogy addig nem lesz nyugalom az olasz félszigeten, mig ő, *Guiche,* és *Apponyi* (osztrák képviselő Turinban) együtt el nem mennek Viktor Emánuel királyhoz, s neki tudtára nem adják, hogy »fel kell rugnia a szabadelvü intézményeket Piemontban.« Emlékezetre méltó a király nyilatkozata, melyet akkori miniszterének: *Dabormida* tábornoknak tett, midőn ez őt Ausztria azon fondorkodásai felől értesitette »Én« — mondá a király — »nem vágyódom más dicsőségre, mint arra, hogy a történelem azt mondja felőlem: becsületes ember (re galantuomo) voltam; a mely perczben nekem lehetetlenné tétetnék népeimet boldogokká tenni, s igéreteimet és kötelességeimet beváltani, leszállanék trónusomról.« (*Dabormida* levelei *Villamarinához*

Párisba 1853. április 26. és 28.) — Ily viszonyok között rendkivüli fordulatnak kellett beállani az európai eseményekben, miszerint a turini államférfiak alkalmat találjanak az olasz kérdésnek az európai kérdések közé bejuttatását megkisérleni, s ez által a franczia vagy angol segitség kieszközlése felé utat törni.

IV.

A krimi háboru. — A nyugati hatalmak erőlködései szövetségükbe vonni Ausztriát. Ennek magatartása. — Piemont ajánlata és feltételei. — Cavour merész lépése. — Viktor Emánuel és Cavour utazása Párisba. — A párisi kongresszus.

Ez alkalmat az 1854-iki keleti háboru hozta elé, melyre a török birodalom védelme végett Francziaország és Anglia szövetkeztek az orosz ellen.

E két nagyhatalom, még mielőtt valósággal hadat izent volna az orosznak, minden igyekezetét arra forditotta, hogy Ausztria szövetségét megnyerje az orosz elleni háborura. Nem akarták vagy nem birták belátni, hogy ez merő lehetetlenség. Megfészkelte magát tanácsaikban az a képtelen — magyar hazánk reményeire nézve oly szerencsétlen — előitélet, hogy e háboruban Ausztria részvétére nélkülözhetlen szükségük van. E boldogtalan előitélethez a háboru alatt is mindvégig görcsösen ragaszkodtak. Ausztria port szórt szemükbe kétes igéretekkel, feltételes kilátásokkal orruknál fogva hurczolta őket; a nyugati hatalmak mind ezt eltürték, nekik Ausztria kellett minden áron. Nem kapták meg, s az osztrák kegyvadászatnak végeredménye az lett, hogy mig ha a helyzet logikájával, s ennek alapján a lengyel s magyar nemzetekkel vetettek volna számot, Európát az orosz nagyravágyás ellen örökre biztosit-

haták; az osztrákra való tekintet miatt a nagy czélok, melyek a háborunál kitüzettek, tökéletesen elpárologtak; a nagy hegy egy nyomoruságos egeret szült; s a keleten oly állapot tákoltatott össze, melyből okvetlen el kellett következni a legutóbbi orosz-török háborunak, melynek a török birodalom áldozatul esett, s mely az orosz hatalmi befolyás körét oly irtózatosan kitágitotta, hogy a következések: hatalmak elnyelésének, egész nemzetek romlásának veszélyével terhesek, s végeredményük kiszámithatlan.

»A keleti kérdés 1854-ben és most,« irataim harmadik kötetének tárgyát képezendi; itt csak annyit fogok emliteni, a mennyi az 1859-iki olasz háboru keletkezésének megértésére szükséges.

Ausztria a nyugati hatalmak által hozzá intézett legelső tapogatózásokat rögtön — s meg kell vallani ügyesen — arra használta fel, hogy Piemontnak ártson. — Miként kivánhatják tőle, — mondá, hogy az oroszt ellenségévé tegye, mikor ott áll hátában fenyegetőleg a Piemont által ápolt, szitogatott olasz forradalom? Ausztria még csak szóba sem állhat addig a nyugati hatalmakkal, mig a turini kormányt nem kényszeritik, hogy biztos garancziákat adjon a rend és nyugalom felől. *Radeczky* tábornok már ép annyira ment, hogy garancziául Ausztria számára Piemont főerődjének: Alessandriának ideiglenes elfoglalását követelte.

Radeczkyból természetesen csak a katona szólt. Összetévesztette a hadászati tant a politikával, s követelése felett a diplomáczia egyszerüen napirendre tért; hanem ennél politikai tekintetben tulajdonkép még többet ajánlottak a nyugati hatalmak Ausztriának. Azt ajánlották, hogy ha velök az orosz ellen sikra száll, garantirozzák olaszországi birtokait, s meg fogják védeni

minden kültámadás ellen. Ez az ajánlat nem is tartatott titokban. Nyiltan ki lett hirdetve a »Moniteur« február 22-ki számában, és ingerült jegyzékváltásokra adott alkalmat Turin és Páris között.

Ausztriának azonban esze ágában sem volt az orosz ellen fegyvert fogni, a mi az ajánlott garanczia feltételéül lett kikötve; tehát más és más-más kifogásokhoz, ürügyekhez nyult, miszerint nem akarását palástolhassa. Igy húzódott a dolog hónapokon át, mig végre azon gondolat támadt a nyugati kormánykörökben, hogy ha a turini kormány rávétethetnék, miszerint ő álljon szövetségbe Francziaországgal s Angliával, és sereget küldjön a Krimbe, ez majd csak megnyugtatandja Ausztriát, mert azt képtelenség volna még csak gondolni is, hogy a kis Piemont hadsereget küldjön a távol keletre, itthon pedig megtámadja a hatalmas Ausztriát.

Az ily értelemben tett tapogatózásra a Viktor Emánuel király elnöklete alatt tartott minisztertanács 1854. deczember 13-kán abban állapodott meg, hogy Szárdinia kész 15 ezer főnyi hadsereggel részt venni az orosz elleni háboruban (két millió font sterling angol kölcsönön kivül) a következő feltételek alatt: 1. A nyugati két hatalom adjon biztositást, hogy a béke-alkudozásoknál Szárdinia szolgálatai s áldozatai számba fognak vétetni. — 2. Szárdinia e szövetség által az európai rendszer (concert) integrans részévé avatva, részt vegyen a békének s Európa politikai egyensúlyának helyreállitását szabályozandó kongresszuson. — 3. A nyugati hatalmak — titokban tartandó külön egyességgel — kötelezzék magukat rábirni Ausztriát, hogy a szárd alattvalók lombárdiai és velenczei birtokaikat feloldozza a zárlat alól, melylyel azokat birói eljárás nélkül lefog-

lalta,*) s kötelezzék magukat arra is, hogy a béke-alkudozásoknál Itália állapota komoly megfontolás alá fog vétetni.

Hanem az Ausztria iránti tekintet e feltételek elfogadásának a nyugati hatalmaknál utjában állt. Ausztriának ez alkudozásokról nem volt ugyan pozitiv tudomása, de gyanitotta azokat, s mindent elkövetett, hogy meghiusitsa. Mindig azzal állott elő, miként Szárdiniának a nyugati hatalmak szövetségébe befogadása, annak fontosságot adna, növelné politikai hitelét, s veszélyes befolyásra képesitené az olasz félszigeten, a mit Ausztria nem nézhetne el.

Ez hatott: — a feltételek elfogadásának minden reménye füstbe ment, s a dolgok oda jutottak, hogy vagy abban kell hagyni minden alkudozást, vagy minden feltétel s az olasz állapotokra nézve minden garanczia nélkül kellett megkötni a szövetséget, a keleti háborúban való részvét végett.

Ekkor *Cavour* merész, koczkáztatott játékra határozta el magát; nem tudom, vajjon az ő helyén mertem volna-e koczkáztatni?

Nehezen. Ő azon szempontból indult ki, hogy ha Szárdinia visszahuzza magát, kivül marad az európai »concert« keretén, s nem lehet semmi reménye támogatást nyerni az olasz függetlenségi aspirácziók valósitására; hát csak menjen be a király a nyugati szövetségbe minden feltétel, minden garanczia nélkül; lehetetlen, hogy e loyalitás méltánylást ne vonjon maga után; ki tudja, minő fordulatot vehetnek az események; ne zárják be maguk előtt az ajtót, hogy az előfordulható »chance«-nak hasznát vehessék. Nagy dolog Piemont

*) Lásd a 3-ik sz. alatti jegyzéket a fejezet után.

politikai hitelének ama növelése, melytől Ausztria anynyira tart. Hát »előre bátran«, mondá *Cavour*, »mutassuk meg a világnak, hogy a savoyai ház zászlója, méltó a franczia és angol zászlók magasztos társaságához«.

A király és a minisztertanács elfogadták *Cavour* nézeteit, csak a külügyminiszter: *Dabormida* tábornok ellenezte határozottan; s egyedül maradván, kilépett a kormányból. A külügyi tárczát *Cavour* vette át.

Az idő *Cavournak* adott igazat. »Partem fortuna sibi vindicat« mondja *Cicero* a hadi győzelmekről. Ez a diplomácziai győzelmekről is áll. A siker nagy igazoló. De merész, koczkáztatott játék volt.

A szövetségi szerződés 1855. január 25-kén megköttetett. Szárdinia kötelezte magát 15 ezer főnyi sereggel saját költségén részt venni az orosz elleni háboruban, s ezt a sereget a mondott számban a háboru végeig fenntartani. Semmi feltétel, semmi kikötés nincs a szerződésben Szárdinia javára, csupán annyi van említve a VI. czikkben, hogy Anglia s Francziaország garantirozzák a szárd állam épségét és kötelezik magukat annak minden támadás elleni védelmére, addig a mig a folyamatban levő háboru tart.

Ennyi volt az egész. Még csak az sem volt kikötve, hogy Szárdiniának a béke-kongresszuson szava legyen.

A szárd parlament nehezen fogadta el a szerződést. De még is elfogadta. A képviselőház 101 szóval 60 ellen, a szenátus három napi heves vita után 63 szóval 27 ellen.

Szárdinia az elvállalt kötelességet becsületesen teljesitette. De sok politikai megaláztatást kellett türnie. 1855. márczius 15-én Bécsben konferenczia nyittatott

meg a feltételek előleges megállapitása végett, melyeknek a béke-alkudozásoknál alapul kellend szolgálniok. Ez a hires négy pontos konferenczia, mely irataim III. kötetében részletesen taglalva lesz. Szárdinia e konferencziából kizáratott. *Cavour*, nehéz szivvel bár, ezt is eltürte, nehogy olasz reményeinek utját vágja. — S miszerint királya méltóságának látszatát némileg fedezze, még maga nyilatkoztatta ki: hogy miután Szárdinia s Ausztria között a diplomácziai viszony meg van szakitva, elismeri, miként nehéz dolog volt módot találni, hogy e két állam képviselői egy konferencziában együtt üljenek; de ahhoz csak még is joga volna Szárdiniának, hogy szövetségesei által a béke-feltételek vele előlegesen közöltessenek, mert hiszen hadviselő-fél s az Anglia s Francziaország között kötött szövetségi szerződésben, melyhez Szárdinia hozzájárult, világosan ki volt kötve, hogy a szerződő felek a háboru megszüntetésére czélzó semmi javaslatba nem bocsátkoznak a nélkül, hogy felette előbb mind együtt tanácskoznának. Nem használt, — tanácskoztak Szárdinia hozzájárulása, meghallgatása nélkül; s Ausztria azt is keresztül vitte, hogy Szárdinia a később Konstantinápolyban tartott konferencziából is kizáratott. *Cavournak* be kellett azzal érni, hogy jogaira figyelmeztetett, jövendőben azoknak tiszteletben tartását »reménylette« s jegyzékeket adott át Párisban, Londonban, melyekben a hires »négy pont« felől nézeteit eléadta, mintegy jeléül annak, hogy a dologhoz neki is szóllója van.

Hát már csak a majdan tartandó békekongresszusban részvét kérdése maradt fenn. — *Walewski* franczia külügyér a szárd részről erre nézve tett közlésre szóval azt felelte: hogy a konferencziában azért nem részesitethetett Szárdinia, mert ott csak az európai sulyegyen

rendjébe vágó általános elvek vitattattak meg; s az 1815-ki kongresszus példájára, ezt a nagyhatalmak számára kellett fentartani. Hanem az kétségtelen, hogy azon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia érdekei is érintetnek, joga van magát képviseltetni, tehát a békefeltételek megállapitásában részt kellend vennie, s a békeszerződést mint kiegészitő (integrans) félnek alá kellend irnia.

A turini kormány nem engedte ez elismerés előnyét kezeiből kisiklani; s irott jegyzékváltással kivánta a kongresszusbani részvét-módját meghatároztatni, figyelmeztetvén arra, hogy ha a nagyhatalmak megbizottjai, és a szárd képviselő közt különböztetések czéloztatnának, az ez utóbbit, nagyon kinos, és kétértelmü helyzetbe tenné. (Villamarina jegyzéke 1855. jun. 5.)

Némi huzakodás, vonakodás után végre Napoleon császár egyenes rendeletére Walewski junius 17-én irásba adta, hogy: a szárd meghatalmazott közvetlenül és személyesen részt veend mindazon tanácskozásokban, melyekben Szárdinia partikuláris érdekei érintethetnek. Ezenkivül az angol s franczia meghatalmazottak gonddal lesznek, hogy a szárd képviselő folyvást értesitve legyen a közérdekü tárgyalások felől; végre a szárd meghatalmazott a békeszerződést aláirandja.

Angliában *Russell* eleinte azt emlegette, hogy némely etiquette-kérdéseket lesz szükség előbb elintézni, miként a bécsi kongresszuson történt, mire a szárd követ: *Azeglio* őrgróf csak annyit mondott, hogy ez már csakugyan anachronizmus. Erre aztán az angol kormány is adott junius 19-én a francziához hasonló biztositást.

E szerint az el lett érve, hogy Szárdinia a kongresszusból nem lesz kizárva. Két millió font sterling költségbe és nem kevés vérbe került. De el lett érve. És e vér és pénz szerencsésebben lett befektetve, mint a 983 emberélet, 4201 sebesült és eltünt, s vagy 412 millió frank kiadás, melyet vagy 20 évvel későbben a magyar melléknévvel felczafrangozott osztrák birodalom egyelőre Boszniába befektetett, miszerint jövendőjét nem biztositsa, hanem veszedelmesen kompromittálja.

Igaz, hogy nem épen valami nagyon fényes állás lett Szárdiniának a majdani kongresszuson kilátásba helyezve. Nem minden tárgyalásokhoz leendett bebocsátandó, csak azokhoz, melyekben »partikuláris érdekei« kerülendnek szóba. De hát az olasz, ha nehézségekkel találkozik, azt szokta mondani »pazienza« (türelem). *Cavour* is olasz volt, azt gondolta: »csak egyszer ben legyek« — pazienza! — s a türelem ez esetben csakugyan rózsákat hozott.

A gyenge pitymallat, mely Itália komor egén ekként feltünedezett, azt a gondolatot ébresztette Turinban, hogy jó lesz ha *Viktor Emánuel* király Párisba, Londonba, egy kis utat teszen. Megtette 1855 végével. *Cavour* vele ment.

Akkor Angliában voltam. A királyné, a kormány, a nép nagy rokonszenvvel fogadták a fiatal királyt. De nem gondolom, hogy ez a királyi látogatás valami befolyást gyakorolt volna az olasz ügy jövendőjére. Hanem különös jeleneteknek voltunk tanui. Tudva volt Angliában, hogy Viktor Emánuel király kormánya erősen birokra kelt a Vatikánnal. Arról is hallottak valamit, hogy pár száz szerzetes-zárda eltörlése, s a papoknak a köztörvények alá helyezése miatt, a hajdan rémületes,

de már régóta kevéssé bántalmas vatikáni villámokat is utnak eresztették Turin felé. Hát a jó protestans angol nép egy része Viktor Emánuelben ha nem is egy uj Luthert, de legalább egy uj Szász Móriczot vélt tisztelhetni. S mikor aztán a király kissé szétnézett a brit szigeten, fel egész Skócziáig, nem egyszer ugyancsak meg volt akadva, a mint egyik másik buzgó vallás-egyesület ékesen kikerekitett üdvözlő adreszt olvasott fel előtte, melyben szidták a nagy Babilont hatalmasan, s a meglepett királyt egy nagy reformátorul dicsőitették, buzditották. Némi fáradságába került velök megértetni, hogy ő határozott barátja ugyan a vallásos türelemnek, a szabadságnak és az egyenlőségnek a törvény előtt; de egyszersmind igaz római katholikus s az is szándékozik maradni haláláig.

Igazi gyönyörüség látni, hogy néha-néha mi szeretetre méltóan inpraktikusok tudnak lenni, azok az én kedves praktikus angolaim, kiket én oly őszintén becsülök, szeretek, s kiknek én annyi hálával tartozom.

Párisban a királyi látogatás egészen más láthatárra talált. *Cavournak* haza, *Ratazzihoz* irott levelei igen biztatónak rajzolták a helyzetet Itáliára nézve. A dolog csakugyan annyira ment, hogy egy este *Napoleon* császár azt a kérdést intézte *Cavourhoz:* m i t l e h e t t e n n i I t á l i á é r t? — Ily szó, oly ember szájából, nagy dolog volt. *Cavour* tapintatosan engedelmet kért, hogy irásban adhasson jól átgondolt feleletet. — »Legyen, elvárom« kapta válaszul.

Igy jött létre azon terjedelmes emlékirat, melyről már emlitést tettem. Ez emlékirat, midőn Ausztriáról szól, egy hatalmas requizitórium (vádirat), mely létjogát is tagadásba veszi. »Mi az osztrák birodalom létoka? Miért létezik? Talán azon összetartási erő miatt, melyet

a nemzeti érzelem ád? — Nem. Talán a császári czim, hagyományos prestige tartja össze, mely Nagy Károly óta II. Józsefig oly hatalmas volt? — Nem. Talán a nemzeti ragaszkodás egy dynasztia iránt, mely arra mindig méltó, mindig jótékony volt? — Nem. Ausztria, mely eredetben, nyelvben, szokásokban egymástól különböző oly három fajra támaszkodik, melyeknek érdekei, irányai ellentétesek, csak a vitatásba hozni sem engedett központi hatalom által áll fenn, mely hatalmas szorongatásával együtt tartja a birodalom külön töredékeit, melyek természetesen szétvállás felé szitanak. Ennek az egységes központi hatalomnak életelve ugyanaz, a mi az oroszé. S minden kormány, melynek életelve hasonló, Ausztriára mindig támaszkodhatott. Itt hát egy örökös koaliczióval áll szemben Európa nyugata, melynek életelve ellenkező. — Koaliczióra koaliczióval kell felelni.«

Igaz, hogy midőn a felvetett kérdésre (mit lehet tenni Itáliáért?) gyakorlati részletekben felel, az emlékirat nagyon tartózkodóvá módosul, csakis a reformok terén mozog, de nagyon sokat enged olvasni a sorok között. Igy például, midőn azt mondja, hogy ha 1849-ben Itáliára gondoltak volna a nagyhatalmak, most Piemont helyett Olaszország ereje állana rendelkezésükre, vagy midőn azt mutogatja, hogy eszmezavar a nemzeti függetlenségre törekvést, forradalmi törekvésnek mondani, gyülöletessé iparkodni tenni azokat, a kiket jogaikból kifosztanak, régi hadifortély az elnyomóknál stb.

Ez emlékirat azonban csak a következő év január 21-én lett Walewski utján a császárhoz beküldve; ép akkor, midőn Ausztria rábirta Oroszországot, hogy a famozus »négy pontot« béke-alapul fogadja el.

E körülmény nyomása meglátszik *Cavour* iratán. Kimondja kisérő levelében *Walewskihez,* hogy miután egy nemével a diplomácziai költészetnek (par une fiction diplomatique) ugy kell tekinteni Ausztriát, mintha fontos szolgálatot tett volna Európának, azon szomoru alapról van kényszeritve kiindulni: hogy legalább ez idő szerint (pour le moment du moins) semmi territoriális áldozat nem fog Ausztriától kivántatni Itáliában. E szomoru alapról indulva ki, mindössze is csak javitásokra kénytelen javaslatait szoritani. Megenyhiteni a vaskezü uralmat, mely Lombárdiára, Velenczére nehézkedik, kihuzni az osztrák seregeket a pápai legácziókból s a Romagnából. Ezeket szekularizálni, kényszeriteni a nápolyi királyt, hogy ne botránkoztassa tovább a polgáriasult Európát; igazságot szolgáltatni Ausztria által Piemontnak — — enynyire szállitotta le *Cavour* kisérő levelében elébb készült s fontolgatási anyagul beküldött emlékiratának bátorabb röptét.

És csakugyan nem is ment e szük kereten tul az a kis szóváltás, mely az olasz ügyek felől a kongresszuson előfordult.

A béke-preliminárék 1856. február 1-én aláirattak a nagyhatalmak által Bécsben; s a békekongresszus (helyesebben konferenczia) február 25-én vette kezdetét Párisban. Szárdiniát Cavour gróf és Pes di Villamarina őrgróf képviselték. A békepontok már mind el voltak intézve, de Itáliáról még szó sem volt.

Végre az ápril 8-iki ülésen az elnök *Walewski* franczia külügyér, *Napoleon* császár egyenes rendeletére, a dolgot nagyon szeliden szóba hozta.

Azzal vezette be előadását, hogy jó volna ha a konferenczia tagjai, mielőtt szétoszlanának, eszmét cse-

rélnének különböző tárgyak felől, melyek megoldást kivánnak, s melyekkel hasznos lesz foglalatoskodni, miszerint ujabb bonyodalmaknak eleje vétessék.

Legelőbb is felhozta Görögország siralmas állapotát; beszéde folytán rátért Belgiumra, melynek lapjaiban a franczia kormány ellen naponkint a legsértőbb, legellenségesebb megtámadások tétetnek közzé, s végül felhivást tett, hogy valamint a westfáliai kongresszus megszentesitette a lelkiismeret szabadságát, a bécsi a rabszolga-kereskedés eltörlését, s a folyamhajózás szabadságát: ugy a párisi kongresszus is hozzon be a nemzetközi jogba egy nevezetes előhaladást, az által, hogy háboru esetére a semlegesek egyenlő tengeri jogának szabályozására vesse meg az alapot.

Ily mindenféle tárgyakat felkaroló előadásában az olasz ügyekre nézve a következőkre szoritkozott:

A pápai birtokok anormális helyzetben vannak. Annak szüksége, hogy az anarchiának ne legyenek kitéve, Francziaországot Rómának, Ausztriát a legáczióknak katonai megszállására határozta. Hogy egy hatalom idegen seregek támogatására szoruljon, miszerint magát fentarthassa, ez oly állapot, melyet lehetetlen rendellenesnek (anormal) el nem ismerni; Francziaország kinyilatkoztatja, hogy kész, sőt élénken óhajtja seregét visszavonni, mihelyt az a köznyugalomnak s a pápai kormány tekintélyének hátránya nélkül megtörténhetik. Reményli, hogy Ausztria e nyilatkozathoz csatlakozni fog.

Aztán azt a kérdést veti fel, nem volna-e kivánatos, hogy az olasz félsziget némely kormányai jól értelmezett kegyelmi tények által, véget vessenek a mostani rendszernek, mely a helyett, hogy a közrend ellenségeinek ártana, csak a kormányokat gyengiti meg, s

a demagógiának párthiveket szerez. Jó szolgálat tétetnék nemcsak a rend ügyének az olasz félszigeten, de magának a két szicziliai kormánynak is, ha ez felvilágosittatnék a felől, hogy hamis uton jár.

Anglia első meghatalmazottja lord *Clarendon* erélyesen bele ment a kérdésbe. Kiindulási pontul azt vette fel, hogy el kell háritani az okokat, melyek az olasz félszigeten az idegen seregek általi megszállást előidézték, mert ha csak fegyveres erőre támaszkodnak, a helyett, hogy orvosolnák a bajokat, melyek a közelégedetlenség igazságos okai, ez csak oda vezethet, hogy egy oly rendszer tétetnék állandóvá, mely kevéssé válik becsületére a kormányoknak, a népekre nézve pedig sajnálatos. Hét esztendeje, hogy Ausztria katonai megszállása mellett Bologna ostromállapotban van, s az eredmény az, hogy a brigandage a vidéket folyvást zaklatja. Sekularizálni kell a kormányzatot a pápai birtokokban, s oly közigazgatási rendszert kell behozni, mely a kor szellemével összhangzásban van. Lehet, hogy ez magára Rómára nézve rögtön némi nehézséggel járna, de az osztrák által megszállott legácziókban könnyen kivihető. A nápolyi kormányt illetőleg pedig kötelessége a kongresszusnak szavát felemelni az általa követett rendszer ellen, mely csak szitogatja a forradalmi forrongást, a helyett, hogy csillapitaná. Mi békét akarunk Európának, de béke nem lehet igazság nélkül.

Gróf Buol osztrák felhatalmazott a többi kérdésekhez hozzá szól, de az olasz kérdésbe nem ereszkedik, nincs utasitása. Ez a kongresszus nem azért lett összehiva, hogy óhajtásokat adjon tudtára független fejedelmeknek, kormányzati rendszerükre nézve. Csatlakozik ugyan az elnök szavaihoz, de *Clarendon* lord eszme-

rendjébe nem megyen bele, s a római tartományok osztrák seregek általi megszállásának időtartama felől nem fog nyilatkozni.

A másik osztrák felhatalmazott báró *Hübner* pedig kijelenti, hogy Ausztria majd akkor vonja vissza seregeit, mikor annak idejét látja.

Az orosz képviselő azt mondja, hogy ő hallgat, a porosz előadására az a magyar szójárás alkalmazható, hogy »ötöl-hatol.«

Cavour előrebocsátja, hogy senkinek sem veszi jogát kétségbe az utasitásaiban előre nem látott kérdések taglalásában részt nem venni, de fontosnak tartja, hogy a római tartományok megszállása felől kinyilatkoztatott vélemény a jegyzőkönyvben konstatáltassék. Aztán áttér Ausztriára. A római tartományok osztrák megszállása, ugymond, mindinkább állandó jelleget ölt; hét éve, hogy tart, s a megszállott tartományok állapota semmit sem javult, bizonysága ennek az, hogy Bolognában az ostromállapotnak teljes szigorában való fentartása még mindig szükségesnek tartatik, ámbár már oly régi, mint a megszállás. Az osztrák haderő jelenléte a legácziókban és Pármában felforgatja a politikai egyensulyt Itáliában, és Szárdiniára nézve valóságos veszélyt képez. Minélfogva kötelességének tartja Európa figyelmét ezen anormális helyzetre felhivni. Nápolyra nézve *Walewski* és *Clarendon* nézeteiben osztozik.

Ez előadásra *Hübner* báró osztrák képviselő kissé haragos hangon válaszolt. De hiszen ő már máskor is jeleit adta annak, hogy nem épen a leghiggadtabb diplomaták közé tartozik, kivált midőn Szárdiniával volt dolga, melyhez vagy melyről szeretett amugy »lóhátról beszélni.«

Figyelmeztette *Cavourt,* hogy kár volt csak osztrák okkupáczióról szólani, van ott franczia okkupáczió is, a miről hallgatott. Sőt még más is van. Maga Szárdinia is nyolcz év óta okkupálva tartja Mentonet és Rokkabrunát, melyek a monakoi herczegséghez tartoznak. A különbség a kettő között csak az, hogy az osztrákokat és francziákat az illető uralkodó hivta be; mig Szárdinia a monakoi herczeg akarata ellenére hatolt be birtokaiba, és tiltakozása ellenére mai napig is benmaradt.

Cavour sietett kijelenteni, hogy Szárdinia kész a maga ötven főnyi hadseregét kivonni Mentoneból, ha a monakoi herczeg oly helyzetben gondolja magát, hogy oda veszély nélkül visszatérhet. A franczia okkupácziónak megszünését bizonyosan, szintugy óhajtja, mint az osztrákénak; hanem figyelmeztet, hogy ez utóbbi sokkal veszélyesebb az olasz független államokra, mint az első. Egy gyenge sereg oly távol Francziaországtól senkit sem fenyeget, ellenben nagyon nyugtalanitó dolog látni, hogy Ausztria Ferrarára s Piacenzára támaszkodva, melyeknek erőditvényeit folyvást szaporitja, az Adria tenger hosszában egész Ankonáig terjeszkedik.

A kongresszus jegyzőkönyve szerint ezzel az olaszvita véget ért, kivéve a nyilvánult nézeteket összefoglaló elnöki végszavakat. Hanem a jegyzőkönyv olvasásánál lehetetlen az embernek nem érezni, hogy még kellett valaminek történni, a mit a jegyzőkönyv nem emlit. A tárgyalási fonal ily megszakadása nem természetes, szinte hajlandó az ember utána nézni, vajjon a könyvkötő nem tette-e valahová hátrább azt, a mi még ide tartozik. — Nem tette; hanem *Cavournak Ratazzihoz* irott levele, s *Nerlinek* a toskánai miniszterelnök-

hez és *Antonininek* a nápolyi külügyérhez intézett sürgönyeik tudnunk engedik, hogy a jegyzőkönyv nem mindent mond meg. — Viharos jelenet következett a mondottakra. Az angol felhatalmazottak, melegen támogatták *Cavour* előadását, különösen lord *Clarendon* a pápai kormányról azt mondotta, hogy az szégyen, gyalázat Európára, s erélyes interpellácziót intézett Ausztria első felhatalmazottjához, *Buol-Schauenstein* grófhoz: mondaná meg, mi szándokai vannak Ausztriának az olasz ügyekre nézve. *Buol* rideg, peremtorius modorban válaszolt, hogy Ausztria nem ád számot szándokai felől lord *Clarendonnak.* — A lord sértve érezte magát s kijelentette, hogy ha a bécsi kabinet nem akar semmi megnyugtató igéretet tenni, ezzel a kihivás keztyüjét dobja oda a szabadelvü Európának; ám lássa mit csinál, az a keztyü fel fog vétetni, s az olasz kérdés erélyesebb módokkal fog megoldatni, mint melyek a kongresszuson szóba kerültek. *Buol* gróf erre oly ingerülten, oly élesen felel, hogy a viharos ülés után *Clarendon,* a második angol képviselő *Cowley* lord által *Hübner* bárónak megüzente, miként egész Anglia fel fog háborodni az osztrák küldött botrányos szavai felett, ha azok tudomására jutnak.

Nem jutottak tudomására. A kongresszus elnökének felhivására beleegyezett a kongresszus, hogy ezek s általában minden, a mi a megrovott kormányok hitelének árthatna, a jegyzőkönyvből kihagyassanak. De a következések oda mutatnak, hogy az, a mi kihagyatott, nagyobb befolyással volt az eseményekre, mint a mi beiktattatott; nem ugyan Angliát illetőleg; az angol kormány nem váltotta be lord *Clarendon* szavait, melyeket ez a következő napokban Napoleon császárnak és Cavour gróf-

nak még fegyveres segitség kilátásba helyezésével is megerősitett,*) hanem befolyással volt másutt. *Buol* gróf érezte, hogy a föld inogni kezd lábai alatt, szeretett volna tájékozást szerezni a veszély felől, s azért a bucsu-látogatás alkalmával oda nyilatkozott *Napoleon* császár előtt, hogy Ausztria nem volna idegen Francziaországgal egyetértésre jutni a kongresszuson Itáliára nézve felmerült kivánalmak kielégitésének módjai iránt; de a császár e szavakkal vágta ketté a tapogatódzás fonalát: »Késő! jobb volt volna ezeket az ápril 8-iki ülésen elmondani.« *Cavournak* ellenben azt mondotta: »Ugy sejtem: a béke nem lesz tartós.« Nagy dolog az, midőn egy oly ember, mint *Napoleon* császár, hatalma teljében ilyesmit »sejt.«

Még két körülményt tartok a párisi kongresszus keretéből feljegyzendőnek.

Egyik az: hogy Poroszország második felhatalmazottja: *Hatzfeld* gróf igen jelzetes módon emlegette *Cavournak*, hogy Poroszország politikai viszonya Ausztria iránt azonos Piemontéval, s hogy kettőjöknek közös okai vannak panaszkodni Ausztria ellen.

» — — — — — — — — — — — den grossen Geschicken schreiten ihre Geister schon voran und in dem heute wandelt schon das morgen.«

Az 56-iki mában a 66-iki holnap lépdegélt.

A másik körülmény a fegyveres intervenczió kérdésére vonatkozik. Rettenetes emlékü szó a magyar történelemben. Ugy látszik sorsa a magyarnak, hogy az előrelépések a nemzetközi jog terén Magyarországnak elkésve érkeznek. De ki tudja? elkésve bár, meglehet, még sem meddőn. »Sors incerta vagatur, fertque

*) Igy irja Nicomede Bianchi Storia documentata VII. kötet 278. lap; — de kutfőt nem idéz.

refertque vices« irta Lucanus, s ezt irva történelmet irt.

A párisi békekötés VIII-ik czikkében ki lőn kötve: hogy ha a porta s a szerződő felek valamelyike között viszály fordulna elé, mely politikai viszonyaikat veszélyeztetheti, mielőtt fegyveres erőhöz történnék folyamodás, a többi hatalmaknak mediáczióra fog alkalom adatni.

Ebből *Clarendon* lord a kongresszus ápril 14-ki ülésében alkalmat vőn javaslatba hozni, hogy e szerencsés ujitásnak általánosabb alkalmazás adassék, miszerint a fegyveres összeütközéseknek eleje vétethessék.

Walewski Francziaország részéről elfogadja az eszmét; kivánja, hogy ez mint a kor irányának megfelelő óhaj, jegyzőkönyvbe vétessék, nem fogván ez semmikép a kormányok cselekvési szabadságát akadályozhatni.

Poroszország hozzájárul. Oroszország »ad referendum« veszi. Ausztria a *Walewski* formulázásához nem haboznék hozzájárulni, de abszolut kötelezettséget, mely az osztrák kabinet függetlenségét korlátozhatná, nem vállalhat.

Cavour gróf tudni kivánja, vajjon az inditvány akként értetik-e, hogy alkalmazása kiterjedjen oly fegyveres intervencziókra is, melyek tényleges kormányok (gouvernements de fait) ellen intéztetnek, mint a minő volt például Ausztria intervencziója Nápolyban 1821-ben?

Clarendon kijelenti, hogy inditványának a legáltalánosabb kiterjedésü alkalmazást kiván. Emlékezetbe hozza Nagy-Britannia törekvését a spanyol de facto kormány elleni fegyveres intervenczió elhárítására 1823-ban. (Ha Magyarország képviselve lett volna

a kongresszuson, a nemes lord figyelmeztetve lehetett volna, hogy Nagy-Britannia 1823-diki humanitárius elveit 1849-ben merőben elfelejtette. — — Szegény hazám!)

Walewski gróf minthogy nem kötelezettségről, hanem európai óhajtás kifejezéséről van szó, mely semmi hatalom cselekvési szabadságának utját nem állja: nem lát semmi nehézséget, hogy *Clarendon* lord eszméje általánosittassék s a lehető legszélesebb horderővel ruháztassék fel.

Buol gróf természetesen *Cavour* ellen fordul. Ausztria intervencziója Nápolyban a nagyhatalmak laibachi kongresszusának határozatából történt. Nem ismeri el, hogy a nagyhatalmak akaratán alapuló intervencziók ellen egy másodrendü állam reklamálhasson. Tiltakozik oly tulszéles értelmezés ellen, mely a »tényleges kormányoknak« kedvező következésekre vezethetne. (Hiában, a bécsi kabinet csak bécsi kabinet, még ha Párisba — — látogat is.)

Cavour nem hagyta magát felingereltetni. Meg van elégedve — mondá — az angol és franczia magyarázattal. Hozzájárul.

Tehát Európa óhaja gyanánt vétetett jegyzőkönyvbe, hogy fegyverhez nyulás előtt barátságos hatalmak közbenjárása vétessék igénybe; s remény fejeztetett ki, hogy ehhez a kongresszuson nem képviselt kormányok is hozzájárulandnak.

Ugy legyen.

V.

Orsini merénylete. — Pietri szenátor véleménye. — Napoleon császár és Cavour. — A plombièresi találkozás. — Diplomácziai hadjárat. — Cavour mély belátása és bámulatos ügyessége. — Albert főherczeg Berlinben. — Báró Kellersberg ultimátuma. — Cavour felelete. — A koczka el volt vetve.

Nem tartozik iratom keretébe huzásról-huzásra kisérni a diplomácziai sakjátékot, mely a párisi kongresszusra következett, két éven át folytattatott, s melynél Ausztria kisebb-nagyobb sikerrel mindent elkövetett, miszerint Piemontot politikailag elszigetelje. De mielőtt a döntő mozzanatokhoz érnék, meg kell emlitenem, miként ugy látszik nekem, hogy *Orsini* attentátuma, s magaviselete a tömlöczben, nem volt befolyás nélkül az események fordulatára.

Orsini merénylete 1858. január 14-kén hajtatott végre. Szörnyü merénylet volt. Azon perczben, midőn a Napoleon császárt és nejét vivő kocsi a Lepelletier-utczában a szinházi bejárat előtt megállt, *Orsini* és társai rettenetes robbanó anyaggal töltött bombákat dobtak a kocsira. Irtózatos robbanás következett. Tömeg volt a szinház körül. Sok ember esett áldozatul, még több megsérült, de a császár s neje sértetlen maradtak.

Az időben *Pietri* szenátor Francziaországban rendőrfőnök volt. Ugyanazon *Pietri,* kit mint bizalmas emberét a császár később megbizott, hogy a köztünk közbejött egyezkedés folytán, a magyar emigráczióvali viszony részleteinél őt képviselje. Tanuságot tartozom tenni, hogy személyeink iránt kitünő szivességgel, Magyarország iránt nagy jóakarattal képviselte. Vele utaztam a császárhoz Valleggioba. Utközben sokat beszélt *Orsiniról,* kivel mint fogolylyal hivatalánál fogva

gyakran érintkezett. Rokonszenves szánakozással beszélt róla. Meg is akarta menteni a vérpadtól. Minden befolyását felhasználta arra, hogy a császár kegyelmezzen meg *Orsini* életének. A császár, mert annyi emberélet esett áldozatul, nem gondolta a felelősséget egyedül magára vállalhatni, hanem kijelentette, hogy ha az államtanács, melybe érsekek is meghivandók lesznek, kegyelem mellett nyilatkozik, ő helybe hagyja; s felhatalmazta *Pietrit,* kisértse meg nézeteinek többséget szerezni. *Pietri* eljárt emberről emberre kapaczitálni. Biztató igéreteket kapott, s a kegyelem reményével ment az államtanácsba; és midőn ott még az emberszeretet vallásának szolgái is elhagyták, és kisebbségben maradt: ez annyira nehezére esett, hogy rendőrfőnöki hivataláról lemondott. *Orsini* nem volt romlott ember, mondá nekem *Pietri.* Fanatikus volt, ki a honszeretetet a mártyromság vágyának rajongásáig vitte. Abban a tévhitben élt, hogy a császár áll utjában Olaszország szabadságának. Pedig dehogy állt. Mindig barátja volt. Hő barátja volt. Felvilágositotta *Orsinit* tömlöczében, hogy ha sikerült volna a császárt megölnie, ép azt ölte volna meg, ki a világ hatalmasai közt az egyedüli ember, kitől az olaszok támaszt, segitséget várhatnak.

Igy beszélte ezeket nekem *Pietri.*

E felvilágositás nem maradt hatás nélkül *Orsinira.* Február 21-én a mazasi tömlöczből levelet irt a császárhoz. »Ne utasitsa vissza, Sire,« — irja levelében — »egy hazafi szavát, ki a vérpad küszöbén áll. Tegye szabaddá Itáliát és huszonöt millió olasz áldása fogja Önt az utókorra kisérni.«

A hirlapoknak megengedtetett e levelet közzétenni. Ezt *Orsini* jelnek vette, hogy a sir széléről hazájáért felemelt szava a császár szivéhez utat talált,

s márczius 11-én, már a la roquettei börtönből egy második levelet irt, melyben nyiltan kárhoztatja a politikai orgyilkosságot s intette az olasz ifjuságot, »készüljön a haza felszabaditásának kivivására, gyakorolván magát a polgárerényekben, melyek egyedül tehetik Itáliát szabaddá, függetlenné s mult nagyságához méltóvá.«

A bünt büntetés illeti. Bár megtalálná mindenütt fent, mint alant. *Orsinit* megtalálta. A vérpadon halt meg büneiért. De ez az ember szerette hazáját forróan, önzéstelenül. Vétkezni is csak a hazáért volt képes.

Szent szó a haza! Óh, hogy e kor vezéreszméjének tulanyagias fuvallata miatt, e szó, bár még hangzik az ajkakról, a tettek mezején varázsát kezdi veszteni!

Ne érjem meg, hogy elvesztette.

Szorgalmazás ment Párisból Turinba, hogy jó szemmel vétetnék, ha Orsini e két levele és végrendelete a lapokban közöltetnék. *Cavour* azt felelte: »közölni fogjuk, de értsék meg Párisban, hogy ez egyenes támadás Ausztria ellen, nem csak Piemont, de a császár részéről is.«

»Csak közöltessék,« volt a válasz. — És közöltetett, alkalomszerü bevezetéssel. (»Gazzetta Piemontese« 1858. 77. szám.)

* * *

1858. márczius végénél vagyunk. Juniusban *Conneau* ur, *Napoleon* meghitt orvosa, Turinba utazott *Cavourt* értesiteni, hogy a császár szivesen látná őt Plombièresben. Napoleonnak szokása volt a bizalmas megbizásokra nem czimzetes diplomatákat használni. Nekem is *Conneau* ur volt később kapocsnak kijelölve, (bár személyesen nem ismertem,) ha *Pietri* el volna foglalva. (Gyakran el volt. Ő járt Nizzába is, s keze nyomában »suffrage universel« kelt.)

A plombièresi találkozás (1858. julius) prologusa volt az 1859-iki drámának. A részletekről még nincs a fátyol egészen levonva. Az olasz diplomáczia történetirói még tartózkodva szólanak róla. Annyit azonban állithatni vélnek, miszerint Napoleon császár határozott igéretet tőn, fegyverrel segiteni Piemontot, hogy Ausztria Itáliából egészen kiszorittassék. De a háboru idejének meghatározását a császár magának tartotta fenn. Időközben készüljön Piemont. Tartsa fenn az erkölcsi agitácziót Olaszországban. Akadályozza a forradalmi mozgalmakat. Ne közelitsen Ausztriához, ne is provokálja — »nagyon.« De igyekezzék Oroszországot barátjává tenni. Olaszország egységéről nem volt szó. A pápa világi hatalma fentartandónak lett kijelentve, de nagyon összeszoritott határok között. Toskána és Nápoly iránt csak kölcsönös tapogatódzás fordult elő, nagyon óvatosan, mindkét részről. Ellenben a savoyai dynasztia számára egy felső-olaszországi királyság alakitása 12 millió lakossal határozatba ment. A franczia fegyveres segitség kompenzácziójául Savoya átengedése megállapittatott. Nizzáról azt végezték, hogy majd máskor végeznek, majd a háboru után. Irás nem történt; a dacz- és védszövetség csak hat hóval későbben köttetett meg.

A mit később *Pietritől, Cavourtól* s magasabb helyekről is hallottam, feljogosit azt mondanom, hogy ez a »leirás« lényegében hiteles.

A plombièresi találkozás után több mint négy hónappal (1858. november) *Salvagnoli Vincze,* — ki megbizásából? ez nincs felvilágositva — emlékiratot nyujtott be a császárnak Compiègneben, melyben az osztráknak franczia segitséggel olasz földről kiüzetését

megállapitott dolognak vevén fel, az olasz félsziget mikénti felosztásának kérdése tárgyaltatik. Ez a compiègnei találkozás a maga idejében nem kis zajt keltett. Én azt nem tartom fontos mozzanatnak az események fejlődésében; az tény, hogy a császár hallgatással fogadta a propozicziókat, s én csak azért emlitem, miszerint alkalmam legyen azt a megjegyzést tenni, hogy a politikai problemák természete határozza meg a történelem ellentállhatlan logikáját; mely kivivja magát, még ha az emberek nem merték is egész nagyságában felfogni, a mozgalom kezdetén, melyet a problema természete idézett elő. Igy történt ez mindig; igy történt nálunk 1848—49-ben; igy történt Olaszországban. Előadtam e fejezet kezdetén az olasz kérdés történelmi kényszerüségü természetét. Nemzetté lenni, független egységes nemzetté! ez volt a kérdés; ez aspiráczió ott volt századok óta minden olasz kebelben, s az egységes nemzeti lét ki is vivta magát. Mazzini és követői mindig fennen hirdették (gyönyörü az a szózata az olasz ifjusághoz, mely e szavakkal kezdődik: »Ti keresitek a hazát — — és miért nem találjátok meg?«) de mindazon óriási tevékenységben, mely az 59-iki olasz háboru előidézésében kifejtetett, az olasz egység kérdése soha egy szóval sem fordult elő; nem csak nem fordult elő, de sőt oly tervek állittattak fel, melyek, ha végrehajtásra jutnak, az olasz egység, sok időre, lehet századokra, lehetetlenné tétetik. Ilyen lépés volt a compiègnei javaslat is. Egység helyett négy Olaszországot hozott javaslatba. Ezek egyikét (a közép-olaszországit) *Napoleon Jerome* herczeg uralkodása alatt. A mi annyit tett volna, mint a felosztást a franczia császárság dynasztikus érdekeinek véd-

paizsával fedezni. És az olasz egység még is meglett. Napoleon császár nem csak nem akart egységes Olaszországot, de sőt határozottan ellenzette. És mégis meg lett. Egyetlen egy hatalom sem akarta egész Európában; és még is meglett!

Tanulság fekszik ebben a nemzetek számára. Vessenek számot nemzeti létök feltételeivel; s ha e létnek gyökere van a történelemben, mely egyedül teremt nemzeteket, (a természet csak nemzetiségeket állit elő — s a kettő nem egy,) az idő meghozza a valósitást; hacsak a nemzet maga magáról le nem mond. Nemzetnek csak a lemondás halál.

De ha a compiègnei emlékirat nem volt lényeges mozzanat, 1859. január elseje az volt.

Midőn Párisban a diplomácziai kar megtette uj-évi látogatását a Tuilleriákban, *Napoleon* császár sajnálatát fejezte ki, hogy a barátság Francziaország és Ausztria közt meghidegült.

A hallgatag, de akkor nagyhatalmu ember e kevés szava mennydörgés volt; s ilyennek ismerte azt fel egész Európa; és hogy értelme felől senki se lehessen kétségben, megadta hozzá a magyarázatot *Viktor Emánuel* pár nap mulva a parlamentet megnyitó trónbeszédben, melyben beszélt a fájdalomról, melyet Itália annyi részéből kiáltani hall, s kimondta szilárd eltökélését: jogaiban bizva várni a gondviselés határozatát.

Ez a »gondviselés« Párisban testesült meg számára. Onnan voltak sugallva a bátor szavak*) s e »gondviselés« csakhamar irásba is adta »határozatát.«

*) Cavour távsürgönye Villamarinához jan. 1. Levele ugyanahhoz 1859. jan. 8.

El volt határozva, hogy *Clotilde* herczegnő, Viktor Emánuel király leánya, *Napoleon Jerome* herczeghez nőül megyen.

A herczeg január 14-én ment Turinba az esküvő végett, de mielőtt ez megtörténnék, császári meghatalmazott minőségben aláirta a véd- és daczszövetségkötést Francziaország és Piemont között — s ezt a császár »ö r ö m m e l« ratifikálta.

A szövetség feltételei már deczemberben meg lettek állapitva; kevéssé különböztek a plombièresi előzményektől. »Háboru Ausztriának; kikergetni Ausztriát Itáliából. A császár kétszázezer franczia élén főparancsnoka lesz az összes szövetséges seregnek. A háboru nem ápril vége előtt, de nem később mint legfölebb juliusban. Szerencsés kimenetel esetére S z á r d i n i a F e l s ő - O l a s z o r s z á g g á leszen. Megkapja nemcsak Lombárdiát és Velenczét, hanem Modenát, Pármát, Romagnát és a legácziókat is. (Ez előny volt Plombières felett.) A pápa világi hatalma fentartatik, de Rómára és a római provincziára szorittatik. Közép-Olaszország független állammá szerveztetik. (Ez hátrány Plombièreshez képest.) Nápoly nem emlittetik. — S a v o y a a francziáké lesz. — Nizza felől a háboru végével határozandnak.«

Igy adja elő ezt *Bianchi* diplomácziai történelme, *Cavournak Villamarinához* intézett levelére (1858. decz. 24.) hivatkozva. Mire én csak annyit jegyzek meg, hogy a legácziók s Romagna iránti állapodás nem látszik öszszehangzásban lenni *Napoleon* császárnak a háboru megnyitásakor kibocsátott proklamácziójával; sem azzal a mit a b o l o g n a i küldöttségnek adott válaszról V a l e g g i o b a n a császári főhadiszálláson hallot-

tam.*) Nizzáról pedig *Cavour* gróf pozitive mondotta előttem s *Pietri* előtt, midőn a villafrankai béke ellen kitört, hogy annak átengedése kiköttetett s elfogadtatott.

Akármint legyen is ez: daczára az elhatározott háborunak, ápril végeig, melyen innen a császár nem vélt a háborura készen lehetni, még gyakran oly kétes fordulatot vettek a viszonyok, mintha igazolni akarnák azon angol közmondást, hogy a pohár még akkor is kisikolhatik a kézből, midőn az ajkakhoz emeltetik.

Egy egész viszontagságteljes diplomácziai hadjáraton kellett keresztül hatolni, mielőtt a fegyveres hadjárat megkezdetnék.

E diplomácziai hadjáratban tünik ki leginkább *Cavour* gróf mély belátása, bámulatos ügyessége s a csodálatig fáradhatlan tevékenysége.

A főnehézséget Anglia okozta. Már a whig kormány sem jó szemmel nézte a szándokot, hogy az olasz félsziget territoriális berendezése megváltoztassék. Azon hibás nézpontból indulva ki, hogy az olasz kérdés reformokkal megoldható: ez irányban ugyan határozott állást foglalt, miként a párisi kongresszusnál is láttuk, de mindennek ellene nyilatkozott, a mi ezen tulmegyen. De miután 1858-ban a toryk kerültek kormányra, ezek, kiknek politikai dogmájuk még mindig az 1815-ki szervezet volt, már épen mindent elkövettek, mindent megkisérlettek, miszerint az olasz háborunak elejét vegyék, s Ausztriát olasz birtokaiban bizto-

*) Bolognából — mely az osztrák őrség kivonulása után forradalmi nyilatkozatot tőn — küldöttség ment a császárhoz azon kéréssel, hogy az ő ügyöket is karolja fel. Értesülésem szerint azt kapták válaszul, hogy ha az osztrák ellen keltek volna fel, az más volna, de ők bevárták mig az osztrák elhagyta Bolognát s azután csináltak forradalmat. Hát ki ellen? a pápa ellen. A francziák nem a végett jöttek Olaszországba, hogy a pápát birtokaitól megfoszszák.

sitsák. Mondhatni: lázas tevékenységet fejtettek ki ez irányban Európa minden szögletén: Párisban, Szentpétervárott, Berlinben, Bécsben, Turinban, Rómában, Nápolyban, s az olaszországi kis udvaroknál, és osztrákbarát tendencziáikkal, a francziák császárjának számitásait nem egyszer megzavarták.

Az angol diplomáczia minden egyes helyen más-más hurt pengetett. Párisban a demagógia véres rémét idézgette fel, mely a háboru által óriási arányokra fogna növekedni. Turinban azzal izgatott, hogy ha Piemont franczia segitségre támaszkodva még egyszer harczra kél az osztrák ellen: vagy legyőzetik, s akkor örökre vége van, vagy függeteg állásba kerül Francziaország irányában, tönkre teszi fináncziáit, elpazarolja országa gazdagságát, veszélybe ejti szabadelvü intézvényeit, a nélkül, hogy az olaszok ragaszkodását megnyerné, mert egy olasz tartomány sem akar Piemonthoz aggregáltatni. Bécsben pedig azzal fenyegetőzött, hogy ha Ausztria nem mond le a fegyveres avatkozásról a pápai tartományokban, ha nem lesz rajta, hogy ott s a többi olasz államokban megnyugtató reformok hozassanak be, a háboru kikerülhetlen s a következések beláthatlanok. Emlékezetre méltó *Buol-Schauenstein* grófnak válasza, mely a bécsi kabinet irányát meglepőleg jellemzi. »Nem mondunk le fegyveres avatkozási jogunkról, segiteni fogjuk fegyverrel az olasz uralkodókat, ha felkérnek, nem tanácsolunk semmi kormánynak reformokat. Francziaország a nemzetek pártfogójának szerepére játsza magát, mi a dynasztikus jog pártfogói vagyunk s maradunk.«*)

---

*) Loftus sürgönye Malmesburyhoz. — Bécs 1859. január 15.

Turinban azonban azzal kecsegtették magokat, hogy bár mennyire ellenezze is Anglia a háborut, ha az egyszer kitör, annyira nem merhet daczolni az angol nép közvéleményével, miszerint Ausztria mellett fegyvert fogjon; de *Napoleon* császár még e részben sem érezte magát biztosnak, miként alább látni fogjuk, ha majd a köztünk volt viszony előadása kerül sorra. Az angol kormány minden követ megmozditó tevékenysége csikarta ki a császártól azon szóbeli nyilatkozatot (lord *Cowley* angol követhez), hogy segiteni ugyan el van határozva Szárdiniát, ha Ausztria által megtámadtatik, de ha Szárdinia lenne a kihivó, nem számithatna franczia segitségre. *Malmesbury* lord angol külügyér erre kormánya nevében komoly hangon tudtára adta a franczia kabinetnek, hogy e nyilatkozatot ünnepélyesen jegyzékbe veszi. Ennek következtében kénytelennek vélte magát a császár *Cavourt* utasitani, hogy ugy vigye a dolgot, miszerint Ausztriától jöjjön a támadás. — *Cavour* ezt keresztül vitte.

Még nehezebbé tette az angol kormány Napoleon helyzetét az orosz és porosz kormányokkali viszonyaiban.

Napoleon császár mindjárt a plombièresi találkozás után arra forditotta figyelmét, hogy az orosz és porosz kormányok barátságos magatartását biztositsa. *Napoleon* herczeget Varsóba küldötte egyenesen a czárral értekezni. Az eredmény a barátságos semlegesség kilátásba-helyezése volt, s azon igéret, hogy Poroszországra is ily irányban fognak hatni; de feltételeket kötöttek ki, melyeknek egyike az volt, hogy Itáliának osztrák uralom alól felszabaditása esetére a császár dynasztikus nagyravágyásokra ne

g o n d o l j o n. — B e r l i n b e n azt óhajtották ugyan, hogy az olasz ügyek közegyetértéssel békésen intéztessenek el, de a császár küldöttje azon benyomással ment haza, miszerint nem valószinü, hogy háboru esetén Poroszország az osztrák mellett fegyvert fogjon.

A helyzet azonban bizonytalanabbá vált, midőn Anglia törekvései annyira tért kezdettek nyerni, miszerint a francziák császárja azon valószinüséggel látta magát fenyegetve, hogy a dolog formaszerinti mediáczióvá fog kifejlődni, melyet Poroszország támogatni fog, Ausztria pedig elfogad, s melyet ily viszonyok közt nem lehetne visszautasitania.

Ennek utját vágandó, a császár rábirta Oroszországot, t e g y e e u r ó p a i k é r d é s s é a z o l a s z k é r d é s t s i n d i t v á n y o z z o n k o n g r e s s z u s t a n n a k m e g o l d á s á r a.*)

Megtette. Az angol tory kormány eleinte dühbe jött e vonás felett, mely az ő köreit megzavarta; fenhangon hirdette, hogy nem veszen részt oly kongreszszusban, melyben az 1815-ki szerződések taglalás alá vétetnének, s az olasz félsziget kormányaiban változtatások czéloztatnának; de csakhamar észre vette, hogy a rideg ellenzés rossz számitás; felfogta a kongresszus eszméjét, de körét a maga álláspontjához idomitotta, s ebben czélt is ért; márczius vége felé Anglia, Poroszország

*) Hogy Oroszország e fellépése franczia kivánatra történt, ennek diplomácziai bizonyitványát birjuk 1-ör báró *Brunnow* orosz követ memorandumában lord Malmesbury angol külügyérhez (1850. márczius 10/22), melyben ezt olvasom »déférant au désire de la France le Cabinet impérial a cru devoir prendre l'initiative de cette réunion diplomatique« (az orosz császári kormány engedve Francziaország kivánságának, helyén látta e diplomácziai összejövetel inditványozását magára vállalni) — 2-szor lord Malmesbury utasitásában lord Cowley angol követhez Párisban, 1859. május 5-én, melyben ez áll: »Oroszország kinyilatkoztatta, hogy a kongresszust Francziaország kivánságára inditványozta.«

s Oroszország már a pontozatokban is megegyeztek, melyek a kongresszus tárgykörét meghatározták; meghatározták oly módon, hogy ha ez alapon jön össze a kongresszus, Piemont minden aspirácziói hajótörést szenvednek.

A kongresszus megakadályozására Piemontnak — váratlanul — az ellenséges táborból jött egy kis segitség. A három nagyhatalom által elfogadott alappontozatok egyike az volt, hogy a kongresszus meg fogja állapitani a kormányzati reformokat, melyek az olasz népek megnyugtatására szükségesek. Természetesnek látszott, hogy e reformok feletti tanácskozásokból az illető olasz kormányokat nem lehet kizárni, s az is természetes volt, hogy, ha ezek részt vesznek a kongresszuson, Szárdiniát sem lehetend kirekeszteni.

Ausztria pedig, midőn a kongresszuson részt venni késznek nyilatkozott, (csakhogy: az olasz territoriális viszonyok változhatlanságának, s a közte és a kisebb olasz fejedelemségek közt kötött szerződések sérthetetlenségének alapján) dölyfös határozottsággal kijelentette, miként ahhoz soha sem fogja megegyezését adni, hogy a kongresszuson Szárdiniával találkozzék. De érezte, hogy ezt bajosan lenne képes kikerülni, ha a többi olasz fejedelmek a kongresszusban részt vesznek. Tehát ezekhez fordult. Tudtokra adta, hogy ellenzi belügyeiknek a kongresszus tanácskozási körébe-vonását, mert azt független fejedelmi jogaikra sérelmesnek tekinti. Nem süket füleknek beszélt. II. Ferdinánd nápolyi király *Carafa* miniszter által tudtul adta Szentpétervárra (márcz. 30-án), hogy a nagyhatalmaknak nincs joguk az ő országa belügyeibe avatkozni; ily jogot ő soha sem ismerend el. *Antonelli* bibornok kijelentette, hogy nincs oly emberi hatalom a világon, mely a szent

atyát rábirhatná, hogy ily avatkozást megengedjen. Toskána, Párma, Modena csatlakoztak e nézethez. A modenai herczeg (ugyanaz, ki horvát határőröket akart telepitni Francziaországba) már előbb (márcz. 11-én) kijelentette az angol ügynöknek: *Scarlett* urnak, hogy miután a *Cavour* által pártfogolt gonosztevők (facinorosi) alattvalóit lázadásra iparkodnak bujtogatni, ő osztrák fegyverekre támaszkodik. Ám legyen háboru, ő ugyis mint olasz fejedelem, ugy is mint osztrák főherczeg Ausztriával áll, ha kell Ausztriával dől, de nem tágit Ausztriától.

Azonban mig ezek kétségessé látszottak tenni a kongresszus összejövetelét, másrészt Anglia tevékenysége folytán a viszonyok azzal fenyegették Szárdiniát, hogy a kongresszus az ő kizárásával s az olasz fejedelmek nélkül is összejöhet. És e tekintetben Cavour még a franczia kormánynál is ellenséges indulattal találkozott. Nevezetes dolog az, (mit a történetirónak e kor eseményeinek felfogásánál szem előtt is kellend tartania), hogy *Napoleon* császár politikája miniszteriumának politikájától gyakran eltért, ezzel nem egyszer ellenkezett is. A császár politikájába miniszterei gyakran be sem voltak avatva, sem végrehajtásában alkalmazva. Mi magyarok is csak a császárral, Napoleon (Jerome) herczeggel, (kit legfontosabb lépéseknél hol közvetitőül, hol végrehajtóul alkalmazott) és a császár nem diplomácziai állásu meghittjeivel érintkeztünk. Minisztereivel nem. Én legalább soha. Ezek nem voltak viszonyainkba beavatva. Legalább 1859-ben nem. Később, midőn *Thouvenel* volt külügyminiszter, a helyzet némileg változott; de nem, mintha a »rendszer« változott volna, hanem mert nemeskéri Kiss Miklós ezredes barátom *Thouvenellel* benső meghitt viszonyban állott, mit csa-

ládi összeköttetés is növelt; s a császár, kinek e viszonyról tudomása volt, e bensőségen fenn nem akadt.

A piemonti kormánnyali viszonyban is meg volt ez a dualizmus. A plombièresi titokba nem volt franczia miniszter beavatva; sem az 1858. deczemberben megállapitott véd- és daczszövetségi feltételekbe.

Kivéve Napoleon herczeget, ki akkoron miniszter volt ugyan, de nem állott a miniszteriummal szolidáritásban, sőt határozott ellentétben állott, s a szövetség megkötésénél sem miniszteri minőségben járt el. Arról a miniszteriumnak nem is volt tudomása. Általában a dolog akként állott, hogy mig az avatott olasz történetirók még akkor is, midőn Napoleon császár már trónvesztett, számüzött volt, tehát sem remény, sem félelem nem lehetett életükre befolyással, fennen hirdetik, miként Napoleon olasz politikájának kutfeje az olaszok iránti rokonszenve volt, melyet sem *Cavour,* sem senki más nem idézett elő; egészen spontaneus jellemmel birt; a császár miniszterei sokszor épen nem barátságos, itt-ott néha ellenséges érzelmeket is tanusitottak Piemont iránt, különösen *Walewskival Cavour* soha sem állott valami szivélyes viszonyban. Hidegség, feszültség volt köztük; tán még az sem volna tulzás, ha azt mondanám, hogy gyülölség.

Abban a kongresszusi kérdésben is, mely a turini kormány törekvéseit még a tizenkettedik óra felé is meghiusulással fenyegette, *Walewski* akként viselte magát, hogy *Cavour* okát látta *Villamarina* őrgrófnak Párisba, 1859. márczius 20-án a következőket sürgönyözni: » *Walewski* oly levelet irt ide a franczia követnek, hogy vagy el kell vesztenünk bátorságunkat, (gittarci nello scoraggiamento) vagy valamely kétségbeesett tetthez kell folyamodnunk« s midőn ennek következté-

ben *Villamarina Walewskihez* fordult, valóságos viharrá fejlett beszélgetésük. »Mit akarnak önök?« mondá Walewski — »a császár csak nem fog, a császárnak nem kell háborut viselni Szárdinia nagyravágyásának kedveért! A dolognak békésen kell elintéztetni a kongreszszuson, s abban Szárdiniának semmi joga sincs résztvenni.«

E heves lesujtó nyilatkozatra Villamarina hevesen, de férfiasan felelt: »Vésse ön jól emlékezetébe, gróf ur,« — mondá — »mi nem fogjuk türni ezt az »affrontot,« melylyel érdekeink és méltóságunk is fenyegettetnek. — — Sem a politika, sem a becsület nem engedi, hogy türjük.« — »Hát egyedül hagyatva mit fognak önök tenni?« kérdé *Walewski*. »Teszszük azt, a mit apáink tettek s mi magunk is tettünk,« felelé Villamarina, »kibontjuk a harcz zászlaját egyedül, és legyen ön biztos felőle, megvivjuk ellenségeinket minden eszközzel, mely kezünkbe akad; és tekintet nélkül akárkire is a világon, lángba boritjuk Európa négy szögletét. Eleshetünk, de egy vértengerben fogunk elesni. Nemzet bármi kicsiny legyen is, ha hős erénynyel ekként esik el, biztos lehet, hogy ujra fel kél, erőteljesebben, mint valaha. (Villamarina levele Cavourhoz 1859. márcz. 21—22.)

Ah! a mely nemzet sorsát ily férfiak intézik s a mely nemzetnek ily intéző férfiai biztosak, hogy hő honszerelmük férfias határozottságának utjain, őket nemzetük az első arisztokratától kezdve az utolsó koldusig el nem hagyja, annak a nemzetnek bármi kicsi legyen is, van jövendője; — — — Piemontnak lett. Olaszország lett belőle.

A dolog nagyon komor szint öltött. Napoleon császár Cavourt sürgősen Párisba hivatta. Márczius 25-én

ért oda. Akkor lett neki egy (első) emlékiratom benyujtva, mely alább a levelezések között majd előfordul. A háboru biztos kilátásával ment haza; de azon meggyőződéssel is, hogy Piemont és Olaszország irtózatos nehézségeknek mennek elébe, s hogy óriási áldozatokra kell készülniök. Igy irta ezt *Cavour* márczius 29-én *Lamarmora* tábornoknak. Egyszersmind azon nézetének adott kifejezést, hogy a háboru még vagy két hónapig késni fog.

Nem késett annyi ideig. Ezt *Cavour* Ausztriának, s Ausztriánál két körülménynek köszönhette.

Az egyik az, hogy a bécsi udvar nagyon harczias kedvre melegedett. Régóta készült s tetőtől talpig készen fegyverben állt. Belátta, hogy akármit csinálnak is a diplomaták, ezt a viszályt végre is csak fegyver dönti el. Azon — meg kell vallani, nagyon jól gondolt, de szokás szerint nagyon rosszul végrehajtott — nézetre jutott, hogy tanácsos odadobni a harcz keztyüjét Piemont arczába, mielőtt a franczia seregekkel egyesülhetne. A sikerben nagyon bizott. Nagyon erősnek érezte magát annyival inkább, mert biztosnak vélte (és nem ok nélkül), hogy a német szövetséges gyülésen többséggel bir: mely Ausztria ügyét Olaszországban a német konfederáczió ügyének tekinteni el van határozva, s Ausztria védelmére még azon esetben is hadat üzen a francziák császárjának, ha Poroszország azt ellenezné.*)

Márczius végével a háboru a Rhénusnál még Párisban is jóformán bizonyosnak tekintetett, — *Cavour* legalább márcz. 29-én *Lamarmora* tábornoknak, mint bizonyost irta Párisból, hogy a háboru a Rhénusnál is vivatni fog.

---

*) Lásd a 4-ik sz. jegyzéket a fejezet után.

A bécsi udvar azonban Poroszországot is reá birni törekedett, hogy vegyen részt a háboruban s támadja meg a francziát a Rhénusnál. Ennek kieszközlése végett *Albert* főherczeget, akkoriban Magyarország kormányzóját küldte Berlinbe, ki ápril 14-én érkezett oda.

»Mi, mondá a főherczeg, késedelem nélkül berontunk Piemontba, hogy hetvenkedéseért megfenyitsük. Ez első lépésnek nem nagy fontosságot tulajdonitunk, mert biztosak vagyunk, hogy tönkre zuzzuk a szárd hadsereget, mielőtt a franczia segithetné. A dolog komolyabb amott a Rhénusnál, de ott is győzünk, ha kezdet óta együtt tartunk. Ausztria kétszázezer embert ad kontingensül a német szövetségi hadsereghez; a fővezérletet a porosz regensnek (mostani császárnak) engedi át, s kész Poroszországgal váltakozni a dieta elnökségében.«

Hatalmas ajánlat volt; de Albert főherczeg elfelejtette, hogy a Hohenzollern-háznak teljességgel nem lehet érdekében a Habsburg-házat maga mellett türni, vagy épen elsőségre segiteni Németországban. Berlinben még nem voltak készen 1859-ben 1866-ra, de már gondoltak rá. Hát azt felelték, hogy semlegesek maradnak, s fegyverhez csak akkor nyulnak, ha Németország érdekei találnának fenyegettetni.*)

Ausztria azt gondolta: ez sem baj, majd hasznát veszi annak a kétszázezer embernek Itáliában.

Csak ürügyre volt még szüksége, s erre azon (második) körülményt használta fel, hogy mióta csak a kongresszus eszméje felmerült, Ausztria mindig előzetes feltételnek szabta, hogy Piemont fegyverezzen le, s

*) De Launay szárd követ levelei Cavourhoz Berlinből, 1859. ápril 14. és 22.

önkényteseit küldje haza, a mire Piemont, természetesen legkisebb hajlamot sem érezett.

Ennélfogva Ausztria ápril 23-án báró *Kellersberg Ernő* által ultimátumot küldött Turinba a lefegyverzést s az önkénytesek hazabocsátását kevély hangon követelve, különben a háborut megkezdettnek tekintendi. Három nap engedtetett a válaszra.

Cavour ápril 26-án ennyit felele: »Legyen a felelősség azokon, a kik elsők fegyverkeztek, s fenyegető parancsokat (intimazioni) helyeznek a békés kiegyenlités méltányos javaslatai helyébe.«

Cavour távsürgönyzött Párisba. Viz alá boritotta a Lomellinát, (Ticino folyammenti vidék), készült Turint védeni, s türelmetlenül várta az osztrák támadást. — 28-án még nem támadtak. *Cavour* angol fondorkodásokat sejtett; volt is oka reá. De végre mégis 29-kén *Gyulay* osztrák tábornagy százezer ember élén átkelt a Ticinón.

Cavour elérte czélját: az osztrák támadott.

Franczia seregek kezdtek kikötni Genuában. Akadékosan szállhattak partra. Angol hadihajók állták el a tért a kikötőben. De mégis partra szállták.

Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuában.

A l e a j a c t a e r a t. A koczka el volt vetve.*)

*) Lásd az 5. sz. jegyzéket a fejezet után.

Magyarázó jegyzetek

az I-sö fejezethez.

1-ső szám, a 8-ik laphoz.

»Károly Albert király jegyzékét hajlandó voltam szószerinti értelemben venni.«

Sokszor volt alkalmam Mazzininak kinyilatkoztatni, hogy miután az olasz kérdés ép ugy, mint a magyar, a 49-iki események folytán egyenesen nemzeti lét kérdése, én az ő helyzetében e létérdeknek a republikánizmust alárendelném, s mindent elkövetnék, hogy Olaszországnak idegen uralom alól felszabaditása s független állammá egyesitése végett, a turini udvarral egyetértésre jussak, mert nekem ugy látszik, hogy a szárdiniai király ép oly szerepre van hivatva az olasz szabadság kérdésénél, mint a minőre az erdélyi fejedelmek voltak a magyar szabadság kérdésénél. Mazzini erre azt felelte, hogy ő is kész volna republikánus elveit a nemzeti lét kérdésének alárendelni, ha arról nem volna meggyőződve, hogy Olaszország felszabaditását az idegen uralom alól csakis republikánus jellegü mozgalomtól lehet remélni. Ő számbavett, mondá, minden lehető tényezőt, s bizonyosnak mondhatja, hogy a savoyai háznak esze ágában sincs Olaszország felszabaditására gondolni. Legfölebb is csak addig emelkednek vágyai, hogy Piemont határait némely olasz tartományok annexiójával kiterjeszsze, de mindenek felett csak arra gondol, hogy saját trónját biztositsa. Ez állitásának igazolásául a szövegben emlitett diplomácziai jegyzékre hivatkozott, — ő volt az, ki ezt velem megismertette — és hivatkozott arra, hogy e jegyzék a közép- és dél-olaszországi önkénytesek lelkese-

dését a fagypontig lehütötte, s az osztrák győzelmet az által lehetővé tette.

Mazzini még 1859-ben is azon nézetben volt, hogy monárcháktól Olaszország semmi kielégitőt nem várhat, és azért ellenkezőleg mint Garibaldi, az 1859-iki háborunál szenvedőleges maradt.

Én ellenben mindig azon nézetben voltam, hogy politikában az érdektalálkozás határoz, s hogy vannak esetek, midőn az érdekek a legellentétesebb elemek közt is találkozhatnak, mint találkoztak az észak-amerikaiak függetlenségi harczában az amerikai republikánusok s az abszolutisztikus Francziaország érdekei. Én hát, mondám, mindig kész leszek a segitséget elfogadni, akár kitől is, ha az hazám függetlenségének visszaszerzéséhez vezethet. Elfogadnám, szoktam volt mondani, magától az ördögtől is, csakhogy vigyáznék, hogy el ne vigyen. E nézetkülönbség miatt szakadt meg köztem s Mazzini közt végkép minden érintkezés, minden viszony, midőn 1859-ben Napoleon császárral s a turini kormánynyal összeköttetésbe léptünk.

Azonban erkölcsi tartozást teljesitek Mazzini emléke iránt, midőn feljegyzem, hogy Nicomede Bianchi, kinek pedig mint az olasz királyi ház levéltára igazgatójának hiteles okiratok állottak rendelkezésére, nagybecsü munkájában (Storia Documentata della Diplomazia Europea in Italia dal 1814 al 1861. a VIII. kötet 285. lapján) ezeket irja:

»Mazzini József az utóbbi 30 éven át legyőzhetlen hittel harczolt az olasz nemzet politikai egységének eszméje, mint minden olasz forradalom közvetlen czélja mellett. Az ő tanácsára, kevéssel a villafrankai béke után, a republikánus párt néhány kitünő tagja a monarchikus párt némely főbbjeihez fordult oly czélból, hogy minden erő összpontosittassék az unitárius forradalom kezdeményezésére Szicziliában. Ez értekezések akkor függőben maradtak, de abba nem hagyattak. 1860. márcziusban ujra felvétettek. S ekkor Mazzini helyeselvén az alkudozást, márczius 2-án ezeket irta: »Nem az forog fenn, hogy respublika vagy monarchia legyen-e, hanem a nemzeti egység, a lét vagy nem-lét; s ha Olaszország monarchikus akar lenni a savoyai ház alatt, ám legyen (sia pure), s ha a felszabadulás után felszabaditónak vagy nem tudom: minek

akarja üdvözölni (acclamare) a királyt vagy Cavourt, ám legyen. A mit most mindnyájan akarunk, az: hogy Olaszország létrejöjjön (che l'Italia si faccia).«

2-ik szám, a 13-ik laphoz.

»Viktor Emánuel király kormánya hiven őrködött az alkotmány épsége felett, még ha e miatt idegen hatalmasok tekintetének fenyegető villámaival találkozott is.«

Orsini rettenetes attentátuma (1858. január 14.), mely annyi ember életébe került, borzalmat keltett mindenütt, s megrettentette Napoleont. A turini kabinet ellenségei felhasználták az alkalmat, hogy a francziák császárját ellene felingereljék. »Ime a Cavour által szitogatott forradalmi izgatás eredménye, gyümölcse, Sire!« mondá a pápa nuncziusa Napoleonnak, midőn megmenekülése alkalmából gratulált. Az osztrák követ pedig annyira ment, miszerint egyenesen megkérdezé, ha nem véli-e a császár az időt megérkezettnek arra, miszerint Ausztriával egyetértésre jusson a végett, hogy Piemont kényszerittessék felhagyni engedékenységével az olasz emigránsok fondorkodásai és a napisajtó kicsapongásai iránt. (Villamarina, szárd követ jelentése Cavourhoz 1858. jan. 17.) Ez inszinuácziók annál kevésbé tévesztették el hatásukat, minthogy egyidejüleg némely oly inczidens adta magát elő Piemontban, melyek Sacconi nuncziusnak és báró Hübner osztrák követnek a vizet malmára hajtották. Egy turini napilap Orsini tiszteletére apológiát tett közzé a királygyilkolás mellett. A czikk szerzője Bianchi-Giovini Aurél e miatt vád alá helyezve, az esküdtszék által felmentetett. Mazzini több napon át tartózkodott Genuában bántalmatlanul, s az ott megjelenő republikánus lap: »Italia e popolo,« a Mazzini pártjának közlönye, egy czikket hozott Mazzinitól, mely a január 14-én csakugyan elkövetkezett eshetőség alkalmára a pártnak magatartási utasitást adott.

Ez inczidensek folytán gróf Walewski, franczia külügyér, 1858. január 22-én a turini franczia követ: La Tour d'Auvergne hg által jegyzéket adatott be Cavour grófnak, melyben a nélkül, hogy részletes javaslatokba bocsát-

koznék, a kormányok szolidáritásának nevében erélyes intézkedésekre szólitotta fel a turini kormányt az »olasz demagógia« ellen, mert, ugymond a kormányok itt nem politikai véleményekkel állanak szemben, legyenek azok bármi merészek, bármi ellenségesek Európa jelen politikai rendje iránt, hanem egy vad felekezet (secta) követőivel, kiknek a királygyilkolás és orgyilkosság hitágazatai közé tartozik, kik tehát magukat ez által a polgáriasult társadalom törvényein kivül helyezik.

Cavour gróf, a mint a francia követ neki ez ingerült hangon tartott jegyzéket felolvasta, nyomban szóval, egész nyugodtsággal csak annyit felelt: »Királyom kormánya minden lehetőt meg fog tenni, hogy az ily gaz attentátumok ne ismételtessenek. Gonddal leszünk, hogy a sajtó-törvények erélyesen alkalmaztassanak. Az eddiginél is nagyobb figyelemmel fogunk felügyelni a menekültekre, s nem fogjuk megengedni, hogy akárki is közülök Piemont vendégszeretetével büntetlenül visszaéljen. De midőn e szerint őszintén hajlandók vagyunk a franczia kormány igazságos kivánalmainak eleget tenni, azon határok között, melyeket az ország alaptörvényei elénkbe szabnak, egyszersmind kötelességünknek tartjuk a párisi kabinet figyelmét azon tényre felhivni, hogy folyvást haladványos arányban szaporodik a menekvők száma, kik a többi olasz tartományokból Piemontban keresnek menedéket. Ha a baj gyökeres orvoslata óhajtatik, azon kell lenni, hogy megszünjenek az okok, melyek a bajt előidézik.«

E válasz felett annyira elkeseredett Walewski, hogy a turini követ: Villamarina őrgróf előtt a következő kifakadásra engedte magát ragadtatni: »Tudják meg önök, hogy mi el vagyunk határozva a végletekig menni, és azon országokba, melyekből az orgyilkosok és konspirátorok ki nem üzetnek, mi magunk fogunk elmenni, őket saját kezeinkkel még a föld gyomrában is felkeresendők.«

Ez aztán fenyegetés volt a hatalmas Francziaország kormányától a kicsi Piemontnak. S e fenyegetésre négy követelés következett. 1. Tiltassék el az »Italia e popolo« további kiadása; 2. tiltassék meg a politikai menekülteknek a hirlapokba irni; 3. a külfejedelmek és kormányfőnökök el-

leni sajtóvétségek esküdtszék nélkül itéltessenek; 4) Bianchi-Giovini s a zavargó emigránsok az országból kiüzessenek.

Cavour a törvényre tette kezét s azt felelte: »nem! előttünk s királyom előtt a törvény szent. A ki vét a törvény ellen, a törvény büntető karja utoléri. De államcsinyt nem követünk el semmi fenyegetésre, semmi érdekért.«

Napoleon császár személyesen is közbelépett. Beszélt Szárdinia képviselőinek Itália függetlenségéről, mint szive legédesebb óhajáról. Figyelmeztette őket, hogy reményeik teljesülése a franczia szövetségtől függ; hogy mástól, s különösen Angliától, foganatos támogatást nem várhatnak. Ő nem fenyegetőzött. Tisztelettel szólott a szárd kormány méltóságos magatartásáról. De kérte őket, tegyenek ő érte is valamit, ne tegyék a szövetséget lehetetlenné.

De Cavour nem tágitott egy hajszálnyira sem a törvénytől. A dolog vége mindössze is az lett, hogy egy törvényjavaslat, mely már két év előtt (1856. áprilisban) nyujtatott be De Foresta által a képviselőháznak, a külhatalmak elleni összeesküvésekről, a politikai gyilkosságokról és az esküdtszék-alakitásról sajtóvétségi ügyekben, a kamara által tárgyalásba vétetett s elfogadtatott.

A franczia kormány teljességgel nem volt hajlandó ezzel megelégedni, de Napoleon — becsületére legyen mondva — megelégedett. Magához hivatta a szárd követet: Villamarina őrgrófot, s igy szólott hozzá: »Hálával fogadom a piemonti parlament eljárását. Biztositom önt, hogy sohasem fogom elfelejteni Piemont loyalis magaviseletét személyem iránt« — s ezzel mintegy más tárgyra térve, (pedig dehogy tért) ama közömböseknek hangzó, kevés szavakkal nagy határozatot jelző modorban, mely neki sajátja volt, azt kérdé Villamarinától: »Hát a casalei és alessandriai várak uj eröditési munkái haladnak-e?« — »Sire!« felelé Villamarina, »mi folyvást készülünk a nagy napra.« (Villamarina levele Cavourhoz 1858. május 29.)

S ezzel a fenyegető válság véget ért.

De még érdekesnek tartom megemliteni, hogy, midőn a vita Walewski fenyegetése és dölyfös követelései által az elmérgesedés legnagyobb fokára hágott, Cavour 1858. február 9-én Villamarinának Párisba a következő utasitást

küldte: »Bátorság! Képviselje ön felemelt fővel továbbá is a nagylelkü királyt, s annak loyalis kormányát, a mely a mint sohasem fog alkudozni a rendetlenséggel, ugy semmi esetben sem engedendi magát megfélemlittetni hatalmas szomszédainak fenyegetései által. Folytassa ön a diplomácziai küzdelmet, méltósággal, mérséklettel, de a nélkül, hogy csak egy lépéssel is meghátrálna. Ha elvesztendené ön a reményt, hogy kiszolgáltatik számunkra a tartozott igazság, el fog ön jönni, hogy felöltse ezredesi egyenruháját, s védeni fogja királya kiséretében a haza méltóságát s becsületét.«

»Károly Albert Oportóban (számkivetésben) halt meg, hogy fejét meg ne hajtsa Ausztria előtt, — a mi ifju királyunk elmegyen meghalni Amerikába, vagy nem egyszer, de százszor is inkább elesnék alpeseink lábainál, mintsem hogy egyetlenegy folttal meghomályositsa nemes fajának régi szennytelen becsületét.« stb.

Korunkban, hol a jog, s a népeknek a joghoz forrott szivérzelme oly igen sokat szenvedtek, jól esik az ember lelkének király és miniszter személyében a történelem aranykönyvének ily magasztos alakjaival találkozni, kik előtt a jog, a szabadság, s a törvény megtartásának kötelessége annyira szent. És bizony-bizony ez a legjobb politika is. Jöhetnek idők, (jönni fognak,) midőn a történelem e szót: »király«, csak a multak hagyományaiból ismerendi, de a mig monarchiák vannak, a történelem logikájának néha lassu, de mindig kérlelhetlen itélőszéke mindig igazolni fogja azt, hogy az alattvalók jogának tiszteletben-tartása s a népszabadság hű védelme a legbölcsebb uralkodói politika, mert ez a népek igazi, valódi szeretetével veszi körül a trónusokat, s bizony-bizony mondom, csak a népek igazi szeretete nyujthat a trónok számára oly rendithetlen sziklaalapot, melyet a pokol kapui sem dönthetnek meg. Minden egyéb csak homokalap, melyet az emberi dolgok viszontagságainak szele elseper. — Oh, hogy ezt oly nehéz a hatalmasokkal megértetni!

(E nevezetes epizód részleteit Nicomede Bianchi már idézett diplomácziai történelméből meritettem.)

3-ik szám, a 30-ik laphoz.

»Ausztria a szárd polgárokká honositott ombárd-velenczei menekvők birtokait birói eljárás nélkül lefoglalta.«

Ez a lezárolás nagyon csunya vonása volt az osztrák kormányzati rendszernek. Ausztria 1850. decz. 20-án kelt császári dekretum által az osztrák alattvalói jogoktól megfosztottaknak s kötelességek alól feloldozattaknak nyilatkoztatta ki mindazon lombárdiai és velenczei emigránsokat, kik három év alatt hazájukba vissza nem térnek. Ennek következtében az osztrák alattvalói viszonyból ekként kirekesztett emigránsok közül többen magukat szárd polgárokká honositották, tehát mint már nem osztrák alattvalók Lombárdiában és Velenczében birt jószágaik élvezetére nézve oly jogi tekintet alá estek, mint akármely más idegen, kinek ott birtoka van. — Ennek daczára Ausztria egy Mazzini-féle felkelési kisérlet folytán minden emigráns birtokait — ezekét is — legkisebb birói eljárás nélkül sequestrálta s jövedelmeit elkobozta. S midőn a szárd kormány ez ellen, saját alattvalóit védendő, azon kétségbevonhatlan jogi alapon tiltakozott, hogy birtokot nem szabad elkobozni a nélkül, hogy a birtokos biróilag oly vétségben elmarasztaltatnék, mely törvény szerint birtokelkobzási büntetést von maga után: Ausztria azt felelte, hogy törvényes vagy nem törvényes az elkobzás, neki az mindegy, elég, hogy a császár, felsőségi hatalmának teljességében, azt szükségesnek itéli. Ő azt nem kutatja, hogy vétkes-e valaki, vagy nem. Nem teszen különbséget emigráns és emigráns között. Mindannyian vétkesek. A desperátusabb forradalmárok merényleteket csinálnak. Az ovatosak, mérsékeltek pedig lesik, hogy a merényletekből hasznot huzhassanak. Ausztriának e birtoklefoglalások a kezességnek egy nemét nyujtják az emigránsok magaviseletére nézve, meg kárpótlásul is szolgálnak a zavargások által okozott károkért és költségekért. Aztán ha Ausztria denaczionalizálta is az emigránsokat, arra nem hatalmazta fel őket, hogy magukat más országban naczionalizálják, kivált a szomszéd forradalmi szellemü Szárdiniában!!

Ily gyönyörüségesek az osztrák császári felsőség teljességének (plenitudo potestatis imperialis) igazságügyi maximái S a nyugati hatalmaknak annyira szivükön feküdt az, hogy

Ausztria valamikép meg ne nehezteljen, miszerint még ily ügyben sem merték Piemontnak nyiltan, határozottan pártját fogni. Mindössze is csak holmi sima glacé-keztyűs kéréseket koczkáztattak. Természetesen haszontalanul. A dolog évekig meg évekig huzódott, s Ausztria e sequestrumokból milliókat és milliókat rakott zsebre.

4-ik szám, a 61-ik laphoz.

»Ausztria biztosnak vélte, hogy a német szövetséges gyülés Ausztria ügyét Olaszországban el van határozva a maga ügyének tekinteni.«

Lord Loftus Ágost, Anglia követe a bécsi udvarnál, 1859. január 27-én Malmesbury lordnak a következő jelentést tette:

»Bizalmasan (privately) értesitve vagyok, hogy Buol gróf csaknem minden kisebb német kormánytól a legkielégitőbb biztositásokat vette, hogy Francziaország ellenséges magatartását Ausztria ellen határozottan helytelenitik, s háboru esetében Ausztriával szövetkezendnek.

Buol gróf legközelebb nagy megelégedését jelentette ki előttem az egész német sajtó hangja és szelleme felett, és odanyilatkozott, hogy ha a francziák császárja a német nemzet üterét akarta megtapintani, nagyon üdvösséges leczkét (most salutary warning) kapott, s ha azon reménynyel áltatta magát, hogy Németországot meghasonlásra viheti, e reményével a legnagyobb mértékben kudarczot vallott.«

Lord Loftus tökéletesen jól volt értesülve a német közvélemény felől.

Hogy a kisebb német fejedelmek Ausztriához szitottak, az nem meglepő, de hogy a német nemzet, s különösen hogy a szabadelvű párt egyszerre annyira barátjává lett a bécsi udvarnak, miszerint annak védelmére Németországot még háboruba is kész legyen keverni, ez olyan dolog, a mit csak az képes megmagyarázni, hogy a »nemzeti gyülölet« (a francziák iránt) hatalmas szenvedély, mely minden tekintetet háttérbe szorít.

Mert hát a német nemzetnek általában, de különösen a német szabadelvű pártnak igen sok oka volt a panaszra az

osztrák ház ellen. Annak köszönheté főképen, hogy az 1848-iki mozgalom ugy nemzeti egység, mint szabadsági vivmányok tekintetében meghiusult. Nagy volt e miatt a harag és boszankodás a bécsi udvar ellen Németországban 1859-ig. De a mint valószinüvé vált, hogy az olasz kérdés miatt háborura kerülhet a dolog Francziaország és Ausztria közt, a franczia-gyülölet erőt vett minden fájdalmas emlékezeten s a német nemzet pártkülönbség nélkül Ausztria ügyét még Olaszországban is a német szövetség ügyének tekintette. Csaknem az egész német sajtó napról-napra növekedő szenvedélylyel hangoztatta, hogy a ki Ausztriát akárhol, bár nem is a német szövetséghez tartozó birtokaiban bántja, az Németországot bántja, s e csodálatos fogalomból indulva ki, a német nemzet harczias szellemének feltüzelésére azon teljességgel nem indokolt inszinuáczióhoz folyamodott, hogy a francziák császárja nagybátyjának világhóditó szerepét akarja ismételni.

Az izgatottság már február hónapban annyira ment, miszerint Jerningham angol ügyvivő Stuttgartban, Neuráth bárónak, a württembergi államtanács elnökének nyilatkozatára hivatkozva, febr. 26-ról azt jelenté az angol külügyérnek, hogy Németország ötven év óta nem volt annyira ingerült, mint ez alkalommal. Anglia többi politikai ügyvivői is mind ily értelemben tudósitották kormányukat. — Elégnek tartom a helyzet ismertetésére e jelentések közül arra hivatkozni, melyet Ward angol főkonzul Lipcsében, márcz. 3-án lord Malmesburyhez intézett. Ebben a következők olvashatók:

»Az események fölelevenitették a német nemzetben azon szellemet, mely által 1812—15-ben I. Napoleon uralma elleni harczaiban lelkesülve volt.«

»A bajor képviselőház febr. 23-iki ülésében a lókivitel tilalmának egyhangulag történt megszavazása alkalmával igen indulatos, harczias beszédek tartattak Francziaország ellen.«

»A hannoverai országgyülés febr. 24-én határozatilag felhivta a kormányt, tegye meg a szükséges intézkedéseket, hogy minden támadás az osztrák ellen a német szövetség egyesült ereje által visszaveressék.«

»Stuttgartban 39 képviselő felhivást intézett az állandó bizottsághoz, mely az országgyülési szünidő alatt együtt ül,

hogy a württembergi kormány haladéktalanul védelemről gondoskodjék Francziaország ellen.«

»A nasszaui országgyülés Wiesbadenben a hadi költségvetést minden legkisebb vitatás nélkül, hangos helyeslés közt szavazta meg.«

»A weimári országgyülés erős kifejezésekben nyilatkozott a franczia követelések ellen.«

»Még magában Lipcsében is, hol rendszerint a kereskedelmi nézetek birnak tulsulylyal, a helyőrség parancsnokának tiszteletére adott nyilvános lakomán lelkesedéstől özönlő beszédek tartattak, Ausztria olaszországi jogainak fenntartása mellett, s Radeczky és annak lombárdiai hadjárata emlékére, riadó tetszés közt, poharak ürittettek.«

»Az összes német sajtó alig egyetlen hirlap kivételével Ausztria mellett foglalt állást. Azon nézet, hogy Francziaország a szerződéseket meg akarja sérteni, s hogy a törvényes jog Ausztria mellett szól: minden tekintetet háttérbe szorit, még a szabadelvü párt is elfelejtette régi sérelmeit Ausztria ellen, elfelejtette, hogy Ausztria mennyi ellenszenvet tanusitott minden politikai javitás ellen Németországon.«

»Ilyenek lévén a körülmények, igen valószinü, hogy ha a mediáczió meghiusul s a hadi készületek folytattatnak, a német szövetségi gyülés Ausztria ügyét Francziaország ellen saját ügyének fogja elfogadni. Annyival inkább, mert ily határozat végett nem is szükséges, hogy a szövetséges terület legyen megtámadva, minthogy az 1820. junius 8-án megállapitott bécsi végleges okmány 47-ik czikke azt rendeli, hogy ha a szövetség valamely tagja nem-német birtokaiban támadtatnék meg, a konfederáczió köteles őt megvédeni, feltéve, hogy a szövetséges gyülés ily támadásban veszélyt lát a német szövetségi területre. Már pedig a közvélemény jelen hangulata mellett a frankfurti gyülés bizonyosan nem fog abban nehézséget látni, miszerint elhatározza, hogy Ausztria fenyegetve lévén Francziaország által olasz birtokaiban, ez veszélyt foglal magában a német szövetségre.«

Emlitésre méltó, hogy a németek imigy forrongó ellenséges indulata Napoleon császárt legalább kezdetben nemhogy megdöbbentette volna, hanem inkább ingerelte.

A német izgatottságra a »Moniteur« márcz. 15-ikei száma egy büszke hangon tartott hivatalos czikkben válaszolt. E czikkben ugyan a leghatározottabban vissza van utasitva az ellenséges indulatnak még csak árnyéka is Németország irányában, de e visszautasitás oly hangon van tartva, mintha egyenesen tudtára akarta volna adni Napoleon a németeknek, hogy teljességgel nem fél tőlük, s nem hagyja magát az olasz ügyeket illetőleg szándokaiban a németek hetvenkedése által megzavartatni.

Nem lesz érdektelen e czikkből egy pár szakaszt idézni:

»Németország egy része a franczia császári kormány nyugodt magaviseletére a legmeggondolatlanabb riadalmakkal (alarmes) felel. Egy oly feltevés alapján, melyet semmi sem igazol, s minden visszautasit, az előitéletek felébrednek, a bizalmatlanság felszitogattatik, a szenvedélyek féket vesztenek, s egy valóságos keresztes-háboru hirdettetik Francziaország ellen a német sajtóban, és a szövetséges államok némely kamaráiban. Nagyravágyásokkal vádolják Francziaországot, melyek határozottan megczáfoltattak, hóditásokra-készülést fognak reá, mikre nincsen szüksége, s rágalmakhoz folyamodnak, miszerint Európát oly támadások rémeivel rettegtessék, melyek csak képzeletben léteznek.«

»A kik a német hazafiságot ekként tévutra vezetik, az időszámitást hibázták el. El lehet róluk mondani, hogy sem nem feledtek, sem nem tanultak semmit is. Elaludtak 1813-ban, s egy félszázados álom után oly érzelmekkel s oly szenvedélyekkel ébrednek fel, melyek a történelem sirjába vannak temetve, s melyeknek a mai időben nincs értelmök. Vizionárius rajongók, a kik erőnek erejével meg akarják védeni azt, a mit megtámadni senki még csak nem is álmodik.«

»Ha meg nem volna győződve, hogy a német nemzet többségének érzelme e gyanakodásokat megczáfolja, a franczia kormánynak joga volna magát általuk megsértettnek érezni, s bennök nem csak igazságtalanságot, hanem politikájának függetlenségére irányzott támadást is látni. A kérdés, mely e mozgalmat a Rhénusnál felidézte, nem fenyegeti Németországot, de Francziaországot, mint európai hatalmat érdekli. S ez a mozgalom sértő volna, ha komoly lehetne, mert tagadásba venné azt, hogy Francziaországnak joga van befo-

lyását Európában éreztetni. Egy oly nagy nemzet élete, minő a franczia, nincs saját határai közé szoritva, az egész világon nyilatkozik az, azon jótékony cselekvés által, melyet nemzeti hatalmának s a czivilizácziónak előnyére gyakorol. — — — A franczia nemzet érzékeny saját becsülete iránt. Fenyegetések őt felingerlik. Engesztelékenység lecsillapitja.« — —

Hát biz ez tagadhatlanul büszke beszéd volt. — Én ehhez a kulcsot abban vélem feltalálni, hogy a franczia kormánynak akkor nem volt oka attól tartani, hogy Poroszország a németek harczias hajlamaiban osztozik, azt pedig tudta, hogy a németek lármája Poroszország nélkül üres hang marad. A »Moniteur« idézett czikke csakugyan határozottan különbséget tesz Poroszország s a többi német államok közt. Nagy elismeréssel nyilatkozik amannak tartózkodásáról, (attitude reservée) s azt mondja, hogy ez a tartózkodás »sokkal előnyösebb Németországra, mint azoknak elragadtatása, kik az 1813-iki előitéletekhez kapcsolt boszu indulatára hivatkozásukkal annak teszik ki magukat, hogy Francziaországban a nemzeti érzelmet felingerlik.«

Ugylátszik azonban, hogy Poroszországnak ez ellentétbehelyezése a német közvéleménynyel, Németországban rossz vért csinált, s általában a »Moniteur« czikke olajat öntött a német izgatottság tüzére. Anglia diplomácziai ügyvivője a német szövetségnél: Sir Malet A. legalább azt jelentette Malmesbury lordnak márcz. 25-ről Frankfurtból, hogy »a Poroszországra halmozott dicséret azt hamis állásba helyezte, s ép ellenkező hatást tett, mint a minőre számitva volt. A porosz kormány hivatalosan ugyan nem nyilatkozott Ausztria mellett, de a porosz sajtó, két (a kölni és elberfeldi) lap kivételével, indulatos hangon vitatta, hogy Ausztria ügye Olaszországban a német szövetség ügye.«

Általában az ingerültség Németországban folyvást növekedett s ugy látszik, hogy a »Moniteur« idézett czikkének tévesztett hatása némi meghökkenést idézett elő a Tuilleriákban, mert egy második czikk ápril 10-ről már egészen más hangon szól a németekhez.

Ennek alaphangja az, hogy a francziák császárja őszinte barátja a német nemzetiségnek, sőt a német egységnek

sem ellensége. »Francziaország politikája nem szokott kétféle mértékkel mérni,« igy szól a czikk. »A mit Olaszországban tiszteletben akar tartatni, azt tiszteletben fogja tudni maga is tartani Németországban. Nem mi vagyunk azok, kik magukat fenyegetve érezhetnők egy oly »n e m z e t i« Németország példája által, mely a maga szövetséges szervezetét összhangzásba hozza azon egységi irányzatokkal, (tendences unitaires) melyekre a Z o l l v e r e i n nagy kereskedelmi egyesülésében az elv már letétetett.« *)

De bizony e második, (hizelgő hangu) czikk is ép ugy eltévesztette hatását, mint az első, mely fenyegető hangon volt tartva, — elannyira, hogy lord L o f t u s Ágost, angol követ a bécsi udvarnál, ápr. 21-én azt irá az angol külügyérnek, miként »semmisem ébresztette fel inkább Németországban a bizalmatlanságot és gyanakodást Francziaország szándokai iránt, mint amaz ömlengések, melyeket a »Moniteur« ápr. 10-iki száma a német nemzethez intézett.«

Kevéssel a »Moniteur« első czikke után a franczia sugallatra Oroszország által inditványozott kongresszus eszméje került szőnyegre, s miután sokféle változatokon ment keresztül, ép azon időben, midőn Ausztria hadizenet-értelmü ultimátumot küldött Turinba, a dolog annyira ment, hogy a kongresszus összejövetele már bizonyosnak volt tekinthető, mert a legfőbb nehézséget kezdet óta az okozta, hogy Szárdinia nem akart a lefegyverzésbe belenyugodni. W a l e w s k i gróf

*) Nagyon nevezetes nyilatkozat ez. A történetirókra tartozik, felette itéletet mondani. Nekem e nyilatkozat idézésénél eszembe jutnak III. Napoleon szavai, melyeket nekem nehány héttel később mondott: »Két Németország hagyján, de egy Németország nem; ça ne me va pas.« Mire én a császárnak ama saját szavaival feleltem: »a lehetetlent sohasem kell akarni.«

Különben tökéletesen igaz, hogy a Z o l l v e r e i n-nal Németország politikai egységére az alap le volt téve. Vámegység előbb-utóbb politikai egységre vezet. A bécsi udvar 300 éves unitárius törekvései összesen nem tettek annyit Magyarország politikai önállásának felolvasztására, mint az 1867-ben elfogadott osztrák-magyar »Zollverein.« — Valóban csodálatos, hogy ezt Deák és pártja meg nem fontolták, ha már azon sulyos anyagi bajokkal nem gondoltak is, melyeket két egészen különböző közgazdászati egésznek összeolvasztása kikerülhetlenül maga után von.

azonban Malakoff herczegnek (Pelissier, franczia követ Londonban) azt távsürgönyözte márcz. 19-én, hogy »Piemont az előleges és együttes lefegyverzésbe beleegyezett,« (a mi felett én — megvallom — csodálkozom) tehát a kongresszus összejövetele egyenesen csak attól függött, hogy a lefegyverzésbe Ausztria is beleegyezzék. Ausztria azonban a Turinba küldött ultimátumtól mindamellett sem akart elállani, hogy a nagyhatalmak által figyelmeztetve lőn, miként, ha Ausztria kezdi meg a háborut, magát ez által tökéletesen izolálja. Nem engedett. — Ez átalkodottságnak okát lord Loftus Á. márcz. 28-ikai hivatalos jelentésének e szavaiban találjuk:

»Annyira erős itt (Bécsben) a meggyőződés, hogy a francziák császárja háborura van elhatározva, s katonai készülődésekre akar csupán időt nyerni, miszerint az osztrák kormányt azon czél vezette az eldöntő lépésre, hogy a francziát megelőzve Szárdiniát leverje, mielőtt Francziaországból elegendő segitséget kaphatna.«

Akárminők voltak is Napoleon császár szándokai, az mégis tény, hogy tettleg Ausztria kezdte meg a háborut.

Tehát nem ő támadtatván meg, hanem ő támadván, »casus foederis« közte s a német szövetség közt többé semmi magyarázat szerint fenn nem forgott. Hozzájárult ehhez, hogy Ausztria e fellépése nagy visszatetszést szült a nagyhatalmaknál, sőt azok részéről határozott kárhoztatást idézett elő.

Az ember azt gondolná, hogy e körülmények a német közvélemény s kisebb német kormányok osztrák-baráti harczias szenvedélyét lehűtheték. De teljességgel nem hűtötték le. — Ward főkonzul márcz. 28-áról kétségtelen tény gyanánt jelentette az angol kormánynak Lipcséből, hogy Ausztria hadizenete Szárdiniához helyeseltetik, s ügye teljességgel nem vesztett népszerüségben e miatt a németeknél. Hasonló helyeslést jelentett sir Malet A. Frankfurtból; a hannoverai angol megbizott: Gordon jelentése szerint pedig (márcz. 29-ről) Hannoverában, Brunswickban, Oldenburgban határozottan a mellett voltak, hogy Németországnak segitenie kell Ausztriát Francziaország ellen, mert bizonyosnak tartották, hogy Napoleon császár előbb-utóbb meg fogja támadni a németeket, tehát jobb be nem várni, hogy Ausztria legyőzetvén, tehetetlenné váljék Németországot segiteni.

A harczias szellem annyira ment a németeknél, Ausztria annyira bizonyos volt a felől, hogy a német szövetséges gyülés többsége meg fogja számára szavazni Németország részesülését a háboruban, miszerint a porosz kormány szükségesnek látta, ügyvivőinek a német udvaroknál körlevélben tudtul adni, hogy miután Ausztria mint támadó lép fel, tehát »casus foederis« teljességgel fenn nem forog: a porosz kormány nem engedi magát Ausztria által háboruba sodortatni, minden ily törekvésnek a leghatározottabban ellent fog állani, s nem is hagyja magát a szövetséges gyülés többségének bármely szavazata által is e határozatától eltériteni; sajnálni fogná, ha e miatt szakadás történnék a német szövetségben, de a felelősség azokra hárulna, a kik őt akaratja ellenére háboruba bonyolitani törekszenek.

Daczára a porosz kormány e határozott tiltakozásának, a kisebb német államok képviselői összebeszéltek május 2-án inditványba hozni és szótöbbséggel elhatározni a szövetséges gyülésen, hogy Németország Ausztria védelmére részt vegyen a háboruban.

Anglia tory-kormányának (melynek segitségére a németek bizton véltek számithatni) mégis sikerült ennek azon nagyon kétes értelmü nyilatkozattal elejét venni, hogy ha a németek »ily korán« (at this early stage) bele avatkoznak a háboruba, Anglia segitségére ne számitsanak, mert Anglia »jelenleg« (at present) »a létező körülmények közt« (under existing circumstances) semleges akar maradni, tehát Németországnak sem segitséget nem adhat, sem tengeri haderejének közbevetésével a német partokat támadás ellen nem biztosithatja. (Lord Malmesbury sürgönye sir Malethez május 1-ről, és körirata Anglia ügyvivőihez a német udvaroknál, május 2-ról.)

A történetirónak olvasni kell tudni a diplomáczia iratainak sorai közt is, ha az események tömkelegében nem akar eltévedni.

Az angol tory-kormány czirkumspektus nyilatkozatai annyit mindenesetre tanusitanak, hogy Napoleon császár nem

ok nélkül kételkedett az angol semlegesség megbizhatósága felől, midőn május első napjaiban ennek biztositására közreműködésemet igénybe vette.

A bécsi udvar a hadizenet perczében is biztosan számitott Németország segitségére. Bizonyságot teszen erről a császári kiáltvány, melylyel április 28-án Ferencz József császár a »maga népének« (an mein Volk) a háborut tudtára adta.

Meg van a kiáltványban mondva, hogy »a birodalom dicsőséges történelme bizonyságot teszen arról, miként, ha a forradalom árnyai látszanak terjengeni akarni a világ e része felett, a gondviselés gyakran használta (!!) Ausztria kardját, miszerint ennek villámával amaz árnyakat eloszlassa.« (Mit nem keritenek nyakába a »gondviselésnek« a világ hatalmasai! és minő különös frazeológiával rendelkeznek! Milliók vannak Európában, a kik ugy tudják, hogy »amaz árnyak,« melyeket ama kard villáma (!?) eloszlatni buzgólkodott, a »szabadság derüje« voltak, ama villámos kard tulajdonkép felhő volt, mely azt a derüt elboritotta. Mi magyarok pedig történetesen még arra is emlékezünk, hogy volt idő, midőn ama »villámos kard« nem a »forradalom árnyait« oszlatgatta Magyarországon, hanem Magyarország derült egére a forradalom árnyait hozta. De hát igy »iródik« a történelem. Aztán tanuljon belőle igazságot az ember fia!)

Miután megdicsérte a »maga népét,« hogy az uralkodócsalád iránti devóczióban a világ minden népeinek mintául szolgálhat, s kimondotta, hogy népe a sokszor bebizonyitott hűséggel, odaadással és önfeláldozással fog a harczban az osztrák sas mellett állani, mely a nép fiainak segedelmével magasan szálland a becsületben, — a császári kiáltvány e szavakkal végződik:

»Reméljük, hogy nem fogunk egyedül állani a küzdelemben. A föld, melyen csatázni fogunk, termékenynyé tétetett német testvéreink vére által, midőn ama védbástyákat (?) megszerezték, melyeket meg is tartottak mind e mai napig. Németország ármányos ellenségei rendszerint ott kezdték játékukat, midőn benső erejének megtörésére áhitoztak. Hogy most ily veszély forog fenn, ennek érzete el van

terjedve Németország minden részein, egyik határtól a másikig, a kunyhóktól a trónusokig. — Mint a német szövetség uralkodó-tagja beszélek, midőn a közös veszélyre figyelmeztetek, s emlékezetbe hivom azon dicső időket, midőn Európa a maga felszabadulását a német nemzet általános forró lelkesedésének köszönheté.«

»Für Gott und Vaterland!«
(Istenért és hazaért!)

(»Für Gott und Vaterland!« Ez az akkori értelmezés szerint Magyarországot illetőleg annyit tett, hogy a magyar ontsa vérét, s haljon meg a bécsi udvar uralkodásáért Olaszországban. Kissé erős kivánság volt, hogy ezt a magyar »hazája ügyének« tekintse. Nem is igen tekintette. Vagy talán »Isten ügye« volt? — Meg vagyon irva: »Istennek nevét hiába ne vegyed!«)

5-ik szám, a 63-ik laphoz.

»Napoleon császár május 12-én kötött ki Genuábán. A koczka el volt vetve.«

Viktor Emánuel király kiáltványa »az ország népeihez« rövid volt. A háboru okainak rövid magyarázatán kivül tartalma ennyire szoritkozik:

»Ausztria megtámad bennünket egy hatalmas hadsereggel, melyet, békeszeretetet szinlelve, az uralkodása alá vetett szerencsétlen tartományokban*), ellenünk összegyüjtött.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

*) Viktor Emánuel király »szerencsétleneknek« nevezi e tartományokat, s ugylátszik, e tartományok lakosai is nagyon szerencsétleneknek érezték magukat, különben nem csináltak volna forradalmakat, nem voltak volna permanens konspiráczionális állapotban az osztrák uralom ellen, s ez nem adott volna annyi dolgot a hóhérnak, nem népesitette volna meg tömlöczeit lombárd s velenczei hazafiakkal; ezek nem kerestek volna ezrenkint idegen földön menedéket a hóhér s a tömlöcz elől, s a birói itélet nélküli birtokelkobzás nem duzzadt volna az országlási fináncziák bő forrásává.

Szerencsétlen balga olaszok! Ők nem tudták, mennyire »szerencsések«, irigylésre méltóan szerencsések. Ott van ennek »hivatalos,« tehát természetesen »hiteles« bizonyitványa az április 29-iki körlevélben, melylyel Ausztria külügyminisztere (gróf Buol) az osztrák ügy-

Itália népei!

Ausztria megtámadja Piemontot, mivel Európa tanácsaiban szót emeltem közös hazánk ügye mellett, s mivel a ti fájdalmatok kiáltása iránt nem voltam érzéketlen!

Ekként megtörte erőszakkal az egyezményeket, melyeket sohasem tartott tiszteletben. E szerint a nemzet joga teljes erőben van, s én ép lelkiismerettel beválthatom a fogadást, melyet nagylelkü atyám sirjánál tettem. Fegyvert fogva, hogy trónomat, népeim szabadságát s az olasz név becsületét megvédelmezzem, én az egész nemzet jogáért harczolok.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Más nagyravágyásom nincs, mint az, hogy az olasz függetlenség első katonája legyek.«

* * *

---

vivőknek a küludvaroknál, s általuk a küludvaroknak a háborut tudtul adta.

Előrebocsáttatott ebben, hogy »Lombárdia századokon át a német birodalom hübére volt, Velencze pedig Ausztriának cserébe adatott belga tartományaiért, (hogy nem a velenczeiek adták, a kiké volt Velencze, s hogy ezek magukért »cserébe« semmit sem kaptak, az természetesen szót sem érdemel,) tehát Ausztria joga minden tekintetben szilárd és kérdésbe-vonhatlan, azután ekként szól a körlevél:

»De Ausztria kormánya Lombárdiában és Velenczében nem csak jogszerü (legitim) kormány, hanem igazságos és jótékony is. Eme gyönyörü országok virágzása rohamosabban emelkedett, mint annyi évek forradalmának szomoru sorsa után remélyleni lehetett volna. Miláno s más hires városok oly gazdagságot tüntetnek fel, mely méltó történelmükhöz, Velencze a mély hanyatlásból uj, növekvő jólétre emelkedik. Az igazságszolgáltatás rendszeres; müipar és kereskedés virágzanak. Tudomány és müvészet hévvel miveltetnek. A közterhek nem sulyosabbak, mint a monárchia más részeiben, s még könnyebbek volnának, ha Szárdinia politikájának fatális következményei nem tennék szükségessé, hogy az állam szaporitsa véderejét, s e végett uj jövedelmeket hajtson be. Lombárdia és Velencze népének nagy többsége elégedett, s az elégedetlenek száma, kik az 1848-iki leczkét elfelejtették, aránylag csekély, s Piemont folytonos bujtogatásai nélkül még csekélyebb volna.«

Lám, lám, minő gyönyörü kép! Azok a boldogtalanok nem is vették észre, mennyire szerencsések. — A szerencsétlenek!!

III. Napoleon császár a következő kiáltványt bocsátotta közre:

A császár a franczia néphez!

Francziák!

Ausztria berontott hadseregével szövetségesünk: a szárdiniai király területére, s ez által nekünk háborut izent.

Ezzel megsérti a szerződéseket és az igazságot, — és a mi határainkat fenyegeti.

Minden nagyhatalom tiltakozott e támadás ellen.

Piemont elfogadván a feltételeket, melyeknek a békét kell vala biztositaniok, kérdés: mi oka lehet e rögtöni támadásnak? Oka az, hogy Ausztria a dolgokat azon végletig juttatta, miszerint vagy neki kell uralkodni egészen az alpesekig, vagy Itáliának szabaddá kell lenni egészen az ádriai tengerig, mert Olaszföldön minden szöglet, mely független marad, veszély Ausztria hatalmára.

Ekkorig a mérséklet volt szabályom, most első kötelességem az erély.

Fegyverkezzék Francziaország, s mondja meg határozottan Európának: hóditani nem akarok, de gyöngeség nélkül fenn akarom tartani hagyományos nemzeti politikámat, megtartom az egyezményeket azon feltétel alatt, hogy mások ellenem meg ne sértsék; tiszteletben tartom a semleges hatalmak jogait és területét, de hangosan bevallom rokonszenvemet azon nép iránt, melynek történelme a mienkkel összefolyik, s mely idegen elnyomás alatt nyög.

Francziaország megmutatta, hogy gyülöli az anarchiát, tetszésében volt engem hatalommal ruházni fel, mely elég erős arra, hogy tehetetlenekké tegye a rendetlenség ápolóit (fauteurs) s ama régi pártok javithatlan embereit, melyek szünet nélkül ellenségeinkkel alkudoznak (pactiser), — de azért Francziaország czivilizáló szerepéről nem mondott le. Francziaország természetes szövetségesei mindig azok voltak, a kik az emberiség javát (amelioration) akarják, s ha kardját kivonja, ezt nem azért teszi, hogy uralkodjék. hanem azért hogy felszabaditson.

E háboru czélja tehát az, hogy Olaszország önmagának visszaadassék, s nem az, hogy urat cseréljen; s hogy a mi hatá-

rainknál egy barátságos nemzet legyen, mely függetlenségét nekünk köszönendi.

Mi nem a végett megyünk Olaszországba, hogy rendetlenséget szitogassunk, vagy hogy a szent atya hatalmát megingassuk, kit mi trónjára visszahelyeztünk, hanem megyünk a végett, hogy őt azon idegen nyomás alól felmentsük, mely az egész félszigetre reánehezedik, s hogy ott a jogszerü érdekek kielégitésével a rend megállapitásához hozzájaruljunk.

És megyünk ama klasszikus földre, melyet annyi győzelem diszesit, hogy apáink nyomait felkeressük. Isten adja, hogy méltók legyünk hozzájuk.

Nemsokára a hadsereg élére állok. Itt hagyom Francziaországban a császárnét és fiamat. A császár utolsó fivérének tapasztalása és belátása által támogatva, hivatásának (mission) magaslatán fogja tudni a császárné magát mutatni.

Én őket a hadsereg vitézségére bizom, mely Francziaországban marad, hogy határaink felett őrködjék s a házi tüzhelyt megoltalmazza. A nemzetőrség hazaszeretetére s az egész népre bizom őket, mely azon szeretettel és ragaszkodással fogja őket körülvenni. melynek naponként annyi bizonyitványait veszem.

Tehát bátorság és egyetértés! Hazánk ujra megmutatandja a világnak, hogy el nem fajzott. A gondviselés meg fogja áldani törekvéseinket, mert az ügy, mely igazságra, emberiségre, s a haza és a függetlenség szeretetére támaszkodik, szent az Isten előtt.

Kelt a Tuilleriák palotájában 1859. május 3-án.

Napoleon.

* * *

Különös változékonysága mindennek, a mi emberi! Napoleon számkivetésben halt meg. Fia a zuluk asszagája alatt esett el, s ma már még a Tuilleriák palotája is csak rom. Sic transit gloria mundi.

A franczia népnek hizelgett, hogy császárja nejét és fiát a népre bizta. Barátom: Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes mint szemtanu beszélte nekem, hogy midőn a császár a harcztérre utnak indult, a kocsiját körülözönlő munkásnép ezt kiáltozta felé: »bonne chance! allez toujours! n' ayez pas peur! c' est nous qui faisons les revolutions, mais aussi c' est nous

qui les empéchons! allez toujours!« (Jó szerencsét! Menjen ön! Menjen, ne féljen ön! Ha mi vagyunk azok, kik a forradalmakat csináljuk, mi vagyunk azok is, a kik megakadályozzuk. Allez toujours!)

S a milyen volt a nép, olyan volt a hadsereg. Sokszor kellett egy-egy vasuti állomásnál vesztegelnem, mig egy-egy hosszu vonat katonákkal zsufolva elhaladt. S a látvány mindig ugyanaz volt. Minden kocsi közepén egy dobos állott, s ütemre verte a dobot zenekiséretül a dallamhoz, melyet a kocsiba zsufolt harczosok énekeltek; és mindig, mindanyian ugyanazon egy dalt énekelték, az ismeretes franczia harczi dalt:

Mourir pour la patrie

de ezt az alkalomhoz idomitották igy:

Mourir pour l' Italie
est la mort la plus belle
la plus digne d' envie.

Sokan részesültek ez »irigylésre méltó szép halálban,« Magentánál, Solferinonál, és lett belőle — — — Villafranca!!

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráczió érintkezései a franczia és a turini kormánynyal a háboru előtt, s levelezése Kossuthtal. Kossuth meghivatása Párisba.

I.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes — Kossuthnak.

A franczia kormány bevezető lépései Kossuthnak Párisba való meghivása iránt.

Páris, 1858. márczius 21.

.... tudatott velem, hogy egy párisi nagy palotában különös örömet szerzett és szerez azon körülmény, miszerint kormányzó ur neve, soha egy Mazzini-Ledru-Rollin-féle összeesküvésben vagy egyéb firma alatt történt attentátumban elő nem fordult. Egyetlen magyar emigráns sem volt belekeverve a kilencz attentátumba. Ezért, s egyéb okok folytán is, jó indulattal viseltetik kormányzó ur iránt nemcsak a vezéregyéniségek egy része, de maga a császár is.

Az kérdeztetett tőlem, miért nem jő kormányzó ur Francziaországba?

— Sajátszerü kérdés, — mondám; hisz éppen önök tiltották meg neki az idejövetelt, sőt a mi több: a keresztülutazhatást is; s talán ép ezen tilalom által forrasztották szorosabban egybe Kossuthot és az európai demokrácziát meg a republikánizmust, mert egész addig Kossuth mindig egy bizonyos mérséklettel viselte magát a köztársasági eszmének kimondásában.

— »C'est facheux!« de az akkor volt. Most másként állnak a dolgok. Legalább tavaly ilyenkor bizonyos, hogy örömest áteresztették volna Kossuthot Francziaországba. Most nem tudni bizonyosan, de még most is megtörténhetik, hogy átbocsátják.

— De mit keresne ő Francziaországban? felelém én. Családja Londonban van letelepedve. Ő szegény ember. Munkája által fedezi

családja szükségeit, s Angliában szerezhet, Francziaországban azonban nem igen.

. . . .

Efféle hosszantartott párbeszédnek a vége az lett, hogy a franczia uralkodó-világ igen ohajtaná, ha kormányzó ur egy vagy más formában, röpiratban, nyilatkozatban . . . . kimondaná, hogy mint mindig, ugy most is ellensége Ausztriának s adandó legelső alkalommal kész kardot rántani ellene; de hogy az attentátumokat nem pártolja, s azokkal, kik erre konspirálnak, semmi közössége sincs, s nem is lesz; s hogy ezen iratnak olyféle modorban kellene szerkesztve lenni, mint Jules Favre beszédje Orsini ügyében volt.

— Én nem hiszem, felelém, hogy bármikor is, de különösen e pillanatban Kossuth ilyesmit tenne; de tegyük fel egy pillanatra, hogy hajlandó lenne megtenni; mi haszon háramlanék e tettből a magyar ügyre? Értem az 1848—49-iki magyar ügyet. Mert igen természetes, hogy bármi politikai lépést is Kossuth csak ezen ügyért, és senki szép szeméért vagy kecske-szakáláért soha tenni nem fog.

— A haszon Magyarországra ebből sokkal nagyobb lehet, mint ön (én) képzeli.

— Ily válasznak nincs teste. Ezt minálunk ugy hivják: »nesze semmi, fogd meg jól,« viszonzám én.

— Nohát, még egy lépéssel tovább megyek, szólt az illető. Tudja meg ön, hogy Ausztriával ugy állunk, miként a háboru több, mint valószinü. Merném mondani, hogy bizonyos....

— Önnek ostora kettőt csattant egyszerre, felelém, mert ha csakugyan ugy állnak Ausztriával, mint ön mondja, hát meglehet, hogy éppen az eféle irat által, vagy Kossuthnak Francziaországba jöhetése végett teendő lépések által, vagy ide eresztvén őt, későbbi kiutasitása által, vagy plane elfogatása, deportácziója vagy kiadása által akarják önök az emlitett háborut kikerülni. Avagy az is meglehet, hogy politikájuk strategiájával egy oly pozicziót, mint Kossuth, jó idején s jó olcsón elfoglalni, s maguknak biztositani akarnak. Nem rosz taktika. De voyons, a félbizalom rosszabb a bizalmatlanságnál; beszéljen ön világosabban.

— Azt nem tehetem, felelé, de ha lesz alkalma önnek Kossuthra ily irányban hatni, tegye meg, s higyje el, nagy hasznot fog tenni hazájának. De legyen óvatos, »car tout le monde n'est pas initié dans ceci.« Adieu...

E találkozás csak ezelőtt néhány órával történt. Nem véletlen volt, mert levél által kérettem fel a megjelenésre.

Én persze semmit sem igérék, még csak azt sem, hogy tudatni fogom kormányzó urral a fentebbieket. Azonban még is kötelességemnek tartom azt tenni, s a társalgást szóról-szóra leirván, biztos uton megküldöm . . . .

(Aláirva) Kiss Miklós.

* * *

Az események lánczában sokat magyaráz a szemek egymásutánjának ideje. Az e levélben közlött beszélgetés 1858. márczius 21-kén történt, tehát több mint három hónappal a plombièresi találkozás előtt, mely az osztrák elleni háborus szándéknak pozitivitási alakot adott: — de történt tiz nappal a halálra itélt Orsini levelének kelte után, melynek Napoleon császár által kivánt közlése alkalmával *Cavour* figyelmeztette a császárt, hogy azon levél közlése egyenes támadás Ausztria ellen, nemcsak Piemont, hanem Napoleon császár részéről is; — mely figyelmeztetésre a császár azt felelte, hogy csak közöljék. (Lásd fentebb az I-ső fejezetet.)

Ez adatok összevetése is bizonyságot teszen a felől, hogy mennyire téves volt az emigráczió némely kitünő tagjainak azon hiedelme, hogy a hatalmak nem hajlandók Kossuthtal egyenes érintkezésbe lépni. Valahányszor a háborus hajlamok kerekedtek felül az akaratban, nyomban ők tettek avance-okat a közeledésre, — s ezt csak olyankor s addig függesztették fel, a mikor s a meddig az európai diplomáczia sürgés-forgása a háborus hajlamokat megingatta.

* * *

II.

Irányi Dániel — Kossuthnak.

Első kisérletek a magyar emigrácziót belevonni az akczióba.

Páris, 1858. decz. 7.

Egy lengyel fő-ember, — sejditi kicsoda (Mieroslawszky tábornok) — megkerestetett egy főfő-születésü franczia ur részéről, adnánk ennek, t. i. az utóbbinak, egy magyart, ki Olaszországba menne át, a mi ezredeink erejét és hangulatát megtudandó, mert, ugymond, a háboru Ausztria ellen kikerülhetlen. A terv pedig az, hogy Piemont átengedje Francziaországnak Savoié-t meg Nizzát, s ezért cserében kapja a milánói tartományt a Minczióig. A magyar ezredekből magyar legio alakittatnék valamely magyar tábornok alatt, ki, mint vélik, Klapka lehetne. A milánói rész elvétele után, ha az osztrák ennek átengedésébe beleegyezik, béke köttetnék.

Ausztria feldarabolásáról s jelesül Magyarország felszabaditásáról semmi szó, de csupán tőlünk függ a harcznak más fordulatot adni.

Ez előterjesztésre mindenekelőtt megjegyeztem, hogy tudnék s akarnék bár a mondott czélra embert ajánlani, azt magamtól nem tenném, hanem önnek megirnám, mit a közbenjáró helyeselt is; de hozzátettem, miszerint több mint valószinü, hogy ön nem fog még csak emberrel sem szolgálni ily czélra. Megmondottam, hogy m i nem akarunk eszközei lenni senkinek, hanem magunk felhasználni az eseményeket hazánk érdekében. Nem akarunk eszközei lenni sem a franczia császár, sem a szárdiniai király kisszerü nagyravágyásának; sőt még Olaszországnak sem rendelnők alá Magyarország ügyét; jelen esetben pedig még csak az sem forog fenn, hanem pusztán a fentebbi két fejedelem családi érdeke. Olaszország azon tervnél csak veszit, mert egy darabot átenged területéből idegen hatalmasságnak. Még hagyján, ha ezen engedmény fejében legalább egészen megszabadulna az osztráktól, de ugy a mint tervezik, a velenczei tartomány továbbra is osztrák hatóság alatt maradna. Ezt olasz hazafi nem helyeselheti.

— De hát, veté ellen a közbenjáró, ha önök nem járulnak ezen terv kiviteléhez, a magyar ezredek csak nem fognak az osztrák alatt harczolni Piemont ellen?

— Azt nem, felelém, de remélem, hogy az olasz hazafiak más zászlót fognak kitüzni, a mely körül seregelhetnek a magyar ezredek.

— Hát Magyarország nem fog-e egyuttal fegyvert ragadni?

— Ha fog, saját kezére teendi, nem pedig hogy más javára kaparja ki a tűzből a gesztenyét.

. . . .

Bucsuzáskor ujra kért, irjak önnek s kérjem, hogy mielőbb nyilatkozzék, válaszát pedig ő vele közöljem.

Igaz, még azt is emliti, hogy az a franczia főur ujra meg ujra sürgette, hogy ön Párisba jőjjön, vele értekezendő.

Erre meg azt viszonoztam, hogy azt nem teheti, de nem is lenne méltó, miután hazánk irányában semmi igéretet nem akarnak tenni, annál kevésbé kötelezni magokat . . . .

Irányi Dániel.

III.

Irányi Dániel — Kossuthhoz.

A franczia kormány ajánlata az emigrácziónak.

Páris, 1858. decz. 15.

Uj ajánlatot hozott ugyanazon személy. Ha a háboru el lesz határozva, anyagi segélyt kapnánk fegyverben és pénzben a végett,

hogy Magyarországban felkelés rendeztessék. Csak egy feltételhez lenne kötve, t. i. hogy ön egyelőre az olasz köztársasági főnökkel (Mazzini) ne közölje ezen tervet s általában elválaszsza Magyarország ügyét az olasz köztársaságitól. Máskép keze egészen szabad lenne, de viszont szabad maradna a francziák keze is ugy, hogy Magyarország semmit egyebet nem igényelhetne, hanem intézkednék a mint legjobbnak látná, győzne vagy buknék, azzal itt hivatalosan nem törődnének. Enyiből áll az üzenet.

. . . .

Hosszas lenne egész társalgásunkat leirnom. Legyen elég megjegyeznem, mikép először is azt vetettem ellen, hogy semmi sem biztosit arról, mikép ezen ajánlat a császár tudtával történik; hogy mi szövetségeseinket hiába elhagyni nem leszünk hajlandók, hanem ha a köztársasági párt nem ragadhatná meg siker reményével az iniczіativát Olaszországban, s a háboru Ausztria ellen mégis kiütne, akkor nyiltan megmondhatnók barátainknak, hagyjanak élnünk az alkalommal, mely kinálkozik.

. . . .

Megvallom, a lengyel közbenjárása nekem nem tetszik, nemcsak mivel Magyarország ügyét eszközül tekinti, hanem azért is, mert nehéz megkülönböztetni, hogy mi jő saját fejéből, és mi üzenet . . . .

Irányi Dániel.

IV.

Irányi Dániel — Kossuthhoz.

Tanácskozás Teleki Lászlónál. — A franczia propozicziók latolgatása. — Megbizás Kossuthtól.

Páris, 1858. deczemb. 29.

Mult szombaton Teleki Lászlót látogatám meg; Klapka Györgygyel találkoztam. Azalatt, hogy beszélgettünk, egy lengyel (nem M . . . . .) jött s hivta K . . . . át ama franczia nagy urhoz, kiről szó volt.

Másnap ujra összejöttünk. Klapka előadta látogatása eredményét.

— A háboru az osztrák ellen ha nem bizonyos is még, de valószinü. Akarunk vajjon részt venni abban?

— Szivesen, felelé K . . . ., ha nem puszta diverziónak fog tekintetni a magyar felkelés, hanem önálló fellépésnek és ha anyagilag is segitenek.

— Ha háboru lesz, ugy az komoly fog lenni, az osztrák megtörésével kell végződnie, és önök számolhatnak anyagi segélyre.

Klapka feleletét helyeseltük, s abban egyeztünk meg, hogy a körülmények bővebb fejlődéseig várakozni kell; addig, a nélkül,

hogy részletes adatokba bocsátkoznánk, csupán általában igyekezni kell Magyarország erejéről jó hiedelmet gerjeszteni az urakban, hogy mulhatlanná tegyük közremunkálásunkat. K. Gy. azt is kérdezte tőlünk, ha nem kellene-e már igénybe venni némi pénzsegedelmet, például 500,000 frankot, a mennyit, — talán kétszer annyit is, hihetőleg adnának. Én ezen pontot mellőztetni javasoltam, mint időelőtti dolgot tüntetvén elő és mely némi lekötelezést vonna maga után, más részről mert önnek kezeiben ohajtom öszpontositva látni a cselekvés eszközeit. Erre K. felhagyott az inditványnyal.

Tanácskozás közben tapasztaltam, hogy mindnyájan osztják azon nézeteket, miket ön hozzám intézett becses soraiban fejtegetett. (Szükségtelen megmondanom, hogy távolról sem emlitém, mintha önnel e tárgyban közlekedtem volna, és mi az ön véleménye.) Igy ők nemcsak pénz- és fegyverbeli segedelmet tartanak a felkelésre szükségesnek, de azt is, hogy katonai erő, ha csak nehány ezernyi is, nyomuljon magyar földre. Én részemről nem tartom valószinünek, hogy veres-nadrágosokat küldjenek velünk. Még ha igazán szándéka volna is Napoleonnak az osztrákot tönkre juttatni, nem igen fogja közvetlenül tenni akarni, nehogy koalicziót idézzen elő maga ellen. (Anglia, a német szövetség és Ausztria.) Az olasz tartományok elvételét merhetik koaliczió veszélye nélkül, de Ausztria feldarabolását czélbavenni, nem igen. Egészen más, ha ezen feloszlás a birodalmi népektől ered. Ezt hiába elleneznék, akár az angol, akár a porosz, (ámbár ez utóbbi talán nem is bánná,) ha a franczia és orosz megengednék, mert ezek nem türnék az idegen beavatkozást. Hogy pedig az orosz beavatkozás ellen biztosak lehetünk, azt a franczia főur is állitotta Klapka előtt. De a mire itt hajlandók lesznek, véleményem szerint abból fog állani, hogy kéz alatt fognak segiteni pénzzel és fegyverrel, és módot nyujtandanak azt alkalmas pontra vagy pontokra szállitani; talán azt is megteszik, hogy az átjött magyar katonákból állitandó legiót piemonti hajókon szállitatják magyar földre.

. . . .

Hazánk felszabaditására csak kétféle alkalom lehet: egyik, általános forradalom, mint volt 48-ban; másik Ausztria elleni komoly háboru. Ha forradalomra várunk, meg kell fontolnunk, hogy az ország le van fegyverezve, aztán hogy az orosz ujra interveniálhat, mert nem bizonyos, hogy a franczia kormány jobb helyzetben lenne, mint volt 1848. és 49-ben. Könnyelmüen nem szabad ugyan a nemzetet felkölteni, de a jelenben kinálkozni látszó alkalom megragadását nem lehet könnyelmüségnek keresztelnünk. Nekem, mióta számüzetésben élek, mindig az volt hitem, hogy az osztrák birodalmi népek egyesülten, magok lerázhatják a jármot, feltéve, hogy idegen beavatkozás nem akadályoztatja. Ha az olasz felkél és Piemont bele sodortatik; ha a magyar kitüzi a függetlenségi lobogót, a magyar és olasz ezredek a néphez csatlakozandnak, és az osztráknak

vége lesz. Csak fegyver kell, meg pénz. Azt mondani, hogy a győzelem bizonyos, nem merem, de ezt soha sem fogjuk mondhatni előre egy felkelésről sem. Elég, hogy ha a valószinüség meg lesz, elég arra, hogy a felelősséget magunkra vehessük a jelen és utónemzedék előtt; mert ne feledjük, hogy az alkalommal nem élés is felelősséggel jár ám. A mostaninál, ki tudja, mikor lesz kedvezőbb, nemcsak pénzt és fegyvert kapunk, nemcsak idegen beavatkozás ellen biztosittatunk, de a honunkbeli idegen ajku nemzetiségektől sem kell tartanunk, mert sem franczia, sem orosz sympathiára nem számolhatnának, sőt ellenkezőleg.

. . . . Ön fogja megitélni, ki által kiván itt érintkezni. — Ha azt ohajtaná, hogy én járjak el a dologban, ugy szükséges lenne egy pár sornyi megbizást küldeni, mert ha nem ön nevében beszélek, ugy mire sem mehetnék amaz urnál.

Irányi Dániel.

V.

Kossuth — Irányi Dánielnek.

Még nem lát komoly alapot az akczióra. — Tisztázni kell a helyzetet, ugy a hatalommal szemben, mint a meginditandó mozgalom mérve és vezetése iránt.

London, 1859. jan. 6.

Mult dec. 29-iki levelét vettem. Mielőtt válaszolnék, szükségesnek láttam, némi tájékozás után nézni, mert az állás kényes, a legóvatosabb gondosságot kivánja. Ha csak magán kompromisszió körül forogna a tévedés veszélye, alkalmasint nem tétováznám egész személyes jövendőmet bármi koczkavetésre bizni, következnék bár belőle személyes kompromisszió, mert én csak azzal gondolok, hogy lelkiismeretemmel tisztában legyek; ambicziót sem életemre nézve nem ismerek, sem a história babérjára nem spekulálok; hirnév, kitünés becscsel nem bir szememben, csak a kötelesség bir. Hanem ez ügyben a hazáról van szó. — Sorsosztályrészemül jutott fő-eszköznek lenni abban, hogy hazánk egy oly közel multtal birjon, mely jövendőjének biztos alapot szerzett. Ez alapot eljátszani bün volna. Nekünk bukásunk is egy oly históriai fejlemény, mely nemzetünk életre valóságának kitüntetésével hazánkat a jövendő Európa nélkülözhetlen, mellőzhetlen alkatrészei közé avatta. Ezen szerzeményt valamely nevetséges kudarcz által nem szabad elpazarolni. Én, a mennyiben raj-

tam áll, gonddal leszek, hogy a mi eddig egy nemzet ügyének van a történelemben feljegyezve, az egy nevetséges kudarcz által apró párt-ügyecskévé ne sülyedjen; mert ezzel a haza jövendője gyilkoltatnék meg. Ha mi mozdulunk, oly alapot kell szereznünk, mely biztosit, hogy a nemzet mozdul velünk. Különben a lengyelek sorsára juttatjuk a hazát. A »legiócskák« condottieri-szerepe minket nem illet. Ügyünk magasabban áll, ha magunk le nem sülyesztjük. Nekünk öntudatos czélnak kell lennünk, nem eszköznek mások cselszövényes czéljaira.

Ezeket emlitem, mert indokolni akarom azon nézetemet, hogy még mindig nem látom a dolgot oly alapon, melyen indulnunk lehetne. Hogy minden csapás, a mi Ausztriát éri, akár kitől jöjjön, nyereség, az való, s ezért a mennyire tőlünk függ, rajta kell lennünk, hogy megtörténjék, de a krimi háboru mutatja, hogy nem mindig akarnak csapást, midőn azt szinlelik. Az oroszt vesztő félnek mondják, pedig nyert; konszolidáltatott állása, mert diplomácziai biztositást szerzett, hogy ha Európa legnagyobb hatalmai üzennek is neki háborut, nem merik azt komolylyá tenni, nem merik gyenge oldalát bántani, nem merik a lengyelt felkelteni. Ez az orosznak oly eredmény, melyért Szebásztopol igen csekély ár. Ez az, a mi némi alapot nyujt lord John Russell azon mondásának, hogy a lengyel ügy holt ügy. Csak egy európai forradalom fogja talán megczáfolhatni. Gondatlan, tulkapzsi tolakodással mi hazánk ügyét még halálosabban kompromittálhatnók, mert fel nem karoltatni baj; de felkaroltatni és eldobatni, nemzeti halál. Nekem biztositék kell az eldobás ellen, hogy komoly szóba álljak a dolog felett. Különben feladatomnak nem azt fogom tartani, hogy egy tehetetlen legiócskánk paradirozzon a »sas« főhadiszállásán, sem azt, hogy a Luiza-uton egy katonai sétát tegyünk Károlyvárosig, s aztán a megkötött béke hirére egy »Flankenbewegung«-gal menekülj ün (ha tudunk) Boszniába, hanem azt, hogy a megkezdett háboru terrénumát, a játszó felektől függetlenül, s korlátoló béklyóiktól menten, ugy igyekezzem kitágitani, miszerint ha nem sikerül, hazánk ügye ne legyen kompromittálva; ha pedig sikerül, strategiai alapot biztositsak, magyar »nemzeties« és nem pártias küzdelemre.

E tekintetek még határozottabb alakot öltenek, ha meggondolom, kitől s mi alakban jő a kezdeményezési tapogatózás? Ki az a franczia nagy ur? Azon egyéniség, ki hajdani »hegypárti« reminiscencziáinál fogva, a hatalmas rokon által arra szokott használtatni, hogy oly kis érintkezés tartassék fenn az emigrácziókkal, mely ezeket várakozások álmaiban ringatva, az emigráczió azon részéveli szolidaritástól visszatartsa, melytől a hatalom fél; — de ezen érintkezés is mindig oly alakban maradjon, hogy a hatalom minden szolidáritáson kivül álljon, s a mikor tetszik, azt mondhassa, »nem tudok róla semmit.«

Ha a hatalom valóban akarna valamit, meglehet másoknál is tapogatóznék, de arról biztos lehet, barátom, hogy velem nem mulasztaná el, bizalmat ébreszthető alakban szólani s minthogy, ha az olasz háboru csakugyan meg talál lenni, ezzel, (az orosz barátság szükségénél fogva) a lengyel ügyet nem lehet összekötni, nem igen avatna lengyel emigránsokat diplomácziai titkaiba.

Átmegyek levelének más részére, mely arra vonatkozik, hogy mi lábon állok Klapka tábornokkal? Feleletem: sem jól, sem rosszul. Nem lakunk egy helyütt, ritkán érintkezünk.

Hanem négy dolgot tudok.[1])

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

De igy vagy amugy alkalmasint a tevékenység lehetsége felé közelgünk, azért hazafiui kötelességnek tartom ugy fontoskodás mint álszemérmi negélyeskedés nélkül tisztára állitani a helyzeteket.

Én ambicziót nem ismerek. Legyen a haza megmentve, nekem nemcsak mindegy: akár én, akár más mentse meg, de ha választásom volna, ha láthatnám, hogy más akárki tud

---

[1]) A mi itt következik, az Kossuth és a magyar emigráczió egy része közti személyes viszonyra, tehát az emigráczió »házi dolgaira» vonatkozik. Nincs ugyan összefüggés nélkül az alkudozás első phasisaival, de minthogy a kezdetben némelyek véleménye szerint fenforogni gondolt nehézségek azon perczben, melyben a dolgok határozottan komoly szint öltének, magoktól elenyésztek, *Kossuth* jobbnak vélte levele itt következett részét most nyilvánosságra nem bocsátani. Helfy.

annyit tenni a haza javára, mint én, a mellett, hogy a győzelem napjára oly biztos a kivivandó szabadságnak konszolidácziója az ő kezében, mind ambiczió ellen (legyen bár nemes), mind pártsurlódás s elvtusa ellen, mint az én kezemben — azt mondom, jobb szeretem, más tegye, mint én. Istenemre mondom, nem bir előttem semmi vonzalommal a roppant felelősség s a tömérdek gond. Dicsőség szememben haszontalan tömjén füst. Szagától is undorodom. Vonzalmaim, véralkatom, jellemem, a harmaté; szeretnék, mint az, áldást hinteni észrevétlenül. Ezt vegye ön ténynek, mely soha és semmi körülmények között változni nem fog.

Igen; de ki mentheti meg a nemzetet? — Mi? — Romemigráczió? Nevetség! Csak a nemzet maga. A nép tömegeinek áldozatkész csatlakozása. — No, emlékezzék ön, miként a nagy Napoleon hazánk határán állva diadalmas seregével, szabadságra hivta fel a nemzetet s egy ember sem mozdult, egy sem; miért? Mert nem volt bizalma a felszólitóhoz. Fogja ön mondani, ma másképen vannak a dolgok. Igaz, sok másképen van, de egy most is akként van, mint volt: a nemzet (a nemzetet mondom) csak annak felhivására mozdul meg, a kiben bizik; másnak nem.

Bizalomra sok ember lehet érdemes, de ez nem elég; birni kell azt. Érdem, alkalommal megszerezheti, de mig meg nem szerezte, nem birja, s mert nem birja, a nép nem mozdul szavára.

No már, én bizony nem hiszem magamat valami nagy embernek, de legyen érdemelve, legyen érdemtelenül, tény: hogy a körülmények a nép tömegeinek bizalmát csekély személyemben öszpontositották. Nem mondom, hogy minden osztály ragaszkodik hozzám; van, a mely félrehuz, van, a mely inkább fél, mint bizik, sőt olyan is van, a mely gyülöl, de az tény, hogy csak én vagyok azon helyzetben, miszerint a józan észnek magát ajánló alapon prezentálván magamat (puszta kézzel én sem), oly tömegeket költhetek követésre, hogy minden félreszivó pártot elhallgat. »Volentes ducit; nolentes trahit.«

Ezen helyzet a körülmények által van adva. Vezérré az ember nem maga teszi magát a közvéleményben, hanem tétetik.

Legyen az akárki, a ki a magyar néphez igy szól: »itt vagyok, vezetlek, kövess,« a nép azt fogja mondani: »kérem szépen, hát miért nincs Kossuth Lajos aláirva a rendeletnek?« s megcsóválja fejét, és azt mondja: »hej bátya, ha jó volna ez a dolog, itt volna Kossuth Lajos.«

Többet mondok: kezdjen akárki vezérkedést, ha én nem mozdulok, az angol nép sem mozdul elejét venni a titkos diplomáczia szabadságellenes cselekvésének, mert nem lesz bizalommal a dolog iránt. És lenne belőle ismét intervenczió (ezuttal alkalmasint porosz, később talán más is, bármi »rossz vér« látszassék is most uralkodni; jól mondja a mai »Times«: a háboru olyan, mint a tánczvigalom; tudja az ember, kivel kezdi meg a tánczot, de nem tudja, kivel fogja végezni) és ha az intervenczió sem használna, lenne diplomácziai közbenjárás, s vele a magyar függetlenség jövendőjét századokra megölő fatális »transakczió«. — De ha én vezetem a mozgalmat, az angol nép, mely előtt a magyar ügyet hét év óta, meetingről-meetingre személyesitem, annyira megszokta azt személyemmel azonositani, hogy felszólalásomra a nép szava ugy dördül végig Land's Endtől John o groatig, miszerint nincs az az angol miniszter, a ki nem sietne minden intervenczionak elejét venni, a ki merné, merhetné diplomácziájával a harcz eredményét ajkainktól elorozni, a ki késni merne kormányunk elismerésével, mihelyt kormány leszünk. Eddig s ennyire a közvéleménynyel itt rendén vagyok, mert ismerem rugóit s bizalmas lábon állok azokkal, a kik hatalmas tömegek élén állanak. A magán rokonszenv (nem megvetendő) aktiv segélyéről nem is szólok.

Érdemelten, vagy nem érdemelten, mindegy; ez tény, s tény marad, mig vagy physice, vagy erkölcsileg meg nem halok.

Ha más akárki vél vezérkedhetni, pártocskákra találhat talán (ha talál), de a magyar nem olasz; nálunk párt a zöldasztalnál felléphet a nemzet nélkül, a nemzet ellen is, de a csatatérre nem megyen, a nemzet nélkül, a nemzet pedig nem fog menni.

S aztán én ellenemben, ha a nemzet követ, versengések nyiltan nem léphetnek fel (Görgeyk ellen tudom megóvni a hazát; keserü leczkebért fizettünk, de tanultunk), de ha más

veti fel magát választatlan vezérnek, lesz harmadik, negyedik, ki azt mondja: »ej, nekem is van annyi jogom« s lesz párttusa;

. . . .

az ambicziók versenyfutása nem fog birót választani, hanem vetélkedni fog, s a szegény haza nagy ügye belesülyed a személyes vetélkedés poklába.

Egy pár száz deserteurből legiócskát alakithat adandó alkalommal akárki, de azt hinni, hogy »hadsereg« fog akárkinek is felhivására zászlót változtatni, a nélkül, hogy a nemzetet látná háta mögötte, ezt hinni nem tévedés, de bün.

Ezen körülményekből, melyeket nem kerestem, nem vadásztam, de melyeket látni kötelességem, helyzetem tisztán mutatkozik.

»Per imperium divisum« háborut vezérleni nem lehet. Ha valaki azt hiszi, engem mellőzhet, — ám tessék. Mit fogok én tenni? A körülményektől függ. Ha látom (mint a krimi háboru alatt láttam), hogy az ügyre veszély nem hárul, meglehet, nézem s hagyom, de ha látom, hogy a haza becses multját s vele jövendő reményeit veszélyeztetheti, hazafiui kötelességemtől fogok tanácsot kérni.

Ha pedig valaki azt gondolná, hogy én nevemet segédül adom, — csalatkoznék. A multak kérlelhetlen szigora megtanitott, hogy hol az én nevem előfordul, a felelősség legnagyobb sulya enyém, és a kié a felelősség, azénak kell lenni a vezetés inicziativájának is. Nem szándékom zászlónak lenni más kezében bizonytalan czélokra, sem báránynak, mely elvigye mások büneit vagy hibáit.

Én K. tábornok urnak tehetségeit nagyra becsülöm. Őt illető helyütt a nagy munka fontos tényezőjének tartom, de nem hiszem, hogy most még a nemzet őt főnökének elfogadná. A tettek mezején oda emelheti őt a hüség s nagyravágyás nélküli népiesség, de most még nincs ott.

Ha a körülmények engem szólitanának tevékenységre, én mind mulaszthatlan kötelességemnek tartanám, mind öntulbecsülés nélkül képesnek érzem magamat, a sereg élén magam személyemben állani, — s ha K. . . . tábornok urnak tetszenék — a hadorganizmusi szabályszerüség rendje s módjával, mellettem a tábor vezérkari főnökség állása, erre neki, némi (remélem kölcsönösen kielégitő) magyarázatok után, szi-

vesen kezemet nyujtanám. — Ő katona, ismeri mi sokat mondok e szóval. Az ország polgári kormányzatát vinném a függetlenségi nyilatkozat alapján, mig a haza azon karba tétetnék, hogy rendelkezhetik, — akkor lelépnék — és szilvafám árnyékában keresném életviharaim jutalmát az eke szarvánál; — helyet engedve más erőknek, a nemzet bizalmának gyümölcseit aratni.

Mind ez nem szó, hanem elv, mely elvem volt a multban, az jelenben, s az marad koporsóm zártáig.

Reménylem, egyet fog ön velem érteni, hogy e nyilatkozattal a becsületességnek s hazafiságnak tartoztam. Komoly megfontolás után találjon az (óhajtom) oly méltánylatra, mint a minő őszinte s tiszta czélból eredett.

S mi a szillogizmus zárlata? Ez:

Még most ugyan a tárgy, mely körül levelezésünk forog, nincs oly fokon, hogy reálitás volna, de készen kell lenni az eshetőségekre. Azért kötelességem kinyilatkoztatni, hogy ha az »avance-ok« csakugyan folytattatnának s komoly alakot öltenének, én a mint becsületérzelmem alatti dolognak tartanám, más háta mögött takácskodni, ugy a haza érdekével nem tudnám megegyeztetni, hogy az imperiálisztikus kétkulacsosság serleghordója legyek. Ha mással egyezkednek, tessék, én nem lennék itthon számukra. A haza ügyének apró intrigácskák horgára-függesztéséhez nem járulok soha, hanem megyek a magam utján.

Óhajtanám, hogy mindenki számot vessen a körülményekkel s közszempontból vizsgálja meg azokat; s ha valaki ugy találja, hogy (ujabb avance-ok esetére) a hazafi kötelességét teljesiti, ha maga nevében folytatja az érintkezést, tessék; lássa mit cselekszik; ha ellenkező meggyőződésre jönne, érezni fogja, miként tudatnia kell a felhivóval, hogy legkisebb igéret vagy feltételszabás előtt, a dolgot velem közölni kötelességének tartja, s hogy az érintkezésnek velem kell folytattatni.

A mi a kivánt megbizó levelet illeti, nem látom még ugyan oda érettnek a dolgot, hogy reá épen szükség legyen, azonban annyit, a mennyinek talán most hasznát veheti, bizalmam jeléül ide rekesztek, de kérem, legyen szives annak használatában magát a következőkhöz tartani.

1. A világért sem kell az ajálkozóval sejtetni, hogy sorainkban szertevonás lehet. Ennek tudatása morális csődhirdetés volna. Ha ön, jelen nyilatkozatom után megmarad azon véleményben, hogy a cselekvés eszközeinek kezemben öszpontositása kivánatos, diszkret tapintatának feladatához tartozik oda müködni, hogy ezt illető helyen maga megértesse az, a kivel érintkeznek.

2. Különös fontosságot helyezek arra, hogy ön nevemben semmi oly lépést ne tegyen, mely részünkről ajánlkozás s békétlen kopogtatás szinét viselné. Ha maga a sátán nyujt is kezet, elfogadhatjuk óvatos vigyázattal, de kérnünk azt nem lehet. A kéz visszahuzása, vagy megtagadása erkölcsi halál volna.

3. Kérném tehát, hogy ezuttal ennyire szoritkozzék: keressen módot azon franczia főurral szólani s mondjon ennyit neki: »Mieroslawszky tábornok állitólag ön megbizásából »közlött velem, mint kiről tudja, hogy Kossuth bizalmát bi»rom, ennyit s ennyit; közlöttem megbizómmal, s azon válaszát »vettem, hogy ugy, a mint állitva volt a dolog, sem oly hiva»talosságnak szinével nem bir, sem nincs ugy definiálva a fel»szólitás, s ugy indokolva ellenajánlattal, hogy értekezés tár»gyát tehesse. Kötelességem megtudni kiván-e ön s mit? e »válaszra felelni; ha nem, kötelességem lesz megbizómmal »tudatni, hogy a dologban semmi sincs; ha igen, jelentést »fogok tenni, s magamat továbbra utasittatni.«

Ha beszélgetésbe bocsátkoznék azon ur, jó volna vele éreztetni, hogy ha a szándok komoly, az idő becse javasolja, hogy e szándok komolyságának biztositéka adassék, nem indefinált általános igéretekkel, hanem precziz propoziczió alakjában.

Szives barátsággal Kossuth.

Irányi január 14-kén tudósitott, hogy e megbizatásban el fog járni; egyszersmind értesitett, hogy Klapka tábornok Londonba megyen velem értekezni.

Ez értekezésről az itt következő feljegyzést találom irataim közt:

VI.

Értekezés Klapkával.

Klapka tábornok jan. 17-én hozzám jött Mednyánszky alezredes kiséretében. Nem talált egyedül. Pulszky és Ihász voltak nálam. Azonban minden tartózkodás nélkül a titkok kitárásába bocsátkozott. Elmondá, hogy a háboru bizonyos; hogy mind Párisban Napoleon herczeggel, mind Turinban Cavour miniszterrel értekezései voltak, s hogy Viktor Emánuel királynál is két órai hosszu kihallgatáson volt. Hogy a király határozottan kimondá, miként ő a háborura el van tökélve »coute que coute,« ő tudja hogy trónusával játszik, hogy családja jövendőjét koczkáztatja »mais advienne que pourra, je m'y lance« behunyt szemmel. 1-ször: Mert tartozom az Olaszhon-szerte felköltött reményeknek, melyeknek logikájától visszalépni nincs többé hatalmamban. 2-szor: Tartozom megboszulni atyám emlékét. 3-szor: Tartozom azon gyülöletnek, melyben neveltettem .... Mondá továbbá a tábornok, hogy a háboru czélja nemcsak Lombárdia (Cavour emphatice kijelenté, miként ezért egy lépést sem mozdulna), hanem az osztráknak olasz földről teljes kiüzése, és egy észak-olaszországi birodalom alapitása, s hogy Közép- és Dél-Olaszországra nézve most semmi változtatás nem szándékoltatik; hogy a franczia császárnak szövetséges részvéte (még pedig nagyban, 150—200 ezer emberrel) el van határozva, s hogy ennek ára Savóya és Nizza. Hogy a király a háborut ápril elején akarná, de hogy a császár még nincs készen, s kivánja, hogy legalább május végeig várjanak; hogy Magyarország részvétének szükségéről mindnyájan meg vannak győződve; s azért kapunk pénzt, fegyvert, hajókat a kiszállásra, sőt egy franczia hadosztályt is (18—20 ezer emberből állót) kiséretül; — nem hogy velünk az országba hatoljon, hanem a kikötőben megállva hátunkat biztositsa.

— Én: Ki igérte azt a pénzt, fegyvert, stb...? a szárdiniai király?

— K...... Oh nem! Neki nincs, nem adhat. Napoleon herczeg tette ez igéreteket.

— Én: Hivatalosan? a császár nevében?

— K. . . . . Azt nem; hanem igérte, hogy Turinból viszszajőve, kieszközli, hogy a császárral szólhassak.

Ezek után igy folytatá: felszólitottak tehát, hogy egy memoriáléban adjam elő, mik a mi kivánataink? — Én ezt megigértem; és mivel önnek (nekem) a magyar néprei befolyását ismerik, önnek beleegyezését kivánják; én tehát azért jöttem, 1-ször hogy önnel ezeket közöljem, mert az iránt mindenki tisztában van, hogy ön nélkül az országban semmit sem lehet tenni, 2-or hogy megkérjem, miként egy hozzám intézendő barátságos levélben fejezze ki, minő feltételeket tart szükségeseknek, Magyarországnak a háborubani részvétére.

Én erre csak annyit feleltem, hogy bár jelenlevő barátaink titoktartása felől biztos vagyok, nekem elvem ily dolgokat négy szem közt tárgyalni, azért kérem, jöjjön másnap hozzám.

Mondott sok egyebet, miből emlitést három érdemel: 1. hogy Konstántin herczeg s a Nizzában tartózkodó fő-oroszok voltak az elsők, kik egyhangulag odabeszéltek Turinban »si vous voulez la guerre, il faut vous adresser aux Hongrois«, 2. hogy Magyarországnak királyt kellene elfogadnia, 3. hogy az orosz nem ajánlkozott egyenest részt venni a háboruban, hanem indirekt az által igérkezett segiteni, hogy fegyverzett semlegességi állást veend a határon, mely Ausztriát seregei egy részének ott tartására kényszeritendi.

(Én: ez annyit tesz, kényszeritendi seregei egy részét Magyarország határán tartani, miszerint legyen mivel elnyomni első csirájában egy magyar felkelést. K . . . . .: Ezt nem akarja az orosz. Én: Meglehet, de ez volna az eredménye az ily indirekt segitségnek.)

Másnap eljött K . . . . tábornok, s én neki következőleg nyilatkoztam.

Tegnap csodálkoztam, hogy tábornok ur helyesnek látta a szárdiniai király, Cavour gróf s Napoleon herczeggeli beszélgetéseit mások jelenlétében tartózkodás nélkül feltárni, mint már azt tudtomra Párisban is többek előtt tette; — s nem kevésbé azon modoron, melyen előadása szerint a szárdiniai király, tábornok ur előtt nyilatkozott.

A mi az elsőt illeti: hatalmakkal van dolgunk, kik nem akarhatják, hogy diplomácziai titkaik többek birtokában legyenek, mint szükséges. Ily dolgok nem társas beszélgetés tárgyai. Kérem tehát, tábornok urat, hogy a mit a haza érdekében olyannak lát, hogy velem közlendő, azt másokkal ne közölje.

A mi a szárdiniai király beszédjét illeti, megvallom, reám inkább lehangoló, mint biztató hatást tesz. Történtek azon oldalról tapogatózások irányomban is, s azoknak modorából hajlandó valék oly tapintatot tenni fel felőle, mely magával tisztában van ugy czéljaira, mint eszközeire nézve. A mit önnek mondott, ellenkezőt bizonyit. Az egy lovagias harczfi beszédje, ki csak azt tudja, hogy nagyban szándékozik játszani. Mai világban nagy kérdések nem játékkal oldatnak meg. Ezen talán még lehet segiteni. Iparkodni fogok.

A mi a dolog érdemét illeti, az, a mit a király, Napoleon herczeg s a miniszter mondottak önnek, sokban lényegesen eltér attól, a mit azon urak másoknak mondottak, s azok közt olyanoknak is, kik által nálam kivántak tapogatózni. Melyik verzió a való? Csak tények fogják felderithetni. Hanem egy bizonyos: akár mit mondjanak ők, az legjobb esetben is csak óhajtás, de nem oly alap, melyre hazánk ügyét fektetni szabad vagy tanácsos volna. A császár szándoka az egyedül határozó. A mit erről mások mondanak, az állhat is, nem is, az nem biztositék; ő pedig egy maga tudja, mire vágyik, de azt még alkalmasint maga sem tudja, vágyainak valósitását meddig merheti munkába venni. Ebben lehetnek több fokozatok. Annyit bizonyosan nem akarhat, a mennyi egy európai koalicziót provokálhatna ellene. A többi nagyhatalmaknak, ha aktiv szövetségét meg nem nyerheti, legalább semlegességét kell óhajtania. Ezen semlegesség, meglehet, feltételekhez lesz kötve s nem lehetetlen, hogy a feltétel az lesz, hogy az osztrák hatalom az olasz tartományokat kivéve, intakt hagyassék. A többi hatalmak álláspontja tehát még egyezkedésektől függvén, akármit óhajtsanak is a király, a herczeg, a miniszter, az még koránt sem bizonyos, vajjon a császár mint határozó hatalom, Magyarországnak tevékenységbe tételét számitásaiba bele illőnek fogja-e találni, tul talán egy kis legiócskának idegen földön alakitásán, amugy lengyel legió

formára a keleti háboru alatt; mihez, ha csak ennyire szorittatnék a dolog, én nem csak kezet nem nyujtanék, de meg is fognám akadályozni. Meg kell azt is jegyeznem: ha megfontolom az orosz politika konzisztens természetét, nem hihetem, hogy ha az orosz a franczia felsőbbségnek Dél-Európában kiterjesztésébe beleegyezik, azt kárpótlás kilátása nélkül tegye. Az ő kárpótlása csak keleten lehet. Ha ehhez hozzá teszem azon rendkivüli erélyt, melyet a franczia kormány tengerészi erejének kifejtésére (épen nem virágzó pénzügyei daczára) is tőn, s mit egy osztrák háboru terve nem okadatol, azon meggyőződésre jövök, hogy a tervben lévő olasz háboru alkalmasint csak egy előjáték arra, hogy az osztrák Olaszországon kivüli birtokainak megtartása béréül oly kötésre kényszerittessék, mely az angolt keleten izolálva hagyja a hajdani tilsiti eszme jövendő valósitása esetére. Háborut nem mindig azért kezdenek, hogy a ki ellen kezdik, azt tönkre tegyék, hanem hogy a háboru osztenzibilis czéljától egészen idegen czélokba beleegyezni kényszeritsék. Példa a mult orosz háboru, melynek rezultátuma koránt sincs a párisi békekötésbe irva, (a Bonaparte dinasztia elismerése). A Napoleon-ház s a franczia nemzet előtt a lengyel nemzet különös igényekkel bir; minő biztatásokat nem adtak nekik a háboru kezdetén! S a vége? Egy haszontalan legiócska! — Én vigyázni fogok, hogy hazánk Lengyelország sorsára ne jusson. Mi bukásunkban is a magyar nemzet fiatal életrevalóságát oly vonásokkal irtuk be a történelem könyvébe, melyek hazánk jövendőjének alapot szerzettek. Ezt nem szabad elpazarolnunk. Mert ha még egyszer megbuknék a magyar, mivelhogy cserben hagyatik vala, elmulna egy század, mig harmadizben felkelne. Én nem mulasztom el felhasználni az ajálkozó alkalmat, sőt teremteni is iparkodom, ha ugyan ember ezt teheti. De arra is vigyázni fogok, hogy ha előbbre nem vitethetik, legalább hátra ne lökessék a hon ügye. A nemzet legjobb vérét hasztalanul, diverzió-képen, mások javára elpazaroltatni nem fogom engedni.

Most a részletekre.

1. Emlékirat beadására van tábornok ur felszólitva. Sajnálom, hogy megigérte. Eszembe juttatja, mit egy török minisztertől hallottam: »ha nem tudjuk, miként tartsunk egy

vagy más dolgot függőben, emlékiratot kérünk. Ez jó mód, egy pár hónapot nyerni.« — Tudják, mire képes a magyar. Látta a világ. Ha el vannak határozva vele szövetkezni, nem kérnek emlékiratokat, hanem alkusznak a feltételek iránt.

2. Figyelmeztették tábornok urat, hogy szeretnék, ha én is egy önhöz intézett barátságos levélben, nézeteimet kifejezném. Határozott válaszom az, hogy én ezt tenni nem fogom. Egy ily levelet irni annyit tenne, mint magamat a Tuilleriák kabinetjének markába adni a nélkül, hogy ők magukat markomba adnák. Azt nem teszem. Ők alkalmasint tudják, hogy nálam nélkül a magyar néppel semmire sem mennek, s azt hiszem, azt is tudják, hogy én nem vagyok idegen észszerü egyezkedésekre lépni, de csak oly alapon, mely biztositson, hogy hazánk ne csak eszközül használtassék oly czélokra, melyekből semmi haszna. Én biztositék nélkül szóba sem állok. Meglehet, minden biztositék mellett is mi leszünk a megcsalottak, mert a hatalom az övék (meddig? az más kérdés). De én tartozom hazámnak, a reám nehezedő felelősségnek, tartozom a történelemnek, s önmagam becsületének, megkivánni, hogy mielőtt én bár csak erkölcsi kötelezettségekbe is bocsátkozzam, kezemben biztositék legyen, mely vagy megcsalatás ellen garantirozzon, vagy ha mégis megcsalatnánk, kimutatnom engedje, hogy nem alapos ok nélkül nyujtottam kezet a koczka elvetéséhez. Óvatosságom legalább azon gondolattal enyhiti aggodalmaimat, hogy legrosszabb esetben meg fogom tudni akadályozni, hogy hazánk jövendője kompromittáltassék, akár maga magát tulbecsülő fontoskodás, akár apró nagyravágyások, akár a nemzetek legszentebb érzelmeivel játszani nem átalló politikai immorálitás által.

Egyébiránt a körülmények eléggé bonyolodottak arra, hogy valószinünek látszassék, miként egy vagy más uton cselekvésre lehetünk hivatva; azért szükséges, hogy a köztem és tábornok ur közötti viszony tisztába hozassék. Nyilt leszek, mint férfiunak illik, hazafinak kötelesség. Mai beszélgetésünk eredményétől függend: együtt, egymás mellett, vagy egymás ellen fogunk-e állani a jövendőben.

Hazánk bukásához több körülmény vágott össze, melyek közt mindnyájunknak, rajtam kezdve, a nagy feladathoz készületlensége nem az utolsó. A nép fia, a honvéd, helyt

állott hősiesen; de azontul borzasztó hijával valánk a készültségnek. Azonban hibák s balesetek mellett, végre is hazánk bukása az elhagyatottság érzetén kivül egy fő-kutfőre vezethető vissza: a katonai hatalomnak a polgári hatalom irányábani riválitására, ama szoldateszkai negédre és nagyravágyásra, mely a szellem egységét felbontva a kormány tekintélyét aláásta, hatását paralizálta, s árulással végződött.

E keserves tapasztaláson okulva, határozott meggyőződésem, hogy forradalomban, mely háboruval van összekötve, a katonai s polgári főhatalomnak egy kézben kell lenni. Csak igy lehet sikerre számitani; mert csak igy lehet a riválitás eltávoztatva; csak igy lehet egység, s a gépezet minden kerekeinek összevágása; csak igy lehetséges, hogy a hadsereg s nemzet nem elkülönözött mennyiségek legyenek; az első a másodikat szoldateszkai negéddel lenéző, a második az első irányában ingerlett s gyanakodó; csak igy lehet az egész nemzet egy nagy tartalék-hadsereg, a hadsereg pedig polgár.

Ez fő-tekintet, mert ettől függ a siker, minden egyéb ennek alárendelt.

Én ezen egységnek szükségét ösztönszerüleg éreztem a multban is. Emlékezik tábornok ur, hogy midőn 1849. tavasz kezdetén Tiszafüredről offenzivára mentünk át, s Vetter altábornagy fővezér megbetegedett, magam akartam a fővezérletet átvenni, önt a táborvezérkari főnökség magas tisztével felruházni, s kérdém a többi tábornokok jelenlétében öntől, gondolja-e, hogy a csatatéren, hol tanácskozásra nincs idő, adhatják elő magokat oly katonai routinet (mondom: routine-t) feltételező rögtönös rendelkezések szükségei, melyek lehetetlenné teszik, hogy avatatlanságom mellett, magam vihessem a fővezérletet? Ön volt az, ki azt mondá, hogy igenis, lehetnek ily esetek, tehát hogy nem tanácsos azt tennem. Sajnálom, hogy ön nézetének engedtem. Most, midőn sok tanulás s fürkészet után a hadtudomány minden ágaiban magamat avatottnak tudom, tökéletesen meg vagyok győződve, hogy ha akkor ön nézetének nem engedek, a haza nem veszett volna el.

Konszolidált kormány mellett, melynek formái már gyökeret vertek, s gépezete az államot, minden irányban történe-

tileg áthatotta, a hadvezér szerepének nem kell, s tán nem is tanácsos, a kormányzó szerepével ugyanazonosittatni; ott a hadvezért tökéletesen féken lehet tartani, hogy nagyravágyása a hont ne veszélyeztesse. Forradalomban nem igy van. Mondja meg nekem ön, ha én Görgeyt a világosi átadás előtt, akármely perczben is haditörvényszék elébe állittattam volna, volt volna-e a katonai s a polgári hatalom közötti vetélkedés mellett, oly haditörvényszék lehetséges, mely reá a bünöst kimondja? Bizonyosan nem; s igy a sejtett, de be nem bizonyithatott árulást csak ugy akadályoztathattam volna meg, ha a katonai front előtt, saját kezemmel lövöm le. Ám de ez jel volt volna a hadseregbeli lázadásra; egymást öltük volna, s a testvérgyilkos katonai lázadás bizonyos halálba sodorta volna a nemzetet. Ezen bizonyos veszély érzete sugallta hazafiságomnak azon módot, hogy kielégitést nyujtsak Görgey nagyravágyásának, miszerint igy az árulót hazafivá változtassam. — Ő áruló maradt; s mivé lett szegény hazánk!

Ezen irtózatos tapasztalás mellett a bünök legnagyobb büne volna, a hazát még egyszer ily veszélyeknek kitenni. Azon kapocs mellett, mely a hadsereget vezéréhez köti, merő oktalanság abban bizakodni, hogy hiszen ha veszélyessé válik a hadvezér, le lehet tenni, vagy agyon lehet lőni. Megtenném kétségtelenül, de megmentetnék-e általa a haza? Az más kérdés.

Egy kézben kell tehát lenni a vezérletnek s a kormányzatnak.

Én nem ismerek nagyravágyást. A mely perczben a hazának szüksége nem leszen reám, én nemcsak nem ragaszkodandom a hatalomhoz, de nincs a világnak azon hatalma, mely engem a csendes magányba való visszavonulástól visszatartóztatni képes legyen. Én nem vágytam a helyzetre, melyben vagyok. De a helyzet megvan. Kötelességem annak felelősségét el nem utasitani. A nép bizalma körültem öszpontosul. Más szavára nem fog a nemzet felkelni. Ha én szólitom fel, felelős vagyok isten, a világ s a nemzet előtt azért, a mi következni fog. Ha én vagyok felelős, kell hogy én legyek a vezér.

Határozott nyilatkozatom tehát, hogy én a hadsereg vezényletét kezemből semmi feltétel alatt ki nem adom. Hogy

az én kezemben a honszabadság biztos, azt tudom; — az volna-e máséban, nem tudhatom.

Mondhatná ön, hogy nem birok kellő katonai tapasztalással. Kérdem önt, harczunk legdicsőbb szakában voltak nekünk ugynevezett tapasztalt hadvezéreink? Bémet kivéve, ki nagy tapasztaltsága mellett hibát hiba után követett el, sereget prédált el sereg után, s a vezért a bátor katonában elfelejtette, a stratégiát a tüzérnek feláldozta, — ki volt rajta s Dembinszkyn kivül [a ki mindig hátrált, de bizony nem mindig okszerüleg hátrált, példa: Temesvár]*) ki volt ezeken kivül hadvezéreink közt, ki valaha csatát intézett harczunk előtt? Maga tábornok ur, azelőtt midőn sereget adtam kezébe, hány csatát, nem mondom intézett, de csak látott is?

Én tiz év óta, minden üres perczemet a hadtudománynak szenteltem. Ismerem a hadtörténet által gyakorlati alapelvekre redukált magas taktikát és stratégiát; tanulmányoztam a legnevezetesebb, legtanulságosabb hadjáratokat; otthonos vagyok a katonai szervezet s adminisztráczió minden ágazataiban; mult harczunk nekem is nagy iskola volt; számot vetve lelkiismeretemmel, nem csak hiszem, de tudom, hogy képes vagyok a hadvezéri feladatnak megfelelni.

Tehát a hadsereget kezemből ki nem adni, változhatlan elhatározásom. Vagy igy lépek fel, vagy nem.

---

*) Szegeden elnökletem alatt tartott haditanácsban (jelen voltak Dembinszky, Mészáros, Perczel, Guyon) el volt határozva, hogy Dembinszky, ha magát Szegednél a Tisza bal partján nem tarthatná, egyenes vonalban Arad vára alá vonuljon vissza. *Török Gábor* kormánybiztos rendeletet kapott gondoskodni, hogy ezen a visszavonulási vonalon a had sereg az élelmezést készen találja. Gondoskodott is erélyesen: Arad volt egyesülési pontul kitüzve Görgey hadserege számára is. Ott a vár ágyuinak oltalma alatt Dembinszky Görgey seregének megérkeztét bizton bevárhatá; s mi egyesitett erőnkkel magunkat a Maros által elválasztott orosz és osztrák seregek egyikére reá vethetők, mielőtt egyesülhetnének, mit a minket fedező aradi vár miatt csak kerülettel tehetnek vala. — Dembinszky a helyett, hogy Aradhoz vonult volna vissza, mely a mi várunk volt, Temesvár felé vonult, mely az ellenség kezében volt, s vonult oly vonalon, melyen a sereg ellátására nem számithatott. A nélkülözés demoralizál. A temesvári csata elveszett. Ennek hirére Görgey azt mondta: a kormánynak most nincs mire támaszkodnia — most én parancsolok — s megcsinálta — — Világost.

Én tábornok ur tehetségét méltánylom s becsülöm. Ha akarja mellettem a táborvezérkari főnökség dicső s roppant fontosságu állását elfogadni, azt én őszinte bizalommal megajálom. — Mondanom sem kell, hogy helyzetünkben, minthogy kivülről kell bemennünk s a főhadiszállásról szerveznünk, ezen állás a hadügyminiszteri funkcziókat is természetesen magában foglalja. Meg vagyok győződve, hogy ily viszonyba lépve egymás iránt, h a igazán akad alkalom, mi együtt a nagy feladatot keresztülvihetjük.

Elmondtam okaimat. Csak ilyen viszonyban fogunk együtt mehetni. Ha nem, nem.

A tábornok erre mondá, hogy ő azt tökéletesen elismeri, miként nálam nélkül senki sem remélhet a néppel boldogulni s hogy én vagyok a nemzet törvényes főnöke. Ő ugyan azon véleményben volt, hogy tán jobb volna, ha eleinte én hátrahuznám magam, s hagynám őt a dolgot meginditani, s csak akkor jelennék meg az országban, midőn már egy tekintélyes hadsereggel birnánk, s nagy eldöntő csatára volna kilátás, mert, ugymond, felkeléssel, különösen a székelyföldön kellene a dolgot meginditanunk, s káros volna, ily rendezetlen, készületlen mozgalomban személyemet veszélyeztetni. Erre én közbevágtam: de ha a czélzott háboru hatalmasságaival szövetségben kezdjük a harczot, én ugyan az ily felkelési inicziativát meg nem engedem. A székelyeknél én 20,000 emberre számitok, ha mint erő jelenve meg, nekik a szervezkedésre alkalmat, s magkövet nyujtunk; azt meg nem engedem, hogy ezen gyönyörü erő, felkelésnek neki uszitva a nélkül, hogy volna mire támaszkodnia, eltiportassék, elpazaroltassék. — Mely észrevétel után K . . . . . tábornok igy folytatá: azonban hallván kormányzó ur nézeteit, én okainak fontosságát tökéletesen elismerem, nézeteiben egyetértek, álláspontját elfogadom, s tehetségeimet s tapasztalásomat a haza szabadságának kivivására felajánlom. Nekem soha sem volt gondolatomban ön ellen ellenzéket csinálni; s hiszem, sőt tudom, hogy azt a többiek sem teendik. Hogy is tehetnék? — Kinek juthatna eszébe az önt illető, s c s a k önt illető állást kontrovertálni? Miután e szerint egyetértünk, kérem, mit tart jónak, hogy én tegyek Párisban, hova visszamenni kötelezve vagyok.

Én: Remélem, átlátja ön, hogy a mivel a herczeg kecsegtetett, az még koránt sem a császár határozata.

K.: Ugy van. Az csak »pium desiderium«. De biztatott, hogy Turinból visszajötte után, ki fogja eszközölni, hogy a császárral szóljak. Ugy mondá, eddig is megtörtént volna; hanem hogy a császár környezete, mely egyhangulag ellene van a háborunak, annyira vigyáz a császár minden lépésére, hogy még nem lehetett engem elfogadnia.

Én: Ez mende-monda. Nem az az ok, hanem az, hogy a diplomácziai negócziácziók még függőben vannak. Sürgesse tehát a császárral-szólást. A mit ő mondand, majd abból meglátjuk, van-e a dolognak valódi alapja.

K.: De ha kérdezne, hogy mit kivánunk, mit mondjak?

Én: Ennek több részlete lehet és lesz. Fegyverzet, pénz s a többi. De vezéreszméül kérem ezt venni: én a nemzetet csak ugy szólitom fel fegyverre, ha mint erő jelenünk meg a határon. Ennek két módja van. Vagy a szövetséges hadseregnek, ha győz Olaszországban, előhatolni kell Bécs felé, vagy pedig Olaszországon kivül Magyarországot is egyetemben (simultanément) harcz-szinhelyéül kell venni. Igazán szólva, ez stratégiai kénytelenség is, különben nem birnak az osztrákkal Lombárdiában. Tehát egy erős hadosztályt kell nekünk adniok, melylyel a megválasztandó ponton kiössünk, de nem ugy, mint tábornok urnak mondták, hogy a partnál megállnak s nem mennek előre; köszönöm; — ez annyit tesz, hogy ha egy csatácskát vesztünk, — mi ily esetben a külföldön öszszeszedett egy pár ezer emberrel bizony igen meglehetne, — akkor ők hajóra szállnak, s minket ott hagynak a faképnél, vagy megkötik Milánóban a békét, s minket vesztünkre hagynak. Nem, igy nem játszunk. Nekem az kell, hogy a franczia zászló magyar földön valósággal koczkáztatva legyen, — »que l'honneur du drapeau français soit effectivement engagé en Hongrie.« Tehát a segédhadosztály előre, csatába magyar földön; ez az egyedüli biztositék, mely megnyugtathat.

K.: Én tehát sürgetni fogom a kihallgatást. Ha adnak, visszajövök Londonba számot adni, s elintézni a további teendőt. Ha nem adnak kihallgatást tiz nap alatt, meg leszek győződve, hogy nincs mit adni a biztatásokra s megyek vissza

Genfbe. De nekem erős reményem van, hogy ez idén hon leszünk.

Én: Meglehet, nélkülök is, ha a hon önzéstelen szeretetében egyetértünk, mert ha kiüt a háboru, senkinek sem álland hatalmában megakadályozni némely előre nem látott fordulatokat; de ha velök, ugy az, hogy Magyarország is harczszinhelylyé vétessék, »conditio sine qua non«. Tábornok ur, mint tapasztalt katona, nem lesz okoknak hiányában megmutatni, hogy miután Németország felé nem támadhatják meg az osztrákot, mert ez a németeket zuditaná fel, pusztán stratégiai szempontból is nincs más választás, mint Magyarországon is csatázniok. Különben pusztán homloktámadásra volnának szoritva, a mi merő bikaviadal, melylyel nehéz lesz az osztrákot a hires négyszögből — melynek egyik sarka: Veróna, nem vár, hanem sánczolt tábor — kiverni.

K.: Ez világos, ezt nem lesz nehéz velök megértetnem.

(Aláirva) Kossuth.

Klapka tábornok Párisba visszatérvén, őt Szarvady meglátogatta, s február 8-káról ezeket irja:

Klapka tábornokot láttam. Ugy nyilatkozott kormányzó ur iránti viszonyáról, mint azt csak kivánhatni. Arra kért, irjam meg t. uramnak, hogy a helyzet az ő Londonba járta óta nem változott. A háboru egy időre el van halasztva, lehet egészen őszig. Sem Szárdinia sem Francziaország nem kész még teljesen a harczra, s Francziaország szeretne még egy más ürügyet is találni Olaszországon kivül. Itt a rendelkezések jól meg vannak téve, de óvakodnak a kompromiszsziótól s egyelőre nem akarnak mélyen a dologba nyulni. Magyarország közremunkálására nagy sulyt fektetnek. Klapka igéri, hogy kormányzó ur óhajtásaihoz képest teendi meg lépéseit.

Szarvady.

Tárgyösszefüggés miatt ide iktatandónak véltem, Klapka tábornok, bár valamivel későbbi keletü, következő levelét:

VII.

Klapka — Kossuthnak.

Az emigráczió hangulata. — Teleki László. — Beszélgetés Napoleon császárral. — Utazás Konstantinápolyba.

Genf, 1859. február 24.

Igéretemhez képest tudósitom önt a felől, a mi utolsó együttlétünk óta történt.

Mindenekelőtt azt a jó hirt, hogy Párisban mindannyi hazánkfiát a kiengesztelődés és áldozatkészség oly szellemétől találtam lelkesitve, hogy az engem a legörvendetesebben meglepett. Kijelentettem mindenkinek, a ki hallani akarta, hogy minden kilátás egy jobb jövőre elenyészik, ha a lengyelek példáját követve, működésünket nyomoruságos pártczivódással kezdenők. Laczi (Teleki) Toursból Párisba jött, hogy velem egyetértésre jusson. Osztozik nézeteimben és megigérte nekem, hogy később, ha szükség lesz reá, Londonba is átrándul, miszerint önnel, tisztelt barátom, a különféle kérdéseket megbeszélje.

Párisi beszélgetéseim közben nehányszor reá ütöttem a bokorra, megtudandó, vajjon nem volnának-e hajlandók önnel egyenes összeköttetésbe lépni. Ugy látszik azonban, erre az idő még nem érkezett meg.

Elutazásomkor Laczit mindenről értesitettem, a mi történt; s kértem, hogy régi állomását ujra foglalja el. Beleegyezett s annálfogva kérem önt, fogadja barátságos előzékenységgel közeledését.

Már Londonban közlöttem önnel, hogy ügyeim ujra Konstantinápolyba kényszeritenek. Ugy hiszem, azt is megmondottam, hogy utam onnan hová vezetend. — Kérem, számitson belátásomra s tevékenységemre, s legyen meggyőződve, hogy visszatértemkor (mintegy két hónap mulva) önt egy igen nagyon jó hirrel fogom meglepni. A munka, melynek elébe megyek, a legfontosabb, s minden erőmet igénybe veszi; miért is egyelőre magamat egészen annak akarom szentelni.

Kiss Miklós (nemeskéri) ezredes alkalmasint Londonba utazand, hogy önnek egyet-mást tudomására vigyen, a mivel őt megbiztam, s mit papirra tenni nem tanácsos.

17-kén láttam a császárt. Kérdezett: mi lábon állunk egymással? Feleletem az volt, hogy a legbarátságosabban, s hogy ugy is fogunk maradni.

Minthogy junius előtt a dolog alig fog kitörésre kerülni, tehát tökéletesen elég időm van, munkámat a keleten bevégezni.

Addig is fogadja stb.

(Aláirva) Klapka.

(Németből forditva.)

A háboru kitörését megelőzött viszonyok változatai közben emigráns társaim között Szarvady Frigyes volt az, kivel legtöbb levelet váltottam.

Szarvady ur szép független állást vivott ki magának tollával Párisban. Tizenhét (angol, belga, német, svájczi, spanyol és hollandi) lappal állott szoros személyes összeköttetésben; s azonkivül ötven laphoz szólott naponta lithografirozott levelezései által; egyszersmind oly társadalmi állást s oly befolyásos összeköttetéseket szerzett magának, miszerint lépésről lépésre a leggyorsabban s a bámulatig jól volt folyvást értesülve az európai politikában fel-felmerülő viszonyok felől. A mint a konjunkturák oly fordulatot vettek, hogy hazánk függetlenségének visszaszerezhetésére kilátás látszott nyilni, Szarvady ur sietett mindjárt az év elején, munkás közremüködését nekem felajánlani, mit annál nagyobb örömmel vettem, minthogy többek között szerencsés volt hazánk ügyének egyik meleg barátját, néhai Bixio Sándor volt franczia kereskedelmi minisztert, meghitt barátjának nevezhetni, ki viszont Napoleon herczeggel a legbizalmasabb lábon, Cavour gróffal pedig a legbensőbb baráti viszonyban állott s általa Szarvady Cavourral, a sajtó utjáni agitáczió végett, már huzamosb idő óta összeköttetésben volt.

A levelezés, mely Szarvady ur ez ajánlkozása folytán köztünk kifejlett, sokkal terjedtebb, mintsem hogy e kötetnek sok egyébb által is igénybe vett keretébe egészen befoglalhatnám; tehát némi kivonatokon kivül csak a fontosabb momentumokra fogok szoritkozni.

VIII.

(Kivonatok Szarvady leveleiből. Háborus hangulat. — Európai konstellácziók. — Értekezés Cavour kabinet-főnökével. — Kossuth válasza. — Szarvady értesitése Napoleon herczeg házasságának czélja felől. — Álügynök.)

Szarvady 1859. jan. 5-kéről jelentést teszen Kossuthnak, hogy Napoleon császár el levén tökélve a háborura Ausztria ellen, most minden igyekezetét oda forditja, miszerint az európai hatalmasságoknak vagy tevékeny hozzájárulásukat megnyerje, vagy legalább barátságos neutralitását biztositsa. E czélból küldetett Malakoff herczeg (Pelissier tábornagy) Angliába, La Roncière le Noury tengernagy pedig Berlinbe. Ennek közleményei jól fogadtattak; de a császár tudja, hogy Poroszhon magatartása attól függend, mit határoz Anglia. — Az orosz ekkorig a legkedvezőbben nyilatkozott, az utóbbi napokban azonban megegyezését azon feltételhez kötötte, hogy a krimi háborura következett párisi békekötés állapodásai megsemmisitessenek, mit nehéz elfogadni kivált Anglia iránti tekintetből.

Azonban a háboru meglesz; mert a császár azt mindenáron akarja. Reánk azonban eddig nem igen gondol, de Cavour igen; elannyira hogy Bixio jónak látná, ha Szarvady az eddig csak közvetetten folytatott viszonyt közvetlenné fejlesztené. — Utasitást kér.

Január 6-káról jelentést teszen beszélgetése felől N.... urral,*) Cavour kabinet-főnökével, ki megbizásból Párisban volt. N. ur biztositott, hogy Cavour kivánja a magyar emigráczió közreműködését s Szarvady figyelmeztetvén őt arra, hogy hasztalan fordulnak az emigráczióhoz az országra való politikai befolyás czéljából, ha Kossuthtal nem egyezkednek; N.... ur kijelentette, hogy e felől ő is meg van győződve, de ugy gondolja, Cavour attól tart, hogy Kossuth Mazzinivali összeköttetése következtében tán nem akarna vele viszonyba lépni s ellenezne oly háborut, melyben Napoleon császár mint szövetséges veszen részt, miként Mazzini

*) N.... urra gyakran lesz ez iratokban hivatkozás, de ezen államférfiu jelenben oly magas diplomácziai állást foglal el, hogy nevét kiirni a diskréczió kötelessége nem engedi.

ellenzi. — Szarvady biztositotta N. urat, hogy Kossuthot sem Mazzini, sem senki a világon nem fogja attól visszatarthatni, miszerint azt tegye, a mit a haza érdekei kivánnak. — Mire N. ur azt kérdezte, vajjon hajlandó volna-e Szarvady Turinba menni, hogy Cavourral e felől értekezzék? Szarvady azt adta válaszul, hogy eziránt utasitást kell Kossuthtól kérnie.

E két levélre Kossuth január 8-kán válaszolt. Megköszönte a közlött adatokat, felkérte, hogy folytassa a tájékozást, elismerését fejezte ki a tapintatosság iránt, melyet Szarvady eljárásában tapasztal s melylyel kivánná, hogy mások is birnának s aztán utasitotta Szarvadyt, értetné meg minden adandó alkalommal, hogy mi magyarok érezzük állásunk fontosságát s tudjuk, hogy ha szövetségre kerülne a dolog, nem minden kedvezés csak a másik oldalon s nem minden lekötelezettség csak a mi oldalunkon volna; mert Magyarország közreműködése nélkül a győzelem sem bizonyos. De még ha ez bizonyosnak tekintetnék is, a háboru eredményének állandó biztonságára nem lehetne számitani, ha az osztrák ház, Magyarország birtokában hagyatva, első rendü hatalom marad.

Ezt véve fel alapul, mi csak azon esetre vállalhatunk kötelezettséget arra, hogy a magyar »n e m z e t« a háboruban részt vegyen, ha hazánk önálló koordinált czélnak vétetik fel. — Arra, hogy Magyarországgal a hatalmak csak saját czéljaikra diverziót csináljanak; hogy puszta eszköznek tekintsék, hogy vele mások számára a parázsból gesztenyét kapartassanak, Kossuth nem csak soha nem fogja kezét nyujtani, de sőt határozottan kijelenti, hogy ezt meg fogná akadályozni — s mert Kossuth ugy látja, hogy a hatalmak ép azért fordultak az emigráczióban nem ő hozzá, hanem másokhoz, mert ezeket holmi testetlen általános igéretekkel s némi anyagi segély kilátásba helyezésével belevinni remélik abba, hogy egy oly kis mozgalmat koczkáztassanak Magyarországon, mely a hatalmak számára hasznos diverzió értékével birna, ép azért inszisztál Kossuth annak, hogy egyenesen vele egyezkedjenek a hatalmak s a mozgalom vezetése az ő kezében legyen; mert kötelességének tartja nemzetét az ily felhasználtatás szerencsétlenségétől megóvni. — E kötelesség azon felelőségből

folyik, mely Kossuth vállait terheli, mire nézve s általában Kossuth álláspontjának magyarázatául Szarvady is figyelmeztetve lett azon tényállásra, mely fentebb s az Irányihoz irott (V. számu) levélben kifejtetett.

Ezek előrebocsátása után Kossuth tudtára adta Szarvadynak, miként óhajtja, hogy elmenjen Turinba, de csak ugy mint az ő megbizottja, mint ilyen pedig csak azon esetre mehet, ha Cavour tudja, hogy csak mint ilyen mehet s menetelét mégis óhajtja; Kossuth fontosságot helyez arra, hogy ha valami kezdeményeztetik, mi a meghivottak, nem pedig a fűhöz-fához kapkodó ajánlkozók legyünk. Utasitotta annálfogva Szarvadyt, hogy ily értelemben nyilatkozzék a Cavourkabinet-főnöke által szuggerált turini utra nézve.

Szarvady ezt Bixio Sándor urhoz intézett levélke által tette meg, melyben kijelenti, hogy a magyar haza ügyéről lévén szó, ő csak mint Kossuth megbizottja értekezhetnék Cavour gróffal, s felkéri Bixio urat, sziveskedjék az ily minőségbeni értekezésre a gróf beleegyezését kieszközölni.

Bixio, miként Szarvady január 11-kén tudósitott, e levelet a Cavourkabinet-főnökének átadta, ki azt elolvasván, helyeselte, s kézbesitését Cavournak megigérte.

Szarvady értekezése Cavour gróffal csak márcziusban történt Párisban. Erről majd alább leszen szó. Fontos mozzanatot képez viszonyaink tisztázásában s egyezkedéseink előkészitésében.

Ugyanazon (jan. 11-kei) levelében, Szarvady még a következőket irja:

1. Napoleon Jeromos herczeg holnap megyen Turinba, mátkáját meglátogatandó, és január végeig ott marad. Az összekelés jövő hónapra van kitüzve. Talán nem érdektelen emlitenem, hogy a császár egyik szárnysegédét, Niel tábornokot küldi a herczeggel. Napoleon herczeg jó érzéssel viseltetik irántunk, de természetesen főképen Olaszhon megszabaditását tartja szem előtt, azonban meg van győződve, hogy Olaszhon szabad nem maradhat honunk önállása nélkül. Nagy elővigyázattal van, mert a császárt csak lépésenkint nyerheti meg. A szárd herczegnőveli összekelésnek czélja nem más, mint az, hogy a császár végképen az olasz ügy pártfogójává tétessék. Viktor Emánuel különben nem adta volna leányát és N. herczeg ezen kilátás nélkül el sem vette volna. Felhasználták a császár több izben kifejtett ohajtását, hogy unokatestvére megnősüljön. Az e tekintetbeni negocziáczió ápril óta folyik.

2. A császár a háborut erősen kivánja, de nem akarja, hogy Piemont hadat üzenjen, mielőtt Ausztria egészen izoláltatott. Azért nagy elővigyázattal vannak és mindentől tartanak, mi egyelőre forradalmi jelleget adhatna a mozgalomnak. Félnek Oroszországtól, mely most, mikor látja, hogy szükség van reá, nehézségeket teremt. Azért meglehet, hogy nem fognak akarni egy darabig velünk nyilvánosan alkudozni.

Örömemre válik tapasztalnom, hogy Turinban elég józaneszüek belátni, miként nélkülünk nem boldogulhatnak.

Arról is biztosithatom, hogy mind a herczeg, mind Cavour, kinek kabinet-főnöke (N-a) referált, meg vannak győződve, miként Magyarhonban Kossuthtal, és csak vele lehet czélhoz jutni.

3. Azonban azt is vettem észre, hogy félnek némileg, önt uram, már most előtérben látni. Főkép mert Oroszország még nem határozott. Hogy Oroszországot megnyerjék és lecsillapitsák, ugy értesülök, hogy Pétervárott Leuchtenberg herczeg alatti magyar királysággal kecsegtetnek, N... ur azt kérdezte tőlem, mit mondanánk erre? — Azt feleltem, hogy mi ilyesmiről még nem beszélhetünk. Söt N... tájékozása végett emlitettem: »Mikint mi a forradalom legerősebb perczében, midőn az osztrák ház trónvesztetté lett kijelentve, Magyarország végleges rekonstrukczióját az európai konjunkturáktól tettük függővé, harczunk bevégeztének idejére. Most mi is mindenekelőtt hazánk függetlenségét ohajtjuk; a többit a mi illeti, az a körülményektől fog függni, és attól, hogy az eldöntő perczben a dolgok miként fognak állani.«

4. Arról is kell, hogy előre tudósitsam, miként meglehet, hogy kivánni fogják, miszerint kormányzó ur Angolhonban meetingek utján agitáljon a háboru érdekében. Más szóval használjon Angolhonrai befolyásával a nélkül, hogy Oroszország visszaijesztessék az által, hogy az európai forradalom egyik főképviselője nyilvános szövetkezésbe látszassék lépni a háborut vivő hatalmasságokkal.

5. Albrecht főherczeg a háboru ellen működik. Ugyszinte a belga király is. Arra akarják birni a porosz regenst, hogy a kamarák megnyitásakor tartandó beszédjében európai kongreszszus összehivásának szükségét fejezze ki. . . . .

6. Egy fontos pontra kérek engedelmet kormányzó urat figyelmeztetni. Ne sokszorozzuk in infinitum a diplomácziai ágenseket összevágó pontokra nézve. Forradalmunk egyik időszakában itt Párisban mélyen éreztük, mennyire káros ez ügyünknek. Csak arra szolgál, hogy kormányzó ur nézetei elferdittessenek s törekvése más szinbe állittassék, mint a minővel valósággal bir. — A herczeg egy küldöttről beszélt, ki ezelőtt pár nappal kormányzó ur nevében nála járt. — Ez az ur (mondá a herczeg) szerfelett rideg (trés cassant) volt s oly feltételeket szabott, melyek minden egyetértést lehetetlenné tettek. — Akárki volt az a küldött, nem jól adta elé kor-

mányzó ur nézeteit. — Én hozzám intézett becses levele nyomán meg vagyok győződve, hogy ha háborura kerül a sor, keresztül vihetjük azt, a mit ön kiván, t. i. a negocziáczió oly alapját, mely hazánknak Olaszhonnal koordinálását biztositja.

(Aláirva) Szarvady.

IX.

Kossuth — Szarvadynak.

A politikai ügynökökről. — A magyar sereg magatartásáról. — A háboru, minőnek az terveztetik.

London, 1859. jan. 16.

— — — — A mi a diplomácziai orgánumok nem sokszorozásának szükségét illeti, ön nézetével egészen egyetértek s távol vagyok a sokszorozási hajlamtól. Teheti azt az orosz, ki bámulatos diplomácziai szervezetével a hivatalos érintkezések mellett a társadalmiakat is felkarolja, melyeknél a nők, s a társas élet csábjai is szerepelnek; de mi bizony nem tehetjük. — Adja Isten, hogy két helyre is találjunk egy alkalmas egyént. A multban, igaz, sok ember szakácskodott, el is rontották az ebédet, de az is igaz, hogy oly emberek is arrogáltak maguknak diplomácziai kotnyeleskedést, kik vagy csak postának voltak küldve, vagy küldve nem is voltak, hanem saját szakálukra vándoroltak ki.

Különben a tény, mely önnek az e tárgybani figyelmeztetésre alkalmat adott, nagyon különös. — Akárki volt az, a ki Napoleon herczegnél jan. 11-ike előtt magát az én megbizottamnak adta ki, imposztor volt. Ez bizonyos. Mert én I r á n y i n kivül senkinek sem adtam sem Párisban, sem Párisba megbizást. I r á n y i n a k pedig épen most veszem jan. 14-kéről kelt levelét, melyben tudósit, hogy megbizásomnak még nem vette hasznát; a herczeggel még nem érintkezett.

Legyen ön szives ennek az imposzturának diskrete utána járni s a herczeget a tényállás felől ugyanazon uton felvilágositani, a melyen ön az értesitést vette.

Azonban minden lehető félreértések és divergencziák kikerülése végett szükségesnek látom önt mindenről értesiteni, a mi ekkorig — a jelen viszonyokat illetőleg — részemről történt, vagy a miről nekem tudomásom van.

Utóbbi időkben nem láttam alkalmát, Párisban küldöttel birni. — Ön csak január 5-kéről irt, s kezemhez 7-kén jutott levele által tette magát velem érintkezésbe. — Irányi barátunk azonban deczember 7-kéről, (egy hónappal az öné előtt) majd ismét deczember 15-kéről irt leveleivel, Mieroslawsky tábornok által állitólag a herczeg megbizásából vele közlött megkeresés s illetőleg ajánlat, és arra tett saját nyilatkozatai felől tudósitott. Mellékelve közlöm önnel mindkét levelet.*)

Válaszom — a mennyire emlékszem — ide ment ki:

1. Nem tetszik nekem a részletes tárgyalásba bocsátkozás Mieroslawszky tábornokkal. Minél többet hallani, minél kevesebbet szólani, s annak a kinek a dolog előterjesztendő, véleményét nem preokkupálni. Nem is áll minden, a mi mondatott, például az, hogy a magyar seregek semmi esetben sem fognak ellenök küzdeni; fognak biz ők, hacsak a háboru a magyar ügygyel tényleges kapcsolatba nem hozatik. — Óhajtottam volna, hogy Irányi barátunk csak arra szoritkozzék válaszában, miként a dolgot velem közölni fogja, s megkérdezze, van-e a tábornoknak oly megbizatása, mely biztosit, hogy a közlés a hatalom megegyezésével, s reális szándokkal történik.

2. A mint a dolog állitva van, adjon annyit válaszul, hogy én nem látom a dolgot oly alapra fektetve, miszerint komoly értekezés tárgyát tehesse. Ha a szándok komoly, tudják, hol lakom, s vannak orgánumaik; addig nem látom át, hogy érdekünkben volna az olaszországi magyar hadsereg állományának kipuhatolására eszközül felhasználtatni.

3. Magán irányzatul hozzátettem, miként a felől, hogy a császár a savóyai herczegségnek s Nizzának megszerzésére spekuláljon, kétségem van, mert minden territoriális hóditás európai koalicziót vonhatna maga után. Ellenben, hogy Lombárdiát komoly háboru nélkül elvehetni reménylik, nem csodálom, mert van reá diplomácziai előzmény. 1848-ban az osztrák ajánlkozott Lombárdiát szélnek ereszteni, azonban Ferencz József makacs fiatal ember, nem bizonyos, hogy azt az előzményt követni hajlandó; ezt, meglehet, sejtik a Tuilleriákban, azért épen nem látom hihetetlennek, hogy

*) E levelek fentebb II. és III. sz. alatt olvashatók.

szeretnének a magyarok által egy kis diverziót tétetni, miszerint az osztrák, a becsesebb tartomány veszélye által Lombárdia feladására hajlandóbbá tétessék. De ép azért, mert nekik czéljuk valószinüleg csak annyi, nekünk a legnagyobb óvatosságra van szükségünk; ily harmadik-negyedik kéz által dobott apró horgocskát nem kell mohón elkapnunk, hanem alapot kell iparkodnunk szerezni, s nem nyujtani oda kezünket a megköttetésre, mig az ő kezeik kötetlenek. Golyót érdemelne azon ember közöttünk, a ki imperiálisztikus ambicziócskák javára, s hazánkra minden valódi haszon kilátása nélkül, a magyar nevet s vért diverzióra elpazarolná. Abból, hogy Lombárdia szárd kézre kerüljön, bár örvendetes lenne, hazánknak semmi haszna; még csak eventuális stratégiai vagy szervezkedési alapot sem nyujtana; — ép oly kevéssé, mint Piemont alkotmányossága nem nyujtott. Lombárdia megajánlott függetlenségét 48-ban még a lombárdiaiak sem fogadták el, Velenczére való kiterjesztés nélkül. — Érezték, s helyesen, hogy ily eredmény, sem megoldása az olasz kérdésnek, sem előlépés annak jövendő megoldására, inkább pozitiv veszteség. Én árulásnak tartanám ily czélra a magyar legiócska fitogtatásával katonáinkat dezerczióra késztetni. Megkötvén a békét, mi kilátás maradna a szerencsétlenek előtt? Elszélledés a föld hátán, Ausztrália, nyomor. — De ily czéllal nem is lehetne ezreket átvonni. (Szökevény akad mindig és mindenütt, még angol is dezertált Crimeában, — de sereg? az más kérdés.) Mit mondhatnánk a magyar seregnek? jertek, haza vezetlek? — Nem. — Vagy: segitsetek Olaszhont szabaddá tenni, hogy hazánk jövendő megszabaditásának alapot és támaszt nyerjünk? Ezt sem mondhatnók. De feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy 20—25 ezer ember jönne át, mi kilátásunk lehetne, ha előttünk áll 100,000 osztrák az Adige roppant erőditésekkel fedett stratégiai vonalán? s hátunk mögött a Lombárdiával megelégedő szárd és franczia sereg megáll, elhágy, vagy épen fegyverletételre kénynyszerit? Mi csak otthon vivhatjuk ki hazánk szabadságát, a nép hozzájárulásával; a népet pedig csak ugy szabad felszólitanunk, csak is akkor fogna követni, ha ugy jelenünk meg határán, mint erő, mely vagy oly támogatásra mutathat ujjával, vagy oly gyengének mutathatja az osztrákot, hogy

ha a nemzet el van határozva merni, a siker kilátása valószinü. Mik az ily helyzetnek requizitumai, abba nem tartottam sem szükségesnek, sem tanácsosnak ereszkedni. Ennyit azonban jónak láttam irni figyelmeztetésül, hogy ne »üljenek« fel az illetők minden előszobai mende-mondára oly tapogatóknak, kik semmi érintkezésre biztos alapot nem nyujtanak.

Erre vettem Irányi urtól deczember 29-ről egy másik levelet; feleltem reá január 6-án. Mind a levelet, mind a reá adott válaszomat küldöm.*) — Ezek meg fogják önnel ismertetni mind az »avance«-okat, melyek Klapkának tétettek, mind az álláspontot, melyhez én ragaszkodni el vagyok határozva, mind az Irányi barátunknak adott megbizást. Mást sensenkinek nem adtam.

(Aláirva) Kossuth.

X.

Szárd politikai konzul küldetése Belgrádba.

Szarvady értesitett, hogy Bixio Sándor ur Turinba megyen. Hazánk ügyének meleg barátja lévén, a magyar érdekeknek azon irányban, melyet kijelöltem, erélyes szószólója leszen Cavournál; kivánja tudni, nincs-e ezen kivül valami, a mit figyelmébe kivánnék ajánlani.

Felszólitottam Szarvadyt, közölje Bixio urral, miként nagy fontosságot helyezek arra és sürgősnek is tartom, hogy a szárd kormány Belgrádba jó embert küldjön, irántunk kedvező czéllal konzulnak, kinek politikai tekintetben a konstantinápolyi követségtől függetlennek kellene lenni; konzuláris tekintetben maradhatna a régi állás.

Szarvady e felszólitásomnak a következő jegyzékkel tett eleget.

Szarvady — Bixiónak.

Páris, 1859. január 20.

»Szerencsém volt tegnap önnel közölni Kossuth ur véleményét annak szükségessége felől, hogy a szárdiniai kormány Belgrádba diplomácziai ügynököt küldjön; és kértem, hogy Cavour gróf figyelmét e tárgyra felhivja.

---

*) Mind a két levél fentebb IV. és V. szám alatt közölve van.

Óhajtom ma e dolgot illetőleg a következő okokat előadni.

Szerbiára kétségen kivül szerep vár a készülő események közepette. Ausztriával határos lévén, folytonos összeköttetésben van Dél-Magyarországgal; más részt Oroszhon ott kétségkivül némi befolyást gyakorol.

Igen hasznos lehetne a szárd kormányra nézve a készülőben levő körülmények közt, ha Belgrádban (mint ez már 1849-ben történt) az emlitett kormány egy tehetséges, tapintatos és tevékeny egyéniséggel rendelkeznék, ki a mi az egyszerü konzuláris ügyeket illetné, a konstantinápolyi szárd követtől függhetne, de ki a politikai ügyeket illetőleg egyenesen a szárd kormánynyal levelezne.

Ezen küldött működésének főczélja lenne, egy részt felügyelni a Szerbiában történhető eseményekre, az orosz működést keleten szemmel tartani s a szerb kormány és a magyar emigráczió közti összeköttetéseket az eshetőségekre előkésziteni.

Hiszem, Kossuth urnak amott már van megbizottja, de minden esetre lesz. A szárd kormány ügynöke igen hasznos közbenjáró lenne.

Gondolom felesleges ez ügy fontosságát Cavour grófnak bizonyitgatni. Természetes, hogy ha a háboru csakugyan ki fog ütni, és az események — mint reménylem — oly fordulatot veendnek, hogy az osztrákellenes hatalmakkal nekünk az egyezkedés lehetséges lesz, mi, a magyarhonbeli nemzetiségekkel egyetértőleg igyekezendnénk eljárni. Meg vagyok győződve, hogy a mult idők tévelygéseiből mindnyájan kellőleg kiábrándultunk. A szerbek teljességgel nem azok, kiknek legkevesebb okuk volna az osztrák iránt elégedetteknek lenni; ők egy vitéz nemzetet képviselnek, melyre számitunk, s melylyel számolni kell.

Legyen szives ezen dolgokra Cavour gróf figyelmét reávonni; mert az ügy, gondolom, egyaránt fontos és sürgős.«

(Aláirva) Szarvady.

Bixio ur február 1-jén tért vissza Turinból s eljárásáról Szarvady urat a következő levélben értesitette:

Bixió — Szarvadynak.

Páris, 1859. febr. 2.

»Visszatértem Turinból. Átadtam ön jegyzékét annak a szükségnek bebizonyitására, hogy Belgrádban szükséges Szárdiniának egy politikai konzul által képviseltetni.

Figyelem már erre előbb is forditattott, de az illető abban a véleményben volt, hogy egy titkos megbizott elégséges lenne. Ön jegyzéke e véleményt megváltoztatá, és Szárdiniának hivatalos képviselője fog csakugyan küldetni Belgrádba.

Az illető igen érti a fontosságát mindannak, mi jelenleg ama keleti tartományokban történik, de jelenleg még kötve vannak kezei,

társa által; bár reményli, hogy közeledik a percz, melyben cselekvési szabadságát visszaveheti, és rokonszenvét tanusithatja.

Az illető tökéletesen hiszi, hogy Kossuth nélkül semmi sem lehető Magyarhonban; arról is meg van győződve, hogy ámbár az osztrákokat Olaszországból talán a magyar segedelem nélkül is ki lehet üzni, de Magyarország nélkül mindig ki lennének téve az uj meg uj megtámadtatásnak (des retours offensifs incessants) s az osztrák a legelső európai általános összeütközéskor olaszhoni birtokait visszahódithatná.

Az illető eddig Klapka tábornokkal tétetett viszonyba, de tudja a befolyásokat kellőleg méltányolni és mérlegelni, s ezért igen kivánatosnak nyilatkoztatá, hogy a tábornok mindenekelőtt Kossuthtal egyezzék meg.

(Aláirva) A. B. (Alessandre Bixio.)

(Francziából forditva.)

XI.

Ujabb politikai kombinácziók. „Napoleon III. et l'Italie" czimü röpirat.

Szarvady jan. 20-káról s február 2. és 4-kéről irott leveleiben a politikai konstelláczió változatai felől tudósitott.

Az európai diplomáczia a háboru ellen működik. Oda iparkodnak, hogy Szárdiniát és Francziaországot minden ürügytől megfoszszák hadat izenni Ausztriának. Ide vág az is, hogy a diplomáczia Ausztriát Szerbia iránt engedményre birta.

A franczia miniszterek (Napoleon herczeget kivéve), a képviselők, az összes adminisztráczió, mind a béke mellett vannak. — Ez nagyon neheziti a császár helyzetét, mert ő a háborut határozottan akarja. Akarja, mert hadvezéri nimbussal kivánja magát körülvenni, akarja, mert fél Orsini hagyományától; akarja, mert a belviszonyok igy nem maradhatnak, vagy szabadságot kell adni, vagy háboruval dicsőséget.

Vannak, kik oda akarják vinni a dolgot, hogy kongresszus üljön össze. Ez nem sikerülend először azért, mert Ausztria nem fogja átengedni Lombárdiát, még kevésbé Velenczét, (hiszen erről még a párisi konferencziák idejében sem akart hallani, ámbár akkor a dunai fejedelemségek tartattak szeme elé kárpótlásul, ez tény,) másodszor, nem fog sikerülni mert Napoleon császárnak szüksége van háborura.

A herczeg őszintén melegen szivén hordja az olasz ügyet, s minden nyilatkozata bizonyságul szolgál, miként tökéletesen

érti, hogy hazánknak első rendü szerepet kell játszania, ha Olaszországot Ausztria kezéből végkép kivenni akarják. — Iparkodni fog a császárt oly messze vinni, a mint csak lehet. Sikerülend-e? Ez — a mi minket illet — jobbadán az orosz álláspontjától függ. Mert, ha Oroszország az osztrák elleni háborut türi, függetlenségünk helyreállitását is türni fogja, s nekünk könnyebb lesz Angliát semlegességre birni. — Szarvady ténynek tudja, miként ugy a herczeg, mint a császár által, nyomatékos körülménynek tekintetik az, hogy Kossuth szava az angol nemzet előtt sulylyal bir.

Oroszországgal jelenben a helyzet ekként áll: Oroszország kivánta 1. hogy csak egy év mulva kezdessék meg a háboru (ez megtagadtatott), 2. hogy a lengyel ügy ne bizgattassék (ez megigértetett), 3. hogy a párisi békekötésnek Oroszországra megalázó pontozatai megsemmisittessenek. A császár némi habozás után ezt is elfogadta, de Walewsky az egyetértést, s vele a háborut megakadályozandó, a dolognak oly szerkezetet adott, hogy Gorcsakoff el nem fogadta. — Most La Roncière le Noury tengernagy uj propozicziókat hozott Szentpétervárról. Alkalmasint kedvezők, mert Kisseleff hétfői nagy ebédjén, valóságos ostentáczióval emelt poharat Napoleon császárért; — s feltünt, hogy ebéd után lord Cowley angol, és Hübner osztrák követ oly titkos-hoszszasan sugdostak együtt, mintha ellendemonstrácziót akarnának csinálni.

Ezen közlések folytán Szarvady utasitást kér a következőkre nézve.

1. Bixio fentebbi levele bizonyságul szolgál, hogy Cavour igen jól tudja, hol kell keresni a magyar befolyást. Ő figyelmeztette Klapka tábornokot a Kossuthtali egyetértés szükségére, s csodálkozott, hogy Londonba utazása eredményéről nem vett tudósitást. — Kéri Szarvady magát értesittetni a Klapkávali megállapodások felől, s utasittatni, mennyit kell abból saját tájékozásaul használnia, s mit közölhet Bixio által Cavourral.

2. Az orosz kormány magaviseletétől igen sok függvén: Szarvady barátságos ismeretségét Or . . ff herczeg államminiszter fiával felhasználja kipuhatolni, ha nem is a kormány titkait (ezt ha tudná sem mondaná meg, — van erre más kut-

forrás), hanem azt, hogy miként nyilatkoznak Pétervárott a legfelsőbb körökben. — Kéri jövendő esetleges haszonvétel szempontjából tudomásul venni ez összeköttetést.

3. Ausztria egyre azt hangoztatja, hogy olasz kérdés nincs, csak piemonti nagyravágyás van. — Napoleon császár a »Napoleon III. et l' Italie« czimü röpirattal épen most bizonyitja be a világnak, hogy olasz kérdés van. E röpirat nem csak a császár sugallatával, hanem jó formán tollbamondásával iratott. A párisi közvéleményben nagy benyomást tett mint bizonyitéka annak, hogy a császár csakugyan háborut akar, mert osztrák szempontból lehetetlen javaslatokkal lép elő. — A diplomácziai körök nagyon zokon vették a röpiratot. Szarvady kivánna tájékozva lenni Kossuth nézete felől, s ugy e tekintetben, mint általában a sajtóbani működés végett irányzatot kér.

XII.

Kossuth — Szarvadynak.

Válasz Szarvady fentebbi kivánataira.

London, 1859. febr. 7.

1. Ön további eljárása csakugyan szükségessé teszi, hogy minden előzményt ismerjen. Mellékelve közlöm tehát önnel értekezésemnek Klapka tábornokkal leirását,*) a mint azt akkor nyomban jegyzékbe vettem. A közlést a mennyire a tábornokkali kölcsönös viszonyom meghatározására vonatkozik, szorosan bizalmasnak kérem vétetni; a mi ellenben vagy a fenforgó eseményekre vonatkozó véleményem, vagy kijelölése az álláspontnak, melyre cselekvési hivatásunk esetére el vagyok határozva, azt bizvást használhatja mindenütt, a hol szükséges.

1. A sajtó utjáni izgatást illetőleg. Mig arra, hogy Magyarország a függőben levő kombinácziókba bevétethetik, minden kilátás el nem enyészik, addig a sajtó utján kerülni kell mindent, a mi gyanakodást ébreszthetne, hogy a komplikácziók oda is kiterjedhetnek. Én szeretem, hogy hazánk ekkorig homloktérbe nem tolatott. Ezt gondosan kerülve látni

*) Fentebbi VI. sz. alatt olvasható.

kivánom is. Azért hallgatok itt. De ha ama kilátás elenyészik, akkor szükséges lenne erősen izgatni s megmutatni, hogy a francia kormány szándoka nem lehet őszinte, mert Magyarországot kihagyta számitásaiból, ennek kihagyásával pedig az osztrák oly hatalom marad, mely elég arra, hogy Olaszhonban minden állandó eredményt meghiusitson. A hires uj röpirat X-ik pontjának azon része, hogy a Tirol s a karinthiai alpesek Ausztria valódi erődjei, nemcsak hogy igaz, de igazabb mint a röpirat bevallja; — nemcsak olasz forradalom ellen igaz, hanem franczia hadsereg ellen is. Bizonyitja ezt az 1796-iki hadjárat, a legfényesebb a nagy Napoleon történetében. Kezében volt egész Olaszország, — még sem merte, sem a megveretett Beaulieut, sem a megveretett Wurmsert oda követni; — nem merte, bár Ausztriát Moreau Németország felé elfoglalva tartotta (mit jelenleg a császár nem merhet). Honnan Tirol és a karinthiai alpesek ezen stratégiai fontossága? Magyarország birtokából; vegyük ezt el, — mivé lesz amaz? Semmivé, egy üres elhagyott vár, őrség és felszerelés nélkül.

Ezt most nem lehet hirlapban vitatni, de igenis lehet s kell értekezésben.

A mit most tenni lehet, s jó, alkalmat venni, a magyar nemzetiség fiatal, megtörhetlen életerejét, a közemlékezetben felfrissiteni. Alkalmat nyujthat erre a röpirat azon históriai fálzuma, mely az osztrákot csak olasz és német elemekre bontja; — hát a tót, hát a magyar? Egy kormány, mely nemzetiségi viadornak állitja fel magát, s ily nemzetiségeket ignorál, még csak lételöket sem ismeri el, — ne számitson a közvéleményre. S ki az, a kit ignorál? — 15 millió szláv 75 milliónyi törzsnek sarjadéka, és a magyar, mely ezt és ezt volt képes tenni, mely készületlenül felmorzsolta egy hadjárat alatt az osztrákot; a magyar, mely Európa védfala volt, mely három nagyhatalomtól körülkarolva ezred éven át fenn tudta nemzetiségét tartani; melynek azon egysége megvan, melyre az olasz csak most vágyik, s mely nemzetisége szent érzelmeiben sértve, meg fogja mutatni minden alkalommal, hogy őt nem szabad ignorálni.

Jó lesz kiemelni a magyarnak nemzetiségéhez való hő ragaszkodását, jeléül annak, mennyire sérti ez érzelmet az

osztrák. Idézhető érdekes tény gyanánt Széchenyinek (még mindig az őrültek házából, hol azonban, mint irja, nem az a baja, hogy homályosan, hanem hogy igen is világosan lát) a tudós-társasághoz most irott levele, mely ide megy ki: »a magyar romok közt e társaság maradt nemzetiségünket képviselni; a kormány a revideált státutumok által ezt is kiforgatja czéljából; én nem ily czélra tettem alapitványt, s ily czélra nem fizetek kamatot.«

A német lapokban jó lesz feleleveniteni a »német egység« rég függő sovárgását, melynek 1848-iki fázisára a »Brochure« hivatkozik, s megmutatni a 48-iki történelemből, hogy ennek nagy botlóköve azon természetellenes agglomeráczió, melyet osztrák birodalomnak hivnak. Vagy ennek szét kell bomlani, mi a magyar függetlenséget főképen magában foglalja, vagy a német egység teljes értelemben lehetetlen..

Néha iparkodandom a honból tényeket kezéhez juttatni. De ritkán. Magam nem érek reá. Titkárom nincs. Szegény ember vagyok.

2. Politikában érdek határoz, nem az érzelmek; tehát amit orosz ismerőséről mond, azt jó nyitva tartani, kultiválni és iparkodni tudni minél többet. Ennél több idő előtti; s most legalább erkölcsi lehetetlenség. — Hazánk gyilkosai! nem a legyilkolt »élő halotté« az első lépés. De egyet szeretnék ha tudatna Pétervárott — s nem hirlap utján. S ez az, hogy a tulajdonképeni Magyarország és Erdély természetileg körülirt területéből soha sem adunk ugyan fel semmit; de Horvátország és Szlávónia függetlenitésétől nem csak nem vagyok idegen mint soha, még 1848. előtt sem voltam idegen, sőt (ha az évszámban nem csalatkozom) már 1844 körül inditványt is tettem iránta Pest megyében, mely azt el is fogadta: hanem kezet is kész vagyok hozzá nyujtani, — — — de szolgálat természetesen viszonzást kiván. Fogjanak velünk kezet az osztrákot megtörni. Én biztos vagyok nemzetem jóváhagyásáról annyira, hogy e részben szerződésre is mernék lépni. Itt van egy közös tér, melyen találkozhatunk, s mit a provokáczió nélkül leölt »élő halott« némileg engesztelő lépésnek venne. Ha az oroszok csakugyan komolyan haragszanak a Habsburgokra, annyit megtehetnének, hogy a

horvátoknak értésökre adják, miként jó volna, ha kellő tekintélylyel biró horvát ember jöne ki egyezkedni velünk, kik irántuk testvéries érzelmekkel viseltetünk. Ez nagyon fontos és nagyon szükséges volna. Mi, nehezen mozoghatunk ott, s nekem nincs pénzem költséges missziókra. Ha erre orosz ismerőse felülről helybenhagyást eszközölne maga vagy más alkalmas személy számára, ez fontos lépés volna. — —

3. A »Napoleon III. et l'Italie« nagyon ügyesen van irva; nagyon, de — az ügyesség benne inkább prókátori, mint államférfiui. Ügyes kikapkodása egyes történelmi frázisoknak. Jó »plaidoyer,« de azok előtt nem nyom, kik az összefüggést ismerik mint én is, de minden államférfiu is ismeri.

Mit akar a röpirat elérni? A háborut deprekálja; közvéleményre hivatkozik; ez a szillogizmus vége. Jaj bizony, közvéleményrei hivatkozás elől az osztrák nem vonul ki Olaszországból. Magánembertől brilliáns röpirat volna; tudatva, hogy a császártól jön, keveset mond arra, hogy megnyugtassa a franczia felsőbbség terjeszkedésétől tartókat; igen sokat arra, hogy szuszczeptibilitást ne ébreszszen. Azt a benyomást hagyja hátra, hogy a császár fél, mert nem meri kimondani a végszót, s mert igen szembetünő aggodalma az angolt, németet, poroszt megnyerni; aggodalmában az ügyes szó ügyetlenné válik, például mikor az angolra reá fogja, hogy az olasz függetlenséget gyámolitotta; a mi nem igaz, csak reformokat javasolt, mérséklett reformokat, még a piemonti alkotmányt is sokallotta. Csak az Ausztriának adott tanács való. A többi »garbled accounts.« Reá fogja Minto lordra, hogy az olasz függetlenséget angol protektorátussal kecsegtette, a mi szintugy nem igaz, mint sok egyéb történeti állitás is. E röpirat nem inditja meg a diplomácziát.

Hát az olasz nemzetet a »konfederáczió« eszméje meg fogja-e nyerni? — Én az »États-Unis de l'Italie« eszmének barátja vagyok; azt ki is mondtam évek előtt; de az olaszok felzudultak ellene, s én engedtem, mert tisztelem az eszmét, hogy övék az elhatározás saját ügyükben. Igen ám, de mikor én olasz konfederáczióról szóltam, nem olasz fejedelmek konfederácziójáról szóltam. Az »États-Unis de l'Italie« köztársasági kormányformát tesz fel. »Konfederált monar-

chiák« akár Bundes-Staat, akár Staaten-Bund alakban »absolute nonsense,« példa reá a Deutscher Bund az egyetlen históriai példája ezen abortiv eszmének. Bizony nem vonzó példa. Börne vagy Heine (nem emlékszem melyik?) azt irja: »Deutscher-Bund, — toller Hund.« Én ezt nem mondom, hanem azt tudom, hogy nem nemzetegység.

Sok egyebet is mondhatnék, de reánk nézve legfőbb az, hogy világosan lemond a röpirat Magyarországról. Biztositja Ausztriát, hogy az olasz kérdésen tul nincs ellene semmi tenni valója. Ha még is alkudni akarnak velünk, ugy a röpirat hazugság. Ha ez nem hazugság s mégis egyezkednek velünk, ugy meg akarnak csalni. Azon tény, hogy midőn a török birodalom integritásának konszolidácziója végett tartottak kongresszust, az osztrákot a török birodalom egy részének kezére játszásával kecsegtették cserébe, tanuságos tény. Vigyáznunk kell.

A császár (ki a forradalom gyermeke,) határozottan ellöki magától a forradalmári elemet, a forradalom eszméit. Mi, még ha e háboruval összekötésben küzdenénk is, — forradalom volnánk. Lássa, én azt gondolom, nem rossz politika volt volna, az európai forradalom vulkánjának egyik nevezetes kraterét »control« alatt hagyni kiégni. Ha igaz a röpirat, ő máskép akarja. Lássa.. Én ha ajánlkozik vala hazánk függetlenségének kivivására alkalom, ily kontrol alatt bár, elfogadnám; mert a kevesebb bizonyost hazámra jobb szeretem, a több bizonytalannál. — De, ha megtagadtatik az alkalom, ha ellöketik a magyar, maradunk a régi uton. A forradalom szolidaritásának utján. — Keserves, mert meglehet, még tovább kell várni, de meglehet hamarébb lesz, mint gondolnák. Cselekszünk; s ha kell, — várunk.

Ezek tájékozásul. Most az utasitás.

1. Igenis, kérem, keressen mielőbb módot szólani a herczeggel, s mondja meg, miként tudja tőlem, hogy mig egyrészről több utakon »avance«-okat tapasztalunk, másrészről a bonyodalmaknak ily határozottan az olasz kérdésre szoritása megütközésre ad okot. Ugy látszik, a szárdiniai király s a herczeg vágyai nem találnak a császárnál helybenhagyást

Egy oly nemzet, mint a magyar megérdemli, hogy vele játék ne üzessék. Kérdje tehát ön, (de nem az én nevemben) mit irhatna ön nekem azon aggodalom eloszlatására, melyet a röpirat azon nyilatkozata okozott. Kérjen ön őszinteséget, akármely oldalra hajoljon a mérleg.

2. Minden körülményt komolyan fontolóra véve, elkerülhetlennek látom, hogy ha a hatalmak csakugyan szándékoznak egyetértésbe lépni a magyar elemmel, az értekezés velem személyesen történjék s ha ugy látnák jónak, hogy én most még ne menjek hozzájok, (mire nem is volnék hajlandó, mert menetelem magában is némi erkölcsi kötelezettség szinét viselné, mit ellenbiztositék nélkül el nem vállalhatnék), oda kellene hatni mind Turinban, mind Párisban, hogy ők bizzanak meg valakit velem itt értekezni. — — — — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

XIII.

Kossuth — Szarvadynak.

A franczia trónbeszéd. — Annak kétértelmüsége. — A császár r e m é n y l i, hogy a béke nem fog megzavartatni.

London, 1859. febr. 8.

Megjött a (tegnapi) franczia trónbeszéd — — — — — Ha az, a mi e trónbeszédben van, igaz, tehát nem lesz háboru, hát minek zavarta a császár a világot, kárositotta saját nemzetét és ámitotta az olaszokat? Ha pedig a beszéd nem őszinte — — — — — — ugy nem győzök eléggé örülni, hogy nem rohantam a maszlagra, mint mások tevék; mert a ki Európát igy ámitja, ugyan mit csinálna egy pár számüzöttnek adott szavával? — — —

Kérem is, ne tegyen semmi lépést, mely oda magyaráztathatnék, hogy nekem, bár csak közvetve is részem van az egyezkedésben. Ha érdekük ugy hozandja magával, majd kopogtatnak ők. Én nyugodtan bevárom, és megyek a magam szokott utján. — — — — —

(Aláirva) Kossuth.

* * *

A franczia trónbeszéd, mely e levelemre alkalmat adott, nem ok nélkül tett reám oly kellemetlen benyomást. Kezdettől végig a rosszaló csodálkozás hangján van tartva ama bizonyos kétkedés, nyugtalanság felett, mely minden igaz ok nélkül zavarja a közbizalmat. — Nagyon nyomatékosan emlékeztet a hiressé vált bordeaux-i mondatra: »A császárság a béke« — s az olasz ügyről következőleg nyilatkozik:

»Olaszország állapota, s azon szabályszerütlen (anormal) helyzet, hogy ott a közrend csak idegen seregekkel tartható fenn, egy idő óta méltán nyugtalanitja a diplomácziát. De ez nem elegendő indok háborut hinni. Ám legyen, hogy vannak, a kiknek minden helyes ok nélkül forró óhajuk a háboru, és vannak mások, kiknek tulzott félelmükben kedvök telik Francziaországot egy uj koalicziό veszélyeivel ijesztgetni; én rendithetlenül megmaradok a jog, az igazság, a nemzeti becsület utján, s kormányom magát sem elragadtatni, sem megfélemlittetni nem engedendi, mert az én politikám soha sem kihivó, sem kislelkü nem lesz. Tartsuk hát távol magunktól a csalriadalmakat (falses allarmes), az igazságtalan bizalmatlanságokat s érdeksugallta lehangolásokat — a béke — remélem — nem fog megzavartatni.

XIV.

Szarvady — Kossuthnak.

Miként értelmezték a trónbeszédet Párisban. — A szárd kölcsön. — Cavour jegyzéke. — Anglia magatartása.

Páris, 1859. febr. 9.

A mi a trónbeszédet illeti, itten általánosan, annyira háborusnak tartják, a mennyire csak lehetséges. A császár egyedül áll mostanáig. Pétervárott még mindig nem mentek semmire, ép ugy Angliában sem. Miniszterei még mindig a háboru ellen mű-

ködnek. Egyébiránt az előkészületek folytattatnak és a szárd kölcsön érdekében is intézkednek; *) én részemről még mindig meg vagyok győződve, hogy a császár akar és fog is háborut csinálni, hacsak általános koaliczió nem álland ellene. Az, hogy ő nem szólhat ugy, mint kinek multja egészen tiszta, sem ugy, mint

---

*) A levélben emlitett kölcsön iránti javaslat február 4-kén lett Lanza pénzügyminiszter által a szárd képviselőházban előterjesztve. 50 millió frankra szólott. A kölcsön indokául a rendkivüli fegyverkezés lett felhozva, melyet Ausztria a lombárd-velenczei királyságban s különösen a Pó és Ticino mentében kifejtett. Hivatkozás történt arra, hogy nehány nappal a szárd parlament megnyitása előtt a bécsi hivatalos lap egy uj hadtestnek Lombárdiába küldéséről tett jelentést, mely a már ott állomásozó seregekhez adva, sokkal hatalmasabb haderőt képez, mint a mennyire béke idején a közrend és belbiztonság fentartása végett szükség lehet. S a mi a helyzetet a szomszéd Piemontra nézve még fenyegetőbbé teszi, az e haderőnek felosztása és öszpontositása, minthogy ez főképen az Adda és Ticino közt lett eszközölve, s Kremonában, Piacenzában és Páviában oly erős tömegek vannak összegyüjtve, hogy ez elhelyezés egyenesen a szomszéd Piemont ellen intézett támadási állásfoglalás jellegével bir. Hozzájárul ehhez, hogy a Ticino hosszában fekvő községek katonailag megszállva tartatnak: parancs adatott katonai tárházak és szállások készen tartására; a piemonti határ mentében gyakori seregmozgalom észlelhető, s legujabban Ausztria nemcsak a lókivitelt eltiltotta, hanem még 150 milliónyi uj kölcsönt is vett fel. — E fenyegető készületekkel szemben a kormánynak kötelessége az országnak, s vele a nemzeti becsületnek, szabadságnak és függetlenségnek védelméről gondoskodni. — Ezt, s azon nyilatkozatot, hogy a nemzetek életében vannak perczek, midőn az áldozatok szent kötelességgé válnak, a kamara hangos helyesléssel fogadta: s valóban a kölcsön február 9-kén már meg is lett szavazva.

E kölcsön alkalmából Cavour gróf körlevelet intézett Szárdinia ügyviselőihez külföldön, melyben ez intézkedésnek, s a Szárdiniában és Savóyában állomásozott seregek Piemontba hivásának kényszerü szükségét és szorosan védelmi

olyan fejedelem, ki tudja, hogy népe szereti, — természetes. Azért a röpiratban sem Magyarországról, sem a szlávokról szó sincs, ő a németekre akart hatni. Oly konkluzióval lépett elő, mit senki sem akarhat, s igy megérteti mindenkivel, hogy a háboru elkerülhetlen következése a jelenlegi helyzetnek s az európai állapotoknak.

---

jellegét igazolta. — E körlevél Cowley lordot, Anglia párisi követét arra inditotta, hogy az angol külügyérhez, Malmesbury lordhoz február 8-kán irott levelében azon kérdést vetné fel: miként ha Szárdinia osztrák támadástól vél tarthatni, miért nem folyamodik a nagyhatalmakhoz a végett, hogy Ausztria szándokát próbára tegyék, a helyett hogy magát költségeskedésekbe bonyolitaná, melyekről lehetetlen nem tudnia, hogy nem fogják őt — a megmérkőzésre Ausztria erejével képessé tenni.

Ennek folytán az angol külügyér február 12-kén ugy Bécsben, mint Turinban közbevetette magát; — az elsőbb helyen a végett, hogy Ausztria nyilatkoztassa ki, miként, ha nem támadtatik meg, neki nincs szándokában Szárdiniát megtámadni; s hogy hajlandó a turini kormánynyal oly egyetértésre jutni, minek folytán mindkét részről a kölcsönös bizalmatlanság félre tétetnék, s a fegyveres erők a határról visszavonatnának. Turinba az angol kormány hasonló tanácsot küldött, csakhogy azt ijesztgetésekkel s a szárd kormány eddigi eljárásának rosszalásával kisérte; komolyan intette, hogy álljon meg elhamarkodott, meggondolatlan utjában (headlong career), fontolja meg, hogy egyedül nem birkózhatik meg Ausztriával, s hogy akár külnemzet által, akár pedig általános olasz forradalom által segittetnék, erőforrásainak csekélységénél fogva csakhamar egy alárendelt segéd szerepére sülyedne s a béke helyreállitásánál valószinüleg azt fogná tapasztalni, miként a Savóyai-ház érdekeinek nem fog megengedtetni, hogy éjszaki Olaszország uj berendezésének akár monárchiai, akár köztársasági alapon utját állják. — Annálfogva felszólittatta Cavour grófot, hogy ne kéjelegjen általánosságokban (indulge in generalities), hanem részletesen adja elő panaszait, ugy Ausztriát, mint a pápa államait illetőleg; s mint tapasztalt államférfiuhoz illik, jelölje ki a gyakorlatias orvoslatokat.

Sem a trónbeszéd, sem a röpirat nem magyarázzák végkép, világosan a helyzetet. Pár heti várakozás nem igen árthat ügyünknek.

Meggyőződésem szerint a háboru még mindig elkerülhetlen ....

A sajtót illető utasitásait hiven követendem ....

(Aláirva) Szarvady.

XV.

Szarvady — Kossuthnak.

Bixio közbenjárása. — Napoleon herczeg Kossuthról. — A helyzet még mindig bizonytalan.

Páris, 1859. február 12.

Bixio ur ajálkozott a herczegnek közbenjáróul, azt mondván neki, miként nélkülözhetlennek tartaná valakit kormányzó urhoz küldeni azon megbizatással, hogy önnek tudtára adja hivatalosan, miszerint Francziaország számot tart Magyarország közvetlen közreműködésére.

A herczeg oda nyilatkozott, hogy ezen lépés még időelőtti volna, ő nem akarna minket tévutra vezetni, és mostanában még semmi tényleges nem igérhetne. Ő nem tart attól, hogy kormányzó ur — mint azt Bixio ur feltevésképen kinyilatkoztatta — a körülmények által ellenséges térre szcrittathassék, és meg van győződve arról, hogy azon perczben, mikor a helyzet oly alakot öltend, mely a franczia kormánynak megengedendi világos ajálatokkal fellépni, azokat Kossuth nem

---

Mindig azon hamis körben mozogva, hogy az olasz felhő villanyát holmi reformok sodronyán szép csendesen le lehet vezetni, e jegyzékek képezték a bevezetést azon lázas tevékenységhez, melyet »Európa békéjének« czime alatt az angol kormány kifejtett a végett, hogy kedvelt Ausztriájáról a hatalomo: orbitás minden veszélyét elháritsa.

Hanem annyi bizonyos, hogy lord Malmesbury sem prófétának, sem próféta fiának nem bizonyult be, midőn azt jósolta Szárdiniának, hogy az események a Savóyai-ház érdekein keresztül gázolandnak. »Altro!« szokta az olasz mondani ... Bizony »Altro.«

Kossuth.

fogja visszautasitani, ha a haza érdekeinek megfelelnek.*) Tudja, hogy alkalmilag oly ajálatokat fognának tenni, melyeket mindnyájan elfogadnánk. A mit ezen irányban most tenne, egészen időelőtti volna. Egyébiránt tudja és érzi, hogy csak kormányzó ur által lehetnek hatással a magyar népre, és önhez akarnak kellő időben fordulni.

(Aláirva) Szarvady.

XVI.

Haza izent tájékozás.

Irányi február 21-én értesitett, hogy R. volt honvédszázados pár nap mulva haza indul s ajálkozik tőlem megbizatást elfogadni.

Ez ajálat következtében a következő tájékozás lett haza izenve:

Tájékozás.

London, 1859. febr. 25.

1.

Valószinü, hogy az év folytán (hihetőleg nyár felé), hazánknak alkalmat nyujthatunk függetlensége kivivására.

E remény nem ingatag rokonszenvekbe vetett bizalmon, hanem az érdekközösség szilárdabb alapján épül.

Mind Turinban, mind Párisban tudják, hogy nélkülünk ki lehet ugyan az osztrákot Olaszhonból kergetni, de a kiüritendő tartományokat nem lehet biztosan megtartani. Mert ha Magyarország birtokánál fogva az osztrák elsőrendü hatalom marad, elég erős lesz az elvesztettet visszafoglalni, mihelyt a körülmények kissé változnak.

De tudják még azt is, hogy Magyarország közremunkálása nélkül, még az osztráknak Olaszországban leendő legyőzése sem bizonyos. 150,000 ember oly erőditett stratégiai állásban, minővé az Adige melletti hires négyszög alakitva van, roppant erő.

*) Ebben aztán a herczegnek ugyancsak igaza volt. — Ő, bár akkor még személyesen nem ismert, — ugy látszik, jobban ismert, mint sok más, a ki évek óta ismert.

A győzelem biztositása egy másik szimultáneus harczszintért is kiván, mely az osztrákot necsak elfoglalja, hanem tőle sokkal több erőt is elvonjon, mint mennyibe a másik fél erőmegosztása kerül.

Ez szintén csak Magyarország lehet.

A mult franczia háborukban minden olaszországi hadjárat rajnai hadjárattal volt egybekötve. Ez most nem lehet, 1. mert Németországot felzuditaná, 2. mert különben sem lenne nyereség, mivel a mennyi erőt elvonna az osztráktól Olaszhonban, szintannyit elvonna a másik féltől is. Nem ugy Magyarország harcztérré-választásával. Ha csak azt nem teszszük fel, hogy nemzetünk, mely készületlenül, s elhagyatottan, az osztrák hatalmat 1849-ben porrá zuzta, azóta vagy oly gyávává lett, hogy jövendője felett kétségbe essék, vagy oly szolgalelküvé, hogy az idegen járomba bele szokjék; ha csak e z t nem teszszük fel, elég a francziáknak az olasz hadjárattal kombináczióban, engem, bajtársaimat, egy 20,000 főnyi franczia hadosztály kiséretében magyar földre tenni, hogy egyrészt az osztrák sereg egysége bomlásnak vitessék, másrészt az osztráktól necsak 20 vagy 25,000 embert vonjon el, hanem egy oly nemzetet, mely pár hó alatt 150,000 embert állitand fel ellene, s mely megmutatta, hogy maga egyedül is bir az osztrákkal.

Ily fontos érdekközösség alapján mondom, hogy hacsak a diplomáczia elejét nem veszi a háborunak (mit alig hihetni) — Francziaország s Piemont, a magyar nemzettel általam, mint a függetlenségi nyilatkozatban kijelölt képviselője által, szövetkezni fog.

K i v á n a t o s, h o g y e n n e k t u d o m á s a e l t e r j e d j e n a n e m z e t k ö z ö t t.

2.

Azonban, bármi hő legyen is a honvágy keblemben, bár egy órai életért a szabadságnak visszaadott hazában, örömmel dobnám oda bérül hátralévő napjaimat, jobban szeretem a hazát mint magamat, s azért nem fogom engedni, hogy nemzetünk csak eszközül használtassék. Czélnak kell lennie. Puszta diverzióra egy csepp magyar vért sem engedek pazaroltatni. Én csak ugy, s csak akkor szólitandom fegyverre a nemzetet,

ha mint erő jelenhetek meg a határon, mely a nemzeti erő kifejtésére oly támaszpontot nyujt, hogy csak a nemzet saját határozottságától függjön szabaddá lenni.

Intem tehát a nemzetet, hogy csalóka s gondatlan felszólitásokra ne hajtson, s várja be, mig felszólitom. Én vérével nem fogok könnyelmüen játszani.

3.

A czél, melyet biztositva kell látnom, hogy azt mondjam: fegyverre! kövessetek! a czél: hazánk függetlensége. Sem több, sem kevesebb. A függetlenségi nyilatkozat azt mondja: »kormányforma-választásban az európai viszonyok kivánatihoz kész magát a magyar nemzet alkalmazni.« Én ehhez tartom magamat, s bár gyülölöm e szót »király,« (s különös volna, ha azok után, miket királyoktól szenvedénk, nem gyülölném,) ha hazánk függetlensége árául az fog kivántatni, hogy királyt fogadjunk el, én kész vagyok elfogadni.

4.

Ha igy kerül harczra a dolog, századok mulhatnak el, mig nemzetünk ujjászületéséhez, a készülőben lévőhöz hasonlóan kedvező alkalom nyilik.

Most nem fenyeget orosz intervenczió. Ennek eleje van véve. Attól sem kell tartani, hogy az angol kormány tettleg segitse Ausztriát. Áldom az Istent, hogy én, szegény számüzött, képes valék oly kiirthatlan rokonszenvet csepegtetni a brit nemzet keblébe hazánk iránt, miszerint ha mi fegyvert fogunk, nincs az az angol miniszter a világon, ki ellenünk müködni merjen. A nép szavának oly mennydörgését kelthetnék fel, a minővel e szabad országban nincs miniszter, ki daczolhasson. Az angol nép érzelmeiben a magyar ügy nevemmel annyira identifikálva van, hogy fellépésem esetére könnyü oly népies tüntetéseket előidéznem, mely Anglia politikai állásának egész morális sulyát számunkra biztositja, függetlenségünk gyors elismerését is bele számitva, s nem csekély az anyagi segély is, melyre magán uton számithatunk.

Vegyük ehhez az aktiv franczia segélyt pénzben, fegyverben, lőszerben, kész hadseregben (melyek nélkül s a

franczia zászlónak magyar földön koczkáztatása nélkül én nem hagyom befolyásomat felhasználtatni) s vegyük azt, hogy az osztrák Olaszországban nem egy rendezetlen forradalom, hanem 200,000 főnyi rendes hadsereg által lesz elfoglalva, és a sikerről, ha önmagunkhoz hivek maradunk, emberi előrelátással nem lehet kételkedni.

5.

Nem kevésbé, mint a győzelem kilátása, biztató a győzelem eredménye. Szabad, független Magyarország lesz az. Földrajzi helyzetünknél fogva hazánk nem félhet, hogy franczia tartománynyá ferdittethessék. Árulás s nagyravágyás ellen biztositandom. A polgári hatalommal való vetélykedése a katonai nagyravágyásnak volt 1849-ben bukásunk kutfeje. Azért minden perczet, mely szent ügyünknek a világ közvéleményében magasan tartása mellett számomra fenmaradt, közel tiz év óta arra használtam, hogy magamat katonává képezzem ki; s az vagyok. Nem adom ki a sereget kezemből. S igy a nemzet szabadsága biztos leend. Én nagyravágyást nem ismerek. Én szabadság után sovárgok, nem hatalom után. Magamról biztos vagyok. Magamról tudom, hogy én a döntő győzelem napján, épségben tenném le a nemzet szuverénitását a nemzet kezeibe, s visszalépnék magányom szegény árnyékába. A győzelemig pedig meg fognám tudni óvni a hazát mind nagyravágyástól, mind viszálytól.

6.

A kérdés hát az: akar-e a nemzet szabad lenni? — Tudván, hogy a szabadság nagy kincse nem adatik ajándokul, azért harczolni kell. Vagy ifju erejének nagyszerü reveláczíója 1849-ben egyszersmind halála is volt-e a nemzetnek? hiában hullottak-e el hőseink? hiában haltak el mártirjaink? hiában áll-e a magyar név szerencsétlensége közepette is magasabban a világ nagyrabecsülésében mint valaha állott? Minden gondolkozó ember azt vallja, hogy egy független Magyarország a jövendő Európa nélkülözhetlen alkatrészeül van hivatva, csak a magyar, a magyar maga mondana-e le az életről? csak ő maga hinné-e, hogy a semmi természetes élet-

erővel nem biró, szintoly korhadt mint gyülöletes Ausztria rabjául van rendeltetve?

Mondják: a nép jó. Tudom.

Mondják, csak jelenjek meg sereggel a határon, s adjam ki a rendeletet, az egész nemzet felkél, mint egy ember. Hiszem, s ha eljő a rendeletkiadás ideje, sikert is fogok tudni neki szerezni.

De azt is tudom, hogy a műveltebb osztályok elkábulva materialisztikus hajhászatokban, nem viselték magokat a mult években nemzeti méltósággal. — Az olasz, ki nem oly jó katona, mint a magyar, merészelt nem adni erőszakolt kölcsönt, merészelt nem bókolni, nem tettetni félénk ragaszkodást, merte a »vis inertiá«-t használni, merészelt egy élő tiltakozás gyanánt állani a világ előtt. A magyar megadta magát mint a bárány. — Szégyen . . . .

És most is, nem azt a hurt pengetik-e a »Kaszinóban« s értelmességi gyülhelyeikben, hogy illojálitás volna az osztrák bajait szaporitani; hogy lojálisnak kell lenni; majd adnak egy kis konczessziót.

Igy szólanak; s valóban félő, hogy ha szoritanak majd a körülmények s az osztrák ismét port fog hinteni a nemzet szemébe, ezen urak készek lesznek a nemzetélet örökségét Ézsauként egy tál lencseért eladni.

Lojálitás . . . . . Bizalom . . . . . Csak nekünk iratott-e hiában a történet?

Minden hazafi kötelességének ismerje ezen métely elterjedése ellen a közvéleményben dolgozni. A felelőség ideje közeleg. Engesztelés a multnak, de felelőség a jelen s a jövendőre.

7.

Azonban ha már igy vannak a dolgok, jelenben jó, hogy a magyar név háttérben áll. Könnyül alkunk általa. Jó, hogy az osztrák bizik a magyar tehetetlenségében. Nem kell most e bizakodást meg nem fontolt tüntetések által gyanakodássá változtatni.

Én nem tanácslok összeesküvéseket. Ha ugy fejlődnek a dolgok, mint várni lehet, nincs összeesküvésekre szükség,

1848-ban sem konspiráltunk. Kár volna a legjobb erőkből csak egyet is hasztalanul elpazarolni; s attól is tartok, hogy a felfedezés a most elbizakodott osztrákot a háborunak mindenároni megelőzésére ösztönözné.

Azonban ha összeesküvés nem kell is, mégis sok teendő van minden hazafi előtt.

8.

Ilyenek:

a) terjeszteni a helyes nézeteket, s reményt éleszteni, határozottságot edzeni a nemzetben;

b) odahatni, hogy kiki iparkodjék magát az eldöntő perczre készülten tartani, miszerint a mint a határt átlépvén, sereg éléről az első kiáltvány, s azzal kapcsolatban az első rendelet kibocsáttatik, a nemzeti fegyverfogható erő, a kijelölendő irányban minél gyorsabban összegyülhessen és szerveztethessék, egyuttal pedig az országban kisebb csapatokban állomásozó ellenséges erő részint lefegyvereztessék, részint öszpontositása mindenféle uton nehezittessék;

c) a katonasággal, akármi nemzetbeli legyen, barátságos viszonyt kell iparkodni fentartani;

d) Erdélylyel szoros kapcsolatba lépni, s nézeteimnek a székelyek közt elterjesztésén iparkodni;

e) a más ajku honpolgároknál oda dolgozni, hogy aggodalmaik oszoljanak, s a magyarral saját javukra egyetértsenek;

f) ha valaha, m o s t szükséges, hogy időnkint, ha lehet hónaponkint, egy-egy jó hazafi ide kiutazzék, engem az otthoni dolgokról értesitendő, s tőlem a körülmények fejlődése szerint utasitást veendő;

g) engem az országban levő katonaság számáról, minemüségéről, elhelyezéséről időről-időre tisztában tartani. E z n a g y o n f o n t o s;

h) a horvátokat a hazafiak figyelmébe ajánlom. Megmérhetlen becsü szolgálatot tenne a hazának, a ki kieszközölné, hogy Horvátországból valami szabadságszerető s polgártársainak különösen a határőrvidéken is bizalmát biró egyén hozzám kiutazzék, miszerint a két nemzet jövendő állása, kölcsönösen független viszonya, s a közremunkálás alapja és feltételei iránt velem tisztába jöjjön.

Ismétlem, összeesküvési veszélybe keverni senkit nem akarok. Azért nevet nem is nevezek. A ki szereti hazáját, talál módot a kijelölt irányban közrehatni. Az események fordulata oly biztató, s a perczek oly válságosak, hogy borzasztó volna, ha nem akadnának a hazában, a kik érezik annak szükségét, hogy most folytonos viszonyt kell velem fentartani. Lehet ezt tenni veszély nélkül. Kijönni könnyü, s könnyü itt-ott oly találkozást rendezni, mely minden kompromissziót kikerül. Tiz évi számkivetésem alatt a nemzet nem segitett soha nehéz müködésemben; ne adja Isten, hogy a válság perczében a nemzet ujjászületésének alkalmát elveszitsük, a nemzet tétlensége s hanyagsága által.

Ha szereti ön hazáját, s hiszen annak jövendőjében, vésse ezeket emlékezetébe szó szerint, s tegyen ön, mit a hazafiság ösztöne sugalland a kijelölt irányban. Nem hihetem, hogy ne legyen barát, s bizalmas kör a szegény hazában melyhez bizalmasan szólani lehet. Ha csak annyit, s nem többet teend is ön, hogy a helyzetet, kilátásainkat ismerni tanulják a honban, jó szolgálatot teszen a hazának.

(Aláirva) Kossuth.

* *
*

Hirt kapván a hazából, hogy nyugtalanul váratik a kilátások felőli tájékozás: ápril hónap közepe táján ujolag értesitettem hazámfiait az ügyek állása felől. — Ezuttal megbizottam egy németül is beszélő angol volt, kinek vallásfelekezeti missziója is lévén Angliából Erdélybe, ez által tág alkalma nyilt olyanokkal is érintkezni, kikkel én egyenes összeköttetésben nem állottam; minél fogva azon helyzetben volt, hogy, mig egyrészt az általam neki kijelölt hazafiaknak izeneteimet átadhatta s válaszaikat és viszont izeneteiket átvehette, másrészt az általános hangulatot különféle kutfőkből tágabb körben is tanulmányozhatta s egyes kitünőbb egyéniségek gondolkozási módjával is megismerkedhetett.

Utasitása lényegben a fentebbi felszólitástól nem igen különbözött, csak kimeritőbb volt s részletekre is

kiterjeszkedett. Azonkivül három pontra különös suly volt utasitásában fektetve. 1. hogy a közvéleménynek holmi konczessziók kilátásba helyezésével az udvari párt és a hivatalos közegek által munkába vett félrevezetése, s holmi lojálitási nyilatkozatokra csábitás, tért nyerni ne engedtessék. 2. hogy a hazafias cselekvési párt sürgős teendőjének ismerje a horvátokkal egyetértésre, s közreműködésük iránt (különös tekintettel a határőrvidékre is) szabatos megállapodásra jutni. 3. hogy a székelyek megértsék, miként az ország azon részében ők lesznek hivatva a hazafelszabaditás munkájának élére állani; s hogy gondoskodva lesz, miszerint kezök ügyében kellő mennyiségben fegyver legyen; — annak átvételi módját a küldött utasitva volt, részletekben megbeszélni.

A küldött nagyon ügyesen járt el megbizatásában. Nemcsak pontosan teljesitette, a mi küldetésének különösen körülirt tárgyát képezé, hanem ezen kivül módot is keresett kaszinókban, társas összejövetelekben, minél több emberrel érintkezni; mi végett Pesten több napig mulatott, s Erdélybe utját egy felé, onnan vissza más felé vette, s az ekként szerzett tapasztalások alapján azt jelentette, hogy a csekély udvari párt kivételével, az egész nemzetre bizton lehet számitani; az emberek határozottak, végletekre készek, harcz után sovárgók. »A tömérdek ember közt, kikkel érintkeztem« — ugymond — »csak kettőt találtam, a ki azt a benyomást tette reám, hogy fél a forradalomtól.« — Kik azok, kérdezém? — »A különben nagyon szeretetreméltó b. E. . . . . J. . . . . és T. . . . F. . . . . a tudós akadémikus« felelé. — Ez nem volt váratlan előttem; hanem volt a dolognak komikus oldala is. — Nehány nappal küldöttem visszatérte után Párisba menvén, ott H e n s z l m a n n

Imre urral találkoztam. Emlitém neki, miként ugy értesültem, hogy ismerőseink közt csak két ember van az országban, a ki — fél. Felszólitám, találja ki hogy kik azok? Bah! felelé Henszlmann szokott keresetlen modorában, »azt minden bolond tudja, E. . . . s és T. . . y.« — Minden gondolkozás nélkül egyszerre eltalálta!

XVII.

Ludvigh — Kossuthnak.

Az eszmék fordulata a kontinensen. — A helyzet nehézségei. — Látogatás az orosz követnél.

Brüsszel, 1859. febr. 13.

A háboru kérdése sulyos. A helyzet leirhatlanul nehéz, de senkire sem oly nehéz, mint reá nézve. — — — — — — — — — — — — — —

Napoleon ujévi beszéde óta a háborut elhatározottnak látom, — — — — de nagy nehézségek állnak utjában. Itt a kontinensen az eszmék fordulata nagyon feltünő. Azok, kik a coup d' état-t megtapsolták, s az angol-franczia szövetséget egekig emelték, most csak európai koalaczióról beszélnek, s osztrák oldalon állnak. Az angol, mint mindig, ugy most is dühös osztrák-barát, s meglehet, a poroszt is maga után fogja vonni. Napoleon e nyugoti veszélyek ellen a keleten látszik támaszt keresni. Ezért kötelezte le magának a szerbeket és oláhokat. Ugy látszik nekem, hogy mig a nyugaton ellene iparkodnak koaliczíót késziteni, a keleten a dolog megforditva áll. — Bizony még tanuja lesz a világ annak, hogy a magyar korona egykori tartományai politikai önállást nyernek, mig maga Magyarország osztrák tartománynyá sülyedt. És miért? Mert az angol árisztokratikus körök nem tudnak azon előitéletből kibontakozni, hogy nekik Ausztriára szükségük van. Nagyrészt Olaszhon baja is ebben rejlik. — — — — — — — — — — — — — — Nekünk kereken ki kell mondanunk, hogy szövetkezünk az ördöggel is, ha segit az osztrákoktul megszabadulnunk. E kérdésnél helyzeted sulyosodik, s mi több: nincs embered, ki képes volna keleten egy osztrákelleni szövetségre a tért előkésziteni. — — — — — — Sz . . . . re figyelmeztetlek. Igaz, ő nagy ellenséged. Te erre neki okot nem adtál, s azért belátom, hogy nem érezhetsz irányában semmi közelitési vágyat. De ily perczben, midőn a haza ügye jöhet kérdésbe, én mégis azon töröm fejemet, ha nem lehetne-e valamely közelitési pontot feltalálni.

Tegnap az orosz követet látogattam meg, (kit már darab ideje jól ismerek). Ugy látszik, szeretett bennem a magyarral beszélgetni,

mert bár más látogatók is jöttek, cselédjének azt adta parancsba, hogy senki számára sincs otthon. Beszélgettünk két óránál tovább. Hosszas beszélgetésünk leginkább a keletről folyt, de beszéltünk hazánkról is, multról, jelenről, jövőről.

A multra vonatkozólag azt mondta, hogy hiba volt részünkről a lengyeleket befogadni, mire én azt feleltem, hogy nem azért fogadtuk be, mintha Oroszország ellen akartunk volna tüntetni; ez eszünk ágában sem volt, hanem a szlávok elnyomásával vádoltatánk, a párisi lengyel emigráczió pedig az osztrák zsoldu horvát árulást szabadságharczként dicsőitette, s ezt meg kellett hazudtolnunk.

Mondtam neki, hogy nekem ugy látszik, mintha Napoleon azt kivánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el az oláhok és szerbek által, s kérdém, mit gondol: fogna-e az osztrák interveniálni? — A követ azt mondá, hogy ezt nem hiszi, mert az osztrák két tüz közé kerülne — — — s a beszéd folyamában azon megjegyzést tette, hogy nem ismeri ugyan kormánya nézeteit, hanem azt hiszi, hogy sem független dunai fejedelemségek felállitása, sem egy független Magyarország nem ellenkezik az orosz kormány érdekeivel. De Konstantinápoly? De a Dardanellák? kérdezém. Ez más kérdés, felelé; tán szabad kikötő lehetne, stb.

Számos kérdést tett nekem rólad, s befolyásodról a házában, mire kellőleg feleltem. Különben ő azt hiszi, hogy a francziák császárja csak ürügyet les a háborura, de az osztrák óvakodni fog azt szolgáltatni.

Nekem feltünik, hogy az orosz követ István főherczeg felől ismételve kérdéseket tett.

(Aláirva) Ludvigh.

XVIII.

Kossuth — Ludvighnak.

Az olasz és a keleti kérdés. — Óvatosság az orosz diplomácziával szemben. — Mentül többet megtudni, és mentül kevesebbet tudatni. — A magyar forradalmár. — Horvátország. — Adatok az orosz intervenczióhoz 1849-ben.

London, 1859. febr. 24.

Leveledet érdekkel olvastam. Tekintve, hogy hol és minő körülmények közt élsz, felfogásod valóban elismerést érdemel, bár némelyekben tévedsz, nevezetesen azon feltevésben, mintha Napoleon kivánná, hogy az első ágyu a keleten süttessék el. Dehogy kivánja. Sőt nem szeretné, hogy az olasz kérdés a keletivel komplikáltassék, mert ez az angolt okvetlenül a nyakára hozná. Elég baja van az angol osztrákos hajlamaival igy is. Őrültség volna tőle, a tűzre olajat önteni.

A szerb és oláh függetlenség nem aktuálitási kérdés, hanem egy közelebb vagy távolabb jövendő reményének kérdése. Én azt gondolom, ilyennek tekintik azt Párisban, s mint ilyen iránt kétségtelenül iparkodnak oly állást foglalni, hogy a szerbek s oláhok Napoleonban bizzanak, s tőle reméljenek; de e reményköltésnek az olasz háboru kilátásaival csak annyi összeköttetése van, hogy ha csakugyan háborura kerül a dolog az osztrákkal, mi nehezen maradhatunk ki a számvetésből, mert nélkülünk maga a győzelem sem biztos Olaszországban, a győzelem eredménye pedig nem igér állandóságot. Ezt érzik Párisban, bár a (főképen angol részről szitogatott) diplomácziai nehézségekkel szemben még tartózkodnak nyiltan bevallani. S mert érzik, hogy Magyarországra még szükségük lehet, tehát azt is elég okosak belátni, miként nekünk meg ily eventuálitás esetén — fatális földleirati fekvésünknél fogva — amott keleti szomszédságunkban egy kis barátságos »könyök-térre« (elbow room) szükségünk van.

Ez a kulcs azon dolgokhoz, melyekből te egy imminens keleti konflágráczió sejtelmére jutottál.

Ezeket csak neked irom. Nem nyilvánosságra valók. Nem is arra valók, hogy az orosz követnek elbeszéld. Az orosz diplomáczia nagyon ügyes. Nem kell előtte kártyát tárni. Minél többet beszéltetni, de minél kevesebbet beszélni. Iparkodni minél többet megtudni, de minél kevesebbet tudatni. Hát ismétlem, épen nem volna helyén, hogy ezekről az orosz követnek beszélj, sőt ezeket neked ép azért irom, mert sajnálom, hogy a keleti kérdésbe vele szemben beereszkedtél. Az orosz most eddig legalább az egyedüli a nagyhatalmak közt, mely a franczia felé hajlik; de ha oka volna attól tartani, hogy Napoleon az olasz kérdést a keletivel akarja összebonyolitani, ez oly változást idézhetne elő a helyzetben, mely a mi kilátásainknak utját vágná. Mert az a Napoleon, ki 1855-ben keleten az orosz befolyás ellen háborut viselt, 1859-ben csak nem léphet fel a világ előtt, mint az orosz befolyás párthive; arról pedig meg lehetsz győződve, hogy az orosz teljességgel nem lehet barátja a keleti kérdés semmi oly oldozgatásának vagy foltozgatásának, a mely a vizet nem az ő malmára hajtaná. A keleti kérdés észszerü megoldása független Magyarországot feltételez. E nélkül a török birodalom eventuális felbomlása

nem népszabadságra, hanem csak az orosz befolyás terjeszkedésére vezethet. Teljességgel nem hivatásunk az oroszt a magyar kérdés e horderejére figyelmeztetnünk, mivel ha az osztrák iránti neheztelésnél fogva most netán hajlandó volna is elnézni, (miről még, fájdalom! nem vagyok bizonyos), hogy Napoleon nekünk kezet nyujtson, félek, ez elnézés azon perczben megszünnék, a melyben meggyőződnének, hogy a független Magyarország támaszul szolgálhat arra, miszerint ne Oroszország legyen a nap, mely körül a keleti népek megannyi hold gyanánt forognak.

Hát kérlek, kerüld a keleti kérdést az orosz követtel való beszélgetéseidben.

Általában nem lehet eléggé lelkedre kötnöm, hogy vigyázz, mit mondasz előtte.

Abban tökéletesen igazad van, hogy hazánk ügye jóformán az orosz politika irányától függ, mert az bizonyos, hogy ha Napoleon az orosznak legalább barátságos semlegességére nem számithat, nemcsak nekünk nem nyujt kezet, de alkalmasint egy olaszországi háboru is »jobb időkre« elhalasztatnék.

Ily fontossággal birván reánk az orosz politika iránya, összeköttetésedet az ottani követtel bizonyosan kultiválnod kell. Nem hiszem őt ugyan nagyon fontos embernek, és alkalmasint igazat is mondott, midőn azt mondta, hogy nem ismeri kormánya nézeteit, hanem egyetmást mégis csak meg lehet tőle tudni, s nekünk nagyon érdekünkben áll tényeket ismerni, adatokkal birni, melyek a tájékozásban segithetnek.

Szükségesnek látom veled tudatni, hogy meglehetősen hiteles — mondhatnám hivatalos — kutfőkből meritett tudomásom szerint, minő a szentpétervári kabinet eddigi álláspontja az osztrák-franczia viszálylyal szemben.

Igen helyesen fogtad fel a helyzetet, midőn azt irod, hogy az angol dühös osztrák-barát. Természetesen az angol »kormány,« nem az angol nép. Volt gondom reá, hogy ez ne legyen osztrák-barát. Hanem az angol kormány az. Mindent elkövet, miszerint a háboru veszélyét az osztrák fejéről elháritsa. Ezt az által reméli elérni, ha a nagyhatalmakat megnyeri azon eszméjének, melyet már a krimi háborura következett párisi konferencziákon is nyilvánitott, hogy az olasz félszige-

ten forrongó elégületlenséget az okkupáló osztrák és franczia seregeknek a római tartományokból kivonásával, reformokkal, jobb s szelidebb közigazgatással s amnesztiákkal kell lecsillapitani. Mert hát az angol kormány sohasem tudott vagy akart azon tény elismerésére felemelkedni, hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, mely az »idegen« (osztrák) kiüzése nélkül meg nem oldható. Ő az olasz kérdést mindig csak »reformkérdéssé« szerette deválválni.

Ily értelemben működik diplomácziája Európa minden zugában. Ily értelemben utasitotta sir J. Cramptont is Szent-Pétervárott mult január 12-én, s jegyzékében kijelentette, hogy

»daczára egyrészről a határozott barátságos indulatnak, melyet az orosz kormány Francziaország iránt tanusit, másrészről meg a szünni nem akaró keserüségnek, mely Ausztria iránti viszonyait jellemzi, ő brit Felségének kormánya mégis reméli, hogy Európa közbékéjének fentartására Oroszország nem fogja közreműködését megtagadni.«

Gorcsakoff herczegnek e felhivásra adott válasza tudtomra még nem érkezett meg Londonba, de akként vagyok értesitve, hogy tartalma körülbelül ide megyen ki: »Oroszország bizonynyal óhajtja, hogy a béke fentartassék. Szüksége van rá a beljavitások végett, melyeket behozni szándékozik. Ennyit mondhat, de tovább nem megyen. Nagyon hálátlan munkának találta tanácsokat adni más kormányoknak, hát nem is ad. És nyiltan megmondta a herczeg, hogy Oroszország szereti Francziaországot, Ausztriára pedig haragszik, hát magaviseletét irántuk nem mérheti azon egy mértékkel. Ha háborura kerül köztük a dolog, meglehet Oroszország semleges marad, olyformán, mint Ausztria volt a krimi háboru alatt, de az is meglehet, hogy nem marad semleges; ez attól függ, hogy mit csinálnak mások. Oroszország kezeit tökéletesen szabadoknak akarja tartani.«

Ha ez értesitésem alapos, (okom van hinni, hogy az) annyit bizonyosnak vélek vehetni, hogy ha most Ausztria akárhol, akárkitől bajba kerül, Oroszország ugyan nem interveniál megmentése végett. Magyarországon sem, ha okosan viseljük magunkat.

Nem is hiszem, hogy Napoleon azt az ujévi Hübneriádát koczkáztatta volna, ha Oroszország barátsága felől biztositva nem volt volna. Hogy van köztük valami egyezség, az kétségtelen. Annak azonban tartalmáról pozitiv tudomással nem birok, hanem ugy hallom, hogy Ausztriának Olaszországból kiüzéséhez Oroszország három feltételhez kötötte megegyezését; egyik az, hogy Napoleon a nápolyi királyt ne bántsa; másik az, hogy dinasztikus nagyravágyásra ne gondoljon; harmadik az, hogy ne szövetkezzék a forradalommal.

Ime, barátom, egy pont, mely felől kimondhatlanul fontos volna jól értesülve lenni. Igaz-e ez a feltétel? s ha igaz, csak Olaszországra értetik-e, (hol az orosz a nápolyi királyt minden bajtól menten akarja tartani) vagy pedig reánk is értetik, ámbár az osztrákot az orosz megalázva látni szeretné? Kérlek, tapogatózzál.

Ezzel kapcsolatban jól tennéd, ha az orosz követtel való beszélgetésedben megemlitenéd mint olyan dolgot, a miről tudod, hogy az én nézetem is, miként nagy igazságtalanság történik velünk, ha a magyart a »par profession« forradalmár-elemekkel összezavarják. Mi nem tartozunk e rovatba. Szeretjük a törvényes rendezetü szabadságot. Egy ezredév nevelt bele e szeretetbe. Ha jogainkban nem bántott volna az osztrák, nincs Europában nemzet, melyhez oly nehezen férhetett volna a forradalmi szellem, mint a magyarhoz. De annyi irtózatosság után, mennyit mi Ausztriától tapasztaltunk, az 1848-iki lélekháboritó események után a bizalom kapcsa megszakadt. Az orosz adhat a lengyelnek pótlékul az elvesztett szabadság helyett faj-nagyságot legalább; nekünk az osztrák nem adhat semmit. . . . . Mi független állam akarunk lenni. De ezen tul nem megyen bennünk a forradalmári viszketeg. Annyira nem, hogy bár én köztársasági elvekkel birok, mégis mondják ma: »mi utat nyitunk arra, hogy Magyarország önállóvá legyen, de oly feltétel alatt, hogy királyt fogadjon el,« én azonnal ráállok, s minden befolyásomat oda forditom a nemzetnél, hogy azt elfogadja. El is fogná, hiszem, fogadni. Ha kérdezné a követ, kiről gondolkoznánk ez esetben, felelet: senkiről, mi elfogadnók, a kit ajálanának a hatalmasságok, csakhogy mindenesetre örömestebb olyat, ki nem német.

Horvátországról ismered nézeteimet. Az nem nemzetiség, hanem nemzet, mely körülhatározott területtel bir. Ha megunta a kapcsolatot Magyarországgal, s független akar lenni, (de független ám, s nem osztrák tartomány!) mi ráállunk csekély feltételek mellett, (vámszövetség vagy szabad átmenet; Fiumének szabad választás: Magyar- vagy Horvátországhoz akar-e tartozni, vagy Hanza-féle szabad város lenni; Péterváradra közös őrség). De Horvátország nem lehet független, ha Magyarország is nem az. Tehát fogjanak velünk kezet a horvátok az osztrák járom lerázására.

Ezt azért emlitem, mert ez talán utbaigazithat arra nézve, vajjon kiterjed-e annyira az osztrák-gyülölet az oroszoknál, hogy mi köztünk s a horvátok közt az egyetértéshez segédkezet nyujtsanak. Ők ott szabadon járhatnak-kelhetnek, mi nem. Miért nem küldeni oda, s különösen a határőrezredekbe biztos és ügyes embereket az eszmét terjeszteni, s tekintélyükkel támogatni? Miért nem oda dolgozni, hogy a horvátok küldjenek ide egy két alkalmas egyént e dolgot velünk tisztába hozni?

Különös nyomatékkal megjegyzem: ez kényes kérdés. Hogy ezt a legbizalmasabban irom, nem kell mondanom. Igen óvatos légy. Jól megitéld emberedet. Szólhatsz-e vele erről? S elég fontos ember-e, hogy vele igy szólani méltó legyen; ha ugy találod, hogy igen, akkor a magad nevében szólj vele e pontról.

Fejezd ki csodálkozásodat, hogy még eddig a pétervári kabinet nem tudatta a franczia kormánynyal, miként sem Magyarország függetlensége ellen, sem az ellen, hogy velünk a háborura szövetkezzenek, nincs kifogása. Annyival inkább, mert ugy vagyok értesülve, hogy magas állásu oroszok Nizzában, Turinban ugy nyilatkoznak: »il faut vous adresser aux Hongrois.« De hivatalosan Párisban még ezt nem mondták.

Végre még egy megjegyzést kell tennem arra, a mit az orosz követnek feleletül adtál azon észrevételére, hogy 1848—49-ben »hiba volt a lengyeleket befogadnunk.« Válaszod helyes, de nem egész. Hiában tettetik azt, hogy a lengyelek befogadása provokálta a beavatkozást. Ne tartsanak oly bárgyuknak, hogy ezt elhigyjük. 1848-ban augusztusban még egy

lengyel sem volt magyar szolgálatban, midőn az oroszok Moldva-Oláhországba bevonultak s Palmerston ezt irta sir Stratford Canningnak: »ő császári felsége a czár előre látta az eshetőséget, hogy segédkezet kellend nyujtania Ausztriának Pesten a rendet helyreállitani.« (His Imperial Majesty the czár has contemplated the possibility of his beeing called upon to assist Austria in restoring order at Pesth.) A beavatkozás a verónai kongresszus szellemében el volt határozva, (azaz megigérve) mielőtt megtámadtak bennünket. Jellasich csak akkor kapott parancsot előrenyomulni, mikor már az orosz a szomszédban készen állott. 49-ben Bécs nem beavatkozást kért, hanem csak azt üzente: hogy már most kell. Azután miből állt az a »lengyel-befogadás«? Sohasem ment öt ezerre a lengyelek száma, egy kis legió volt az egész. No ez ugyan nem fenyegette az orosz birodalmat; ezt tudta az orosz; tudta azt is, hogy én nem akartam sok lengyelt seregünkben; azt is, hogy nem csak nem akartam, de határozottan megtiltottam a harcztérnek lengyel födre kiterjesztését; s tudta Moldva-Oláhország példáján, mennyire respektáltuk a népjogot szomszédaink irányában, még akkor is, midőn a neutrálitási igények világos megsértésével ellenünk a török föld hadmiveleti alapul használtatott. Nem kell könnyedén elfogadnunk a szemrehányást, hogy hibáztunk, midőn ezen szemrehányással mások saját bünüket s a rajtunk elkövetett roppant méltatlanságot akarják palástolni.

Ennyit akartam leveledre válaszolni.

Helyzetem nehézségét értem s érzem, de ép azért biztosithatlak, hogy puszta eszközül idegen czélokra nem fogom engedni magyar hazánkat felhasználni. Nem gondolom, hogy jól cselekednénk, ha ugy tüntetnők fel magunkat, mint a kik nagyon vágynak a kegyhalászatra. Nekünk meg kell mutatnunk, hogy állásunk értékének tudatával birunk; hogy készek vagyunk érdektalálkozás alapján kezet kézért nyujtani, de nem vagyunk olcsó szupplikánsok, kik a szalmaszál után is kapkodnak. E szempontból indulva ki, nem is tartom szükségesnek, hogy minden ponton szolliczitánsaink legyenek. A kiknek érdekükben áll, meg tudják az utat hozzánk találni. — A koncziliáczió eszméjével, melyre czélzasz, kérlek, hagyj fel barátom. Némely embert jobb szeretek nyilt ellenségnek, mint

kétes barátnak. Ovakodjunk a megbizhatlan elemektől. Nem jó a keblen kigyót melengetni.

Vedd, kérlek, e levelemet szorosan, a legszorosabban bizalmasnak, s elolvasás után légy szives eredetiben visszaküldeni.

(Aláirva.) Kossuth.

XIX.

Ludvigh — Kossuthnak.

Jelentés az orosz követtel folytatott beszélgetésről. — Oroszország hangulata Magyarország és Ausztria irányában. — Miklós czár Szobieszki szobra előtt. — Lord Cowley küldetése.

Brüsszel, 1859. febr. 28.

. . . .

Voltam a követnél pénteken és tegnap is. Találtam ürügyet, nehogy azt higyje, én akarom őt kémlelni.

Még leveled vétele előtt gyakran látván a követet, alkalmam volt minden viszonyt megérinteni. Igen örülök tapasztalni, hogy egészen leveled szellemében szóltam.

Megemlitek egy pár észrevételt.

Igy, a magyar kormány alakját illetőleg, még januárban azt mondottam a követnek: tűzhelyénél a magyar szabad és független kiván lenni. Ezer év óta megyei rendszerében találta nemzeti boldogságát. A központi kormány viselhet bármi nevet, az neki mindegy. Ha 1848-ban Kossuth azt mondta volna nekünk: »király kell«, elfogadta volna a nép, valamint elfogadta volna a köztársaságot. De Kossuth nem akarta sem az egyiket, sem a másikat. Hű maradt a törvényes hagyományokhoz, és egy szájjal, egy lélekkel kormányzónak választatott; és megmagyaráztam, milyen kormányzó volt Hunyadi, milyen Szilágyi stb. . . . . . .

A horvátokat, de kiváltképen a szerbeket, a követ igen gyakran hozza elő, de egyebet nem mond, mint hogy ugy hallja: igen elégedetlenek. Feleleteimben általánosságban maradok, azt jegyezve meg, hogy a tót-görög vallásfajok inkább a magyarhoz mint az osztrákhoz ragaszkodnának, ha az oroszok irántunk való jóindulatáról meg volnának győződve . . . .

A jelen bonyodalmakat tárgyalva, a követ azt jegyzé meg, hogy semmi oly utasitása sincs kormányától, mely engedné tudni, hogy mik nézetei, s azt sem tudja, ha ezen nézetek már egészen konkretálva vannak-e, de azt mint t é n y t emlitheti fel, hogy egész Oroszországban kétségtelen a rokonszenv Magyarország iránt, s még inkább egy neme a megvetésnek Ausztria irányában. A kormány ezt tudja s tudta már Miklós czár idejében is. Midőn Magyarország

ellen 200,000 embert indittatott, és midőn egy bizonyos egyén a czártól azt kérdezé, minek oda ily tulzott erőt küldeni, a czár maga azt felelé: »e hadjárat annyira népszerütlen az országban, hogy három hónap alatt azt be kell fejezni.« Azon oroszok Turinban s Nizzában, kik buzditják az olaszokat a magyar elemmel való szövetségre, egyéni óhajtást fejeztek ki, mely, igaz, Oroszország általános óhajtásával találkozik, de melyet nem lehet a kormány által osztott érzületnek tekinteni, ezen ügyekre nézve a kormány még eddig semmiféleképen sem nyilatkozván.

Emlitettem végre neki, hogy ha a szükség vagy a körülmények általában véve ugy hoznák magokkal, jövő teendőkről is beszélhetnénk; mondám, hogy neked a jelen viszonyokról nézeteimet előadtam, s szolgálataimat felajánlottam, kikérve tájékozásképen véleményedet s utasitásodat, s emlitém a követnek, hogy azt feleléd: »át kell mindenkinek látnia, hogy komoly háboru esetében Magyarországot egyik fél sem felejtheti ki számitásaiból, és kinek szüksége van reá, az meg fogja tudni az utat is hozzád találni. Ki neked kezet nyujt, annak viszont te is kezet fogsz nyujtani, de tudnod kell mi áron.«

A követ azt válaszolá: »Kossuth urnak igaza van, s ő igen jól teszi, ha nem keveredik bele, mint bizonyos lengyelek mindenféle mozgalomba; természetes, hogy a kinek szüksége lesz a magyarra, majd eltalálja Kossuth urhoz az utat.«

A többi közt kérdeztem tőle, mi volt az orosz beavatkozásnak tulajdonképeni oka?

Azt felelte: a beavatkozást senki sem kivánta Oroszországban, sem a czárnak nem tanácsolta; az Miklós czár személyes parancsára történt, s tevé hozzá: később meg is bánta.

. . . .

Lord Cowley missziója nekem okul szolgált csodálkozásomat fejezni ki a felett, hogy Oroszország nem látszik részt venni az egész világot foglalkoztató béke- vagy háborukérdésben; hozzá tevém: azt fogja a világ hinni, hogy még mindig a krimi háboru következéseit sinli.

A követ azt felelte:

Meg vagyok győződve, Oroszországnak semmiféleképen sincs érdekében a politikai amalgámot, mit Ausztriának hivnak, fentartani, de nincs most az ideje ezt kinyilatkoztatnia; ha tenné, mindenki Oroszország ellen fordulna, hogy ő a világ békéjét akarja megháboritani. Még a német is a saját nemzetiségének veszélyeztetése felett kiáltana fel, noha az egész világ tudja, hogy az osztrák monárchia nem is német. Annyi bizonyos, hogy az orosz Ausztria kedveért többé beavatkozni nem fog. Azon adomában, hogy Miklós czár Szobieszki szobra előtt „imbécile“ egyet és magára az „imbécile“ kettőt mondta, igen sok igazság rejlik . . . . .

(Aláirva) Ludvigh.

* * *

E levélben lord Cowley küldetéséről tétetik említés, s ez Szarvady következő leveleiben is többször előfordul. — A dolog magyarázatot igényel, mit annál kevésbé vélek mellőzhetni, minthogy a küldetés egy nevezetes szemet képez azon törekvések lánczolatában, melyekkel az angol diplomáczia a francziák császárját szándokainak kivitelében akadályozta. A küldetés czélja a következő sürgönyben lett kijelölve:

Lord Malmesbury angol külügyér
Lord Cowley angol követnek Párisban.

Külügyi hivatal, 1859. február 13.

Mylord!

Francziaország és Ausztria viszonylagos helyzete Európa többi részére annyira nyugtalanitóvá lett, hogy a királyné kormányának komoly óhajtása a veszélyt, melylyel a helyzet fenyeget, ha csak lehetséges, elháritani.

Legtöbb kilátást látszik erre igérni az, ha Nagy-Britannia a két állam megegyezésével barátságosan közbelép, miszerint biztos tudomást szerezzen a felől, hogy mi módon lehetne a viszonyokat megnyugtatóbb lábra állitani.

Exczellencziád annyira ismeri a franczia udvart, személyes viszonya pedig Buol gróf osztrák külügyérrel annyira bizalmas, hogy egyenesen ön látszik kijelöltnek e czél kivitelére.

Ön tehát készen fogja magát tartani a legelső intésre azonnal Bécsbe utazni.

Azonban eljárásának sikerére nélkülözhetlen, hogy ön értesitse a franczia kormányt ő brit Felsége kormányának óhajai és reményei felől, s tudja ki, hogy mik azon pontok, melyek Francziaország panaszának főbb tárgyát képezik, és minő engedményeket kiván e hatalomtól kieszközleni. Ha ezek arra vonatkoznak, a mit olasz kérdésnek szokás nevezni, feltehetni vélem, hogy közéjök tartoznak: ugy a franczia, mint az osztrák seregeknek a pápa tartományaiból kivonása; — javitás e tartományok törvényeiben és közigazgatásában; — s biztositék Ausztria részéről, hogy Szárdiniát meg nem támadja.

Valószinü, hogy Francziaország még egy negyedik ponttal is elő fogna állani, melyet azonban, ugy hiszem, nehezebben lehetne elérni, értem azt, hogy az Ausztria és a pármai s modenai herczegségek közt 1847-ben kötött szerződések eltöröltessenek vagy módosittassanak.

A királyné kormánya előre látja, hogy e kérdés nagy nehézséggel találkoznék Ausztriánál; a szerződések eltörlését kivánni tőle talán több volna, mint a mennyit nemzeti büszkesége meg-

engedhet; Ausztriának joga van, ha ugy tetszik, akármely független állammal véd- és daczszövetséget kötni. Annyit azonban lehetségesnek remélek, hogy mind Ausztria, mind a herczegségek reábirassanak a szerződések azon szakaszának kitörlésére, mely kötelezi Ausztriát a herczegségeknek segitségére lenni saját alattvalóik ellen. *)

Akármiként legyen is ez, Excellencziád szerezzen magának minden idővesztés nélkül biztos tudomást a franczia kormány érzelmei felől az emlitett tárgyakat illetőleg, valamint a felől is, vajjon egy oly kölcsönös szövetségesnek, a minő Nagy-Britannia, békés közbelépése (pacific interference) e perczben kedvezőleg fogadtatnék-e?

A királyné kormánya jobbnak látja, hogy Excellencziád ez utasitásokat nem hivatalosan (unofficially) teljesitse, s bécsi küldetését is hasonló jellegünek tekintse, nehogy egyik vagy másik birodalmat bármely véleményre vagy eljárásra kompromittálni akarni látszassunk.

Ha a franczia kormány az ön javaslatát kedvezőleg fogadná, ön azonnal Londonba jövend, a királyné kormányával személyesen értekezni.

(Aláirva) Malmesbury.

Lord Cowley sietett ez utasitásnak a franczia kormánynál azonnal (febr. 14-én) eleget tenni, s február 16-án gróf Walewskitől Napoleon császár egyenes parancsára azt kapta válaszul, hogy Anglia barátságának ez ujabb jelét a császár

---

*) Az Ausztria és a modenai herczeg közt kötött szerződésnek azon pontja, melyre a sürgöny szövegében hivatkozás történik, eképen szól:

»3-ik cz. Ha ő királyi Fenségének a modenai herczegnek tartományaiban oly természetü körülmények fordulnak elő, hogy a törvényes rend és nyugalom megzavarásától lehetne tartani, ha az ily zavargó mozgalmak lázadássá növekednének, s a kormány rendelkezésére álló eszközök azoknak elnyomására elegendők nem volnának, ő Felsége a császár kötelezi magát, ha arra felszólittatik, a nyugalom és törvényes rend helyreállitására a szükséges katonai segitséget kiszolgáltatni.«

Kelt Bécsben, 1847. decz. 24.

(Aláirva) Herczeg Metternich.
Gróf Volo Tivadar.

Egészen hasonló szerződés köttetett a pármai herczeggel.

Ha a szerződés e 3-ik czikke a herczegségek lakosainak helyzetét reménytelenné tette, a 2-ik czikk egy állandó fenyegetést képezett Piemont ellen, mert ezáltal szerződési jog adatott Ausztriának, Modenába és Pármába császári seregeket meneszteni és erődjeit elfoglalni mindannyiszor, valahányszor a közös védelem érdeke, vagy a katonai elővigyázat ugy kivánja. E szerződés Modenát és Pármát nemcsak védelmi, hanem támadási tekintetben is egyenesen osztrák birtokká tette.

köszönettel veszi, a javaslatot elfogadja, s kivánalmait e következőkben fejezi ki:

Az Ausztria és Nápoly, Toskána, s a herczegségek között kötött külön szerződések eltörlendők.

Az olasz félsziget minden államában oly kormányzati rendszer hozandó be, mely megengedi, hogy az adók egy vagy másnemü gyülés által szavaztassanak meg.

A pápai legácziók külön közigazgatása a pápa által nevezendő valamely római herczegre bizassék; azon megjegyzéssel mindazáltal, hogy a franczia kormány semmi esetre sem fogná a pápa kezeit erőszakolni.

A pápa vallásos czélokra minden római katholikus államtól pénzsegélyt kapjon, s ennek következtében az adók a pápa birtokaiban leszállittassanak.

Lord Cowley ez utolsó pontra nézve kijelentette, hogy ebbe az angol kormány nehezen avatkozhatnék, a többi pontokra nézve pedig odanyilatkozott, miként nem hizeleghet magának azzal, hogy Ausztria részéről kedvező fogadtatással találkozandnak. Mire Walewski megjegyezte, hogy ezek nem képeznek ultimátumot, csak kivánságok; hanem hozzátette, hogy jó hatással volna az olasz félsziget népességére, ha Ausztria rábirathatnék, hogy katonai kormányzatát Lombárdiában szeliditse.

Lord Cowley tehát, a mint utasitva volt, átment Londonba, — s az angol külügyér febr. 22-én irásba foglalta az ottani tanácskozásokból azt, a mi a gróf Walewskivel történt eszmecseréből (melynek a bécsi küldetésben vezérfonalul kellend szolgálni) kivihetőnek látszék. Ez pedig a következő négy pont:

1. A római státusok együttes kiüritése Ausztria és Francziaország által.

2. Ugyanott közigazgatási reformok.

3. Jobb viszonyok biztositása Ausztria és Szárdinia között.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlése vagy módositása, azon megjegyzéssel, hogy e szerződések 3-dik czikke, mely Ausztriát a herczegségekben minden népies (popular) véleménynyilvánitásnak elnyomására kötelezi, Angliában különös visszatetszéssel találkozik.

Kijelentette egyébiránt az angol külügyér, hogy nem kivánja küldöttjét szoros utasitásokhoz kötni, s neki küldetésében szabad kezet hagy.

Lord Cowley febr. 27-én érkezett Bécsbe. Eljárásáról márczius 9-én tett kormányának jelentést. Különös elégedéssel emliti a szives fogadtatást, melyben részesült. Eljárásának eredménye pontonkint ide megyen ki:

1. A pápai terület kiüritésének kérdése meg lett könynyitve a még Londonban létekor az angol kormányhoz érkezett távirati sürgöny által, mely szerint a pápa maga kivánta a kiüritést egy év leforgása alatt. Gróf Buol késznek nyilatkozott a pápa kivánságát teljesiteni, oly óvatossággal mindazáltal, mely a bekövetkezhető lázadásoknak utját vágja.

2. A római államokba behozandó közigazgatási reformokat illetőleg gróf Buol hajlandó akár a franczia kormánynyal 1857-ben megkezdett, de később elejtett egyezkedéseket ujra felvenni, akár pedig a nagyhatalmak által 1831—32-ben ajánlatba tett tanácsokra visszatérni. Ausztria ez utóbbi módnak ad elsőbbséget.

3. A mi a jobb viszonyoknak Ausztria és Szárdinia közti biztositását illeti, gróf Buol odanyilatkozott, hogy forduljon az angol kormány Turinba, mert nem Ausztria, hanem a turini kormány nagyralátó politikája idézte elő a jelen válságos helyzetet. Addig nem is lesz a béke biztositva, mig Szárdinia le nem fegyverez. Ausztria e lefegyverzésben keresi Francziaország őszinteségének zálogát.

4. Az 1847-iki osztrák-olasz szerződések eltörlésének vagy módositásának kérdésében Ausztria természetesen érzékenyebbnek mutatkozott, mint a többiekben, de azért nem idegen, vizsgálat alá venni, vajjon nem lehetne-e ezen szerződéseket valamivel helyettesiteni, a mi mindamellett, hogy Ausztriát a felelőséggel járó avatkozás kötelezettségétől felmenti, még sem járna azon veszélylyel, hogy a herczegségek a forradalom és anárchia prédájává essenek. — E pont tárgyalásánál tekintettel kellett lenni a Bécsben uralkodó nézetre, miszerint a forradalom veszélyének valódi kutfeje azon herczegségekre nézve Szárdiniában van. — E szempontból indulva, lord Cowley amugy társalgásilag két eszmét pen-

ditett meg. Az egyik az, hogy Szárdinia neutrálizáltassék; a másik, hogy a kisebb olasz államok szövetségbe lépjenek egymásnak kölcsönös segitsége végett belrendetlenség esetén.

Lord Cowley határozottan az elsőt ajálja. Mert, ugymond, mi a jelen válságnak látszólagos oka? Szárdinia felriadt a miatt, a mit Ausztria fenyegető állásfoglalásának nevez. Azt állitja, hogy megtámadtatás veszélyében van. Tehát erején tul fegyverkezik, s a francziák császárjától feltételes segélyigéretet kapott. Ez viszont Ausztriában okozott megütközést, s okot szolgáltatott arra, hogy szintoly rettegtető mint költséges katonai készületeket tegyen. Ha Szárdinia semleges, mindezekből semmi sem történhetett volna. E semlegesség tehát a bajt gyökerestől kiirtaná. Azon ellenvetésre, hogy Szárdinia ebben sohasem egyeznék meg, lord Cowley azon (kissé nagyon is koczkáztatott) nézetnek adott kifejezést, hogy Szárdinia beleegyezése kivánatos ugyan, de nem okvetlenül szükséges.

Ez azonban csak amolyan futólagos beszélgetés volt, melynek eredményét lord Cowley abban foglalta össze, hogy gróf Buol hajlandónak látszott tekintetbe venni a javaslatokat, melyek e két terv akármelyikének alapján tétetnének.

De mig e szerint lord Cowley főképen azon négy ponttal foglalatoskodott, melyek utasitásában kiemelvék, nem mulasztotta el magát azon többi pontokra nézve is tájékozni, melyek a franczia kormány kivánatai gyanánt lettek vele közölve.

1. Oly kormányzati rendszer behozatala minden olasz államban, hogy az adók valamely gyülés által szavaztassanak meg.

Erre nézve gróf Buol odanyilatkozott, hogy rágalom Ausztriáról azt tenni fel, mintha ellensége volna a valódi reformoknak. Ellenkezőleg: mindig javitásokra bátoritott. De nem gondolja, hogy elseprő intézkedések (sweeping measures) az olasz nép természetéhez hozzáillenek. Azután nem is oly rossz a kormányzat az olasz államokban, mint Szárdinia szereti állitani.

2. A pápának a katholikus államok által nyujtandó pénzsegélyt illetőleg gróf Buol a legkisebb hajlamot sem mutatott ebbe belemenni.

20*

(Biz' azt elhiszem!)

Mielőtt jelentését bezárná, még felemlit némelyeket a nehézségek közül, melyekkel Bécsben küzdenie kellett. Ilyenek voltak: 1. a rögeszme, hogy Francziaország háborura van elhatározva az osztrák ellen, hogy tehát engedményekkel legfölebb csak halasztást lehetne elérni; 2. az, hogy Ausztria büszkesége fellázad e gondolat ellen, hogy Szárdinia indulatosságának s nagyravágyásának kedveért engedményekre szólittatik fel; 3. Németország magatartása Francziaország irányában, mit Ausztria természetesen magára nézve előnyösnek tart, s fel is akar használni; 4. hogy Ausztria és Francziaország közt semmi oly kérdés nem forog fenn, a melyről jóhiszemmel fel lehetne tenni, hogy »casus belli«-t foglal magában.

Berekesztésül lord Cowley kételkedését fejezi ki, hogy Ausztria egyezkedésekbe bocsátkozik, a mig Szárdinia le nem fegyvereztetik, mert Ausztria a szárd hadsereget Francziaország előhadának tekinti, mely ez utóbbinak arra szolgál, hogy akkor fegyverkezzék, a mikor idejét látja; Ausztria tehát nem hiszi, hogy békére számithat, mig ez előhad létezik.

Ezzel visszatérvén Londonba, lord Cowley egy pótló jegyzékben (márczius 14.) még azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy Ausztria nyilatkozatai, összehasonlitva Francziaország kijelentett kivánságaival, oly anyagot foglalnak magukban, mely a békés elintézésre alapul szolgálhat. Ugy hiszi azonban, hogy mielőtt Anglia valamely javaslattal lépne föl, szükséges, hogy ő (Cowley) visszatérjen Párisba, miszerint tudhassák, hogy minő hatást tettek közleményei a franczia kormányra.

Lord Malmesbury tökéletesen osztozott e nézetben, s a királyné teljes megelégedését adván Cowley lordnak tudtára, őt (márcz. 15-én) utasitotta, hogy azonnal menjen Párisba.

Érdekkel kutattam a diplomácziai kutfőkben, hogy miként fogadták Párisban lord Cowley közleményeit. Nem találtam erről semmi jelentést, hanem találtam lord Malmesbury sürgönyét márcz. 19-ről, melyben tudósitja Cowley lordot, hogy Malakoff herczeg (Pelissier marsal), franczia követ Londonban, márcz. 18-án a franczia császári kormány utasitásából

kongresszust proponált azon megjegyzéssel, hogy a kezdeményezés az orosz kabinettől eredt.

Ez volt a válasz lord Cowley bécsi küldetésére. A dolog értelme világos. A Tuilleriák angol mediáczió veszélyével állottak szemben, mit bajos lett volna el nem fogadni, mert a mediáczió visszautasitása Angliának ürügyöt adhatott nyiltan Ausztria mellé állani. A mediáczió tehát kongresszus által pariroztatott, még pedig (nagyon ügyesen) orosz kezdeményezés utján. Igy a tér nyitva lőn tartva az esélyek számára. Mert Szárdinia előzetes lefegyverzése, annak s a többi olasz államoknak részeltetése vagy kirekesztése, s a kongresszus (vagy konferenczia) munkaköre megannyi ütközési kővé válhattak, melyen a kongresszus eszméje megbukhatott. A mint hogy meg is bukott.

Ilyen volt lord Cowley bécsi küldetésének történelme. Látszik ezekből, hogy a francziák császárjának Olaszország iránt táplált szándokai kivitelében nagy nehézségekkel kellett küzdeni; számolni lévén kénytelen az európai hatalmak magatartásával, még márczius közepén sem tudta, hogy hová fog a dolog eldőlni.

S a tanulság ebből kettő. Egyik az, hogy nagyon tévedtek azon emigráns-társaim, a kik azt hitték, hogy a hatalmak (ez idő szerint még) azért nem léptek velem összeköttetésbe, mert forradalmi embernek tartottak. Nem e miatt tartózkodtak, hanem azért, mert »komoly« alkura a háboru bizonytalansága miatt akkor még az időt nem látták elérkezettnek, — a mely perczben ez a bizonytalanság megszünt, ők maguk szólitottak fel egyezkedésre. A másik tanulság az, hogy helyesen cselekedtem, midőn mindent elkövettem, miszerint honfitársaim részéről oly kötelezettség elvállalását s oly kisérletek koczkáztatását megakadályozzam, melyek azt, a mit akkor még hazámnak volt szabad neveznem, minden haszon nélkül szerencsétlenségbe sodorhaták.

De van e dolgokból egy harmadik (állandó értékü) tanulság is, az: hogy a diplomáczia nagyon csunya mesterség.

XX.

Ludvigh János — Kossuthnak.

Orosz vélemény a helyzetről. — Napoleon herczeg lemondása. — Orosz semlegesség.

Brüsszel, 1859. márczius 9.

Tegnap ismét meglátogattam az orosz követet, miszerint lássam, micsoda benyomást tett a franczia »Moniteur« nevetséges kifakadása a háboru ellen. Mig nála voltam, két sürgönyt hoztak neki, s mind a kettőt azonnal felolvasta. Az egyik Napoleon herczeg lemondása, a másik Renée-nek (Mocquard a császár titkára vejének gondolom) kivonatos ujabb czikke, magyarázata a hires béke-czikknek. Ezen meghátrálás sehogy sem tetszett a követnek; még azon esetben sem tetszenék, mondá, ha csel volna. Ki bizhatnék oly emberben, ki saját tetteit oly könnyen meghazudtolja. — Ezt nem é n, de a követ mondta . . . .

Szokás szerint sokáig beszéltünk.

Beszélgetéséből ezeket tartom közlésre méltóknak.

Végre a császár — mondá — még is kénytelen lesz a háboruhoz folyamodni. . . . . Ha ő vissza is lépne, de Piemont már nem léphet vissza. — Észrevételemre, miként általános a hiedelem, hogy a császár Oroszországgal megegyezett, azt felelte: Bajos oly emberben bizni, ki oly változékony. Egyébiránt inszisztált, hogy a háborunak be kell következni, s az be fog következni.

Én a »Moniteur« béke-czikkének okát — szántszándékosan — a bécsi és londoni kabinetek viszonyában kerestem. Válasza az volt: hiszen tudja, hogy az angol-osztrák szövetség régen m e g v a n, és hogy az angol ennek következtében fegyverkezett, de épen azért is mindenféleképen meg akarja a háborut akadályozni, miszerint a szövetség sulyát magáról elháritsa. De, mondám, ez csak eventuális szövetség volt talán? — Nem, felelte, a stuttgárti konferenczia eredménye. Azonban alig hogy egész határozottsággal a szövetség létét a követ kimondá, mintegy igazitani akarván azon, mit oly pozitiv kimondott, utána tevé: lehet, hogy több is állittatott e perczben, mint való.

Orosz-magyar érdekekről szólván, emlitém, hogy a magyar lapoknak az orosz és franczia ellen éles tolluk szokott lenni, kormányi sugalom után, és emlitém, hogy az olvasó épen abból merit reményt, hogy az orosz talán nem lesz mindig az osztrák védője.

Arról bizonyos lehet, — felelé — hogy az orosz és osztrák közti kiengesztelésnek mindenkorra végeszakadt. Miklós czárnak »szenvedély-politikája« okozta az orosz érdek félreismerését az avatkozásban.

Szinte csodálom, hogy egy követ, és pedig orosz követ, »politique de passsion« szóval bélyegzi néhai császárjának cselekedetét.

A keleti dolgokról majdnem olyképen beszélt, mint te irtál, és kimondta, hogy Magyarország visszaállittása nem lehet az orosz érdekek ellen stb. . . .

Mindenből, mit megtudok, ugy látszik, mintha az orosz mindaddig, mig vasutjai el nem készülnek és a földnépe felszabaditva nincsen, tettlegesen fellépni nem szándékozik, ha csak nem lenne kénytelen, s e kénytelenség Ausztriának a keleti dolgokba avatkozása által állna be . . . .

(Aláirva) Ludvigh.

XXI.

Szarvady — Kossuthnak.

Napoleon herczeg lemondása. — A császár és miniszterei. — A Moniteur béke-czikke. — Mennyit érnek a diplomaták.

Páris, 1859. márczius 11.

A „Moniteur" békes czikke folytán, miként kormányzó ur már tudja, Napoleon herczeg lemondott miniszteri állásáról, s a helyzet rosszabbra nem fordult. Sőt az utóbbi időkben határozottabb lett.

A császár Turinba azt üzente, hogy ő nem változott. Cavour egy közrebocsátandó nyilatkozványnyal foglalkozik. A király biztositotta miniszterét, hogy őt semmi esetre sem hagyandja el s mint apja, inkább trónusát hagyja el, ha nem tehet eleget annak, mit a nemzet bizalma tőle vár.

Napoleon herczeg, Ulloa tábornokot fogadván, azt mondá neki: »Ön Turinba tér vissza. Mondja meg ott, s óhajtanám, minden olasz hallhatná, hogy unokatestvérem (a császár) és én nem változtunk, s nem változandunk Olaszhon irányában. De a császárt — miniszterei árulják el.« A herczeg beszélgetés közben a minisztereket tartózkodás nélkül árulóknak szokta nevezni.

Midőn az utolsó »Moniteur«-féle czikk megjelent s a herczeg lemondását beadta, a császár ezt visszautasitotta és késznek nyilatkozott a »Moniteur«-be egy uj, a herczeg politikájával jobban összevágó czikket iktattatni. A herczeg azt válaszolta, hogy a többi minisztert kellene elküldenie a császárnak, ha akarja, hogy ő maradjon; a császár egy hónapi időt kért. — A herczeg azt viszonzá, hogy ugy ő is majd csak egy hónap mulva lép vissza a kormányba.

Mindezen részletek tökéletes történeti hűségéről kormányzó urat biztositom.

A háboru most valószinübb, mint volt ezelőtt tiz nappal, de csak azért valószinűbb, mert Ausztria makacskodik. A helyzet azonban annyira bizonytalan, hogy nem lehetnénk tulzottak az elővigyázatban. Kormányzó ur elővigyázata tökéletesen igazolva van. A császár nem oly szilárd akaratu, mint volt eddig, nem valószinü, hogy máskülönben a mult szombat békés czikkét a »Moniteur«-nek megengedte volna közölni. Fould és Walewski voltak azok, kik tőle ezt kierőszakolták....

(Aláirva) Szarvady.

* * *

A »Moniteur« békés czikke, mely Napoleon herczegnek a miniszteriumból kilépését vonta maga után, itt következik:

»A dolgok állása Olaszországban, ámbár már nem uj, az utóbbi időben mindenki előtt oly komoly jellemet öltött, hogy a császárt természetesen gondolkozóba ejtette, mert oly nagyhatalom főnökének, minő Francziaország, nem szabad magát oly kérdésektől elkülöniteni, melyek az európai rendet érdeklik.

Azon okosság szelleme által lelkesitve, melylyel nem birni helyzetében vétek volt volna, a császár lojálitással foglalatoskodik a kérdéssel, hogy miként lehetne e kényes és nehéz problémákat okszerüen és méltányosan megoldani.

A császárnak semmi eltitkolni, semmi megczáfolni valója nincs sem aggodalmait, sem szövetségeit illetőleg, politikáját a franczia érdek vezérli s ez igazolja vigyázatát.

Szemben az (szeretjük hinni alaptalan) aggodalmakkal, melyek Piemontban az elméket nyugtalanitják, a császár megigérte Szárdinia királyának, hogy meg fogja őt védeni Ausztria minden támadásától. Semmi többet nem igért, s a világ tudja, hogy szavát be fogja váltani.

Hát vajjon háborus álmok-e ezek? Mióta nem tartozik az okosság szabályai közé a nehézségeket előre látni s következéseiket megfontolni?

Ime, kijelöltük azt, a mi valóság a császár gondolataiban, kötelességeiben és rendelkezéseiben; a mit a sajtó tulzásai ehhez hozzáadtak, az mind merő képzelgés, hazugság, őrültség.«

(Ezután kiterjeszkedik a czikk azon hirek czáfolatára, hogy Francziaország erősen fegyverkezik, hogy az árzenálok munkássága rendkivüli lökést kapott, s hogy a tengerészeti előkészületek nyugtalanitóknak tekinthetők, s e hireknek részletes adatatokkal való megczáfolása után következőleg folytattatik:)

»Mikor fognak már e határozatlan és képtelen hiresztelések megszünni, melyekkel Európa egyik végétől a másikig a sajtó olyannak mutatja be a császárt a hiszékeny közönségnek, mint a ki háborura terel, s Európa nyugtalanságaért és fegyverkezéseiért a

felelősséget egyedül ő reá háritja? Kinek lehet joga az elméket ily gyalázatosan félrevezetni, s az érdekeket igy minden ok nélkül megremegtetni?

Hol vannak a szavak, hol vannak a diplomácziai jegyzékek, hol vannak a cselekvények, melyek akaratra mutatnak háborut provokálni a szenvedelmek kedveért, melyeket kielégithet, vagy a dicsőségért, melyet szerezhet? Ki látta a katonákat, ki számlálta meg az ágyukat, ki becsülte fel az ellátási készleteket, melyek Francziaországban a békeláb szabályszerü állapotához állitólag annyi költséggel s oly sietséggel hozzáadattak? Hol vannak a rendkivüli ujonczállitások, s a hadköteles osztályok előzetes behivásai? Mely nap hivatták vissza a meghosszabbithatólag szabadságoltak? S ki mutathatja ki bárcsak a legcsekélyebb elemeit is azon általános vádaknak, melyeket a rosszakarat költ, a hiszékenység terjeszt, s az ostobaság elfogad?

Az, miként már mondók, nem szenved kétséget, hogy a császár éberül figyel a bonyodalom különféle okaira, melyek a láthatáron feltünhetnek. A politikai bölcseség hivatása iparkodni, megkérlelni (conjurer) az eseményeket és kérdéseket, melyek a rendet megzavarhatják, a mi nélkül sem béke, sem üzleti egyezkedések nem lehetségesek. A valódi üzletnek nem halasztásra van szüksége, hanem biztonságra és jövendőre.

Az ily előrelátás sem nem izgatás, sem nem kihivás. A kérdéseket tanulmányozni nem annyit teszen, mint kérdéseket teremteni, s elforditani tőlük a figyelmet nem annyi volna, mint a kérdéseket eltörölni vagy megoldani.

Egyébiránt e kérdések vizsgálata diplomácziai uton van, és semmi sem hatalmaz fel hinni, hogy a vizsgálat kimenetele a közbéke megszilárditására kedvező nem lesz.«

Tagadhatlan, hogy Napoleon herczegnek oka volt megütközni e czikk felett, melyen a Piemont ellen mindig boszusan ingerült Walewski és a kiválólag üzletes Fould keze oly szembetünőleg látható volt.

Napoleon herczeg az olaszoknak őszinte, meleg s következetesen hű barátja volt; ilyennek ismerték őt az olaszok, s ilyennek van Olaszország történetirásában is elismerve. Sokkal értelmesebb ember, mintsem hogy be nem látta volna, miként az olasz kérdés nem oly természetü, hogy azt diplomácziai tatarozások megoldhatnák. Ennélfogva ő volt Cavournak mindig megbizható, sokszor egyedüli támasza a Tuilleriákban az annyiféle befolyások által okozott libegések között. Ugy is mint a császár meghittje s bizalmas tanácsadója, ugyis, mint a leglényegesebb lépések eszközlésére kiválasztott vég-

rehajtó, (minők: a varsói küldetés, a Szárdiniával kötött szövetségi szerződés stb.) a herczeg sokkal inkább azonositva volt az olasz nemzetiségi aspiráczióknak kedvező politikával, mintsem hogy politikai hitelének az olaszoknál való koczkáztatása nélkül tagja maradhatott volna azon miniszteriumnak, mely Francziaország politikájának az ő nézeteivel s irányával annyira ellenkező látszatot adott, mint azt a »Moniteur« fentebbi hivatalos mánifesztumában látjuk.

Tehát kilépett, de Szarvady most is, mint csaknem mindig, jól volt értesitve, midőn fentebbi levelében azt irta, hogy »Napoleon herczeg visszalépése által a helyzet nem fordult rosszabbra.«

Ennek kulcsa abban keresendő, hogy III. Napoleon császár nemcsak nagyon bizott a herczeg belátásában, hanem őt — mondhatni — a gyöngédségig szerette is, miként ezt azon pár év alatt, mig velök érintkezésben állottam, sokszor volt alkalmam tapasztalni. Tehát tökéletesen igaz, hogy Napoleon herczeg lemondásával a helyzet nem fordult rosszabbra, mert ha miniszteri czimmel nem birt is, de azért ő volt s maradt a császárnak más ügyekben is nagy befolyásu, az olasz ügyben pedig egyedüli minisztere.

Erről a diplomáczia is tudott valamit. Egy mulatságos bizonyitványát találom ennek lord Loftus Ágost bécsi angol követ jelentésében Malmesbury lordhoz 1859. jan. 27-ről, midőn azon hirrel örvendezteti meg főnökét, hogy Párisban a dolgok biztatóbb fordulatot vettek, a francziák császárja a béke utjára tért vissza, több okot számlál el, melyek »a politikai légkör e kedvező változásának előidézéséhez hozzájárultak,« s ezen okok közt, mint nem a legcsekélyebb sulyut, »Napoleon herczeg ideiglenes távollétét Párisból« különösen kiemeli.

A mulatságos a dologban az, hogy a herczeg ép ekkor azért volt távol Párisból, hogy (a menyegzői szertartással kapcsolatban) unokatestvére: a császár nevében Viktor Emánuel királylyal véd- és daczszövetséget kössön Ausztriának Olaszországból kiüzésére. Mely szövetségi kötés megerősitésénél Napoleon császár különös örömet mutatott.*)

*) Nel ratificarlo l'Imperatore mostrò di gustare un lietissimo momento di gioja. (Cavour levele Villamarinához, Turin, 1859. jan. 15.)

S a diplomáczia ép e perczben látta a békét a politikai légkörben felmerülni! Az ember hajlandó kérdeni: vajjon a diplomaták megérik-e a költséget, melybe a népeknek kerülnek?

XXII.

Szarvady — Kossuthnak.

Értekezés Cavour kabinet-főnökével.

Klapka érintkezései Cavourral. — A császár igérete. — A kongresszus eszméje előtérbe lép. — Kossuth tartózkodása.

Páris, 1859. márczius 21.

A császár Cavour grófot Párisba kérette. Nem jöhetett azonnal. E napokban váratik; de kabinet-főnöke N . . . . ur már jó ideje itt van. Tegnap volt alkalmam vele hosszasabban értekezni. N. ur egy nyilatkozatot tett, mely világot vet a hatalmaknak, ugy eddigi eljárására irányunkban, mint talán szándokaira is. — Én e nyilatkozatot annyira fontosnak találom, hogy kötelességemnek véltem arról kormányzó urnak haladék nélkül jelentést tenni.

N. ur ugyanis mondta: hogy Cavour gróf Párisból volt a Klapka tábornokkal való érintkezésre figyelmeztetve; s nem utasitotta vissza az érintkezést, de szivesen lépne kormányzó urral egyenes összeköttetésbe, mert ismeri nagy hatását a magyar népre. Azonban nem tagadja, hogy vannak a kik azt hiszik, hogy franczia támogatás mellett lehetséges volna Magyarországot kormányzó ur hozzájárulása nélkül is felkelteni. Klapka tábornok beszélt a császárral, nyiltan megmondta neki, hogy semmiben sem akar részt venni ha a császár meg nem igéri Magyarország ügyét mint czélt és nem mint eszközt tárgyalni. A császár megigérte, hogy Magyarország ügyével komolyan foglalatoskodni fog. — De tudja ön — tevé hozzá N. ur »mennyire lehet az eféle igéretben bizni. Mi (a szárdiniai kormány) épen most tapasztaljuk, mily könnyen változnak az elhatározások a legcsekélyebb esemény hatása alatt; mindazáltal annyi tény, hogy a császár egyenes igéretet tett.«

N . . . . ur nagyon lehangoltnak mutatkozott. Ez onnan ered, hogy a kongresszus összejövetele mindinkább valószinüvé lesz. Erre nézve Anglia, Porosz- és Oroszország egyetértenek s ugy látszik az utolsó perczben Ausztria mégis csak hajlandó lesz valamely engedményeket tenni, melyek hatalmi állását Olaszországban nem csökkentendik; de a háborut megakadályozandják. — A császár egy szárnysegédjét akarja Turinba küldeni, hogy Piemontot kissé lecsillapitsa. — Azért jő Cavour ide, hogy az európai diplomáczia hatását a császárra ellensulyozza. — E körülményeknek tulajdonitandó N.

ur lehangoltsága s a császár szavának kétes értéke felől tett nyilatkozata. Azt is mondta, hogy ha háboru nem lesz, nem csak Cavour fog visszalépni, de alkalmasint a király is lemond, mert a dolgok annyira mentek, hogy igy a mint van, a helyzet Turinban tarthatatlan.

Hiteles, mondhatnám hivatalos orosz kutfőből tudom, hogy az orosz udvarnál csak a reákczionárius párt óhajtja a háborut s ez is csak annak hiedelmében, hogy a háboru a parasztok felszabaditását elnapoltatná.

Nem mulasztottam el N. urat figyelmeztetni, hogy az, a mit most előttem a kormányzó urrali egyenes érintkezéstől tartózkodás eredetére nézve felfedezett, nagyon igazolja a kétséget a Magyarország iránti szándokok őszintesége felől; és ujra is kifejtvén kormányzó ur állitását s az azzal járó kötelességeket, figyelmeztettem arra is, hogy mi lehet annak következése, ha nem sietnek kormányzó urat szándokaik őszintesége felől megnyugtatni.

Okom van hinni, hogy e figyelmeztetés komoly megfontolás alá fog vétetni. Egyébiránt mindent összevéve nem tudok eléggé örülni a felett, hogy kormányzó ur eddig oly rezerváltan tartotta magát — — — —

(Aláirva) Szarvady.

XXIII.

Kossuth — Szarvadynak.

Aggályai az emigráczió egy részének tervei iránt. — Törekvés azok ellensulyozására. — Utasitások. — Nyilatkozat.

London, 1859. márcz. 26.

..... Az, a mit önnek N ... ur mondott, igen szomoru világot vet a dolgokra. Magyarországot, ugy látszik, mégis hajlandók (ha tudják,) fellázitani, s erre a maszlag nem egyéb egy általános igéretnél, hogy a magyar ügygyel majd komolyan foglalkoznak.

Boldog isten! Minő borzasztó örvénybe akarják sodorni szegény nemzetünket.

A kötelesség parancsolja, hogy határozottan lépjek fel.

Konstatáljuk a helyzetet.

Tudja ön, mit végeztem Klapka tábornokkal. Három pont képezi a dolog velejét.

1. Hogy az események vezetését kezemből ki nem adom.

2. Hogy velem kell alkudni, miszerint kezemben legyenek a biztositékok; mert ha ezekkel nem birok, jele, hogy

meg akarják csalni Magyarországot, s ezt én nem fogom megengedni.

3. Hogy csak akkor szólittassék fel a magyar nép felkelésre, ha már valósággal franczia sereg van magyar földön, tehát a franczia zászló ott valósággal koczkáztattatik. Ez nélkülözhetlen feltétel, mert egy részt tényleges biztositék franczia részről; más részt most, midőn nem inognak a trónusok egy európai forradalom viharában, mint 1848-ban, az osztrák pedig vasutai segélyével készen áll, bármely ponton elnyomni egy még szervezetlen népies mozgalmat, az, a mit kivánok, az egyedüli mód erőnket kifejteni és szervezni. Különben pár nap alatt elnyomnak. Magyarországon nem lehet, mint Párisban, három napi utczai harczczal végezni. Nincs ott Tuilleria, melyet kiüritve, a kérdés meg legyen oldva. Ott (nálunk) a forradalom háboru.

Klapka tábornok ur mindenben egyetértett. Emlité, hogy nem volna tanácsos a részleteket, mikben egyetértünk, közbeszéd tárgyává tenni az emigráczióban. Én tehát hallgattam. Ő elment Párisba. Sem szándékom, sem okom jellemében kételkedni, csak annyit mondok tehát, s annyit akarok hinni, hogy járatlan lévén a diplomáczia sikamlós ösvényén, nem eléggé határozott kifejezéseivel tévedésbe vitte mind a hatalmakat, mind az emigráczió egy részét, mig ő maga a tettrevágyás becsületes nyugtalanságától elragadtatva, a furfangos hatalmak testetlen kecsegtetéseit biztositott valóság gyanánt fogadta.

Ő alkalmasint csak általánosságban szólott, hogy a legjobb egyetértés van köztünk. Ebből aztán mind az emigráczió, mind a hatalmak azt következtették, hogy én hagyom Klapkát tenni, a mit ő jónak lát, s hogy a mit teszen, azt én mind helyeslem, s hogy mert a hatalmak nem látszanak velem alkudni akarni, tehát én azt sem bánom, ha mással alkusznak meg azon a bármely alapon, mely amannak tetszik.

Ez igen nagy tévedés volt. A helyett, hogy belátták volna ő s az emigráczió egy része, miként, ha a hatalmak velem egyezkedni nem akarnának, ez mindenesetre annyit tenne, mint mellőzni azon elemet, mely a sikerre a legnagyobb kilátást nyujtja, de a mely nem minden áron akar közreműködni, — a helyett, hogy belátták volna, miként ez

igen valószinüvé teszi, hogy nemzetünket tulajdonképen nem felszabaditani, de felhasználni és megcsalni akarják, — arra a konkluzióra jöttek, hogy ha velem nem indul meg a mozgalom, hát máskép és mással is közreműködnek. Igy segitették a hatalmakat azon tévedésbe (melynek N... ur adott kifejezést), hogy elvégre jobb volna, ha én is közreműködném, de ha kell, nálam nélkül is, majd franczia segedelemmel csak felkelthetik a magyar nemzetet.

Boldogtalanok! Minő örvénybe sodornák a nemzetet.

Nem látják át, hogy velem azért nem alkusznak, mert csak puszta kecsegtetésekkel akarják saját kizárólagos javukra a hatalmak Magyarországot megmozditani, s aztán, ha érdekeik ki lennének elégitve, majd cserbe hagynák saját erejére, saját sorsára.

Ha az emigráczió kezdettől fogva tömören egyhangulag azt mondta volna a hatalmaknak: »értsetek egyet Kossuthtal, különben reánk ne számitsatok«, vagy nem fejlődtek volna a dolgok, s minden intempesztiv (idő előtti) mozgalom veszélye nem léteznék, vagy ellenkező esetben a dolgoknak más tényleges komoly alapjuk volna.

Hogy hazánkat örvénybe akarják sodorni, hogy kombináczióim alaposak voltak, az már nem egyszerü gyanitás, de majd azt mondhatom, hogy világos tény.

Kiss Miklós ezredes itt van. Klapka küldte. Tőle tudom, hogy a császár tulajdonképen azt óhajtaná, sőt akarná, hogy a magyar kezdje meg a mozgalmat, mielőtt ők megkezdenék. De ez már a mi emigrácziónk vérmes tagjainak is soknak látszott, s tehát ugy hallom, abban állapodtak meg, ha majd a háboru kiüt Olaszhonban, néhányan a kelet felől beszöknek Erdélybe s felkeltik a székelyeket azzal az igérettel, hogy ha felkelnek, majd jövend franczia sereg őket segiteni. Ugy hallom, e mozgalom előkészitésére történnek most lépések a keleten.

Ez a nemzet sorsával veszélyes játékká válhatnék.

Kiss Miklós, midőn felvilágositottam nézeteimről s a tábornokkal folyt értekezésemről, igen csodálkozott, s azt mondá, hogy ők ama tervre azért állottak reá, mert a tábornok általános kifejezései után azt hitték, én mindenben egyetértek, hogy a tervezett székely felkelést helyeslem, hogy azt

akarom, csak tegyen Klapka mindent, készitse elő az eseményeket, majd előlépek én a kellő időben.

Ha már ők is igy gondolkoztak, hogy ne gondolkoznék majd igy a nép otthon; s minő irtóztató szerencsétlenségbe sodornák azt, belátásomba vetett hiténél s bizalmánál fogva!

A legszentebb kötelesség parancsolja, hogy megakadályozzam. Egy beszéd, egy czikk a hazai hirlapokba juttatva, elég lenne reá.

De mielőtt a rossznak megakadályozására kényszerüségből e végső eszközhöz folyamodnánk, kötelesség megkisérteni, nem fordithatjuk-e ép ezen körülményeket hazánk javára az által, hogy a hatalmakat felvilágositjuk.

E czélból irtam az ide zárt nyilatkozatot. Szükséges, hogy ismerjék ugy N... ur mint Cavour, a herczeg, mint a császár.

Kérdés: mikép?

Azt nem akarom, hogy az én irásom menjen ki kézből. Irni én csak akkor irok nekik, ha ők is irnak nekem. Azt sem akarom, hogy ugy adassék be, mintha én küldeném nekik. Észre fogja venni, hogy szándékosan ugy van szerkesztve, mintha az emigráczió felvilágositására volna irva.

Az eljárás ez.

Kezdje ön N.... urnál. Mondja neki: »egy fontos nyilatkozatot vett az emigráczió némely tagja Kossuthtól. Én is birom Kossuth saját aláirásával ellátva. Azok után, mit ön (N... ur) nekem mondott, önöket oly csalódásokban látom lenni, hogy azt hiszem, nem követek el indiszkréczió, ha elolvasom önnek.« Mutassa meg neki aláirásomat és olvassa fel.

Ha azt mondaná »szeretném másolatát birni«, adja meg neki, de informális alakban, azaz: nem czimezve ehhez vagy ahhoz, nem »megbizatási« modorban, hanem csak egyszerü másolat gyanánt, mit egy ember mással egészen bizalmasan közöl. Azt is feltételül tegye, hogy Cavour, a herczeg s a császáron kivül, N... ur senki mással ne közölje.

Cavour gróf már most Párisban lesz, ha teheti, vele is igy szóljon és tegyen, mint fentebb utasitottam.

Továbbá irta ön, miként Bixio ur kivánta, hogy levelem valami kivonatát mutathatná meg a herczegnek. Olvassa

ön fel neki szintén a nyilatkozatot, s adhat neki másolatot (oly formán, mint N... t illetőleg mondtam) a herczeghez juttatás végett.

A főérdek azonban abban állana, hogy a nyilatkozat a császárhoz jusson. Önnek nincs hozzá utja s ha a herczeg meg Cavour óhajtják, hogy illuziókban maradjon, nem fogják neki tudtára adni.

Meg fogom kisérteni vagy Kiss Miklós utján Thouvenel által, vagy gróf Teleki László által.

Teleki irt egy igen barátságos levelet. Holnap felelek neki, Felvilágositom. Megküldöm neki a nyilatkozatot s felkérem, hogy ha egyetért, juttassa a herczeghez s a császárhoz. Ha pedig nem ért egyet, rögtön tudósitson, hogy tudjam magam mihez tartani.

Ebből az következik, hogy várni kell egy pár napot a Bixio általi lépéssel, miszerint megtudjuk: kapta-e a herczeg Teleki által. Ha igen, akkor azon mellékes ut mellőzendő lesz, mert nem kell szükségtelenül sokszorozni a közegeket. Majd irok.

N... ur irányában egyébiránt nem áll azon tekintet. melyet Bixióra nézve emliték, vele s Cavourral minél elébb közölheti, annál jobb.

(Aláirva) Kossuth.

Az e levélben emlitett nyilatkozat, melynek eredetije franczia nyelven van irva, magyar forditásban a következő:

London, 1859, márczius 25.

Az olasz kérdés ama kongresszusok egyikéhez látszik utasittatni, melyek 1815 óta a nemzetek szerencsétlenségét képezik, mert a helyett, hogy korszakunk történelmi problémáit megoldanák, csak a bevégzett tények felsőbbségének tatarozgatására szoritkozván, a helyzetet inkább elmérgesitették, s a történelem menetét oly ellenhatások felé erőszakolták, melyeknek lehetetlen kimaradniok, s melyek annál hevesebbek s erőszakosabbak lesznek, minél tovább huzódik a tarthatatlan helyzet válsága.

Akarták, s meg fogják kapni. A történelem következetessége meg nem hazudtolható.

De mivel egyrészt az események váratlan fordulatoknak vannak gyakran alárendelve, s mivel másrészt meglepetéssel veszem észre, hogy bizonyos »magas« helyeken nemzetünket illetőleg csodálatos ábrándok tápláltatnak, kivánatosnak tartom, hogy legalább barátaim s honfitársaim nézeteim felől jól értesitve legyenek.

Konstatáljuk mindenekelőtt a tényeket:

I. Hogy Ausztria ellen bármely háborunál a magyar nemzet közreműködése nem megvetendő fontosságu dolog, ezt 1848—49-iki szabadság-küzdelmünk fényesen bizonyitja.

Miután a lombárdiai háboru a milánói fegyverletétel által már be volt végezve, s ugy a bécsi, mint a prágai forradalmak már elnyomattak, tehát akkor, midőn Ausztria már erejének legnagyobb részével szabadon rendelkezhetett, minket magyarokat a legármányosabb módon megtámadott. Felszitott ellenünk horvátot, szerbet, oláhot a legvéresebb polgárháborura. A nemzetiségek lázadását a szomszéd Szerbia harczias lakossága 40,000 emberrel támogatta. Legfontosabb váraink közül három osztrák kézben volt. S mi a váratlan támadás nyomása által kezdetben a Tisza vonal mögé visszatolatva, s igy hazánk területének majd háromnegyedétől megfosztva, katona, fegyver, lőszer, pénz nélkül voltunk. És mégis olyan volt nemzetünk szelleme, s olyanok hazánk erőforrásai, hogy mikor polgártársaim általános akarata az ügyek élére állitott, elég volt nehány hét a haza védelmét oly hathatósan szervezni, miszerint nehány hónap alatt nemcsak öt osztrák hadsereget legyőzhetének s hazánk földéről az ellenséget kiüzhetők, de Ausztria hatalmát annyira meg is törtük, hogy orosz segitségre szorult. s ahhoz folyamodása által egész Európa szine előtt bevallotta, hogy saját erejével a magyar nemzetet nem képes legyőzni.

És maga Oroszország is, azon Oroszország, mely ellen Francziaország, Anglia, Szárdinia és Törökország egyesült erejének egy évnél több kellett, miszerint egyetlenegy alig erőditett városát meghóditsa, azon Oroszország összes erejét, még a császári testőr-sereget is beleértve, kénytelen volt ellenünk mozgósitani, s 200,000 embert, egyesitve Ausztria

fenmaradt erejével, vetett a mi véres győzelmek által megritkult seregünkre; de még ez sem volt elég, még árulásra is szüksége volt, hogy győzhessen.

Ismétlem tehát: Magyarország közreműködése egy Ausztria elleni háboru esetében, nem megvetendő segitség.

II. E közreműködésnek előnye nemcsak abban áll, hogy Ausztriát hatalma sulypontján támadná meg, s 15 millió alattvalóját ugyanannyi ellenségévé alakitaná át, hanem abban is, hogy megtörné katonai szervezetének egységét, s ezáltal többé-kevésbé felbomlást idézne elő olaszországi seregében, mely e nélkül a legszorosabb fegyelemnek alávetve, sokkal félelmesebb ellenfélnek fog mutatkozni, mint azt bizonyos körökben hinni látszanak.

Ily dologra nézve az ábrándok veszélylyel járnak.

Magyarország közreműködése nélkül az osztrák ellen a győzelem Olaszhonban nem bizonyos, annál kevésbé könnyü.

Azon hiba máris elkövettetett, hogy Ausztria a közelgő veszélyről jó eleve értesitve van. 150 vagy 200 ezer ember, ama hires stratégiai állásban az Adige és Mincio között, (mely ma egészen más erőt képvisel, mint akár 1796-ban, akár 1848-ban) Veronára támaszkodva, mely ma már nem pusztán egy erőditett város, hanem erőditett tábor, mely több, mint 60,000 főnyi sereget fogadhat be, biztos és könnyü összeköttetésekkel Ausztriával, — oly ellenfélnek fog találtatni, melyet helyzetéből kiüzni nem lesz könnyü feladat.

És ha már maga a győzelem is sem nem biztos, sem nem könnyü, a győzelem eredményei mondhatlanul bizonytalanok, ha Ausztria Magyarhon birtoka folytán elsőrendü nagyhatalmasság marad.

Nem lesz mindig egy nagy franczia segédsereg Olaszországban. A politikai helyzetek változhatnak. És Ausztria, tegyük bár fel, hogy most csakugyan kiüzettetnék Olaszhonból, elvesztett tartományait az első kedvező alkalommal visszahódithatná.

Az osztrák-olasz kérdést véglegesen csak Magyarország függetlensége oldhatja meg.

III. Nos, én azon nyomatékkal, melyet a függetlenségi nyilatkozat által kimondott általános nemzeti akaratból meri-

tek, határozottan állitom, hogy Magyarország tényleges közreműködése Ausztria ellen biztositható.

De mi az, a mire e végett szükség van?

Szükség van először arra, hogy a ki a nemzetet felkelésre szólitja fel, a nép tömegeinek, nem pedig csak egyes pártnak, vagy társadalmi osztálynak bizalmát birja.

Máskülönben a nemzet meg nem mozdul.

I-ső Napoleon császár győztes seregei élén, az ország határáról hivta fel a magyar nemzetet: legyen független. Egy ember sem mozdult. Miért? Mert a nemzet nem volt bizalommal az iránt, ki hozzá szólt.

Igaz, sok változott azóta. De egy nem. S ez az, hogy ha az, a ki felszólítja a nemzetet, nem birja a nép bizalmát, a nemzet nem fog megmozdulni. Részleges zavargásokat talán elő lehetne idézni, (ámbár még ez sem bizonyos) de forradalmat nem. S a mi a zavargásokat és részleges felkeléseket illeti, melyek minden eredmény nélkül honfitársaim vérét pazarolnák, sokkal becsesb szemeim előtt e vér, mintsem hogy hajlandó lehetnék annak hiábavaló kiontását eltürni. Ezt meg fognám akadályozni. Tehetségemben van, és kötelességem volna megtenni. Meg is tenném.

IV. A nemzet bizalma tehát az első tényezője lévén a sikernek, kérdés: ki az, ki e bizodalmat birja?

Nem vagyok nagyravágyó, de birok állásom felelőségének bátorságával, s elhatározásaim kötelességeim szinvonalán állanak. A tények tények maradnak, akár tetszenek, akár nem, azokat el kell ismerni és logikájukat el kell fogadni.

Ki az, kiben a nemzet bizalma öszpontosul?

Feleljen a történelem.

A függetlenségi nyilatkozat, a vármegyék és városok egyhangu hozzájárulása megállapitja.

Lehetnek egyéniségek, kik saját egyéni nézeteket nyilvánitanak. Nincsenek hivatva a nemzet nevében szólani. Csak a nemzet felelhet e kérdésre. A nemzet felelt. Nem illenék hozzám a szolgálatokra hivatkozni, melyek e nemzeti bizalomra alapot nyujtottak. Legyen kiérdemelt vagy nem, — a tény megvan. Mig én természetileg vagy erkölcsileg meg nem haltam, az én szavam az, mely inkább, mint akárki másé, a magyar nép szivéből nemzeti viszhangot idézhet elő.

A mi a külföldet illeti:

Tiz év óta az európai, s különösen az angol közvélemény mint a magyar ügy képviselőjét fogad.

Ennek is a függetlenségi nyilatkozatban van alapja.

Az angol nép megszokta a magyar nemzeti függetlenség eszméjét nevemmel azonositani. 128 város (köztük London) ünnepélyes nyilatkozatai; a fogadás, melylyel megtisztelnek, valahányszor egy gyülekezet előtt megjelenek; a rokonszenv és buzditás, mit számtalan népgyülés nekem szavazott s maiglan is szavaz: — e tényt kétségen kivül helyezik.

Ha az angol nép engem lát egy nemzeti szabadságharcz élén Magyarországon, rokonszenve előre biztositva van, s oly helyzetben vagyok, mely megengedi, hogy oly népies tüntetéseket idézhessek elő egész Angliában és Skócziában, hogy a közvélemény hatalmas nyilatkozata ellenére nincs az az angol miniszter, a ki osztrák-barát politikát merhetne követni.

Ha ellenben Magyarhonban közreműködésem nélkül forradalmi kisérletek tétetnének, egy hős nemzet vérével koczkáztatott ily játékra a brit nép gyanus szemmel tekintene, (mint tette 1853-ban a milánói lázadás alkalmakor) s ha a hozzám intézendett kérdésekre válaszolólag odanyilatkoznám, hogy az efféle kisérleteket czélszerütleneknek tartom s nem helyeslem, az angol nép idegen cselszövényeknek tulajdonitaná a mozgalmat, rokonszenv helyett ellenszenvvel, legalább közömbösen fogadná, s igy szabad tért engedne kormányának, hagyományos osztrákpártoló politikájának folytatására.

V. Jelzettem a helyzetet. Most nézeteimet adom elé.

Többször nyilvánosan kijelentettem, miként bárki legyen is az, ki Ausztria ellen háborut visel, legyen az császár, király, szultán, keresztyén vagy török, késznek fog engem találni vele kezet fogni, s nemzetem nevében vele szövetkezni, feltéve, hogy kellő biztositékokat nyujt, hogy nemzetemet nem akarja pusztán eszközül felhasználni idegen és a magyar érdekeken kivül eső czélok elérésére, hanem függetlenségét a háboru egyik, a többiekkel koordinált czéljául fogadja el, s ha ennek folytán a háboru oly hadműködési terv szerint, s az eszközöknek oly kombinácziójával kezdetik

meg, miszerint okszerüen lehessen következtetni, hogy a háboru egyik eredményeül Magyarország függetlenségének kivivása csak a magyar nemzet erélyes közreműködésétől függ.

Nyilván és többször azt is kinyilatkoztattam, hogy bár republikánus érzelmü vagyok, (és csodálatos volna, ha az után, mit mi magyarok királyoktól szenvedtünk, nem lennék az,) jobb szeretem hazámat, mint elméleteimet, s minthogy nemzetem függetlensége óhajaim legfelsőbb czélja, mindig kész leszek személyes nézeteimet őszintén feláldozni, s minden befolyásomat felhasználni, miszerint nemzetem azt, a ki neki ajáltatni fog, alkotmányos királyának elfogadja, ha ez uton a nemzeti függetlenséget kivivni, vagy helyesebben: visszaszerezni, könnyebben, nagyobb biztossággal s kevesebb áldozattal lehetségesnek mutatkoznék.

De másrészt nem lennék méltó azon bizalomra, melylyel nemzetem megtisztelt, sőt árulója lennék hazám ügyének, ha nem őrködném a felett, hogy a magyar ügy ne koczkáztattassék hiába, akár rosszul sugallott elbizakodottság, akár türelmetlenségszülte tulzott hiszékenység, akár oly politikai számitások által, melyek nem átallanák egy bizakodó nemzet vérét felhasználni a nélkül, hogy áldozatainak bérét vehetné.

A mi minket egyéneket illet, nekünk bizonyosan keserves fájdalmat okoz a gondolat, hogy kárhoztatva lehetünk napjainkat még továbbra is a számkivetésben vonszolni, sőt tán számkivetésben végezni is, de az egyéni szenvedések számba nem jöhetnek, mikor a hazáról van szó. A haza pedig várhat, mert nemzetek nem halnak meg.

A magyar nemzetnek még bukása is azon nagyszerü események sorába tartozik, melyek jövendőt biztositanak. A nemzet megismerte saját életerejét. Ez, és a nemzet szelleme, és a geográfiai helyzet, és azzal kapcsolatos tekintetek Magyarországot a jövő Európa nélkülözhetlen alkatrészei közé iktaták, feltéve, hogy legjobb erőinek meggondolatlan heveskedésekben feláldozásával magát haszontalanul ki nem meriti, s nem idézi elő saját romlását az által, hogy bérencz kondottieri módjára odakölcsönzi karját és vérét olyanoknak, a kik elégedetlenségét és hősiességét hasznukra forditani akarnák.

A magyar nemzetiségnek nem szabad odajutni, a hová jutott napjainkban a jobb sorsra érdemes lengyel nemzetiség.

Minden erőmmel ellenezni fogom tehát, hogy Magyarországgal visszaélés történjék.

A magyar nemzetnek nem szabad méltányos viszonzás nélkül mások javára diverzióul felhasználtatni, sem felkelési kisérletekkel romlásba vitetni amolyan határozatlan igéretek alapján, hogy ügyével majdan komolyan foglalatoskodandnak. Ennek nem szabad megtörténni. Ha megkisértetnék, én meg fognám akadályozni.

Érdeket érdekért, kötelezettséget kötelezettségért. A magyarnak jellemvonása a lojálitás, s mi sokkal többet szenvedtünk, semhogy diszkrécziónk felől kételkedni lehetne.

A helyzet eléggé határozott, s annak logikája világos.

Háboru esetén Magyarország hatályos közremüködésének biztositására, én, nem mondom: az egyedüli, de aránylag bizonyosan a legjobb kilátást (chance) nyujthatom. Nem szorgalmazok kedvezést, hanem szolgálatot ajánlok szolgálatért, segitséget segitségért. De én hazám számára biztositékokat igénylek. Biztositékokat és nem határozatlan igéreteket, melyek semmi pozitiv kötelezettség értékével nem birnak.

Ha el akarnak lenni Magyarország nélkül, ám legyen, de akkor ne iparkodjanak azt kerülő-utakon bajba keverni.

Ha pedig Magyarország közreműködését őszinte szándokkal akarják, nem lehet, hogy a biztositékok megadásától idegenkedjenek, s nincs ok, hogy épen azt akarják mellőzni, ki a sikerre legtöbb kilátást nyujthat.

Ha mellőzni akarják, ez annak volna jele, hogy Magyarország iránt nincsenek őszinte szándokkal.

Ez esetben kötelességem volna nemzetemet a szerencsétlenségtől megóvni.

Nem érzem magamat hivatva, részletekbe bocsátkozni a feltételeket illetőleg, melyeket nélkülözhetleneknek tartok arra, hogy hazánk közremüködése felől kötelezettségeket vállalhassunk. Csak három pontra akarok reámutatni, melyek nélkül én nemcsak sem nevemet, sem közremüködésemet nem adhatnám arra, hogy Magyarország a tervezett háboruba belekevertessék, de sőt befolyásomat felhasználnám, hogy bele ne keveredjék.

Nehogy azonban azok, a kik nem ismernek, azt hihessék, hogy én elhatározásaimban valamely nagyravágyó szuszczep-

tibilitások által engedem magamat befolyásoltatni, (a ki ösmer, az nem fog rólam ilyest feltenni,) okát kell adnom, hogy miért nem lehet másként cselekednem, mint a miként cselekedni el vagyok határozva.

A magyar nép nem tudhatja, hogy mi jött közbe azon alkudozásoknál, melyek folytán hozzája felhivás intéztetnék. Ha tehát megfelelne a felhivásnak, azért felelne meg, mert főnökeinek jóhiszemüsége s előrelátása iránt bizalommal viseltetik; megfelelne, mert hinné, hogy vére nem lett koczkáztatva a nélkül, hogy áldozatai béreül hazájának függetlensége biztosittatott.

No már az én helyzetem olyan, hogy a legnagyobb felelősség énreám nehezedik, akár van részem a felhivásban, akár pedig hallgatással türöm, hogy mások őt felkelésre hivják fel.

Ha nekem részem van a felhivásban, a nép az én jóhiszemüségem, az én előrelátásom iránti bizalomból kelne fel. Én tehát neki ezért felelősséggel tartozom.

De hallgassak bár, a nép mégis azt fogja hinni, hogy a cselekvés az én megegyezésemmel, az én vezényletem alatt történik, annálfogva a felelősség ez esetben is engem terhelne.

Ezért vagyok kénytelen az itt következő három pontot nélkülözhetlen feltétel gyanánt felállitani:

1. A felelőség az enyim levén, a vezényletnek (la direction) is enyimnek kell lennie. Mások tetteiért felelősséget nem vállalhatok.

2. Velem kell egyezkedni, mert ha nincsenek kezemben a garancziák, én nem lehetek biztos, hogy Magyarhon irányában őszinte szándokok tápláltatnak.

3. Semmi kisérlet se tétessék Magyarhon felkeltésére addig, mig a szövetséges hatalmak oly fegyveres ereje nem jelenik meg Magyarországon, mely egyrészt okszerü bizodalmat gerjeszthet, másrészt a nemzeti szervezkedésnek támpontul szolgálhat. A franczia zászlónak a magyar függetlenség ügyével azonositottnak kell lenni magyar földön, miszerint a magyar nemzet fegyvert fogjon. (Ez a nélkülözhetlen biztositékok egyike.)

Barátim (Klapka tábornokot is ideértve) ismerik e nézeteimet.

De sajnálattal veszem észre, hogy ugy Párisban, mint Turinban illúziók tápláltatnak, nehogy többet mondjak: ugylátszik téves magyarázatot adtak némely biztositásoknak, melyek hirem-tudtom nélkül s nem is eléggé határozott alakban emlitésbe jöhettek.

Kivánatos, hogy e tévedés megszünjék.

Ha az emlitett három feltétel ugy a szövetséges hatalmak, mint Magyarország érdekeinek megfelelő tárgyalás alapjául el nem fogadtatnék, azon hiedelemre volnék kényszeritve, hogy hazám iránt őszinte szándokok nem forognak fenn, s nekem a becsületérzés, a honszeretet, a felelőség, sőt az egyszerü erkölcsiség is kötelességemmé tennék: megóvni nemzetemet azon veszélyektől, melyek felé sodortathatnék.

(Aláirva) Kossuth.

* * *

Ez emlékiratot Teleki Lászlónak is átküldtem P á r i s b a azon kéréssel, hogy annak tartalmát legyen szives Napoleon herczeggel megismertetni, s a császárnak is tudomására juttatni.

Teleki László 1848. óta Magyarország diplomácziai ügyviselője volt Párisban, és e minősége folytán, ha nem is hivatalosan elismert viszonyban, de »officziozus« érintkezésben állott a hatalommal, s bizalmas lábon Napoleon herczeggel. Klapka pedig őt — igen helyesen — felszólitotta, hogy régi állását most ujra foglalja el.

Én *Telekit* tizenegy év óta nem láttam, kilencz év óta nem is leveleztünk egymással, minthogy kutáhiai letartóztatásom idejében levelet váltván vele a felől, hogy minő engedményeket volna tanácsos a nem magyar nemzetiségeknek hazánkban kilátásba helyezni, miszerint a közös haza állami függetlenségének kivivására velünk egyesüljenek, — köztünk e kérdésben némi elvi eltérés merült fel, minthogy én hazánk területi ép-

ségére s államegységére való tekintetből nem véltem *Teleki* minden nézetéhez csatlakozhatni, s e miatt megszakadt köztünk az érintkezés.

Ismerve *Teleki László* önzéstelen hazafiságát, biztosnak éreztem magamat, hogy ha a viszonyok hazánk érdekében cselekvésre nyitnak tért, ujra találkozni fogunk.

Különös örömemre is szolgált tőle a következő barátságos levelet venni, mely egyszersmind tanuságul szolgál, hogy ez időtájban még ő sem látott biztos alapot számunkra a viszonyokban.

XXIV.

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

Klapka reményei. — Ő biztos alapot keres. — Eltérő nézetek s változatlan érzelmek. — Kossuth viszonválasza. — Teleki nyilatkozata.

Páris, 1859. márczius 19.

Igen óhajtalak látni s kezet szoritni veled. Szándékom volt most Kiss Miklós barátunkkal együtt menni el Londonba. Egészségem állapota akadályoz. Mégis mennék, ha tudnék valamit, mi a közlést megérdemelné. De hát igazán semmi ujat sem tudok. Klapka reményeivel táplálom még most is keblemet. Oly gyönyörüek azok, oly zománczosak! Adja az ég, hogy teljesüljenek, valósággá váljanak. Én azokhoz semmit sem tudok adni a magaméból; elvenni azokból mitsem szeretnék. Tudom, volt nálad, s beszélt veled. Bár ne csalatkoznék! Én biztos alapot keresek; még eddig nem találtam. Tudom, hogy itt rokonszenvvel gondolnak reád; gyülölik az osztrákot, szeretik az olaszt, s lehetségesnek hiszik, hogy valamikor szükség legyen reánk, — de többet semmit sem. Mindezeket te is tudod ugy, s jobban, mint én. Ebből még az sem következnék bizonyosan, hogy kiüt a háboru, valamint az sem, hogy ha kiüt, olyan lesz, mely nekünk használand. Szerintem még hónapok telhetnek el, mielőtt tudni fognók, mihez tartsuk magunkat.

Egyébiránt remélem, kevés idő mulva megláthatlak. Tizenegy éve már, hogy nem láttuk egymást. Azóta, meglehet, egyben-másban eltértek nézeteim a tieidtől; irántad való érzeteim sohasem változtak.

Isten veled. Hived

(aláirva) Teleki László.

Én e levélre hasonló barátságos indulattal válaszolva, felkértem Teleki Lászlót, kössük meg ujra közös honszeretet és czélegység által felszentelt régi barátságunk frigyét, s egyesitsük hazánk javára tehetségeinket. E levelemhez csatoltam a fentebbi emlékirat egy példányát, felkérve őt, hozza annak tartalmát az illető helyek tudomására, ha nézeteimben osztozik, — küldje vissza, ha nem osztoznék, miszerint más módról gondoskodhassam.

Miként azt jellemétől máskép nem is várhatám, *Teleki* László baráti indulataimat a legszivélyesebben viszonozta. Párisból, 1859. ápr. 1-ről keltezett válaszát a következő nyilatkozattal kezdette meg:

»Köszönöm szives jó soraidat. Lelkemre hatottak. Mély megilletődéssel olvastam irántam való őszinte baráti indulatod kijelentését. Látom, hogy elvekben is megegyezünk, valamint abban is, hogy a hazát mindennek fölébe helyezzük. Sohasem óhajtottam inkább, mint most teszem, nemcsak barátod, hanem frigyesed is lenni; soha ennek nemcsak czélszerüségét, de lehetőségét is szembeszökőbben nem láttam magam előtt, mint most. Felszólitasz erre, és én akarom.«

Hanem a szóban levő emlékirat idő- és czélszerüségére nézve kételyei voltak, annak némely részét balul fogta fel, s indokaimat nem mérlegelte eléggé. E kételyeit — független gondolkozásának kifolyásait — ugyancsak e levelében szokott őszinteségével velem közölte.

Az emlékiratot kártékonynak tartván, sajnálta, hogy Irányi és Szarvady annyira siettek azt Cavournak átadni, miszerint a vitatkozásnak még csak helye se lehessen.

Időelőttinek mondta az emlékiratot: mert még nincs alap, hát minek feszegessük a jövőt, mondva másoknak, hogy mi igy meg ugy teendünk azon esetre, ha ők igy vagy ugy lépendnek fel.

A három pont közül, melyben véleményemet összpontositottam, a harmadikra teljesen egyetért velem. Ő is azt hiszi és vallja, hogy mikor annak ideje eljövend, valaha csak ily alapon lehet alkudni. Erre nézve, ugymond, bámulatos, hogy ő szórul-szóra ugyanazokat mondta Klapkának, mikor nem pozitivumokról, hanem lehető eventuálitásokról beszélt vele.

De a két első pont előhozatalát nem helyesli. Érti s roppantnak ismeri el a felelőséget, mely állásomnál fogva személyemet terheli, de ennek megóvására elégnek tartotta volna, ha akkor, mikor annak ideje eljövend, hogy alku történjék, annyit mondok vala: »Tudni akarom az alkut. Biró akarok lehetni benne, s ha ezt nem akarnák, elleneztém, hogy részünkről bármi lépések történjenek.« Ennél több szerinte nem kell, s a mi ennél több, az azok részéről, a kik engem nem ismernek, csak személyességekre vitethetik vissza.

Még inkább fenakadt azon, a mit az emlékiratban arról mondok, mit fognék tenni azon esetre, ha feltételeim el nem fogadtatnának. Kérdi: ha oly alku történnék, melytől nemzetünk feltámadását remélhetnők, s oly gárancziák mellett, miket én is teljeseknek itélnék, elleneznék-e mindent, azt akarnám-e inkább, hogy semmisem történjék, mintsem hogy az én vezényletem

nélkül történjék? Kérdi: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson?

Teleki ezt lehetetlennek tartja, s kér, könyörög, világositsam fel, mert oly iratot nem adhat be, a mely — félremagyarázva bár — ide is értelmezhető.

Erre a következő levéllel válaszoltam:

XXV.

Kossuth — gróf Teleki Lászlónak.

Felvilágositások. — Hazafiui aggodalmak. — Mily feltételek alatt vehet részt Magyarország a mozgalomban. — Visszaemlékezés 48-ra. — A felelősség kinja. — A vezénylet kérdése.

London, 1859. april 3.

(Előrebocsátva megütközésemet a félremagyarázatok és feltevések felett:)

Kivánod: világositsalak fel. Megkisérlem, mert oly nagy fontosságot helyezek egyetértésünkre, hogy nagy örömömre szolgálna, ha meggyőzhetnélek, miként eljárásom helyes, tökéletesen korrekt s hazánk érdekében sürgős is, nélkülözhetlen is.

Számot vetve Napoleon császár állásának exigencziáival, évek óta meggyőződésem volt, hogy ha kormányon marad, nem fogja kikerülhetni a háborut az osztrákkal.

Nem aggodalom nélkül néztem ez eshetőségnek elébe. Mert, ha egy részről igaz, hogy minden háboru az osztrák ellen, nekünk hazánk függetlenségére alkalom lehet, s ha alkalommá válik, akárkitől jöjjön is az, meg kell ragadnunk, másrészről aggódva gondoltam reá, hogy ez alkalom Napoleontól is jöhet; mert ha megfontolnám: ki ő? minő uton jött hatalomra? minő alapra építé s minőn tartja fenn hatalmát? lehetetlen volt attól nem tartanom, miként ő nem igen fogna magának lelkiismeretet csinálni abból, hogy szegény hazánkat előbb eszközül használja, azután martalékul dobja saját czéljainak elérésére. Borzadva gondoltam a lehetőségre, hogy hazánk lehet az, melynek árán köttetik béke az osztrák s Napoleon közt. Lelkem előtt állott s áll az irtózatos kép, hogy hazánk Napoleonra támaszkodva fegyvert fog, aztán elhagyatik attól, a kire támasz-

kodott, (mint Schleswig-Holstein elhagyatott a porosz által) s még tán az, kire támaszkodék, kezet is fog az osztrákkal »rendet csinálni« (!!) szerencsétlen hazánkban, (ismét à la Schleswig-Holstein) ha ennek árán oly engedményt kap az osztráktól másutt, mely czéljainak megfelel.

Borzadva gondoltam e lehetőségre, nem csak az irtózatos szenvedéseknél fogva, melyekkel ez összekötve volna, hanem azért is, mert ebben hazánknak végveszélyét látnám. Mikorra nemzetünk e halálos betegségből kiüdülne, (ha valaha kiüdülne) ott, hol Magyarország van, rég volna egy más forradalom, de nem magyar! — szláv! orosz pártfogás alatt. — Olaszhon házárdirozhat nem sikerült forradalmakat, az ő jövője, száz bukás után is csak olasz marad. Nekünk még egy bukás, s a magyar csak lakos lesz saját hazájában, nemzet nem többé. Nem lesz az, a ki távol másokon uralkodni, másokat abszorbeálni akaró vágytól, a testvériesen megosztott közös szabadság alapján megóvja mind magát az elmállástól, mind a többi népfajokat egy külhatalom szolgaságába való beolvadástól.

E veszélylyel szemem előtt, kérdést tettem magamnak, minő feltétel alatt lehetne a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni?

S hónapokon, mondhatom: éveken keresztül tartott gondolkodás után nem találtam más feleletet, mint ezt: csak ugy lehet a magyarnak Napoleonra biztában fegyverre kelni, ha Napoleon magát Magyarország függetlenségével, mint tisztán kitüzött czéllal »sans réserve« azonositja.

S mi ezen azonositásnak módja, gárancziája? Három a felelet:

1. Hogy az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot vegye a magyar nemzettel való érintkezésének alapjául.

2. Hogy ezt isten és világ előtt nyiltan bevallja az által, hogy ő szólitsa fel a nemzetet, (mint 1809-ben nagybátyja felszólitotta,) szólitsa pedig ilyképen: »Én nemzetem akaratánál fogva vagyok a francziák császárja, a népszuverénitás kifolyása vagyok, én tehát a népfelség legitimitását elismerem. Ti, magyar nemzet, ezen szuverénitási jogot gyakorolva nem rendbontó nyugtalankodás alakjában, hanem történelmi államlételetek s nemzetéletetek védelmében nyert győzelmek után az osztrák házat trónvesztettnek itéltétek, s függetlenségteket

kinyilatkoztattátok. Ime, seregeim nálatok vannak, tinektek segélyt nyujtandók, ünnepélyesen kinyilatkoztatott nemzeti akaratotok valósitását visszaállitni. Fogjatok velem kezet ellenségem ellen, ki a ti ellenségtek is. Mint barát, mint szövetséges jövök, szövetségesemmé fogadtalak azon ember közvetitésével, kit magában függetlenségi nyilatkozatotokban ti magatok jelöltetek ki hazátok képviselőjeül addig, mig államtok szerkezetét, mint független nemzetet megilleti, véglegesen elrendezitek. Kötelezését vettem, hogy benneteket törvényeitek alapján (mihelyt szabadon összegyülhettek) e rendezés végett összegyüjtsön, miszerint veletek, mint szervesen konstatált független nemzettel a szövetség s barátság kötelékeit állandósithassam.« (Érted, hogy eszmét jelölök, nem szavakat.)

3. (Melyben magad is egyetértesz:) Hogy ily proklamáczió a császár által akkor bocsáttassék ki, midőn már valósággal franczia sereg lesz magyar földön.

Ebben mind franczia részről gárángziát találok, mind módot, nemzeti erőnket kifejteni s organizálni oly kiterjedésben, hogy azontul a nemzet magamagában találja a biztositékot.

Ezután azt kérdezém magamtól, miként lehetend háboru esetére ezen gárángziákat elérni, s végrehajtásukat biztositani? — s lelkiismeretes megfontolás után nem találtam más feleletet, mint azt, hogy inszisztálnom kell, miként velem alkudjanak, s a franczia sereggel bemenve, a dolgokat ideiglenesen én vezessem.

Sajnálom, hogy előtted indokolnom kell azt, miként ez állapodásra nem nagyravágyás vezetett. Mi tizenegy év óta nem láttuk egymást, s kilencz év óta nem váltánk eszmecserét. Ugy látszik, te már nem ismersz engem. Mondhatnám, hogy én ámbicziót nem ismerek, hogy előttem hir, név, dicsőség, undoritó tömjénfüst, mely émelyit. De mondhatok mást, minek tán több sulyt fogsz adni. Te, barátom, 1848-ban sürgető kéréseimnek engedve, áldozatot hozál a hazának. Midőn lovagias jellemed s hő honszereteted forróan óhajtaták veled azon téren maradni, hol minden perczben ezernyi ezer veszély környezett mindnyájunkat, meghoztad az áldozatot, külföldi missziódat elfogadni oly perczben, midőn a franczia köztársaságot kedvező politikára birni hazánkra nézve életkérdés lehetett. Ezen áldozatod következtében te nem láthatád, minő pokolbeli kín

az, oly körülmények között a vezénylet gondjait s felelősségét viselni. Ha láttad volna, elhinnéd, hogy a ki azt egyszer próbálta, lett legyen bár a legámbicziózusabb ember, sohasem fog többé reá vágyni, s csak a legszentebb kötelességek érzete birhatandja reá a pokolbeli kint magától el nem utasitani.

De elmondom határozatom okait.

1. Minden tekintet azt javasolja, hogy ha ily kombináczióban ujitjuk meg a harczot, a függetlenségi nyilatkozat alapján tegyük azt, s ott fogjuk fel a fonalat, a hol az megszakadt. Ez törvényes alap. Ez az egyedüli törvényes. Ezzel egyszerre egy nemzet veszen állást egy »fait accompli« alapján, melyet idegen erőszak felfüggeszthetett, de az osztrák ház irányában legitimitását meg nem ingathatta. Minden más ut egyes személyek részéről jövő forradalmi kisérlet, melyet a nemzet vagy pártol vagy nem. Ez nemzeti tény; erre állitva magunkat, a nemzetnek engedelmeskedünk, minden más alap a nemzetnek imponálniakarás szinét viselné, mit tenni polgárnak nem szabad. Szolgái és nem urai vagyunk a nemzetnek. Aztán ez ad oly külszint a fellépésnek, mely homogéneitást nyujtván azon alappal, melynek Napoleon magát kifolyásának vallja, leginkább elfogadható neki, mert legkevésbé forradalmias. Már pedig ha a nemzet kijelentett akaratát veszszük alapul, annak integráns része, hogy én vegyem ismét kezembe a vezénylet fonalát addig, mig a nemzet másként rendelkezik, mert a nemzet azt igy parancsolta magában a függetlenségi nyilatkozatban. Hogy az eldöntő perczben a haza lehető megmentésének vágya arra birt, miszerint a hatalmat Görgeynek delegáljam, ez a dolog állásán nem változtat. Ő elárulta a hazát, erre delegácziója nem terjedett; a nemzet még máskép nem határozott, tehát addig, mig ezt teheti, vissza kell állittatni a dolognak azon helyzetbe, melybe a nemzet tevé.

2. A nélkülözhetleneknek vélt gáráncziák biztossága a végrehajtásban van. Ha a végrehajtás feletti őrködés nincs kezemben, a gáráncziа füstté s gőzzé válik. Mert ez csak a helyszinén válhatik valósággá.

3. Nem szólok a bizalomról, melylyel a magyar nép irántam viseltetik. Én azt hiszem, az én szavamban bizik legtöbbet, s e bizalom keltheti őt fel legjobban, legerélyesebben. Te ezt nem hiszed. — Jó, hát hagyjuk ezt. De van egy más

tekintet, mit tán magad is elismerendesz. Ha a nemzet feltámadása belülről történik, a támadás fel fogná találni vezérét, s mi, emigráczió, akkor semmi sem vagyunk. De ha kivülről, részünkről adatik a lökés, a nemzet nem tudja, s nem képes azt felfogni, hogy mi a helyett, hogy a szerencsétlenség által szivben-lélekben összeforrtunk volna, inkább szétszakadánk, hogy kiömlött felettünk a visszavonás ős átka, s hogy semmit sem tanulva, semmit sem felejtve, szakasztott mása vagyunk a Tököli- s Rákóczi-féle emigrácziónak. A nép ezt nem tudja, nem hiheti. Akármelyikünk inditson mozgalmat, azt fogja hinni, mi egyetértünk s kezem benne van. Hallgassak bár, a felelősség legnagyobb része reám nehezedik. No már, édes barátom, tedd magad ebbe a helyzetbe, s mondd: lehetséges-e, hogy a ki igy felelős, az kiadja kezéből a vezényletet? Hiszen nem vagyok én a világ báránya, hogy másnak akárkinek, akár büneit, akár hibáit akarhassam hordozni. Ez teljes lehetetlenség!

Mondhatnád: igen, de ha velem nem akarnak érintkezni! Ime feleletem: ez mint tény nem áll, s ha állna, nem azért állna, mert személyem ellen van kifogás, hanem mert nem akarják Magyarhon függetlenségét, csak diverzióra akarják szegény nemzetünket használni, s ebből nem az következik, hogy hát hagyjam őket tenni, hanem hogy ne hagyjam. — A tény nem áll, mert 1. Kiss Miklós tudja, miként már rég kivánták a hatalmak, hogy én Francziaországba menjek; 2. még mult deczemberben (pedig első felében) egyenes avanceokat intéztek hozzám; 3. maga Klapka is mind mondta, mind irta hozzám, hogy engem nem czéljok kihagyni a játékból. Mi tehát a helyzet kulcsa? Midőn az avanceokat intézték hozzám, azt feleltem: tudja a világ, hogy én akárkinek kezet nyujtok, ki hazámat függetlenségre segiteni ajálkozik. Tehát én kész vagyok egyezkedni, de előre én egyenesen megmondom, hogy nekem gáráncziák kellenek, — idegen czélok végett diverzióra nem engedendem nemzetünk vérét ontatni. Már most a dolog igy áll: ők csak diverzióra szeretnék a dolgot redukálni, ha lehet; tájékozni kivánták magukat: remélhetik-e, hogy Magyarország felkeltessék, ha engem kihagynak a játékból. Akadtak magyarok, kik azt mondták nekik: igen. Ez tény; ezt tudom, ismerem magukat a sza-

vakat, melyekben ezt diplomáticze bevallották: Ces messieurs (nem kutatom kik) tout en reconnaissant la popularité et l'influence de Kossuth, croient pourtant, hogy francziá segitséggel il sera facile á soulever la Hongrie même sans K. — Ennek következtében azt gondolák, »soulever la Hongrie,« ez minden, a mi nekünk érdekünkben van, történjék vele aztán akármi; ha K.-tal egyezkedünk, ő gáránczíákat kivánand, melyek többre köteleznének, mint mennyire menni akarunk; a soulèvement-t elérhetjük nála nélkül is, commes ces messieurs croient, tehát mellőzzük, mert őt mellőzve, mellőzzük annak szükségét, hogy magunkra Magyarország irányában kötelezettségeket vállaljunk. Azonban gyanitják, hogy pásszivitásomat mégis szükség lesz biztositani, azért Cavour kivánta, hogy Klapka barátunk jöjjön Londonba egyetértésemet kieszközölni. A császár is szükségesnek látta őt megkérdezni: mi lábon állunk egymással? Klapka teljes igazsággal mondotta, hogy a legjobban. Ez igaz, mert mindenben egyetértésre jutottunk, de ő természetesen nem felelt többet, mint a mennyit kérdeztek tőle, ők azonban azt oda magyarázták, miként mi egyetértünk abban, hogy én csak maradjak háttérben, s a dolog vitessék tovább azon irányban, melyet ők kivánnak, (felkelési kisérlet Erdélyben, Románia felől iniczíálva,) mig a tény az, hogy egyetértünk abban, miként a dolognak az emlékiratomban kijelölt három pont alapján, tehát az eddigitől merőben különböző irányban kell vitetni. Igy történt aztán, hogy megyen a dolog oly irányban, melytől én a hazának romlását látom. Innen a felvilágositás halaszthatlanul sürgős szüksége. Ha ez nem győz, ugy álláspontjaink annyira eltérők, hogy egyetértésünk, fájdalom! lehetetlen.

Hogy csak diverzióra szeretnék Magyarországot felhasználni, ez nem puszta gyanakodás. Ez világosan kitünik a tényekből: a franczia kormány még csak szinét is el szeretné kerülni annak, mintha vagy forradalmat hivna fel, vagy magát azzal azonositaná:

a) már első beszélgetésünkben azt mondá Klapka nekem, hogy fegyvert, pénzt adnak, de sereget csak a parton állitanak fel, nem avanceiroztatnak az országba.

b) Kiss jelentette a csikós, gulyás alakjában való bemenetel tervét a székelyek fellázitására.

c) a franczia kormány annyira óvakodik a magyar forradalommal azonositás szinétől, hogy még a 100,000 fegyvert is csak Piemont utján ajálkozik adni.

d) a mint pozitive tudom, nem hogy magyar földre akarnának sereget küldeni, de már még csak a dalmát partokra sem akarnak menni, mert legujabban egy illetékes tekintély s részes fél kimondá kereken:

»Mi nem küldhetünk Magyarországra hadsereget. Hogy ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk.« (Badar beszéd!) »Nem nem; önöknek a románokkal kell egyetértésre jutni; s azon oldalról cselekedni. Mi küldhetünk önöknek százezer puskát s másként is segithetjük önöket; — de sereget nem küldhetünk.« . . .

Világos-e ez? Boldog isten! Minő örvény felé sodortatunk, s te hibáztatsz engem, hogy én ettől visszaborzadok s mentségre gondolok?!

Azt mondod: hipotéziseken alapszik iratom, ők (a hatalmak) ilyesmiről még komolyan nem is gondolkoztak. Hogyan? Hát nem komoly tények-e a fentebbiek? Hát nem mondotta-e Klapka barátunk neked s nekem is, a mi közte, Napoleon herczeg s a király közt közbejött? Nem tudsz-e Cavournak ünnepélyes engagementokat magában foglaló leveleiről? Én csak pár kivont sort tudok belőlük, de azok igen-igen messze mennek. Nem volt-e Klapka a császárnál? Nem vette-e tőle a szóbeli testetlen igéretet, hogy »komolyan foglalatoskodni fog a magyar ügygyel?« s nem abban jár-e épen most a keleten, hogy eredményt szerezzen a már idézett szavaknak: »vous devez vous entendre avec les Roumains et agir de ce coté de la Hongrie.« (Én magam is szükségesnek tartom az elsőt, de azt tisztán megmondám Klapkának: »il ne faut pas agir de quel coté que ce soit,« mielőtt a franczia zászló Magyarországon valósággal engageirozva volna, s hogy különösen a derék székelyeket nem hagyom annak kitétetni, miszerint orgánizálatlan állapotban összezuzassanak.) S te azt mondod, hogy hipotézisre alapitom eljárásomat?

Azt is mondod, hogy iratom időelötti. Erre a fentebbi a), b), c), d) és az utánuk elősorolt tényekkel felelek, felelek azzal, hogy már tényleg charge-kiosztások, szervezkedési rendelkezések és egyéb előkészületek történtek, felelek azzal, hogy ha valósággal kongresszusra kerül a dolog, a háboru legalább is el lesz halasztva, ha tehát lesz háboru, az hihetőleg április folytán fog Olaszhonban provokáltatni, hogy a kongresszusnak eleje vétessék, »mert (ez is diplomácziai vallomás) Piemont állása tarthatatlan;« felelek végre azzal: gondolod-e, hogy ily bonyodalmak közepette, midőn bármely percz felgyujthatja a kitörést, a hazafiui kötelesség megengedheti addig hallgatni, mig a dolgok annyira mentek, hogy már vagy csak szubmittálni kell, vagy akadályozni kénytelenség, de többé sem mód, sem idő a veszélyes irányt megváltoztatni? Mondd, kérlek, nem parancsolja-e a józan ész, idején megkisérteni, ha vajjon nem lehet-e a viszonyokat hazánk feltámadása igényeinek megfelelő irányba terelni?

Mondod tovább: nem kellett volna azt kivánnom, hogy velem alkudjanak, hogy a direkczió enyém legyen, hanem elég volt volna annyit mondanom: »tudni akarom az alkut, biró akarok lehetni, különben akadályozom.« Hiszen barátom, a mit te proponálsz, az sokkal több, — az diplomácziai lehetetlenség. Annyit akármely hatalom elfogadhat, hogy velem egyezkedjék, valamint nem volt kifogása egyezkedni Klapkával, a ki, ha forradalmárságról lehet szó, nem kevésbé forradalmár, mint én, de azt semmi hatalom nem fogadhatja el, hogy én magamat birónak vessem fel felette.

Aztán már szóltam ez elhatározásom okairól, csak azt adom hozzá: hatalmakkal van dolgunk, s milyen hatalmakkal! Én szavakban nem találok gáráncziát, én csak a végrehajtás ellenőrzésében látok gáráncziát. Ma igérhetnek mindent, holnap azt mondhatják: nem tehetjük, »raison d'état.« Ha kezemben van a fonal a tett mezején, honnan nincs idő levelezni, azt felelhetem: »jó; ha ti nem, mi sem,« de ha csak biró voltam, a haza örvénybe sodortathatnék, mielőtt csak hallanám is, mi történt.

S ugyan miért ne kivánnám azt, mit annyi ok parancsol? Mondod: azért, mert személyességekre vitethetik vissza. Nem, édes barátom, e részben nyugodt vagyok. Ezt ugyan

iratomból senki sem fogja levonni. Tiszták annak mind eszméi, mind szavai. Légy szives fellépésem indokait s a végnyilatkozatot figyelemmel elolvasni.

Azon kijelentés mellett s azon tanuság mellett, melyet életem nyujt, biztos vagyok: hazafiui óvakodásomat senki sem fogja személyességekre torzitani.

Azt is emlited még, hogy minek megmondani, hogy igy meg ugy tennék, ha ez meg az történnék? — Minek? Annak, barátom, hogy a férfias egyenesség a legjobb politika. Ezt keserves tapasztaláson tanultam meg. És annak, barátom, mert a hatalmak szép szemünkért velünk bizony nem alkusznak, csak érdekök vezetheti rá, hogy tegyék, tehát tanácsos, sőt kötelesség érdekökhöz appellálni, megmondván nekik: ha nem biztositjátok Magyarország érdekeit, ez és ez fog történni. — Én ennek egyenes megmondásaért mint férfiu elismerést remélek, mint hazafi pedig minden részrehajlatlan biró méltánylatáról biztos vagyok.

Most végül higgadtan egypár szót leveled legfájdalmasabb részére.

Ha alku történnék, ügyünkre nézve kedvező, oly gárancziák mellett, miket én is teljeseknek itélnék, elleneznék-e mindent csak azért, mert az én vezérletem nélkül történnék?

Nem elleneznéin barátom! Sajnálom, hogy neked ezt még mondanom kell. — Hanem te nagy, igen nagy tévedésben vagy. Ha nem velem végeznek, ez csalhatlan jele annak, hogy nem adatnak meg, nem akarnak megadatni azon gárancziák, melyek hazánk feltámadására szükségesek. Feltevésed, hogy *ha megadatnának, s csak személyem volna az ütközés köve*, hibás; olyan valami, a mi nem lehet. Ha nem csupán diverziót akarnak Magyarországgal tétetni, érdekökben van a legsikeresebb módokhoz nyulni, minden érdekök azt parancsolja, hogy engem ne mellőzzenek, és nincs semmi érdek, semmi ok, mely azt javasolná, hogy mellőzzenek. Ha komoly szándokuk magukat a magyar függetlenséggel identifikálni, nem lehet okot képzelni, miért lehessen az szálka szemükben, kit a függetlenségi nyilatkozat a nemzet vezérévé avatott, miért akarjanak mással szövetkezni, ki kevesebbet tehet, mint én. Az nem lehet. A dolog igy áll: diverziót más által is remélnek tehetni, velem nem; s ha engem

mellőzni akarnának, azért akarnának, mert nincs szándokukban megadni hazánknak azon gárancziákat, miket te is szükségeseknek tartasz. Az általad feltett eset tehát sem fenn nem forog, sem jövendőben fenn nem foroghat.

De ha mégis előfordulna, ha mind a gárancziák megadatnának, mind végrehajtásuk biztosittatnék, s csak személyem volna akadály —: légy nyugodt, áldanám azt, ki a hazát megszabaditva, vállaimról a felelősség gondjait levenné. A hazáért meghalni nem nehéz, mert hiszen meghalni ugyis kell, de a haza javáért felelősnek lenni, ez az, a mi nehezebb mindennél.

Hanem aztán természetes, hogy én nem ajálkoznám gyertyának, mely más kezében világitson.

Utolsó kérdésed: képes volnék-e odaműködni, hogy az angol az osztrákkal tartson? — Megvallom: ily kérdést nem Teleki Lászlótól, de senkitől a világon nem vártam.

Jellememre nem hivatkozom. Ezt tennem önérzetem nem engedi. Hanem egy tényt akarok emliteni, melynek tudása, ugy látszik, hozzád nem jutott el.

Hét éve vagyok Angliában. Nem tudom, hány száz beszédet tartottam, mikre ezreknek ajkai dörögték vissza a helyeslést. Csaknem minden beszédem hordereje oda volt intézve, hogy az angol nép igazságérzete az osztrák hatalmat megutálja, hogy vérébe menjen át a meggyőződés, miként a ki az osztrákkal tart, a szabadság ellen foglal állást, következésképen, hogy akármi körülmények közt Ausztriát pártolniok bün is, szégyen is, rossz politika is volna. S nem siker nélkül dolgoztam. Még a gyapot-érdekbe merült Manchesterben is láttam egy négyezer főnyi gyülekezetet felkelni, mint egy embert, s iszonyu három röfögést orditni Ausztria fejére, s ott és városról-városra ünnepélyes határozatokat szavaztatni az osztrákkal szövetkezés eszméje ellen. Csak mult novemberben is (olvasni tudván a láthatáron feltünedező jeleket) beszédet mondék az osztrák szövetség ellen, s felmutattam a világ előtt e ház büneinek lajstromát; e beszédeim most francziára forditva ezernyi példányokban keringenek a kontinensen.

És te azt kérded: odaműködhetném-e, hogy az angol az osztrákkal tartson?!! — Tedd e kérdést bármely angol munkásnak, meglátod, mit fog reá felelni.

Bonczolás alá vettem iratom minden betüjét, miszerint lássam, ha nem csuszott-e bele valamely oly homályos kifejezés, mely ily balmagyarázatra alkalmat szolgáltathatna. — Nincs abban ilyesminek csak árnyéka sem. A dolog iratomban tisztán ki van magyarázva. Légy szives azt higgadtan még egyszer elolvasni.

Mit cselekedném tehát ily esetben? Azt mondanám az angol népnek: »Igaz ugyan, én nem látom, hogy a hadakozó hatalmaknak szándokukban volna Magyarországot szabadságra segiteni s azért figyelmeztetem nemzetemet, vigyázzon, nehogy arra használtassék fel, hogy a gesztenyét más számára kaparja ki a parázsból, — de hát minden, a mi az osztrákot gyöngiti, Magyarországnak erőt ad, s aztán ki tudja, mi növi ki magát a bonyodalmakból, mint a régi angol közmondás is tartja: »when rogues fall out, honest men may come by their own«*): hát hagyjátok őket czivakodni, ne avatkozzatok bele.« A nép ezt helyeselni fogná, de nem érezne lelkesedést, mert hiányoznék a magyar momentum lelkesitő lökése, tehát nem lennének tüntetések, melyek az angol kormány osztrák-baráti hajlamait feszélyezhetnék. Verekedni ekkor sem fogna az osztrákért; ennek — azt hiszem — utját bevágtam. Hanem oly hatalomnál, a minő Anglia, a pártolásnak sok utja-módja van, s a kormány Ausztria javára bizonyosan mindent megtenne, a mit háboruba-keveredés nélkül csak megtehet, a mint valósággal mindent meg is teszen. Lehetetlen, hogy ne tudd, miként az angol kormány az, mely Európa minden zugában minden követ megmozdit, miszerint Ausztria fejéről a háboru veszélyét elháritsa.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — **)

Óhajtom, hogy hosszas felvilágositásaim közremunká-

*) Ha a gazemberek hajba kapnak, a becsületes emberek sajátjukhoz juthatnak.

**) A levél e kihagyott része annak magyarázatával foglalatoskodik, hogy Irányi és Szarvady urak nem vitatkozást lehetetlenitő számitásból, hanem csak azért siettek az irat tartalmával Cavourt megismertetni, mert ez csak két-három napot időz Párisban s egy más inczidensből találkozniok kellvén vele, nem akarták az alkalmat elszalasztani.

lásodat megnyerjék. Ha, sajnálatomra, ez nem történnék, s iratomat, mely (miként magad is megjegyzed) nem diplomácziai jegyzék, csak magán-konstatálása nézeteimnek, mint tényt nem volnál hajlandó illető helyeken megismertetni, kérlek, légy szives azt posta fordultával nekem visszaküldeni.

A legszivesebb tisztelettel

barátod változhatlanul

Kossuth.

U. i. Klapkának is irtam pár nap előtt. Értesitettem, hogy minő tényeknek tudomásomra jutása folytán tartottam halaszthatlanul szükségesnek álláspontomat ez emlékirat beadása által definiálni s felszólitottam, hasson közre, hogy a kijelölt biztositékok megadassanak. Figyelmeztettem, hogy ha mindnyájan nem ezen a nyomon járunk, Lengyelország lesz szegény hazánkból. — Időközben oda kell dolgoznunk, hogy a nemzet a jöhető események elvárására magát predisponálva tartsa, hogy készüljön kiki magában, de ne konspiráljon (a magyar nem tud konspirálni — nincs jellemében.) Ennyi helyes, mint helyes nyitva tartani a kezet anyagi segédeszközök elfogadására; de ama biztositékok nélkül kötelezettségekbe nem szabad bocsátkoznunk.

E levélre Teleki László ápril 7-én felelt.

Tudósit, hogy midőn Napoleon herczegnek szólott a dologról, az már értesitést kapott az egész tárgyról, a Szarvady részéről tett közlések folytán. A császárral nem szólhatott, de meg van győződve, hogy eddig már ő is mindent tud. Körülbelül megvan, a mit akartam. Az emlékirat eredetijét hát megtartja. Mi sikere lesz a dolognak, majd meglátjuk. Ismétli meggyőződését, hogy még eddig semmiféle frigy, vagy alku, vagy igéret, szóval: olyasvalami nem történt, a miből az következhetnék, hogy reánk nézve a cselekvés ideje beállott. Ha valaki azt javasolná, hogy a dolgok mostani stádiumában már valami cselekvéshez lássunk, azt senki határozottabban nem ellenezné, mint ő. Pozitive tudja, hogy most már Klapka is ugy gondolkozik, hogy reánk

nézve cselekvésről még csak azután lehet szó. — Levelet vett Klapkától. Május elején Londonba fog menni, hogy keleti utja tapasztalatairól körülményesen értesitsen. Velem való érintkezés nélkül a maga felelőssége alatt semmi esetre sem fog a cselekvés terére lépni. — Teleki is meglátogat. Kér hát, várjam be május elejét. Ha valami véletlenség következtében addig a harcz Piemont s az osztrák közt megkezdődnék, de mi nem kaptuk volna meg a kellő gáráncziákat, mi e harczban nem vehetnénk részt.

XXVI.

Szarvady — Kossuthnak.

Beszélgetés Cavourral.

Páris, 1859. márczius 30.

Tegnap reggel Bixióval Cavournál voltam. Nagyon szivesen fogadott. Egy óránál tovább beszélgettünk. Először a német sajtóról és az e téren teendőkről szóltunk, azután a magyar dolgokkal foglalkoztunk. Beszélgetésünket e legfőbb vonásokban hiven feljegyzem.

(A beszélgetés következő folyama francziából fordittatott.)

* * *

Cavour: Mit gondol hazája ügyeiről; mily érzelem uralkodik ott jelenleg?

Én: Ép oly forrón óhajtjuk nemzeti függetlenségünket visszaszerezni, mint 1848-ban, s várjuk az alkalmat Ausztriától megmenekülni. A nemzet mindig kész lesz felkelni, ha komoly kilátás nyilik a sikerre.

Cavour: Pedig Ausztria, ugylátszik, nem igen tart a felkeléstől.

Én: Igen, nem fél, mert Ausztria azt hiszi, Francziaország nem akarja végvesztét, s nem fog velünk szövetkezni. De Magyarország bizonyosan kész felkelni, hanem azon feltétel alatt, hogy az, a ki őt felhivná, bizodalmát birja. Azután szükséges, hogy a kellő eszközök neki megadassanak. — Ki

azon egyén, ki egyedül képes Magyarhont felkelteni? erre nézve Bixio ur már közölte önnel nemcsak az én véleményemet, de véleményét mindazoknak, kik ügyeinket ismerik. Az Kossuth. Ez nekünk oly név, a milyen csak egyszer merül fel egy században, s a nép szivébe mélyen behat. Ha önök nem birják Kossuth közreműködését, ugy ügyünket illetőleg semmit sem birnak.

Bixio: Mindaz, a mi tudomásomra jött, meggyőzött, hogy Szarvady urnak tökéletesen igaza van. Kezeskedem, hogy őszintén és minden személyes tekintet nélkül valóságot mond. — De (hozzám fordulva) ön Kossuth urnak egy bizonyos leveléről beszélt volt nekem, melyet közölni szándékozott Cavour gróffal.

Én: Az nem levél. Expozéja az Kossuth ur nézeteinek és szándékainak, mit én magam provokáltam, mert ugy véltem észrevenni, hogy egy pár kitünő tagja az emigrácziónak nem helyesen itéli meg Kossuth helyzetét s nem eléggé méltányolja eszméit. Kossuth ur ezen expozét az emigráczió egynémely tagjának megküldte a végett, hogy eszméit ismerjük. Francziául iratott, gondolom a végett, hogy alkalmilag felhasználhassuk, s felvilágosithassuk azokat, kik Magyarország tényleges közreműködését a küszöbön álló eseményeknél komolyan óhajtanák.

Cavour: Szeretném ez okmány felolvasását hallani.

Tehát felolvastam neki majdnem az egészet. Csak a mi kevésbé lényegesnek látszott, azt adtam röviden elő. Nagy figyelemmel s nagy érdekkel hallgatta közleményemet. Midőn az V. szám alatt levő részt olvastam, mely alá van huzva, s igy kezdődik: pourvu qu'on me donne des garanties, (ha kellő biztositékot adnak stb.) azt mondá

Cavour: Tökéletesen igaza van. Sohasem értettem máskép a dolgot. Bár a politikában nem mindig lehet az erkölcstan elveiből kiindulni, sokkal becsületesebb ember vagyok, mintsem hogy Magyarországnak felkelést tanácsoljak, ha a felkelésnek nem a függetlenség visszaszerzése lenne tisztán megjelelt s elfogadott czélja. Tökéletesen értem a magyar és olasz ügy szolidáritását. Hiszem, hogy Olaszország függetlensége csak Ausztria végmegtörésével biztositható, mert mig ez nagyhatalom maradand, mi nyugodtak nem lehetünk.

Midőn a biztositéki pontot olvastam fel, Cavour közbevágott: »Nem tudom, Kossuth ur mit akar. Szerződést, mint fenálló s elismert hatalmassággal mi vele nem köthetünk.«

Én: Nem látom a szerződésnek semmiféle szükségét. De a császár irhatna Kossuth urnak e tárgy felől.

A vitatkozást ezen pont körül a felolvasás bevégeztével folytattuk, mert Cavour nem felelt tüstént észrevételemre. Én a III. pontra tértem át, s midőn ezt bevégzém, igy szólott

Cavour: Miként akarja Kossuth ur, hogy mi Magyarhonba sereget küldjünk? Hogy ezt tehessük, Bécsben kellene lennünk. Fiume felé nem küldhetünk 50 ezer embert. Erre hónapok kellenének. Emlékezzenek, mennyi időbe került Angliának seregét a Krimbe szállitani, pedig ők oly arravaló készlettel birtak, a milyennel mi tán nem birunk. Aztán azt is tudni kellene, ha Anglia ezt türné-e? Nem vagyunk felőle egészen bizonyosak. Önöknek a románokkal kell megegyezniök. Azon az oldalon müködhetnek. Mi fegyvert adhatunk; ha kell 100,000 puskát is. Egyéb segitséget szintén.

Én: Nem kérnénk mi önöktől 50,000 embert. Bár e pontra nézve nincs Kossuth ur nézeteiről tudomásom, mégis nem hiszek tévedni, állitván, hogy annál sokkal kisebb haderővel is beérnénk, ha kellő módok nyujtatnak kellő időben a tökéletes otthoni előkészülésre. Tiz ezer ember Fiuménál kiszállitva elég volna. Nem hiszem, hogy lenne a magyar emigráczióban, a ki nem tartaná lehetőnek ily erővel, ily körülmények közt Magyarországig hatolni. S tiz ezer embernek Fiuméba átszállitása könnyebb feladat lenne, mint százezer fegyvernek kelet felől az országba juttatása. — De ez csak személyes véleményem. — Ha mi magyarok seregküldéshez ragaszkodunk, ez legfőképen azért van, mert ebben látjuk annak legfőbb biztositékát, hogy hazánk puszta diverzió gyanánt nem fog felhasználtatni, s annak, hogy a hatalmasságok ép ugy mint ön tevé, elismerik a magyar és olasz ügy szolidaritását s az egyidejü cselekvés nélkülözhetlenségét.

Cavour: De bizonyosak lehetnek-e önök Horvátország barátságában? Ugy vagyok értesülve, hogy Zágráb körül rokonszenv létezik; igen, de a végvidékeken, melyeken mégis át kellend hatolni?

Én: Megegyezhetünk a horvátokkal, s ha a francia zászlóval jelenünk meg, kétségenkivül a jóindulatu horvátok befolyása könnyen felülmulandja az ellenpártét, mert ott most nincs Ausztriának annyi hive, mint 1848-ban, s ott most nem idézhetne elő az akkorihoz hasonló mozgalmakat.

Bixio inszisztált, hogy abban, a mi előadatott, ő semmit sem lát, mi kivihető nem volna.

Cavour nem felelt, de beszélgetésünk reá szembetünő benyomást tett.

Aztán ismét a biztositékokra tért át, s mondá

Cavour: De mégsem tudom, miként lehetne nekünk most Kossuthtal egyezkednünk. Nem tudom, vajjon ha Napoleon császár minisztere volnék, tanácsolhatnám-e neki, hogy irjon Kossuthnak, mig Hübner itt van. Ez komoly dolog. A mi engem illet, az én helyzetem szintugy kényes. Kossuth benső viszonyban van Mazzinival, ki engesztelhetlen ellenfelünk. Reám nézve ez oly politikai ellenfél, kinek pártját megsemmisithettük, de kivel soha meg nem egyezhetünk. Ha közremüködését ajánlaná is Mazzini, én kénytelennek érezném magam azt visszautasitani. A mi Kossuthot illeti, én személyesen hajlandó lennék vele egyezkedni; de meg kell mégis jegyeznem, hogy ő egyik szerkesztője azon lapnak, melyet Mazzini kiad, vagy legalább neve a munkatársak közt szerepel. Miért nem rezerválja magát? miért nem szakit határozottan Mazzinival? Könnyü lenne az okadatolás; mondja, hogy Szárdinia segedelmével reménye van hazája függetlenségét visszaszerezni, s hogy cselekedni akar. Egyébiránt ki tett többet nálunknál akár általában az osztrák ellen, akár az olasz szabadság mellett? Nem ártott-e Ausztriának sokkal inkább az alkotmányos életnek nálunk való fentartása és kifejtése, mint a Mazzini-féle zendülések? És mégis Kossuth ur irántunk ellenséges álláspontot foglalt el. Ennyit emlitek a magam szempontjából. De mondja meg ön Kossuth urnak, hogy őszintén óhajtom Magyarország függetlenségét, s e czél végett szivesen kivánok mindent megtenni, a mi tőlem függhet, de nem szabad elfelejtenem, hogy nem állunk egyedül. Mazzini nekem politikai ellenfelem, de a császárnak a legmegátalkodottabb személyes ellensége, ki ellen majdnem minden három hónapban orgyilkosokat küld. Még csak nem is titkolja, hogy teszi.

Ez egy sajátszerü neme az őrjöngésnek. Kossuth azon hirben áll, hogy Mazzini barátja. Mily benyomást tenne a császárra ily körülmények között, ha én vele Kossuth ur szándokairól szólnék? Ez igen kényes dolog.

Én: Engedje, hogy a tényállást preczizáljuk. Kossuth és Mazzini szolidaritása semmi konstatált tény által nincs bebizonyitva. Ellenben mindenki tudja, hogy Kossuth annyira távol maradt minden olyan gyilkolás-féle politikai kisérletektől, mint akár ön, miniszter ur. Ha nevét Mazzini lapjában fitogtatják, ez csak azt bizonyitja, miszerint Kossuth nem tulajdonit a dolognak fontosságot, s nem törődik vele. *(Cavour* közbevág: Ezt rosszul teszi.) A mi pedig Kossuth eddigi politikáját illeti, engedjen egynémely őszinte észrevételt. Ön panaszolja, hogy Kossuth eddig önök iránt ellenzéki álláspontot foglalt el. Ámde épen most közöltem Kossuth azon nyilatkozatát, hogy a ki Ausztriával küzd, az számithat reá. Eddig önök Ausztriát még nem támadták meg, önök mindössze is otthon alkotmányos kormányzatot állitottak fel s tartottak fen. Mi, kiknek czélunk hazánkat az osztrák uralom alól felszabaditani, az alkotmányos kormányforma felállitását Piemontban bizony nem tekinthettük sikeres támadásnak az osztrák ellen, s azt hittük, hogy a mi czélunkat a forradalmi eszközök hatalmasabban előmozdithatják. Törekvéseink nem voltak önök ellen intézve, de azt lehet mondani párhuzamosan haladtak egy közös irányban. Önök haladtak egy fenálló, elismert és megállapitott kormány cselekvési módozataival; mi azon forradalmi utakon, melyek egyedül álltak rendelkezésünkre. Ámde önök most egy határozott inicziativához nyultak; ha ez eredményre vezet, mi készek vagyunk önöket támogatni, ha kellő biztositékot kapunk, mert sem Kossuth urnak, sem nekünk, sem hazánknak nincsenek kötelezettségeink, melyek ebben hátráltathatnának, miután most a cselekvési irány párhuzamosság helyett konvergálni látszik. És mivel őszintén beszéltünk, s kerülni kivánjuk a félreértéseket, azt is megjegyzem, hogy ha mi annyira inszisztálunk a biztositékoknak, ez teljességgel nem önök miatt történik. Ön birja bizodalmát mindazoknak, kik szerencsések önt ismerni. De ön maga is emlitette, hogy nincsenek egyedül. Ezt nekünk sem szabad szem elől tévesz-

tenünk. Mi ugy lelkiismeretünk, mint honfitársaink s az utókor előtt igazolva akarunk lenni, hogy a mondhatlan áldozatokat, mikbe egy felkelés kerül, nem tanácsoltuk hazánknak elegendő biztositékok nélkül, különben a mi fejünkre szállna a könnyelmüen kiontott vér átka. Gróf ur, mint államférfi, meg fogja teendőit gondolni; nekem kötelességem azt sem hallgatni el, hogy Magyarhonban van párt, (igaz, számra csekély, de állására nem jelentéktelen,) mely Ausztria jelen nehézségeit holmi engedmények kicsikarására szeretné felhasználni, s mely ily áron a nemzettel ujra azon szerepet szeretné eljátszatni, melyet Mária Terézia korában játszott. Nem sok ideje, egy 1848-iki miniszter*) röpiratot bocsátott közre ez álláspont védelmére. Ezen körülmény még szükségesebbé teszi, hogy ha cselekszünk, összes erőnkkel tegyük azt. Ezért elkerülhetlen szükség, hogy Kossuth álljon a mozgalom élére. Ő összpontosithatja erőinket. Ő nélküle minden mozgalom tehetetlen lesz.

Cavour ismételten hangsulyozta, hogy tökéletesen érzi közleményeim fontosságát. Kért, hogy kézbesitsem az expozé másolatát, s mondá, hogy ha valami közleni valóm lesz, irjak egyenesen neki. Bixio ur kézbesitendi leveleimet.

Megemlitem, hogy a beszélgetés közben Cavour azt is mondta: »Önöknek cselekvés előtt biztositaniok kell Oroszország jóakaratát (bonnes intentions), mert most a törökre ne számitsanak. Az Ausztriával tart.«

Én: Nem gondolom, hogy jelenleg okunk lenne az orosztól tartani.

Cavour: De figyeljenek arra, hogy az orosz olyan, mint a görög: nem igen tudni, mit gondol, akármit mond is.

Azt is emliteni akarom, hogy midőn az irat azon részét olvastam fel, melyben I. Napoleonról van szó, Cavour közbevágott: »Tökéletesen igaz.«

Bixio tegnap délben ismét látta Cavourt, s a gróf emlitette, hogy beszélgetésünk reá benyomást tett. Megvallom: reám is. De bennem azt a meggyőződést keltette, hogy nem tudom ki? eddig rendszeresen odamüködött, miszerint kormányzó ur mellőztessék.

Helfy.

*) Szemere Bertalan.

Az expozé kért másolatát haladéktalanul elküldtem Cavour grófnak Bixio ur által, a kit felkértem, hogy levelemet, melylyel az expozét kisértem, jelenlétében olvastassa el Cavourral, s aztán szóval ujra sürgesse, hogy a gróf szóljon a császárral kormányzó urról.

Megtette.

Cavour felelete bizonyitja, hogy fentebb emlitett benyomásom nem volt téves. Azt mondá: »Nem beszélhetek erről a császárral. Semmiféle lépést nem tehetek, mert kötelezettségeim vannak Klapka tábornok irányában. Meg kell várnom visszajövetelét. De megigérem, hogy határozott interpellácziót intézendek hozzá. Az mit Kossuth ur iratában mond, s az, mit Szarvady urtól ez irat átadásakor hallottam, ezt kötelességemmé teszi.«

Erre Bixio ujolag ismételte, hogy fontolja meg a gróf a dolgot, mert a helyzet valóban olyan, mint azt én neki előadtam.

Cavour erre ezt felelte: »De, őszintén, nem hiszi ön, hogy oly ember, mint Klapka, egy vitéz tábornok, ki hazája ügyét hiven és bátran védte, ki azt csak egy minden tekintetben tisztességes fegyverletétel után hagyta el, nem hiszi, hogy a hadseregre nagyobb befolyással lesz, mint Kossuth?«

Bixio igen helyesen következőleg válaszolt: »Elég régi s őszinte barátságunk, hogy ön ne higyje, miszerint szándékom önnek udvarolni. Mondja csak, mit gondol: népszerübb-e Olaszhonban ön (Cavour) mint Lamarmora tábornok? Tegyük fel, hogy egyrészt Lamarmora a katonasághoz felhivást intézne, másrészt ön azt mondaná: megcsaltak, nem tartották meg az igéreteket. Nos, kinek szavára hallgatna az olasz nemzet inkább?«

Ez Cavourra benyomást tett.

Még egyet emlitek a köztem és Cavour közti beszélgetésből.

Cavour: Mi Turinban egy bizottságról beszéltünk, melynek Kossuth, Klapka, stb. volnának tagjai. Nem gondolja ön, hogy egy ily bizottság hatással lehetne az osztrák hadsereg magyar elemeire?

Én: Igen, ha Kossuth ur elfogadja. Mire számithat ön e tekintetben a felől ön valószinüleg tájékozva van, de véle-

ményem szerint veszélyes volna e hatást tulbecsülni. A magyar ezredek csakis akkor fognak tömegestől hozzánk állani, ha a nemzet már tényleg fegyverben áll az osztrák ellen.

— — — — — — — — — — — —

Cavour nincs megelégedve a császárral. Ez olyformán van, mint egy adós, a ki nem tud fizetni. Cavour nem akar ráállani a lefegyverzésre. Már menni akart, de a császár megkérte, maradjon még holnap.

— — — — — — — — — — — —

(Aláirva) Szarvady.

XXVII.

Kossuth — Szarvadynak.

— *Megjegyzések a Cavourral folytatott beszélgetésre.* —

London, 1859. april 2.

(Kivonat.) Jelentését, valamint eljárását, melyre vonatkozik, nagyon köszönöm. — Nagy lépés az előre, hogy a dolgok a fonák irányból helyes kerékvágás felé vannak terelve. Csak a következőket kell figyelmébe ajánlanom.

1. Nagyon koczkáztatott dolog volt Cavour előtt azt helyezni kilátásba, hogy nincs magyar az emigráczióban, a ki tiz ezer főnyi segédsereget elegendőnek nem tartana arra, miszerint vele a tengerparttól Magyarországba hatolni vállalkozzék. — Az osztrák gyanitja, hogy ha olasz háboru lesz, a dalmát partok hosszában is megtámadtathatik. Ez a dolog természetében fekszik; a történelem is, a hadtan is reá mutat. Az osztrák tehát erődit mindenütt Fiumétól Kattaróig s ott már 30 ezer embert összpontositott. — Princzipiális térre kell szoritkozni s részletekbe most még nem ereszkedni. Háboru esetén nekik szükségük lesz Magyarország közreműködésére, Magyarország pedig nem fog mozdulni, ha oda sereget nem küldenek. E mellett kell maradni. Ha ezt el nem fogadják, nem a szám vagy szállitási nehézségek miatt nem fogadják el, hanem mert nem akarják a magyar függetlenséget a háboru koordinált czéljául kitüzni, s magukat vele azonositani; — ha pedig ezt elfogadják, meglehet ön győződve, hogy ha mi beérnők is tiz ezer emberrel, ők nem érnék be; s annyit küldenének, a meny-

nyit a körülmények szerint szükségesnek tartanak, miszerint zászlójuk dicsőségét ne kompromittálják.

2. Cavournak azon mondása, hogy »sereget nem küldhetnek Magyarországra, hanem a románokkal kell megegyeznünk s Magyarország azon oldaláról cselekednünk,« egészen leleplezte azt miként szeretnék ugyan, hogy Magyarország felkeljen, mert habár leveretnék is, ez nekik hasznos diverzióul szolgálna, (s azért készek titokban pénzt s fegyvert adni az emigrácziónak,) de a magyar függetlenség ügyével magukat azonositani nem akarják, még csak szinét is szeretnék annak magukról eltávolitani, hogy forradalommal fognak kezet. Arra számitnak, hogy ha felkelésünk erőre kap, az osztrák hajlandóbb lesz engedményekre Olaszországban, ha pedig leveretünk, ők mossák kezüket, nincsenek kompromittálva Európa előtt, — ők nem tehetnek róla, hogy a magyar fel akarta használni a háboru alkalmát; szerencsére »a forradalom leveretett.«

Ohajtanám, hogy Bixio ur, ki Cavourral oly bizalmas lábon áll, adja értésére ez utóbbinak, miként én belátok kártyájukba s nem megyek bele a hálóba. — Érdek határoz. Vessenek számot érdekeikkel, de arról legyenek meggyőződve, hogy ha sereget nem küldenek, Magyarország nem fog felkelni. Erről jót állok.

3. Én nem kivánom azt, hogy nekem a császár irjon. Én hazámnak a megcsalatás ellen biztositását nem szavakban, nem irásban, hanem tényekben keresem.

4. A mit a köztem s Mazzini közt fennálló viszonyra nézve mondott ön Cavournak, az egészben helyes. — Én e viszonyt bizonyosan soha sem fogom desavouálni; hanem mint tényt emlitem, hogy Cavour nem jól van értesitve. Én soha sem voltam Mazzini lapjának egyik szerkesztője. Nevem nem szerepel, nem szerepelhet a munkatársaké közt. Viszonyom e lappal mindössze is annyiból állott, hogy Mazzini felszólitásának engedve, irtam két czikket, vagyis inkább egyet két fejezetben, ily czim alatt »visszatekintés és kilátás.« De ez a jelen háborus kilátások előtt történt; a mióta a bonyodalmak megindultak nem irtam egy betüt sem, s nevem nem jelenik meg semmi névsorozatban. Ha erre nézve Bixio ur szives lesz Cavour grófot felvilágositani, nagyon lekötelezne,

ha figyelmeztetné, hogy a Mazzinivali viszonyomra, mint valami komoly nehézségre hivatkozást különösnek találom, mert én ekkorig nem voltam szerencsés Piemont irányában magamat lekötelezettnek érezhetni. 1851-ben a turini kormány egyenesen elutasitotta egy angol ügynök által megkisértett közeledésemet; még szerződést is kötött dezertoraink kiadása végett az osztrákkal s azt nagy sajnálatomra végre is hajtotta. — Természetes, hogy a kormányoknál sehol sem látván kilátást hazánk felszabaditására, az európai forradalom szolidaritásában kerestem támaszt. Ok nélkül pedig viszonyát senki sem szakitja meg. — Fogjanak velünk kezet, segitsenek hazánk függetlenségét visszaszerezni s Mazzini maga is igen természetesnek fogja találni, hogy azzal fogok kezet, a ki e czélra segitséget nyujt. Hogy erre mindig kész vagyok, azt neki sokszor megmondottam.

Kossuth.

* *
*

Emlékiratom megismertetésével annyi mindenesetre el lett érve, hogy mind Cavour gróf, mind Napoleon herczeg s általa a francziák császárja tisztába jöttek azirant, miként Magyarországnak idegen czélok végett puszta eszközül felhasználhatására hiába számitanának, mert azt megakadályozni tehetségemben is van, el is vagyok határozva.

Sok változott azóta, Magyarországból Cziszlajthánia, — én belőlem pedig a hontalanságra kárhoztatottból kitagadott lett; — de még most is lelki megnyugvásomra szolgál a gondolat, hogy szülőföldemet az idegen érdekeknek áldozatául esés veszélyétől akkoron megmegmenthettem.

De ez csak negativ eredmény volt. A pozitiv czélnak, melyre törekvéseim intézve voltak, el vagy el nem érhetése felől mindaddig nem igen reméltem tisztába jöhetni, mig azon alapkérdés el nem határoztatik, hogy kongresszus lesz-e s kongresszus által béke; — vagy pedig háboru?

Ez pedig az utolsó perczig annyira bizonytalan volt, hogy még maguk az érdeklett felek sem tudták hányadán vannak.

A mint az ember most azon nyugalommal, melyet husz évi időköz magával hoz, a diplomácziai okiratokat olvasgatja, lehetetlen nem mosolyogni a felett, hogy ugyanazon dolgot minő különböző szinben látták a különböző diplomaták; mennyire igaz, hogy diplomácziai körben nem szokás igazat beszélni, s mennyire nem jól tudták még maguk a legavatottabbak is, — még maga Cavour is, — hogy tulajdonképen mi fog történni.

Lord Malmesbury angol külügyér táviratilag értesitette *Loftus* lord bécsi angol nagykövetet márczius 31-én, hogy *Cavour* gróf oly féktelenül erőszakosan beszélt Párisban, miszerint kijelenté, hogy minden kongresszus daczára ő el nem áll a háborutól (he will have war in spite of the congress).

Sir *James Hudson* angol követ Turinban pedig ápril 3-ikáról azt irta főnökének, hogy *Cavour* nagyon »békés és engesztelékeny« érzelmekkel jött vissza Párisból; hogy biztosan reméli, miként a kongresszus sokat fog tenni (would go far) arra, hogy Olaszországban az elégedetlenség csillapodjék (tehát sir *James* szerint *Cavour* ép azon kongresszusban hitt és remélt, melynek még eszméjét is lelkéből gyülölte, s melynek megakadályozására minden lehetőt elkövetett, aminthogy valóban meg is akadályozta), sőt *Hudson* még azon tudósitással is megörvendeztette főnökét, miként *Cavour* gróf »nagyon örvendett, hogy az angol tory-miniszterium a parlamenti reform kérdésében megejtett alsóházi szavazat folytán le nem mondott,« (már t. i. azon tory-miniszterium le nem mondásának örvendett, mely oly határozott osztrák-barát volt, s melynek vezérelve az

volt, hogy Ausztriának olasz birtokai sérthetlen szentség jellegével vannak felruházva, melyhez nyulni nem szabad!!)

Aztán hogy a hiteles diplomacziai tudósitásokból semmisem hiányozzék, lord *Cowley* párisi angol követ értesitette főnökét ápril 5-én, miként a leghatározottabb biztositékokat vette gróf *Walewskytől*, hogy Cavournak nem sikerült a francziák császárját azon »határozatában« megingatni, hogy a béke fentartassék. — Ellenben *Cavour* márczius 29-ről ezeket irta *Lamarmora* tábornoknak: »az olasz kérdés hibák és szerencsétlen körülmények következtében oly rosszul lett bevezetve, a mint csak lehet. Majd megmagyarázom Turinban. Időközben ime benyomásaim:

A háboru kikerülhetlen.

Késleltetni fog legalább két hónapig.

A háboru nemcsak a Pónál, hanem a Rhenusnál is lesz.

Miszerint a háborunak szerencsés eredménye legyen Piemontra s Olaszországra, a lehető legnagyobb erőfeszitésre kell készülnünk. A francziák akaratjuk ellenére (contre leur gré) belevive (entrainés) a háboruba, sohasem bocsátanák meg nekünk (Piemontnak), ha a vállalat terhének legnagyobb része az ő vállaikra esik. Jaj nekünk, (malheur à nous) ha egyedül a francziák által diadalmaskodunk. Általános háboru esetén csak ugy menthetjük meg hazánkat, ha jobban verekszünk mint ők, s ha nagyobb erőt állitunk fegyver alá, mint ők.«

Igy gondolkozott Cavour, bizony pedig sem általános háboru nem lett, sem a Rhenusra nem terjedt ki, sem két hónapig nem lett késleltetve, sem jobban (bár hasonlag jól) nem verekedtek, mint a francziák, sem a

legnagyobb erőfeszitést nem tették, sem több erőt nem állitottak fegyver alá (sőt távolról sem annyit állitottak), — — hanem az eredmény sem volt ám olyan, a minőt vártak. De a dologban a legkülönösebb az, hogy daczára a kötött titkos szerződéseknek, daczára a kiáltványoknak, melyek »az alpesektől az ádriai tengerig« igértek felszabaditást az olaszoknak, és daczára a velünk való alkudozásoknak, melyek az osztrák hatalom végleges megtörésének szándokát sejteték: a háboru eredménye szórul-szóra az volt, egy hajszálnyival sem volt sem több, sem kevesebb, mint az, a mit *Mieroslawszky* lengyel tábornok *Irányi* Dániel barátomnak még 1858. deczember 7-én megmondott (lásd fentebb 87. lap). — Tehát egy lengyel számüzött többet olvasott a »személyes politika« végzetének könyvében, mint Európa összes diplomácziája! — — Igy alakulnak a »nagy« események! Igy iratik a történelem! És ily megbizható mesterség a diplomáczia! »Soyons plutôt maçons,« szokta a franczia mondani: »Csapjunk fel inkább kőmivesnek!«

A háboru keletkezéséről az 1-ső fejezetben nyujtott vázlat feleslegessé teszi, hogy a háboru kitöréseig a politikai viszonyoknak napról-napra változott habzásai közben váltott levelezés előadását folytassam.

A háboru végre is kitört, hanem az emlitésre méltó, hogy a pohár kicsordulását egy oly csepp idézte elő, melytől azt várni alig lehetett volna.

Midőn az angol kormány egy perczig sem pihenő erőködéseinek már-már sikerült a kongresszus összejövetelének utjából minden akadályt elháritani, *Cavour* gróf Massimo d' Azeglio őrgrófot április hóban Londonba küldötte.

Az angol külügyér azzal biztatta magát, hogy d' Azeglionak »specziális missziója« lehet valamely oly elfogadható (fair) javaslatot tenni Szárdinia részéről, mely a nehézségek megoldására vezethet (*Malmesbury — Loftushoz* Bécsbe 1859. ápril 14.) s ugy látszik kissé restelte, midőn kisült, hogy bizony d' Azeglio semmi ily speczialis misszióval nem volt megbizva, hanem inkább csak amugy általában kivánt az angol kormány érzelmei felől biztos tudomást szerezni. (*Malmesbury — Cowleyhoz* Párisba 1859. ápril 21.) Hanem én ugy látom, hogy a turini küldött nem tartotta hivatásának feltárni az angol külügyér előtt, hogy tulajdonkép mit akar kieszközölni; mert neki feladata nem az volt, hogy béke felé terelje a dolgokat, hanem inkább az, hogy akadályokat gördítsen a kongresszus elébe, melynek összejövetelét az angol kormány nyomása már-már kikerülhetlenné tett. — És ez d' Azeglionak sikerült is. A dolog ugyanis akként állott, hogy a kongresszus összejövetelének főbb akadályát Ausztriának azon makacsul fentartott követelése képezte, hogy Szárdinia előzetesen fegyverezzen le. — E kérdés sokféle változatokon ment keresztül; — kölcsönös lefegyverzés Ausztria és Szárdinia részéről; — ez utóbbinak biztositása megtámadtatás ellen; — általános lefegyverzés, Francziaországot is beleértve stb. — *Cavour* minden oldalról erősen szorongattatva, végre *Napoleon* herczeg tanácsára (ki ez alkalommal is erős támasza volt a piemonti politikának a *Walewskiféle* politika ellenében) ápril 17-kén azt felelte: hogy elfogadhatná Francziaország példájára az általános lefegyverzés elvét, ha Szárdinia a nagyhatalmakkal egyenlő lábon vehetne részt a kongresszusban, — de e nélkül nem. — Az angol kormány ezt az akadályt is elháritani törekedett, — azt hozván javas-

latba, hogy Ausztria Francziaország és Szárdinia részéről »előzetes, általános, valóságos és együttes« lefegyverzés legyen; — hogy ennek végrehajtását hat biztos eszközölje, kik közül az öt hatalom mindenike, és Szárdinia is egyet-egyet nevezend; hogy mihelyt e bizottság összeül, az öt nagyhatalom nyissa meg a kongresszust, s kezdje meg a tanácskozást a politikai kérdések felett; — de az olasz államok képviselői (tehát Szárdiniáé is) hivassanak meg az eleve megnyitandott kongresszusban együtt ülni a nagyhatalmak képviselőivel, ép ugy mint a laibachi kongresszuson történt 1821-ben. — Ez ápril 19-én hozatott javaslatba. És volt dolga a távirdának »les télégrammes se succédent avec rapidité« — mint *Pelissier* (Malakoff) magát kifejezte. — A franczia kormány a javaslatot nyomban (20-án) elfogadta; s erős nyomást gyakorolt Turinra is. Meg kellett magát adnia; de volt még egy reménysugár. — Piemontban vagy tizenkétezer önkéntes volt fegyver alatt Olaszország minden részéből. *Cavour* utasitotta *d' Azeglio* őrgrófot, iparkodjék az angol kormányt »kapaczitálni«, hogy ezt a tizenkétezer embert a katonai fegyelem alól feloldva, máról holnapra a kövezetre dobni annyit tenne, mint a forradalom vészharangját meghuzni Olaszországban. Ez nem politikai kérdés; ez a közrend és nyugalom kérdése; — hát ezeket nem lehet a lefegyverzésbe befoglalni? — Az angol kormány »kapaczitáltatni« hagyta magát. Megirta »kategoricze« Bécsbe, hogy ezt a lefegyverzési részletet nem tanácsolhatja Szárdiniának. Ez olajat öntött a bécsi udvar boszut forraló indulatának tüzére. — Ő nem ül egy asztalhoz Szárdiniával. Neki Szárdinia feltétlen lefegyverzése kell. Az önkénteseket el kell bocsátani. Ő ezt követeli. — Elküldte az ulti-

mátumot Turinba — — és kongresszus helyett lett háboru.«

Mialatt béke és háboru a sors mérlegében libegtek, valahányszor háboru felé hajlott a valószinüség, közeledéseket tapasztaltam. Kérdések tétettek, hogy mit csinálok? hajlandó volnék e ezt s amazt megtenni? nem akarnám-e jegyzékbe foglalni kivánataim részleteit? Az érintkezések Napoleon herczeggel *Bixio* által folytonosak voltak, ki a fordulatok felől *Szarvady* utján folyton tudomásban tartott, s viszont általa nézeteim felől értesitve lőn. Ápril 29-én a herczeghez menvén, Teleki Lászlót és Klapka tábornokot a váróteremben találta. Teleki miután Klapkával magyarul pár szót váltott, e szavakkal fordult *Bixiohoz*: »véleménykülönbségeinknek végök van, s tökéletesen készek vagyunk Kossuthtal együtt működni.«

Bixio feleletül sok szerencsét kivánt, s be menvén a herczeghez, interpellálta, megfontolta-e a magyar dolgokat, s nem találja-e az időt elérkezettnek, hogy Kossuth Párisba meghivassék?

A herczeg a legmelegebb rokonszenvvel nyilatkozott Magyarország felől; igen közel látta lenni az elhatározó pillanatot, de még nem szólhat oly bizonyossággal mint kivánja, mert nem csak azt óhajtja mondhatni, hogy minden erőködéssel azon van, miszerint Magyarország érdekei is felkaroltassanak, hanem azt is, hogy a császár mennyire hajlandó menni; s e felől teljesen bizonyosat még nem mondhat.

Ez ápril 29-én történt, s Napoleon herczeg jóindulatu érdeklődésének eredménye az volt, hogy május 3-án *Teleki* László, *Klapka* György, *Bethlen* Gergely és *Puky* Miklós Párisból Londonba jöttek.

Teleki és *Klapka* tudtomra adták, hogy Napoleon herczeg által, a császár tudtával és megegyezésével, — meg vannak bizva engem megkérni, mennék személyes értekezés végett Párisba.

Megbeszéltem barátaimmal a feltételeket, melyeknek alapján hazánknak a háboruban részeltetése felől a franczia hatalommal egyezkedni kész vagyok.

Barátaim egyetértettek nézeteimmel.

A meghivást elfogadtam.

Még aznap este együtt utnak indultunk Páris felé.

Ihász velem jött.

George Brown név alatt utaztam. Meg voltak téve a rendelkezések, hogy utamban kutatásokkal, nehézségekkel ne találkozzam.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth utja Párisba. — Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. — A magyar nemzeti igazgatóság első ülésének jegyzőkönyve.

Kossuth két levele nejéhez.

1.

Páris, 1859. május 4.

Kedves lelkem, angyalom!

Keserves tengeri utunk volt. Amerikai összes tengeri utunk nem kinzott meg oly keservesen, mint ez a kétórai ut. Még ma este sem vagyok jó rendben. Azonban egy éji alvás majd rendbe hoz mindent.

De volt más kontretempszünk is. Utlevél nélkül jövén, szükség volt a passzusvizsgálónak annyit mondani, hogy én vagyok az a George Brown, a ki iránt rendeletet kellett kapnia. Kapott is, s nem is mert felnézni, hanem fejet hajtva mondta: »Bien, bien, connais«, — s mentünk. De nem akartam, hogy ezt mások hallják, azért utolsóknak maradtunk a jelentkezéssel, midőn a többi nép átment a vizsgálaton. Időközben a vonat elment, s mi Calaisban maradtunk; csak ma reggel 8 órakor indulhattunk, ide este 5-kor érkeztünk, 6-ra vergődtünk helyre. — Klapka és Teleki átöltözvén, mindjárt mentek a Palais Royalba, de már ebédeltek, s igy a mai nap elveszett. Csak holnap reggel tudom meg mikor beszélhetek én az illetőkkel.

Most 11 óra van, megyek aludni; nem zavar álmomban a most érkezett hir (nem tudom: hiteles-e?), hogy a francziák avant-garde-ját megverték s Bourbaki tábornok elesett. *) — Annál nagyobb szükség lesz a magyarra.

---

*) Hamis hir volt. B o u a t tábornok (nem elesett, hanem) halt meg Susában.

Tisztában vagyok magammal a feltétek iránt.

Téged kedves angyalom, szivem egész szerelmével kérlek, emeld föl lelkedet a körülmények szinvonalára; fontold meg, hogy ha tettre kerül a dolog, csak oly feltétek alatt kerül, mely egész mult életünk legvérmesebb reményeit tulhaladja, s hogy előitélet nélkül szabad hinnünk, miként valamely rendeltetésnek kell kötve lenni igénytelen életünkhöz, melyet az események folyama annyi viszontagságokon keresztül ily csodálatos viszonyba vezetett. Tartson fel e hit, s annak tudása, hogy nincs szivedben oly érverés, mely az én szivemben végig nem lüktetne.

Csókollak ezerszer lelkem, angyalom, s csókolom gyermekeimet. Jó éjszakát kedveseim.

Lajosod.

2.

Páris, 1859. május 5.

Éjfél után két óra — most jövök a császártól. Közel két óráig tartott az értekezés; rajtam kivül csak a herczeg volt jelen. Nem tartom tanácsosnak: irni, mit s mikép. Elmondom. Szombaton indulok vissza hozzátok kedveseim; reggeli, vagy csak az esti hajóval mehetek-e? még nem tudom, mert még holnap a herczeghez megyek $3^1/_2$-kor s még némely rendelkezni valóim lesznek.

Egyben biztos lehetsz: nem tágitottam s nem tágitok. Vagy nem lesz meg a dolog, vagy ugy lesz, hogy te is azt mondandod: de már igy csakugyan jól van a dolog.

Nem gondolnád: az egyetlen nehézség nem a feltételekben, hanem az angolban van. E nélkül minden ugy menne, mint a vajas kenyér.

Pulszky készüljön dolgaival; alkalmasint keletre fog menni egy időre.

Most pedig lefekszem, mert reggel 7 órakor már Bixio lesz nálam; ámbár fenmaradhatnék, mert képzelheted, hogy nem alhatnám.

Ölellek forró szeretettel. Lajosod.

* * *

A levélben nem közölhetett értekezések leirása itt következik:

Párisi utam 1859. május 3—8.

Elöleges értekezés Napoleon herczeggel május 5-én.

Teleki Lászlóval és Klapkával a délelőtti órákban mentem a herczeghez. A szokásos udvariaskodások kölcsönös kicserélése után helyet foglalván, a herczeg köszönetet mondott nekem a császár nevében is, hogy meghivásuknak engedtem; kinyilatkoztatta, hogy a háboru az osztrák ellen komoly horderejü határozat; a császár óhajtja, hogy a magyar nemzet ez alkalmat függetlenségének visszaszerzésére felhasználja, s ebben segitségünkre is akar lenni; tehát beszéljük meg a dolgot tartózkodás nélkül; ismertessem meg nézeteimmel: hajlandó vagyok-e e czél végett közreműködni és minő feltételek alatt? Ő jelentést fog tenni értekezésünk felől a császárnak; óhajtja, hogy jelentésének tárgya olyan lehessen, miszerint a császár magát indittatva találhassa engem személyesen biztosithatni, hogy nézeteimet elfogadja. Kér: legyek meggyőződve, hogy ő (a herczeg) hazám ügye iránt a legmelegebb rokonszenvvel viseltetik s hogy szerencsésnek fogja magát érezni, ha a derék magyar nemzet javára a császárrali egyetértésünket közbenjárásával előmozdithatja.

Én: Hálával fogadom herczegséged nyilatkozatát s köszönetet mondok a rokonszenvért, melynek hazám iránt kifejezést adni méltóztatott; én erre nagy becset helyezek, mert a rokonszenv ily helyről hazámra áldássá válhatik. Hanem engedje herczegséged remény-lenem, miként egyet fog velem abban érteni, hogy politikában végre is érdekek határoznak; én tehát arra helyezem a fősulyt, hogy miután a császár jónak látta az olasz kérdést, mely annyi nyugtalanság kutforrása,

felkarolni s az olasz nemzetiség kiolthatlan legitim vágyainak kielégitése végett magát háborura határozta el az osztrák ellen: a császár e nemes vállalatánál érdekeink találkoznak, — ellenségünk közös. Ha a császár hathatós segitségével a magyar nemzetnek lehetővé teszi, hogy népjogellenesen félbeszakitott függetlenségi harczát ujból fölvehesse, ez által a saját háboruját érezhetőleg megkönnyiti s győzelmét a chanceok fokáról a bizonyosság fokára emeli, Magyarország függetlenségével pedig a czélnak, mely végett magát háborura határozta, állandóságot szerez, mert ha az osztrák kiüzetik is Olaszországból, nincs kétség benne, hogy kedvező alkalommal oda visszatér, ha Magyarországnak ura maradván, annak erejével saját nagyravágyó czéljaira rendelkezhetik. Magyarország függetlensége Olaszország függetlenségének Ausztria ellenében épugy szükségszerü komplementuma, garancziája, mint Magyarország függetlenségi harcza az Olaszország függetlenségeért vivandott harcznak leghatályosabb segitsége. Én ez érdektalálkozást tekintem kiindulási pontnak, de épen azért csak azon esetben lehet reményem herczegségeddel és a császárral egyetértésre jutni, ha az iránt kellőleg biztosittatom, hogy a császár politikájában Magyarország nemcsak mint eszköz, hanem mint czél — mint koordinált czél — is helyet foglal. Mielőtt tehát további fejtegetésbe bocsátkoznám, engedje meg monseigneur! hogy felvilágositást kérjek a felől: hogy mik a császár szándokai (quelles sont les intentions de l'Empereur) Magyarországra nézve?

Herczeg: A császár szándoka az, hogy Magyarország független állammá legyen. Más szándoka nincs. Tiszteletben kivánja tartani a magyar nemzet souverain jogát: magáról rendelkezni. Belügyeibe nem akar

avatkozni, csak egyet kivánn kikötni: azt, hogy ne állitsanak köztársaságot, hanem maradjanak az alkotmányos monárchiánál. Ezt, miután monárchákkal egyezkednek, szövetkeznek, remélem, természetesnek fogja ön találni.

Én: Nagyon természetesnek találom. Különben is az alkotmányos monárchia egészen megegyezik nemzetem hagyományos érzelmeivel. Magyarország egész multja monárchikus s egy ezredéves történelem mély nyomot vés a nemzet jellemébe. Én magam republikánus vagyok, de mindenekfelett hazafi vagyok. Hazámat fölibe helyezem elméleteimnek. Én azt gondolom: az érdekeket nagyságuk szerint kell sorozni. A magyar kérdés nemzeti és állami lét vagy nemlét kérdése. Ez a főérdek, mely minden mást dominál. A kormányforma másodrendü tekintet. E nézet által vezéreltetve, én 1849-ben magam hoztam javaslatba: tegyük bele a függetlenségi nyilatkozatba, hogy a kormányforma végleges megállapitásánál az európai helyzet exigencziáihoz fogunk alkalmazkodni. Ezt a nemzet egyhangulag elfogadta. Az európai helyzet exigencziája, s különösen az, hogy monárchákkal szövetkezünk, határozottan az alkotmányos monárchiára utal. Én tehát a császár e kikötését minden rezerváta nélkül elfogadom, s biztosithatom herczegségedet, hogy nemzetem is el fogja fogadni közértelemmel. Hanem, miszerint irányt adhassunk a közvéleménynek hazánkban, óhajtanám tudni ki az, a kinek magyar királylyá megválasztatása a császár tetszésével leginkább találkoznék?

Herczeg: A császár ezt egészen tetszésükre bizza. Neki nincs e részben semmi specziális óhajtása.

Én: Nekünk természetesen eszünkbe sem juthat a magyar koronáról rendelkezni akarni. Nincs hozzá jo-

gunk. Hanem én ismerem nemzetemet. Tudom, hogy a háladatosság jelleméhez tartozik. S minthogy, ha mostani egyezkedéseink folytán Magyarország függetlenné lesz, ezt a császár pártfogásának, ezt viszont herczegséged közbenjárásának fogja köszönhetni, nem tartózkodom azon meggyőződésemnek adni kifejezést, hogy nemzetem herczegségednek fogja Szent István koronáját felajálani.

Erre a herczeg, ki velem szemben ült egy asztalkánál, felállott székéről, mélyen meghajtá magát s ezeket mondá:

»Mélyen érzem e megtiszteltetés becsét s igen nagyon köszönöm. Hanem kérem önt, ne legyen erről szó közöttünk s ne emlitse ezt ön a császár előtt sem, ha majd vele szólani fog. Mi Bonaparték sokat tanultunk nagybátyánk történetéből. Megtanultuk nemcsak azt, hogy mit kell, hanem azt is, hogy mit nem kell tennünk. Ez utóbbiak sorába tartozik az is, hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalicziókat idézhetne fel ellenünk. És engedje ön kimondanom, hogy a franczia császári trónus olyasvalami, miszerint azt még szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve koczkáztatni.*) Hát ne legyen erről szó közöttünk. Hagyjuk annyiban. Menjünk a dolgok praktikumára. Mondja meg ön, mit kiván? mire van szükségük, miszerint a magyar nemzetet fegyverbe állithassák s az olasz háboru alkalmát függetlenségi harczuk ujbóli felvételére felhasználhassák?«

Én: Tehát jó. Engedelmeskedem herczegséged akaratának. Hagyjuk a jövendő gondját a jövendőnek. Menjünk a dolgok praktikumára.

---

*) Lásd a fejezet végén az ide vonatkozó jegyzéket.

Engedje meg, monseigneur! hogy a helyzet tisztázása végett bevezetés gyanánt állásomat konstatáljam Multam, azt hiszem, eléggé ismeretes herczegséged előtt is, miszerint ne legyen szükségem azon állitásomat indokolnom, hogy az én hozzájárulásom nélkül emeute-öket lehet megkisérleni — csakis megkisérleni — Magyarországon, hanem a népet akként felkelteni, hogy felkelése általános nemzeti forradalom erejével birjon, nem lehet. Ez a multaknak természetes következése, melyen én ha akarnám sem változtathatok és következése annak, hogy a mig én élek s magam magamat politikailag vagy erkölcsileg nem nullifikálom, Magyarország függetlenségének ügye az én nevemmel és személyemmel annyira azonositva van és marad a magyar nép érzelmeiben, hogy, ha az én hozzájárulásom nélkül szólittatnék fel a magyar nemzet forradalomra, a felszólitás minden bizonnyal kétkedéssel és bizalmatlansággal találkoznék a tömegeknél; a nép azt mondaná: gyanus dolog ez, mert ha jó volna, Kossuth részt venne benne; várjuk be, hogy mit mond hozzá ő.

Hogy a helyzet ilyen, arról meg vannak győződve jelenlevő barátaim is, kik herczegségeddel és a piemonti kormánynyal az érintkezéseket inicziálták s nem gondolok csalatkozni, midőn azon feltevésnek adok kifejezést, miként a helyzet felismerésének köszönhetem azt is, hogy nekem, ki előtt a kontinens ekkorig zárva volt, most itt Párisban herczegségeddel értekeznem szerencsém van.

Császári fenséged csak igazságot fog nekem szolgáltatni, ha ténynek venni méltóztatik, hogy nekem semmi személyes czéljaim nem lévén, én e helyzetet nemcsak nem ambiczionálom, sőt a hozzákötött nagy felelősségnél fogva igen sulyos tehernek tekintem.

De mint becsületes hazafi kötelességemnek tartom annak elfogadásától nem vonakodni, mert akként vagyok meggyőződve, hogy mig valaki másnak alkalma nem nyilik engem a nép bizalmában remplászirozni, senki más nem tömörithet annyi erőt a függetlenségi zászló körül, mint a bizalomnál fogva, melylyel a nép megtisztel, én tehetem.

Ezeket a helyzet konstátálása végett előrebocsátva, nem szükség indokolnom azt, hogy e helyzet reám igen nagy felelősséget hárit. Ha valakinek a világon, nekem bizonyára nem szabad nemzetem vérével és sorsával könnyelmüen játszani. Irtózatos gazság volna tőlem, ha én hontalanságom természetes aspiráczióinak engedve, a magyar nép bizalmával visszaélnék s hazámat bajba sodornám. Nekem elengedhetlen kötelességem, az oly igen sokat szenvedett s folyvást szenvedő nemzetet megóvni attól, hogy czéltalanul oly mozgalmakba sodortassék, melyek csak szenvedéseit növelhetnék, s egy sikertelen felkelés által jövendőjét hosszu időkre, talán örökre kompromittálnák. Nekem csak azon esetben szabad Magyarországon forradalom előidézéséhez hozzájárulnom, ha jó lélekkel azt mondhatom a nemzetnek: ime oly helyzetet, oly chanceokat biztositottunk számodra, hogy hazánk függetlenségének kivivása csakis a te saját elhatározásodtól függ.

Ebben velem Teleki és Klapka barátaim tökéletesen egyetértenek. S azért császári fenségednek azon kérdésére: mit kivánunk? mire van szükségünk, miszerint nemzetünket felszólitsuk és reábirjuk, hogy az osztrák elleni háboruhoz függetlenségi harczának megnyitásával hozzájáruljon? — én ugy magam, mint jelenlevő barátaim, az összes magyar emigráczió, sőt a magyar nemzet nevében is ezt adom feleletül: miként

nekünk mindenekelőtt és mindenek felett materiális garancziákra van szükségünk, hogy Magyarország felkeltésével nem pusztán taktikai diverzió czéloztatik a végett, hogy az osztrák ereje megoszlattassék s ez által a győzelem Olaszországban megkönnyittessék; biztositékokra van szükségünk, hogy mind a császár, mind Viktor Emánuel király Magyarország függetlenségét e háborunál az olasz czéllal koordinált czélnak fogadják el s ez elfogadást isten és világ előtt tettleg konstatálják; biztositékokra van szükségünk, hogy ha ez alapon Magyarország az osztrák ellen fegyvert fog, nem fog cserben hagyatni s győzelem esetében Olaszországra nézve béke nem fog köttetni a nélkül, hogy Magyarország az osztrák ház uralma alól kivétetnék s független állammá tétetnék.

Mi ezeknek biztositását »conditio sine qua non«-nak tekintjük s elengedhetlen hazafiui kötelességünknek tartjuk herczegséged előtt változhatlan elhatározásunk gyanánt kijelenteni: hogy csak e feltétel alatt ajálkozhatunk közreműködni, miszerint a magyar nemzet az osztrák elleni háboruban részt vegyen.

Ha e biztositékokat a császár nem vélné megadhatni, szivünk vérzeni fog a felett, hogy e gondviselésszerü alkalmat hazánk javára felhasználnunk nem engedtetett, de számkivetésünk homályába visszatérve azon tudatban fogunk vigasztalást keresni, hogy ha nem használhattunk is hazánknak, legalább megóvtuk attól, hogy idegen czélok végett szenvedésekbe, szerencsétlenségbe sodortassék.

Teleki és *Klapka* kijelentették, hogy előadásommal tökéletesen egyetértenek.

Napoleon herczeg, ki feszült figyelemmel és szembetünő megindulással hallgatott, kis szünet után ennyit

felelt: el kell ismernem, hogy ez érzelmek önök hazafiságának becsületére válnak, hanem emlékeztetem önöket, miként már kijelentettem, hogy a császárnak határozott szándokában van az, hogy e háboru Magyarország függetlenségére is vezessen; és azt gondolom, hogy ha a császár önt ez intervencziója felől személyesen is biztositandja, ebben megnyugvást találhatnak.

Én: Bizonyosan találnánk is, ha csak mimagunkról volna szó: teljes megnyugvással tennénk le sorsunkat a császár kezeibe. De itt hazánkról van szó. Nekünk hazánk érdekeivel kell számolnunk, s ezekkel számolva, nekünk tényekre van szükségünk, melyek alapot nyujtanak nemzetünknek arra, hogy a mi megnyugvásunkban osztozhassék. Nekünk nagy örömünkre válik egy oly hatalmas uralkodó részéről, minő a francziák császárja, e szándok felől magunkat biztosittatva látni, hanem lehetetlen hogy eszünkbe ne jusson, hogy Magyarország szabadságharczi történelmében a Tuilleriák ily jóakaratu intencziói már más időkben is előfordultak, de valósitásuk elmaradt; nem mintha a szándok nem volt volna őszinte és határozott, hanem mert valósitásukra a közbejött viszonyok kedvezőknek nem itéltettek. — Ez most is megtörténhetnék. Az események fordulatait senki sem láthatja előre. De hazánkra nézve nem csak jelenét sulyositó, hanem egész jövendőjét is irtózatosan kompromittáló szerencsétlenség volna, ha ezen intencziók alapján forradalmat koczkáztatna, s azután, miután ez már visszavonhatlanul megtörtént, a körülmények akként alakulnának, hogy a császár nem találhatná tanácsosnak magát ez alkalommal nagylelkü szándokának valósitásába engageálni. Ő felségétől függ megitélni, vajjon magát e valósitásba engageálhatja-e; mi csak annyit kivánunk, de ezt kötelességünknek is

tartjuk szorgalmazni, hogy a magyar forradalom iniciálása csak ugy s csak akkor vétessék tőlünk igénybe, ha és a mikor a császár nemzetünk iránt táplált nagylelkü szándokainak valósitására az időt elérkezettnek itélvén, nem talál nehézséget abban, hogy azokra nézve, miket emliteni szerencsém volt, hazánknak a kellő biztositékokat megadhassa.

Herczeg: És mik azok a biztositékok?

Én: A biztositékok, melyekhez ragaszkodni elengedhetlen kötelességünk, a következők:

1. A franczia császári zászló kibontása magyar földön, oly számu franczia hadsereg kiséretében, a minőt a császár e zászló hadi becsületének biztositására szükségesnek itélend.

2. E zászló és sereg megjelenésével kapcsolatban egy proklámáczió közzététele a császár nevében a magyar nemzethez, melyben a császár kijelenti, hogy az osztrákkal háboruban lévén, s a magyar nemzetet szövetségeseül fogadván, mint barát és szövetséges küld hadsereget Magyarországba a végett, hogy a magyar nemzetnek segitségére legyen az 1849-iki függetlenségi nyilatkozatot érvényesiteni, melyet, — ha foganatja népjogellenes intervenczió által ideiglenesen felfüggesztetett is, a francziák császárja, ki dicsőségének tartja, hogy saját trónusa is a népsouverainitás elvén alapszik — teljes jogérvényben fenállónak ismer el, minthogy a magyar nemzet egy dicsőséges harcz után, mely független államéleti képességét fényesen kitüntette, népsouverainitási jogával élve, az osztrák házat trónvesztettnek s Magyarországot független államnak közakarattal kijelentette s e jogérvényes határozata semmi ellenkező nemzeti határozat által nem lett megváltoztatva.

Ezek azon biztositékok, monseigneur! melyeket mi közreműködésünk elengedhetlen feltételének ismerünk. Hanem biztosithatjuk is herczegségedet, hogy ha e biztositékok nemzetünknek megadatnak, mi, kik a franczia zászló és hadsereg pártfogása alatt lépnénk hazánk földére azon sereggel, melyet időközben a magyar emigráczióból, magyar hadifoglyokból és szökevényekből Olaszországban alakitandunk, ha reá engedelmet, módot és segitséget nyerünk, s a császár proklamácziójára támaszkodva hivnánk fegyverre nemzetünket, kis idő alatt (nekünk van egy kis tapasztalásunk a gyors szervezkedésben) pár százezer emberből álló vitéz, lelkesült hadsereggel, s annak háta mögött egy egész nemzettel fogunk a császár győzelmére a közös ellenség ellen mondhatom: döntő sulylyal közreműködni; azt nem is emlitve, hogy nemzetünknek ily alapra fektetett felkelése disszolucziót vinne be az ellenség soraiba.

E biztositékok mellett nyugodtan néznénk minden lehető esély elé nemcsak azért, mert a francziák hatalmas császárja és olasz szövetségese e szerint isten és világ előtt a magyar függetlenségi ügygyel identifikálva volnának, a mi nemzetünket bámulatos erőfeszitésre lelkesitené, egyszersmind harczunkat ipso facto a népjog oltalma alá helyezné, hanem azért is, mert ily módon — de csakis ily módon — nekünk lehetővé tétetnék Magyarországot kis idő alatt oly állásba helyezni, miszerint nemzetünk elmondhatná: jőjjön a minek jönnie kell, sorsomnak ura vagyok.

Még csak egyet, monseigneur! Mi proklamácziónkban, melyet a császár proklamácziójára hivatkozva kibocsátanánk, természetesen tudtára adnók a nemzetnek, hogy addig, mig a nemzet kormányt alakit, (a mire fel is hivnók,) az ország kormányzatát, annak elnök-

lete alatt, kit a nemzet függetlenségi nyilatkozatában kormányzójává választott, egy bizottsági testület veszi kezébe; a dolgok gyakorlati oldalát tekintve, nagyon kivánatos volna, ha, propoziczióink elfogadása esetére erről a császári proklamáczióban is emlités tétetnék.

Herczeg: Ez, feltéve, hogy propozicziójik elfogadtattak, czélszerünek, sőt szükségesnek látszik. Csak meg kell jegyeznem, miként a császár nem szeretné, hogy valami nagyobb bizottsággal legyen dolga: az ügynek konfidencziális téren kell maradni, tehát számitok reá, hogy csak hármukkal lesz dolgunk. Van-e még valami kivánnivalójuk?

Én: Nagy megnyugtatásunkra szolgálna tudni, hogy most külintervencziótól nem kell tartanunk.

Herczeg: Azt hiszem nem. Orosz intervencziótól bizonyosan nem. Erről gondoskodva van. Ezt pozitive mondhatom.

Én: A többi, a miért még esedeznünk kell, az anyagi segély: pénz és fegyverzet rovatába tartozik. Mi szegény hontalanok vagyunk, e helyzetünkben nem fordulhatunk a pénzpiaczhoz. Ha a császár az általam jelzett alapon nemzetünket a háboruban részeltetni magát elhatározza, azt gondolom maga is kivánatosnak fogja találni, hogy a cselekvés terére minél készültebben léphessünk. Meg kell vallanom, hogy nekünk nemcsak a végett van pénz- és fegyverzeti segitségre szükségünk, miszerint idekün szervezkedhessünk, hanem otthon a majdan felhivásunkra alakulandó nemzeti hadsereg felfegyverzése s első időbeni ellátása végett is a császár kegyére lennénk szorulva addig, mig hazánk resourceaival rendelkezhetendünk. A nyerendő segitség természetesen nemzeti adósságot képezne, melynek elintézése a détaillokra tartozik. E tekintetben tehát

magunkat a császár kegyére bizva (nous remettans a la bienveillance de l'Empereur), még csak azt akarom megemliteni, hogy az előkészületek sikeresitése végett a császár pártfogására nemcsak Piemontban, az adminisztrativ közegek netaláni nehézségével szemben lehet szükségünk, hanem hazánk délkeleti szomszédságában: Szerbiában s Moldva-Oláhországban is, a minek ránk nézve rendkivüli fontosságát nem szükség herczegséged előtt fejtegetnem.

Herczeg: Ha a fődolog iránt egyetértés lesz, azt gondolom a többi nem fog nehézséggel találkozni. Én tehát azonnal jelentést teszek a császárnak értekezésünk felől. Nem kell mondanom, hogy jelentésem nemcsak hű, hanem rokonszenves is leszen. Ha a császár hajlandó lesz az ön nézeteit elfogadni, ez esetben bizonyosan szólani kivánand önnel, s ha igen, ez még alkalmasint ma éjjel lesz. Hol lesz ön található?

Én: Kiss Miklós ezredesnél a St-Dominique-utczában ebédelek s töltöm az estét; ott fogom várni herczegséged parancsát.

Herczeg: Tudom hol lakik Kiss ezredes. Ha a császár szólani kivánand önnel, elmegyek önért s magam fogom a császárhoz bevezetni.

Ugy is történt. Éjjeli 11 óra tájban a herczeg értem jött (nemeskéri) Kiss Miklós ezredeshez s a Tuilleriákba hajtattunk. A zászló-trofeákkal feldiszitett teremben, mely a császár dolgozó szobájába nyilik, a herczeg nehány lépéssel előre sietett, hogy bejelentsen. A császár azonnal az ajtóig elömbe jött, kezet szoritott szivélyesen, elmondta a szokásos »charmé de faire votre

connaissance«-t, leültünk mindhárman (a császár, a herczeg és én), kiadatott a rendelet az ajtónállónak, hogy senki se háborgasson és — beszélgettünk közel két órán át.

Értekezés III. Napoleon császárral.

1859. május 5-én éjjel.

A császár azon kezdte a beszélgetést, miként én tán még most is neheztelek reá azért, hogy midőn Ázsiából visszajöttem, Marseilleből Francziaországon végig utaznom nem engedett. Kért: higyjem el, hogy az neki nehezére esett, de kénytelen volt tenni, mert akkor oly általános volt az izgatottság, hogy tán százezerek tolakodtak volna sarkamba, mikorra Párisig érek s akadtak volna, a kik ezt kellemetlen zavargások előidézésére felhasználni megkisérlik.

Biztositottam a császárt, hogy én azt a kis kellemetlenséget rég elfelejtettem, az hazámat nem érintette, mindössze is csak nekem okozott egy kis tengeri betegséget; az én hibám, miért vagyok oly rossz tengerész. Minthogy multakról van szó, szabadságot veszek magamnak megemliteni, miként ennél nekem sokkal inkább fájt azon reményeim meghiusulása, melyeket mint hazafi az utóbbi keleti háboruhoz kötöttem. Hanem e »desappointement« a multé, a jelené a remény, hogy a mi akkor meg nem történt, a szembetünő érdektalálkozás folytán talán most megtörténhetik s esedezem is a császárnak, méltóztassék meggyőződve lenni, hogy ha ő felségében szegény szenvedő hazám megmentőjét lehetend szerencsém tisztelni, nemcsak az én részemről, hanem

minden magyar részéről is a legőszintébb hála teljes odaadására minden körülmények közt bizton számithatand.

Császár: Teljes szivemből kivánom, hogy ön hazafiui óhajait valósithassam. Szándokom megvan s biztositom önt, hogy minden tehetségemmel rajta leszek, miszerint megtörténhessék, a mit ön óhajt. Hanem sok függ a körülményektől. Ezekkel a politikában számolnunk kell. A herczeg nekem jelentést tett az ön nézetei felől. Akként értettem, hogy ön Magyarországnak a háboruban részeltetését két feltételhez köti; az egyik az, hogy én a háborut a Pó partjairól a Duna és Tisza partjaira kiterjeszszem, a másik az, hogy seregeimnek a magyar földön megjelenését egy proklamáczióval kisérjem, melyben Magyarország 1849-ki határozatára hivatkozva, az ön nemzetét mint barát és szövetséges felszólitom, hogy függetlenségi nyilatkozatát érvényesitendő, a közös ellenség legyőzésére fegyvert fogjon. Jól fogom-e fel ön nézeteit?

Én: Igenis sire! tökéletesen, s meg vagyok győződve, hogy ő császári herczegsége sokkal hivebb tolmácsa volt felséged előtt indokaimnak, melyek e határozatra vezettek, mintsem hogy azokat ismételnem szükséges legyen.

Császár: Nem is szükséges. A herczeg önnek hű tolmácsa volt; több volt: szószólója volt, »il a plaidé votre cause chaleureusement.« Én méltánylom az ön indokait. Gondolkoztam a dolog felett. A mi a proklamácziót illeti, ebben, ha a másik: a seregküldés megtörténhetik, nem igen látnék akadályt. A dolog nincs preczedens nélkül házam történelmében (az asztalhoz lép s arról egy pergament-tekercset veszen kezébe). Itt van a proklamáczió eredetije, melyet nagybátyám a magyar nemzethez intézett 1809-ben. Ismeri ön?

Én: Hogyne! Jóformán könyv nélkül tudom: »L'empereur d'Autriche, infidèle à ses traités, méconnaissant la générosité .....

Császár: Valóban igy van. Ön jó emlékező tehetséggel bir. — Tehát preczedensem van, s azon fen nem akadok, hogy ezen proklamácziónak akkor nem volt sikere. A körülmények másfélék voltak. Az, a mi 1848—49-ben történt, a szituácziót egészen megváltoztatta s én oly magyar hazafiak által lennék támogatva, kikben nemzetük bizik. Nagybátyámnál ez hiányzott. Hát ezt a pontot mint elintézettet tekinthetnők, ha az első: a seregküldés kérdése nem forogna fen, melytől amaz természetesen feltételezve van. Hanem már erre nézve meg kell vallanom: nagy akadályok állnak utamban. A legfőbb akadály Anglia. A most kormányon levő tory-minisztérium határozottan ellenséges indulatot tanusit vállalatom iránt, még magát az olasz ügyet illetőleg is. Az 1815-iki egyezményekbe kapaszkodik, melyeket mások is, de bizony én magam is meglehetősen összetépdeltünk. Hiszen azok proskribálták a Napoleonokat. S én itt vagyok. Hanem hát ürügynek jók, hogy a rosszakaratot fedezzék. Képzelheti ön, hogy ha már Olaszországra nézve is igy viselik magukat, mit nem tennének, ha a háborut a Dunához is kiterjeszteném. Hisz ez annyit tenne, mint az osztrák házat a nagyhatalmak sorából definitive kitörülni, az angol kormány pedig nagyon ragaszkodik ahhoz a dinasztiához; általában az angol politikának egyik hagyományos maximája az az antiquált fogalom, hogy az európai sulyegyennek a Habsburg-ház nagyhatalmi állására szüksége van. Okom van hinni, hogy Anglia még képes volna interveniálni is ellenem, — ezt nem riszkirozhatom. Kérem, vegye ön ezt tekintetbe.

Herczeg (közbeszól): De hát nem lehetne Angliát megnyernünk, sire? Keleten Angliának nagy érdekei vannak; hátha pl. Konstantinápolyt helyeznők neki kilátásba?

Császár (miközben czigarettjét a lámpa fölé tartja): »Il ne faut jamais vouloir l'impossible.« (Sohasem kell akarni a lehetetlent.)

Én: S valóban ez »impossible«, és nem is gondolom, hogy ilyesmire szükség legyen. Bocsánatot kérek, sire! mit kiván felséged Angliától? Azt kivánja, hogy szövetségese legyen, mint volt a Krimben, s részt vegyen a háboruban?

Császár: Oh nem; eszemben sincs; csak azt kivánom, hogy neutralitása biztositva legyen.

Én: Fel kell tennem, sire! hogy a mint a hadizeneti természetü osztrák ultimátum által a dolgok válságra kerültek, felséged kormánya bizonyosan tett lépést Londonban, miszerint tájékozva legyen, hogy minő állást szándékozik Anglia elfoglalni azon esetre, ha felséged részt veszen a háboruban. Szabad-e kérdenem, sire! ha nem kapott-e még felséged erre nézve valamely megnyugtató hivatalos nyilatkozatot Angliától?

Császár: Nem; válasz kormányom ilynemü jegyzékére még nem érkezett.

Én: A mostani angol kormány kétségtelenül nagyon szeretné Ausztriát megsegiteni, de tekintve az angol közvéleményt, annyira nem igen lehet mennie, hogy pusztán Ausztria iránti barátságból Angliát háboruba keverje, legalább addig nem, mig Anglia valamely direkt érdekének tettleges megsértésére nem hivatkozhatik. Én tehát épen nem csodálkoznám, ha adandó válaszában az angol kormány semlegességet helyezne kilátásba.

Császár: Ezt én is valószinünek tartom, de tekintve az angol kormány iránylatait, ez engem nem nyugtathatna meg, ha Anglia politikája a mostani kormány kezében marad.

Én: Felséged e bizalmatlansága nagyon indokolt. A feladat tehát az volna, hogy lord Derby kormánya megbuktattassék, és épen a külpolitika kérdésében buktattassék meg, s a toryk helyébe a whigek lépjenek kormányra, hanem oly előleges kötelezettségek alapján, melyek Anglia semlegességét tökéletesen biztositanák. S minthogy felséged csak ennyit kiván Angliától, engedje kijelentenem, hogy én ennek kieszközlését magamra vállalom.

Császár: Mit mond ön? Gondolja ön ezt megtehetni?

Én: Igen, sire! remélem. Ne vegye felséged e szavamat elbizakodott kérkedésnek. Én egy jóra tehetlen szegény számüzött vagyok; én bizony nem álmodozom arról, hogy én Anglia politikájának irányt szabhassak, hanem ismerem a pártok állását, barátságos viszonyban vagyok azon tényezőkkel, melyek ezt megtehetik, s remélem kieszközölhetni, hogy meg is tegyék. Ha megengedi felséged, számot adok e reményem felől.

Mindenekelőtt szabadságot veszek megemliteni, hogy az angol nép közvéleménye igen kedvezően van hangolva az én hazám iránt. Erre tán én is tettem valamit. Mindegy. A hangulat megvan. Bizonyos tény gyanánt mondhatom, hogy a mult keleti háboru megkezdése csakis azért volt népszerü Angliában, mert a nép azt hitte, remélte, hogy az javára válik a lengyeleknek és szegény hazámnak, különösen szegény hazámnak (a császár közbeszól: »ez igaz; tudom,«). Va-

lóban sire, nem nagyitom a dolgot, midőn azt állitom, hogy ha én azt mondhatnám az angol népnek: »A francziák hatalmas császárja megkönyörült szegény szerencsétlen hazámon, el van határozva Magyarországot szabadságra, függetlenségre segiteni, hanem Anglia segitségére is szükségünk van, itt az alkalom hatást szerezni azon rokonszenvnek, melyről oly határozottan s annyiszor biztositottatok, hát könyörüljetek hazám szenvedésein ti is, segitsetek!« — bizony bizony özönlenének a kérvények a királynéhoz, kormányhoz, parlamenthez, melyben a nép kijelentené, hogy ez ügyért minden áldozatra kész. Hát még ha azt mondom: »Nem kivánok tőletek egy csepp angol vért, egy shilling angol pénzt sem; sőt azt kivánom, tartsátok meg Anglia számára véreteket, pénzeteket, csak azt kivánom, hogy utunkba ne álljatok, semlegesek maradjatok, ezzel magyar hazámnak nagy szolgálatot tesztek« — nincs kétség benne, hogy Landsendtől John O'Groatig »neutralitás« lesz a kiáltás.

Felséged tudja, hogy Angliában a közvélemény nagy hatalom. Nem mintha azok, a kik a dolgokat intézik, tartózkodnának annak ellenére is tenni, ha ez érdekükben van; hanem főkép azért, mert hatalmas támaszokul szolgál, ha reá hivatkozniok érdekökben áll.

Én hát azon kezdeném a dolgot, hogy reábiratnám a londoni lord mayort, elnököljön maga egy nagy meetingen, melyen én felhivnám a közönséget, hogy a semlegesség mellett nyilatkozzék. Aztán folytatnám a közvélemény felelevenitését még nehány más nagy városban s hirdetném az igét ingyenes, tehát roppant látogatott népgyüléseken. Nincs kétség benne, hogy mindenütt kivánságomnak megfelelő határozatok hozatnának, melyek ugy a sajtóban mint az ország más részei-

ben viszhangot keltenének. — Ezzel az alap meg volna vetve arra, hogy a whig párt főnökei a közvéleménynek e nyilatkozatát felhasználva, épen e kérdésben buktassák meg a tory minisztériumot, ha többségre számithatnak. De nincs többségük. A feladat tehát az: többséget biztositani számukra, a jóakaratu semlegességet kötve ki feltételül. — Én azt gondolom, hogy ezt kieszközölhetem.

A két nagy párt (toryk és whigek) körülbelül egyensulyban van az alsóházban, nehány szavazat különbséggel a toryk előnyére. Igaz, hogy a tory-kormány ápril elején a parlamentáris reform kérdésében 39 szavazattal kisebbségben maradt, de a győztes többség nem a whig-pártból került ki, hanem a független állásu képviselők közül, kiknek zömét a Cobden és Bright által vezénylett, ugynevezett manchesteri iskola képezi, mely a két párt közt függetlenül áll, s melyre a whigek teljességgel nem számithatnak, bár ha alkalmilag (miként a reform kérdésben történt) együtt szavaznak is. — Lord Derby annyira nem is vélte állását azon egy leszavaztatás által kompromittáltnak, hogy nem mondott le, hanem a választókra hivatkozott. Nem is gondolom, hogy a whig-párt nyerni fog a most folyamatban levő választások által, sőt az eddigi eredmény odamutat, hogy a toryk nyernek vagy 20 szavazatot. Ez elég arra, hogy a whigek ellenében helyüket megtartsák, ha csak a whigeket a független pártiak többségre nem juttatják. Ez a párt körülbelül 90 szavazattal rendelkezik az alsóházban, maga tehát kormányt nem alakithat, hanem ura volt, s most is ura lesz a helyzetnek. Ha csak két harmada is egy irányban szavaz, az a mérleg-tálcza libbenti fel a másikat, a melybe ez a párt a maga sulyát bele veti. Tőle függ

minden kormány létele. Ura a helyzetnek minden kérdésben, melyben a toryk és whigek egymással ellentétben állanak. Ennek a pártnak egyik fő politikai maximája, hogy Anglia (az egy Belgiumot talán kivéve) a kontinentális háborukba ne avatkozzék. Lord Palmerston ezt tudja, tehát azt is tudja, hogy ha ő magát a most fenforgó kérdésben semlegességre határozza, — pedig arra kell magát határoznia, mert csak ez alapon juthat most kormányra — ez a párt elvénél fogva e kérdésben vele fog szavazni, tehát bár saját pártja határozottan kisebbségben van, a tory-kormányt akármikor megbuktathatja, de azt is tudja, hogy ha csak a független párt zömével előlegesen egyességre nem jut, tizenöt napig sem maradhatna kormányon, mert e párt őt nagyon nem szereti, különösen nem Cobden a hatalmas népvezér. Nagyon érdekes levelem van tőle e tekintetben. Ez a kulcsa annak, hogy bár lord Palmerston nagyon megunta a »királyné ellenzékének« (her Majesty's opposition) vezére lenni, azért mégsem tartotta tanácsosnak a Derby-kormány ellen bizalmatlansági szavazatot inditványoztatni; ámbár a kormány a mult hó elején leszavaztatott. E leszavaztatásnál a tory-párt kevesebbsége nem volt a whig-párt többsége.

Ilyen a helyzet.

Különösnek találhatja felséged, pedig mégis pozitiv tény, hogy ámbár ez a Cobden által vezényelt párt semmi áron nem akar háborut, én pedig háboru után sóvárgok, mert hazám felszabaditását csak igy remélhetem, én mégis ezen párt embereivel vagyok a legbensőbb baráti viszonyban. Állitani merem, hogy a politikai téren minden oly kérésemet szives készséggel teljesitendik, a mely elveikkel nem ellenkezik. Szerencsére a fenforgó kérdésben azok szerint, a miket fel-

séged kijelenteni méltoztatott, érdekeink az ő elveikkel tökéletesen összhangzanak s igy támogatásukra biztosan gondolok számithatni.

Ha tehát felséged felhatalmazását kinyerni szerencsés lehetnék, én közülök néhány legmeghittebb barátommal közölném bizalmasan a helyzetet s arra kérném fel, hogy miután előbb a meetingekkel a közvélemény nyilatkozata kellőleg provokáltatott, keressék föl lord Palmerstont s adják tudtára, hogy pártjuk zömének szavazatja felől biztositják két feltétel alatt; az egyik az, hogy ugy ő maga, mint deszignált minisztertársai irásban kötelezzék magukat, hogy az angol kormány e háborunál még az esetben is semleges fog maradni, ha felséged Magyarország függetlenségének helyreállitása czéljából a háborut Magyarországra is kiterjeszti; a másik az, hogy e politikának biztositása végett a minisztériumba egy vagy két tag az ő pártjukból neveztessék ki, tudtára adván a lordnak, hogy ha kötelezettsége ellenére a neutralitástól eltérne, ezek kilépnének s kilépésökkel a kormányt megbuktatnák.

Szerencsésnek érezném magamat, ha sikerült volna felségedet meggyőznöm, hogy ez eljárás sikerrel biztat. Én a sikert annyira bizonyosnak tartom, miszerint csaknem igérni merném, hogy kevéssel a parlament összeülése után (a mi junius első napjaira várható) a whig párt fog kormányra lépni, s nekem szerencsém lehet az uj miniszterek semlegességi kötelezettségét felségednek irásban bemutathatni s mert a miniszteri változás épen ez alapon történend, azt gondolom, felséged londoni követének könnyü lesz az uj miniszterelnökkel annak konvenienczniáját megértetni, hogy a királyné Anglia jóakaratu neutralitása felől felségedet levélben is biztositsa.

Császár: A mit ön mondott, nagyon érdekes és nagyon fontos. Kérem is önt, hajtsa végre (donnez suite) e müködést s legyen meggyőződve, hogy Anglia neutralitásának biztositásával hazafiui óhajai valósitásának utjából a legfőbb nehézséget háritandja el.

Ennek folytán alkalmat vettem hazám ügyét a császárnak melegen szivére kötni. Többek közt azt is emliteni találtam, hogy Európa csak ugy juthat állandó normális béke-állapotra, ha a történelmi kényszerüségü kérdések megoldatnak; beszéltem a ritka történelmi dicsőségről, mely azon hatalomra vár, mely e kérdések megoldását munkába véve, Európa történelmében egy uj dicsőséges korszakot inaugurál. — Ezek frázisok, s azért részleteit nem is irom le s emliteni is csak azért emlitem, mert Napoleon császárnak oly nyilatkozatra adták alkalmat, melyet jegyzékbe venni érdekesnek tartok. Futólag szemlét tartva Európa állapota felett, többek közt a német egység kérdését is emliteni találtam, mire a császár elmosolyodva e szavakkal vágott közbe: »ah, quant à cela ça ne me va pas, passe pour deux Allemagnes, mais Allemagne une ça ne me va pas nullement.« Mire én csak a császár azon szavait ismételtem, hogy: »il ne faut jamais vouloir l'impossible.« A kikerülhetlen történelmi evolucziókat hátráltatni lehet, de megakadályozni nem. Szupprimálni akarni veszélyes lehet.

Az értekezés folyamában, természetes, előhoztam a külintervenczió kérdését, s kijelentettem, hogy ez ránk nézve, mondhatom: döntő fontossággal bir; egyetlenegy levelet vagy izenetet sem kapok hazulról, melyben azon kérdés elő nem fordulna, vajjon biztosak vagyunk-e, hogy nem lesz ellenünk orosz intervenczió?

Erre a császár határozottan kijelentette, hogy az oroszra nézve tökéletesen nyugodtak lehetünk. Az nem csak nem fog ellenünk interveniálni, de sőt annyira ingerült az osztrák ellen, hogy szeretni fogja, ha Magyarország felszabadul, de természetesen megvárja, hogy a magyar kérdést a lengyellel ne komplikáljuk, s e tekintetben a császár nagy óvatosságot ajál (mire nézve viszont én siettem a császárt megnyugtatni.) A mi a poroszt illeti, a császár odanyilatkozott, miként addig még nincs oka attól tartani, hogy a berlini kabinetnek szándokában volna az osztrákot akár direkte, akár indirekte segiteni; a bécsi udvar felhivásai e részben határozottan vissza lettek utasitva. A császár mindent el fog követni, hogy a berlini kabinetet ezen irányban megerősitse, s azt hiszi, hogy ebben az orosz által is támogattatni fog. Különben is, (mosolyogva folytatta a császár) ha várakozásom ellenére a porosz mégis bele találna elegyedni a háboruba, harczszinterül bizonyosan nem Magyarországot választaná. De remélem nem fog bele elegyedni.

Midőn már azt véltem, hogy a beszélgetésnek végére jutunk, a császár amugy félig kérdőleg, félig kérőleg azon észrevételt tette, hogy talán mégis csak rendezhetnénk előlegesen egy kis felkelési mozgalmat amott Erdélyben a székelyeknél.

Komolyan s határozottan megtagadtam, s kértem a császárt, mondjon le minden ily gondolatról. A magyarnak nincs természetében a titkos konspiráczió. Nem tud hozzá. Mielőtt csak kis erő is szervezkedhetnék a székelyeknél, el lenne nyomva a mozgalom. Erre az a kis erő is elég volna, melyet az osztrák Erdélyben hagyott, s a következés az volna, hogy a székelyeket a komoly cselekvés idejére is elvesztenők. Aztán az is

megtörténhetnék, hogy az erdélyi oláhok közt, ha nem egy tekintélyes erőt, hanem csak egy szakadozott gyönge mozgalmat látnának maguk előtt, ma is akadhatnának oly elvetemedettek, kiknek rablási, pusztitási hajlama lehetővé tenné az osztráknak az 1849-iki irtózatosságok ismétlését legalább részben megkisérleni. Nem, nem sire, ez merőben ellenkeznék azon állásponttal, melyre helyezkedni elengedhetlen hazafiui kötelességemnek tartottam. Én nemzetem vérével nem fogok könnyelmüen játszani.

Császár: Eh bien! hagyjuk annyiban, n'en parlons plus. — Van önnek tudomása az Erdélyben levő osztrák seregek számáról?

Én: Igenis sire, 4,500 ember van az Olt völgyében, hol a főpontok: Csikszereda, Brassó és Szeben. 3,000 ember a Maros völgyében; főpontok: Marosvásárhely, Medgyes és Gyula-Fehérvár, előretolt erőditett pont, Déva. Végre 4,500 ember elszórva Besztercze, Deés Kolozsvár táján. Összesen 12,000 ember egy várral (Gyulafehérvár) és egy erőditett várossal (Nagyszeben).

(Ez elhelyezési — diszlokaczionális — pontokat meg kellett a császárnak mutatnom Ausztria s Magyarország nagy térképén, mely a császár dolgozószobájájának falán függött.)

A hosszu beszélgetésnek a császár e szavakkal vetett véget: »C'est donc entendu. Én biztositom önt, hogy Magyarország kooperáczióját a háboruban csak egy esetre fogom igénybe venni: ha az ön által kivánt biztositékokat megadhatom; különben nem. Szándokomban van minden kitelhetőt megtenni, hogy megadhassam. Ön visszamegyen Angliába. Iparkodni fog a

neutralitás biztositását kieszközölni. Ezzel nagy nehézség lesz elháritva. A helyzet diskrét közlésére felhatalmazom. Időközben természetesen tanácsos hozzálátni a készülődéshez. Mig ön Angliában a magára vállalt fontos teendőkkel van elfoglalva, társai menjenek Olaszországba, gyüjtsék össze a magyar emigráczióból a harczképes elemeket s lássanak hozzá a sereg szervezéséhez. A piemonti kormány kellőleg értesitve lesz. Pénzről, fegyverzetről, a magyar hadifoglyok kiválasztásáról ott gondoskodva lesz. Pietri szenátor lesz a detaillokkal megbizva. Vele fognak önök érintkezni. (A herczeghez fordulva): Hivasd el holnap Pietrit. Értesitsd megbizatása természetéről, hozd őt ezekkel az urakkal rapportba, hadd induljon meg a munka haladéktalanul. (Hozzám): Ön természetesen gondoskodni fog, hogy bent az országban a szellem kellőleg előkészittessék. Gondolom, szükségesnek fogják önök látni, hogy Bukarestbe, Belgrádba megbizottakat küldjenek. Jelentkezzenek azok diplomácziai ügynökeimnél. Utasitva lesznek. Ha elvégezte ön fontos vállalkozását Angliában, siessen, kérem, ön is Olaszországba. Értesitsen Pietri által érkezéséről. Tudatni fogom önnel, hol találkozhatunk és — à revoir en Italie.«

Én köszönetet mondtam a nyájas fogadtatásért s a reményért, melyet hazámnak nyujtott s engedelmet kértem bucsuzásképen emlékezetébe hozni a császárnak, hogy a Napoleonidáknak sok leszámolni valójok van az osztrák házzal. Én nemzetem nevében propoziczióimmal alkalmat vélek nyujtani a császár kezébe e számlát véglegesen liquidálni s egy igénytelen becsületes ember lelkiismeretes meggyőződésével kértem a császárt, legyen meggyőződve, hogy ha mint az olasz és magyar nemzet felszabadítóját fogjuk őt évkönyveinkbe

beirhatni, két oly hálás nemzet odaadását biztositandotta házának, melyre minden körülmények közt bizton számithat s elejét is veendi azon megpróbáltatások lehetőségének, melyek előbb-utóbb elkövetkezhetnek, ha e két nemzet regenerácziójával a hatalmi egyensuly helyre nem állittatik szemben az ugynevezett »isteni jog« képviselőivel, kik közt s a Napoleonidák közt fegyverszünet lehet, de őszinte, szivélyes béke soha.

Ezzel elváltunk.

Gyönyörü, tiszta éj volt. A Tuilleriákból kijöve, a herczeg felszólitott: gyujtsunk szivarra s tegyünk egy kis sétát a folyam mentén. »Mondhatom«, szólt a herczeg, »ez a találkozás sok reményre jogosit. Ön megelégedhetik az eredménynyel. A császár önnel szemben sokkal pozitivebb volt, mint reméltem. Mert hát ő soká haboz, nehezen határozza el magát valamire, de ha egyszer elhatározta magát, akkor kemény mint ez a gránit (a kőpartra ütve öklével). Mi nem mindig értünk egyet. A coup d'etat-kor sem értettünk egyet. Vous savez, je suis un peu républicain. Én rosszaltam az államcsinyt. Nem mintha közömbös volnék a hatalom birtoka iránt, hanem mert a czimmel, mely alatt a hatalom birtokoltatik, nem sokat gondolok. Prezidens vagy császár, — mit teszen az? Aztán azt hiszem, egy kis türelemmel a czim is megjött volna vétek nélkül. Hanem környezete türelmetlen volt. Engem a dolog annyira bántott, hogy személyem koczkáztatásával még figyelmeztettem is némely hirneves republikánust a veszélyre, mikor még meg lehetett volna akadályozni. Mais que voulez vous? Szentimentálisták, nem

a tett emberei. Á propos: républicains. Mit fognak ehhez az ön barátai mondani: Ledru és Mazzini?«

Én: Bizonyosan nem fog nekik a dolog tetszeni. De hát én sokszor megmondottam nekik, hogy nagy különbség van Franczia- és Magyarország közt. Francziaország még mindig csak kormányforma végett csinált forradalmat s jövendőben is csak ezért csináland, ha csinál. Ez amolyan házi szennyes-mosás. A nemzeti lét kérdése soha sem forgott fenn. Nálunk ez a kérdés: »To be or not to be that is the question.« Ez nem politikai elvek kérdése, ez létkérdés. Aztán Francziaországban a forradalom utczai harcz; pár nap alatt jobbra vagy balra eldől, épen mert csak kormánykérdés. Nálunk nem igy van. Nekünk a mi nemzeti létünket egy olyantól kell revindikálnunk, a ki nemcsak ben a mi országunkban van birtokában a hatalomnak, hanem egyszersmind idegen hatalmasság is, ki idegen hadsereggel, idegen financziával rendelkezik ellenünkben. Nálunk hát az, mit forradalomnak neveznek, de a mi nem az, hanem küzdelem a létért, nálunk ez: háboru, nagy háboru külhatalommal. Hát bizony rossz, igen rossz hazafi volnék, ha politikai doktrináim miatt vonakodnám elfogadni a kezet, akárki keze legyen is az, mely hazámat e nagy háboruban, e küzdelemben a létért, segitni ajánlkozik. A republikánus Amerika függetlensége kivivását igen nagy részben az abszolutisztikus Francziaországnak köszönheti. Én sokszor mondottam Ledrunak, Mazzininak, hogy én a szövetséget e czélra nemcsak császároktól, királyoktól, szultánoktól vagy akármi néven nevezhető despotától, de még magától az örökkévaló ördögtől is elfogadnám, »seulement je prendrais garde, qu'il ne m'emporte pas« (csak vigyáznék magamra, hogy el ne vigyen.)

Szivarjaink kiégtek. A herczeg rendezvoust adott másnapra a végett, hogy Pietrivel találkozzunk — s visszavitt Kiss ezredeshez, hol a reám nyugtalanul várakozott barátaimnak a császárrali értekezés lényegét elbeszéltem.

A következő nap Telekivel s Klapkával a herczeghez mentem. Csakhamar Pietri is megjött. A herczeg vállalta magára őt jelenlétünkben a dolog felől értesiteni s ezt oly szabatossággal, oly skrupulózus hűséggel tette, hogy midőn előadását bevégezvén, azon kérdéssel fordult felém, vajjon mindent megmondott-e s jól mondott-e meg? — én csak annyit felelhettem, hogy nincs egyetlen egy szó sem hozzáadni sem elvenni valóm.

Tehát rapportba voltunk téve azzal, kit a császár e végre megbizott.

Mi hárman az nap még »Magyar Nemzeti Igazgatóság«-gá konstituáltuk magunkat s megtartottuk első ülésünket, melynek jegyzőkönyvét Teleki vette föl.

Aztán rendbehozva a legszükségesebbeket Pietrivel, én visszautaztam Londonba, hogy a neutralitás biztositásának kieszközlését munkába vegyem, annak bevégeztével Olaszországba menendő, hol időközben Teleki és Klapka a seregalakitást megkezdendik.

Az 1859-iki Magyar Nemzeti Igazgatóság május 6-iki első ülésének (Párisban) határozatai. (Jegyzette: gr. Teleki László.)

A franczia kormány felszólitása következtében a magyar haza felszabaditásának külföldön előkészitésére Kossuth Lajos, Teleki László, Klapka György magunkat igazgató-testületté

alakitván, 1859. május 6-án tartott első hivatalos összejövetelünkben a következőket állapitottuk meg

1. A franczia kormány óhajtása levén, hogy az angol kormány neutralitásának biztositására hassunk mindenekelőtt, a mint ez megtörténik, ideiglenes székhelyünk Génua (Piemont) leszen.

2. Hivatalos levelezéseinkben, rendelkezéseinkben a franczia és piemonti kormányokkal »Comité national hongrois«, magyarban pedig »Magyar Nemzeti Igazgatóság« nevet fogunk használni.

3. Kossuth Lajos fog elnökölni. Az aláirásokhoz azonban a többi tagok is hozzá fognak járulni.

4. Az igazgatóság jegyzőkönyveinek vitelére Irányi Dániel, a hadügyi levelezésekre Szabó Imre ezredes, a pénzkezelésre Puky Miklós bizatnak meg, kik az Igazgatóság üléseiben tanácskozási szóval (votum consultativum) birandnak. Utasitással fognak elláttatni s fizetésökről a franczia biztossal egyetértőleg rendelkezés fog tétetni.

5. Klapka György jelentést tevén a konstantinápolyi emigráczió, Szerbia és a román egyesült fejedelemségek tekintetében tett előleges intézkedéseiről, azoknak kipótolása végett határoztatik:

a) Romániába Couza herczeghez politikai és katonai ügynökül Czetz tábornok küldetik, a pénzkezelésre annak idejében az elnök Tanárky Gyulát fogja felszólitani.

b) Szerbiába politikai ügynökül, különösen a horvátokkali egyetértés biztositása végett az elnök megbizatott Pulszky Ferencz és Ludwigh János közt azt, kit alkalmasabbnak itélend, kiküldeni, katonai rendezésre pedig a kiadandó utasitásokhozi szoros ragaszkodás kötelessége mellett, Vetter altábornok fog kirendeltetni.

c) Konstantinápolyban a diplomácziai testülettel való érintkezésünk közvetitőjeül Karacsay Sándor bizatik meg.

d) A Littoráléban és Dalmácziában konfidencziális megbizatásba Krammer, svájczi mérnök küldetik. Részletes utasitását Klapkától veendi.

6. Magyar sereg alakitására Piemontban haladék nélkül hozzáfogni szükségesnek látszik. A rendezés két gyalog- és egy lovasdandár alapján leszen meginditandó, oly rámázati

rendszerrel, hogy a körülményekhez képest hadosztályokká vagy épen hadtestekké is fejlődhessenek. Az első gyalogdandár szervezőjeül s parancsnokául nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a másodiknak Ihász ezredes, a lovasdandárnak Bethlen Gergely ezredes neveztetnek ki. Segédeiket maguk választandják. Ezenkivül egy tüzér- és utászrészleg szervezése is nyomban munkába veendő. Ezek szervezőjeül és parancsnokául Szabó István ezredes neveztetik ki.

7. Perczel tábornok addig is, mig a hazában alakitható egyik hadsereg főparancsnokságával fog megbizattathatni, a piemonti szervezés főfelügyelőjeül (inspecteur general) neveztetik ki.

8. Ugy jelentetvén, hogy Sréter ezredes a most osztrák szolgálatban levő magyar lovasságnak a haza zászlója alá gyüjtésében fontos szolgálatot tehet, ezen müködés végett az Igazgatóság mellett fog maradni addig, mig a lovassági átalános felügyelőséget által fogja vehetni, a mire ezennel kineveztetik.

9. Amerikában nehány százra menvén a magyar emigráczió száma, a mint kivánatos egyelőre a katonai egyéniségeknek a piemonti alakitásnál mielőbbi felhasználása, ugy másrészről tiz évi fáradsággal szerzett szubszisztencziális állásuknak felbontása azon gondoskodást parancsolja, hogy azon váratlan esetre, ha reményeinkben csalatkoznánk, vagy a piemonti kormány által katonai rangjokhoz képest elláttassanak, vagy legalább utiköltségük megtérittessék. Mire nézve a francziа kormánynyal nyomban egyezkedés szükséges, s az amerikaiakhozi felhivás ahhoz képest fog az elnök által eszközlésbe vétetni.

Kelt Párisban, 1859. május 6-án.

Kossuth.
Teleki L.
Klapka.

Jegyzet a 214. laphoz.

Napoleon herczeg: „Megtanultuk nagybátyánk történelméből, — — hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat.“

Napoleon herczeg az 1859-iki háboruban az V. franczia hadtest parancsnoka volt, mely Toskánába vala rendelve, hogy onnan (Sarzanától az Appenineken keresztül Párma

felé) a Póhoz előnyomuljon. Ennek megvolt a maga stratégiai fontossága. Ez határozta el az osztrákokat junius 11-én nemcsak Ankónát, Bolognát, Ferrarát, hanem a piacenzai várat is kiüriteni.

Azonban az olasz történetirók általában azt állitják, hogy Napoleon herczeg ezen expedicziójának dinasztikus czéljai voltak. Mondatik, hogy szándokban volt a herczeg számára Közép-Olaszországban királyságot alapitani. Ugy látszik, maga Cavour is ily szándokot gyanitott, mert a mint táviratilag értesült, hogy a herczeg Toskánába van rendelve, sietett Alesszandriába a császárhoz, őt erről lebeszélni. A császár nem hagyta magát lebeszéltetni, s Cavour azon figyelmeztetésére, hogy a herczeg jelenléte Toskánában egy franczia hadtest élén gyanura és féltékenységre fog okot adni a nagyhatalmaknál, a császár csak annyit felelt, hogy: »nincs szándokában franczia herczeget trónusra ültetni Közép-Olaszországban, s ha szükség lesz reá, ez iránt a nagyhatalmakat diplomácziai uton meg fogja nyugtatni.«

Én határozottan azon nézetben vagyok, hogy Napoleon császárnak csakugyan nem is volt ilyesmi szándokában. Nem lehetett, mert sokkal óvatosabb ember volt, mintsem hogy kedve volt volna maga ellen európai koalicziót kihivni. Hogy Toskánát nem akarta Piemonthoz csatolva látni, az tény; hogy Olaszország végberendezésénél szem előtt kivánta a franczia befolyás biztositását tartani, az is igaz: de épen mert ezt kivánta, nem akart egységes Olaszországot, hanem erősen meg vagyok győződve, hogy a mit nekem Napoleon herczeg a »nagybátyjuk történelméből meritett okulásról« mondott, azzal nem egy hangzatos szóalkatot mondott, nem is csak saját magán nézetének, hanem a Bonaparte-ház jól átgondolt politikájának adott kifejezést.

Bianchi Nikoméd a maga jeles történelmében (Storia documentata, VIII. köt.) határozottan elismeri, hogy Napoleon herczeg — Walewski nagy boszuságára — Toskána egyesülésének Piemonttal meleg szószólója volt, hanem mert Bianchi is osztozni látszik azon nézetben, hogy a herczeg toskánai expedicziója alatt trónvágy lappangott, hozzáteszi, hogy Napoleon herczeg csak akkor vált az egyesülés szószólójává, midőn »meggyőződött, hogy jelenléte Toskánában nem keltett

fel oly rokonszenveket, melyek jövő remények előpostái lehettek volna.«

Én azt gondolom, hogy a jeles történetiró ez alkalommal tévedésbe esett. Én akként vagyok meggyőződve, hogy Napoleon herczegnek eszeágában sem volt Olaszországban trónusra spekulálni.

E meggyőződésemet indokolandó, hivatkozom először arra, a mit a herczeg nekem felelt, midőn hazámnak franczia segitséggel való felszabaditása esetére neki szent István koronáját kilátásba helyeztem.

»Megtanultuk nagybátyám történelméből, hogy házunk tagjai ne foglaljanak el idegen trónusokat, mert ez európai koalicziókat idézhetne fel ellenünk, — s a franczia trónust még szent István fényes koronája miatt sem lehet családunknak kedve koczkáztatni.«

E szavak tényt konstatáltak, nem egyéni érzelmet fejtegettek. Érzelmek, szándokok megengedhetik a kérdést, hogy vajjon őszinték-e? — de midőn valaki igy rámutat a helyzetre, midőn tényre hivatkozik, melynek valódiságához kétség nem fér, akkor a szavak sulyt hordanak magukban, mely minden egyéni apperczиáczиótól független értékkel birt.

Hivatkozom másodszor a kiáltványra, melyet Napoleon herczeg május 23-án a livornói kikötőből a toskánaiakhoz intézett, s melyben ezek olvashatók:

»Az én küldetésem tisztán katonai, nekem belügyekkel nem kell foglalkoznom, nem is fogok foglalkozni. III. Napoleon kijelentette, miként nincs más nagyravágyása, mint az, hogy a függetlenség szent ügyét győzelemre juttassa, s hogy családi érdekek által nem hagyandja magát vezéreltetni.«

Ezzel egyenesen desavouált minden nagyravágyási szándokot, s ő tagadhatlanul sokkal okosabb ember, mintsem hogy — ha ily szándokot táplál — helyes módnak itélte volna a rokonszenv megnyerésére megjelenése első perczében mindjárt olyasmit mondani, a mit majd azon szemrehányással lehetett volna fejére olvasni, hogy hazudott.

Különben igaz, hogy hadvezérek néha furcsa kiáltványokat bocsátnak szélnek. Hiszen Gyulay osztrák tábornagy is bocsátott ki proklamácziót, midőn Piemontba betört, mely kiáltványban azt mondta a népnek hogy ő »felszabadi-

tani jött Piemontot az elnyomatás alól, melyben egy felforgató párt által tartatik«, s aztán a felszabaditás munkáját azzal kezdte, hogy felszabaditotta a népet a gyomor-megterhelés nyomása alól, mert elrablott mindent, mi ehető ugy, hogy a kenyér ára 500 százalékkal rugott fel a »felszabaditás« által Vercelliben, s nehogy ruhanemüek mosogatásának gondjaival legyenek elnyomva, hát a lepedőt még a kórházi betegek alól is kirángatta.

Tehát igaz: a proklamácziók nem mindig azt mondják, a mi igaz, de Napoleon herczeg kiáltványának igaz volta mellett kezeskedik azon döntő sulylyal biró körülmény, hogy Napoleon császár azon nyilatkozata, melyre a kiáltvány hivatkozik, oly kötelezettség erejével birt az európai hatalmak irányában, hogy azt megszegni annyit tett volna, mint ezeket egyenesen kihivni az ellenséges avatkozásra, melyre csakis ürügyet lestek.

Végül harmadszor, hivatkozom arra, hogy Oroszország, mely minden hatalom közt egyedül maga egyezett bele Napoleon császár olaszországi vállalatába, beleegyezését egyenesen ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Olaszországnak osztrák uralom alól leendő felszabaditása esetében trónfoglalásokra ne gondoljon.

Azt hiszem tehát tévednek azon történetirók, kik azt állitják, hogy Napoleon herczeg toskánai expedicziójával trónus birtokára akart magának utat egyengetni Közép-Olaszországban. Esze ágában sem volt.

NEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. Népgyülési szónoklatok. Kormányváltozás.

I.

Május 8-án érkeztem vissza Párisból Londonba. — A parlamenti választások épen javában folytak. Senki sem volt Londonban angol barátaim közül, kiknek segitségétől függött, hogy Napoleon császárnak tett igéretemet beválthatom-e. *Cobden* — nagy sajnálatomra — akkoron még csak Angliában sem volt. Észak-Amerikában utazott. Csak junius vége felé váratott vissza. Az ő hatalmas segitségét tehát nélkülözni voltam kénytelen. *Gilpin Károly* (parlamenti tag Northampton város részéről) volt reményemnek horgonya.

Gilpin nevét nem emlithetem a nélkül, hogy emlékének a legmélyebb tisztelet, a legőszintébb kegyelet s a legmelegebb hála érzetével ne adózzam. *Gilpin* a legnemesebb jellemek egyike volt, melyekkel életemben találkoztam. Csupa becsület. Megtestesült jótékonyság. Személyesitett emberszeretet. A társas erények példányképe. A szenvedőknek vigasztalása; az elhagyatottaknak kifáradhatlan gyámola. Ilyennek tapasztalta őt a magyar emigráczió is, mely iránt kiváló rokonszenvvel viseltetett. Nem ismertem embert, ki maga hontalan nem lévén, annyira át tudta volna érezni, hogy mennyi

szenvedés, mennyi igény a testvéries részvétre rejlik e szóban: »hontalanság!« Nem ismertem embert, ki állhatatosabban teljesitette volna a vallás ama magasztos parancsát »szeressed felebarátodat, mint önnön magadat.« — És engem ez a jó ember oly barátsággal tisztelt meg, minővel ember ritkán találkozik e földön. Barátom volt, mielőtt ismert volna. — London városának tanácsa, melynek tagja volt, az ő inditványára szólalt fel letartóztatásunk ellen Kisázsiában. Neki köszönhetém az ünnepélyes fogadtatást, melylyel e világváros hatósága megtisztelt, s mely meginditotta a rokonszenv ama nyilatkozatainak folyamát, a minőkkel egy nemzet elbukott ügye s egy számüzött idegen földön még soha sem találkozott. — És barátom maradt viszontagságos életem minden változatain keresztül közelben, távolban mind haláláig. Barátom volt, hű és igaz, mint hivebb, igazabb ember nem lehet. — Legyen áldott emlékezete!

Vele közöltem bizalmasan, a mi köztem s a francziák császárja közt történt; és ő szavát adta, hogy czélhoz segit.

És szavát be is váltotta.

Megbeszéltük az eljárás rendjét. Helyeselte, hogy népgyülésekkel kezdjük; hanem azon nézetben volt, hogy nehány napig várni kell, miszerint a választások berekesztessenek, nehogy azon vádra adjak alkalmat, mintha idegen létemre azokba avatkozni akarnék; — különben is szükséges ismerni a választások eredményét, miszerint a további eljárást ahhoz alkalmazhassuk. A választások berekesztése május 14-ke körül volt várható; öt hat nap elég lesz, hogy a választási izgalom lecsillapodjék s az érdeklődésnek utját ne állja. — E szerint csak mintegy tiz napunk lesz népgyülésekre; mert a parlament alkalmasint a hónap utolsó napján

fog megnyittatni. Tehát négy népgyülésben állapodtunk meg s Londont, Manchestert, Bradfordot és Glasgowt választottuk. *Gilpin* magára vállalta a két elsőröl gondoskodni, reá birni a lord mayort, hogy a londoni népgyülésen elnököljön s a manchesteri gyülést a szabad kereskedelmi liga auspicziumai alatt összehivatni. — Én gondoskodjam Bradfordról s Glasgowról; — ő nyomban rendbe hozza a dolgot a lord mayorral, s elmegyen Manchesterbe, hogy ott is rendbe hozza; aztán értekezni fog bizalmasan pártja befolyásosabb tagjaival, miszerint czélom kiviteléhez közreműködésüket biztositsa; én e közben lássak munkához, hogy legalább Londonban s Manchesterben jól átgondolt, a tárgyat kimeritő kész beszédekkel léphessek fel.

Ebben állapodtunk meg.

Azonban május 13-án kihirdettetett a királyné kiáltványa, melyben világosan kimondatott, hogy Nagybritannia kormánya »szoros és részrehajlatlan semlegességet kiván fentartani a háboru egész tartama alatt.«

Ez tagadhatlanul megnehezitette helyzetemet. Némely honfitársaim már épen azon nézetben voltak, hogy többé nincs tárgy az agitáczióra, miután az, amit a francziák császárja kivánt, t. i. hogy Anglia semleges maradjon, hivatalosan biztositva lett. — De én szem előtt tartva azt, hogy Napoleon császár határozottan kijelentette előttem, miként nem vél megbizhatni Anglia semlegességében, ha a Derbyminisztérium marad kormányon, a semlegességi kiáltvány által teljességgel nem láttam elháritottnak azon akadályt, mely a császár nyilatkozata szerint a Magyarországra való seregküldésnek utjában áll; — feladatomat tehát megszüntnek nem itéltem; s mindössze is csak annyiban láttam a

helyzetet megváltozottnak, hogy más alapra kellend az agitácziót fektetnem, mint a semlegességi kiáltvány nélkül fektettem volna.

Hogy miként gondoltam feladatomnak megfelelhetni? az itt következő beszédek mutatják.

II.

Népgyülés Londonban a London Tavern nagytermében.

1859. május 20-án.

Elnökölt London városának lord mayorja, az emelvényen jelen voltak: Cooper V., Gilpin C., White J. parlamenti tagok, Newmann tanár, Nicholay stb. A nagy terem már jóval a gyülés megnyitása előtt a zsufolásig tömve volt.

A lord mayor megnyitván az ülést, megemliti, hogy a tárgy, mely a jelen nagyszámu közönséget összehozta, aznap London városa községtanácsát is foglalkoztatá. A kormány semlegességi nyilatkozata a községtanács által megelégedéssel fogadtatott, s ő nemcsak nem kétli, hogy e gyülés találkozni fog London városa tanácsával azon óhaj kifejezésében, hogy Anglia ne kevertessék e háboruba, de söt meg van győződve, miként e nagyszámu gyülekezet határozott véleményét tolmácsolja, midőn azon óhajának ad kifejezést, hogy Anglia semlegessége fentartassék, bármely részére Ausztriának terjedjen is ki a háboru s miután azon kivánatának adott kifejezést, hogy e háboru a népszabadság diadalával végződjék, szólásra hivja fel

»Magyarország volt törvényes kormányfőnökét« (last legitimate ruler of Hungary), kit azon reményének kifejezésével mutat be a közönségnek hogy az ő hazájának nemzeti jogai is el fognak ismertetni, s ő szülőföldére győzelmes nemzetének örvendezése közt fog visszatérni.

Kossuth (kit a gyülés hangos és tartós tetszéssel — [cheering] üdvözölt) meleg köszönetet mondott a lelkes fogadtatásért s a gyülés tárgyára térve, a következő előadást tartotta:

* * *

Mylord mayor! A politikai láthatár ama felhője, mely olasz kérdésnek neveztetik, végre elkezdte kilövelleni a villanyosságot, melylyel negyven év óta terhelve volt.

Nagyon nyomatékos esemény ez, mely Európa történelmében korszakot alkothat.

Ez eseménynyel szemben azon kérdés merül fel, hogy minő állást kell Angliának elfoglalni? — E kérdésre lordságod megfelelt, még pedig azon hármas tekintély sulyával felelt meg, melyet személyében öszpontosit mint független hazafi, mint kipróbált szabadságbarát, s mint a világ kereskedelme fővárosának első tisztviselője.

És lordságod válasza az volt, hogy az álláspont, melyet Angliának a jelen válsággal szemben el kell foglalnia, s melytől el nem kell térnie: a részrehajlatlan semlegesség és becsületes nem-avatkozás álláspontja.

Én nagy megtiszteltetésnek veszem, hogy a tárgyalásokban részt venni meghivattam, ámbár lehetetlen nem éreznem, hogy lordságod tekintélyes nyilatkozata után az én egyéni véleményem alig birhat sulylyal e gyülés előtt.

Azonban bár én egy nagy nemzeti szerencsétlenség duló viharja által mint hontalan számüzött vettettem ez ország partjaira, mely a szabadság hazája s az elnyomottak szentélye, e világváros közhatósága engem mégis a magyar nemzet képviselője gyanánt fogadott, a főváros példáját több mint száz város és testület követte, s Anglia ugy, mint Skóczia népének szabadelvü ösztönei igénytelen személyemet arra méltatták, hogy hazám iránti rokonszenvük bizonyitványainak letéteményesévé tegyenek.

Ezeknek folytán én azon helyzetbe jutottam, hogy elnyomott nemzetem s az európai szabadság ügyével kiválólag azonositva találom magamat az angol közvéleményben. Egyéni helyzetem e sajátságánál fogva lehetetlen meg nem erősödnöm véleményemben, midőn azt látom, hogy a következtetés, melyre lordságod angol szempontból jutott ugyanaz, melyre én európai szempontból jutottam.

Én mint számüzött, mint magyar, mint egy leigázott nemzet fia, kinek minden aspirácziói e nemzet felszabaditására irányozvák, nem tehetem, hogy forró könyörgés gyanánt ne ismételjem azt, a mit lordságod, éretten számot vetve hazája

érdekeivel, mint angol hazafi óhajt, t. i. hogy Anglia a becsületes semlegesség és nem-avatkozás politikájához szorosan ragaszkodjék.

Ha e véleménytalálkozás folytán önök azt kérdeznék tőlem, vajjon van-e reményem, hogy a háboru, mely épen kezdetét vette, azon ügynek is előnyére válhatik, melylyel szivem minden érverése azonositva van, — azt felelném, hogy igenis van reményem, feltéve hogy Anglia az események folyamát hamis mederbe nem tereli az által, hogy a háboruba beavatkozik.

E meggyőződésem nem ered azon izgatottságból, melyet a most fejlődő eseményeknek nem lehetett bennem fel nem költeniök. A szerencsétlenség nagy tanitó, mylord! és az idő jeges ujja hatalmas kiábránditó. Sokat szenvedtem hányatott életem ez utóbbi tiz évében, de tanultam is valamit; megtanultam a csalfa remény délibábjához nem kapkodni hirtelenkedve, és megtanultam higgadtan nyomozni az okok és okozatok lánczolatának törvényét, mely a történelem logikája felett uralkodik.

E törvényre helyezkedve, reményemet azon elvitázhatlan axiomára fektetem, hogy az elnyomónak bajbakeveredése az elnyomottnak felszabadulást hozhat.

Látván, hogy nemzetem leigázója: az osztrák császár egy nagy háboruba keveredett, számot vetek a háborus felek viszonylagos helyzetével, és azon strategiai szükségletekkel, melyeknek e háboru folyama alatt ki kell fejlődniök, és azon következtetésre jutok, hogy nem messze időben a felszabadulás érelmében lesz azon nemzetek egynémelyikének, melyeknek Ausztria általi elnyomatása Európának ama nagy alkalmatlanságát (nuisance) képezi, melynek elháritása nélkül lehet ugyan holmi felületes vakolgatásokat felhányogatni, melyekkel Európa politikai épületének odvassága ideig-óráig takargatható, de állandó béke, tartós nyugalom s megülepedett állapot merőben lehetetlen.

Lordságod reáutalt a nyilatkozatra, melynek közzétételével a királyné kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt, hogy a kontinensen kitört háboruba sem közvetlenül, sem közvetve bele nem elegyedik, és szorosan, részrehajlatlanul semleges marad.

A kormány e nyilatkozata bizonyára helyes irányban tett helyes lépés.

És elismerést érdemel az alkotmányszerü szellem is, melynek a kormány tanuságát adta, midőn kellőleg tekintetbe vette a közvélemény kivánatait, melyek több mint közönséges nyomatékkal nyilatkoztak ugy a választások alkalmával, mint azóta is számos népgyülésen.

Eddig minden jól volna.

Bátorkodom azonban figyelmeztetni önöket, hogy ha a kihirdetett semlegességet oly állandó szabálynak kivánják, mely későbbi módositásoknak kitéve ne legyen, elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása meg ne lankadjon, sőt mindinkább határozottá legyen, miszerint sem hely, sem alkalom ne adhassa magát elő a kétségre a felől, hogy minő következetességet vár és követel.

A diplomáczia, mylord, nagyon sikamlós üzlet; nagyon tanácsos a siklásoknak elejét venni.

A semlegesség egy általános kifejezés, melynek gyakorlati értékét csak ugy lehet felfogni, ha tisztába jövünk az iránt, hogy a hadviselő felek melyikével fogna kezet a királyné kormánya, ha semleges nem maradna.

No már én eddig a kormánynak egyetlen oly nyilatkozatáról sem hallottam, mely reám azon benyomást tenné vagy tehetné, hogy ha Anglia a semlegesség elvétől eltérne, Francziaország és Szárdinia mellett, s Ausztria ellen foglalna állást, ellenben több oly nyilatkozatra utalhatnék, melyből okszerüleg mást következtetni nem lehet, mint azt, hogy Anglia kormánya előtt az alternativa ez: vagy semlegesnek maradni, vagy Ausztriát támogatni.

Az mindig el volt ismerve, hogy a háboru kezdetén Angliának semlegesnek kell maradni, de hozzátétetett, hogy az események fordulatára ügyelnie, és időközben fegyverkeznie kell azon czélból, hogy kész legyen tenni — — — — ugyan mit? Talán azt, hogy visszaverjen minden támadást, mely ellene, vagy gyarmatai, birtokai ellen intéztetnék?

Ezt természetesen meg kellene tennie, és meg is tenné dicsőségesen, bár a költő büszke szava szerint a világ három szöglete állna is fegyverben ellene; de hát ennek semmi köze a semlegesség vagy nem-semlegesség kérdéséhez, ez megtá-

madtatás és védelem kérdése volna, s a legegyszerübb józan ész is elég belátni, hogy ebben a háboruban Anglia ugyan nem fog megtámadtatni, hacsak maga önként bele nem rohan. Tehát nem a megtámadtatás visszaverése végett fegyverkezik Anglia, hanem fegyverkezik a végett (miként ez nyiltan meg is mondatott), hogy készen legyen érdekeit megvédeni.

Ez ellen sem lehetne kifogás, csak hogy e szó: »érdek« nagyon határozatlan szó; jelenthet semmit, jelenthet akármit: a mi a jövő percz szeszélyének megfelel.

Már eddig is kaptunk egy kis előizt e szónak értelmezése felöl. Már kimondatott, hogy ha egy franczia hajóraj az ádriai tengerbe találna hatolni, Angliának érdekében lehetne ezt ellenezni; hallottuk, még pedig tekintélyes helyről hallottuk, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt megvédeni, sőt a yorkshirei Westriding kormányjelöltje már azon értelmezéssel is megörvendeztette választóit, hogy Angliának érdekében lehetne Velenczét megoltalmazni! — Ugyan mitől? Természetesen attól a borzasztó szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyülölt járma alól felszabaduljon.

Bármikép forgassuk is tehát a dolgot, az alternativa mindig az, hogy Anglia vagy semleges marad, vagy az osztrákot fogja támogatni. Ha Anglia e háboruban a semlegesség elvétől eltérne, önök azon veszélynek volnának kitéve, hogy Anglia zászlóját osztrák árboczra lássák szögezve, s Britannia szép neve Ausztriának, a kényuralom és nemzeti jogtiprás e személyesitőjének nevével álljon összefüzve a szabadság elnyomásának történelmében.

A kérdés ezen oldalát, t. i. hogy a semlegességtől való eltérés ezuttal osztrák szövetséget jelent, soha egy perczre sem kellene szem elől téveszteni, mert ez oly tekintet, mely minden angol embert meggyőzhet, hogy habár a kormány semlegességi nyilatkozata feltétlen helyeslést érdemel is, azért még igen sok marad fen, a mit a közvéleménynek szemmeltartania, tisztáznia és ellenőriznie kell.

Mit ért az angol kormány azon nyilatkozata alatt, hogy erősen el van határozva e háboruban részt nem venni? — ez a kérdések kérdése, mely felől tisztába jönni elkerülhetlenül szükséges. — Akként érti-e azt, hogy Anglia semleges lesz,

mig e háboru olasz területre marad szoritva, vagy pedig akként hogy a semlegesség elvéhez akkor is szorosan fog ragaszkodni ha az események okszerü fejlődése a háborut Ausztria más részeire is kiterjeszti?

Igen óhajtanám, hogy a jelen gyülés erre nézve helyes megállapodásra jusson, s azért, ha megengedik önök, taglalás alá veszek némely eszméket, miket előitéleteknek is nevezhetnék, mert akként látom a dolgokat állani, hogy ha ezen előitéleteket a közvélemény határozottan el nem itéli, Anglia, daczára a semlegességi nyilatkozatnak, valószinüleg belesodortathatik a háboruba.

Ez előitéletek a következő pontok körül forognak:

1. Az olasz kérdés egészen hibás felfogása körül.

2. Azon fonák tekintet körül, melyre Anglia az 1815-iki kötéseket méltatja.

3. Azon fogalom körül, melyet a diplomáták a háboru lokalizácziójának neveznek.

4. Azon megfoghatatlan balitélet körül, hogy az osztrák birodalom épsége szükséges az európai egyensuly fentartására.

Engedje meg lordságod, hogy e pontok mindegyikére észrevételeimet megtegyem.

Először is a mi az olasz kérdés valódi természetét illeti:

Vannak rázkodtatások, melyek a rossz kormányzásból erednek; ezeknek lecsillapitására engedmények, javitások, okszerü reformok elégségesek lehetnek.

De bármily rosszul legyen is Olaszhon (Piemont kivételével) kormányozva, az olasz kérdés nem tartozik a rossz kormányzásból eredö kérdések közé. A probléma, melyet az olasz kérdésben meg kell oldani, nem ilyen vagy amolyan kormányforma, nem ilyen vagy amolyan visszaélés vagy sérelem, mely ilyen vagy amolyan engedményt, javitást, orvoslást kiván; nem, uraim! az olasz kérdés nemzeti lét kérdése. És minthogy ilyen e kérdés, a probléma gyakorlati megoldására mindenekelőtt és mindenekfelett az kivántatik, hogy Ausztria az olasz félszigetről kiüzessék, még pedig ugy, hogy többé vissza ne mehessen.

Sok politikai kérdés alku tárgyát képezheti, de az olasz kérdésen alkudozni nem lehet. Vagy végkép ki lesz Ausztria

szoritva az olasz földről, vagy pedig az olasz kérdés ujra meg ujra felmerül, tegyenek bár az európai hatalmak a mit akarnak. Nem fogná azt semmi kigondolható belkormányzati reform, semmi tartományi határváltoztatás elháritani, és semmi terrorizmus elfojtani. Egyedül az olasz nép teljes kiirtása biztosithatná Ausztria uralmát Olaszhonban, de egy 26 milliónyi nemzetet még csak kiirtani sem lehet. — Helyesen fejezé ki magát lord Napier Palmerstonhoz 1848-ban intézett levelében, midőn azt irá, hogy »az olaszokat elnyomni lehet, de kiirtani nem; a remény lelkesedése ujra meg ujra fellángol, és a megszakitott fonal ujra meg ujra összeköttetik.«

Az olasz kérdés e természeténél fogva történt, hogy már 1846-ban, midőn a pápa birtokai még rosszabbul voltak kormányozva, mint jelenleg, (ez pedig ugyan csak sokat mond) a mérsékelt párt, mondom: a mérsékelt párt képviselői azt felelék a bajok vizsgálatára kiküldött pápai biztosoknak, hogy bármennyire elviselhetetlenek is a római népnek különleges szenvedései, a közte s a kormány közt fenforgó kérdések mégis csak másodrendü érdekkel birnak. A főérdek: Olaszország. A római népnek minden egyébnél keservesebben az fáj, hogy a pápai kormány Ausztria szolgájává szegődött Olaszországban, s azért ki is nyilatkoztatták határozottan, hogy akármikor nyilik alkalom Ausztriával szembeszállani, az elkeseredés egész erélyével fognak a harczhoz csatlakozni, mert a nép érzelmei egész Olaszhonban a nemzetiségi öntudat magaslatára emelkedtek.

Az olasz kérdés e természetéből ered az is, hogy midőn 1848-ban Velencze és Lombárdia fegyvert ragadtak, egész Olaszhon hozzájuk csatlakozott, hogy részt vegyen az osztrák elleni keresztesháboruban.

Innen ered az is, hogy midőn ugyancsak 1848-ban a franczia köztársaság avatkozásától tartva Ausztria a milánói ideiglenes kormánynak Lombárdia feltétlen függetlenségét felajánlotta, azon joggal, hogy sorsáról tetszése szerint rendelkezhessék, a milánóiak ez ajánlatot azon kijelentéssel utasitották vissza, hogy Lombárdia sohasem fogja a maga sorsát velenczei testvérei sorsától elválasztani, mert ők nem Lombárdiaért, hanem Olaszországért harczolnak.

Ugyanezen szempontból indul ki most a saját állapotával elégedett, boldog piemonti nép, midőn derült kedélylyel rohan egy nagy háboru szenvedéseibe s áldozataiba; ezen szempont vezérli Viktor Emánuel királyt; ez vezérli azon nagyszámu republikánus olaszokat, kik az olasz függetlenség zászlaját lobogtató király köré sorakoznak ép ugy, mint a monárchisták sorakoztak volna a köztársaság zászlaja alá, ha az olasz függetlenség zászlaját siker kilátásával a köztársasági párt bontotta volna ki; ugyanezért veté magát Toskána a piemonti király karjaiba; ezért csatlakoznak e király csapataihoz Olaszhon minden részéből a harczolni kész önkénytesek; ezért kénytelen a nápolyi király a legszigorubb eszközökhöz nyulni, hogy népét a nemzeti harczhoz való csatlakozástól visszatartsa, és végre ezért látjuk a francziákat jelenleg Olaszországban örömmel és lelkesedéssel fogadtatni.

No már mylord, az tény, hogy minden diplomácziai tárgyaláson, melyek az olasz háboru kitörését megelőzték, Anglia részéről mint egy szakadatlan fonal azon hibás fogalom vonul végig, hogy önök kormánya az olasz kérdést nem nemzeti lét kérdésének, hanem mindig olyannak tekintette, melyet azon az alapon is meg lehet oldani, hogy Ausztria épségben megtartsa olasz birtokait, feltéve, hogy kötelezi magát Olaszhon többi részeinek dolgaiba nem avatkozni.

Nem fogom jelenleg részletesen fejtegetni, mi bámulatos eszmezavar azt hinni, hogy ha Ausztria megmarad Lombárdia és Velencze birtokában, bármi kigondolható kötésekkel biztositani lehessen azt, hogy ne gyakorolja Közép- és Dél-Olaszországra a helyzetéből eredő befolyás tulsulyát azon korlátlan kényuralmi elv meghonositására, melyben Ausztria él és mozog, és létezik.

Ennek szabatos fejtegetése végett számos oly diplomácziai okmányra kellend hivatkoznom, melyeket nem lett volna szabad a jelen korszak államférfiainak szem elől veszteni, de a melyeknek fejtegetése több időt kivánna, mint a mennyit a jelen alkalom nekem megenged.

Tehát csak azon megjegyzésre szoritkozom, miként, ha csak tisztába nem hozatik egész Európa előtt az, hogy Angliának nincs sem szándokában, sem akaratában Ausztriát olasz birtokaiban fentartani, nincs oly semlegességi kiáltvány, a

mely önöket azon veszélytől megóvhatná, hogy Anglia előbb-utóbb belevonassék a háboruba azon bonyolitó szövetségek következtében, melyeknek létrehozásán hatalmas befolyások fáradoznak.

Különös látvány az, uraim, melyet most Németország felmutat.

Hogy a német nemzet, mely alig tudott valaha egyetérteni, most késznek mutatkozik viszálkodásait azon elhatározásba beletemetni, hogy egyesült erővel ellentálljon a francziáknak, ha ezek a Rhenust megrohannák, — ez olyan dolog, hogy, ha Németországnak oka volna ily támadástól tartani, a német közszellem e jelenségét kétségtelenül csak helyeselni lehetne.

Ámde merő hamis riadalom van ez izgatottság fenekén; hiszen oktalanság azt csak képzelni is, hogy a franczia kormány a Rhenus megtámadásáról álmodozzék, midőn már is egy nagy háboru terheli vállait, kivált miután egy ily megtámadás nem is Ausztria, hanem Poroszország és Némethon kisebb államai ellen lehetne csak intézve, a mi a francziák ellen egy hatalmas európai koáliczíót állitna csatarendbe.

A tény az, hogy erős izgatás van működésben a német nemzet hazafias szellemét az osztrák ház előnyére kizsákmányolni, oly czélból, hogy ezen ház letiporva tarthasson ezentul is más nemzeteket, melyeknek ép annyi joguk van a független nemzeti létre, mint a németeknek.

De higyjék el nekem, uraim, daczára a mesterségesen felszitogatott ingerültségnek, a német nemzet nemes ösztöneit sohasem lehetne azon szégyenletes szerepbe belecsábitani, hogy más nemzetek letiprására Ausztria mellé bakósegédül vállalkozzék, hacsak azt nem sejtetnék a németekkel, hogy Anglia rokonszenvez Ausztriával, s hogy Nagy-Britannia kormánya Ausztriát olasz birtokaiban sértetlenül óhajtja fentartatni.

És nem lehet tagadni, hogy Nagy-Britannia kormánya okot is adott e sajnálatos sejtelemre. Hiszen Anglia külpolitikájának hivatalos képviselője már annyira ment, hogy a parlamentben nyiltan kijelentette, miként Ausztriának erős

igényei vannak az angol nép rokonszenvére, mivel Ausztria Angliával fajrokonságban áll.

Meg kell jegyeznem, hogy a fajrokonságra való eme hivatkozás nem nagy jártasságra mutat az ethnografiai tudományban. Hiszen a zagyva elemeknek a bitorlások hosszu sora által előidézett ama keveréke, melyet Ausztriának neveznek, s melynek keretébe annyi különféle nemzet elkobzott léte van betemetve, oly kevéssé német, tehát oly kevéssé fajrokon az angol-szász fajjal, hogy bár az osztrák kormány az 1851-iki népszámlálásnál felhasználta a megfélemlités és a furfang minden fegyverét, miszerint Ausztriát német államnak tüntethesse fel, mindemellett lehetetlen volt német alattvalóinak számát hét milliónál többre emelni, 37 millió lakos közül. A tényállás az, hogy Ausztria az egyedüli hatalom Európában, melynek nemzeti jellege nincs. Ennek a hatalomnak sem nemzetisége, sem hazája nincs; ez egyszerüen család, uralkodóház, a Habsburgok háza; — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

Azonban bármily ethnografiai ismerethiányt áruljon is el az emlitett nyilatkozat, tény, hogy Anglia részvéte kapcsolatban Ausztria állitólagos jogainak elismerésével, hivatalos alakban lett közrebocsátva az angol kormány által; nem csoda tehát, hogy ugy Németországban, mint az osztrák birodalomban azon vélemény van elterjedve, miként daczára a semlegesség kihirdetésének, Anglia módot fog találni, hogy vagy egyenesen segitse Ausztriát, vagy támogassa a németeket, hogy segithessék.

Ezen benyomás oly hátrányos hatással van az elnyomott nemzetiségek szellemére, hogy a felett minden szabadságszerető angolnak csak sajnálkozni lehet, mig más részről a benyomás Németországot helytelen irányba löki, a mi ha idején meg nem szüntettetik, Angliát előbb szövevényes kombinácziókba fogja bonyolitani, utóbb háboruba fogja keverni.

Sürgős szükségnek vélem tehát, hogy mig a részrehajlatlan semlegesség és szoros nem-avatkozás politikája helyeseltetik, egyszersmind az angol közvélemény határozottan a mellett nyilatkozzék, miként semmi körülmények közt sem

fogja megengedni, hogy Anglia az elnyomott nemzetek felszabadulásának meghiusitására Ausztriának segitségére legyen.

Áttérek most az 1815-iki kötések állitólagos sérthetetlenségére.

Annál szükségesebb e kérdés körül az előitéletek ködét eloszlatni, mivel legkisebb kétség sem foroghat fenn az iránt, hogy ha (mitől isten őrizzen) Anglia eltérne a semlegességtől, ezen eltérés Ausztria előnyére történnék, s történnék azon alapon, hogy az 1815-iki kötések sérthetlenségének fentartására Anglia kötelezve van.

Szomoru emlékezet az, mylord, hogy azon uralkodók, kik a nemzeti szabadság hangoztatásával csalogatták be Európa népeit az akkori véres háborukba, melyekben egy negyed században át véröket patakokban ontották, s egész nemzedékek jólétét elpazarolták, egyedül azért, hogy egyes dinásztiák a bukástól megmentessenek, végre ugy jutalmazták meg a megcsalt nemzeteket, hogy a bécsi kongresszuson adták, vették, cserélték őket, mintha megannyi birkanyáj volnának, és akkép bántak el Európával, mintha csődbe esett labdaként majorság volna.

Igy történt, hogy Lombárdia, igy történt, hogy Velencze a tizenhárom század függetlenségével diszes tündérváros, — át lettek dobva az osztrák ház kezeibe.

Olaszország történelme az utóbbi 40 év alatt egy olyan lap, mely csak a szenvedések nyögéséről, az örökké növekvő elégedetlenségről és gyülöletről, az ennek nyomában ujra meg ujra kelő rázkódtatásokról, konspirácziókról, lázadásokról, forradalmakról beszél, és beszél a hazafiak vérében uszó vesztőhelyekről, Spielberg és Mántua borzalmairól, és beszél a tajtékzó dühről, melylyel e kiáltás : »ki az osztrákkal Itáliából!« minden olasznak ajkain remeg.

E negyven év, uraim, egy folytonos tiltakozás az emlitett istenkáromló kötések ellen. A kirablottak negyven éven át szóval, tettel, szenvedéssel, szivvérök ontásával hangosan tiltakoztak a rablók alkukötése ellen.

És mégis van ember, ki az 1815-iki kötéseket sérthetleneknek mondja!

Én ugy hallottam, uraim, hogy midőn Castelreaghot a lelkiismeret furdalása öngyilkossá tevé, Anglián örömharang-

zugás hangzott végig. Hát arra legyünk-e 1859-ben kárhoztatva, hogy Angliát egy nagy háboru szenvedéseibe lássuk rohanni, semmi jobb czélért, mint azért, hogy a Castelreaghek elátkozott művét fentartsa, és semmi jobb indokból, mint hogy az osztrák ház ingó trónusát megtámogassa — ?

Ha sérthetetlenek az 1815-iki kötések, hát miként van az, hogy az alig mult 40 év rostává lyukgatta a kötéseknek papiriveit? A Bourbonokat visszahelyezték Francziaország királyi székére, és a Bourbonok eltüntek. A Bonapartékat proskribálták, s a restaurált Bourbonok királyi székén a proskribált Bonaparték ülnek!

És mennyi változás történt e »sérthetetlen kötések« ellenére Európa állapotában! Van e változások közt kettő, mely a szabadságnak kedvezett. Az egyik Svájcznak államok szövetségéből szövetséges állammá átalakitása, a másik Belgium függetlensége. De e kettőt kivéve annak a rostává-lyukgatásnak, melyen azok a »sérthetetlen kötések« keresztül mentek, állandó jellege az, hogy a szabadság minden szegény növénykéje, melyet megkiméltenek, a kényuralom könyörületlen keze által kitépetett. Elkezdve a krakkói köztársaságtól, Lengyelország e szegény maradványától, melyet Ausztria elnyelt, egész a sajtószabadságig, mely Németország számára ama kötésekben biztositva volt, s mely oly állapotra lett lesorvasztva, hogy Guttenberg hazájában nem maradt egy négyszög lábnyi tér, melyen egy szabad sajtó felállitható volna. A mi csak ama »sérthetetlen kötésekben« nem gonoszság volt, az mind eltiportatott a kényuralom, a konkordátumok, a jezsuiták s a szellemi sötétség hasznára; és a »sérthetetlen kötések« mindeme megsértései végrehajtattak a nélkül, hogy Anglia hatalmas szigonyát csak egyszer is megrázta volna a megsértések tilalma végett.

Hát lehetséges volna-e, hogy most, midőn Ausztriának olasz földről való kiüzése forog fen; most, midőn a vállalat természetszerü logikája saját hazámnak kilátást nyujthat azon felszabadulásra, melyhez Anglia népe szerencsét kivánt, kilátást nyujthat édes hazám azon felszabaditására, melyért az angol nép millióinak szivéből buzgó imádság szállott és száll az emberiség atyjához, kérdem: azt kelljen-e a történelemnek feljegyeznie, hogy Anglia épen most, épen ily időben

s ily körülmények közt keveredik g yenagy háboru veszélyeibe, épen most vállalja magára a felelősséget, hogy e háborut hosszuvá s átalánossá teszi nem egyébért, mint azért, hogy az emlitett rothadt szerződések sérthetlenségét fentartsa azon Ausztria javára, mely e földön másra nem való, mint hogy sötétséget és szolgaságot terjeszszen.

Ime látják önök Ausztriát Piemontban a háborut oly módon viselni, hogy az a rég elmult barbár korszak borzalmaira emlékeztet; olvashatják önök angol levelezők jelentéseiből angol lapokban, miként engedtetik meg a szigoruan fegyelmezett osztrák katonaságnak a fegyvertelen lakosságra reábocsátott rablók szerepe; miként irtanak ki egész védtelen családokat; kemény rabszolga munkákra kényszeritenek nem csak férfiakat, de gyönge nőket s gyermekeket is, és dőzsölnek oly fertelmek között, melyeknek hallatára megalszik a vér a polgárosodott ember ereiben és elsorolásukon a nyelv megakad.

Ilyen volt Ausztria mindig, de mindig! Ezen borzalmak csak halvány képei annak, a mit Magyarország az utolsó háboruban tőle szenvedett.

Hát meg legyen-e irva, hogy Anglia, a gentlemanek hazája, vitéz fiait az osztrák sereg mellé állitja csupán azért, hogy az utonálló jellegü 1815-iki szerződéseket Ausztria javára fentartsa?

Nem, uraim, ez nem lehet! Emelje hát fel Anglia népe tiltakozásának hatalmas szavát; dörögjön végig e szigeten a tiltó szó, hogy ennek nem szabad megtörténni; adja meg a nemzet kormányának a nemzet tisztán kifejezett akaratának oszlopát, hogy legyen mire támaszkodnia; emlékeztesse minisztereit, hogy ők Anglia és nem Ausztria miniszterei; és erősitse meg az ő nemzeti álláspontjukat idegen befolyások ármányos sugallatai ellenében.

A veszély létezik, — igazán mondom önöknek Anglia polgárai! a veszély a küszöb előtt van. Anglia fa- és vas-védbástyái lepecsételt rendeletekkel küldettek a földközi tengerre. Hátha ama zárt rendeletek viszonyban voltak a ténynyel, hogy az Orion hadihajó akként helyezkedett keresztbe a génuai kikötőben, hogy a franczia seregek partraszállását akadályozta, s e helyzetből egy hüvelyknyit sem akart mozdulni. Hire járt,

hogy a génuaiak boszankodása nagyon hallható volt, s hogy az angol tengerésztisztek kénytelenek voltak egész éjjel a parton maradni, mert a legszegényebb csolnakos sem volt semmi áron rábirható, hogy őket hajójukra visszaszállitsa. Hátha hallani találnak önök más aprólékos boszantások ismétlődéséről is, melyek, legyenek véletlenek, legyenek szándékosak, mindenesetre alkalmatlanságot okoznak a francziáknak és olaszoknak, és igen alkalmasak arra, hogy valamely szerencsétlen összeütközést provokáljanak, melynek alapján aztán lesz szó Anglia becsületéről hangzatos változatokban, és megtörténhetik, mint a »Times« helyesen figyelmeztetett, miként egy szép este önök azon hitben feküsznek le, hogy békében vannak, s a következő reggel arra ébrednek fel, hogy háboruban találják magukat, és mindezt azon dicsőséges czélért, hogy az 1815-iki drágalátos kötések sérthetlensége fentartassék.

Tartsa a nép szava Angliát kivül a háborun, mig a parlament összeül; a parlament majd biztonságban tartja, ha összeül. Ennyit a választások biztosítottak, de ha a nép meg találna lankadni a vigyázatban, egy »bevégzett tény« fatális ereje jöhet közbe, melyen még a parlament is nehéznek találná segiteni.

A harmadik pont, melyre világosságot kell vetnem az, a mit a diplomáták a háboru lokalizácziójának neveznek.

Ha e kifejezésnek valami értelme van, más nem lehet, mint az, hogy a háborunak olasz földre kell szorittatni.

Attól tartok, mylord, hogy a ki igy beszél, olyasmit beszél, a mit önök jól angolul »absolute non sense«-nek (oktalan badarságnak) hivnak és annak adja jelét, hogy a strategia legelemiebb fogalmával sem bir.

Miszerint a jelen háborunak valami eredménye legyen, nemcsak az szükséges, hogy az osztrákok kivettessenek Olaszországból, hanem az is, hogy oda vissza ne mehessenek.

Taktikai győzelmek strategiai eredmény nélkül, fegyverszünetetet hozhatnak létre, de háborunak még sohasem vetettek véget, s nem is vethetnek.

Az osztrákok eröditett védállása mögött a Mincio és Adige között, kis távolságra tul a Tagliamenton van a határvonal, mely a lombárd-velenczei tartományokat Ausztria más

birtokaitól elválasztja. Már most képzeljük, hogy az osztrákok homlokban megtámadtatva nem biznak magukban, hogy hirhedt poziczióiukban megállhassanak, s visszavonulnak a Tagliamento mögé. Azt akarja-e Anglia, hogy a francziáknak s a piemontiaknak ne legyen szabad az osztrákokat a Tagliamenton tulra követni? Azt akarja-e Anglia, hogy Ausztria, ámbár háboruban van, mégis saját tengerein és saját területén a semlegesség szabadalmát élvezhesse? Azt követeli-e Anglia, hogy megveretés esetén Ausztriának csak egy bizonyos vonal mögé kell hátrálnia, miszerint győztes ellenségeinek teljes biztonsággal fügét mutathasson, mivelhogy ezek a lokalizáczió elve által kényszeritve lennének az olasz határon tul nem lépni?

Hisz, uraim, ez gondolatnak is képtelenség!

Mi magyarok, utolsó háborunkban azon helyzetben voltunk, hogy három ellenséges hadsereget vertünk ki Magyarországból, melyek a határon át török birodalmi területre menekültek, hová mi őket a semlegesség elve iránti tiszteletből nem követtük. De Törökország nem fegyverezte le a kivetett osztrák hadakat, miként ezt a nemzetközi jog szerint tennie kellett volna, s e jogszegés következése az volt, hogy a kivetett seregek visszajöttek és minket ujra magtámadtak.

Azonban ezen esetben a kivert seregek oly területre vonultak, mely nem volt övék, mely tehát a semlegesség jogaival birt s kötelességei alatt állott; de a jelen esetben a háboru lokalizácziójának alapján az követeltetik, hogy Ausztria mint hadviselő fél saját területén semlegesnek tekintessék.

Ausztria a jelen háboruban nem egyedül az olasz tartományokból vont erejét használja, hanem használja birodalma minden zugát; tartozzék bár a német szövetséghez vagy nem, mindenhonnan vonja fegyvereseit s a hadviselet minden készleteit, és mégis az követeltetik, hogy a hatalmak, melyekkel háborut visel, minden osztrák birtokot Olaszországon kivül sérthetetlennek tartsanak, követeltetik az, hogy a hadviselő Ausztria semlegesnek tekintessék.

Bizony mondom, ez valóságos esztelenség!

De van még egy más tekintet is. Ausztriának állása a hires négyszögben, melynek négy sarkát egy-egy vár képezi, most nem olyan, mint az 1796-iki hires hadjáratban volt.

Az akkori törpe óriássá nötte ki magát. Veróna most már nemcsak erőd, hanem erőditett tábor, mely 60 ezer embert képes befogadni. És a diplomáczia a háboru lokalizálása eszméjének nevében azt követeli Francziaországtól és Piemonttól, hogy elégedjenek meg egy homloktámadással, elégedjenek meg azzal, hogy fejjel a falnak nekimehetnek, és arra ne is gondoljanak, hogy ellenségük hatalmát akár vizen, akár szárazon, területének bármely más pontján, hátba vagy oldalba vegyék.

E követelés valóságos monstruózitás. Hallatlan, példátlan a hadviselés történelmében. Ha ily »részrehajlatlan« az angol kormány semlegessége, ugy én nem tudom mit nevezzünk részrehajlásnak.

Merő oktalanság volna a felett vitatkozni, hogy mit kellene Angliának tenni, ha Francziaország a Rhenusnak rohanna, Belgiumot elfoglalná, és Németországot megtámadná; mert nincs oly józan eszü ember, a ki azt hinné, hogy most a francziák császárja abban töri fejét, hogy mikép zuditsa fel maga ellen Porosz- és Németországot azalatt, mig ő Ausztriával van odalen elfoglalva. Ha megtámadtatnék, bizonyosan védené magát, és azt hiszem, nem lenne szövetségesek hiányában; de azt hinni, hogy most ő szándékozik támadni, henye képzelgés.

A háborut ugy kell önöknek venniök, a mint valósággal van. Piemont s Francziaország az egyik oldalon, Ausztria a másikon, s igy tekintve a helyzetet, kérdem önöktől, lehet önöknek szándékában vérükkel és pénzükkel biztositani a hadviselő Ausztria számára Olaszországon kivül fekvő birtokaiban a semlegességi kiváltságokat? Lehet önöknek szándékában háboruba rohanni a végett, hogy Ausztriát minden hadmozdulat ellen megoltalmazzák, melyet azok, kikkel háboruban van, Olaszország határain kivül a nemzetközi jog keretében ellene intézni jónak láthatnak?

Ha ily szándékuk nincsen önöknek, a mint reménylem, hogy nem is lehet, hát ne elégedjenek meg határozatlan nyilatkozatokkal, hanem menjenek bele egyenesen a dolgok praktikumába, és értessék meg kormányukkal jól, hogy szorittassék bár a háboru a Pó partjaira, vagy vitessék át az osztrák birtokok bármely más részére, önök azt kivánják, hogy Anglia szoros és részrehajlatlan semlegességet tartson

fen, és hogy önök ép oly kevéssé hajlandók egyetlenegy fillér angol pénzt, vagy egyetlenegy csepp angol vért elpazarolni Ausztria biztonságáért az ádriai partokon, a Dunánál s a Tiszánál, mint a Pó partjain.

Fontosnak és sürgősnek tartom azt, uraim, hogy a közvélemény nyilatkozása minden kételyt kizáró legyen, mert nem feledhetem, miként ő felsége kormányának nem egy jeles tagja egyenesen reámutatott annak lehetőségére, hogy Anglia hivatva lehet Ausztriának segitségére menni, ha az az ádriai tenger partjain támadtatnék meg.

És kérdem én, mi önöknek az az Ausztria, hogy őt oly szeretettel szoritsák Britannia pártfogó keblére, miszerint azt se sajnálják, hogy a kedves teremtés pártfogása végett patakokban ömöljön az angol vér, százmillió számra pazaroltassék az angol pénz, kiszámithatlan zavar hozassék az angol kereskedelmi viszonyokba, Anglia jólétén mély, lehet : gyógyithatlan sebek üttessenek, a békés reformok függőben maradjanak, s nemzeti életük fejlődése megakasztassék?

Még egyszer kérdem : mi önöknek az az uralkodó-ház, melyet Ausztriának neveznek?

Előnyös az talán önök kereskedelmi érdekeinek?

Tekintsék át a kereskedelmi minisztérium utolsó statisztikai kimutatását, és látni fogják, hogy a kis, de szabad Belgiummal hatszor oly nagy kereskedelmi mozgalma van Angliának, mint a nagy, de szolga osztrák birodalommal. Uruguay kereskedelme közel felér vele, a filippini szigetek, a szegényes Norvégia, s a kis Görögország mind Ausztria előtt szerepelnek. Arról ellenben biztosithatom önöket, hogy ha amaz össze nem illő zagyvalék, mit Ausztriának neveznek, egyszer szétbomlasztatik, magával Magyarországgal tizszer oly nagy lenne Anglia kereskedése, mint a minő most az öszszes osztrák birodalommal.

Vagy talán igaz, a mit némelyek állitanak, hogy Ausztria önöknek hű, hasznos és igaz szövetségese?

Hasznos szövetséges! Azt tudom, hogy Ausztria Angliának telhetetlen dijazottja volt; hogy feneketlen zsák volt, melybe Anglia milliókat öntött dolgos népének verejtékéből; azt tudom, hogy az utolsó franczia háborukban nem kevesebb mint 17 millió font sterlinget ajándékoztak önök Ausztriá-

nak, a mi a pénznek akkori értéke szerint ugyancsak csinos egy összeg, de hogy miféle előnyt kaptak önök ezen áldozatért cserébe, azt eddig még a történelem nem jegyezte fel; azt tudom, hogy önök az osztrák házat megmentették, de arról még nem hallottam, hogy önök akár saját biztonságuk, akár nemzetközi rangjuk, akár jólétük, akár szabadságuk fejében e háznak valamivel tartoznának.

Hogy »drága« szövetségesük volt Ausztria, nagyon is drága, az tagadhatatlan, de hogy mennyiben hasznos, azt még nem birtam felfedezni.

Ausztria önöknek hűséges, igaz szövetségesök!! Emlékezzenek a krimi háborura, tekintsenek a Szebasztopol melletti szomoru temetőre: az önök hű Ausztriája volt a halálrém, mely önök vitéz fiait ama kopár földre küldötte meghalni haszontalanul, mig ő tétlenül maradt a nélkül, hogy egy lövést tett volna, a nélkül, hogy csak egy ujjat felemelt volna, önök azon gyászos emlékü szivességének viszonzásaul, hogy Ausztria iránti tekintetből Lengyel- és Magyarországot mozdulatlanságra kárhoztatták, s a háborut ugy Európa biztonságára, mint a népek szabadságára egyiránt meddővé tették.

De ha azon kérdésre, hogy mi Angliának Ausztria, választ nem lelek, arról már a borzalmak hosszu jegyzékét tudnám felmutatni, hogy mi Ausztria az emberiség ama veleszületett jogának, melyet szabadságnak neveznek; hogy mi ő a lelkiismeret szabadságának, a mivelődésnek, a felvilágosodásnak, és mindannak, a mit jó emberek becsben tartanak.

Nem, az nem lehet, hogy Anglia leigázott milliók szemrehányásait vonja magára, mivelhogy közbelép Ausztria és a visszatorlás közé, melynek meghozta idejét a hosszutürő, de igazságos gondviselés.

És miért, kérdem én, miért merülne Anglia a háboru szenvedéseibe a végett, hogy ezt az Ausztriát fentartsa?

E kérdésre az adatott feleletül, hogy az osztrák birodalom épségére Európának a hatalmi egyensuly fentartása végett szüksége van.

E felelet engem fejtegetéseim utolsó szakaszához vezet.

Oh uraim! ez a szó: »hatalmi egyensuly« bár nem egyéb, mint egy rém, mely a józan ész világosságát ki nem állja, egy rettenetes Moloch, melynek jog, igazság, poli-

tikai erkölcs, szabadság és nemzetek élete dobatott áldozatul. Szünjék meg végre uj áldozatokat követelni, és Anglia ne fertőztesse magát azzal, hogy az áldozatokat szaporitja, az áldozást megörökiti.

Nem volna helyén hosszasan fejtegetnem a hatalmi egyensuly elméletének eredetét s azon változatokat, melyeken a diplomaták kezei közt keresztül ment, mig végre a bécsi kongresszuson egy oly kabalisztikus abrakadabrává lett, mely ellentétben a hajdani sziriaival, nem gyógyit, hanem teremti a betegségeket, melyeket gyógyitania kellene. Csak azt kérdezem, melyek azok a hatalmak, melyeknek tulsulya ellen a diplomáczia az osztrák birodalom épségét szükségesnek tartja, s védgátnak, ellensulynak tekinti?

Nem csinálnak titkot belőle. Ezek a hatalmak: az orosz és a franczia. A poroszról nem szólok. Mert a porosz és osztrák dinasztia közt fenálló vetélkedés a németországi primátus körül forog; ennek tárgya nem az, hogy valami meg ne történjék, azaz hogy Németország ne legyen egységessé, hanem az, hogy a kettő közül melyik legyen fejévé az egységes Németországnak, s nem gondolom, hogy az angol diplomaták közt akadjon, a ki azt tartaná jónak, hogy a német nemzet élére az épséges osztrák birodalom kerüljön, melynek 37 millió lakosa közt német csak 7 millió is alig van. Ez igazi felforgatása volna a józan értelemben vett európai egyensulynak a mellett, hogy a német nemzetnek függetlenségével és szabadságával is ellenkeznék, tehát végtelen konvulziókat vonna maga után. Ezt tehát mellőzhetjük. Nem a poroszra czéloz az angol diplomáczia, midőn az osztrák birodalom épségét az európai egyensulyra szükségesnek állitja, hanem czéloz az oroszra és francziára.

Hát lássuk miként áll ez a dolog.

A mi az oroszt illeti: előttünk van a történelem a maga czáfolhatlan tanuságaival. Az orosz már jó régóta terjeszkedő hatalom; régóta fenyegeti terjeszkedéseivel Európa függetlenségét, szabadságát. Volt-e csak egyetlenegy percz is e terjeszkedés egész multjában, midőn Ausztria az orosznak magát elébe vetette, hogy terjeszkedni ne engedje? Soha, soha! Arról, fájdalom, nagyon is tud a történelem, hogy czinkosává szegődött, hogy osztozkodott vele, (emlékezzünk Lengyelor-

szágra), hogy tőle orgazda-dijt fogadott el a máséból, (ilyen volt Bukovina) hogy segitette, egyenesen segitette az európai sulyegyent felforgatni; minderről igenis tud a történelem, de arról nem tud, hogy az orosz terjeszkedésnek valaha utját állta volna. És miért nem tud? Azért, mert az orosz szláv hatalom, az osztrák birodalomban pedig 17 millió szláv van, mind elégedetlen, elnyomott nép, s köztük olyanok is, melyek nem pusztán nemzetiségek, hanem nemzetek, melyeknek mint nemzeteknek történelmi multjok van, s melyek az osztrák uralomban nemzetlétük eltipróját sinylik, gyülölik. Ilyen Ausztria helyzete, s e helyzetnek az orosz irányában megvan a maga logikája, melynek Sándor czár ugyancsak érthető kifejezést adott, midőn Tsitsakoff tengernagynak utasitásba adta, hogy ha Ausztria játékát gyanusnak tapasztalná, kiáltson be ennyit az osztrák birodalomba: »Ti tizenhét millió! Keljetek fel nemzetiségtek elnyomója ellen! Itt vagyok! segitelek!«

Gondolkozzanak önök e felett, uraim, és meg fogják érteni, mi annak az oka, hogy Anglia és Francziaország minden kecsegtetésével, hizelgésével, önlealacsonyitásig vitt udvarlásával sem volt képes rábirni Ausztriát, hogy kardot rántson a krimi háboru alatt az orosz ellen.

És ezt az Ausztriát önök diplomatái védgátnak hirdetik az orosz ellen. Megfoghatatlan! Ez nem vakság uraim, ez ámitás, a külügyekben kevéssé járatos angol közvélemény jóhiszemüségével üzérkedő ámitás!

Már most lássuk miként áll Ausztria szemben a francziákkal.

Mult november 19-én tartottam egy felolvasást Glasgowban, s abban többek közt ezeket mondtam:

»Akármikor lesz oly háboru, melyben az egyik oldalon Francziaország, a másik oldalon Ausztria áll, a francziáknak csak meg kell jelenni az osztrák által elnyomott akármely nemzet határán, és azt mondani: keljetek fel, itt vagyunk, kezet nyujtunk nektek, segitünk, rázzátok le az osztrák jármot! — fel fognak kelni, a felhivás lelkesedéssel fog fogadtatni.«

Ezt hat hónap előtt mondtam, midőn a jelen háboruról még szó sem volt. És ime, szavaim már is megvalósulnak Olaszhonban. Meg fognak valósulni másutt is, ha a francziák akarják.

Csak tőlük függ, hogy valósuljanak. Ezért nemzetem részéről, nemzetem nevében kezeskedem.

Nem, uraim, nem, az a hatalom, melyet Ausztriának neveznek, nem eleme, hanem akadálya a hatalmi egyensulynak, — nem védgát, hanem országut, nem biztositéka a békének, hanem egy Damokles-kard, mely Európa nyugalma felett függ, tűzbarlang, melyből az európai vulkán táplálkozik.

Mesterségesen összetákolt hatalom, melynek nemzeti alapja nincs, melynek alkotó elemei szerves kohézióval nem birnak; aspiráczióik szertehuzók, s összhangzásba semmi kigondolható módon nem hozhatók: egy ily hatalom már puszta lételével is vitás kérdéseket teremt, háborukat provokál. Szemünk előtt van ennek példája. Ha Ausztria nem volna Olaszországban, olasz kérdés nem léteznék.

A kik Ausztriát az európai sulyegyen elemének hirdetik, annak adják jelét, hogy fogalmával sem birnak az osztrák hatalom természetének. Az, a mit Ausztriának neveznek, egy fikticzius hatalom, mely a nagyhatalmi állásnak csak külszinével bir; fa, mely csak kéregből áll, belül üres. Oka ennek az, hogy az osztrák háznak lehetetlen nemzetiesen, lehetetlen jól uralkodni. Neki nem lehet nemzeti politikája, mert német is, magyar is, szláv is, olasz is egyszerre nem lehet; egyiknek irányát csak a többiek rovására követheti, egyiknek áspiráczióit csak a többiekének elnyomásával valósithatja; egyiket elégedetté csak a többiek elégedetlenségével teheti. Ausztria legfölebb csak befelé, saját alattvalóinak kölcsönös elnyomásában fejthet ki erőt, ezt is csak addig, mig komoly ellentállásra nem talál (példa 1848—49), de azt az egyetlenegy esetet kivéve, melyet Mária Terézia idejében a magyar nemzet lovagiasságának köszönhet, kifelé sohasem volt erős; soha! mindig megverték; valahányszor hatalommal állott szemben, sohasem tudott a bajból a maga erejével kimenekedni, mindig idegen támaszra szorult, mert az, a mit osztrák hadseregnek neveznek, nem »hazáért« küzd.

Ama nemzetekben, melyek az Ausztriának nevezett keretbe foglalvák, kétségtelenül sok erő van, de az nem teszi erőssé az osztrák birodalmat. Azok a nemzetek önmaguknak, önczélul visszaadva, minden bizonynyal erős védfalat képeznének minden hatalmi terjeszkedés ellen, mert volna mit véde-

niök: szabadságukat, függetlenségüket, — de egy közös lánczra füzve Európá békéjének és biztonságának nem támaszát, hanem sebezhető oldalát képezik, s ösztönül szolgálnak a háborukra mert minden hatalom tudja, hogy a ki Ausztriát megtámadja, Ausztria elnyomott nemzetei közül hol egyikre, hol másikra, lehet: mindenikre is számithat.

Ekkép megkisérlém felvilágositani, mylord mayor, azon négy pontot, melyet e gyülés figyelmébe ajánlok, annál inkább, mivel attól fog függni Anglia állásfoglalása, hogy mily véleménynyel van az angol nép e négy pont felől.

Van azonban még egy tekintet, melyet mellőznöm nem lehet.

Hallottam mondani, hogy ha az olaszok vagy akár a magyarok maguk lépnének a cselekvés terére, Anglia nem jönne kisértetbe, hogy avatkozzék, de a franczia avatkozás a dolgon nagyot változtat; a francziák császárjának csak nagyravágyó czéljai lehetnek; ő hóditásra vágyik; ezt Anglia meg nem engedheti, s ehhez segédkezet ama nemzeteknek sem kellene nyujtaniok, nehogy egy kényur helyett mást kapjanak.

Ime válaszom ez állitásra:

Könnyü azt mondani, hogy a ki el van nyomva, szabaditsa fel magát maga erejével egyedül. Akaintegység, czélösszhangzás erre nem elég; kivált mikor a felszabadulás munkája háboru jellegével bir, szervezkedni is kell, erőt kell felállitani, s felszerelni a háborura, és cselekvést kell rendezni előre megállapitott terv szerint, — és mielőtt ez foganatosittathatnék, a hatalom parancsszavára ütemben mozgó hadsereg összezuzza a szervezetlen néptömegeket, s hóhér és akasztófa végzik a többit. Ebben van azon misztérium kulcsa, hogy pár százezer katonával milliókból álló szabadságszerető vitéz népet nemzedékeken át igában lehet tartani. Kevés példa van arra a történelemben, hogy a felszabadulás idegen segély nélkül sikerült. Az amerikai egyesült államok a despotikus Francziaország segitségével vivták ki függetlenségüket. Maga Anglia is köszönhet valamit a 15 ezer hollandi katonának, és 500 vitorlát számlált hollandi hajóhadnak, melylyel orániai Vilmos az angol szabadságnak oltalmára jött. Mi magyarok

külsegély nélkül szereztük vissza függetlenségünket, s tőlünk azt Ausztria csak külsegitséggel vehette el.

De igazán csodás változás történt a kormányok és arisztokraták nézeteiben, hogy most oly lármát ütnek az ellen, a mit franczia avatkozásnak neveznek Olaszország ügyeibe.

Hiszen 40 év óta alig hallottunk másról, mint idegen avatkozásról a szabadság ellen. Avatkozás volt Spanyolországban, Nápolyban, Piemontban, Szicziliában, Rómában, Moldva-Oláhországban, Magyarországban, Hassziában, Badenben, Schleswig-Holsteinban, mindenütt! és mindenütt a népszabadság ellen, de eddig nem hallottuk, hogy Anglia kardot rántott volna ez avatkozásokat megtiltandó. Egy-egy szelid megjegyzést néha koczkáztatott Anglia, de saját kedves hazám esetében még csak ezt sem, sőt megmondta, hogy semmi mondani valója sincs. És ime végre-valahára oly eset fordul elő, hogy egy nemzetnek kilátása nyilik felszabadulni az osztrák járom alól, külavatkozás által, (ha ugyan avatkozásnak nevezhető) és lármaharangot kongatnak ellene; elvekre hivatkoznak az elnyomó érdekében, melyekre az elnyomottak érdekében sohasem hivatkoztanak.

Ez olyasvalami, a mit csufos hipokrizisnek nevezhetnénk.

Ám tétessék vissza Ausztria azon helyzetbe, melybe őt nemzetem hősies karja dobta 1849-ben, mielőtt külavatkozás a porból felemelte, és biztosak lehetnek önök, hogy sem Olaszhonnak, sem nekünk nem lesz külsegélyre szükségünk. De ha Anglia megengedte, hogy külavatkozás mentse meg Ausztriát, s a nemzetek jogait külavatkozás tiporja el, hát ne legyen legalább az a botrány feljegyezve a történelem lapjain, hogy Angliának, mely szabadsága visszaszerzésében külsegélynek maga is oly sokkal tartozik, akkor jutott először eszébe ellenezni, mikor a külsegély elnyomott nemzeteknek előnyére válhatott.

Egyébiránt a jelen esetben külavatkozás nem is forog fen. Háboru van szervezett államok között. Ausztria hadat izent Szárdiniának, mely Francziaország szövetségese, — s Francziaország segiti megtámadott szövetségesét. Hogy egy vagy más elnyomott nemzet ez alkalmat a maga javára fel-

használja, ez nem épen helyes ok arra, hogy Anglia kardját Ausztria javára Brennusként mérlegbe vesse.

Hogy minő indokok határozhatták el Francziaország jelen uralkodóját a mostani háborura, azt tudni nem igénylem, de azt tudom, hogy mi nincs érdekében, tehát szándokában sem lehet.

A hóditó szerepe nincs érdekében, mert ez romlásba sodorná, mint I. Napoleont sodorta. Többet mondok: ama nagy hadvezér tagadhatlanul nagyravágyó ember volt, de ha ma sirjából felkelne, állitani merem, minden nagyravágyásával mai nap még ő sem lépne a hóditások utjára. Bizonyos korszakokban bizonyos dolgok lehetetlenek, s a hóditó szerep ezek közé tartozik. Továbbá tudom, hogy a francziák császárjának nemcsak nem lehet érdekében, de sőt egyenesen érdeke ellen van a nemzetiségek elnyomására czélozni, mert a nemzeti érzelmek tekintetbe nem vétele vezette I. Napoleont Szent-Heléna égető sikláira, lánczba vert sasként meghalni, ép ugy, mint ezen érzelmek tiszteletben nem tartása fogja előbb-utóbb Ausztriát is vesztébe vinni.

Én bizony mondom III. Napoleon nem olyan ember, hogy ismételje a hibát, mely miatt I. Napoleon elbukott. Tudja ő, hogy az elnyomott nemzetiségekkel jót téve nagy erkölcsi előnyt arathat, ezeknek ártva, magának csak romlást szerezhet.

Én véleményeimben érdekekkel számolok, s mert tudom, hogy midőn nagy érdekek forognak koczkán, nem valószinü, hogy az emberek szándokosan azt tegyék, a mi érdekük ellen van, véleményem helyessége felől magamat biztosnak érezem.

Végre is van némi biztosíték magában a körülmények erejében is. Tegyük fel, hogy a jelen háboru logikus fejlődése saját hazámnak nem pusztán szakadozott lázongásokra való ingert, (mit egész erőmből elleneznék) hanem oly kilátást nyujtana, hogy okszerü számitás szerint függetlenségének visszaszerzése csak saját határozottságától függjön, tanácsolhatják-e önök nemzetemnek, hogy az alkalmat fel ne használja csak azért, mert a felszabadulás alkalmát Bonaparte kezével nyujtja felé a gondviselés? Őrültnek kellene lennie, hogy fel ne használja. Hiszen Magyarország sohasem lehet franczia tartománynyá. Ez ellen, még ha saját ereje nem biztositaná is, már maga a távolság is tökéletesen biztositja.

Sőt a mi magát Olaszországot is illeti, bármennyire gyűlöli is minden olasz az osztrákot, ennek vasvesszeje elég erős volt megakadályozni, hogy az olasz nemzet felfegyverkezzék és szervezkedjék; most, hála a francziа segitségnek, ezt megteheti. Használják fel az alkalmat, s ha baráti segélylyel ellenségüktől megszabadulva, nem tudnák függetlenségüket a baráttól megvédeni, nem érdemelnék meg, hogy szabadok legyenek.

Midőn nemzetek sorsa libeg a mérlegben, jaj annak az embernek, ki magát hazájánál jobban szeretve, személyes rokon- vagy ellenszenve által hagyná magát vezéreltetni, és nem az által, a mivel hazájának tartozik. — Én hazámat magamnál jobban szeretem, jobban, mint bármit a világon, és e szeretetem által ösztönöztetve csak egyetlenegy jótéteményt kérek Angliától, azt, hogy ne támogassa Ausztriát. Anglia nem lépett közbe a szabadságért, ne lépjen közbe a zsarnokságért.

Részrehajlatlan semlegesség az egyetlen jótétemény, a melyet kérek, és ezt sem kérném, ha meggyőződve nem lennék, hogy a háboruba elegyedés az önök boldog és szabad hazájára kimérhetlen szerencsétlenséget hozna a nélkül, hogy bármi jelen haszonra vagy jövő kárpotlásra kilátásuk lehetne. Én Angliának örök hálával tartozom, s e tartozásomat örömmel ismerem el; ugy érezném, mintha saját hazámon történnék szerencsétlenség, ha Anglia meggondolatlanul hivná ki magára a szenvedések kárhozatát az által, hogy sorsát az osztrák ház sorsával összecsatolja.

Az angol nemzet kezeiben nagy végzeteknek koczkája van. Gondolják meg önök, hogy Német- és Oroszország részesülése nélkül európai arányokat háboru nem vehet fel, már pedig azt bizonyosnak tekinthetjük, hogy Németország bármennyire fel van izgatva, nem fog Ausztriának segitségére rohanni, hacsak a porosz nem megyen elől, lemondva nagy Frigyes politikájáról, mely Poroszországból első rangu hatalmat alkotott; s ha tekintetbe vesszük, hogy mily állást foglalna el ez esetben az orosz czár, lehetetlen hinnünk, hogy a porosz regens ily veszélyes lépést koczkáztathasson, hacsak Anglia támogatása felől nem bizonyos. E szerint egyenesen Anglia elhatározásától függ, hogy a jelen háboru általános európai háborura fejlődik-e ki, vagy pedig nem; mivel ha

Angliára támaszkodva a porosz, s vele Németország az osztrák mellett fognak fegyvert, előre lehet látni, hogy az orosz Francziaországot fogja segiteni.

Fontolja tehát meg jól ő brit felségének kormánya, hogy minő következése lesz annak, ha indulatosan egy meggondolatlan lépésre hagyja magát ragadtatni, s vessen számot az irtózatos felelőséggel, mely helyzetéhez kötve van.

Nagyon tiszta az ut, melyet Anglia érdekei kijelölnek. Tartsák önök magukat kivül a bajon, fejleszszék saját szabadságukat, mozditsák elő saját jólétüket, menjenek következetesen előre a haladás utján saját javukra, s az emberiség és polgárosodás előnyére, és engedjék remélnem, hogyha a gondviselés irgalma felszabadulás kilátását nyujtja a jelen bonyodalmak folyamában azoknak, kiket Ausztria rabigában tart, e szabad és nagylelkü nép jókivánatai és imái nem az elnyomóval, hanem az elnyomottakkal lesznek, s hogy Anglia nem lesz utolsó azok közt, kik a szabadság törekvéseit helyeslésökkel bátoritandják, s rokonszenvükkel fogják kisérni. (Hoszszan tartó tetszés nyilatkozatok.)

Daikin urnak *Newman* tanár által támogatott inditványára elhatároztatott, hogy a gyülés elégedéssel véve tudomásul a semlegességi kiáltványt, megvárja a kormánytól, hogy a semlegesség sem nyiltan közvetlenül, sem közvetve meg ne sértessék s hogy annak megsértésére sem szerződések, sem Angliát bonyodalmakba keverhető szövetségek exigencziái ürügyül ne vétessenek.

E határozat egy küldöttség által, melyet a lord mayor vezérlend, lesz a miniszterelnöknek átadandó. A küldöttség május 26-kán járt el megbizatásában. A lord mayor bemutatta a küldöttséget. *Gilpin* felolvasta a gyülés emlékiratát, s *lord Derby* válaszul kinyilatkoztatta, miként szerencsésnek érzi magát kifejezhetni, hogy a kormány szándokai a gyülés kivánataival tökéletesen találkoznak.

III.

Népgyülés Manchesterben.

Manchesterben 1859. május 24-én zsúfolásig megtelt a hires »szabadkereskedelmi csarnok« (Free trade Hall), oly czélból, hogy Manchester lakossága, az Olaszhonban megkezdett háboru alkalmából Anglia semlegessége mellett ujolag tüntessen.

Kossuth meghivást kapott a gyülést rendező bizottságtól, vegyen részt a tárgyalásokban, s erősitse meg nézeteinek előadása által Manchester lakosságát az annak szüksége felőli meggyőződésben, hogy a nemzetnek ernyedetlenül fel kell ügyelnie a kormány eljárására, miszerint a semlegességi nyilatkozattól eltérés ne történjék.

Kossuthot megjelenésekor a gyülekezet ezrei rokonszenvük lelkesült nyilatkozataival üdvözölték.

A gyülésen a hatalmas »gabnatörvényellenes szövetség« (anti cornlaw league) elnöke: Wilson György elnökölt. Mellette számos parlamenti és városhatósági tag foglalt helyet az emelvényen; mi a tüntetés fontosságát nem kis mértékben növelte.

Az elnök, miután a gyülés czélját röviden előadta, köszönetet mondott Kossuthnak megjelenéseért, és a gyülés hangos helyeslésétől kisérve bizonyossá tette, hogy valamint ez nem az első eset, midőn őt Manchester lelkesedéssel fogadja, ugy jövendőre is a mig csak Angliában marad, bizton számithat reá, hogy sem egy második hazának, sem igaz, hű barátoknak hijjával soha sem leszen, — s ezzel az ülést megnyitottnak nyilatkoztatva, Kossuthot szólásra hivta fel.

Kossuth beszéde.

Mélyen meg vagyok hatva a részvét által, melylyel ön elnök ur, s e nagyszámu gyülekezet megtiszteltenek.

Hosszu, komor tiz éven át viseltem nemcsak saját balszerencsémnek sulyát, hanem elnyomott nemzetem bújának, szenvedéseinek keblemre nehezedő terhét is.

Viseltem szelid rezignáczióval, de nem remény nélkül. E hosszu, komor tiz éven át szivemnek minden dobbanása egy imádság volt, hogy tekintsen le könyörülettel szülőföldemre az, a kinek mérlegében az elnyomottak könyei megméretnek, s ki hosszutürően bár, de igazságosan meghozza a bünhődés napját azokra, a kik vétkeztek, s a szenvedők számára a megváltást.

Nem ingyen-kegyelem volt az, a mit kértem a végzettől. Alkalmat kértem, csak oly kedvező alkalmat nemzetem számára, mely a független nemzeti lét elenyészhetlen jogának visszaszerzését saját eltökélésének érelmébe helyezi.

Alkalmat teremteni embernek ritkán adatott, de az adott alkalmat felhasználni a kötelesség érzetének adatott.

Ugy látszik, mint ha az alkalom sugára a láthatáron felcsillámlanék.

Megöregedtem a gondterhes évek sulya alatt, de még nem érzem magam annyira öregnek, hogy a hazafi kötelességének teljesitésére képtelen volnék.

E kötelesség teljesitéséhez uj erőt meritek az önök részvétéből; emlékül viszem azt magammal, hogy átadjam nemzetem névtelen hőseinek, kik — ha isten is ugy akarja, mint magunk — nemsokára hivatva lehetnek kart emelni s mellüket vészre tárni, hogy hazánk függetlenségét visszaszerezzék.

Ausztria császárja, a magyar nemzet elnyomója, nagy háboruba keveredett. E háboru Olaszországban kezdődik, de okszerü s eredményes lefolyását alig lehet képzelni a nélkül, hogy az osztrák uralom más helyeire is ki ne terjedjen. Mert ha Ausztria egy adott vonal mögé vonulna vissza, s ellenfele őt sem oda nem követné, sem Ausztria erejét más, nem olasz pontból hátba, oldalba nem venné: a háborut vagy sohasem lehetne bevégezni, vagy csak akként lehetne bevégezni, hogy haszontalan vérontáson kivül semmi eredménye nem volna.

Minthogy tehát hadtani szempontból lehetetlen okszerüleg feltenni, hogy a háboru az osztrák uralom nem olasz területeire ki nem terjedend, természetesnek fogják önök találni, hogy én a jelen háborut egy gondviselésszerü alkalomnak tekintem, mely nemzetem számára független állami létének visszaszerzésére kilátást nyujt.

Szükségesnek tartottam a helyzet e megállapitását előrebocsátani, mert némely angol lapokban azon észrevétellel találkoztam, hogy a politika, melyet a jelen válságban Anglia követni jónak látand, Anglia saját házi dolga, abba tehát nekem nem illik avatkoznom.

Én Anglia házi ügyeibe sohasem avatkoztam, de Anglia népe sokkal igazságosabb, mint sem igazat ne adna azon állitásomnak, hogy a jelen ügy sokkal inkább Magyarország ügye, mint Angliáé.

Hiszen, uraim, én ép azért fogadom el a semlegességi gyülések meghivásait Anglia-szerte, hogy figyelmeztessem Anglia népét, miként ha elszánt akarattal nem nyilatkoztatja tiltakozását, attól lehet tartani, hogy az angol kormány a mi házi dolgainkba fog avatkozni, s meghiusitja azon kilátásokat, melyeket számunkra előkésziteni látszik az igazságos gondviselés.

E téren foglalok állást önök előtt ma is, és kérdem: nem vagyok-e feljogositva e térre lépni?

Hogy ezek után egyenesen a tárgy érdemére térjek, kijelentem, miként elégedéssel olvastam a királyi kiáltványt, melylyel ő brit felségének kormánya nyilvános kötelezettséget vállalt a jelen háboruban részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességre szoritkozni. A mennyire szavak mehetnek, ez valóban hazafias és bölcs elhatározás. Nincs ember, a ki akár a jelenben oly erkölcsi vagy anyagi előnyt, akár a jövőben oly kárpótlási kilátást képes volna kimutatni, a mely Angliát késztethetné, hogy ez alkalommal a háboru költségeibe és borzalmaiba merüljön. S e semlegességi nyilatkozatnak azonfelül, hogy megfelel Anglia érdekeinek, még azon érdeme is megvan, hogy valódi alkotmányos hódolat a nemzet akarata iránt, mivel bizton állithatom, hogy alig volt eset, midőn ez ország közvéleménye akár általánosabban, akár hasonló egyértelmüséggel nyilatkozott Anglia külpolitikája felől, mint nyilatkozott a semlegesség mellett a mult választások alkalmával, és számos gyülésen azóta.

Azonban, ha a nemzet akarata az, hogy a szó ténynyé és állandó szabálylyá váljék; ha azt akarja a nemzet, hogy függetlenül a háboru bármely változatos fordulataitól a semlegesség habozás nélküli következetességgel fentartassék; ha

a nemzet biztos kiván lenni, hogy az igért részrehajlatlanság palástul ne szolgálhasson részrehajló fogások takargatására, melyek utat egyengetnek előbb közbeszólásra, később avatkozásra; egyszóval, ha önök biztosak akarnak lenni, hogy békében feküdve le, háborura nem ébrednek fel: elkerülhetlenül szükséges, hogy a közvélemény nyilvánulása ne szünjék meg, sőt növekedjék, és e nyilvánulás értelme mindinkább tisztává és határozottabbá legyen. Ezt szükségesnek tartom először azért, mivel ha a királyné emlitett kiáltványa a nép akaratának megfelel, illő, hogy a közvélemény nyilvánulása a királyné kiáltványának megfeleljen; másodszor azért, mivel a helyzet sokkal komolyabb, mintsem hogy kételkedni lehetne, miként hatalmas és nem épen alkotmányos jellegü befolyások vannak munkában, hogy Anglia oly bonyodalmas szövetségekbe sodortassék, melyek ha meg nem hátráltatnak, Angliát elkerülhetlenül háboruba kevernék még pedig oly czélok végett, melyek a mint semmi közük nincs az önök nemzeti érdekeihez, ugy (meg vagyok győződve) visszataszitók az önök érzelmeinek.

Ez állitásom igazságát be fogják önök ismerni, ha számot adnak maguknak arról, hogy mit jelent tulajdonképen Anglia semlegessége a most fenforgó esetben.

Semlegességnek, uraim, nemcsak azon értelme van, hogy önök magukat bajba nem keverik, hanem az is, hogy a harczoló felek egyikének sem adják támaszukat; szándékosan mondom: egyikének sem, mivel ha a semlegesség elvétől önök eltérnének, nem támogathatnák mindakét félt, hanem csakis az egyik felet. Hogy tehát semlegességük értékét teljesen felismerhessék, szükség vizsgálat alá venni, hogy melyik féllel tartana valószinüleg az angol kormány, ha a semlegesség elvétől eltérne?

E kérdésre a feleletet a hivatalos nyilatkozatokban kell keresni.

No már én egyetlenegy oly miniszteri nyilatkozatra sem emlékszem, mely azon benyomást tette volna reám, hogy ő brit felségének kormánya Szárdinia és Francziaország mellé állana, ha semleges nem maradna. Ellenben sok-sok oly nyilatkozatról hallottam, melyekből észszerüleg csak azt lehet következtetni, hogy ha Anglia nem maradna semleges, Auszt-

riával fogna kezet. Hiszen ő felségének külügyminisztere kinyilatkoztatta a parlamentben, hogy Ausztriának nagy igényei vannak Anglia részvétére, — bár megjegyezhetném, hogy az angol-szász faj állitólagos rokonsága Ausztriával, mely e részvét indokául hozatott fel, merőben alaptalan állitás Továbbá minden kigondolható módon emlegetni hallottuk, hogy Ausztriának meg kell tartania olasz birtokait, mivel ezeket az 1815-iki kötések alapján birja, mely kötések (a kiáltó tényekről bámulatosan megfeledkezve) sérthetetleneknek állittatnak. Hallottuk azt is, hogy ha egy franczia hajóraj az ádriai tengerben akarna megjelenni, Angliának érdekében lehetne azt ellenezni, de azt még semmi hivatalos kutfőből nem hallottuk, hogy ha Ausztria ezt vagy amazt tenné, Angliának ellent kellene állani. Hallottuk azt, hogy ha Trieszt megtámadtatnék, Angliának érdekében lehetne azt védelmezni, de azt nem hallottuk, hogy ha Génua, Nizza vagy Livorno támadtatnék meg, Angliának védelmükre kelni érdekében lenne. Sőt a nyugat-yorkshirei kerületben megbukott miniszteriális követjelölt sugalmazott nyiltszivüségében már épen annyira ment, hogy azon épületes vallomást tette választói előtt, miként Angliának érdekében lehetne még Velenczét is megvédeni; ugyan mitől? Attól a siralmas szerencsétlenségtől, hogy Ausztria gyülölt járma alól megszabaduljon.

E szerint a hivatalos és félhivatalos nyilatkozatok nagyon is világossá teszik, hogy az arisztokrácziának minden rokonszenve, a hivatalos és befolyásos körök minden vonzalma Ausztria felé fordul elannyira, hogy ha a semlegesség elvétől eltérne Anglia, egy szép reggel önök arra ébrednének fel, hogy háboruba sodortattak nem Olaszország, hanem Ausztria támogatása végett.

Ennyit a nyilatkozatokról; most nézzük a tényeket.

Nagy fegyverkezésnek jelei állanak szemünk előtt, a mi önöknek sok pénzébe fog kerülni. Azonban elismerem, Anglia sohasem tehet tulságos sokat magasztos rangjának a tengeri hatalmak közt fentartására. Ez dicséretes nagyravágyás. Hanem az már nagyon különös, hogy épen akkor, mikor semlegesség kiáltatik ki, a nemzet fegyverre szóllittassék, a lövészek (riflemen) sorakozásra hivassanak fel, mintha valamely Hannibál állna a kapuk előtt, — és a hajóhad legénységgel

tömessék meg; s a harczra-készülés oly lázas erélylyel folytattassék, melyhez hasonlót sem a krimi háboru idejében, sem akkor nem láttunk, midőn India oly irtózatosan lángba borult.

Bizony joguk van önöknek kérdezni: mit jelent mindez? Azt jelenti talán, hogy a kormány inváziótól fél, ezt készül visszaverni? Igen, de a legegyszerübb józan ész is elég belátni, hogy ha csak meg nem tébolyodott a francziák császárja, nemcsak nem lehet szándokában Angliába belekötni, de sőt nagyon kivánnia kell, hogy Angliával békében maradjon, minthogy már is egy nagy háboru terheli kezeit. Elég soká élt ő az önök hazájában, miszerint tudja, hogy az angol néppel tréfálni nem lehet; tudja ő igen jól, mily erőforrásokkal rendelkezik Anglia saját védelmére; tudja ő, hogy Európának minden állama elkölthetné utolsó garasát, kimerülhetne utolsó idegeig, mielőtt e tengerövezte föld védelmi ereje csak meg is rendittetnék; és ismeri ő e nép szellemét is, tudja ő, hogy a ki e szigetnek neki akarna rontani, annak nemcsak hadseregekkel, hanem egy nemzettel volna dolga, egy oly nemzettel, melynek minden egyes fia tetőtől-talpig hőssé válnék szülőföldének védelmében.

Nem, nem! Ettől nincs mit tartani.

Hóditók büszke lábainál
Nem görnyed e nép, mig Albion áll. *)

Senki sem támadta meg önöket, midőn az indiai nagy lázadás mint tiszta égből lesujtó villám dördült el önök felett; Anglia seregei, hajórajai messze távol voltak, de az angol nép otthon volt, tehát ez ország biztonságban volt. Ha akkor nem lettek önök megtámadva, nem képtelenség-e arról álmodni, hogy támadástól most tarthatnak? Bátran állithatom, hogy Angliát e háboru alkalmából ugyan senki sem fogja megtámadni, ha csak Anglia szántszándékkal harczba nem elegyedik. — De ha igy van, mi czélja lehet az emlitett fegyverkezésnek? Mit jelenthet azon figyelmeztetés, hogy Angliának fegyverkezni kell, miszerint tüzhelyét és gyarmatait megvédhesse? Mást nem jelenthet, mint azt, hogy valahol szándék lappang a megtámadást kihivni, miszerint azt mondhassák,

*) This England never did nor ever shall lie at the proud feet of a conqueror.

Shakspear.

hogy a kormánynak kötelessége volt azt visszaverni s ekként ürügyet nyerhessenek a háboruba avatkozni, Ausztriának, az önkény és bigotizmus ama védbástyájának segitségére, melynek maga hatalmi létele is oly természetü, a minő, miként Newman tanár a »Habsburgház büneiről« irott füzetében mondja, még az ókori pogány időkben is isten előtt gyülöletesnek s emberi segélyre méltatlannak tartatott.

E hajlamban: ürügyet keresni, vagy ha nem találnak: teremteni, miszerint Ausztriának segitségére rohanhassanak, e hajlamban van, uraim, a veszély, mely önöket mától holnapra egy nagy háboru kiszámithatlan bonyodalmaiba sodorhatja a nélkül, hogy ebből Angliára akár a jelenben, akár a jövendőben bármely kigondolható előny hárulhatna. Hogy ez az igazi igazság, miként önök becsületes konzervativjai mondani szokták, e felől a tények nem hagynak kételkedni.

Mondják, hogy Anglia saját védelmére fegyverkezik, és mégis hadihajó hadihajó után indittatik a közép- és az ádriai tengerre. Ne is mondja senki, hogy e tájon Angliának birtokai vannak, melyeket védeni lehetne hivatva. Igenis vannak ott angol birtokok: Gibraltár, Málta és az ioniai szigetek, melyek azonban ezuttal megtámadtatási veszélyben teljességgel nincsenek. Hanem tudvalevő dolog, hogy a hadihajók pecsételt titkos rendeletekkel indittatnak utra, melyeket a parancsnokoknak a nyilt tengeren szabad csak felbontani és igy rendeltetésök felől tudomást venni; ámde, uraim, azt még senki sem hallotta, hogy angol tengernagyoknak csak a nyilt tengeren felnyitandó titkos zárt rendeletekre van szükségük, miszerint megtanulják, hogy Anglia gyarmatait támadásoktól megvédeni kötelességük. Mit tartalmazhatnak ama titkos rendeletek? azt szabatosan tudni én természetesen nem igénylem, de a tények sokszor világot vetnek a titkok éjjelébe. És ime, alig hogy ama titkos rendeletek a földközi tengerre jutnak, már is nagyon jelentőségteljes tényekkel találkozunk. Ott látjuk az »O r i o n« angol hadihajót akként vetni horgonyt a génuai kikötőben, hogy keresztbefekvésével a franczia sereg partraszállását hátráltatja, és ezt épen abban a perczben, midőn Ausztria támadólag lépett fel Piemont ellen, a mikor tehát a francziák kikötésében minden percznyi késedelem végzetteljes hatással lehetett Olaszországra. Meglehet, hogy

e tény puszta véletlenség, de ha az, ugy meg kell vallani, hogy a részrehajlatlan Anglia véletlenségei bámulatosan részrehajlók Ausztria iránt. — Ott látunk egy másik angol hadihajót, mely megtagadja Toskánától a nemzetközileg szokásos köszöntést. A toskánai nagyherczeg megszökött országából, és átment Olaszország ellenségéhez, de Toskána helybenmaradt és hozzájárult Olaszhon felszabaditásának munkájához; helyes ok ez arra, hogy az angol kormány megtagadja a legközönségesebb nemzetközi illemességet a toskánai lobogótól, mely lobogó nem a toskánai nagyherczeg vagy bárki más lobogója, hanem csak ép ugy Toskánáé, mint Anglia lobogója Angliáé és senki másé? Az angol kormány fentarthatja vagy nem, a mint tetszik, diplomácziai összeköttetését a toskánai kormánynyal, de egészen más dolog Toskána mint független állam lételétől az elismerést megtagadni, mert Toskána független állami léte nem valami uj tény, mely felett vitatkozni lehet, hanem oly tény, mely Európa közjogában el van ismerve. És én soha sem hallottam, hogy a tiszteletlenség ily jele egy oly nemzet iránt, melylyel Anglia békében van, része lehetne azon pártfogásnak, melylyel Anglia kormánya a világ minden sarkában, minden angol polgárnak tartozik, de azt tudom, hogy e sértő fellépés erős részrehajlásra mutat Ausztria iránt és egyike azon provokáló boszantásoknak Ausztria ellenfelei iránt, melyek tervszerü szándokosságot gyanittatnak.

Továbbá a hirlapok jelentése szerint az angol kormány formaszerinti felhivást intézett a francziához, hogy Dalmáczia partjai az ádriai tengeren, Fiumétól (mely magyar kikötő) Kattaróig semlegességi szabadalommal ruháztassanak fel. Ámde ezen partok Ausztria birtokában vannak, Ausztria pedig Francziaországgal háboruban van, e felhivás tehát nem kevesebbet akar, mint azt, hogy Ausztria, ámbár háborus fél, a semlegesség előnyeit élvezhesse. Söt még ennél is nagyobb hordereje van e felhivásnak. Ausztriának 30—40 ezer embere van Dalmáczniában, mely tartomány oly okok miatt, melyeket most nem akarok fejtegetni, jelenleg Ausztria legsebezhetőbb pontját képezi. Képzeljék önök Dalmácziát egy semleges terület sérthetlenségével felruházva, és e 30—40 ezer embert Ausztria onnan mindjárt az olasz harcztérre küldené minden

hadiszereivel egyetemben, ugy hogy az angol kormány felhivása sem több, sem kevesebb értelemmel nem bir, mint ha Anglia 30—40 ezer ember segitséget küldene Ausztriának. No már ez csakugyan nem részrehajlatlan semlegesség; ez világos avatkozás a háboruba Ausztria javára; ez annyit teszen, mint Anglia erkölcsi erejét s a középtengeri angol hajóraj hatalmát mérlegbe vetni a végett, hogy egyrészt Ausztria ellenállási képessége olasz földön növeltessék, másrészt meg annak hatalma az olasz tartományok határain kivül sérthetetlenné tétessék.

Helyzetemben mint magyar számüzött, nem lehet, hogy a legmélyebb fájdalommal ne tekintsem az angol kormány ez eljárását. Ez eljárásnak messze kiható czélja nem más, mint az, hogy a háboru Magyarországtól távol tartassék, s ez által az én letaposott hazám megfosztassék a felszabadulás kilátásától, melyet számára a gondviselés most előkésziteni látszik azon megpróbáltatások logikai folyamában, melyek Ausztria bünterhes létét végre elérték.

Szörnyüség ez, uraim! — Sajnálattal használom e kifejezést, de valóban szörnyüség, hallatlan szörnyüség a történelemben, hogy Anglia a maga hatalmas állásának sulyát a végett vesse mérlegbe, miszerint Ausztriának, mint hadviselő félnek a semlegesség kiváltságait biztositsa. A hirlapokból tudjuk, hogy e hallatlan szörnykövetelés már is ingerült jegyzékváltásra adott alkalmat; és bizonyára háboruba is vezethet, hacsak az angol nép hangosan tudtára nem adja kormányának, miként nem fogja türni, hogy Albion szeplőtlen paizsa bemocskoltassék az osztrák háznak a végett nyujtott segitség által, hogy szentségtelen lábát elnyomott nemzetek nyakán tarthassa.

Több, az emlitettekhez hasonló tényt hozhatnék fel, de nem folytatom e fájdalmas idézéseket, hanem elmondom a »Daily News«-szal, hogy: »a kihivásoknak, boszantásoknak s hivatlan kotnyeleskedésnek rendszeres hadjárata van folyamatban, melyet nem egyenlő mértékkel mérő részrehajlás szelleme sugall,« s hogy »nincs egyetlen rendelet a tengernagyokhoz, egyetlen utasitás a követekhez, egyetlen czikk a miniszteri közlönyökben, mely el ne árulná azon ingerült

türelmetlenséget, melylyel a kormány a semlegesség illedelmének igáját viseli.«

A hivatalos nyilatkozatok és tények ez összhangzó bizonyitványára támaszkodva, ismétlem állitásomat, hogy ha Anglia eltérne a semlegességtől, nem Francziaországot, nem Olaszországot, hanem Ausztriát segitené.

Lehet, hogy tulságos hosszan fejtegettem a kérdés ezen oldalát, de tettem azt, mert az egész kérdés e pont körül forog.

Tegyék fel önök, hogy ne létezzék Ausztriához hajlongás a hivatalos körökben; tegyék fel, hogy ezen nemzeteket elnyomó hatalom ne találkoznék rokonszenvvel a magas társadalmi rétegekben s a veszélynek még csak árnyéka sem forogna fenn, hogy Anglia háboruba sodortatik, mivel arról ugyan biztosak lehetnek önök, hogy Anglia nem rázná meg hatalmas szigonyát az olasz függetlenség kedvéért, vagy azon nemzetek akármelyikének oltalma végett, melyeknek a jelen bonyodalmak logikája felszabadulásra kilátást nyujthat.

Ily esemény minden kérdésen kivül van, bár sokaknak fájhat, hogy igy van, de igy van.

Az egyetlen alternativa: vagy semlegesség vagy háboru Ausztria támogatása végett.

Háborura lenni kényszeritve mindig nagy szerencsétlenség, de minő szinben jelenne meg Anglia, a szabad alkotmányos Anglia a politikai erkölcsösség törvényszéke előtt, isten, a történelem s a mivelt világ véleménye előtt, ha a közszellem ellankadása, vagy határozatlan nyilatkozatokba vetett tulságos bizalom folytán Anglia háboruba hagyná magát kevertetni oly kárhozatos czél végett, mint az osztrák ház fentartása, a mi egyértelmü a szabadság aspiráczióinak elfojtásával, s az elnyomott nemzetek életre ébredésének kioltásával.

Részemről meg vagyok győződve, hogy az angol nép visszaborzad ily kárhozatos czél előmozditásának gondolatától. De ekként érezni nem elég. Életbevágó szükség, hogy véleményét határozottan kifejezze.

Addig, mig a háboru véres drámája Olaszhon földére szoritkozik, attól immár nincs mit tartani, hogy az angol kormány abban részt vegyen. Ennyiben a semlegesség megállapitott szabálynak tekinthető. A belevegyülés veszélye akkor

fog kezdődni, mikor a háboru ki fog terjedni, mint kell, hogy kiterjedjen Ausztria más birtokaira, s ekként kiterjedve, szülőföldemnek a felszabadulásra kilátást nyujthat.

Ez az, minek fenyegetésekkel, s ha kell: fegyveres avatkozással is megakadályozására hatalmas befolyások vannak munkában. Ha tehát nincs (a mint hiszem, hogy nincs) az angol népnek szándokában megengedni, hogy Anglia pénze és kardja nemzetek leigázására használtassék fel, szükséges, hogy az angol nép értesse meg kormányával, miként erősen el van határozva semlegesnek maradni, akár terjedjen a háboru Olaszország határain tul, akár nem, és hogy ép oly kevéssé hajlandó egy garast költeni vagy egy csepp vért is ontani Ausztriáért az ádriai tengeren, a Dunánál vagy a Tiszánál, mint a Pó partján. Ez az eldöntő tekintet. Ettől függ minden.

Nem hivom én fel önöket, a mi ügyünkért harczolni, csak arra kérem, ne engedjék, hogy Anglia a mi ellenségünkért harczoljon. Maradjanak békében, tartsák házájukat menten a bajba-keveredéstől.

Vannak, kik azt mondják önöknek, hogy nem a szabadság zászlója alatt harczol a másik fél sem. Tegyük fel, hogy ez igy van: annálinkább távol kell önöknek magukat tartaniok, mert Angliának nem hivatása egyik despotizmust a másik ellen támogatni.

Ha a kérdés az volna, hogy harczoljanak-e franczia kényuralomért? — akkor az ellenvetés érthető volna, de erről nincs szó. Én önöknek nem ezt mondom, hanem azt, hogy egyik félért se harczoljanak.

Tegyük fel, hogy nem volna más választás, mint az, hogy az érdekelt nemzetek kényurt változtassanak; azt mondanám önöknek: hagyják az illető nemzeteket a maguk sorsa felett határozni, ez az ő dolguk, nem az önöké.

És ugyan mit felelhetnének az osztrák-barátok, ha a Pó partjáról valaki szemükbe kiáltaná, hogy Francziaországban a kényuralom személyes, és annál fogva mulandó, mig az osztrák kényuralom egy állandó öröklött intézmény; hogy Francziaországban a kényuralom csak kormányforma, de Ausztriában nemzetilét-megsemmisülés; hogy bárminő lett légyen is a kormányforma Francziaországban, ott a kormány mellett mindig volt nemzet, egy nemzet, mely egyike volt és

marad azon gyupontoknak, melyekből a polgárosodás fénye az egész világra szertesugárzik, Ausztria ellenben nem nemzet, csak egy uralkodó-ház, a mely ház a történelemben mindig oly gyupont volt, melyből a politikai, vallásos és értelmi sötétség terjeng.

Ámde jaj annak, a ki midőn a mérlegben nemzetek sorsa lebeg, személyes rokon- vagy ellenszenvek által hagyja magát itéletében vezettetni, nem pedig az által, a mivel hazájának tartozik.

Én nem tartozom azok közé, kiket szenvedély vezet; nyugodtan számot vetettem a helyzettel, tanácsot kértem az érdekelt felek érdekeitől, mely érdekek végre is utmutatói a szándékoknak s elhatározásoknak, — és én azt találtam, hogy a jelen bonyodalmakban nem kényur-cseréről van szó, hanem nemzetek szabadságáról. E következtetés először azon alapszik, hogy az elnyomó nehézségei az elnyomottra felszabadulást hozhatnak. Alapszik másodszor azon, hogy maga a végzet sem tehetné Olasz- és Magyarország helyzetét a mostaninál rosszabbá, tehát minden változás csak javulást hozhat. Harmadszor Olaszhont illetőleg nem kell felednünk, hogy nem egyedül Francziaország s Ausztria állnak szemközt; ott van rajtuk kivül a piemonti király is, s ezt, bármi lehessen is különben, a kényuralom képviselőjének bizony senki sem fogja tarthatni.

Az olasz kérdés tisztán nemzetiségi kérdés.

A londoni »Times« a nemzetiségi (helyesebben nemzeti) érzelmet beteges fantaziának, nevetséges ábrándnak, hóbortos álomnak nevezi. Az ember lelke elszomorodik, midőn azt látja, hogy a nyilvánosság egy tekintélyes közlönyén ennyire erőt veszen azon maxima, melyet Milton a sátán szájába ád: »evil be thou my good« (a gonosz legyen nekem a jó).

Az olasz kérdés nem nemzeti kérdés! Nemzeti kérdés nincs! mert a nemzeti érzelem képzelgés, ábránd, hóbortos álomkép! igy mondja a »Times.« — Hisz, uraim, a nemzetiségi kérdés értelme az, hogy Olaszhon legyen az olaszoké, Magyarország a magyaroké, Németország a németeké, Anglia az angoloké, és hogy egyik nép se legyen szolgaságba verve idegen hatalom által. És ezt álomnak nevezik!

Volt idő uraim! midőn a szorongatott hatalmak, erre a most kigunyolt nemzeti érzelemre hivatkozásban keresték mentségüket; s ez érzelem kielégitésének zászlaját lobogtatták a népek előtt. Tették ezt különösen az olaszoknál; s tette nem csak Anglia, de még maga az osztrák ház is, melynek kedveért most a nemzeti érzés kigunyoltatik. — Nekem a rut képmutatás három proklamácziót juttat eszembe ama nagy háboruk idejéből, melyek e század elején önöknek is annyi vérökbe s pénzökbe kerültenek.

Az egyik proklamácziót gróf Goess altábornagy ellenjegyzése mellett János osztrák főherczeg intézte az olaszokhoz 1809-ben, melyben felhivta az olaszokat: »rázzák le az idegen uralom jármát! legyenek olaszokká! legyenek független olasz nemzet! ne türjék nemzeti életük megsemmisitését, adjanak maguknak oly politikai szervezetet, mely az olasz félszigetről minden idegen uralmat kizár és e felhivással kapcsolatban Ferencz osztrák császár szavának szentségére hivatkozva, biztositotta Olaszország népeit, hogy az osztrák ház nem akar hóditásokat Olaszországban, hanem biztositani akarja az olaszok nemzeti függetlenségét.«

A második kiáltványt Nugent az osztrák-angol seregek fővezére adta ki Ravennából 1813. deczember 10-kén; ebben Anglia s Ausztria imigy szóltanak az olaszokhoz: »Olaszország népei! mindnyájatoknak egy független nemzetté kell lennetek.«

A harmadikat Bentinck angol hadvezér bocsátotta ki Livornóból 1814. márcz. 14-kén; s ebben Olaszország népei Anglia nevében felszólittatnak, kövessék a spanyol nemzet példáját! legyenek olaszok! fogjanak fegyvert nemzeti függetlenségük kivivására; Anglia kész őket segiteni ha kivánják, s nem kivân tőlük mást mint azt, hogy érvényesitsék nemzeti jogaikat, s független szabad nemzetté legyenek!

E három kiáltvány nagyon tanulságosan bele kiált a gunyolódásba, melylyel most az olasz nemzeti érzelem illettetik.

Az olaszok most nem tesznek mást mint azt, a mire akkor Anglia s maga Ausztria által is felszólittattak, számon

kérik az osztrák háztól a császári szó ama szentségét, mely oly rutul, oly irtózatosan megszegetett.

Az olasz kérdés nemzeti kérdés s mert az, annak megoldásánál a legeslegelső teendő az, hogy Olaszhonból az osztrák véglegesen kiüzessék.

E czélra összpontosultak az olaszok aspirácziói közel egy fél század óta, de ők a czélt mégsem érték el, bármily vitézek, halált megvetők, szabadságszeretők legyenek is. És miért nem? Azért, mert sohasem volt alkalmuk nemzeti erejüket szervezni, kifejteni. Ha ismét lángba lenne borulva Európa, mint 1848-ban, és Ausztria elfoglalva birodalmának minden szögletében, a dolog talán megtörténhetnék, de e nélkül, és szükkörü összeesküvésekkel nem. Ausztriát Olaszországból nem lehet kiüzni barrikádok mögül vivott néhány forró nap hősi harczával. Ez a vállalat háboru, melyhez a kiüzendő ellenség erejét külföldről veszi. Olaszországot egy ily ellenségtől megszabaditani oly vállalat, melyre előre megállapitott terv alapján az egész nemzet összhangzó cselekvése volt volna szükséges, de ily cselekvés végett az összebeszélésnek nem lehetett volna egész Olaszországra kiterjedni a nélkül, hogy erről az osztrák ne értesüljön, és a legkisebb felfedezésnek az volt volna következése, hogy Ausztria fegyelmezett hadserege a szervezetlen néptömegeket összezuzza s a többit aztán a hóhér végezi. Tehát Olaszország Ausztria rabszolgája maradt, mivel a nemzetet nem szervezhette s fel nem fegyverezhette. Én soká kétkedtem, vajjon a szárdiniai király rá fogja-e magát határozni arra, hogy az olasz függetlenség zászlaját kibontsa; kétkedésem onnan eredt, hogy a szárdiniai király hatalmát nem tartottam arra elegendőnek, miszerint Ausztriával, diadal reményével szembeszálljon, hacsak egész Olaszország hadirendbe sorakozva, s fegyverrel, lőszerrel kellőleg ellátva, nem támogatja; de mielőtt ez megtörténhetnék, valószinünek láttam, hogy a piemonti sereg Ausztria tulnyomó sulya alatt összeroskad, s e sereg összeroskadván, az olasz néptömegek tömör szervezkedésre nem juthatnak. Kétkedtem tehát, hogy a piemonti király kibontja az olasz függetlenség zászlaját, mivel tudtam, hogy ezt tenni nem merészelhetné idegen segély nélkül. De ime a segélyt végre megnyerte, és a segély bizony hatalmas. Erre támaszkodva

nemcsak kilátást, söt bizonyosságot nyujt a király Olaszországnak Ausztriától megszabadulhatni, hanem még azon nevezetes előnyt is nyujtja, hogy a függetlenség zászlaja körül Olaszország egész szervezett ereje sorakozhatik.

Hát a józan ész nevében kérdem: nem viseli-e bélyegét a sikernek a jelen alkalom, mely az olasz szabadság kivivására nyujtatik? Legyenek az olaszok elég eszélyesek ez alkalmat felhasználni, és miután külsegitséggel megszabadultak az ellenségtől, ha függetlenségüket nem tudnák barátaiktól megvédeni, sorsuk megszünnék nemzeti szerencsétlenség lenni, mert nemzeti képtelenséggé sülyedne.

Azonban mert az idegen segély Napoleontól jő, a körülmény hatalmas indokul hozatik fel, — mire? arra talán, hogy Anglia Piemonttal szövetkezzék s az olaszok mellé álljon, miszerint függetlenségi kilátásukat ugy barát mint ellenség ellen kétszeresen biztossá tegye? — Távolról sem! Arra ugyan nincs semmi kilátás, hogy az önök kormánya ily czélból elegyedjék háboruba. Azon érv, hogy az olaszok ne bizzanak a francziák császárjában, kellő indokul állittatik önök elébe arra, hogy Anglia segitse az osztrákot, az olaszokat lánczon tartani. Valóban csodálatos logika! Hiszen Francziaország segélyében legalább kilátása van Olaszországnak a felszabadulásra, de Ausztria hatalmának fentartása Olaszországnak bizonyos szolgaság.

Nem tartozik épen reám kutatni, mily czélok vezették a francziák császárját arra, hogy vitéz serege kardját Olaszhon sorsának mérlegébe vesse. Lehet, hogy sok helyrehoznivalója lévén a közvéleményben, érdekében hitte jót tenni egy jó ügynek; lehet, ugy vélekedett, hogy Olaszországot segitve legjobban biztosithatja magát személyes támadások ellen; lehet, hogy látta, miként Olaszhon egy vulkán, mely okvetlenül kitör előbb vagy utóbb, tehát tanácsosnak vélte biztonsági szellentyüről gondoskodni; lehet az is, hogy saját helyzetét vélte javithatni otthon, ha segitségére megyen az olaszoknak, kiknek annyi igényük van a francziák testvéri érzelmeire, mert el kell ismerni, hogy a francziák fogékony szivében sok nemes ösztön rejlik. Mindez lehet vagy nem lehet, s én mindezt nem tudom; de azt tudom, hogy a legellentétesebb érdekek sokszor ugyanegy czélban találkozhatnak. Hiszen nem első

eset volna a történelemben, hogy Francziaország korlátlan uralkodója szabadságra, függetlenségre segit idegen nemzeteket. Emlékeznek önök az amerikai Egyesült-Államok történelmére; tudják, mennyivel tartoznak ezek a despotikus Francziaországnak függetlenségük kivivásában. De bármiként legyen is ez, én részemről biztosabbaknak tartom okoskodásaimat érdekekre mint egyéniségekre alapitani. Ezen alapra támaszkodva állitottam londoni beszédemben, hogy tudom, mi az, a mi nincs Napoleon érdekében, tehát tudom, mi nem lehet szándokában. És nagy elődjének, I. Napoleonnak példájára hivatkozva megmutattam, hogy a hóditó szerep vagy idegen nemzetek elnyomása ellenkezik III. Napoleon érdekeivel, tehát nem lehet szándokában. És én azt gondolom, hogy a francziák császárja tanult valamit nagybátyja történelméből; megtanulta, hogy mitől kell óvakodnia.

És végre a körülmények logikájának is megvan a maga biztositó ereje. A nemzeti függetlenség nem oly jelige, mely ha egyszer zászlóra iratott, onnan egykönnyen letörölhető. Vannak szellemek, melyek nehezen tünnek el, ha egyszer felidéztettek.

S mig egyrészről e tekintetek megnyugtathatják az olaszokat, miként nincsenek azon veszélynek kitéve, hogy urat cserélnek, ha a franczia segélyt elfogadják, másrészről sohasem kell szem elől téveszteni azt, hogy Olaszországban a kérdés nem pusztán kormányrendszerváltoztatás, hanem oly idegen uralomtól való felszabadulás körül forog, melylyel a megküzdés egy nagy háborut feltételez; ez pedig oly döntő körülmény, hogy valóban dőreség volna az olaszok részéről, ha nemzeti létök kivivásának nagy érdekét személyes ellenszenveknek alárendelnék, s a kinálkozó külsegélyt örömmel meg nem ragadnák.

De Magyarországra e tekintetek még döntőbb sulylyal birnak.

Ha komolyan fontolóra vesszük a megkezdett háboru hadtani exigencziáit, lehetetlen igen valószinünek nem tartanunk, hogy az osztrák járom lerázása nem fog olasz földre szoritkozni, föltéve, hogy Anglia a háboru természetszerü folyamát avatkozásával el nem rontja. Feltéve tehát, hogy e háboru folytán hazámnak alkalma nyilik visszaszerezni állami füg-

getlenségét, melyre ezredéves történelmi joggal bir, s melyet tiz év előtt csak népjog-ellenes avatkozás rabolt el, — ugyan kérdeném, nem volna-e valóságos őrültség, ha mi ez alkalmat csakis azért meg nem ragadnók, mivel annak áldását a könyörületes gondviselés egy Napoleon kezével nyujtja felénk? Hiszen ha még hóditási hajlamokat tennénk is fel a francziák császárjáról, mi magyarok csakugyan nem lehetünk azon veszélynek kitéve, hogy hazánk Francziaországhoz csatoltassék; ettől minket már maga a távolság is biztosit.

Ilyen a helyzet, uraim, s e helyzet logikájának komoly átgondolása remélenem hagyja, hogy a jelen bonyodalmak az Ausztria által leigázott nemzetek felszabaditására vezethetnek, ha Ausztria Angliában mentőre nem talál.

S ha még szükségem volna valamire, miszerint e reményemben megerősödjem, feltalálnám azt azon erőködésben, melyet kifejteni látunk a végett, hogy Ausztria támogatására Anglia a háboruba belenógattassék.

Bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy ily erőlködéseket nem látnának, ha az elnyomott nemzeteknek felszabadulásra nem volna kilátásuk. Anglia hatalmasai irtóznak e szótól: n é p s z a b a d s á g, ez a kulcsa az erőködésnek, melynek tanui vagyunk.

De hát vizsgáljuk meg, mi lesz valószinü folyamata e háborunak, ha az angol kormány semleges marad, és mi lesz, ha nem marad?

Ha Anglia semleges marad, a háboru az olasz félszigetre s Ausztria többi területére szoritkozik. Olaszhon előbb, Magyarország később függetlenségre vergődhetnek. Ezen eredménynek, bármily szemmel nézzék is az angol főurak, az angol nép bizonyosan nem kivánja utját állani. Erről meg vagyok győződve. Ezenkivül nem lehetetlen, hogy Törökországban belső zavargások törnek ki; lehet, hogy Törökország keresztyén lakossága máskép látván hivatlan protektorait elfoglalva, kedvet kap megkisérleni, nem vivhatja-e ki függetlenségét? E véleményt látszik legalább az angol kormány táplálni. No én tudom, hogy Anglia kötelezve van Törökországot kültámadástól megvédeni, de azt sem nem tudom, sem az angol nép elveivel összhangzónak nem hiszem, hogy Anglia

kardot rántson Ausztria megvédésére csak azért, hogy Törökország keresztyén népeinek ne nyiljék alkalom függetlenségük kivivását megkisérleni.

Ha ellenben Anglia részt vesz a háboruban, tekintve, hogy ezt csak Ausztria mellett tenné, akkor a kilátás hosszu és általános európai háborura mutat. Németország bármennyire ingerült legyen is, bizonyosan nem koczkáztatandja a háborubavegyülés merényletét porosz vezérlet nélkül. Poroszország pedig, tekintve, hogy az orosz közvetlen szomszédságában van, nem keveredik a háboruba, hacsak nem bizonyos Anglia segélye felől. De ha Anglia segiti a poroszt, midőn ez Ausztria védelmére kél, az orosz minden bizonynyal szintén közbeszól, de ellenkező irányban a francziával fog tartani. És ime, itt van egy hosszu, egy rettenetes európai háboru, melynél minden romlott érdek, minden piszkos nagyravágyás játékba jő. Nemzet nemzettel, testvér testvérrel áll szemben és ismételtetik Európának ama borzasztó korszaka, melyben önök szivük vérét ontották, mint a vizet, és hazájukat 800 millió font sterling adóssággal terhelték a nélkül, hogy csak annyi hasznot is hajtottak volna akár önnönmaguknak, akár az emberiségnek, a mi a mérlegben egy szalmaszál sulyával felér. Akkor a virradni kezdett szabadságtól való félelem volt az, a mi az önök uralgó köreit ösztönözte, hogy Angliát ama rettenetes háboruba keverjék. Azt kelljen-e megérnünk, hogy a kisérlet ismételtetik? és ismételtetik semmi jobb czélért, mint azért, hogy az osztrák ház korhadt trónusát támogatva, a nemzeti szabadság kilátásai elrontassanak?

Ha van ember, ki tanuságot tehet az angol nép szabadságszeretete felől, én tehetek; én, ki nagylelkü ösztöneinek élő tanuja vagyok; én, ki viharkörnyezte fejemet Anglia pártfogó keblén nyugtattam éveken át; én, kinek megengedte Anglia népe, hogy kezemet szivére tegyem a reménytelenség napjaiban, és vigasztalást meritsek rokonszenvének lüktetéseiből. Mint szegény hontalan számüzött jöttem ide, semmi fénytől nem környezve, kivéve a világosság ama gyönge visszsugárzatát, melyet azon körülmény kölcsönzött személyemnek, hogy osztályrészemül jutott kiváló részt venni hazám függetlenségi küzdelmeiben. Azon emberek, azon társadalmi osztályok, melyek most Angliát háboruba szeretnék bonyolitani

kedvenczük: Ausztria végett, hátat forditottanak a szegény számüzöttnek, hiszékeny füllel hallgatták a rágalmakat, miket a rosszakarat reá szórt, s még nevét is csak lenézéssel, megvetéssel emlitették, és mindezt csak azért, mivel én szabadságért harczoltam Ausztria ellen, mivel részem volt abban, hogy az osztrák hatalom megtörve porig aláztatott, honnan csak 200,000 orosz szurony emelhette fel. De épen az, a mi e körökben okul szolgált a gyülöletre, szeretetet és részvétet keltett irántam az angol népnél, mely testvéries vigasztalással enyhitette szivem fájdalmát, buzditott, hogy bizzam s el ne csüggedjem, jót kivánt jó ügyemnek és oly népies megtiszteltetésekkel környezé érdemtelen személyemet, minőket a leghatalmasabb kényurak egész hatalmukkal sem szerezhetnének meg, minden aranyukkal sem vehetnének meg maguknak. Én e megtiszteltetéseket egyedül annak köszönhetem, hogy ugy állottam a nép előtt, mint élő tiltakozás Ausztria bitorlása, Ausztria azon hatalma ellen, melynek alapja jogeltiprás, az emberiség törvényeinek megvetése, politikai szolgaság, a lelkiismeret szabadságának korlátozása és hálátlanság és hitszegés.

De im a megtorlás órája közelg. A gondviselés, melynek utjai rejtélyesek, oly oldalról kelti fel a szabadság hajnalát, a honnan emberi előrelátás alig várhatá. De a hajnal világosságot hoz. Boruljunk le és imádjuk a mindenhatót, ki az emberek szándokait markának ürjében hordja.

És e válságos perczben, mely a szenvedések árját tán visszafordithatja, önök ismét olyanoknak látják, a minők mindig voltak, azokat, kik engem gyülöltek, mivel Ausztriát szerették. Láthatják önök, miként használják fel politikai hatalmukat és társadalmi befolyásukat, hogy épségben tartsák a népsanyargatás ama Babilonját, melyet Ausztriának neveznek. Mit nekik, ha Anglia népének vére patakokban folyik; mit nekik, ha Anglia pénze százmillió számra szóratik ki; mit nekik, ha önök kereskedelmi viszonyai kiszámithatlan nehézségbe bonyolittatnak, ha a közjóléten mély, talán gyógyithatlan sebek ejtetnek, ha Anglia előhaladása feltartóztatik, szabad intézvényeinek békés fejlődése megállittatik; mit gondolnak ők mindezzel, csak Ausztria mentve legyen, bár angol pénz- és angol véráldozattal mentetik meg.

De, uraim, ha Ausztriának angol támogatói nem változtak éveken át, Anglia népe sem változott, erről mai fogadtatásomban bizonyságot birok.

Midőn két év előtt osztrák szövetség foltja fenyegette Anglia fényes paizsát, én ezen tulajdon helyen, a kereskedelmi szabadság e dicső csarnokában négy ezer angol embert láttam felállni, mint egy embert, s a kárhoztatás három hatalmas morgalmával tiltakozni az osztrák szövetség ellen. Tiltakozásuk mennydörgéskép rázta meg e falakat és a szabad sajtó szárnyain a Downing-utcza rejtekeibe hatolva, a szövetség veszélyét elháritotta. Most a veszély ismét a küszöbön áll, és ha akkor csak mint nemzeti szégyen, most véres háboru alakjában mint nemzeti szerencsétlenség fenyegeti Angliát.

Óvakodjatok az ámitástól, Anglia polgárai! mert oly biztosak lehettek arról, mint saját létetekről, hogy ha eltértek a semlegességtől, véretek és verejtéketek Ausztria biztonságáért lesz elfecsérelve.

De ez nem lehet, ennek nem szabad lenni. Emelje fel a nép hatalmas szavát; harsogjon Anglia széltében-hosszában tiltó szózata; adja meg a kormánynak a nemzet tisztán kifejezett akaratának oszlopát, hogy reá támaszkodhassék; emlékeztessék önök a hatalom sáfárjait, hogy ők Anglia, és nem Ausztria miniszterei; erősitsék meg nemzeti álláspontjukat az ármány suttogásainak befolyása ellen, és értessék meg velük tisztán, határozottan, hogy ha Anglia népe, mely testvéries szeretettel rokonszenvez az olasz szabadság és magyar függetlenség ügyével, azon tekinteteknél fogva, melyekkel saját hazájának tartozik, legyőzi érzelmeit és megnyugszik abban, hogy a szabadság javára ne vegyen részt a háboruban, azt semmi esetre sem fogja megengedni, hogy Anglia vére s vagyona Ausztriának, a szabadság elnyomójának javára pazaroltassék akár az ádriai tengeren, akár a Dunánál, Tiszánál, akár a Pó partjain. (*Az egész gyülekezet feláll, s föveg- s kendőlobogtatás közt a lelkesedés hangos kitörésével ad tartós kifejezést egyhangu helyeslésének.*)

Forduljon el Anglia Ausztriától és az isten is el fog tőle fordulni.

Tartsa menten Anglia népe saját hazáját a háboru minden bajától, keservétől; ez a legjobb, ez a jelen körülmények közt az egyedüli gyakorlatias mód, melylyel a nemzeti felszabadulás hajnalodásának szolgálatára lehet.

S ez az egyetlen kérelem, melyet önökhöz intézek, és bucsuszavammal, mely meglehet utolsó bucsuszó, melyet önökhöz ez életben intézek, kérem a mindenhatót, áldja meg önök hazáját legjobb áldásaival az idők végeiglen.

(Angolból forditva.)

Lecsillapulván a megilletődés helyeslő zaja, melylyel a gyülés a szónok iránti rokonszenvének kifejezést adott, a tanácskozás sora a határozatokra került.

A tárgyalások ezen részét a Times 1859. május 25-kei száma után adjuk.

Bazley parlamenti tag örvendetes tudomásul vette a választ, melyet a kormány Manchester városának a nem-avatkozás ügyében tett előterjesztésére adott, s melyben kijelentette, hogy az előterjesztést saját nézetei támogatásának tekinti, minélfogva szónok reméli, miként a jelen tüntetésből a miniszterek azon tudomást meritendik, hogy Manchester a nem-avatkozás politikájához kétszeres erővel ragaszkodik. Ezeknek előrebocsátásával a következő határozati javaslatot inditványozta:

»Mondja ki a gyülés, hogy az angol kormány eddigi avatkozásai a kontinentális államok viszályaiba, teljességgel nem biztositották azon káprázatos (visionary) czélt, melyet »a hatalom egyensulyának« neveznek, sem Európa népeinek szabadságát elő nem mozditották, s hogy ez avatkozásoknak főeredménye csak az volt, hogy Anglia ipara óriási adóssággal és sulyos adókkal terheltetett, a reformok előhaladása gátoltatott, s a nép jóléte és boldogsága megcsökkentetett.«

Harvey ur, Salford város mayorja, pártolta az inditványt, mi is közegyetértéssel elfogadtatott.

Hadfield parlamenti tag tette a második inditványt:

»Mondja ki a gyülés, hogy teljesen megbizva az angol nép hazafiságában és erélyében, saját területének minden támadástól megvédését illetőleg: megelégedéssel veszi a f. hó 12-én kelt királyi kiáltványban foglalt semlegességi nyilatkozatot, mely által a királyné kormánya hivatalosan kötelezettséget vállalt a kontinensen megkezdett háboruban sem közvetlenül, sem közvetve részt nem venni, hanem szoros és részrehajlatlan semlegességben maradni,—és e gyülés sürgeti a kormányt, (urges upon the governement) hogy a semlegességi kiáltvány elvéhez szigoruan ragaszkodjék, akár maradjon a jelen összeütközés az olasz félszigetre szoritva, akár pedig nem.«

Hadfield ur az inditványt kisérő beszédében Kossuthra nézve hizelgő szavakban rokonszenvét fejezte ki Kossuth hazája iránt,*) rokonszenvét maga Kossuth iránt, őszintén remélve, hogy szivének óhaja teljesülni fog, s hogy a nemes nemzet, melyhez tartozik, el fogja foglalni a világ nemzetei között azon helyet, melyre oly igazán hivatva van. (Kossuth felkelt s a gyülés tapsai közt kezet szoritott *Hadfield* urral.)

Nicholls ur igen jeles beszéddel támogatta, *Watts* ur pártolta az inditványt, mely közegyetértéssel elfogadtatott.

Potter T. B. ur inditványba tette: »mondjon a gyülés köszönetet *Kossuth* kormányzónak a gyülésen való

*) Hadfield ur szavai ezek voltak: »I deeply sympathise with the country which had produced such a man as Louis Kossuth.«
Helfy.

részvéteért, s adjon kifejezést méltánylatának magaviselete iránt, melyet mint számüzött ez országban tartózkodása alatt tanusitott.«*)

IV.

Népgyülés Bradfordban.

A következő este (május 25-én) Bradfordban tartottam ugyanezen tárgyban beszédet.

Bradford városának lakossága mindig nagy szivességgel viseltetett irántam. Ott lakott *Mitchell J.* ur, tekintélyes nagykereskedő, azon világhirü *Henry* (manchesteri czég) társa s bradfordi fióküzletének vezetője, kit a »Times« »kereskedő-király«-nak szokott volt nevezni. Mitchell ur leghivebb, legtevékenyebb angol barátaim egyike volt. Ha mint felolvasó léptem fel, ő volt az, ki Bradford jóakaró részvétét számomra mindig készen tartotta. Ha pedig hazám érdekében politikai tüntetések szüksége forgott fen, egy szó hozzá elég volt arra, hogy két-három nap alatt egyike azon óriási népgyüléseknek legyen Bradforban szervezve, melyek a szabad Anglia eleven közéletének sajátságaihoz tartoznak.

Igy történt ez alkalommal is. Óhajtásomhoz képest Bradfordban szintugy, mint a többi helyeken, előbb

*) »That this meeting expresses — to Governor Kossuth — its admiration of his noble conduet during his residence as an exile in this country.«

Tisztelendő Miller Marmaduke és Pope S. ur pártolták az inditványt, mely is nagy lelkesedéssel megszavaztatott (was carried with the utmost enthusiasm).

Kossuth megköszönvén a megtiszteltetést, Wilson György urnak az elnökösködésért köszönetet inditványozott, s ennek lelkesült megszavazásával a gyülés befejeztetett. Helfy.

a városi tanács nyilatkozott a semlegesség mellett, aztán meghivást kaptam résztvenni a május 25-re rendezett népgyülésen, mely számra a manchesterivel vetélkedett. E gyülésen tartott beszédemben főképen a Németországban forrongott osztrák-baráti izgatottsággal foglalkoztam, a mint következik.

Kossuth beszéde Bradfordban

május 25-én 1859.

— — — — — — — — — — — — —

— — — — Ha ő brit felségének kormánya el találna a semlegességtől térni, bizonyosan nem fogná önöknek azt mondani, hogy ezt azért teszi, mert az osztrák ház iránt legyőzhetlen előszeretettel viseltetik. Nem, ezt nem mondaná, hanem hivatkoznék, a mint a fenforgó bonyodalmak kezdete óta mindig hivatkozott arra, hogy az 1815-iki egyezményeket sérthetleneknek kell tekinteni; hogy Ausztria területi épsége a hatalmi egyensuly lényeges alkatrészét képezi, s hogy ez egyensulyt fen kell tartani, és hivatkoznék arra, hogy a háboru szinterének Dalmácziára kiterjesztése a török birodalom belnyugalmára háboritólag hathatna.

E pontokat részint tegnap Manchesterben, részint a mult pénteken Londonban tüzetesen tárgyaltam (a mennyire ily bő tárgyat egy-egy beszédben tárgyalni lehetséges). E beszédeim az időszaki sajtó utján köztudomásra jutván, az érdeklődés, melylyel önök a fenforgó bonyodalmakat kisérik, hinnem engedi, hogy azokat figyelmükre méltaták. Nem akarom tehát önöket e fejtegetések ismétlésével untatni, hanem azon meggyőződésemnek kivánok kifejezést adni, hogy ámbár azok az 1815-iki szerződések, az a hatalmi egyensuly s az a törökországi belnyugalom a diplomácziai levelezésekben, nyilatkozatokban s manifesztumokban nagyon sürün szerepelnek is, mindazáltal nem ezen oldalon van a veszély, hogy Anglia a háboruba besodortatik, — a veszély önöket legfőképen Németország felől fenyegeti.

Köztudomásu dolog, hogy a németek, s a mi valóban csodálatos : még a szabadelvü pártiak is lázas ingerültségre buzdultak Ausztria mellett; készek háboruba rohanni, hogy Ausztria területi és hatalmi épségét fentartsák. Naponkint hirdettetik a német közvélemény csaknem minden közlönyében, s az ékesszólás demosthenesi hevével vitattatik a német kamarákban, hogy a ki Ausztriához birtokainak akármely nem német részében is hozzá nyul, az a német szövetséghez nyul, s hogy a német szövetségnek Ausztriát mindenhol, Olaszországban is meg kell védenie. — És a benyomást, melyet ezen hirek okoznak, a diplomácziai jelentések, melyekkel megismerkedni módomban volt, tökéletesen megerősitik.

A dolog annyira ment, hogy ámbár Ausztria lépett fel mint támadó, s ez által elvette német pártosaitól annak lehetőségét, hogy Ausztria végett frigy-esetre (casus foederis) hivatkozhassanak, a mesterségesen felszitogatott harczias ingerültség mégis oly fokra hágott, miszerint valósággal meg volt állapitva, hogy május 2-án, tehát már az osztrák seregeknek a piemonti területre történt támadó berohanása után, a szövetséges gyülésen Ausztria védelmére Francziaország ellen a háboru szótöbbséggel el fog határoztatni.

Ez ugyan nem történt meg, és el kell ismernem, hogy e vészterhes lépésnek megakadályozásában az angol kormány tiltakozásának is része volt.

Hanem figyelmét kérem önöknek két körülményre. Az egyik az, miként Anglia kormánya nem az ellen tett kifogást, hogy a németek Ausztriát e háboruban segiteni akarják, hanem csak az ellen, hogy m á r i l y k o r á n (at t h i s e a r l y s t a g e) akarják segiteni. Ezt lord M a l m e s b u r y világosan ekként adta utasitásba Anglia ügyvivőjének Frankfurtban. A másik körülmény az, hogy önök kormánya teljességgel nem azt adta tudtul a németeknek, hogy ha beleelegyednek a háboruba, Anglia segitségére nem számithatnak, mert Anglia semleges fog maradni, — hanem csak annyit adott tudtul, hogy ne számitsanak angol segitségre, ha i l y k o r á n avatkoznak a háboruba, mert az angol kormány m o s t (at present) a l é t e z ő k ö r ü l m é n y e k k ö z t (under existing circumstances) semleges akar lenni.

Tehát önöknek semlegességet hangoztatnak, ellenben a hivatalos diplomácziai jegyzékekben Anglia semlegességét csak mostanra, csak a létező körülményekre szoritják.

Ezek nagyon aggasztó jelenségek, uraim! mert azt bizvást a józan észszel ellenkező szofizmának lehet nyilatkoztatni, hogy a körülmények akként alakulhatnak, miszerint e háboruban Anglia saját birtokainak megvédése végett legyen kénytelen a semlegességből kilépni; ez a feltevés merő »non sense,« ha csak Anglia önként nem keveredik a háboruba; a »létező körülmények« azon változása tehát, melynek esetére önök kormánya a semlegességtől való eltérés lehetségét sejteni hagyja, másra nem vonatkozhatik, mint azon esetre, ha a jelen háboru nem maradna Olaszországra lokalizálva, hanem Ausztria valamely nem olasz birtokaira is kiterjedne.

Az angol kormány semlegességének e körülirása az, uraim! a mi engem, mint magyar hazafit, kinek elnyomott hazám függetlensége mindennapi imádságomat képezi, a legmélyebb aggodalommal tölt el. Mert (a mint előbbi beszédeimben megmutattam) az Olaszországban megkezdett háborunak más osztrák birtokokra is kiterjesztése oly hadtani kényszerüség, hogy e nélkül kielégitő eredményre jutni akárhány nyert csatával sem lehet.

Én tehát nyiltan bevallom, hogy én a háboru szinterének e kiterjesztéséhez sokat szenvedett hazám számára a felszabaditás oly biztos reményét kötöm, miszerint mondani merem, hogy a ki e kiterjesztésnek utját állná, az nemzetem ajkaitól ütné el a felszabadulás poharát, melyet a körülmények kedvezésében nyilatkozó gondviselés feléje nyujt.

No már, uraim, nekem jogom van multamra hivatkozva állitani, hogy én a német nemzet szabadsági törekvéseinek mindig melegen rokonszenvező barátja voltam, s tőlem kitelhetőleg minden lehetőt elkövettem, miszerint hazám a német nemzettel barátságos viszonyban álljon; ezt nemcsak a szabadság ügyének szolidaritása, hanem sok rendbeli érdekközösség is kivánatossá teszi. És azért őszintén sajnálom, hogy jelenleg óhajainkkal, törekvéseinkkel merőben ellenkező táborban állunk.

Azonban nem tartózkodom kijelenteni, miként ha biztos volnék, hogy a német nemzet harczias ingerültsége Angliát a háboruba bele nem rántja, nem gondolom, hogy a németek megfoghatatlan osztrákoskodása oly fordulatot idézhetne elő a viszonyokban, miszerint e miatt okom volna hazafiui reményeim meghiusulásától tartani. És pedig nem gondolom azért, mert a porosz királyi kormány határozottan, hivatalosan kijelentette, hogy ha csak Németország nem támadtatik meg, Poroszország még a szövetséges gyülés többségének szavazata által sem engedi magát az osztrák dinasztia specziális családi érdekei végett a háboruba belerántatni, még azon esetben sem, ha e miatt szakadás támadna a szövetségben. Én pedig azt hiszem, hogy a porosz kormánynak ezen nyilatkozatára biztosan lehet épiteni, mert a Hohenzollern-háznak teljességgel nincs érdekében óhajtani, hogy a Habsburg-, helyesebben Lorraine-Vaudemont-ház nagyhatalmi állása a fenforgó viszályból sértetlen kerüljön ki. Sőt inkább érdekében van, hogy hatalmának tetemes csonkitásával kerüljön ki, különben előbb utóbb maga lenne kénytelen a bécsi udvar dölyfének megalázását munkába venni. Hozzá járul ehhez, hogy ha Poroszország váratlanul mégis reá hagyná magát vétetni, hogy a bécsi udvar védelmére fegyvert fogjon, ez, tekintve a feszültséget, mely a pétervári udvar és Bécs között fenforog, okvetlenül azt vonná maga után, hogy ellenkező oldalon az orosz is beleavatkoznék a háboruba. Ez pedig, tekintve a geográfiai helyzetet, oly körülmény, mely nem teszi valószinüvé, hogy a berlini kabinetben egyhamar a porosz hadügyér válhassék irányadóva, ki osztrák-baráti hajlamaival merőben elszigetelten egyedül áll. Különben is bizonyosnak vehetjük, hogy a berlini udvar csak azon esetre eshetnék kisértetbe az osztrák ház családi érdekeinek védelmére fegyvert fogni, ha Ausztria ennek béreül megajánlaná, hogy az elsőbbségi vetélkedésről lemond, s a primátust Németországban a Hohenzollern-háznak engedi át. Már pedig ha valami a világon, az bizonyos, hogy a büszke osztrák ház ezt tenni sohasem fogja, hacsak Németországból erővel ki nem löketik.

Minthogy tehát a mesterségesen felpaskolt osztrák rokonszenvek Németországon porosz támogatásra nem számithatnak, én meg vagyok győződve, hogy ha ez izgalomtól az

angol segitség reménye is határozottan elvétetnék, a németek vagy minden ingerültségük mellett sem kevernék magukat a háboru bajaiba, vagy ha igen, ugy a magamagában meghasonlott Németország egy részének a háboruba avatkozása sem azt nem eszközölhetné, hogy a harcz a Tisza partjára ki ne terjedjen, sem pedig ott a magyar nemzet jogos függetlenségi aspiráczióira veszélyessé nem válhatnék.

De a dolog egészen más szint ölt, ha azt veszszük tekintetbe, hogy épen a német nemzet harczias elragadtatása szolgáltathat ürügyet, vagy ha ugy tetszik: alkalmat önök kormányának arra, hogy Ausztria megmentése végett önöket a háboruba belekeverje; ez esetben épen az angol avatkozás volna az, mely nemzetem ajkaitól a szabadulás poharát elütné, és az osztrák uralmat még Olaszországban is fentartaná.

Nem ok nélkül tartok ez avatkozás lehetségétől, uraim! Nem vagyok én rémlátó, sem alarmista. Én a tényekkel vetek számot.

Hiteles magántudósitásokból tudom, hogy orosz diplomaták tartózkodás nélkül állitják, miként Ausztria és az angol kormány közt valóságos szövetség létezik.

Én ennyire nem megyek. Ezt nem állitom, hanem az lord Cowley bécsi küldetése által is megerősitett tény, hogy az önök kormánya biztositotta Ausztriát Anglia támogatása felől, ha az olasz kérdésben némely közigazgatási javitások behozatalába beleegyezik.

Hogy az olasz kérdés nemzeti lét kérdése, hogy tehát azt pepecselő reformokkal nem lehet megoldani, azt minden ember tudja egész Európában. Egyedül az önök kormánya az, mely e napfényvilágosságu tény előtt erőnek erejével szemet huny. És miért huny szemet? Azért, mert az önök kormánya hajthatlanul ragaszkodik azon kiindulási ponthoz, hogy az olaszok nemzeti függetlenségi aspiráczióiról szó sem lehet, s a bécsi udvar birtoklását mindenütt sérthetlen épségben fen kell tartani. Ezért fejtett ki az angol kormány a bonyodalmak kezdete óta folyton-folyvást oly lázas tevékenységet arra, hogy Ausztria fejéről a háboru veszélyét elháritsa. Az angol kormány e törekvésével a németországi izgalom annyira összevág, s annyira szembetünő az, hogy a német izgalom a franczia és szárd kormányoknak a háborutól vissza-

riasztására volt számitva, miszerint én egy cseppet sem csodálkoznám, ha majd, mikor egyszer a diplomáczia titkairól a fátyol lelebben, az jönne világosságra, hogy Anglia kormányának keze benne volt abban, a mit Németországban meglepetéssel tapasztalunk.

Köztudomásu dolog, hogy az osztrák császár azon manifesztumában, melylyel »népeinek« ápr. 28-kán a háborut tudtára adta, határozottan kifejezi reményét, hogy nem fog egyedül állani, és e reményét egyenesen a németekre alapitja. Ámde a Poroszországgal meghasonlott németek Anglia segitsége nélkül nem merhetnek Ausztria javára a háboruba avatkozni. Mondhatom is önöknek, uraim, Anglia németországi ügyvivőinek jelentéseire támaszkodva mondhatom, hogy a németek egész bizonyossággal számitanak Anglia segitségére; s ha ehhez hozzáadjuk azt, miszerint Anglia kormánya köztudomásulag most is azon állásponthoz ragaszkodik, hogy az osztrák háznak birtokcsonkulás nélkül kell a viszályból kikerülni; ha hozzáadjuk a manchesteri és londoni beszédeimben emlitett tényeket, melyek semmi kétséget sem hagynak fen a felől, hogy Anglia kormánya szembetünő részrehajlást tanusit Ausztria iránt; ha hozzáadjuk azt, hogy a semlegességnek »mostanra« s a »létező körülményekre« szoritott körülirásával az eventuális avatkozásra a kapu czélzatosan nyitva tartatik, és a mire különösen figyelmet kérek, hozzáadjuk azt, hogy önök külügyminisztere f. hó 5-ről lord Cowley által egy jegyzéket adatott át a franczia kormánynak, melyben határozottan ki van jelentve, miként Anglia kormánya megvárja, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szorittatni: lehetetlen önöknek be nem látniok uraim, hogy ha Anglia kormánya a mostani osztrák-barát miniszterium kezében marad, önök daczára a királyné semlegességi nyilatkozványának, azon veszélynek vannak kitéve, hogy Ausztria megmentése végett bele fognak kevertetni a háboruba, ha az nem marad Olaszországra lokalizálva.

E veszély ellen Angliát csak a közvélemény erélyes tiltakozása mentheti meg. Erre annyival inkább szükség van, mert önök kormánya vagy csalódásban van az angol nemzet érzelmei felől, vagy pedig az olaszok függetlenségeért fegyvert fogott Francziaországot egyenesen misztifikálni akarja.

Világos bizonyitványát birjuk ennek lord Malmesbury emlitett május 5-iki jegyzékének eme szavaiban:

»A brit nemzet csaknem egyértelmüleg helyteleniti a jelen háborut; ki akarja kerülni hozzájárulását annak folytatásához, és komolyan reméli, hogy a háboru az olasz félszigetre fog szorittatni.«

No már ezen egész nyilatkozatból csak annyi igaz, hogy a brit nemzet semleges kiván maradni e háborunál, de az nem igaz, hogy a jelen háborut helyteleniti, és az sem igaz, hogy annak az olasz félszigetre szoritását óhajtja, sőt inkább saját pozitiv tapasztalásom után mondhatom, miként a brit nemzet örvend annak, hogy e háboru az olasz nemzetnek kilátást nyujt az osztrák uralom alól megszabadulni, és lelkéből óhajtja, hogy e háboru Ausztria más tartományaira is kiterjedjen, s az osztrák járom alatt nyögő más nemzeteknek, nevezetesen az én saját nemzetemnek is felszabadulására vezessen. Sokkal több jeleit birom önök rokonszenvének hazám iránt, mintsem kételkedhetném, hogy ez állitásomat e népes gyülekezet is igazolandja. (Hangosan kitörő általános helyeslés.)

Közel nyolcz éve annak, uraim! hogy e szabad és boldog sziget földére léptem, s azon percztől kezdve a mai napig annyi bizonyságát volt és van szerencsém venni annak, hogy a brit nemzet a magyar szabadságügy iránt folyvást a legmelegebb általános rokonszenvvel viseltetik, miszerint bátran merem állitani, hogy bármennyire óhajtsa is Nagy-Britannia kormánya a bécsi udvar uralmát Magyarország felett fentartani, nincs az a miniszterium, a mely azt merhetné proponálni a brit nemzetnek, hogy fogjon fegyvert Magyarország felszabadulásának meghiusitása végett, s nincs olyan parlament, mely ily bevallott czél végett inditandott háborura egyetlenegy csepp brit vért, vagy egyetlenegy pennyt megszavazna. (Helyeslés.)

Hogy tehát Nagy-Britannia jelen kormánya Ausztria hatalmának az osztrák járomban nyögő nemzetek feletti fentartására a jelen háboruba beavatkozhassék, oly alkalomra, ne mondjam: ürügyre van szüksége, melyről felteheti, hogy a brit nemzet közvéleményében nem fog oly határozott reszenzussal találkozni.

Ezért mondtam én uraim, hogy önöket a háboruba-sodortatás veszélye Németország felől fenyegeti; mert ha a német nemzet beleavatkozik a háboruba, s beavatkozása által a harczot a Rhenusnál is provokálja, azt fogja a kormány önöknek mondani, hogy ott már Francziaország nem a népszabadságért küzd, mint küzd a Pónál és küzdene a Tiszánál, — s Angliának érdekében áll a Rhenusnál sem területi változtatást, sem a német nemzet függetlenségének semminemü csorbitását meg nem engedni.

Hanem én azt mondom önöknek, uraim, hogy a jelen háboru Németországnak sem területi épségét, sem függetlenségét nem fenyegeti; az a németországi ingerültség egy mesterségesen előidézett indulatosság, melynek más czélja nincs, mint az, hogy Ausztria hatalma épségben fentartassék, miszerint a mindenféle apró német despotának, s arisztokracziának tovább is támaszul szolgálhasson a szabadsági aspirácziók elnyomásában Németországon.

Nagyon kivánatos, hogy a brit nemzet közvéleménye a sok haszontalan lárma által félre ne vezettessék a németországi ingerültség természetét s értelmét illetőleg, s mert akként vagyok értesitve, hogy önök gyorsan emelkedő városa igen élénk összeköttetésben van Németországgal, ugy kereskedelmi, mint társadalmi tekintetben: helyét és idejét látom annak, hogy a német kérdést önök engedelmével kissé taglalás alá vegyem.

Tartózkodás nélkül bevallom, miként azt tökéletesen értem, hogy a bajor, a sváb, a hassziai, nasszaui, a reussz-sleitz-greitz-lobensteini et hoc genus omne fejedelmek szeretnének oltalmára rohanni annak az Ausztriának, a melyben töredékeny trónusaik és trónuskáik biztonságának támaszát látják. Azt is tudom érteni, hogy a Metternichek, Schwarzenbergek, Wittgensteinok, Windischgrätzek, és a góthai almanach hoc genus omne emberei az osztrák kényuralom zászlaja alá lázas készséggel sorakoznak. Nem gondolom azonban, hogy ezek a maguk speciális családi érdekeik iránt a szabadságszerető brit népnél nagy rokonszenvre számithatnak.

De már azt, megvallom, nem vagyok képes elgondolni, hogy a német nép, különösen pedig a német szabadelvüek, a német demokraták, miféle okoskodással birtak azon következ-

tetéshez eljutni, hogy nekik érdekökben áll Ausztriát akárhol a világon, de különösen a német szövetséghez nem tartozó hatalmi körében is támogatni.

Mert hát az történelmi tény, hogy a német fejedelmek, kik most arra ösztönzik a német nemzetet, hogy Ausztria védelme végett egy nagy háboru szenvedéseibe rohanjon, egy fél századon át oly mértékben elnyomták alattvalóikat, miszerint a járom teljesen elviselhetlenné vált, s erőszakos kitörésekre vezetett.

A német nemzet bámulatos türelemmel, s fárasztbatlan kitartással küzdött egységért és szabadságért, előbb sajtó utján, majd a kamarában s végre fegyverrel.

És ki volt az, a ki Mainczban a politikai inquizicziót felállitotta 1819-ben? a ki a szövetséges gyülés határozatait előidézte a sajtószabadság ellen, az egyesületi jog ellen, sőt még a német egység szimbolikus szinei ellen is?

Ki volt az, a ki megtömte a tömlöczöket hazafiakkal, s megnépesitette Amerika távol rengetegeit nemeslelkü német demokratákkal?

És ki volt az, a kire a német fejedelmek támaszkodtanak az elnyomás müvében, melylyel alattvalóikat sanyargatták?

Ausztria, és mindig Ausztria; nem Ausztria a nép, a szenvedések eme részese, hanem Ausztria a bécsi udvar; ez volt minden rossznak kutfeje, mely évek hosszu során Németországra özönlött.

Hát nem különös-e, hogy a német szabadelvüek lázas ingerültségbe esnek ezen Ausztria veszélye felett, s véröket készek ontani azon hatalomnak fentartásaért, melynek megtörését Németország ujjászületésének hajnala gyanánt kellene üdvözölniök?

Midőn 1848-ban a német nemzet képviselői Frankfurtban a Szent-Pál templomban összegyültek, s egyhangulag kifejezést adtak a nemzet egyhangu kivánságának, hogy Németország egységessé legyen, nem egy osztrák főherczeg volt-e, a ki őket előbb mesterséges fogásaival elbolonditotta, utóbb pedig elhallgattatta, s azokat, kik őt a birodalom helytartójává választották, tömlöczbe és számkivetésbe üzte?

Nem az osztrák ház nagyravágyó ellenzése volt-e a szirt, melyen a német nemzet hazafias törekvései hajótörést szenvedtek?

Midőn a schleswig-holsteini németek, németek akarván maradni, harczra keltek Dánia czentralizáló politikája ellen, nem egy osztrák hadsereg volt-e, mely őket ellenségeiknek kiszolgáltatta?

Midőn Hasszia, törvényes intézményeinek fentartására minden eszközt kimeritvén, hiteszegett fejedelme ellenében Penn Vilmos szellemében a szenvedőleges ellentálláshoz folyamodott, nem ismét osztrák hadsereg volt-e, mely ellentállásukat megtörte?

A hol az 1848-iki tüzből a szabadság utáni aspirácziók-nak csak egy szikrája is fenmaradt, Ausztria seregeinek patkói által lett eltiporva.

Hát nem különös dolog-e, hogy a szabadságszerető német nép most ép azt akarja nepsanyargató hatalmának teljességében fentartani, kit rövid tız év előtt mint Németország megtestesült átkát gyülölt, s ki a mai perczig semmi kigondolható irányban de csak egy hajszálnyit sem tett arra, hogy e méltó gyülöletet kiengesztelje? —

De hát el birják-e a német demokraták feledni, hogy az a kéz, mely most a senki által sem meg nem támadott, sem nem fenyegetett Németország zászlaját negélyzi lobogtatni, tulajdon azon kéz, a melyre Blum és Trütschler vére reászáradt, s mely Németországban mind a szabadságot, mind az egységet elnyomta?

Lehetséges-e, hogy Blum Róbert barátai Windischgrätzet fogadják el vezérökül, hogy Guttenberg nemzete Metternich zászlója alá szegődjék? s a schleswig-holsteiniak egy Schwarzenberget kövessenek?

Bámulatos aberráczió!

Egy keleti mondás arra tanit, hogy a ki nem tudja, mit lesz jó tennie, figyelje meg, mit tesznek ellenségei, tegye annak ellenkezőjét, s biztos lehet, hogy jól választott. A német népnek csak ez egyszerü maximát kellene eszében tartania, miszerint belássa, hogy Ausztria támogatása ép azért, mert a góthai almanach embereinek annyira szivén fekszik, teljes-

séggel nem oly portéka, mely a német népnek hasznos üzletet igérhet.

De hát vizsgáljuk egy kissé, van-e a németeknek valamely okuk attól tartani, hogy a jelen háboru Németországnak akár területi épségét, akár nemzetiségét, akár függetlenségét jelenben vagy jövendőben fenyegethetné?

A mi a jelent illeti, kár volna az időt annak bizonyitgatására vesztegetnem, hogy ha csak a németek nem támadják meg a francziákat, a francziák bizony nem fogják e háboruban a németeket megtámadni. De hiszen erről csak álmodni is annyira képtelenség, hogy ilyesmivel még a bécsi udvar sem mert handabandázni, bár minden lehetőt előránt, miszerint a németeket a francziák ellen felingerelje.

Nevezetesen előrántja a sirból néhai Radovitz tábornok azon rég üres szalmává csépelt paradoxonát, hogy a Rhenust a Pó partján kell megvédeni.

Az osztrák császár furfangos ember. Ő benne sem a francziák császárja, sem senki a világon nem támadta meg a »német szövetség tagját,« hanem megtámadta azt, a ki az olaszokat Olaszországban idegen járomban tartja; de azért ő hadi kiáltványában, mint a német szövetség uralkodó tagja beszél »német testvéreihez,« s emlékezteti őket az »olasz védbástyákra«, melyet »német testvérei vérökkel szereztek meg.«

Ez hát Radovitz paradoxona: a Rhenust a Pónál kell védelmezni! más szóval: Németország nem érezheti magát biztosnak, hacsak Olaszország osztrák járomban nem tartatik.

Ezt elég igy kimondani, miszerint az állitás magamagában összeessék. Különben is az állitás történelmi falsum. Azok az »olasz védbástyák« védhették az osztrákot, (ha s a mikor védték,) de sohasem védhették, sohasem védték Németországot. Semmi franczia hadvezér nem volt soha olyan bolond, hogy keresztülmenjen az alpeseken, s azután ujra visszamenjen rajtuk, miszerint megtámadja a németeket, kik amott a Rhenusnál tőszomszédjai. Ez hát egy elcsépelt előitélet, (exploded prejudice) mely szót sem érdemel.

A németországi forrongás nem is ezen előitéletből, hanem abból táplálkozik, hogy az osztrák ármányoknak sikerült a németek fejébe verni, hogy a francziák császárja olaszországi

hadjáratával nagybátyja világhóditó szereplését szándékozik ujra kezdeni; hogy Ausztriát leverve majd Németországot fogja megtámadni, tehát a németeknek érdekökben áll Ausztriát hatalma teljességében fentartani, miszerint majd Ausztria a markában megtartott olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyokkal Németországot megvédhesse.

Erre először is azt jegyzem meg, miként akárki és mi legyen is különben a francziák császárja, az bizonyos, hogy nem őrült; pedig őrültnek kellene lennie, hogy világhóditó eszméket tápláljon. I. Napoleont már egy félszázad előtt is a hóditási viszketeg Szent-Helénába vezette meghalni. Azóta a világ haladt, a szabadságszeretet, a nemzetiségi érzelem fejlett, s a népek erősödtek. Ma már az I. Napoleoni szerep anachronizmus, melynek a történelemben nincsen helye. S valóban nem lehetne eléggé csodálkozni, ha a transczedentális hajlam a német nemzeti jellem sajátságai közé nem tartoznék, hogy egy oly mivelt, oly felvilágosodott nemzet, a minő a német, igy belevadul az osztrák ármányok hálójába, s ily agyrémek által üzetve kész volna egy nagy háboru szenvedéseibe rohanni, s egész Európát lángba boritani csak azért, hogy Ausztria tovább is rendelkezhessék azon nem német tartományokkal, melyeknek birtoka őt képessé teszi a német nemzet szabadelvü nemzeti aspiráczióit elnyomni.

Továbbá megjegyzem, hogy ha a németek senki által nem fenyegetett saját biztonságuk végett a bécsi hatalom olasz, magyar, horvát, lengyel szuronyaira spekulálnak, ezen spekuláczió szégyen is, igazságtalanság is, rossz számitás is.

Szégyen azért, mert a németek ez által saját nemzetük számára azon szegénységi bizonyitványt állitják ki, hogy nem képes magát kültámadás ellen saját erejével megvédeni. Valóban csodálom, hogy a német önérzet e lealacsonyitó insinuácziót boszankodással vissza nem utasitja.

De nemcsak szégyen ez, hanem igazságtalanság is. Mert hát mi annak az értelme, hogy a németek biztositani akarják az osztrák jármot az olaszok, magyarok, horvátok, lengyelek nyakán, miszerint a bécsi udvar ezek fegyveres erejével a saját maguk életképessége felett kétségbeesett németeket megoltalmazhassa?

Ennek értelme az, hogy a németek a maguk szabadságát más nemzetek szolgaságára, a maguk függetlenségét mások függésére akarják épiteni. Értelme az, hogy e szavakat: »haza, nemzeti lét, szabadság« a németek maguk számára követelik, de másoktól megtagadják, kiknek pedig azokhoz szintannyi joguk van, mint ő nekiök.

Meg van irva az emberszeretet vallásának törvényei között: »ne cselekedjél másokkal, a mit nem kivánod, hogy mások veled cselekedjenek.« Én nem gondolom, uraim, hogy ez a kétféle mértékkel mérés a jog, igazság és emberszeretet e megtagadása az önök szabadságszerető szivében viszhangot kelthessen vagy az angol nép pártolására számithasson.

Végre még megjegyzem, hogy ez a szégyen, ez az igazságtalanság egyszersmind rossz számitás is. Mert feltéve a lehetetlent, feltéve, hogy Németországot valaha külhóditás fenyegethetné, Németország meghóditása a többi nemzetek önállására és szabadságára is annyira veszélyes volna, hogy ily esetben a német nemzet az osztrák járom alól felszabadult nemzetek segitségére biztosan számithatna; ellenben ha most a németek volnának azok, a kik avatkozásuk által e nemzetek felszabadulásának utját állják, ezekből maguknak megannyi ellenséget csinálnának, az osztrák uralom elleni gyülölet a németekre is kiterjedne, miként kiterjed a bakó elleni borzalom a bakó segédjeire is. Ha a német segitséggel osztrák igába szoritott nemzetek szuronyai a németek oltalma végett csatába vezényeltetnének, azok a szuronyok gondolkoznának, s nagyon meglehet, hogy épen az válnék vesztökre a németeknek, a miben oltalmat kerestenek.

Szabad ember nem veszen önkényt jármot a nyakába, de az elégedetlen szolga urat könnyen cserél. A kinek nincsen mit vesztenie, annak minden változás remény.

Óvakodjanak a németek más nemzeteket ez utra kényszeriteni.

De én azt mondom önöknek, uraim, és óhajtanám, hogy személyem csekélysége miatt ne tagadják meg a németek sem a részrehajlatlan figyelmet szavaimtól, ha az hozzájuk el talál jutni, — én azt mondom önöknek, uraim, ha én német volnék, én Németország biztonságát nem a bécsi udvar által sanyargatott nemzetek kényszerült hadkötelezettségében

keresném, hanem keresném a német nemzeti genius által sugallott azon aspiráczió valósitásában, mely az utolsó Hohenstaufen ideje óta a német nemzetnél nemzedékről nemzedékre örökségül szállt, de még mindig csak a szivekben él. Keresném Németország biztonságát Németország egységében.

Ha a német nemzet nem néz oly aggálytalan bizalommal a jövendőbe, mint a minővel nézni ereje s önérzete feljogositja, ez onnan van, mert nem egységes; onnan van, hogy Németország csak geográfiai elnevezés, ép ugy, mint Olaszország: egy nemzetiség lakhelye, de nem nemzeté; csak nemzetiségé, mely nemzetté csak egység által lehet.

A nemzetté tömörült német nemzetiség az egység ölében oly biztosnak érezhetné magát, mint a csecsemő anyjának karjai közt.

Ez az egység csak két alakban eszközölhető. Vagy az amerikai Egyesült-Államok példájára köztársasági alakban, vagy monarchiai alakban.

Nem reám, s nem e helyre tartozik a kétféle szervezet becsét mérlegelni, de tárgyamra tartozik figyelmeztetni, hogy Németország köztársasági egységének fő akadálya, monarchikus egységének pedig egyedüli akadálya az osztrák ház, ép az az osztrák ház, melynek teljhatalmi épségeért a németek annyira buzognak.

A köztársasági egységnek bizonyosan minden német fejedelem ellensége, ez természetes; de legfőbb akadálya mégis csak az osztrák dinasztia, mert a többiek alattvalóik aspiráczitói ellenébe csak alattvalóik soraiból szedett fegyveres erőt állithatnak, az osztrák ház ellenben harmincz millió nem német népek kényszerü fegyverét is.

Monarchikus formában pedig az osztrák ház az egyedüli akadály a német egység utjában. Tanuságai ennek az 1848-iki események. A német nemzet a császári koronát a porosz királynak ajánlotta fel. Ő elfogadta azon feltétel alatt, hogy ha a német fejedelmek beleegyeznek. Mindannyian beleegyeztek, az egy Württemberget kivéve. Ez természetesen nem lett volna akadály. Hát min törött meg a német nemzet forró óhaja és határozata? Megtörött az osztrák ház ellenzésén, s meg kellett törnie, mert az osztrák ház, a mig csak nagyhatalmi

állással bir, sohasem fogja magát arra rezignálni, hogy felette valaki császár legyen. Ha pedig a németeknek sikerülne az osztrák házat nem német birtokainak uralmában fentartani, s aztán, felejtve a multak keserves leczkéit, az osztrák uralkodót választanák császáruknak, vagy az volna a következés, hogy az egység ujra meghiusulna, mert a porosz nem fogadná el német császárul azt, a kinek zagyva birodalmában német csak hét millió van, vagy következnék az, hogy Németország oly császárral birna, a ki harmincz millió nem német alattvaló birtokából meritett hatalmával a németeket tartaná szolgaságban, a németekkel pedig azt a harmincz milliót.

Hát nem bámulatos tévelygés-e, hogy a németek vérüket akarják ontani Ausztria nagyhatalmi állásának fentartásaért, midőn világos, mint a déli napfény, hogy ha ez nekik sikerülne, vagy a nemzeti egységet vagy a szabadságot áldoznák fel. *)

E tekintetek, azt gondolom, mindenkit meggyőzhetnek, hogy a németországi mozgalom nem oly természetü, miszerint megérdemlené, hogy a brit nemzet magát általa a háboru iszonyaiba engedje sodortatni; sőt minél inkább barátai önök a német nemzetnek, annál inkább rajta kell lenniök, hogy ennek elejét vegyék.

A tény az, hogy hatalmas befolyások vannak munkában, Németországot más nemzetiségek elnyomása végett a bakósegéd szerepébe belevinni, de bizonyosak lehetnek önök, uraim, hogy bármennyire elvakitotta is pillanatnyilag a németeket a szenvedély, ők végre sem fognak a veszélybe rohanni, ha csak azt nem hiszik, hogy Anglia szövetségére, támogatására számithatnak.

Ebben van önökre nézve a veszély, uraim! s e veszélyt önökről csak az háríthatja el, ha a brit nemzet félremagyarázhatlanul megérteti ugy a hatalom sáfárjaival itt, mint a brit nemzet félrevezetésére spekuláló ármánynyal a kontinensen, hogy Nagy-Britannia rendithetlenül el van határozva semlegesnek maradni, akár terjed ki a jelen háboru Ausztria más tartományaira, akár nem, s hogy e szabadságszerető nem-

---

*) Itt az osztrák ház némely történelmi jellemvonásainak elsorolása következett, mi a forditásban mellőztetett. Helfy.

zet ép oly kevéssé fog egy csepp brit vért s egyetlenegy pennyt áldozni Ausztria családi nagyravágyásának, hatalmának fentartásaért az ádriai tengernél, a Dunánál s Tiszánál, mint a Pónál és Minciónál.

Kisérjék önök érdekkel a küzdelem folyamát, s ha megtörténnék, a mint remélem: meg fog történni, hogy a nemzeti felszabadulás szent ügye hasznot huzhat a jelen bonyodalmakból, ne legyen feljegyezve a történelem lapjain, hogy Anglia elmulasztotta az elnyomottakat szabadságra törekvésükben helyeslésével bátoritani s rokonszenvével buzditani. De ezen tul ne avatkozzanak a háboruba, és mindenekfelett őrködjenek, nehogy a hatalom Angliát Ausztriának bünrészesévé tegye. Vannak Angliában a nép bizalma által környezett férfiak, kik a békét elvüknek vallják. Azoknak lehetetlen nem tudni, hogy a ki Ausztriát támogatja, az az örökös háboruk kikerülhetlen ismétlését támogatja, magára pedig a sötétség és önkény bajnokának bélyegét nyomja; ez pedig nem oly szerep, mely Angliának akár jelleméhez illenék, akár érdekeinek előnyére lehetne. Hát gondoskodjanak, a kiket illet, hogy a királyné tanácsosainak hajlamai a királyné semlegességi nyilatkozatával ellentétben ne álljanak.

És ezzel önöknek »isten hozzád«-ot mondok. A mint ajkaimról e szó ellebben, szivemen mély megilletődés rezeg át, mert felmerül lelkemben a szives jóakaratnak emlékezete, melylyel önök engem a multakban megtiszteltenek. Engedjék remélnem, hogy igénytelen nevem nem fog egészen önök emlékezetéből kiesni, de mindenekfelett kérem önöket, tartsák meg szives emlékezetükben hazám nevét. Izgalmas időket élünk. Ki tudja, mit hoz a holnapi nap. Hozzon, a mit hoz: a kötelességérzet meg fogja velünk tétetni, a mit az okosság tanácsol. Mi nem vagyunk professzionális forradalmárok: hazafiak vagyunk, s teljesiteni fogjuk a hazafi kötelességét. Oktalan háborgásokról, könnyelmü játékról egy nemeslelkü nemzet vérével, nem fognak önök hallani Magyarországból; de ha isten is ugy akarja mint magunk, arról meglehet hallhatnak, hogy nemzetem ezredéves jogának teljes erejével emelkedik fel, s ha hirét vennék önök, hogy magyar hazámnak martirvéráztatta szent földjén a nemzeti függetlenség zászlaja ujra kibontva lobog, oh! akkor foglalják be hazámat az örökkévaló

kegyelem trónusához intézett imáikba, s engedjék hinnem, hogy e boldog szigeten a szabadságszerető brit nemzet rokonszenvének oly nyilatkozványai fognak ujra végig hangzani, melyek megóvnak minket a szerencsétlenségtől, önöket a szégyentől, hogy Anglia kormánya a mi elnyomatásunk végett Ausztriát Anglia hatalmi sulyával támogatja.

(Angolból forditva.)

V.

A népgyülési körut befejezése Glasgowban.

London, Manchester és Bradford után már csak *Glasgow* volt hátra, hogy megállapitott népgyülési körutamat bevégezzem.*)

A glasgowi népgyülés nyomban a bradfordi után (május 26-án vagy 27-én) tartatott. Az ottani parlamenti reformtársulat nagytekintetü bizottsága rendezte.

*) Glasgowról szólva, felmerülnek emlékezetemben a multnak képei.

Ha a hála, melylyel ugy is mint ember, ugy is mint hazafi Nagy-Britannia népének általában tartozom, megengedhetné, hogy a tapasztalt szivesség állandóságának fokozata szerint egyes vidékek közt különbséget tegyek, azt kellene mondanom, hogy Skóczia volt az, melyben magamat mint második hazámban otthonosnak érezém, mely engem mondhatnám: fiának fogadott, mint ilyet, tárt karokkal üdvözölt, *és soha meg nem tagadott.* És e második hazámban kiválólag Glasgow városának szabadelvü közönsége volt az, melyről elmondhatom, hogy nekem, mint hazafinak »erős váram volt,« mint kenyérkereső családapának pedig tartalékpénztáram, melynek ajtaja mindig nyitva állott számomra. Ez utóbbi tekintetben vele csak Edinburgh vetélkedhetett; első tekintetben pedig a mit Glasgowról mondék, hogy »erős váram volt énnekem,« azt elmondhatná róla Garibaldi is, elmondhatta Mazzini, el sokan mások, kiknek neve a kontinentális szabadság küzdelmeivel kapcsolatos.

A skót nemzeti jellem legkiválóbb vonása az állhatatosság, a kifáraszthatlan kitartás. Ez tette azt a sivatag, rideg

Annak tagjai foglaltak helyet köröttem az emelvényen, mi a tüntetés tekintélyét jelentékenyen növelte. Impozáns látvány volt a »City Hall« rengeteg helyiségét zsufoltan, tömve szemlélni. Beszédemből, mely a közelmult napok fáradságos elfoglaltsága miatt csak rögtönzött lehetett, a tárgy-pontozatokon kivül csak a következő töredékre akadok jegyzeteim között:

B e v e z e t é s. »Még egyszer, alkalmasint utólszor életemben jelenek meg önök előtt e teremben, melynek falai oly sokszor hangoztatták vissza önök rokonszenvének nemeslelkü nyilatkozványait a szegény számüzött, s a számüzöttnek elnyomott hazája iránt.

Barátokat látva előttem s ez emelvényen magam körül, a kik hiven állottak mellettem a szomoruság komor napjaiban, midőn hazafiui vágyaim csillagtalan egén nem csillámlott a világosság semmi sugara, barátokat, kik testvérileg vigasztaltanak, midőn szivemet a

---

országot a jólét fészkévé, egy virágzó paradicsommá. Azok, a kik irigyelve nézik, hogy a skót akárhová megyen, akármibe fog, mindig és mindenütt boldogul, azt szokták róla mondani, hogy a skót, még ha a Vezuv gyomrába temetik is, onnan is »kivakarja« magát. Guny akar lenni, s a legnagyobb magasztalás, mit népről mondani lehet. — S ez a kitartás, mely semmi nehézségtől vissza nem riad, a g l a s g o w i népnek kiváló tulajdona. Csak kikötőjét kell megnézni, hogy az ember erről meggyőződjék. G l a s g o w a Clyde partján fekszik, mintegy 22 angol mértföldnyire a tengertől. S a Clyde oly csekély folyócska, hogy még élnek emberek, kik gyermekkorukban száraz lábbal ugráltak rajta keresztül Glasgow mellett; vize még akkor is, midőn a tengerdagály felszoritotta, sohasem volt mélyebb $3^1/_2$ lábnál e század elején. S a glasgowiak állhatatossága e sekély folyócska medréből, 22 mértföldnyire a tengertől, egy óriási tengeri kikötőt alkotott, melynek 50 holdnyi területét az árboczok erdeje lepi el, s 1400 láb hosszu kőrakpartja mentében, hármával egymás mögött, százanként sorakoznak a hajók, elkezdve a világ legnagyobb gőzöseitől,

bú lepte el, kik bátoritottanak, hogy ne csüggedjem, midőn reményben megfogyatkozám, és oktattanak bizni Ő benne, a ki a visszapótlás mérlegében méri a szenvedőknek könnyeit: a gondolat, hogy e hű barátokat ez életben többé látni nem fogom, s a visszaemlékezés mindazon szivességre, melylyel e teremben annyiszor elhalmoztattam, annyira meghatnak uram, elnök ur, hogy érzem, nem birok azon elmenyugodtsággal, melyre szükségem volna, miszerint, nem mondom: kielégitőleg, de csak türhetőleg is megfelelhessek a feladatnak, melyet a parlamentáris reformtársulat tisztelt bizottságának felhivására teljesitenem kellene most, midőn utólszor szólok önökhöz ez életben. Utólszor, mondom, mert akár teljesülnek, akár meghiusulnak a remények, melyeket a jelen válsághoz kötök, azt nem tartom valószinünek, hogy e várost még valaha viszontláthassam.

---

melyek Amerikáig, Indiáig, Ausztráliáig viszik az utasok ezreit, s a skót ipar munkájának termesztvényeit. A glasgowi vámbevétel e század elején 4700 forint volt, az ötvenes években már 7 millió forintra emelkedett évenként.

És ez az állhatatos kitürés, mely az anyagi felvirágzás terén (buzditó például azoknak, a kik évekig tanácskoznak, mig nagy lomhán cselekszenek is valami kicsit,) ily csodákat mivelt, magát az elvhüség, a politikai rokonszenv terén sem hazudtolja meg. A kinek egyszer barátságot fogadott, annak barátja marad állhatatosan. A mely ügyet egyszer felkarolt, azt sem jó, sem balszerencsében el nem ejti. Érdeklődése nem szalmaláng, hanem tartós tűz, mint a parázsgyüjtő széné, (gathering coal) melyet házi tűzhelyén éget.

Ilyennek tapasztaltam én glasgowi barátaim szivességét a multakban, s még most is, 19 évi távollét után ilyennek tapasztalom; ők engem még most sem rekesztettek ki jó emlékezetük kegyéből. Fogadják távol magányomból hálás köszönetemet. Fogadja különösen John Mac Adam ur, kit glasgowi barátaim hosszu sorából legelől kell emlitenem.

Pedig ha valaha volt, most volna nyugodt elmére szükségem, nemcsak a tárgy fontossága miatt, melyet taglalnom kell, hanem különösen azért is, mert teljesen lehetetlennek találtam egy kidolgozott értekezéssel jelenni meg önök előtt, mit természetesnek fognak találni, ha szivesek lesznek figyelembe venni, hogy mennyire el voltam az utóbbi napokban foglalva.

Legyen nekem paizsom ez este az önök elnézése, uraim! Átgondolt szónoklatot nem nyujthatok önöknek, legfölebb némi felvilágositást, de ezt is csak amolyan keresetlen modorban, mint a hogy jó barátok bucsuzásközben beszélgetnek.«

VI.

A tory kormány megbuktatása. — A semlegesség biztositása.

Glasgowi beszédemmel, melynek (minthogy rögtönzött volt,) tartalmát nem adhatom — népgyülési körutam be lett fejezve.

Az eredménynyel okom volt megelégedni. Az angol nép belátta, hogy daczára a királynő semlegességi nyilatkozatának, Anglia részrehajlatlan semlegessége a tory kormány kezei közt biztosnak nem tekinthető, s hogy ha ez marad hatalomban, Anglia egész politikai, szükség esetén: anyagi sulya is a végett fog mérlegbe vettetni, miszerint a bécsi udvar vagy épségben, vagy legalább minél kevesebb bajjal kerüljön ki a háboruból.

Beszédeimet pártkülönbség nélkül minden angol lap hozta; a nagy nyilvánosság, melyre ez által jutottak, az adatok, melyekre a közfigyelmet felhivtam, az élénk eszmecsere, melyet beszédeim ugy az angol, mint a kontinentális sajtóban előidéztek, s a népgyüléseken

hozott határozatok kétségtelenül megingatták az alapot, mely a semlegességi nyilatkozat folytán a tory kormány számára biztositottnak látszott. A »nyomda-tér villámszórója« (the thunderer of printinghouse square) miként a »Times»-t akkor még nevezték, természetesen most sem állhatta meg, hogy engem élesen meg ne támadjon. Annak az irántam való gyülölet vérében volt, mint Falstaffnak a kérkedő gyávaság; de ha epés támadásai nekem máskor csaknem ártottak, ezuttal azt mondhatom: használtak, mert azt, hogy Angliának semlegesnek kell maradni, nem ellenezhetvén, kénytelen volt a végett, hogy megtámadhasson, állitásaimnak s következtetéseimnek oly elferditéséhez folyamodni, melyeknél a tények szándékos rosszakaratu eltorzitása nem volt palástolható, — a mi nekem alkalmat is, megtagadhatlan jogot is adott az elferditések ellen magában a »Times«-ban felszólalni, mi által nézeteim még azon körben is mindinkább tért nyertek, mely az akkoriban még hatalomnak tartott nagy city-lap hasábjaiból szokta sugalmait meriteni; tért nyertek, mert bármi magasra duzzad is a pártszenvedély dagálya Angliában, az angol jellemben mindig uralkodó vonás marad az, hogy becsületes tusát (fair play) követel, s elfordul attól, a ki a végett, hogy ellenének árthasson, ráfogásokhoz folyamodik, s hamis szinben állitja elő a tényeket.

Azonban a döntő percz közel volt. A parlament megnyitása május 31-re váratott. Siettem vissza Londonba, hogy politikai barátaimmal az eljárás módját még idején megbeszélhessük.

A választások keveset változtattak a pártok számarányán, s a mit változtattak, a kormánypárt javára változtattak. E párt 26 szavazatot nyert. Még mindig kevesebbségben volt ugyan a ház többi pártárnyalata-

inak összegével szemben, de egyedül a whig párttal szemben határozott többségben volt.

A számarány következőleg számittatott a lapokban. Kormánypárt 302. Ellenzék (minden árnyalatot együvé számitva) 353. Összesen 655. Az alsóház csak 654 tagból áll. Az egy különbség onnan eredt, hogy Aylesburyben a két ellenpárti követjelölt egyenlő számu szavazatot kapott, s ily esetben angol szokás szerint mind a kettőnek ülése és szavazata van a ház elnökének (speaker) megválasztásánál, azután uj választás dönti el a kérdést közöttük. — E szerint a kormánypárt 51 szavazattal volt volna kisebbségben, ha whigek, függetlenpártiak és pártonkivüliek mind együtt szavaznak ellene, de a whigekkel szemben 39 szavazat többséggel kecsegtette magát, mert a 353 ellenzéki közt 90 nem tartozott a whig párthoz.

A helyzet tehát ép olyan volt, mint a minőnek azt Napoleon császárnak mondottam. A helyzet ura most is a függetlenpárt volt, mely már annyiszor határozott a minisztériumok állása — bukása felett.

A parlament csakugyan május 31-én nyittatott meg. Az alsóházi elnökválasztás nem tétetett pártkérdéssé. *John Evelin Denison* lett egyhangulag megválasztva. A trónbeszéd junius 7-re váratott.

A megnyitás előtti napokban kétes volt, vajjon a whigek csak maguk közt is egyetértésre juthatnak-e, mert ugy lord Palmerston, mint lord John Russel igényt tartottak a vezérszerepre, tehát győzelem esetén a miniszterelnökségre; egyik sem akart a másiknak engedni (vanitatum vanitas!); végre mégis abban állapodtak meg, hogy akár melyikök fog győzelem esetén a minisztérium alakitására meghivatni, a másik magát neki alá fogja rendelni. Ez a baj ki lévén egyenlitve, a whig-

vezérek azon tényből indulva ki, hogy a függetlenek mult április elején velök szavaztak (midőn a kormány a reform-bill kérdésében leszavaztatott), annyira biztosnak vélték, hogy most is feltétlenül velük fognak szavazni, miszerint kihirdettették közlönyeikben, hogy mindjárt a trónbeszédre adandó válaszfelirat alkalmával bizalmatlansági szavazat fog a kormány ellen provokáltatni. Azonban értésére adatott lord Palmerstonnak, hogy jó lesz az erőket eleve számba venni, nehogy kudarczot valljon. Megtette, s a számbavétel eredménye az volt, hogy ha csak a manchesteri (szabadkereskedelmi) pártot nem sikerül megnyernie, többségre annál kevésbé számithat, minthogy némely pártonkivüli tagok (nevezetesen Roebuck, sheffieldi képviselő) kijelentették, hogy *Derby* mellett *Palmerston* ellen fognak szavazni. E kellemetlen meggyőződés folytán a whig párt közlönyei kijelentették, hogy a válaszfeliratnál nem fog bizalmatlanság inditványoztatni, hanem később, majd valamely más kérdésben fog a döntő csata megvivatni.

Itt volt a percz, gyakorlati érvényre juttatni azt, a mire politikai barátaimat hazám és Olaszország szabadságának érdekében felkértem. Felejthetlen barátom: *Gilpin* Károly járt el a dologban. Velem folytonosan érintkezve, még egyszer megbeszélte a szabandó feltételeket pártja befolyásosabb tagjaival, különösen John *Brighttal*, ki *Cobden* távollétében a párt vezére volt, — s a történt megállapodás folytán lord *Palmerstont* biztositotta támogatásuk felől, három feltétel alatt:

1. hogy a tory miniszterium egyenesen külpolitikai kérdés alapján buktattassék meg;

2. hogy ugy lord Palmerston maga, mint lord John Russel, s a minisztérium netán már dezignált többi tagjai, külön-külön levelet intézzenek *Gilpinhez*, mely-

ben magukat arra kötelezik, hogy külpolitikájuk alapszabálya Anglia abszolut semlegessége lesz, nemcsak addig, mig a háboru Olaszországra szoritkozik, hanem azon esetben is, ha a Pó partjáról a Duna s Tisza partjaira terjesztetik is ki;

3. hogy ennek biztositásaul azon pártból, melynek nevében *Gilpin* alkudozott, két tag a miniszteriumba bevétessék.

Lord Palmerston e feltételeket elfogadta, — a következő nap mind ő maga, mind lord John Russel, s a már dezignálva volt három más miniszterjelölt a feltételek második pontjában emlitett leveleket *Gilpinnek* kezeibe juttaták (ki azt nekem eredetiben nyomban kézbesitette, s diskrét felhasználásukra nevezetesen arra is, hogy *Napoleon* császárnak megmutathassam, felhatalmazott *) s

*) Nagyon érezhető csorbát okoz dolgozatomon, hogy e leveleket nem közölhetem. Magammal vittem azokat Olaszországba; megmutattam Napoleon császárnak Valleggióban, ki azokat egyenkint elolvasta. De irataim közt nem találom. Vagy a császárnál hagytam, vagy pedig a magyar nemzeti igazgatóság jegyzőkönyvéhez csatoltattak. Teljességgel nem emlékszem, hogy mi történt velök. Fájdalom ama jegyzőkönyv sincs birtokomban; s ez még sajnosabb csorba mint amaz, mert e jegyzőkönyv hivatalos kutfő az emigráczió történelméhez. Megkerestem Irányi Dániel s Puky Miklós urakat, kik az igazgatósági tanácskozásokban (az első mint jegyző, a második mint pénzkezelő) részt vettek, vajjon nincs-e náluk a jegyzőkönyv, vagy nem tudják-e hogy kinél lehet? Nincs náluk s ép oly kevéssé emlékeznek, hogy kinél lett letéteményezve, mint én magam. Sajnos hiány. Egyszer majd valahonnan csak előkerül. De hiában tagadnám, — én valóban megrovást érdemlek, hogy egész nyilvános életemen át még csak eszembe sem jutott egy kis gondot forditani azon iratok megőrzésére, melyek korunk történelméhez adatokul szolgálhatnának.

lord Palmerston azt is kijelentette, hogy a harmadik feltétel folytán *Cobden* Richárd és *Milner* Gibson fognak a minisztériumba kineveztetni, — miben ugy *Gilpin* s politikai barátai, mint én is teljes megnyugvást találtunk, bár én, ismerve *Cobdennek Palmerston* iránti érzelmeit, kételkedtem, hogy a miniszterséget elfogadja. (Sejtelmem valósult: nem fogadta el.)

E szerint a dolog óhajtásom szerint el lett intézve. Junius 6-ra a szabadelvü párt tagjai, árnyalati különbség nélkül értekezletre lettek a Willis's Roomsba összehiva; a meghivó levél aláirói közt *Palmerston, Russel,* stb. mellett már *Milner* Gibson neve is olvasható volt. A megbizható szavazatok számbavétele bár nem nagy, de biztos többséget mutatott; elhatároztatott, hogy a kormány nyomban a válaszfeliratnál fog megbuktattatni, s a bizalmatlansági szavazat inditványba tételével *Hartington* őrgróf lett megbizva.

De a kormány is erősen készült a viadalra, s mindent elkövetett, hogy tömör haderővel fogadhassa a támadást.

A trónbeszédben, melylyel a királyné junius 7-én a már megalakult parlament tanácskozásait megnyitotta, a külügyi politikáról ennyi mondatott:

»Elrendeltem, hogy önök elébe terjesztessenek az okmányok, melyekből meglátandják, mennyire szakadatlanok s őszinték voltak törekvéseim, hogy az európai béke fentartassék. Szerencsétlenségre e törekvések meghiusultak, s háboru tört ki egyrészen Francziaország és Szárdinia, másrészen Ausztria között. Barátságos biztositásokat vevén mindkét hadviselő fél részéről, feltett szándokom, köztük szoros és részrehajlatlan semlegességet tartani, s reménylem, hogy isten segitségével népemnek a béke jótéteményeit biztosithatom. Mind-

azáltal tekintetbe véve Európa helyzetét, országaim biztonságára és koronám becsületére szükségesnek tartottam tengeri haderőmet oly mértékben növelni, mely a parlament felhatalmazásán tulmegyen. Bizalommal számitok reá, hogy e védelmi jellegü elővigyázathoz önök hozzájárulnak.«

Ritkán történik Angliában, hogy a válaszfelirati vita dönt a kormány állása felett. A vita közben ugyan birálat alá vétetik a kormány politikája s eljárása, és konstatáltatik az álláspont, melyre az ellenzék helyezkedik, de a felirat maga rendesen csak a trónbeszédet hangozza vissza, és többnyire ellenjavaslat és szavazás nélkül fogadtatik el.

A lordok házában most is igy történt. A válaszfeliratot lord *Powis* (kormánypárti) inditványozta, s lord *Lifford* (ellenzéki) támogatta; ez azonban kijelentette, hogy az ellenzék a kormány külpolitikáját megnyugtatónak nem tartja, s azt meg fogja támadni.

Az ennek folytán keletkezett vitában egy pár nevezetes nyilatkozat fordult elő.

Lord *Malmesbury* külügyér emlékezetbe hozta, hogy a mi most (1859-ben) Olaszországban történik, egyenes következése azon politikának, melyet 1848-ban lord *Granville* (whigpárti) miniszteriuma követett, melynek akkor oly alkalma volt Olaszországot felszabaditani azon tirannizmus alól, melylyel most Ausztria vádoltatik, a minő alkalom talán soha sem fog többé előfordulni.

Lord *Normanby* felhivta a ház figyelmét Szárdinia, Francziaország s kivált Oroszország ármányaira, mely utóbbi arra törekszik, hogy befolyását a földközi tengerre kiterjeszsze, holott a tilsiti szerződés egyik czélja

az volt, hogy e tengerről minden nem-parti hatalom eltávolitva tartassék. Angliának készülnie kell, hogy ez ármányokat meghiusitsa; felhivja a kormányt, hogy minden világuralmi kisérletnek ellentálljon, s tekintetbe véve azt, a mi Pármában, Modenában, Toskánában történik, határozottan rosszalja a rokonszenvet, melynek lord *Palmerston* az olaszok iránt kifejezést adott.

Lord *Brougham* hazug ürügynek nyilatkoztatja azt, hogy a háboru a szabadság érdekében vivatik. Senki nem óhajthatja forróbban, mint ő, hogy az osztrákok Olaszországból kiüzessenek, de azt nem akarja, hogy az olaszok csak urat cseréljenek.

Lord *Derby* kormányelnök oda nyilatkozott, miként ha arról volna szó, hogy akár az olasz, akár más nemzet magát egy türhetetlen járom alól felszabaditsa, s az angolhoz hasonló kormányrendszert alapitson, minden angol indittatva találná magát azt helyeselni. De a jelen eset nem ilyen. Én, — ugymond — nem helyeselhetem Ausztria politikáját; én nem érzek rokonszenvet az osztráknak sem uralkodása, sem kormányrendszere iránt, de ki kell mondanom, hogy a jelen háborut hamis ürügyek hozták elő; ez nem Olaszország felszabaditása, hanem Szárdinia terjeszkedése végett vivatik; a mi bizonyságul szolgál, hogy az alkotmányos kormányrendszer teljességgel nem nyujt biztositékot a támadó s terjeszkedő politika elfogadása ellen, mely a kényuri hatalmak kizárólagos sajátságának tartatik. (Én azt gondolom, hogy e bizonyság végett nem volt szükség máshová menni; azt a nemes lord azon övön is feltalálhatá, melyet Anglia a föld köré huzott.) Beszédét azzal végzé, hogy Angliának a fenforgó bonyodalmak közt a »fegyveres semlegesség« álláspontjára kell helyezkedni.

A válaszfelirati javaslat szavazás nélkül elfogadtatott.

Az alsóházban a dolog másképen történt. Ott a válaszfeliratot *Egerton* A. (kormánypárti) inditványozta és *Elphinstone* J. baronet (szintén kormánypárti) támogatta.

Mire lord *Hartington* (ellenzéki) módositványként azt hozta javaslatba, mondja ki a ház a válaszfeliratban, miként lényegesen szükséges, hogy a kormány birja az ország és a ház bizalmát, s hogy a jelen kormány e bizalomnak nincs birtokában.

Lord *Bury* azon kijelentéssel támogatta az inditványt, hogy ő teljes, tökéletes és föltétlen (absolute) semlegességet kiván, s nem hiszi, hogy a jelen kormány ennek őszintén barátja lenne.

Erre élénk és hosszu vita keletkezett, mely csak junius 10-én késő éjjel (helyesebben junius 11-én hajnalban) lett befejezve.

Bright (a többséget biztositó párt vezére) junius 9-én emelt szót, a bizalmatlansági inditvány mellett. Beszédében különösen arra helyezett sulyt, hogy a hiresztelt semlegesség nem valóságos, nem őszinte, mert oly harczias készületekkel van körülvéve, melyeket a védelmi tekintet teljességgel nem igazol. Zeneszóval lett az utczákon a királyné kiáltványa kihirdetve, melylyel a lakosság sürgetőleg felhivatik, hogy csapjon fel hadiszolgálatra a tengerészetben. E perczben már annyi ember van összetoborzva, a mennyi 12 sorhajóra elég, s az országban több katona van, mint valaha volt. Lehetetlen, hogy e minden mértéket haladó fegyverkezés gyanut ne keltsen a francziáknál, hogy az csak ellenök lehet intézve, csak Ausztria támogatására czélozhat, — mert Angliát ugyan e háboruban támadás sehonnan

nem fenyegetheti. Megemliti, miként Németországban általános a hiedelem, hogy Anglia készül Ausztriát segiteni, s ezt a hiedelmet a kormány nyilatkozatai és a honvédelmi tekintet szükségét messze tulszárnyaló fegyverkezés bőven indokolják. Anglia népe biztos akar az iránt lenni, hogy a jelen háboruba nem fog belekevertetni; ez a nemzet kétségbe nem hozható akarata, s azért szükséges, hogy a kormány oly kezekbe menjen át, melyek a külföldön Anglia semlegessége felől minden kétséget eloszlatnak, az ország népét pedig megnyugtatandják, hogy akarata ellen nem fog háboruba sodortatni.

* * *

Junius 11-én reggel *Gilpin* barátomtól a következő levelet vettem, melyet a megelőzött éjjel az alsóházból intézett hozzám:

Alsóház, $1^1/_2$ órakor reggel, junius 11-én.

Kedves barátom!

Nem sikerült az éjjel az elnök szemét magamra vonnom, (to catch the speakers eye) de ujra beszéltem lord John Russellel, Sydney Herberttel és sir Charles Wooddal. Ujra meg ujra megerősitették nyilatkozataikat, melyek önnek átadott leveleikben foglalvák. A leghatározottabban kinyilatkoztatták mindnyájan, hogy felkelés Magyarországon akár függetlenül a jelen háborutól, akár ennek oda kiterjesztésével kapcsolatban, nemcsak hogy nem indokolhatna, de még csak nem is menthetne avatkozást Anglia részéről. Lord John engem Bright és Sidney Herbert jelenlétében biztositott, hogy a Magyarország elleni avatkozást olyasminek tekinti, a mi egyenesen a lehetség határán kivül fekszik. Olaszországra nézve ott vannak az 1815-iki szerződések, melyek az interveneczióra egy vagy más ember véleményében legalább ürügyöt szolgáltathatnak, de Magyarországra nézve még csak ily ürügyöt is lehetetlen volna találni.

S ez valóban oly hatalmas érv, melynek erejét előttem a mostani (tory) külügyi al-államtitkár: Fitzgerald S. is

elismerte, s azt mondá, hogy tegnapi beszédével egyenesen azt a benyomást kivánta a házban előidézni, miként a jelen kormány a legszigorubb semlegességre tartja magát kötelezettnek a jelen háboru alatt minden kigondolható körülmények között.

Sidney Herbert (ki valószinüleg hadügyminiszter lesz) és sir G. Cornewall Lewis (a ki ha győzünk, vagy bel- vagy pénzügyminiszter lesz) lord John nézetében teljesen osztoznak. Sir Ch. Wood Anglia avatkozását a háboruba Magyarország hátrányára egyenesen képtelenségnek, lehetetlenségnek nyilatkoztatta. Sir Benjamin Hall hasonló meggyőződésben van, s ez a két baronet (mindkettő miniszterjelölt) nemcsak határozottan ellenez minden avatkozást, hanem Magyarországgal melegen rokonszenvez is.

Igyekeztem lord John Russelt rábirni, emlitse meg beszédjében is azt, a mit Magyarországra nézve nekem mondott; de azt válaszolta, hogy miután eddig még Magyarországon tényleg nem történt felkelés, neki annak nem lehet elébe vágni, (to anticipate it) nehogy azt suggerálni látszassék.

Éjfél után $1^1/_2$ óra van. Szavazni készülünk. Mikorra e soraim önnek kezeihez jutnak, már tudni fogja ön: győztünk-e vagy megverettünk. Én hiszem, hogy győzünk.

Örökre hű barátja

Gilpin K.

* * *

Csakugyan győztek. Lord Hartington bizalmatlansági inditványa 13 szó többséggel (323 szóval 310 ellen) elfogadtatott. (21 tag nem volt jelen.) Csekély többség volt, de én ezt inkább kedvező, mint aggasztó körülménynek vettem, mert barátaim maradtak urai a helyzetnek; nélkülök a whigek 24 óráig sem tarthatták volna magukat a kormányon.

A Derby minisztérium beadta lemondását. A királyné elfogadta. Lord *Granville* némi rövid, sikertelen kisérletei után lord *Palmerston* lett a minisztérium alakitásával megbizva.

* * *

A mit Napoleon császár kivánt, megtörtént. Anglia semlegessége biztositva volt. Az akadály, mely hazám szabadságügye felkarolásának utjában állott, el lett háritva. Adott szavamat, hála angol barátim pártfogásának, beváltottam.

A minisztérium megalakitása nehány napot vett igénybe. Junius 18-án lépett hivatalba. Én nem tartottam szükségesnek ezt Angliában bevárni. Igazgatósági tagtársaim (Teleki L. és Klapka) s a Génuában összegyült honfitársak általában hetek óta sürgettek, hogy a mint csak lehet, menjek Olaszországba, hol jelenlétemet fontos érdekek követelték. (Lásd a következő fejezetet.)

Junius 16-án elutaztam Angliából.

Álljon itt e fejezet berekesztéseül felejthetlen barátom Gilpin Károly következő levele, melyet már Génuában vettem.

Gilpin — Kossuthnak.

London, 1859. junius 18-án.

Drága barátom!

Ide rekesztem az uj minisztérium teljes lajstromát.

Különös dolog történt velem, mely önt alkalmasint ép ugy meg fogja lepni, mint a mily váratlan volt énnekem. Lord Palmerston tegnap értem küldött, s felkért vállaljak hivatalt a kormányban. A közsegélyezési tanács (poorlaw board) parlamenti titkárságával kinált meg. Oly szivélyesen, oly őszintén beszélt, hogy ámbár nekem ugyan, a mint ön is tudja, soha eszem ágában sem volt a minisztériumban hivatalt keresni vagy vállalni, a dolgot mégis megfontolás alá vettem, s a felajánlott állást ma elfogadtam. Főkép két tekintet birt rá, hogy elfogadjam. Az egyik az, hogy bár e hivatal politikai tekintetben alárendelt fontosságu, mégis erősiti pártunk állását a minisztériumban; másik az, hogy módot nyujt jót tenni szenvedő embertársaimmal.

Felhasználtam ez alkalmat a nem-avatkozás ügyét kimeritőleg megbeszélni a miniszterelnökkel. Megemlitettem, hogy a minisztériumban sokan vannak, kik a köztünk történt előleges egyezkedésbe nem voltak beavatva, s azért természetesnek fogja találni, hogy az illetőknek tájékozása végett tudni kivánnám, vajjon bizonyosak lehetünk-e a felől, hogy a nem-avatkozás elve szigoruan megtartatik azon esetre is, ha a jelen háboru Magyarországra is kiterjed, s különösen a felől, hogy Anglia semmi esetre sem fogja Ausztriát segiteni.

Palmerston határozottan kijelentette, hogy ezekre nézve ép oly erősen érez, mint én magam (he felt as strongly on the subject as I did). A nem-avatkozás elve a jelen háboruban a minisztérium politikájának alapelvét képezi, s ő teljességgel nem tart attól, hogy Anglia a mostani háboruban részt vegyen, kivéve talán, ha Belgium függetlensége fenyegettetnék, a mitől ő azonban teljességgel nem tart; ez az eset nem fog előfordulni. — A mi azon eshetőséget illeti, hogy a háboru Magyarországra is kiterjedhet, s ezt a magyarok hasznukra fordithatják, ez olyan eset, a mely Anglia nem-avatkozási politikáján legkevesebbet sem változtathat, mert a háboru ez esetben is a hadviselő felek területére maradna szoritkozva, s Kossuthnak tökéletesen igaza van, hogy Ausztria hadviselő fél lévén, semlegességi kiváltságot területének semmi részén nem igényelhet, legkevésbé a magyar korona területén, mely a német konfederáczióhoz nem tartozik. Önnek magyar barátai tehát Anglia magatartására nézve tökéletesen nyugodtak lehetnek.

Kérem önt, legyen szives ez értesitésemet kellő óvatossággal használni, mint olyat, a mi bizalmasság természetével bir. Azonban feljogositva érzem magam annyit mondani, hogy a császárral bizvást közölheti. (You are at liberty to communicate it to the Emperor.)

Lord John Russellel is akalmam volt ujra szólani, azt mondta, hogy a mi Magyarországot illeti, ő olyan messze kész menni, mint akár én magam.

Közöltem önnel a minisztérium vezéregyéniségeinek nézeteit. Még csak a miniszterelnöké hiányzott. E hiányt most kipótoltam. Óhajtottam volna, hogy ön személyesen hallja

azokat. Engem tökéletesen kielégitettek. Hát képzelheti ön, hogy minden kétséget kizáróknak kellett lenniök.

Vegye már most ön ehhez a leveleket, melyek kezeinél vannak, és a minisztérium több kiváló tagjának, különösen a külügyérnek nyilatkozatait; vegye hozzá azt, hogy a konzervativ párt több kitünő tagja, köztük Fitzgerald Seymore, volt külügyi al-államtitkár is ép oly tisztán, határozottan nyilatkozott előttem, mint akár lord John Russel; vegye továbbá hozzá azt, hogy az alsóház igen nagy része meleg rokonszenvvel viseltetik a magyar nemzet iránt; és vegye hozzá azt, hogy a mint ön igen jól tudja, e rokonszenvben az egész angol és skót nép hő lelkesedéssel osztozik: mindezt tekintetbe véve, azt gondolom, absolut lehetetlenségnek tekinthetjük, hogy Anglia a szoros, és hozzáteszem — jóakaratu semlegességtől eltérjen, ha a háborunak Magyarországra kiterjesztésével kapcsolatban a magyar nemzet, függetlenségének kivivására fegyvert ragad.

És végre is Cobden és Milner Gibson ott lesznek a kabinetben. És ön ép oly jól tudja, mint én, hogy ezek inkább ötven kabinetet is szétrobbantanának, (they would rather break up fifty Cabinets)*) mintsem, megengedjék, hogy Anglia ilyen ügyben háboruba keveredjék Ausztriáért.

E részben tehát nyugodtan haladhat ön nehéz pályáján.

És most, legyen bár, hogy a gondviselés mindig bölcs de sokszor rejtelmes végzete megnyitja ön előtt az utat saját szeretett hazájába, — vagy legyen bár, hogy a számkivetés jutand továbbra is önnek osztályrészül: az isten áldja meg önt, kedves drága barátom; az isten oltalmazza, vezérelje, akármerre megyen: én leszek, mig élek

igaz, hű barátja

Gilpin Károly.

---

*) Cobden, ki ez időben Amerikában járt, — a mint már említém — a miniszterséget nem fogadta el, de Milner Gibson, a helyzeten uralgó párttal háta mögött, maga is eléggé erős volt, ha kell »ötven kabinetet is szétrobbantani.« Ezt Anglia már tapasztalásból tudta. — A »Times« szemlét tartva a minisztérium tagjai felett, Milner Gibsonról ezt irta: »Milner Gibson ur, a ki már annyi minisztériumot megbuktatott, végre ezt fen fogja tartani.« — Hát biz az hatalom, a kiről igy beszélnek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időköziek.

(A magyarok Génuában. — Seregszervezés. — Egyezkedés Couza fejedelemmel s e viszony magyarázata. — Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. — Küldetés Belgrádba.)

Mig én Angliában a semlegesség biztositásával voltam elfoglalva, a magyar emigráns tisztek gyülekezni kezdettek Génuába. Az volt a magyar nemzeti igazgatóság székhelyéül kijelölve. Onnan indult ki a seregszervezés. Nehezen indult. Csak junius 16-án adathatott ki a főparancsnoki első napi parancs. Sürü levelezésben álltam ez idő alatt igazgatósági társaimmal, s munkatérre váró honfitársaimmal. E levelezés többnyire a seregalakitás körül felmerült változatos viszonyokra s azokkal kapcsolatos nyugtalanságra vonatkozik. S mert a seregszervezés alább e fejezethez csatolt szakaszok elsejében tüzetesen tárgyaltatik, az erre, mint szintén az emigránsélet »házi bajaira« vonatkozó ez időbeli levelezést mellőzhetni gondoltam.

Én junius 22-kén érkeztem Angliából Génuába. Két nappal a szolferinói nagy ütközet előtt, (jun. 24.) melyet a montebellói, palesztrai, casteggiói s magentai győzelmek megelőztek. A harcz véres volt. A szövetsé-

gesek taktikai fölénye fényesen be lett bizonyitva. Azonban Klapka tábornok, igazgató-társam, hozzám intézett egyik levelében azon nézetének adott kifejezést, hogy egy kedvezőtlen fordulat lehetősége a Minciónál nincsen kizárva. Az osztrák katona kezd beletörődni a háboruba, maholnap eltanulja a francziák támadás-modorát és azután már csak a tulerő dönt. Ez aggodalmak töltik el most bizonyára a császár keblét is, és ennek folytán remélhetjük, hogy őszintén támogatand készülődéseinkben. Neki szüksége van lekötelezettekre, és hol talál készségesebbeket, mint Magyarhonban, ha nekünk segédkezet nyujt?

E nézet elméletileg nem volt alaptalan, azonban gyakorlatilag dolgaink ez időközben nem haladtak előre ezen irányban. — A seregszervezési kezdetleges mozzanatokon s a folyó költségek fedezéséről való gondoskodáson kivül alig történt ügyünkben egyéb valami. Politikai helyzetünk tisztázására semmi.

A szövetséges hadseregek győzelmes előhaladása már magában is elég volt arra, hogy igazgató-társaim a császárral közvetlen érintkezésben ne lehessenek. Még csak nem is szólottak vele azon egész idő alatt, hogy én Angliában időztem. *Napoleon* herczeg, ki ügyünk hatalmas támasza lehetett volna, az 5-ik franczia hadtest élén Toskánában, tehát a császártól távol volt. Turinban pedig a mi dolgunk annyira Napoleon császártól függőnek tekintetett, hogy arra nézve, mihez Magyarországnak felkelését, mint feltételhez kötöttem, Turinban támogatásra igen, de döntő határozatra nem számithatánk. E bizonytalanság visszahatott még azon munkakör aprólékos részleteire is, melyre társaim tevékenysége ez idő szerint szoritva volt. Minden lépten-nyomon nehézségekkel kellett küzdeniök. Ezt *Klapka*

tábornok (hozzám irott levelei szerint) annak tulajdonitotta, hogy barátainkat saját bajaik annyira elfoglalják, miként egy vagy más dolog figyelmüket könnyen kikerülheti, a mi aztán nekünk ártalmunkra szolgál; de jóakarat hiánya felől nem vélt panaszkodhatni. Nekem e magyarázat inkább szeget ütött a fejembe, semhogy megnyugtatott volna. Érdekeink közösségének nem épen biztató felfogására látszott mutatni az elkülönitő vonal, melyet barátaink saját bajaik s a mieink közt huztak. Növelte aggodalmamat az, hogy *Teleki László* szépitgetés nélkül bevallotta leveleiben, miként a szövetségesek részéről sok habozást veszen észre irányunkban, s hogy teljességgel nem haladhatnak előre. Azon irányban bizonyosan nem is haladtak, melytől hazánk felszabaditásának reménye függött. A szövetséges hatalmak Anglia barátságos semlegességének biztositására folyvást igen nagy fontosságot helyeztek. *Napoleon* herczeg nyiltan megmondotta *Kiss Miklós* ezredesnek, hogy Anglia politikája annyira rossz, miszerint ha nekem nem sikerülne annak határozott megváltoztatását keresztülvinni, a dolgok nagyon kedvezőtlen fordulatot vehetnek. S mikor aztán meginditottam az agitácziót, s az angol közvélemény mind hatalmasabban és hatalmasabban az őszinte, valódi semlegesség mellett nyilatkozott, és a kormányváltozásra kilátás kezdett nyilni, *Teleki* sietett eljárásom felől *Napoleon* herczeget és *Cavour* grófot személyesen, a császárt pedig *Pietri* utján értesiteni; — nagy elégedéssel fogadták, s kivánták: adná hálás elismerésüket tudtomra, de arról egy szót sem szólottak, hogy eljárásom sikerének esetére viszont mi a háboru szinhelyének Magyarországra kiterjesztésére számithatunk, oly gyakorlati lépés pedig teljességgel nem vétetett foganatba, mely ily irányban

előkészületnek volt volna tekinthető. Általában minden levél, melyet Olaszországból vettem, reám azon benyomást tette, hogy egyelőre minden igyekezet csak oda irányul, miszerint a magyar emigráczió hasson közre az osztrák hadsereg magyar elemeinek bomlasztására, a nélkül azonban, hogy a szolgálat viszonzásául a szövetséges hatalmak magukat a magyar ügygyel azonositanák. Én ugy láttam, hogy az ez irányban való nógatások által barátaim Génuában hamis állásba tereltetnek. Azért ujra meg ujra lelkükre kötöttem: tartsák mindig és mindenben szemük előtt, hogy nekünk minden lépést, a kicsit ugy, mint a nagyot, arra kell irányitanunk, miszerint a hatalmak magukat hazánk ügyével nyiltan azonositsák. E nélkül a magyar harczosok átcsábitása hazánk érdeke ellen volna, mert siker esetén könnyitené a szövetségesek győzelmét, tehát a magyar ügy felkarolását fölöslegessé tehetné; puszta legionárius condottieri szerep mások javára pedig nem olyan szerep, melyet elvállalnunk szabad volna. Vigyázzunk, nehogy kifacsartassunk, mint a czitrom, aztán eldobassunk. Én belőlem már csavartatott ki egy kis haszon — nem is kellene kicsinynek neveznem — értem: a semlegességi agitácziót Angliában. Nagy áldozat! nagyon kellemetlenül kizavart megszokott baráti viszonyaimból. Tudtam, hogy áldozat lesz, da vigasztalt az, hogy csak személyes lehet. Menjünk egy lépéssel tovább a nélkül, hogy a hatalmaknak hazánk ügyével azonositását nyernők viszonzatul, s az áldozat a hazáé lesz. Ezt nem szabad megengednünk. — Nincs okom a hatalmak jó szándokaiban kételkedni; de ugy látszik nekem, hogy a küldiplomáczia által utjokba görditett akadályoknak (hibásan) több fontosságot tulajdonitanak, mint a haszonnak, melyet a mi

ügyünk felkarolása igér. De nekünk hazánk érdeke parancsolja, hogy e haszonnak öntudatával birjunk. — Egyezkedő fél vagyunk, nem szupplikánsok. Nem is kell gondolni, hogy a hamis állás béketürelmes elfogadása, a csititgatás, a kérlelés, a kicsinyes mellőztetések türése majd lassan-lassan előbbre vezet s utunk nehézségeit kiegyengeti. Sőt hátralök, elmálaszt, s végre ott találjuk magunkat, hová hasonló engedékenységek folytán a szegény lengyelek jutottak a krimi háboru alatt. Érdek határoz. Ha megvan az érdek, semmit sem veszélyeztetünk, ha minden lépésünkhöz, mely a szövetséges hatalmaknak javára válhatik, hajthatlanul hozzákötjük, hogy magukat hazánk ügyével azonositsák; ha pedig vagy nincs meg az érdek, vagy gyöngébb, mint az akadályozó ellen-tekintetek, (melyeknek legnyomatékosabbját, a downing-streeti — angol — titkos diplomáczia akadékoskodását különben is remélem elhárithatni, ugy engedékenységek által magunkat kompromittáljuk, hazánkat pedig csalóka várakozásokba sodorjuk.

Ez, s ehhez hasonló figyelmeztetéseimre a válasz minden oldalról mindig az volt, hogy siessek, siessek Olaszországba, miszerint jelenlétem által egységet s összevágó erélyt hozzak a szertehuzó irányzatokba. Ez a sürgetés vonul végig, mint egy szakadatlan fonal, az ekkori levelezés egész tömegén. Különösen *Teleki László* az idegességig át volt hatva e szükségesség érzetétől, — annyira, hogy Génuából junius 5-ről kelt levelében ezeket irta: »Naponta imádkozom istenhez, hogy hozzon ide mentül előbb. Kezemet szivemre téve állitom, mint erős hitemet, hogy seholsem voltál valaha szükségesebb, mint most itt. Áldjon az ég! Nem irhatok tovább, mert reszket a kezem; pedig szeretném még rimánkodásomat folytatni.«

Ennyit elégnek tartottam az ezen időből való levelezések felől megjegyezni. Magukból a váltott levelekből csak az itt következő néhány olyat szemelem ki, melynek közlése részint az emigráczió szándokainak s működésének ismertetésére szükséges, részint mint történelmi adat érdekkel birhat.

Kossuth — Teleki Lászlónak Párisba.

1.

London, 1859. május 8-án.

Délben érkeztem vissza Párisból. Egy kissé mindjárt átgondoltam a rögtöni teendőket, s közlöm veled gondolataimat.

Szóba jött volt köztünk Párisban, hogy nem volna-e tanácsos előzetesen egy anonim proklamácziót intéznünk a magyar hadsereghez. Minden okot mellette s ellene átgondolván, ugy látom, hogy jobb, ha nem teszszük. Mi az, a mire szükség van? Az, hogy a magyar seregek megtudják, miként a kik átjönnek vagy elfogatnak, nem fognak szökevény vagy fogoly gyanánt traktáltatni, hanem charge-uk megtartása mellett, magyar zászló alatt külön magyar hadrészleggé fognak alakittatni.

Ezen czél az anonim felszólitásnál, (mely semmi biztosságot nem nyujtván, nem is hat) sokkal jobban eléretnék az által, ha Viktor Emánuel király egy rendeletet bocsátna ki ily értelemben hadügyminiszteréhez, az a hivatalos lapban kihirdettetnék, s abból külön röplevélkékre lenyomatva, olaszok által a magyar ezredekhez eljuttatnék.

Ennyi jó; több, vagy más, nemcsak nem szükséges, de nem is tanácsos. Igen vigyázni kell, hogy semmi oly lépés ne történjék idő előtt, a minek az lehetne következése, hogy az osztrák Magyarország iránt megfélemlitve, necsak több sereget ne özönöltessen Olaszhonba, de még onnan tán ki is vonjon. A siker iránti garancziánk abban fekszik, hogy a szövetségeseknek Magyarország közremunkálására szükségük legyen. Minden, a mi már kezdetben az osztrákot megfélemlitvén, hazánk

közremunkálását nélkülözhetőnek mutathatná, *e czéltól egyenesen elvezet.*

Erre nem lehet eléggé vigyázni.

A király rendeletének ily értelemben kellene fogalmaztatni :

»Tekintetbe vévén azt, hogy az osztrák császár a magyar nemzetet jogaitól, szabadságától, alkotmányától, sőt nemzeti lététől is megfosztotta:

és tekintetbe vévén azt, hogy az olasz és magyar nemzet érdeke közös, s jövendője kapcsolatos, mert ellensége és elnyomója egy:

lehetetlen kételkednem, hogy az osztrákot kényszeritve szolgáló vitéz magyarok közt sokan lesznek, a kik érezni fogják, miként helyük mellettünk, s nem hazájuk elnyomójának zászlója alatt van.

Azért szükségesnek látván gondoskodni, hogy azon vitéz magyar harczosok, a kik ez érzelemtől felénk vezéreltetnek, oly szervezést kapjanak, mely a magyar nemzet iránti barátságos indulatimról minél inkább tanuságot tegyen: ezennel értesitem önt abbeli akaratomról, hogy a hozzánk átjött és átjövendő magyarok, magyar zászló alatt, magyar szervezettel, magyar vezényszó mellett, s magyar parancsnokság alatt külön hadrészleggé alakittassanak.

A harcz folytában hatalmunkba esendő hadi foglyok közül mindazok, kik vagy magyar ezredekhez tartoztak, vagy más ezredekhez tartoztak légyen bár, de magyar alattvalók, ha szolgálatot akarnak vállalni, (mi tetszésökre bizatik) szintugy azon külön magyar hadrészlegbe lesznek beosztandók.

Mind a két kategóriába eső tiszteknek viselt rangjuk biztositandó, szerelési segélypénzük egyenként . . . . szabatik, az altiszteknek s közlegénységnek pedig fejenként . . . . hadfogadó dij fizettetik ki.

Ön, mint hadügyminiszterem, ezen rendeletem végrehajtására meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket.«

Eszmét jelölök, nem fogalmazok.

1. Maradjunk e mellett; anonim felhivás sikertelen is volna, **káros is lehetne.**

Ha igy járunk el, azon előnyt is nyerjük, hogy a magyar lobogó felüthető a nélkül, hogy viszonyunk a szövetségesek-

kel idő előtt dobra üttetnék. Ez lényeges dolog. A »Comité National Hongrois«-t csak akkor tanácsos a világ szeme elébe állitani, ha már én is ott levén, szervezett jelenlétünk titok már ugy sem lehet.

2. Azon tekintet, melyet fentebb aláhuzva érinték, azon véleményre vezet, hogy kezdetben, mig kilátásaink megszilárdulnak, nincs érdekünkben igen nagyon rajta lenni, hogy akármi csőcselék, keverék bár, de csak sok emberünk legyen. Nincs érdekünkben, mert majd azt mondhatnák: »Már nincs franczia seregre szükségünk, van magunknak is; elég azt partra szállitani.« Már pedig én ismétlem, mit annyiszor mondék, s miben te is, Klapka barátunk is egyetértetek: franczia sereg »sine qua non«, ezt más akármi szám nem pótolhatja, mert nekünk abban van, csak abban lehet garancziánk, hogy a franczia seregküldés, s annak éléről a nemzethez intézendő proklamáczió által a császár magát ügyünkkel a világ előtt azonositsa, s a franczia zászlót magyar földön engageirozza. Remélem, ebben egyetértünk.

3. Az amerikai magyarokra nézve, a mint tudod, azt határoztuk, hogy mindenekelőtt biztositani kell a franczia, s illetőleg a piemonti kormánynál, hogy ha (mit isten ne adjon) várakozásainkban csalatkoznánk, azon katonai egyének, kik Amerikából átjövendnek, katonai rangjukhoz képest ellláttassanak, a visszamenni akarandóknak pedig utiköltségeik megtérittessenek, s hogy én az adandó biztositáshoz képest fogom a többi lépéseket megtenni.

Kérlek, eszközöljétek ki e biztositást, s tudósitsatok. A biztositás módja az : adassék utasitásba a washingtoni franczia követnek és a szárdiniai képviselőnek, hogy ha kérdés tétetik hozzájuk: igaz-e ez? — az állitást erősitsék meg.

4. Vetter altábornagy számára a Szerbia felőli müködést jelöltük ki rendeltetésül. Remélem, egyetértetek velem abban, hogy neki nem mindjárt kell Szerbiába menni. Várjunk ezzel, mig a horvátokkal megkisértettük az alkut Belgrádból; — ott osztrák konzul van. Vetter ismeretesb egyéniség, mintsem lehetséges volna ugy működnie, hogy Coronininak három nap alatt a dolog tudomására ne jusson. Csak tudja Vetter, hogy ez a rendeltetése, s várja a további rendeletet. Eszembe jut, hogy Tomasovácznál ő verte meg a szerbeket; kérdés, grata

persona lesz-e a szerbeknél? Erről tájékozni fogom magamat Obrenovics Mihály herczegnél.

5. Pulszkyt a horvátokkal való egyezkedés végett nem lehet elküldeni Belgrádba, mert ő vitte Thunnal és Gáj ellen a panszlavisztikus polémiát. Ellenben itt Angliában a »non-intervenczionális« agitácziót kezdeményem alapján tovább fűzni-fejteni, s a sajtó utján tovább is élénkségben tartani oly egyéniség, kit senki más nem pótolhat, — a sajtóval való viszony tekintetében még én sem. Ő reá tehát itt egyelőre szükség leszen, mig ezen agitácziót befejezzük.

6. Ha megegyeztek benne, Ludvighot fogom a horvátokkal való egyezkedés végett Belgrádba küldeni. E dolog fontossága nagyon növekedett a párisi értekezés folytán. Mert feltéve, hogy a franczia sereg utnakinditása elkövetkezik is, attól lehet tartanunk, hogy ha pl. Zágrábig nyomulna előre, (legalább is 10 étappe) s nem mutatkoznék csatlakozás, attól lehet, mondom, tartani, hogy azt mondják: »Nem koczkáztathatjuk azt, hogy messzebbre előre hatoljunk, ellenséges vagy közönbös népességet tudva összeköttetési vonalunkon hadműködésünk mozgó alapjával (a flottával).« Ezen fontosságnál fogva vigyáznunk kell, hogy Szerbiában ne hivjuk fel az osztrák figyelmét titokban nem maradható egyéniséggel s működések által, mielőtt ezen fontos egyezkedés megtörtént. Ezért kell Vetternek odaküldésével várnunk. Ha a fegyver stb. küldemények átvétele valakit addig is ott szükségessé teszen, inkább menjen oda az, kit Klapka tábornok már odaküldött volt a multkor, ámbár azt hiszem, ez sem okvetlenül szükséges. Átvétetheti azt ideiglenesen az ottani kormány is.

7. Angolul fogalmazni tudó titoknokra okvetlen szükségünk leendvén, Tanárkyt, mint igen megbizható s különben is aranytiszta jellemü embert magamnál óhajtanám inkább megtartani elnöki titkárul.

8. Pénzkezelőnek Moldvába Nagy Pétert proponálom Tanárky helyett; megegyeztek-e, vagy mást javasoltok?

9. Gondolom, elvül vettük fel, hogy most még ne menjen nyakra-főre minden ember Génuába, akár van rá szükség, akár nincs. Különben mit csinálnánk ott velük? A segélypénzt nem költhetjük egyébre, mint a mi a legszükségesebb. Csillapitsuk a békétlenkedést; várjanak; majd eljő az ideje annak is.

10. Hanem Vukovicsnak méltó igénye van arra, hogy a legelsők közt legyen, a kik a haza ügyében működnek. De e perczben én még nem tudok részére munkakört kijelölni. Tudtok-e ti? s mit?

11. Okvetlenül és sürgetően szükséges, hogy az itteni piemonti követ utasitást kapjon, kérésemre annak, a kinek majd kellend, utlevelet adni, s általában, hogy vele bizalmas lábon álljak.

12. Holnap hozzálátok a meetingek előkészitéséhez. Nagyoknak kell lenni, s azért ingyen bemenetel. Tehát biz az költségbe kerülend. Nem tudom, kicsinálhatom-e a költséget bizottságok utján. Ha nem, kénytelen leszek a segélypénztárt igénybevenni.

13. Láthatod e levélből, hogy bizony nagyon kényes tárgyakra terjedend ki levelezésünk, mig mindhárman együtt leszünk; azért nagyon szükséges, hogy az itteni piemonti követség utján küldhessük leveleinket. Legyetek szivesek ezt elintézni.

14. Sok magyar erő megyen a Rhénushoz. Gondoskodni kellene a franczia határnál, hogy ott is kaphassunk embert. Valakinek Németországba kellene menni, szétnézni minő osztrák ezredek vannak ott, s hol? Van-e erre való emberetek, vagy én küldjek?

Kérlek, édes barátom, csatold e levelemhez meg- vagy nem-egyezésednek pontonkénti kijelentését, s küld át azonnal, jegyzeteiddel kisérten levelemet Klapkához, azon kéréssel, hogy jegyzeteidet a magáéival kisérve, küldje rögtön át nekem, miszerint lássam, miben értünk egyet, s azokat, a mikben egyetértünk, azonnal foganatba vehessük.

Olvastad-e a május 3-iki budapesti hirlapokban a magyar önkéntes seregek alakitására vonatkozó osztrák felhivást? — Ez aztán bölcs, csábitó felszólitás!!! Kőből kell szivének lenni, a ki ily »roppant engedélyek« mellett nem rohan nyakra-főre meghalni Ferencz Józsefért! — Ki kellene zsákmányoltatni a lapok utján. Én itt teszek rá lépéseket.

(Aláirva) Kossuth.

U. i. Kérlek, izentess nekem Kiss Miklós által azonnal, hol van itt Obrenovics Mihály szállva? — Nem tudok nyomába akadni; a követségnél sem tudják.

2.

E levelemre Teleki László (ki csak május 16-án érkezett Olaszországba) még Párisból május 10-én felelt, Klapka tábornok pedig (ki előre sietett Olaszországba) Turinból május 17-én.

Mindketten nagyon kivánatosnak tartottak egy olynemü királyi rendeletet, mint levelem első pontjában javasoltam. Szólottak is iránta nyomban (május 16-án) Cavour gróffal, ki megigérte, hogy oly szellemben fogja azt javasolni, mint én kivántam, csakhogy, miként Klapka irta: »kifejezések dolgában bizonyos mérsékletre van a kormánynak szüksége, helyzetére való tekintetből«, tehát Teleki (május 17-ről irott levelének) szavai szerint: »kissé bürokratikusabb alakban fog szerveztetni, de hát az alapja megmarad.« Tette-e Cavour javaslatba, vagy nem? — nem tudom, de az bizonyos, hogy a seregalakitási rendelet, a mint az kiadatott, bürokratikusnak ugyancsak bürokratikus volt, hanem az én tervem szellemének a legtávolabbról sem felelt meg. Nagy bajukba került igazgató-társaimnak, hogy a dolgot jobb kerékvágásba tereljék, s még számomra is maradt fen a dolog körül javitani való. A seregszervezési rendeletet illetőleg Klapka tábornok e levelében arról is értesitett, hogy ő és Perczel tábornok lesznek a légió szervezésével megbizva, a főparancsnokság pedig egy másik rendelet által Klapkára lesz ruházva.

Az anonim kiáltványt illetőleg Teleki azon aggodalmának adott kifejezést, hogy ha semmi kiáltványt nem bocsátunk ki, talán nagyon közömböseknek mutatjuk magunkat az olasz ügy iránt; Klapka ellenben oda nyilatkozott, hogy anonim kiáltványt csak azon esetben kellene kibocsátanunk, ha az felsőbb helyről határozottan kivántatnék, ez azonban még eddig nem történt.

Hogy Vetter altábornagynak nem kell Szerbiába sietnie, abban mindketten egyetértettek; Teleki azonban értesitett, hogy alkalma volt meggyőződni, miként a szerbek Vettertől épen nem idegenkednek, de maguk is ugy látják, hogy ottlétének titokban kellend maradnia.

Moldva felé már fegyverszállitás levén utban, mindketten jónak látták, hogy e szállitmány átvétele s a vele kapcsolatos katonai intézkedések végett Czetz tábornok odautazása

sokára ne halasztassék. Polgári megbizottul s egyszersmind pénzkezelőül Teleki oda Vukovicsot, mint a küldöttségben első személyt, vélte küldendőnek, miszerint ottani közegünk kellő tekintélylyel birjon. Ebben Klapka is egyetértett s nekem nagy örömömre vált volna, ha Vukovics e fontos megbizatást elfogadja, de nem volt reá birható. Okul azt adta, hogy oláhul nem beszél, s francziául sem elég folyékonyan, miszerint az e küldetéssel járó kényes feladatnak kellőleg megfelelhetne. Vukovics nagyon lelkiismeretes ember volt. Kénytelen valék szabadkozásainak engedni, hanem előre kikötöttem, hogy mihelyt Anglia semlegessége annyira biztosnak mutatkozandik, miszerint Pulszky (kit társadalmi s az angol sajtó körében szerzett összeköttetései az általam megindított agitáczió folytatására különösen képesitettek) más téren lesz igénybe vehető, Vukovics fogja ügyünket Angliában képviselni, mire ő szives készséggel ajálkozott. Nagy előszeretettel viseltetett Anglia iránt. Az angol intézmények természete, azoknak hatása, s az angol nemzeti jellem tanulmányozása kedvencz studiumát képezték.

Moldva-Oláhországot illetőleg Klapka tábornok ugyancsak ezen (május 17-ei) levele mellett küldötte meg nekem másolatban az egyezményt, melyet Couza fejedelemmel kötött, *) s melynek alapján Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett, és e tárgyat illetőleg levelében még a következőket irta:

»Mulhatlanul szükséges, hogy továbbra is ez irányban haladjunk előre, ha ugyan nem akarjuk működésünket ujabb kétkedésnek s bizonytalanságnak kitenni, s ezzel az összes eddigi eredményt koczkáztatni. Jó lesz, ha Vukovics és Ludvigh Génuán keresztül veszik utjokat, miszerint őket a történtekről kimeritőleg értesithessem, s ajánló-levelekkel láthassam el. Kötelességünk gondoskodni, hogy állásuknak és hivatásuknak megfelelőleg fogadtassanak, s barátságos környezetre találjanak. Megvallom azonban, csak akkor leszek az ottani állapotok felől megnyugodva, ha magam is a helyszinen leszek.«

---

*) Ez s a moldva-oláhországi viszonyok alább, az e fejezethez csatolt 2. szakaszban tárgyaltatnak.

Levelem azon pontjára, hogy a magyar önkéntes seregek alakitására vonatkozó osztrák felhivás »csábitó engedményeit« a sajtóban ki kellene zsákmányolni, Teleki szivesen ajálkozott megtenni a kontinensen a szükségelt lépéseket, egyszersmind tudósitott, hogy eddigelé azért nem szólott a hirlapokban, mert azt Napoleon herczeg egyenesen megtiltotta, és szivére kötötte, hogy ugy viseljük magunkat, mintha Magyarhon nem is léteznék. De a háboru kitörvén, e tekintetben a körülmények már megváltozottaknak tekinthetők.

Az amerikai magyarokat illetőleg Cavour (május 16-án) oda nyilatkozott, hogy most még nem látja szükségesnek azokat idehivni, hanem az ez iránti intézkedéseket akkorra véli halasztandóknak, mikor a légió alakitása körüli törekvéseinknek már sikerét tapasztaltuk.

Végre levelem 14-ik pontja (a Rhénus felé küldözgetett osztrák ezredek megfigyelése) felől mind Teleki, mind Klapka azon nézetben voltak, hogy ezt tanácsos lesz további megbeszélésre halasztani. A dolog kényes természetü, nagy óvatosságot igényel, nehogy a német szövetséget felriaszszuk.

Ez tehát függőben maradt.

Levelem többi pontjaira nézve mindketten egyetértettek, s azok iránt, a mik rögtönös ellátást igényeltek (az utlevelek kiszolgáltatása stb.), azonnal intézkedtek.

3.

Fentebbi levelem utóiratában felkértem volt Teleki Lászlót, tudná meg, hol találhatom Londonban Obrenovics Mihály herczeget?

Ime Teleki válasza.

Páris, 1859. május 10.

Mihály herczeg csak holnap megyen Londonba, egyenesen a végett, hogy veled találkozzék. Sógorától tudom, hogy pénteken már a Clarendon Hotelben lesz. Egy meghitt embere felkeresend téged, veled a herczeggeli találkozás helyéről és idejéről szóllandó a végett, hogy az a legnagyobb titokban történhessék. E végett adtam neki nehány hozzád intézett sort. Sógora kivánja, hogy előlegesen is értesitselek olyanokról, mikre nézve Mihály herczeg és Klapka közt értekezés és illetőleg megegyezés történt. (Én Mihály herczeggel nem találkoztam.) Emlitek tehát, a sógor előadása szerint, néhány főpontot:

a) A magyarhoni szerbeknek ott, a hol többségben s tömegesen vannak, belkormányzat kiterjedett municzipális jogok alapján.

b) Vajdájuk legyen, főhivatalnoka országunknak. Rangja a horvát bán után következő.

c) Ha Magyarhon függetlenné lesz, segitse Szerbiát a törökök ellen. Segédsereget küldjön neki (100,000 emberről beszélnek).

d) Vetter minél előbb küldetnék oda (magukra vállalnák a titokban tartás lehetségessé tételét).

e) Mihály herczegnek nem lesz pénzre szüksége, ő a maga pénztárából tenné a költségeket, de később ez neki magyarhoni jószágokban fizettetnék vissza.

f) Mihelyt franczia sereg szállna ki a dalmát partra, s Magyarhon határa felé nyomulna, azonnal a szerbek is indulnának Zimonynak, vagy Klapka utasitása szerint, más irányban, s áttörnének a magyar határon. Gróf H . . . . L . . . . . Klapka megbizottjának mondja magát, s elvállalná, ugy tudom, az igazgatóság megbizását, ő mint Mihály herczeg sógora, Szerbiában nagy szolgálatokat tehetne nekünk. Hiszem, hogy jóakaratu . . . . Az ő tanácsa után beszélt Mihály herczeg a császárral itt arról, hogy jó volna Ferencz József helyébe, mint m a g y a r c s á s z á r t, V-ik Ferdinándot léptetni fel. Ezt neked csak tájékozásul irom, egyébiránt H . . . . maga az efféle eszmékről lemondott.

h) Mindennek a legnagyobb titokban kellene tartatni egész a betörés idejéig.

Mindezekről én csak gróf H . . . . Lászlóval beszéltem. Klapkával e tárgyról keveset szóltam. Meglátod mi a mondottakból a való »l a v é r i t é v r a i e«, a mint becsületes konzervativ emberek szokták mondani.

A 100,000 ember, mit siker esetében honunktól kivánnak, nekem költészeti tulzásnak látszik. Én ugyan nem bánnám, ha megigérnők is nekik. Ugy sem lesz arra szükségük; és aztán Európától is függ némileg, megadjuk-e vagy sem?

Isten veled. Hü barátsággal igaz hived

Teleki László.

E tárgyra nézve Irányi Dániel barátomtól a következő levelet vettem:

Irányi — Kossuthnak.

Páris, 1859. május 11.

Teleki László közlötte velem ön levelét, valamint az arra pontonként adott választ. A szerb kivánatok között látom, többi közt az van, hogy bizonyos nagyszámu sereget igérjünk bizonyos esetlegességre. Ez sehogyse tetszik megadhatónak. Először, mert a török, bár tehetetlen, de természetes barátunk, mig ellenben a déli

szlávok épen olyan természetes elleneink. Másodszor, mert ha mi interveniálunk, eo ipso interveniál más is és európai háboruba keveredünk. Sőt maga a szerbek által nekünk igért segitség is, — főleg ha a kormánytól ered — komplikácziót idézend elő. A porta t. i., az osztrák kérésére, be fog rukkolni Szerbiába, hogy megfenyitse, erre aztán az orosz is beleszól, s ha ez átkel a Pruthon, az angol sem marad tétlenül. Ha nem lenne mulhatlanul szükséges, legjobb lenne mellőzni a szerb segélyt, de ha el nem maradhat, talán jobb lenne, ha ugy történnék, mint 48-ban, nem hivatalos czim alatt. Teleki azt reméli ugyan, hogy a török nem fogja akadályoztatni, mert az orosz azzal fenyegetné a portát, hogy ő is beavatkozik, ha a souzerain bántani meri a szerbeket, s ez plauzibilis nézet ugyan, de még nem tudom, ha visszatartóztatni engedi-e magát a végveszélyét sejtő török kormány? — — —

Ujságul megjegyzem, ha még nem tudná, hogy Almássy Pál amnesztiát kapott, s már haza is tért. Az ő szállásán és jelenlétében terjesztette volt elő Klapka az első ajánlatot, mit a nagy ur tett nekünk.

(Aláirva) Irányi.

Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel alább, az e fejezethez csatolt 3-ik szakaszban olvasható. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy arról, a mit gróf H.....y *Telekinek* beszélt, s a mit *Irányi* (méltán) aggasztónak talált, nevezetesen a törökök ellen Szerbiának adandó segitségről vagy szerb hadsereg betöréséről Magyarországba, értekezésemben Mihály herczeggel szó sem fordult elő; sőt a herczeg világosan megjegyezte, miként sem nem várnák, sem nem kivánnák, hogy Magyarország Szerbia függetlenségének kivivásáért harczoljon, ép ugy, mint — gondolja — mi sem kivánjuk, hogy Magyarország függetlensége kivivásáért Szerbia harczoljon. Ez utóbbi tekintetben az értekezés folyamában csak annyit emlitett, miként az ellen nem volna kifogása, hogy *Vetter* altábornagy, ha majd a Magyarországból átjövendő önkéntesekből Szerbiában maga körül egy kis erőt gyüjtend, néhány száz önkéntest magában Szerbiában is fogadjon fel, kiknek a magyar táborban

jelenléte a két nemzet közti testvériséget jelezné, s a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. — Ennyi volt az egész, s ez egészen más, mint az, a miről gróf H....y Telekinek regélt.

Klapka — Kossuthnak.

Génua, 1859. május 21.

(Kivonat.)

Valóban lázas izgatottságban vagyok; ott a Pó partján már nagyban verekednek, és mi még egy szót sem szóltunk a magyar csapatokhoz. — Tegnap nagyon sürgették, hogy tegyünk már valamit, s mivel nem akartunk ez óhajtás elől ridegen kitérni, Teleki készitett egy felhivást, melyet aztán én Perczellel együtt aláirtam, s melyet ma átvisznek a határon, szétosztás végett. A felhivásban, melyet ·/. alatt mellékelek, tudtára van adva a csapatoknak, hogy legközelebb a Nemzeti Igazgatóságtól bővebb és tárgyias utasitásokat fognak kapni. Ez a proklamáczió csak előleges értesités (avis) és semmi más. — Tehát kérem, meg ne ütközzék rajta.*) Teleki fölöslegesnek tartotta az ő aláirását is, és mi is e nézetben voltunk.

Mulhatatlanul szükséges, hogy Jassyba és Bukarestbe a küldöttek azonnal utnak eredjenek. Késedelem bajt szülhet. Tegnap leveleket kaptam, melyekből értesülök, hogy az osztrákok Erdélyben ujra kezdték a 48-iki játékot. Minélelőbb fel kell világositanunk az otthoniakat ügyünk állásáról, hogy a kedélyek megnyugodjanak. — — — — — —

(Németből forditva.)

Klapka.

Melléklet.

·/·

Vitézek!

Ne feledjétek el, hogy magyarok vagytok.

Az osztrák feldulta szent honotokat, bitorolja mint sajátját. Hőseitek legjobbjait akasztófán végezte ki. Ki akarja irtani nemzetünket, s most, hogy vész közelg, azt várja tőletek: küzdjetek mellette, ontsátok véreteket ügyéért.

---

*) Én bizony megütköztem. Nézetem az volt, hogy proklamácziót a hadsereghez csak akkor kellend kibocsátanunk, ha a hatalmak megegyeznek, hogy azt mondhassuk: »szövetségeseink!« s a magyar katonaságot felhivhatjuk: »jőjjenek szövetségeseinkkel a magyar haza felszabaditásának dicsőségében osztozni«. E nélkül proklamácziók csak kompromittálhatják tekintélyünket, mert nem lehet sikerük — nem is volt! —

Lehetetlen, hogy ezt tegyétek!

Az osztrák császár nem is akar többé magyar király lenni; ha nektek mást mondanának, ne higyjétek! A világnak azt kürtöli .... hogy fegyverrel foglalta el hazánkat, s azt akarja, hogy a magyar németté váljon!

A fekete-sárga osztrák zászló leghalálosabb ellenségtek zászlója, tehát reátok nézve a honárulás zászlója.

Nem maradhattok meg alatta.

A magyar zászló itt van felütve azok táborában, kiket az osztrák ellenségeinek hiv.

A francziák hatalmas császárja s a nagylelkü szárd király seregei közt van helyén a magyar vitéz, ki honahoz hű maradt.

S pedig nem is lehet vitéz, ki nem szereti hazáját!!

Az olasz ügy a magyarral egy; ha megdől az osztrák kormány Olaszhonban, kikergetendjük azt a magyar hazából is, s szabadok leszünk ugy, mint voltak apáink.

Tőletek függ a hon jövője!

Ti vagytok az osztrák sereg legjobbjai! Jőjjetek át a magyar zászlóhoz. Felvirradt az üdv napja Magyarhonra.

Mi, az utolsó dicső háboru alatti vezéreitek, készen állunk legszivesb bajtársi elfogadástokra, s otthon is rajtatok függ magyar véreitek szeme.

Legfelsőbb rendelet szerint minden áttérő tiszt s altiszt rangjában, sőt alkalmilag előmenetellel, minden vitéz jutalommal nyerend alkalmazást az általunk alakitásban levő magyar seregben.

E napokban veenditek a honmentő bizottmány felhivását, mely kezeli ügyeinket, mig a magyar nemzet, bilincseiből felszabadulva képes leend, ősi szokása szerint, sorsáról rendelkezni.

Kérésünk — rendeletünk, vitézek, hogy midőn franczia vagy olasz csapatokkal találkoztok, ne késsetek áttérni, és mielőbb a honmentő magyar had zászlói alá szegődni!

Isten áldása a letiport hazára!

Isten őrizze a magyart!

Génua, 1859. május 20.

Klapka György s. k., tábornok. Perczel Móricz s. k., tábornok.

Nemeskéri Kiss Miklós — Kossuthnak.

Génua, 1859. junius 10.

Tegnap tértem vissza Toskánából, hova Bethlennel együtt a Bolognában levő három zászlóalj Gyulay- és két század Haller (Palatinalis) huszár áttéritése végett mentünk.

Klapka is ott volt két napig, de ő Flórenczben maradt, mi azonban bementünk egyenruhában, lóháton a pápai birodalomba. Rosszul volt Ulloa tábornok, toskánai seregparancsnok és a herczeg

informálva, ők azt mondák nekünk, hogy három olasz miglia (kevéssel több fél magyar mértföldnél) távolságra a határtól vannak felállitva a huszárok. Soha nem is voltak Bolognától két migliánál tovább, s igy tán 30 miglia távolságra a határszéltől; beljebb persze nem mehettünk. Azonban a Romagnában (minden helységben és városban) létező titkos bizottságok által beküldénk, az általuk már ismert altisztekhez, ama szerencsétlen szerkezetü proklamácziókból egy csomagot, mely felhivások mindegyikére sajátkezüleg is irtunk nehány buzditó szót, s Bethlen és én alá is irtuk. Ezen felhivások okvetlen kézhez jutottak; lesz-e sikerük, nem tudom. Bethlen ott maradt Flórenczben a herczeg mellett, ennek seregével menend előre. Én hasznosnak tartám ide visszajönni.

— — — — — — — — — — — — —

Mint igen különös dolgot irhatom, hogy tegnap 1400 lombárdi olasz foglyot Afrikába szállitottak a francziák, pedig nagy lelkesedéssel kivántak a piemonti seregbe beállani, s midőn látták, hogy csak a magyarokat tartják itt, azt kiabálták még a hajón is, hogy ők is magyarok; általában sok horvát- és német fogoly magyarnak adja ki magát, s verifikáczió után záratnak csak ki.

Nem tudom megjelentetett-e kormányzó urnak, hogy Teleki Sándor, Türr és Hossek m. hó 28-án elküldettek Garibaldi táborába. Hossek ma jött vissza 36 magyar fogolylyal, de sem ő, sem a két fentebbi még nem tudták elérni Garibaldit.

Nem tudom emlitettem-e, hogy Éber, a »Times« levelezője, pár hét előtt Turinban volt. Ezredes czimet visel. Magyar, török vagy angol? nem tudom. Hol s hogy tett rá szert? azt meg ő tudja. Ugy vettem észre, hogy a szövetséges hadsereg közeléből akarja tudósitásait irni. Nem volna helyén, ha e czél elérésére a magyar minőséget venné igénybe. Kormányzó ur, nem kétlem, szükségét látandja annak, hogy a »Times«-nek ugy a háborura, mint különösen az olasz-magyar kérdésre vonatkozó tudósitásai szemmel tartassanak.

Tegnap hallám egy franczia sebesült ezredestől, hogy Espinasse és Cleri franczia tábornokok megölettek. A dolog igy történt. A két tábornok csupa kiváncsiságból előre vágtatott a csatárláncz-hoz; egy tiroli vadász mellbe lövi Espinasset, pajtása leszáll lováról, hogy megnézze a lövés természetét, azalatt a vadász ujra megtölti fegyverét s a második tábornokot is agyonlövi.

Itt köztünk a régi svarzgelbizmus kezd mutatkozni. Osztrák slendrián, durva goromba káplár-tempó akármennyi; már párbajra kihivás is lett belőle.

Isten hozza kormányzó urat közinkbe minél előbb, különben a közügy vagy fonák irányba csuszik, vagy felakad; mi meg szépen egymás hajába kapunk.

(Aláirva) Kiss Miklós.

Irányi — Kossuthnak Londonba.

Páris, 1859. junius 6.

* * * Magyarországból a következő hireket hozta:

Komáromi György Németországba utazott, hogy önnek levelet hozzon, illetőleg tovább küldjön.

Az aradi vár nincs fegyverezve, sem élelmezve, s mindössze valami háromszáz osztrák tanyáz benne.

Temesvárt is csekély az őrség, még pedig magyar. Szintugy nincs fegyverezve.

Az érzület az egész hazában egy, — párt- és nemzetiségkülönbség nélkül. Annyira pártkülönbség nélkül, miként az emberek széltiben hiszik és beszélik, hogy a forradalmi (lappangó) bizottmányban S...... Pál, Ü...... József s még Deák Ferencz is ben vannak. *)

Az alkotmányos királysági állapodást örömmel üdvözölték az országban.

Katonaság az országban kevés van, s a mi van is, folyvást mozog; — de ugy látszik a Dráva mellett és Nagy-Szeben tájékán több van. A katonaság azonban nagyrészt szintén elégedetlen.

Önkéntes sok áll be, de csak a legalsóbb rétegekből. 15 forint felpénzt kapnak, magyar lobogó alatt szolgálnak és a Rákóczit huzatják nekik, nem organizálják az országban, de nyomban öltözetlenül kiviszik. Egyébiránt ezek is azt mondják, hogy Kossuthtal jönnek vissza.

A hatóságok adnak Magyarországon is hódolati iratokat, de a pesti polgárok, a kiket felhivtak, hogy egyenkint irjanak alá egy ily irományt, azt megtagadták.

Egy hónap mulva 150,000 embert készül az osztrák még szedni. Az utolsó csatavesztés után alkalmasint mindjárt hozzálát. Már is igen sok embert szedett ki Magyarországon, ugy szintén lovat is. A kik azelőtt már szolgáltak, mind tartoznak menni, ha házasok, ha nem. Egy gazdaember, kinek felesége és hat gyermeke van, kénytelen volt elmenni, volt kilencz lova, abból hatot elvittek.

A vasut Temesvárig kész. Aradról Nagy-Váradra visz egy szárny, a másik Szolnokra.

A Gellérthegy armirozva van.

Ennyit * * * * Pozitivabb adatokat az a derék ember fog kihozni (a mondott uton Génuába), a kihez utóbbi küldöttünk utasitva volt.

Debreczenből is érkezett levél, várják, hogy franczia sereg fog dél felől betörni. Várva várják. A nem-magyar nemzetiségekkel jó egyetértés áll fen. Az önkéntes adakozások igen soványak.

---

*) No ezt aztán jól tudták!

A brüsszeli Nord adja a minden egyes koronaországra kivetett szabad csapatok számát, utánna pedig megjegyzi, mennyi van már kiállitva. Tartozik adni a Vojvodina két gyalog zászlóaljat, egy osztály lovasságot. Kroáczia egy zászlóaljat, egy lovas osztályt, egy század karabélyost. Magyarország hat gyalog zászlóaljat, öt osztály lovasságot (Erdélyről nem szól); május 23-áig az önkéntesek száma: Kroácziában 718 ember; Magyarországon négy zászlóalj és két osztály jóformán teljes számban. Erdélyről és a Vajdaságról semmi adat.

Egy magyar lapban azt olvasom, hogy több varasdi család meghivására, Lakatos Sándor tánczmester Varasdra megy a csárdást tanitani; a kolozsvári magyar szinész-társulat pedig Nagy-Szebenbe és Brassóba kapott meghivást. — Jellemző tények!

Irányi.

Az itt előre bocsátottakban három tárgy fordul elő, mely részletes ismertetést igényel. Ezek:

1. A seregszervezés.
2. Klapka táb. egyezkedése Couza fejedelemmel.
3. Értekezésem Obrenovics Mihály herczeggel, s Ludvigh János küldetése Belgrádba.

Első szakasz.

Seregszervezés.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Génuában székelő tagjai azon értelemben sürgették a seregalakitásra felhatalmazó királyi rendeletet, a mint fentebb május 8-ikáról kelt levelemben foglaltatik. — Május vége felé értesitve lettek *Cavour* gróf mint hadügyminiszter által, hogy a dekrétum készen van, azonban jobbnak látja azt addig ki nem hirdettetni, mig legalább pár száz főnyi katonánk nem lesz; nehogy ha netán sem önkéntesek nem érkeznének, sem a foglyok szolgálatot nem vállalnának, a szárd kormány magát a sikertelen rendelet által kompromittálva találja. — *Teleki* László ez okoskodást »circulusvitiosus«-nak nyilatkoztatta, mert

ép a végett van szükség e rendelet kihirdetésére, hogy katonánk legyen.

Mig e nézetkülönbség miatt a kihirdetés késnék, a seregalakitásnak első kezdetleges elemei gyülni kezdettek; ezeknek összeállitása felől az igazgatóság junius 5-kén kiadott rendelete által intézkedett: *Ihász* ezredes (rendületlen hüségü barátom és sorsosztályosom a számkivetésben mind e mai napig) lett az összeszedéssel és sorbaállitással megbizva. *Mogyoródy* (akkor) százados, és *Veress* Sándor főhadnagy lettek mellé rendelve.

Ihász ezredes a következő levélben értesitett eljárása felől:

1.

Ihász — Kossuthnak Londonba.

Génua, 1859. jun. 6.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság rendelete folytán tegnap hozzáfogtam jövendő seregünk első elemeinek összeszedéséhez és sorbaállitásához.

»Ármádám« jelenleg 120 emberből áll. Derék, értelmes fiuk. Örült a szivem, a mint őket felállitottam.

A francziáktól parancs érkezett, hogy a foglyok közül a magyarok kiválasztassanak s rendelkezésünkre bocsáttassanak. Hanem az baj, hogy a magyarság megismertető jeléül a szük nadrág (pantallon collant) van kitüzve. Pedig az osztrák gonoszul összekeverte a nemzetiségeket. A szük nadrágos, bakkancsos magyar ezredekben tömérdek nem-magyar van, ezeket számunkra kiválasztják; a cserepár foglyok közt pedig sok magyar van, kik szivesen jönnének hozzánk; ezeket tovább szállitják, mert nem lévén szük nadrágjuk, hiában erősitik, hogy magyarok. *)

Tanyául a Génuát körülvevő erődök közül »Fonte Castellaccio« van számunkra kijelölve. Biz az magasan fekszik a hegyen. Erős kapaszkodó. Egy órába kerül a városból oda jutni; de hát a jobb helyeket a francziák már rég mind elfoglalták.

---

*) A nemzetiségek ez összevissza zavarása folytán itt-ott lengyelországi születésüek is jutottak sorainkba. E miatt a turini orosz követ hivatalosan panaszt emelt. Kijelentette Cavour grófnak, hogy ha minden lengyel el nem távolittatik a magyar seregből, Oroszország barátságos semlegességére ne számitson. — Kénytelenek voltunk a lengyel katonák eltávolitása felől a legnagyobb szigorral intézkedni.

A szárd katonai illetménnyel vagyunk ellátva, de csak azok, a kik aktivitásban vagyunk, beleértve a legénységet is. A többi tiszt urak a M. N. Igazgatóság által láttatnak el.

Az egyenruha igy lett megállapitva. Campagne: barna posztóból atilla, fekete zsinórral; a tiszti fokozatjel majdnem ugy, mint harczunk alatt volt. Nadrág a tiszteknek szürke, veres sujtással; a legénységnek kék. Gála egyenruha, mint a multban volt. — De persze ez még csak papiroson van.

Kikérdeztem a legénységet, hogy minő szellem uralkodik az osztrák hadseregben. Azt felelték, hogy a legnagyobb elégedetlenség; — a levertség általános — a fizetés rossz (30 kr. öt napra), az ellátás még rosszabb. Sokszor két nap sem látnak kenyeret. A tisztek épen nem adnak példát a legénységnek a bátorságban. Ütközet alkalmával a gabnába bujnak. A palesztrói ütközetben tulajdon embereik hátulról több kárt tettek bennök, mint az ellenség. A demoralizáczió annyira megkezdődött, hogy vannak csapatok, melyek már nem is szegülnek ellen az ellenség rohamának, de meg sem futnak, hanem földre fektetik fegyveröket, letérdelnek s ugy fogadják az ellenséget. Innen a sok fogoly.

Igy mondják. Persze nem minden betü szent igazság; — de valami alapja mégis van a beszédnek; — mert mind igy beszél, bár külön-külön kérdeztetnek ki, s az ujdon érkezettek a többiekkel össze nem is beszélhettek. — — — — — — —

(Aláirva) Ihász.

A seregalakitás e kezdetleges mozzanatakor hazánkfiainak a várva-várt királyi rendelet tartalma felől még semmi tudomásuk nem volt, mégis már maga az, hogy az alakitandó sereg »magyar légió«-nak czimeztetett, aggodalmat keltett s megütközésre adott okot. Ez aggodalomnak Veress Sándor főhadnagy, hozzám Londonba, jun. 6-án irott levelében adott kifejezést.

»Légió név alatt — ugymond — mai világban oly csapat értetik, mely azon állam érdekeért harczol, bizonyos szerződések mellett, mely őt fizeti. E szerint mi, ha légió vagyunk, nem hazánk érdekeért harczolunk. Ez minket végtelenül nyugtalanit. Sajnos volna magunkat, mint emigrácziót, e név által a lengyelekkel egy kategóriába helyezni, s a haza ügyét reménytelennek s elveszettnek vallani be.«

Meglehet — irja tovább — hogy a »légió« szó értelmét hibásan fogja fel; meglehet, hogy e név csak szándékaink elpalástolására szolgál (bár ezen palástolni-kellés is szomoru

dolog lenne); meglehet, hogy e név az én rendeletemből vétetett fel, s ha igy van, megnyugszanak. De kér pár sornyi felvilágositást, különösen azon számos távollevő érdekében is, kik minden áldozatra készek a hazáért, de csakis a hazáért, s tőle várnak tájékozó tudósitást a távolban.

Veress Sándor ur e leveléből mint kuriózumot még (bár más térre vág) emlitendőnek tartom a következő pontot:

»Furcsa szellem kisért itt-ott sorainkban. Tegnap, tiszti gyülésen, a kormányzó ur által kidolgozott szervezési szabályzattal ellentétben, Sréter ezredes, a ruha-bizottmány egyik tagja, a huszárnak osztrák slendriános kiállitásától az utolsó kapocsban sem akart eltérni; a revolvert nevetségesnek, (!!) a tarsoly és cartouche nélküli huszárt pedig nemzetiességétől megfosztottnak állitotta.«

De ha már maga a »légió« czim is nyugtalanitotta hazánkfiait, az aggodalmak felbomlással fenyegető elkeseredéssé fokozódtak, midőn a május 24-ről keltezett, de ki csak junius 10-én hirdetett királyi rendelet tartalma tudomásra jutott.

E rendelet (magyarra forditva) ekként hangzott:

2.

Herczeg Savoia-Carignan Ödön, ő felsége helytartója a királyi államokban.*)

A hadügyminiszter-államtitkár előterjesztésére:

Rendeltük és rendeljük, a mi következik:

1. czikk. Hadseregünkben egy magyar légió alkottatik.

2. czikk. A légió végleges állománya későbbi elhatározásunkra tartatván fen, ezennel megállapittatik, hogy a zászlóaljak és lovasszázadok szervezete (ordinamento) olyan lesz, mint volt a magyar hadseregben 1848-ban és 1849-ben.

3. czikk. A légió szervezete (ordinamento) Klapka és Perczel **) magyar hadseregi tábornokokra bizatik, a hadügyminiszter igazgatása (direzione) és hatósága (autoritá) alatt.

---

*) Viktor Emánuel király, mint hadvezér, a seregnél lévén, Carignan herczeg lett a háboru idejére, törvény által, királyi helytartóvá kinevezve.

**) Perczel tábornok nem vett részt a szervezésben. Még május végén, jóval a királyi rendelet kihirdetése előtt

4. czikk. A légióba azon magyar önkéntesek fognak felvétetni, a kik az Ausztria elleni háboruhoz hozzájárulni akarnak (intendano concorrere). Az altisztek, tizedesek és közvitézek a háboru tartamára fognak besoroztatni.

5. czikk. A jelenleg az osztrák hadseregbe beirott (attualmente ascritti) azon magyarok, kik a légióba felvétetnek, ott jelenlegi rangjukat meg fogják tartani, — a tisztekre nézve királyi megerősités előrebocsátása mellett.

6. czikk. A magyar légióra, s abba felvett katonákra alkalmaztatni fognak azon rendelkezések (disposizioni), melyek a többi önkéntes-csapatokra nézve mult ápril 24-én kiadott királyi dekrétum 4. 7. 8. 11. 12. 13. 14. czikkeiben foglaltatnak.

7. czikk. A légiónak s a mondott katonaságnak joga lesz azon illetményekhez, melyek a nemzeti seregek számára megállapitvák, az illető fegyvernem szerint. Ütközetben, vagy a jelen háboru fáradalmai, esélyei és veszedelmei következtében előfordulható halál, betegség vagy megsebesülés esetére, ugyanezen katonaságnak és családjaiknak joguk lesz az 1850. junius 27-én hozott törvényben ily esetekre megállapitott nyugdijakra és segélyezésekre.

A jelen dekrétum az általános ellenőrségnél be fog jegyeztetni, s annak végrehajtásával a hadügyminiszter bizatik meg.

Kelt Turinban, 1859. május 24.

Ilyen volt a várva-várt dekrétum! Egyszerüen zsoldos légió piemonti szolgálatban, a háboru tartamára fogadva. Magyar rendeltetésről egy szó sem! — Még csak magyar zászló sem! — Megfogható, hogy elkeseredést okozott. — Nemeskéri Kiss Miklós ezredes volt az első, a ki sietett a dolog felől azon kijelentéssel értesiteni, miként ő s Ihász,

---

elhagyta Olaszországot, miután (miként Irányi május 30-kán Párisból irta) Génuában »valamennyivel összeveszett«. Megvannak s maradnak levélcsomagaimban az emigráczió »házi életének« nyomoruságaira nem épen örvendetes világot vető e közlemények, telve az indignáczió kitöréseivel Klapka és Teleki László részéről a felett, a mit Perczel tábornok a génuai viszonyok felől nekem jelentett. Minthogy Perczel tábornok ur ellenségemmé lett, a lovagiasság érzelme tartóztat az e tárgyban váltott levelezés közlésétől. A tábornok ur később visszatért Génuába. A jó egyetértés helyreállt, de kis idő mulva ujra felbomlott.

Mednyánszky, Mogyoródy, Veress kinyilatkoztatták, hogy ilyen alapon nem vállalnak szolgálatot. — Kiss ezredes e dekretumot annak tulajdonitja, hogy a turini kormányt a győzelmek elragadták. — Nem lehet, hogy ez Napoleon császár tudtával történt volna; mert Napoleon herczeg tökéletesen egy a császárral; a herczeg pedig nem változott irányunkban, csak e napokban is rettenetesen sürgette Flórenczben a jassyi szárd konzult, Strambiot, hogy siessen, mert ottléte a magyarok érdekében nélkülözhetlen. 30,000 fegyver is utnak indittatott oda számunkra, s a lőpor és ón junius 11-kén szállittatik.

Ihász ezredes pedig már épen lelke mélyében el volt keseredve, a mint itt következő levele mutatja.

3.

Ihász Dániel — Kossuthnak Londonba.

Génua, 1859. jun. 11.

Szegény hazánkról emlités sincs, a rég várt dekrétumban. Magyar légió a piemonti hadseregben piemonti lobogó alatt! Ennyi az egész!

Szivem vérzik, valahányszor a várból lelovaglok, s ott hagyom a legszebb remények közt lelkes kis csapatomat, melynek száma a mai létszám szerint 451. — Még csak tegnapelőtt is a lelkesedés legmagasb fokán láttam őket, a mint Teleki László (még nem tudva a dekrétumot) felment a várba és szivreható beszédet intézett hozzájok; — mit fognak mondani, ha a leverő hirt tudtokra adom! — — Mi sors vár a szerencsétlenekre? — Ily alapon szolgálni nem fognak akarni, franczia fogságba nem lehet őket visszaküldeni, mert akkor hazájuknak örökre elvesznének, ha pedig itt maradnak, végre is ki fognak adatni az osztráknak. — Sir a lelkem, a mint reájok gondolok. Oly szellem lelkesiti a derék fiukat, hogy én, ily csapatot vezetve haza felé, nem ismerek akadályt, melyet legyőzni nem tudnánk. Vannak köztük ugynevezett »jó családokból« való jeles, mivelt fiatal emberek is, kik a hazaszeretettől indittatva, mint közvitézek szolgálnak: Benyiczky, Nagy Károly, Podhorszky, Ottlik, Vasváry Béla, Karády, Csáky, Batthyányi (nem grófok) stb.

Én, Mogyoródy s Veress, kik eddig köztük voltunk, a legnagyobb elkeseredésben vagyunk.

Esedezem, édes kormányzó ur, gondoljon ki valamely segitséget, — hogy ne szaporodjék ezekkel a szerencsétlenekkel is a földönfutó magyarok száma, kik közül már annyi esett áldozatul a nyomornak.

Most kapom a rendeletet az itteni osztálytábornok: gróf Biscarottitól, hogy holnap vigyem csapatomat Acquiba, hol kényelmesebben el lesz helyezve, s minden szükségesekkel ellátva. Én megteszem ezt is. Mogyoródyval és Veressel el fogjuk szegényeket kisérni, s velök maradunk, a mig csak becsületünk megengedi. — Aztán nem tudom mit csinálunk! — — —

(Aláirva) Ihász.

A dolog azonban nem sokáig maradt ez elkeseritő állapotban. Teleki László és Klapka Turinba siettek — s miként Teleki jun. 15-kéről kelt levelében tudósitott, kieszközölték, hogy seregünknek magyar zászlója legyen, s magyar nemzeti jellege és hazai rendeltetése az esküformában s fogadalmi kötelezvényben is világosan biztosittassék.

Cavour gróf, midőn ezekbe beleegyezett, csak annyit kért, hogy ezekről ne igen beszéljünk, mert a diplomáczia nagyon féltékeny irányunkban.

Ez elintézés folytán a seregalakitás a következő napiparancscsal formaszerüleg megkezdetett:

4.

A magyar sereg parancsnoksága.

Napiparancs.

Génua, 1859. junius 16.

A piemonti kormánynak f. évi május 24-ről kelt rendelete nyomán egy magyar légió alakitása elhatároztatott, a mely légiónak szervezésével és vezényletével én bizattam meg.

Ámbár a légió jelenleg a piemonti seregnek egy részét képezvén, alkalmilag a közös ellenség ellen Olaszhonban is vivhat, ezen kivételes állásban csak addig fog maradni, mig az képes leend saját hazájába visszatérni, s annak felszabaditásában közremunkálni. A piemonti kormány egyszersmind beleegyezett, hogy a légió magyar nemzeti zászló alatt szolgáljon, s csupán csak azt kivánja, hogy az vagy a zászlón, vagy az egyenruhán oly külső jelet viseljen, mely által, mint a piemonti seregnek egy része, megismerhető legyen. A kormány továbbá nyiltan kijelenté, hogy minden kötelezettség, melyet a magyarok a légióba léptükkor a piemonti király iránt magukra vállalnak, teljes joggal meg fog szünni azon perczben, a mint a légió hazájába juthat, s ezen elv nyomán az eskü olyképen fog szerkesztetni, miszerint mindazok, kik azt leteszik, magukat már mostantól kötelezik azon nemzeti kormánynak enge-

delmeskedni, mely később Magyarhonban a függetlenség visszaszerzésére alakuland.

Miután ezen feltételek tudása lényeges mindenkire nézve, a ki a légióba belép, ezennel meghagyom Ihász ezredes urnak, hogy azokat, valamint a következő kinevezéseket dandárjának első zászlóaljával haladék nélkül közölje.

A piemonti k. hadügyminisztérium folyó hó 14-én, felterjesztésünk folytán, a következő tiszteket nevezte ki az alakitandó magyar sereg első zászlóaljánál:

Ihász Dániel urat ezredesnek és parancsnoknak.

Századosoknak: Mogyoródy Adolf, Novelli Antal, Veress Sándor és Mihalovics Lajos urakat.

Hadnagyoknak: Richon Viktor urat, egyszersmind segédnek; és Jávorka József, Podhorszky Ernő, Markó András és Nagy Károly urakat.

Rang és járandóságok, mint azok a piemonti seregnél vannak.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság Ihász ezredest jelölvén ki az alakitandó egyik dandár vezérének, méltán elvárja az ő ismert hazafiui készségétől és katonai ügyességétől, valamint a többi tisztek közremunkálásától, miszerint a sereget rövid idő alatt oly fegyelmi és szolgálati karba fogják helyezni, melynél fogva az necsak a szövetségesek seregei előtt hozzon becsületet a magyar névre, hanem főleg azt minden tekintetben képessé tegyék a valódi czél elérésére és sikeres közremunkálásra a haza felszabaditásában.

Klapka György, tábornok.

*
* *

A seregalakitás további főbb mozzanatai s a szolgálati rend felől a következők nyujtanak tájékozást.

5.

Esküforma.

Esküszöm hűséget Magyarhonnak, engedelmességet a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivivja.

Esküszöm hűséget és engedelmességet Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek.

Esküszöm, hogy hiven teljesitendem minden kötelességemet, mint katonája a magyar seregnek, melynek czélja Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen harczolni.

6.

Fogadalmi minta.

Ezennel nyilvánitom, hogy a háboru folyamára önkéntesen beállok a magyar seregbe, mely magyar zászló és magyar vezény-

let alatt alakittatni rendeltetett, hogy Ausztria, mint Magyarország és Olaszország közös ellensége ellen vivjon.

Kötelezem magam hüségre és engedelmességre Viktor Emánuel királynak azon időre, melyet olasz földön töltendek.

Kötelezem magam hűségre Magyarhonnak, engedelmességre a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt alakuland, hogy hazám jogait és függetlenségét kivivja; valamint arra is, hogy a sereget Magyarhonba követendem, mihelyt annak magyar földre szállitása lehetséges leend.

Ezen lekötelezésemet aláirásommal s eskümmel erősitem.

Junius 17-kén rendeletben kapta Ihász ezredes, hogy a légió junius 18-kától kezdve e nevet fogja viselni:

»Magyar sereg Olaszhonban.

* * *

Sréter Lajos ezredes, gróf Teleki Sándor ezredes és Vaisz Vilmos százados megbizattak az igazgatóság által, a szövetséges seregek főhadiszállásain rendeletet eszközölni ki, hogy az osztrák seregből ejtett foglyokkal érintkezhessenek, miszerint közülök a magyarokat szolgálatvállalásra birják. — Sréter ezredes e kiküldetés eredménye felől a következő érdekes jelentést adta be a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak:

7.

Sréter Lajos ezredes
a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Brescia, 1859. julius 2-án.

Junius 30-ikán Desenzanóba a szárd főhadiszállásra mentünk, levelünket átadtuk Della Rocca tábornoknak, ki, ugy látszott, nagy zavarban volt, nem tudván mit válaszoljon kérelmünkre; végre hosszas habozás után a következő választ adta: »menjenek az urak a franczia főhadiszállásra, a mit ott adnak és helybenhagynak, azt mi is megadjuk, ő felsége a király mindenben a császár akaratát követi.« S ezzel elereszett.

Voltában a franczia főhadiszállásra mentünk. Megérkezvén oda, rögtön Vernon tábornoknál jelentettük magunkat; a

tábornok betegen feküdt az ágyban s nem fogadhatott, hanem mellénk adott egy zsandár alezredest, ki Martinprey tábornokhoz kisérjen. Martinprey tábornok nem volt otthon, vártunk reá a lépcsőzetnél, senki sem állván szóba velünk. Mintegy öt percznyi várakozás után a császár lejött a lépcsőzeten. — Gr. Teleki Sándor ezredes ráismervén, figyelmeztetett; — egyenes katonai állásba tevén magunkat, ugy köszöntünk, hogy a császár figyelmét magunkra vonjuk. Mellettünk elmenvén, ugy látszik, egyenruhánk feltünt ő felségének, visszafordult, még egyszer ránk nézett, és mosolyogva köszönt.

Egypár percz mulva egy tábornok jött hozzánk, mondván:

— A császár azt kérdezteti, melyik ezredből vannak az urak, és mi a nevök?

— A magyar légióból. S megmondtuk neveinket.

— Mit kivánnak?

— Martinprey tábornokkal van ügyünk. Leveleket kell neki átadnunk a légió dolgaiban.

— Hol vannak a levelek?

— Felküldtük Martinprey tábornokhoz.

A tábornok elment, de kevés idő mulva visszajött, értésünkre adván, hogy a császár kiván velünk beszélni. A kertbe vezetett. A császár Martinprey tábornokhoz szóló leveleinket olvasta; meglátván minket, igen nyájas arczczal elénkbe jött.

Megbocsát az igazgatóság, ha a hivatalos modort mellőzve, tájékozása végett inkább a tényiratot, s azt is hosszadalmasabban küldöm, mint egyszerü hivatalos jelentést, s elmondom beszélgetési modorban ő felségéveli értekezésünk főbb pontjait:

Császár: Ön Sréter ezredes, és ön Teleki ezredes; örülök hogy látom. Honnan jönnek?

Teleki: Génuából.

Császár: Önök meg vannak bizva a magyar légió szervezése ügyében?

Teleki: Igenis, sire.

Császár: Mennyi emberük van már?

Teleki: Két zászlóalj. Körülbelül 900 ember.

Császár: Szép eredmény, hogy már annyian vannak

Teleki: Reménylem sire, hogy rövid idő alatt két- vagy három ezeren lesznek. Tegnap küldtem Génuába 800-at, kik mind igen jó hangulatban voltak.

Császár: Miféle egyenruhájuk van?

Teleki: Eddig vászon egyenruha, a szárd sereg mintajára.

Császár: És nincs szük nadrág?

Teleki: Nincs sire.

Császár: Miért nincs? Szép a nemzeti egyenruha.

Teleki: Nem tudom, merhetem-e felségednek mondani, miért nincs?

Császár: Csak merje, ezredes ur.

Teleki: Mert igen drága, s nem igen vagyunk gazdagok.

Császár (nevetve): Igaz, nagyon igaz. Gondolja, hogy Génuában kiállithatnák?

Sréter: Kétségenkivül sire.

Császár: Van már lovasságuk?

Sréter: Igen is sire. Tegnap beszéltem a bresciai várban 11 szökevénynyel, kik lóval s fegyverrel jöttek át.

Császár (mosolyogva): Igen jól van.

Sréter: Van szintén körülbelül 50 a depôtban, de ló és egyenruha nélkül. A foglyok azt állitják, hogy a huszárezredek csak az alkalmat várják az átjövetelre. De sajnálattal emlitem, hogy kik átjönnek, azokat lefegyverzik s elveszik tőlük lovaikat.

Császár: Jó volna, ha ama huszárokból csak egy századunk is volna. (Telekihez.) Mennyi magyar létezik az olaszországi osztrák seregben?

Teleki: 50-től 70 ezer emberig.

Császár: Oly sok? Mennyi katonával szolgál Magyarország?

Teleki: 140 egész 180 ezer emberig.

Császár: Tekintélyes szám. Vannak Magyarhonból hireik?

Teleki: Önben remélnek sire.

Császár: Ugy mondják nekem, nagy izgatottság uralkodik,

Teleki: A parancsszót várják.

Császár: Miféle parancsszót?

Teleki: Felséged szavát.

Császár (mosolyogva): Valóban, lehetne rá számitani?

Teleki: Sire, számithatna felséged 200 ezer vitéz, loyalis katonára.

Császár (Sréterhez): Magyarhon nagyon messze van, de ha Velencze felé operálunk, nem lehetetlen, hogy történik valami amott. (Egyre mosolyogva). — Milyen a magyar foglyok és szökevények közt a szellem?

Sréter: Sire, mindnyájukra számithat, de kivánják, hogy egy kissé többet tudjanak, s biztosabban, mint a mennyit eddig tudnak arról, hogy mire számithatunk. — Igen nehéznek találjuk a kiáltványokat a sereghez juttatni.

Teleki: Mindazonáltal sikerült egynémelyet még Veronába és Mantuába is bejuttatnom.

Császár: Hát Kossuth ur hol van?

Teleki: A mennyire tudom, sire, Napoleon herczeg főhadiszállásán.

Császár (nevetve): Tudtam. Hát Klapka?

Teleki: Jelenleg Turinban.

Császár: Mit csinál?

Teleki: A légiót szervezi.

Császár: Ő szervezi, ugy-e? Ő parancsnokolja. Jól van. Itt maradnak vagy távoznak-e az urak?

Teleki: Felséged parancsait várjuk.

Császár: Elkészittetem a kivánt rendeleteket. Isten önökkel, uraim.

Kijövén a császártól, a fogadtatás egészen más volt. A testőrök (cent-gardes) felálltak, s mindenki beszélni kivánt velünk. A fenemlitett tábornok utánnunk jött s kérdezte szállásunkat. Mondtuk, hogy egy fogadó előtt áll szekerünk s ott vagyunk ideiglenesen. Felmentünk Martinprey tábornokhoz, de ő még nem volt otthon. Két óra mulva a másolatban ide mellékelt rendeletet hozták hozzánk. Tizenegy óra után két szállásoló tiszt jött hozzánk, szállásra vezetendő, de már mi az állásban aludtunk, s mivel egy órakkor vissza szándékoztunk indulni, rendelet szerint a szárd főhadiszállásra, ott

maradtunk. A franczia főhadiszállás hat órakor reggel a Minción átkelt és Borgettoba tétetett át.

Négy órakor reggel Rivoltellában voltunk. Nyolcz óra után Della Rocca tábornok fogadott. — Igen hamar visszaérkeztek az urak, — mondá.

Teleki: Tegnap megérkezvén, ő felsége a császár, mindjárt magához hivatott, elvégezvén ő felségével ügyünket, siettünk exczellencziádhoz is, megkapni a rendeletet, (megmutatván az iratot).

A tábornok rendeletet adott, tüstént hasonlót állitani ki, s felment a királyhoz. Kevés idő teltével visszajött s mondá, mit előre tudtunk, hogy ő felsége a király kiván velünk beszélni.

A király igen kegyes szivességgel fogadott. Nagyon hosszasan beszélt a háboruról. Kérdezte a légio alakitását. Tudakozta, mennyi emberünk van. Lehet-e bennök bizni. Milyen a szellem Magyarországban? Tudjuk-e, hogy az osztrák sereg egy része Tirol felé vonul. Elbeszélte, hogy egy zászlóalj olasz megadta magát s hogy a francziák nem tudván velük szólni, németeknek vették. Dicsérte a magyar katonát. Én emlitettem, hogy a huszárokat, kik önkénytesen átjöttek, lefegyverezték s elvették lovaikat, s hogy ez nem bátoritja az átszökni szándékozókat. A király azt mondá, hogy a peschierai garnizonnak legnagyobb része magyar. Mindketten kinyilatkoztatuk, hogy készek vagyunk magunkat mindenre felajánlani, proklamácziókat beküldeni s magyar egyenruhánkban magunkat a várőrségnek megmutatni. Végre abban állapodtunk meg, hogy mihelyt a király egynéhány magyar foglyot ejt, utánunk táviratoz, s proklamáczióval és utasitással a foglyokat visszaeresztjük. A főhadiszállás Pozzolengóba tétetett át.

Bresciában bevárjuk ugy a nemzeti igazgatóságnak, mint a királynak parancsait.

(Aláirva) Sréter, ezredes.

A fent emlitett melléklet magyar forditásban következő tartalmu:

Olaszhoni sereg.

A Major générali hivatal.

Császári főhadiszállás.
Volta, 1859. junius 30.

A császár szándoka értelmében Sréter Lajos, a magyar légióhoz tartozó ezredes urnak felhatalmazás adatik bárhol közlekedhetni az osztrák seregből ejtett foglyokkal a végett, hogy a magyarokat szolgálatvállalásra birja a légióban, mely Acquiban alakulóban van.

Francziaország marsalja, major-generál rendeletéből:

Gr. de Martinprey,
altábornagy-segéd, major-generál.

Jegyzék. — Hasonló okmány állittatott ki gróf Teleki Sándor ezredes és Vaisz százados számára.

A fent emlitett három tiszt nevére hasonló tartalmu felhatalmazások állittattak ki Della Rocca altábornagy, ő felsége a szárdiniai király tábor-vezérkari főnöke aláirásával.

⁂

Én junius 22-kén érkeztem Génuába. Akkor mintegy ezer emberünk volt két zászlóaljba osztva, Ihász parancsnoksága alatt Acquiban.

Részletes tudomást szerezvén magamnak a dolgok állásáról ugy találtam, hogy a seregszervezés még nincs normative szabályozva; — hogy azokon felül miket igazgató-társaim a turini kormánynál már kieszközöltek, még sok kivánni valónk van, s különösen kivánatosnak tartottam azt, hogy a felszerelésben ne legyünk a bürokratikus hosszadalmasság által feszélyezve. — Előadtam mindezekre nézve nézeteimet; azok megvitattattak s a vitatás eredménye határozatba ment. Sajnálatomra az igazgatóság jegyzőkönyve nincs birtokomban; hanem megvan azon jegyzékem magyar eredetije, melyet e tárgyban pár nappal később, *Napoleon* herczeg felszóllitására, Pármában fogalmaztam, s neki franczia forditásban benyujtottam.

8.

Kossuth jegyzéke
az olaszhoni magyar hadsereg szervezete felől.

(Napoleon herczegnek saját kivánsága folytán benyujtva Pármában, 1859. junius 28-án.)

Azon kilátásban, hogy Magyarország függetlenségének helyreállitása a jelen háboru folytán munkába vétethetik, Olaszhonban egy magyar segédhadsereg (armée national hongroise) szervezése megengedtetvén: az ezen ügy vezetésével megbizott Nemzeti Igazgatóság csak ugy remélhet megbizatásában gyorsan és sikeresen eljárhatni, ha módokkal láttatik el a seregszervezést magyar nemzeti rendszer alapján venni eszközlésbe ugy a hadászati (taktikai) álladék és beosztás, mint felszerelés tekintetében.

Valamint a már besorozott legénység lelkesült szolgálati készségét, ugy az ellenséges hadsereg magyar részének minél nagyobb számban zászlónk alá gyüjtését csak a következő feltételek alatt lehet reméleni:

1. Ha biztosittathatnak a Magyar Nemzeti Igazgatóság által, hogy Olaszhonban való szervezésük és hadi szolgálatuk csak mód és eszköz arra, miszerint a háboru folytán hazájuk földjén, hazájuk függetlenségének és szabadságának kivivásáért harczolhassanak.

2. Ha ezen meggyőződéssel kapcsolatban akként organizáltatnak és szereltetnek fel, hogy magukat minden tekintetben már itt külföldön is magyar nemzeti seregnek érezhessék.

Ezt nem fogják érezhetni s a magyar tipusszal, mely harczias lelkületükre kiszámithatlan befolyással bir, nem fognak ellláttathatni, ha felszerelésük a különben is nagyon kiürült piemonti hadraktárak által kiszolgáltatható tárgyakra szorittatik.

A taktikai szervezésre nézve pedig azon fontos tekintet fordul elő, hogy az Olaszhonban szervezendő magyar hadsereg csak ugy válhatik a jelen harczban oly fontos elemmé, mely a háboru czéljának elérésére nagy s tán döntő sulyt vethet a mérlegbe, ha oly rendszer szerint organizáltatik, hogy ha a háboru folytán Magyarországba tétetik át, rámázatot nyujt-

son, mely lehetővé tegye, hogy a magyar nemzet egész erejét a lehető legrövidebb idő alatt csatarendbe állitsuk.

Magyarország, a hozzátartozó részekkel, 15 millió lakost számitván, az 1848-iki tapasztalás folytán is 160—200 ezer embert (közte 20—25 ezer lovast) könnyen kiállithat.

Ha már az itt szervezendő sereg csak 8—10 ezer emberre vitethetik is fel, ez lehetségessé fogná tenni, hogy az egész magyarhoni erőnek harczképes lábra állitása hat vagy nyolcz hét alatt végbe mehessen, feltéve, hogy itt a szervezés a mi saját rendszerünk szerint történt.

Mig ellenben, ha a különben igen kitünő, de szokásainkkal és szükségeinkkel össze nem hangzó piemonti rendszer szerint tesszük az organizácziót Olaszhonban, ez nemcsak nem fogja otthoni szervezésünket könnyiteni, de sőt neheziteni fogja, mert a helyett, hogy hazánk erejét ebbe beleilleszthetnők, még ezt is átalakitani lennénk kénytelenek.

Azon tekintet, hogy a mibe a katona már egyszer beleszokott, attól ne legyen kénytelen elszokni, már 1848-ban is arra vezetett, hogy sokat meghagyjunk az osztrák rendszerből, mit talán nem is helyeslénk, — s ez óvatosságnak jó eredményét tapasztaltuk. Itt pedig a piemonti rendszer reánk kényszeritésének az volna következése, hogy katonáink először az osztrák rendszerből volnának kénytelenek kiszokni s a piemontiba beleszokni, s azután ismét a piemonti rendszerből kiszokni s a magyarba beleszokni.

A piemonti zászlóaljak gyengék; ez rendezett kormánynál, hol a pótló rendszer teljes müködésben van, czélszerü lehet, s gyenge zászlóaljaknál századonkint két tiszt és egy dobos, meglehet elég, de minálunk a kompletirozás nem mehetend oly könnyüséggel; nekünk tehát erős zászlóaljakat kellend felállitanunk, hogy addig, mig a kiegészités rendszerét kifejthetendjük, csaták és fárasztó »mars«-ok daczára is zászlóaljaink harczképes taktikai egységet képezhessenek. Erős zászlóaljakhoz pedig századonkint két tiszt s egy dobos nem elég.

A felruházásra nézve elég annyit emliteni, hogy a piemonti raktárak magyar egyenruhát nem képesek szolgáltatni.

Tisztekben hiány lévén, ezt az emigráczió soraiból (Törökországból, Angliából és Amerikából) kellene iparkod-

nunk pótolni. E tiszt urak utazásának segélylyel kellene könynyittetni.

A sebesültek nyugdijazása már a királyi dekrétumban kötelezve van; hanem a többi tiszteknek biztosittatniok kellene, hogy ha hazánkba nem juthatnánk, a hadjárat után a szövetséges hadseregek egyikében rangjuk, állásuk feltartatik, vagy legalább egy évi illetménynek megfelelő gratifikácziót kapnak. A legszentebb kötelességek parancsolják azt is kérdeznem, minő ellátás biztosittatik a legénység számára azon szerencsétlen esetre, ha a harcz befejeztetnék a nélkül, hogy Magyarország szabaddá lenne? Koldusok gyanánt, ellátatlanul a hontalanokat világnak ereszteni, oly elrémitő gondolat, hogy e részben való biztositás nélkül őket szolgálatvállalásra biztatni lelkiismeretem nem engedhetné. A legkevesebb, mit maga az emberiség tekintete is igényel az, hogy béke ne köttessék a nélkül, hogy bántatlan hazatérhetésük, és e kötés megtartása biztosittatnék. Magában értetik, hogy némi gratifikáczió is biztositandó a legénység számára.

Midőn tehát ugy a tisztekre, mint a legénységre nézve e tekintetben határozatot kérnék, egyszersmind a fentebbi okok folytán az organizáczió módjára nézve a következőket teszem javaslatba:

1. Az organizáczió saját rendszerünk alapján történjék, melyet Génuába visszatértemkor azonnal be fogok nyujtani.

2. A tisztek kinevezése s előléptetése a Magyar Nemzeti Igazgatóság javaslatára történjék.

3. A tiszteknek első felszerelési segitség, a legénységnek pedig felpénz utalványoztassék.

Ez annyira szokásos mi nálunk, hogy annak hiányát ekkorig a Magyar Nemzeti Igazgatóság ő felsége a francziák császárja által utalványozott segélypénztárból volt kénytelen pótolni, minek más levén rendeltetése, azon előlegezések megtéritése kéretik.

4. A Magyar Nemzeti Igazgatóság egy igazgatási tanácsot (conseil d'administration) nevezzen ki, mely a piemonti kormány által e czélra kinevezendő hadi biztossal együtt székelvén, annak ellenőrsége alatt és szoros beszámolás mellett, a felszerelési ügyet rövid uton kezelje.

5. Ezen conseil d'administration utján s az első pontban emlitett organizáczionális alapon a Magyar Nemzeti Igazgatóság egyelőre 4—5 ezer ember felszerelésének költségvetését mutatandja be, s mihelyt az a piemonti hadügyi biztos által megerősittetik, az akként megállapitandó egész összeg a M N. Igazgatóság rendelkezésére bocsáttassék, hogy a 4. pontban emlitett eljárás utján, számadás kötelessége alatt és ellenőrzés mellett, a felszerelést szállitók által gyorsan és sikeresen önmaga eszközölhesse.

Ha valamely ruhanemü (például: köpönyegek) a piemonti raktárakból természetben kiszolgáltathatik, annak ára a költségvetésből lerovandó.

6. Minden költség, mely ezen organizáczióra ki fog adatni, a magyar nemzet által megtéritendő kölcsönnek tekintetik.

7. A harcz győzelmes előhaladása által Génua nem alkalmas többé a M. N. Igazgatóság székhelyéül, tehát Milanóba kellene azt áttenni s a felszerelés főraktárát is oda helyezni annyival inkább, mivel az osztrákok ottani hosszas tanyázása következtében, nem lehet, hogy ott oly mesteremberek ne legyenek, kik a magyar felszereléshez szükséges munkákban jártasak, — a mit Génuában nem találhatni.

8. Mihelyt egy-egy zászlóalj felszerelve lesz, Piacenzába, Pizzighettonéba vagy Cremonába lehetne helyőrségül alkalmazandó. Ha pedig harcztéri alkalmaztatása szükségeltetnék, kivánatos, hogy a magyar sereg magyar parancsnokság alatt, de az illető hadtestparancsnokságtól való függésben, a szövetséges seregek jobb szárnyán alkalmaztassék, körülbelül oly módon, mint Garibaldi csapatja a balszárnyon, miszerint a magyar seregek azon meggyőződés által legyenek lelkesitve, hogy minden lépésük a hazavezetés megközelitésére van irányozva.

9. Elkerülhetlenül szükséges azonban őket általam bizonyossá tenni, hogy szolgálatuk czélja a nemzet függetlenségének kivivásában való részesülés végett hazai földre vezéreltetni.

Ezen meggyőződés nélkül nemcsak a magyaroknak az osztrák soraiból nagy számban leendő áthozatalát nem remélhetem, de még csak a már besorozottaknak eskületételi készségéről sem állhatok jót.

10. Általában azon gondolat, hogy saját hazájuk fiai ellen legyenek kénytelenek idegen földön küzdeni, sokaknál méltó aggodalmat ébreszthetvén, szabadságot veszek magamnak a magyar sereg alkalmazása iránt azon tekintetet ajánlani, hogy a legfőbb előny, melyet ezen organizáczió nyujthat a szövetséges hatalmaknak, nem abban áll, hogy kardjaikkal a győzelmet itt Olaszországban elősegitsék, (mire a győzhetlen szövetséges hadseregnek nincs is szüksége,) hanem abban, hogy a magyar zászlónak az ellenséggel szemközt megjelenése az ellenség sorainak tömörségét megrázza és felbomlást idézzen elő.

E tekintetet kiváló figyelembe bátorkodom ajálani.

11. Végezetül: az osztrák utóbbi időkben sok magyart idegen ezredekbe sorozván be, utasitásba volna adandó, hogy necsak a magyar ezredekből való hadifoglyok bocsáttassanak a M. N. Igazgatóság kiszemelésére, a mint az eddig történt s e miatt több száz szolgálni képes magyar fogoly szállittatott el Francziaországba, hanem általában a magyar koronához tartozó minden katonára, fajkülönbség nélkül, ki kellene e rendelkezésnek terjesztetni, mert szem előtt tartva a magyar földre való előrehaladás esélyét, különösen vagy egy horvát zászlóalj felállithatásának lehetetlen nagy fontosságot nem tulajdonitanom.

E javaslatok jobbadán megegyeznek azokkal, melyeket Czetz tábornok urat megbiztam ő exczellencziájának, Cavour grófnak előterjeszteni.

Kelt Pármában, 1859. junius 28.

Kossuth
a M. N. Igazgatóság elnöke.

*
* *

Pármából, Napoleon herczegtől Pietri szenátorral Valleggióba, a franczia császári főhadiszállásra mentem.*) E látogatásom alkalmával Napoleon császár óhaját fejezte ki, hogy egy vagy két magyar szüknadrágos zászlóaljat mihamarabb seregénél láthasson; én

*) E látogatásról alább a VI-ik fejezetben leszen szó.

erre azt feleltem, hogy a császár kivánságának kilencz — tiz nap alatt eleget tehetnénk, (mert nekünk van egy kis gyakorlati tapasztalásunk a gyors felszerelés körül,) ha szabad kézzel birnánk a felszerelést a magunk módja szerint eszközölni, s az erre szükségelt pénz számadási kötelezettség alatt s ellenőrzés mellett rendelkezésünkre bocsáttatnék a helyett, hogy minden legkisebb részlet iránt a szárd hadügyminisztériummal való levelezés hosszadalmas utjára lennénk kötelezve. Megjegyeztem azt is, hogy a hűségeskü kivánata Viktor Emánuel iránt a legénység soraiban némi aggodalmat kelt, mely aggodalom ugy, a mint az eskü körül van irva, kétségtelenül alaptalan, azonban megvan; el lehet hallgattatni, de kiirtani a szivekből nehéz; s mert kivánatos, hogy a lelkesült szolgálati készség a legénységnél a lehető legnagyobb fokra emeltessék, jó volna, ha ezen eskütől, legalább most kezdetben feloldva lehetnénk.

Erre a császár megjegyzé, hogy miután a magyar sereg saját nemzeti rendeltetéssel bir, ő ezt az esküt nem tartja szükségesnek, s meg van győződve, hogy a fegyelmet s engedelmességet mi e nélkül is fen fogjuk tudni a seregben tartani, még talán jobban, mert a szárd király iránti hűségeskü mellőzése seregünk nemzeti rendeltetése iránt a bizalmat csak növelheti. Fel is hatalmaz, hogy reá hivatkozva, e nézetét Cavour grófnak adjam tudtára. (Cavour gróf a császár nézetét magáévá tette. Az esküt elejtette, csak fogadalmi aláirást kivánt s még arra is hajlandó volt, hogy a fogadalomban Viktor Emánuel király neve elő se forduljon, hanem csak a hadi törvények iránti engedelmesség fogadására szorittassék.)

A mi pedig a felszerelés gyorsitása végett kivánt szabad kezet illeti, ezt a kivánságot a császár annál

inkább helyesli, minthogy tagadhatlan, hogy a szárd hadiraktárakban bizony sem szüknadrág, sem bakkancs, sem zsinóros magyar öltöny nincs. E kijelentés után a császár e szavakkal fordult a beszélgetésünknél jelen volt *Pietri* szenátorhoz: »Kisérje ön el Kossuth urat Turinba, s mondja meg nevemben Cavournak, miként én kivánom, hogy Kossuth urnak és társainak a magyar sereg felszerelésében szabad kezet engedjen, mert én fontosságot helyezek arra, hogy minélelőbb szüknadrágos magyar csapatot lássak seregünknél. Ha Cavour pénz tekintetében nehézséget látna, ön gondoskodni fog, hogy e miatt a dolog hátramaradást ne szenvedjen.«

E szerint a nehézségek el lévén utunkból háritva, most már rajtunk volt a sor megmutatni, hogy gyorsan tudunk eljárni. Ekkor már embereink száma meghaladta a 4000-et. Táviratilag Turinba kérettem igazgató társaimat, az igazgatósági segédszemélyzetet (Irányi, Puky, Szabó Imre ezredes urakat); a tábornokokat (Vetter, Perczel, Czetz) s Ihász ezredest. (Kiss Miklós ezredes velem volt.) Ülést tartottunk, julius 4-én megállapitottuk a szervezési, felszerelési részleteket, nyomban alkut kötöttünk pár zászlóaljnak nyolcz nap alatti tökéletes felszerelése iránt turini iparosokkal; a sereg főparancsnoka: *Klapka* tábornok mellé felszerelési bizottmányt neveztünk ki *Czetz* tábornok elnöklete alatt, ki egyszersmind az oktatás felügyeletével is megbizatott; — a további eljárást szabályoztuk; — *Cavour* grófnak az egész szervezést felkaroló jegyzéket adtunk be, összhangzót a fentebb közlöttel, melyet Napoleon herczegnek nyujtottam be, s ennek alapján más nap, (julius 5-kén) Pietri szenator közbejöttével, a dolgot *Cavour* gróffal kölcsönös elégedésre tökéletesen tisztába hoztuk.

Már volt két dandárunk, abban öt zászlóalj teljesen alakult. Az 1-ső dandárt *Ihász* Dániel ezredes, a 2-ikat (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes parancsnokolták. — És azon reményben ringattuk magunkat, hogy kis idő alatt egy igen tekintélyes magyar erőt vezethetendünk haza felé és látni fogjuk ez erő, mint magkő körül lelkesülten tömörülni az egész nemzetet, és ujra küzdeni, mint tiz év előtti »névtelen félisteneink« küzdöttek hazáért, szabadságért; — és maradandóan kivivni Magyarország függetlenségét!

És lecsapott reményeink derült egéről a villafrankai villám!

Reményeinknek s velük a további seregalakitásnak vége szakadt.

»Habent mortalia casum.«

Második szakasz.

Egyezkedés Couza fejedelemmel.

Klapka tábornok május 22-kén irott levelében közlötte velem az itt következő egyezményt, melyet keleti utjában Couza Sándorral, Moldva- s Oláhország választott fejedelmével kötött:

Egyezmény. (a.

Couza fejedelem megengedi a magyar hazafiaknak, hogy fegyverraktárakat alkossanak a Szereth völgyében, Bakauban, Romanban, vagy Erdély határaihoz még közelebb eső helységekben, mint pl. Oknában és Piatrán.

Ő felségétől, a franczia császártól, a herczeg 30 ezer puskát fog kérni, melyből 10 ezer a moldva-oláh hadsereg felfegyverzésére lesz szánva, 20 ezer pedig a magyar és erdélyi felkelők vezéreinek rendelkezésére fog adatni. — Ezen fegyvereket haladéktalanul fogja kérni, tekintve a helyzet sürgető voltát és azon időt, melyet a földközi tengeren levő kikötőkből a helyszinére való szállitás igényel.

További egyezkedés tárgyait képezendik a későbbi hadszer küldemények, melyek Magyarország és a fejedelemségek közt szükségeik szerint lesznek kiosztandók.

A szövetséges kormányoktól kért fegyvereken kivül, a szerb kormánytól egy bizonyos számu ágyu fog kéretni, a mely ágyuk egyrésze a moldva-oláh kormány által a magyaroknak fog átadatni.

Másrészről Klapka tábornok a lehető legnagyobb tevékenységgel fog Párisban és Londonban azzal foglalkozni, hogy nemcsak a fegyverek a szükséges töltésekkel, hanem azon felszerelési tárgyak is azonnal elküldessenek, melyekre a moldva-oláh és magyar hadaknak azonnal való harcztérre lépése végett szükségük lesz. Foglalkozni fog továbbá azzal is, hogy Párisban vagy máshol elégséges orvosi személyzetet s nehány mérnökkari és tüzértisztet szerezzen e két fegyvernemnek a fejedelemségekben leendő szervezésére.

A tábornok mindezen kérdésre nézve a fejedelem párisi küldöttével fog egyetérteni.

Magyar ügyviselők fognak Jasszyba, Bukarestbe és Galaczba küldetni a végett, hogy a fejedelmi kormánynyal folytonos viszonyt tartsanak fen.

A belgrádi megbizottak gondoskodni fognak, hogy a moldva-oláh kormányt mindenről, a mi ott történik, tudomásban tartsák.

Mihelyt Olaszországban a háboru kitör, a moldva-oláh kormány a magyar katonai főnök rendelkezésére fogja bocsátani mindazon eszközöket, melyek a fegyvereknek, töltéseknek stb. a határig való szállitására szükségesek.

A mi a magyarokat illeti, ők legtevékenyebb segitségüket igérik a moldva-oláh kormánynak Bukovina elfoglalására és mindazon nehézségek elháritására, melyek az eseményekből s az esetleges bonyodalmakból felmerülhetnek.

Egyezmény. (b.

A magyar felkelés sikerére nagy fontossággal bir az, hogy a Magyarországot lakó magyar, oláh és szerb nemzetiségek minden pártszellemről, minden elválási eszméről és mindazon ellenségeskedésről lemondjanak, melyek 1848-49-ben oly nagy szerencsétlenségeket okoztak.

Tartsák szem előtt, hogy Ausztria ujra azon gaz eszközökhöz nyulhat, melyeket az emlitett időszakban a végett használt, hogy ezen, akkor még versengő nemzetiségeket egymás ellen uszitsa, miszerint egyiket a másikkal, s igy mindnyájukat szolgaságba verje.

A magyar nemzet előre meg van győződve, hogy számára az oláh hazafiak rokonszenve biztositva van. Párisban is megvárják a fejedelemségek kormányától, hogy saját érdekeitől vezényeltetve, használni fogja Magyarországban és Erdélyben lakó fajrokanainál befolyását arra, hogy a kibékülés létrejöjjön.

Másrészt a magyar hazafiak, mindjárt a küzdelem kezdetével, nyiltan hirdetendik a következő elveket, melyek alkotmányukba foglalandók:

1. Minden régi meghasonlás elfeledése, és teljes kibékülés a szerbek, oláhok és magyarok közt.

2. Ugyanazon jog és szabadság Magyarország minden lakosának, faj- és valláskülönbség nélkül.

3. A község és a vármegye önkormányzata. A vegyesajku polgárok lakta vidékek lakosai barátságosan fogják közigazgatási nyelvüket meghatározni.

4. A vallás- és közoktatásügyek igazgatásában teljes függetlenség a különböző vallások és nemzetiségek számára.

5. A szerb és oláhcsapatok külön lesznek szervezve, és szerb, illetve oláh nyelven vezényeltetnek. A különféle hivatalokra alkalmazás az egész hadseregben mindenki számára egyenjogu lesz.

6. A háboru befejezte után egy Erdélyben összehivandó gyülés határozna ezen tartománynak Magyarországgal való adminisztrativ egysége fölött, s ha a többség azt határozná, hogy Erdély régi, különálló adminisztrativ helyzetébe visszalépjen, ez nem elleneztetnék.

7. Kell, hogy a testvériség elve vezéreljen mindnyájunkat. Ez vezethet csak azon czélhoz, mely felé törekednünk kell; s ez a czél: a három dunai államnak: Magyar- Szerb- és Moldva-Oláhországnak konfederácziója.

(Francziából forditva.)

Couza fejedelem készsége, Ausztria ellen a magyar nemzettel szövetkezni, magyarázatot igényel.

A krimi háborura 1856-ban következett párisi bébékekötés XXII—XXVII. czikkei, melyek Moldva- és Oláhország sorsáról intézkedtek, lényegükben három pontra vonhatók össze:

1. hogy a fejedelemségek, a szerződő hatalmak együttes garancziája alá helyezve, jövendőben sem orosz »pártfogás«-nak, sem osztrák avatkozásnak ne legyenek kitéve;

2. hogy a porta souzerainitása ugyan fentartassék, hanem a fejedelemségek minden kiváltságaik és szabadalmaik élvezetében biztosittassanak, s független nemzeti közigazgatással, teljes vallási, törvényhozási, kereskedelmi s hajózási szabadsággal és nemzeti hadsereggel is birjanak;

3. hogy a fejedelemségek szervezetét véglegesen ugyan a békekötő hatalmak állapitsák meg, s a porta egy hattiserif által hozza foganatba, de a szervezet olyan legyen, hogy a lakosság óhajainak megfeleljen.

Ez utóbbi pontra nézve a szerződő hatalmasságok akként intézkedtek, hogy a porta mind a két fejedelemségben egy-egy »adhoc« divánt hivjon össze, de oly alapon, miszerint a társadalom minden osztályának érdekeit képviseljék, annálfogva a lakosság óhajait hiven tolmácsolhassák. E két diván véleményének tekintetbevételével, a végleges szervezést egy európai bizottság volt hivatva, a porta egy biztosának hozzájárultával, javaslatba hozni, s a végmegállapitás a Párisban e czélból összeülendő hatalmasságok konferencziájának lett fentartva.

A békekötés e szándokainak valósitása mindenekelőtt azt kivánta, hogy a két »adhoc« diván a fejede-

lemségekben oly alapon állittassék össze, miszerint valósággal a lakosság közvéleményét képviselje.

Ámde a lakosság igen-igen nagy többsége azt óhajtotta, hogy a két fejedelemség egyesittessék. Ez közönségesen tudva volt. Annálfogva nem lehetett kételkedni, hogy a két diván az unió mellett fog nyilatkozni, ha a párisi békekötés szándoka szerint akként állittatik össze, hogy valósággal a közvélemény képviseletének tekintethessék.

A porta azonban az uniónak a leghatározottabban ellene volt s ellenzésében Ausztria által támogattatott. Az unió kérdése már a párisi békekongresszuson is szóba jött, s ha Franczia- s Oroszország és Szárdinia pártolása daczára határozatba nem ment, az annak tulajdonitható, hogy Ausztriának sikerült Angliát e kérdésben nézetváltoztatásra birni és saját véleményének megnyerni.

A divánokat összehivó firmánt, szerződés szerint a porta közölni tartozott a hatalmasságok képviselőivel, s az orosz, franczia és szárd képviselők határozottan ellenezték a firmán kihirdetését, mert ugy találták, hogy egyenesen arra van számitva, miszerint az unió melletti nyilatkozat lehetetlenné tétessék. Ez ellenzés következtében a divánok összehivásának módja követi konferenczián tárgyaltatott, melyen *Resid* pasa elnöklete alatt *Thouvenel* (franczia), *Redcliff* (angol), *Prokesch-Osten* (osztrák), *Wildenbrock* (porosz) és *Durando* Jakab tábornok (szárd) követek vettek részt. — E konferenczia ülései Ausztria unióellenes makacssága folytán szintoly viharosak, mint hosszadalmasak voltak. Csak 1857. január 7-én értek véget, s a megállapitott firmán olyan volt, hogy az unióra szavazást nem tette lehetetlenné. Ekkor a porta és Ausztria mindenféle nyomáshoz, megvesztegetéshez folyamodtak, miszerint a választások az

unió ellen üssenek ki. Ezt Moldvában *Vogorides* konaki kajmakán segitségével el is érték. A franczia, orosz, porosz és szárd követek követelték, hogy az önkény, erőszak, csalás és lélekvásárlás utján eszközlött választások megsemmisittessenek. A diplomácziai harcz, melyben Anglia Ausztriát támogatta, előbb a török minisztérium leköszönésére, utóbb pedig 1857. augusztus 6-án, az emlitett négy állam részéről a diplomácziai viszonyok megszakitására vezetett.

Azonban Napoleon császár minden áron fen akarta tartani szövetséges viszonyait Angliával. Látogatást tett augusztus elején az angol királynénál, s ez alkalommal alkura lépett az angol kormánynyal oly módon, hogy Anglia csatlakozandik azon négy kormányhoz, melyek a moldvai választások megsemmisitését kivánták, Francziaország ellenben nem fogja sürgetni a fejedelemségek azonnal való egyesitését.

Ezen egyezmény következtében a porta engedett. A Vogorides által összemesterkélt moldvai választások megsemmisittettek, az uj választásokból kikerült moldva diván az unió mellett nyilatkozott; hasonló történt Oláhországban, s a két diván azt kivánta, hogy a két fejedelemség egy állammá egyesitve, az európai uralkodó házak köréből örökösödési joggal választandó fejedelem által kormányoztassék.

E közkivánat tekintetbe vételével készitette el az európai bizottság a fejedelemségek szervezetének javaslatát, melynek végleges eldöntése czéljából a párisi békekötést aláirt hatalmak képviselői, Walewski franczia külügyér elnöklete alatt 1858. május 22-én ugyancsak Párisban értekezletre gyültek össze.

Ez értekezleten a két ellentétes irány heves, ingerült, átalkodott tusát idézett elő; tizennyolcz hosszu

ülésbe került, mig végre augusztus 19-én a két fejedelemség politikai alkotmánya meg lett állapitva, de meg lett állapitva oly módon, hogy senki sem volt vele megelégedve, sem azok, a kik az uniót akarták, sem azok, akik nem akarták. Valóságos »fából csinált vaskarika.« *Cavour* gróf *Pes de Villamarina* őrgrófhoz 1858. augusztus 29. s 30-án irott leveleiben ekként nyilatkozott felőle: »A fejedelemségek ügyében a hatalmasságok ugyancsak rut arczot vágtak (hanno fatto una brutta figura;) a helyett, hogy nyugalmat szereztek volna, forradalmak magvát szórták el.«

Az ekként megállapitott alkotmány főbb pontjai a következőkbe vonhatók össze:

A fejedelemségek »Moldva és Valachia egyesült fejedelemségei« czimet vesznek fel.

Saját autonom kormánynyal birandnak, mely a portától egészen független lesz.

Mind a két fejedelemségben külön nemzetgyülés lesz, választási alapon.

A végrehajtó hatalom élén, ugy az egyik, mint a másik fejedelemségben benszülött hoszpodár lesz, ki felelős miniszterekkel fog kormányozni.

A nemzetgyülések által választandó két hoszpodár a porta tributáriusa leszen, s invesztituráját tőle veendi.

A két fejedelemségnek lesz egy közös központi bizottsága, mely a két hoszpodárnak a behozandó javitásokat kijelölendi, s a fontosabb törvényeket szerkezetbe veendi; lesz azonkivül egy közös főbb törvényszékük s egy közös semmitőszékük.

A két fejedelemség milicziája egy hadsereget képezend, s egy vezér alatt fog állani.

Ilyen volt az európai diplomáczia e remekmüve. Zavar, csupa ütközés; üdvösségnek kevés, kárhozatnak sok.

III. Napoleon császár a franczia szenátus és törvényhozó testület 1859-iki ülését megnyitó trónbeszédében február 7-én ez ügyről, kapcsolatban a külviszonyokkal, következőleg nyilatkozott:

»A bécsi kabinet és az enyim, — sajnálattal mondom — gyakran viszályban (en dissidence) voltak a főkérdések felett, s nagyon sok engedékenységre (esprit de conciliation) volt szükség, hogy megoldathassanak. Igy például a dunai fejedelemségek ujjáalkotása csak számos nehézség után lett bevégezhető, mely nehézségek legjogosultabb óhajaik teljes kielégitésének sokat ártottak, s ha az kérdetnék tőlem, minő érdeke van Francziaországnak a Duna által öntözött ama távol tartományokban? feleletem az volna, hogy Francziaországnak mindenütt ott van érdeke, a hol egy igazságos és polgárositó ügy diadalra juttatása forog fen.«

A francziák hatalmas császárjának ez ünnepélyes nyilatkozata sokat magyaráz. Megmagyarázza egyrészt a fejedelemségek ellenséges indulatát a bécsi kabinet iránt, mely »legjogosultabb óhajaik kielégitésének akadálya gyanánt« lett a világ előtt felmutatva, megmagyarázza másrészt hajlamukat velünk szövetséges viszonyba lépni, midőn ennek kivánatos voltára onnan lettek figyelmeztetve, a honnan ily ünnepélyes modorban biztosittattak, hogy »igazságos és polgárositó« ügyök diadalát a francziák hatalmas császárja Francziaország érdekei közé számitja.

Még bővebb magyarázatot nyujt ehhez *Couza* fejedelem megválasztásának történelme, melynek rövid

vázlatára ösztönöztetve érzem magam, először az által, hogy jól esik lelkemnek hódolattal hajolni meg a pártszenvedélyt s magánérdeket háttérbe szorító hazafiság jelenete előtt, akárhol találkozom vele a történelemben, — másodszor azon tekintet által, hogy ha a történetirás sokat magasztalt, de sohasem követett tanuságai nem hiában iratnának, a példa, melyet idézek, ösztönt adhatna a magukba térésre mindenhol azoknak, kiknek körében a pártérdek s a polgárerényt irtó korrupczió piszkos ragálya dul.

Moldvában 1859. január 17-én Couza Sándor ezredes, a nemzetgyülés 49 tagja által egyhangulag hoszpodárrá választatott (bár egy konstantinápolyi lap szerint nem volt meg nála a következő két kellék: tiz évi szolgálat és 30,000 zecchino jövedelem).

Az oláhországi nemzetgyülés február 3-án gyült össze hoszpodárválasztás végett Bukarestben.

Nagy ingerültség volt egyrészt a pártok, másrészt a baloldal és a helytartóság (kajmakámság) közt, mely szenvedélyes kitörések kiséretében vádoltatott, hogy a választásokra törvénytelen befolyást gyakorolt.

Az igazolásnak, s vele a gyülés megalakitásának kérdése két napon át viharos jelenetekre adott alkalmat, melyek az ülésterem körül ezrenként összegyült nép izgatottságával kapcsolatban oly szint kezdettek ölteni, mely a franczia forradalom jeleneteire emlékeztetett.

A harmadik napon *Boeresco* baloldali fiatal képviselő inditványt tőn, alakuljon át a gyülés titkos bizottsággá, hogy meghallgassa, a mit elő kiván terjeszteni. Az inditvány elfogadtatott, s Boeresco mély sajnálatát fejezve ki a szenvedelmes antagonizmus felett, mely a gyülés két töredéke közt fenforog, kimutatta, hogy e

szakadás tengelyét az államfő megválasztásának kérdése képezi, minthogy mindenki a maga jelöltje diadalában pártja uralmát véli fellelni, s azért mindenki türhetlennek találja a gondolatot, hogy más jelölt győzzön. Innen a viszály, mely az erőket szétforgácsolva anarchiával, s ez külokkupáczióval fenyeget. Ennek csak az által lehet elejét venni, ha egyetértésre jutnak a választás iránt. Személy nem képezheti ez egyetértés gyülpontját, mert mindenkinek megvan a maga személye, kinek megválasztásához más személy ellenében ragaszkodik. De van elv, mely körül, minden személyiségtől eltekintve, mindnyájan egyesülhetnek; ez az elv az unió elve, mert pártkülönbség nélkül mindnyájan érezik, hogy csak ez által lehet a román nemzetet regenerálni. Ő hát, ezen elv álláspontjára helyezkedve azt inditványozza, legyen a két fejedelemségnek egy fejedelme. Moldva már választott. Hát válaszsza meg Oláhország is azt, a kit Moldva választott. Ez nem ellenkezik a párisi konvenczióval, mert az parancsolja ugyan, hogy a két nemzetgyülés külön válasszon, de azt nem tiltja, hogy mind a kettő ugyanazon egy személyt válassza, sőt csak ha igy választ, lesz lehetséges a konvenczió egyéb rendeleteit összhangzatosan foganatositani, melyek két külön államfő mellett csak surlódásokat szülhetnek. A »bevégzett tény«-ekben, ha jogszerüségre alapitvák, nagy erő rejlik. Emelkedjenek fel a gyülés tagjai a pártérdekek alacsony szinvonaláról a honalkotás gondolatának magaslatára, s állitsák az uniót bevégzett tényül a hatalmasságok elébe.

Boeresco beszéde nagy benyomást tett. Egy szivvel-lélekkel kitört mindnyájuk ajkairól a felkiáltás: »éljen Couza Sándor fejedelem!« E felkiáltás dörgő

viszhangot keltett a kün összesereglett nép ezreinek ajkairól. A metropolita (a gyülés elnöke) térdeire borult s meghatottságtól remegő hangon adott hálát istennek, hogy felvilágositotta a román nemzet képviselőit; kérte a mindenhatót, tegye termékenynyé közöttük a hazafias egyetértés szellemét, s felszólitotta a képviselőket, fogadják esküvel, hogy az egyetértést fen fogják tartani, s az egyesült fejedelemségek egységes fejedelmét pártkülönbség nélkül támogatandják. — »Esküszünk«, kiáltának mindnyájan. Jegyzőkönyvet rögtönöztek. Mindnyájan aláirták. *Stirbey* György, krajovai képviselő sajnálatát fejezte ki, hogy atyja (volt hoszpodár, szintugy képviselő) betegsége miatt jelen nem lehetett, s kérte, küldessék a jegyzőkönyv hozzá, hogy betegágyában aláirhassa. *Bibesco* G. (herczeg Brancovano) kijelentette, hogy atyja (volt hoszpodár 1842-től 1849-ig) nem lévén képviselő, nem irhatja alá a jegyzőkönyvet, de teljes lelkéből helyesli. — Visszamentek a gyülésterembe. Nem voltak »oldalok.« Nem voltak pártok. Vita nélkül átestek az igazolás kérdésén. Nem is volt mi felett vitatkozni, mert a személyes érdeket háttérbe szoritott hazafiság a vitát önmegtagadással megelőzte. *Ghika* Sándor herczeg és *Golesco* Rudolf már előbb maguk önként kijelentették, hogy megválasztatásukat törvénytelennek ismerik el, ezek s még négyen (Mano, Balliano, Hagiadi és Plechoiano) a képviselők névsorából kitöröltettek, a többi 66 igazoltatott; ezek közül kettő (Stirbey herczeg és Slatiniano) betegség miatt távol volt; a 64 képviselő titkos szavazásra szólittatott fel; a metropolita, egyik kezében a kereszttel, másikban az evangeliummal, előmondta az esküt e szavakban: »esküszöm, hogy adandó szavazatomnál semminemü személyes érdek, semmi idegen sugallat és semmi más

tekintet által nem leszek vezéreltetve, mint egyedül a közjó tekintete által,« — a képviselők megesküsznek, azután szavaznak. 64-en szavaztak, s felbontatván a szavazatbárczák, Couza Sándornak 64 szavazata volt. Titkos szavazással, egyhangulag lett megválasztva! És megkondultak a harangok, és a nép örömkiáltásai rengették a levegőt, a lelkesedés le nem irható.

Ilyen szellem kell ahhoz, hogy nép hazát alkosson, vagy ha elveszett, visszaszerezze.

Az oláh nemzeti gyülés e szintoly ügyes, mint hazafias eljárása tettleg valósitotta azt, a mit a párisi konferenczia, főkép Ausztria ellenzése miatt, meg nem adott, de Napoleon császár trónbeszéde a nemzet legjogosultabb óhajának nevezett, — s Couza a fejedelmi széket február 20-án Bukarestben el is foglalta; azonban még fenmaradt a porta invesztiturájának s a garantirozó hatalmak jóváhagyásának kétes kérdése. A porta tiltakozott a választás ellen, s felhivta a párisi egyezményt aláirt hatalmakat: határozzanak felette. Ujolag konferenczia ült össze.

Nem tartozik tárgyamhoz ennek ingerült vitatkozásaira s változatos mozzanataira kiterjeszkedni. Elég annyit emlitenem, hogy végre is győzött ugyan a jogalapu bevégzett tény ereje, de mert a bécsi kabinet, mely Couza kettős megválasztatását a párisi konferenczia határozatai kijátszásának, s a garantirozó hatalmak tekintélyét sértő kihivásnak nevezé, a fejedelemségek unióját nem kevesebb határozottsággal ellenezte, mint maga a porta, s ellenkezésében az angol tory kormány által is támogattatott; hónapokon át a valószinüség a mellett szólt, hogy a dolog fegyverre fog kerülni. A porta tekintélyes haderőt vont össze Bulgáriában. Az oláh kormány május közepén nyolcz millió

kölcsönt csinált s husz ezer embert összpontositott a Dunánál. Az ingerültség Keleten a legmagasb fokra hágott, s a hirlapok köztudomásra hozták, hogy Ausztria véd- és daczszövetséget ajánlott a portának. Ez oly kiterjedésben, mint a minőben Ausztria kivánta, nem lett ugyan elfogadva, de a felől alig lehetett kételkedni, hogy ha a porta s az egyesült dunai fejedelemségek között a dolog összeütközésre kerül, a bécsi kabinet a porta mellett foglaland állást, s a fejedelemségek osztrák fegyveres avatkozásnak nézhetnek elébe.

Ez magyarázza Couza fejedelem készségét a magyarokkal szövetkezni. Érdekeink találkoztak; Couza fejedelemnek érdekében állott Ausztriát Magyarországban akként elfoglalva látni, hogy az oláh dolgokba fegyverrel ne avatkozhassék, nekünk pedig érdekünkben állott, hogy Erdélyt felfegyvereztessük, szervezkedésünkben azon oldalról szabad kézre, gyámolitásra számithassunk, s a dunai fejedelemségekkel oly lábon álljunk, miszerint ne lehessen attól tartanunk, hogy szabadságharczunk Erdélyben, az 1848—49-iki irtózatosságok ismétlése mellett, polgárháboruval komplikálódik.

A Klapka tábornok által kötött egyezményben van még egy pont, mely szintugy egy kis magyarázatot igényel; értem azt, a mely Bukovinára vonatkozik.

Ez természetesen azon feltevésből származott, hogy az unió kérdése a bécsi kabinetet a fejedelemségek ellen fegyveres avatkozásra indithatja; s e feltevésből indulva, Bukovina esetleges elfoglalásának, helyesebben: visszafoglalásának óhaját Couza fejedelem részéről nem lehet természetesnek nem találni. Mert Bukovina Moldvához tartozott, Moldvából szakittatott ki, s annak a bécsi udvar birtokába kerülése a legrutabb üzelmek

közé tartozik, melyeket a történelem feljegyzett. Bukovina birtoka még csak nem is hóditáson alapszik. Nagyon rut történet az. Midőn *Kaunitz* és *Galiczyn* a szerencsétlen Lengyelország felosztása felett alkudoztak, *Kaunitz* azt osztrák zsákmányrészt kicsinyelte, mire *Galiczyn* azt felelte: »majd kipótoljuk a máséból, (a törökéből) a kinek sok van,« és ugy lőn, a miként beszéle. Az orosz megtámadta a törököt, megszállotta Moldva-Oláhországot, s Moldvának egy részét, (a mostani Bukovinát), a mely nem volt az övé, 1774-ben odaajándékozta a bécsi udvarnak, nyomatékul a lengyel zsákmányra. — Nem csoda, hogy Couza fejedelem, háboru esetére, erről megemlékezett.

Ennyit a Klapka által kötött egyczmény megértéséhez.

Sajnálattal kell azonban megjegyeznem, hogy bár a bukaresti nemzetgyülés febr. 5-ikei nevezetes ülésében, a metropolita felhivására a képviselők mindannyian esküvel fogadták, hogy az egyetértést fentartandják, s az unió elvét személyesitő fejedelmet támogatandják, mégis sem ezen fogadás, sem a fenforgó veszélylyel kapcsolatos érdektalálkozás, sem azon, még ennél is magasabb, mert állandó tekintet, hogy a szláv néptenger által körülvett román nemzet, függetlensége érdekében, geográfiai helyzete által világosan a magyar nemzettel való szövetséges viszonyra van utalva, nem birt elég erővel arra, hogy az irántunk táplált gyülöletből kivetkőztesse azon románokat, kik a népvándorlás előtti időszakból meritett, s onnan is csak regeszerüleg meritett képzeletes igények alapján Erdélyre spekulálnak s rajongásukban elfelejtik, hogy ha az államalakulás Európában a népvándorlási időszak alapjára löketnék vissza, nemcsak Európa nemzeteinek kilencz tizedrésze létjogát

vesztené, hanem magának az oláh nemzetnek számára is még azon szép földön sem maradna hely, melyen mint nemzet él. Nemzet, mit csak történelem teremt.

Ezen szubverziv irányzatu rajongók indulatosan ellenezték a román és magyar nemzet közti szövetséget.

A fejedelemválasztás kérdése függőben volt. A porta s Ausztria lépésről lépésre védték unióellenes álláspontjukat. Még május vége felé is, midőn már a bevégzett tény elvi elfogadását nem ellenezheték, az invesztitura megadásának oly, részint alaki, részint lényegi nehézségek görditettek elébe, melyek mind oda voltak irányozva, hogy Couza kettős megválasztatásának unionális horderejét meghiusitsák. Először az mondatott, hogy az invesztitura két külön firmánban adatik meg, miszerint a »nem-unió« elve fentartassék; majd ismét engedélyeztetett ugyan az egy firmán, de azon kikötéssel, hogy jövendőben Moldva- és Oláhország ugyanazon egy személyt fejedelemmé ne választhassa. Couza ezt (teljes joggal) a fejedelemségek önkormányzati joga megsértésének tekintvén, levelet intézett Napoleon császárhoz, s annak átadásával s az unió ügyének képviseletével és a velünk való szövetség gyakorlati részleteinek Olaszországban leendő foganatositásával *Bal . . . . no* urat bizta meg.

Bal . . . . no ur, Couza fejedelem politikájának meleg párthive, irányunkban a legbarátságosabb indulatot tanusitotta, mit hálával ismerek el. Azonban Oláhországnak egyik legkitünőbb, nagybefolyásu s emigráns korából külföldön is nyomatékos összeköttetésekkel biró államférfia: *Br . . . . no* ur, jónak látta ugyanazon időben nyugatra utazni, s bár hivatalos állással nem birt, személyes tekintélyének sulyával maga kezére akart politikát csinálni.

Br . . . . no ur határozott ellenségünknek mutatta magát s mindent elkövetett, miszerint a Klapka által kezdeményezett szövetséget meghiusitsa.

Erre vonatkozólag följegyzésre méltók a következő adatok:

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

Génua, 1859. junius 29.

— — — — Az ide mellékelt levelet ma vette Strzelecky*) Bal....nótól. Küldöm pour l'acquit de ma conscience. Tudom, hogy az egész dolog állásáról kellőleg informálva vagy, s te tudod legjobban, mit lehessen az oláhokkal tenni. Br....no maga ugyan nem kapaczitálható egyéniség, ilyennek ismerem őt, de mégis remélni merem, hogy az ezután teendő lépéseknek sikere lehet.

— — — — —

(Aláirva) Teleki László.

Melléklet.

·/·

Bal . . . . . no J. — Strzeleckynek.

Visszakerültem Genfből — — — és várom, hogy a politika tengerének dagálya vagy apálya a császárhoz vigyen, vagy pedig a sik tengerre vezessen ki (a mit végre sem bánnék).

Ebből láthatja ön, hogy még nem tudom mit fogok tenni, és mikor fogok eltávozni.

Cavour visszaérkezett a főhadiszállásról, de én még nem láthattam; mindez igen kellemetlen, és ha nem tartanék Br . . . . no intrigáinak sikerétől, (Br . . . . not itt találtam) küldetésemet befejezettnek tekinteném a herczeg (Couza) levelének a császárhoz küldése által.

Br . . . . . a hatalomra akar visszakerülni, s mint ezt már máskor tette, a császárt, Cavourt és Napoleon herczeget akarja felhasználni az odajutásra. Ha ez sikerül, (s ez az egyedüli dolog, a mi nyugtalanit,) vége a mi ügyünknek. Br . . . . no s aza pártja Magyarország dühös ellenségei.

— — — —

(Aláirva) Bal . . . . . no.

(Francziából forditva.)

---

*) Strzelecky ur Klapka tábornoknak a keleti ügyekben különösen avatott s meghitt barátja volt.

Czetz tábornok — Kossuthnak.

1859. julius 2.

— — — — — — — — — — — —

Van szerencsém Cavour gróffal, kormányzó ur megbizásából tartott utolsó beszélgetésemről még a következőket jelenteni:

Br . . . . no urnak tegnapelőtt nyiltan kimondta Cavour gróf, hogy ha ő és pártja az erdélyi kérdést csak meg is penditenék, ő (a miniszterelnök) az oláh dolgokról többé mitsem akar hallani.

E nyilatkozat következtében Br . . . . no ur még azon este elindult Párisba; tehát a császárhoz a főhadiszállásra nem megyen.

Bal . . . . no ur ma este megyen Génuába, kormányzó urat ott bevárandó.

(Aláirva) Czetz.

—

Cavour gróf fentebbi nyilatkozatának magyarázatát egy jegyzék adja, melyet e levéllel egy kötegben találtam, s mely (francziából forditva) ekképen szól:

Br . . . . no nyilatkozata.

Én nem hiszek a magyar urak szabadelvüségében és mérsékletében. Álarcz az, mely arra van számitva, hogy a császárt megcsalják. Én tudom, hogy kizárólagosabbak, mint valaha, s én nem hiszek Magyarországnak — — — —. De ha még másképen volna is, mi sohasem juthatunk egyetértésre Erdély iránt, melyet mi Magyarországnak át nem engedhetünk semmi szin alatt. A Kárpáton tuli románok velünk akarnak egyesülni, mi megigértük nekik, hogy támogatni fogjuk; árulás volna, ha őket Magyarországnak átengednők. A történelmi jog, melyre Magyarország hivatkozik, nevetséges.

—

Nagyon sajnos dolog, hogy ily érzelmek is tápláltathatnak. Csak óhajtanom lehet, hogy *Br . . . . no* urat, ki hazájának történelmére azóta nagy befolyást gyakorolt, a gyakorlati tér, melyen mint államférfiu működött, mind a magyar nemzet iránt igazságosabb, mind az állami jogok iránt méltányosabb nézetekre, mind saját hazája érdekei iránt helyesebb felfogásra vezette legyen.

* *
*

A villafrankai békekötés a Klapkaféle egyezmény gyakorlati foganatositásának is utját állta; de a látszólagos viszonynak véget nem vetett. Nem örvendetes folytatásáról, mely a »látszólagos« szóhoz magyarázatul szolgál, Irataim második kötete fog szólani.

Ez alkalommal csak annyi történt, hogy a számunkra keletre szállitott 30,000 fegyver felől Couza fejedelem megbizottjával: Bal....no urral szerződést kötöttem, mely szerint a fegyverek egy része rendelkezésünkre raktárban volt tartandó, másrésze pedig a román kormány használatára engedtetett át oly feltétel alatt mindazáltal, hogy, három havi időt engedő felszólitás előrebocsátásával, ugyanannyi fegyvert akármikor rendelkezésünkre bocsát.

Ehhez azonban, természetesen, az eredeti adományozóknak is szólójuk volt, minek folytán e fegyverek dolga fázisokon ment keresztül, melyek a következő évek történelmére tartoznak s 1863. május 17-én egy Varsóban kelt köszönő levéllel végződtek, mely igy kezdődik:

Le gouvernement national Polonais
á M. L. Kossuth

s aláirásul egy pecsétbélyeggel van ellátva, melyen a lengyel sas e szavakkal van körülvéve:

Rzad Narodowy. Rownosc. Wolnosc. Niepodleglosc.*)

Harmadik szakasz.

(Értekezés Obrenovics Mihály herczeggel. Küldetés Belgrádba.)

Szerbia ugy miként 1839-ben s 1842-ben, 1858. végén is fejedelmet változtató forradalmat csinált. Ezuttal minden nehézség nélkül, szép csendesen. A skupstina deczember 22-én küldöttség által tudtára adta

*) Nemzeti Igazgatóság. Egyenlőség. Szabadság. Függetlenség.

Karagyorgyevics Sándor fejedelemnek, hogy letétetett, s helyébe a már több mint nyolczvan éves *Obrenovics Milos* (Mihály herczeg atyja) lett ujra megválasztva. Sándor herczeg tiltakozott, s a belgrádi (török) várban keresett menedéket; de Konstantinápolyban nem találván pártfogásra, már január első napjaiban beadta lemondását, s *Obrenovics Milos,* miután megválasztatása, személyére nézve s az örökösödési elv kizárásával, a porta által már január 14-én megerősittetett, husz évi számüzetés után *) ujra Szerbia fejedelmévé lett.

*) Alkalmat veszek itt 1848-ból egy történetecskét jegyzékbe tenni, mely — tudtomra — ekkorig nem jutott nyilvánosságra.

A honvédelmi bizottság elnöke voltam, midőn 1848. őszkor egy (ha nem csal emlékezetem) magát Petrovicsnak nevező uri ember Szerbiából, pár sor irással jelent meg nálam egy Obrenovicspárti hirneves államférfiutól, mely sorok által tudtomra adatott, hogy átadójuk egy nagyon fontos, de szorosan titkos küldetésben jő hozzám s bizalmas kihallgattatást kér. Elfogadtam, de csak szerbül tudott, én pedig szerencsétlenségemre nyelvét nem értettem. Tolmácsra volt szükségünk. Szétnézvén az előteremben, ott láttam Duscheket, kinek önfeláldozó, becsületes, hű hazafias szolgálatai azóta annyi rágalommal lettek megjutalmazva. Megkérdeztem, nem tud-e valamely megbizható, becsületes hazafit, ki köztem s a magát fontos küldetésben járónak bemutatott szerb uri ember közt tolmácsul szolgálhatna? Duschek, kis gondolkozás után, az akkori budai görög nem egyesült püspököt ajánlotta, ki becsületes hazafinak ismertetett, a 48-iki mozgalomhoz nyiltan csatlakozott, s fia a pénzügyminiszteriumban volt alkalmazva. Más kutfőkből is tudomást szerezvén magamnak, hogy mi hirben áll a püspök ur hazafisága, őt elfogadhatónak találtam, s másnapra magamhoz kérettem. Tolmácsul szolgált, miután előbb becsületszavát adta, hogy a mit hallani fog, akármi legyen is az, titokban fogja tartani.

Az ő tolmácsolása mellett a szerb küldött a következőket adta elő:

Klapka tábornok, miként a Couza fejedelemmel kötött egyezkedést velem közlő levelében irta, ez egyezmény alapján *Milos* fejedelem fiával: Obrenovics Mihály herczeggel is értekezett. A párisi viszonyainkról ekként nyert tudomás folytán Mihály herczeg azon gondolatra jött, hogy miután Napoleon császár az olasz kérdés alkalmából a magyar ügy felkarolásától nem idegen, talán arra is rá lenne birható, hogy — a mint mondani szokás — »egy füst alatt« a keleti kérdést is felkarolja. Ennek megkisérlése végett 1859. májusban Párisba ment, s a császárral, kevéssel a hadsereghez Olaszországba utazása előtt értekezett.

A császár Mihály herczegnek határozottan tagadó

Önöknek — ugymond — nem kis alkalmatlanságot okoznak azok a szerbek, kik ezrenként özönlenek át Szerbiából, hogy önök ellen harczoljanak. Én, az Obrenovicspárt vezérei által meg vagyok bizva önnek ajánlatot tenni, hogy, ha előadandó kivánságaim teljesittetnek, mi önöket ez alkalmatlanságtól megmentjük. Kérdésemre, hogy miként gondolják ezt eszközölhetni? ekként felelt: »Mi meguntuk Karagyorgyevics Sándor uralmát; forradalmat akarunk csinálni, hogy őt elcsapjuk, s az öreg Milost visszahivjuk; ha nálunk a forradalom kiüt, bizonyos lehet ön, hogy a mi szerbjeink tömegestől hazasietnek Magyarországból, miszerint kiki a maga pártjához csatlakozhassék.« Azután kérdésemre, hogy mit kivánnának tőlünk? azt adta feleletül, hogy két dologra volna szükségük, t. i. először: nehány ezer darab aranyra, (nem nagy összeget, ugy emlékszem: hat ezeret mondott) másodszor: arra, hogy küldjek valakit Milos herczeghez Münchenbe, s adassam tudtára, hogy miután párthivei az ő közellétét szükségesnek tartják, mi neki a magyar korona területén vendéglátást ajánlunk, szivesen látjuk; ha ezeket megteszem, ők forradalmat csinálnak, annak hirére a szerbek mind hazamennek s az Obrenovicsház, restauráczióját a mi segitségünknek köszönhetvén, bizonyosan gondoskodni fog, hogy vissza ne jöjjenek. Én erre azt mondtam, hogy a második kivánságra nézve nem

választ adott. Az olasz kérdést veszélyes dolog volna a keleti kérdéssel összebonyolitani. Magyarország egészen más tekintet alá jő. Ott a háboru az osztrák ház területére marad szoritva, s minthogy a császár Ausztriával már háboruban van, a harcztérnek kiterjesztése Magyarországra, mely a német szövetséghez sem tartozik, nem olyan dolog, hogy európai intervenczióra plauzibilis ürügyül szolgálhatna, s mégis a háboru lokalizácziójának eszméjébe annyira beledisputálták magukat az angol diplomaták, miszerint a háborunak csak Magyarországra is kiterjesztése attól függ, vajjon sikerülend-e Kossuthnak Anglia neutralitását biztositani. Kossuth ezt reméli, de ha a háboru a keleti kérdéssel is kom-

---

volna nehézség, de a mi azokat az aranyokat illeti, nekem a dolog azért nem tetszik komolynak, mivel hat ezeret, s nem hatvan vagy hatszáz ezeret kér; hat ezer aranynyal nem gondolom, hogy forradalmat csinálhassanak. Mire a küldött határozottan állitotta, hogy nekik ez elég, s meg is magyarázta, hogy miért elég. Nekik — ugymond — pénzre csak a végett van szükségük, hogy pártjuk vidéki notabilitásait »kellő kisérettel« Kragujeváczra összegyüjthessék, miszerint ott Sándor herczeg letétele gyülésszerüleg dekretáltassék. A többi aztán az ő dolguk. A letétel ki lévén mondva, természetesen egy ideiglenes kormány állittatik fel, mely ha Sándor herczeg megadja magát, mindenütt, ha pedig ellentáll, legalább azon vidékeken, melyek a mozgalomhoz csatlakoznak, kész engedelmességre talál, s a forradalom további költségeinek fedezéséről annál könnyebben gondoskodhatik, mivel náluk minden ember fel van fegyverezve, ez a költségrovat tehát náluk forradalmi küzdelem esetén nem létezik. Azon további megjegyzésemre, hogy egy ismeretlennek előadását semmiesetre sem tekinthetném elegendő alapnak, a küldött odanyilatkozott, hogy ezt igen természetesnek találja, annyira természetesnek, miként, ha oda akarnám is neki adatni a kivánt hat ezer aranyat, ő azt el nem fogadná, hanem arra kér, adjak rendeletet a péterváradi várparancsnoknak, küldjön egy megbizható

plikáltatnék, Anglia bizonyosan nem maradna semleges, s a dolog beláthatlan bonyodalmakra vezetne. Erről hát szó sem lehet. De, folytatá a császár, ön (Mihály herczeg) bizonyosan érti azt, hogy Magyarország függetlensége Szerbiának érdekében van. Ez annyira világos, miszerint egyenesen ez alapon véltem méltányosnak önöket felszólittatni, hogy a magyar hazafiaknak előkészületeikre Szerbiában tért nyissanak s támogatást nyujtsanak. Nagyon óhajtom, hogy erre nézve egyetértés jőjjön létre. Jól tenné ön, ha átrándulna Londonba, s Kossuthtal bizalmasan értekeznék.

Ezeket nekem Mihály herczeg beszélte. Átrándult Londonba, bizalmas titkára: *Zu . . cs* ur kiséretében.

---

embert Belgrádba, (a küldött megmondta, hol található s minő jelszóval szólitandó,) ő el fogja vezetni pártjuk fő embereihez, -- a pénz csak azon esetre vétetnék igénybe, ha ezek a küldött állitásait megerősitik, s a pénzt, melynek Peterváradra kellene küldetni, akkor sem ő fogná felvenni, hanem az, kit a főnökök erre megbizandnak.

Utána járattam a dolognak, s a küldött előadásának korrektségéről meggyőződvén, azt gondoltam, hogy a dolog megérdemli a kisérletet. Szabó Imre (később) ezredest Münchenbe küldtem, hirt vinni Milosnak, ki erre nyomban Zágrábba ment, — a hat ezer aranynak Péterváradra leendő átvitelével s ott a szerb megbizottnak való átadásával pedig ugyan csak azt, t. i. a budai görög nem-egyesült püspököt biztam meg, ki az értekezleten tolmácsul szolgált, a dologba tehát be volt avatva.

A püspök ur átvette az aranyakat, becsületszavát adta, hogy megbizatását hiven teljesitendi, és — — elment, de nem Péterváradra, hanem a lázadó szerbek táborába, azoknak adta át az aranyakat, maga meg Ujvidéken maradt — — püspöknek!!

Az Obrenovicsok Szerbia fejedelmi székébe csak tiz évvel később kerültek vissza.

Jónak látta találkozásunkat titokkal venni körül, nehogy a különben is gyanakodó angol torykormány a dolognak neszét vegye. Néhai *Ludvigh* János barátom levén a belgrádi küldetésre általam kiszemelve, én őt utasitásvétel végett Brüsszelből Londonba rendeltem. Ő és *Zu* . . *cs* ur rendezték el találkozásomat Mihály herczeggel. *Ludvigh* szállásán találkoztunk éjnek idején.

Mihály herczeg, miután a császárral történt beszélgetéséről értesitett, megjegyezte, hogy ő mindig rokonszenvezett ügyünkkel, őt hozzánk személyes és családi kapcsok is csatolják. Neje magyar hölgy, (gróf Hunyady-leány) s ő hosszu számkivetésének nagy részét Magyarországon (Ivánkán) töltötte, s a magyar vendégszeretetért, melyben részesült, hálával tartozik. Örvendeni fog, ha hazám ügyének segitségére lehet, s mindent kész megtenni, a mit helyzete, saját hazája érdekeinek veszélyeztetése nélkül, tennie megenged.

Én megköszöntem a herczeg rokonszenves jó indulatát, hanem, miután politikában érdek határoz, óhajtám hallani, miként fogja fel a Szerbia s Magyarország közötti érdektalálkozást, melyre egyetértésünket fektethetjük; mert sokkal nagyobb véleménynyel vagyok igazságszeretete felől, mintsem meg ne volnék győződve, miként támogatásához, melyre igen nagy becset helyezek, sem Szerbiát, sem magyarországi fajrokonait illetőleg oly árt kötni nem kiván, mely Magyarország területi épségével s állami egységével ellenkeznék, — mit tehát mi el nem fogadhatnánk.

Erre a herczeg kinyilatkoztatta, hogy ilyesmire gondolni esze ágában sincs. Ő érdekközösségből indul ki, s azt a következőkben látja:

Először is: Mi szerbek — ugymondá a herczeg — bár a századokon át tartott török járom miatt polgáro-

sodásban elmaradott, nyers, de fiatal, pezsgő erejének öntudatával biró nép vagyunk, mely meg nem elégszik azzal a félfüggetlenséggel, melyet apám vezérlete alatt kivivott s a drinápolyi egyezmény 1829-ben megerősitett. Mi teljesen független állam akarunk lenni, miként őseink voltak. A tributárius helyzet a porta iránt, az invesztitura, melyet Konstantinápolyban kell kikoldulnunk, sérti nemzeti önérzetünket, s az a török pasa ott a belgrádi várban, a török várágyuk, melyek fővárosunkra tátongnak, a török katonák, kik utczáinkon hetvenkednek, minden perczben léleklázitólag emlékeztetnek, hogy szolganép vagyunk. Független állam akarunk lenni, s bizunk magunkban, hogy valamint *Cserni* György alatt a század elején, s apám alatt 1816-ban s után meg birtunk birkózni a törökkel, ugy most, miután saját rendezett kormányunk, tehát szervezkedési tehetségünk van, a törökkel még inkább megbirkózhatunk, csak a kellő alkalmat kell meglesnünk; hanem a mi bajunk az, hogy az osztrák hatalom itt van tőszomszédunkban, erről tudja az egész világ, hogy terjeszkedni vágyik kelet felé, a keleti tartományokat eventuális zsákmánynak tekinti, melyben osztozkodni remél, s azért mindig kész az avatkozásra, valahányszor szomszédságában mozgalom támad, mely nagyravágyási czéljaival ellenkezik. Nincs kétség benne, hogy ha mi kitüzzük a függetlenség zászlaját, a bécsi udvar okvetlenül interveniál, kivéve ha orosz pártfogás alatt fogunk fegyvert; ily esetben a bécsi udvar nem fogná Szerbiát megszállani, mert az orosztól fél. Igen, de mi szabad, független nemzet akarunk lenni, azt pedig tudjuk, hogy orosz segitséggel menekednünk a török függéstől, annyit tenne, mint csak névleg lenni függetleneknek, s valóságban Oroszországtól függni, szóval: urat cserélni.

Tehát mi az osztrák hatalom szomszédságában találjuk függetlenségünk főbb akadályát. Ez a szomszédság az, mely minket arra kárhoztat, hogy vagy török tributáriusok maradjunk, eventuális osztrák uralom kilátásával, vagy pedig orosz vazallusokká legyünk. Ezt Szerbiának minden lakosa ösztönszerüleg ép ugy érzi, mint én magam. Innen az a dühhel határos mély gyülölet, melylyel az osztrák iránt viseltetünk. Emlékezzék ön *Garasanin* diplomácziai jegyzékére, melyben a krimi háboru alatt, midőn Ausztria Szerbiát is megszállani ajálkozott, a mint már Moldva-Oláhországot megszállotta, Európának hivatalosan tudtára lőn adva, hogy a szerb nemzet Ausztriát, mint a kielégithetlen kapzsi nagyravágyás megtestesülését gyülöli, mint az ördögöt. Ez szóról-szóra igaz. Nekünk tehát érdekünkben van, hogy az osztrák hatalom szomszédságunkból eltávolittassék, s ez csak Magyarország függetlensége által eszközölhető. Nekünk érdekünkben van, hogy Magyarország függetlenné legyen, nem mintha azt várnók, vagy kivánnók, hogy Magyarország a mi függetlenségünk kivivásáért harczoljon; ezt nem kivánjuk ép ugy, mint, gondolom, önök sem kivánják, hogy Magyarország függetlenségének kivivásáért Szerbia harczoljon; (én közbeszólva: bizonyosan nem kivánjuk!) hanem érdekünkben van Magyarország függetlensége, mert tudjuk, hogy a független Magyarország irányunkban nagyravágyási szándokokat nem táplál, nem táplálhat, mivel az nemzetiségi érdekeivel szembeszökőleg ellenkeznék, függetlenségünknek pedig nem lehet ellensége, mert a helyzet olyan, hogy ha Szerbia saját erejével függetlenné nem lesz, előbb-utóbb okvetlenül orosz vontató-kötélre kerül, ezt pedig Magyarországnak ugyancsak van oka nem óhajtani. Mi annálfogva meg vagyunk

győződve, hogy a független Magyarországban egy oly szomszédot birandunk, mely függetlenségünk utjában nemcsak akadály nem lesz, de sőt annak saját érdekében jóindulatu barátja lesz. S ez az egyik érintkezési pont, melyben érdekeink találkoznak.

A másik találkozási pont az, melyet ön a mult keleti háboru alatt itt Angliában tartott beszédeiben több izben hangsulyozott, t. i. hogy a kisebb nemzetek csak ugy képesek független nemzeti létüket a nagyhatalmak általi elnyeletés ellen megóvni, ha kültámadás ellen kölcsönös védelemre szövetkeznek. E nézetben mi tökéletesen osztozunk. Mi tudjuk, hogy ha kivivjuk is függetlenségünket, azt ily szövetség nélkül nehéz volna fentartanunk. E részben érdekünk közös, egymásra vagyunk utalva, s minthogy önök a Couza fejedelemmel kötött egyezményben — mely velem közöltetett — maguk is kijelentették, hogy a Magyar- s Moldva-Oláhország és Szerbia közti védszövetséget, vagyis a dunai konfederácziót oly czélnak tekintik, mely felé törekedni kivánnak, erre nézve, további fejtegetés nélkül, csak annyit jelentek ki, hogy ebben tökéletesen egyetértek.

Lehet még egy harmadik találkozási pont is, mely inkább konjekturális természetü ugyan, de mégis megemlitem, mert őszintének akarom a köztünk való viszonyt, s ehhez a nyiltság szükséges. Nem tudom, miként gondolkozik ön a török birodalom jövendője felől. Én azt hiszem, hogy annak felbomlása csak idő kérdése. A felől azonban bizonyos vagyok, miként önöknek ép ugy, mint nekünk, azt kell kivánniok, hogy ha felbomlik, ne az orosznak s osztráknak essék zsákmányul, hanem a népszabadság legyen örököse. Ez lehetetlen, ha az osztrák birja Magyarországot, mert az prédára les. De van egy másik tekintet is. Ha, felbomlás esetén,

a török birodalom azon része, melyet szlávok laknak több apró államocskára dekomponálódnék, ezek okvetlenül orosz befolyás alá kerülnének. Ez ismét olyan dolog, a mi önök érdekével ellenkezik; de ellenkezik a mieňkkel is, mert nem szeretnénk orosz hatalmi tulsuly által körittetni. Ezt csak ugy lehet kikerülni, ha a keleti szlávok oly kompakt tömeggé tömörülnek, mely állami lételüket önálló vitalitással ruházza fel. No már én azt hiszem, hogy nem a horvátok, hanem mi szerbek vagyunk hivatva ez eventuális tömörülésnek magkövét képezni. A horvátok a periferián vannak, mi a körben ben. Nekik vallásuk, irásmódjuk, történelmük egészen különböző, mig nekünk történelmünk, vallásunk, irásmódunk ugyanaz, a mi a többi keleti szlávoké. Hanem ezt csak közbevetőleg mondom. Nem tartozik beszélgetésünk napirendjére. Erre csak az tartozik, hogy ezen eventualitás szempontjából is találkoznak érdekeink, mert mindkettőnknek érdekében áll, hogy ha a török birodalom szétbomlik, nem osztrák és orosz nagyravágyás, hanem a népszabadság legyen örökösévé. Engem tehát mind ezen tekintet, mind Szerbia függetlensége kivivásának, mind a kivivandott függetlenség biztositásának tekintete arra ösztönöz, hogy Magyarországot függetlennek óhajtsam, s önöknek a függetlenség kivivásában, a mennyire hazám veszélyeztetése nélkül lehetséges, annál inkább segitségükre legyek, minthogy ezt a francziák császárja is óhajtja, a kinek pedig jóakaratát kultiválni nekem személyesen is, hazámnak is érdekünkben áll.

Kijelentettem a herczegnek, hogy érdekeink közösségének e beható felfogását, melyet tőle hallani szerencsém volt, ugy Magyarország, mint Szerbia független jövője zálogának tekintem, s a herczeg azon mondásá-

ból, hogy nem tudja, miként gondolkozom a török birodalom jövendője felől, — alkalmat vettem kinyilatkoztatni, miként én személyes hálával is tartozván a portának, szivemből óhajtom ugyan, hogy sikerüljön birodalmát a kor igényeihez alkalmazkodva akként regenerálni, miszerint fenmaradását remélhesse, de mindig azon nézetben voltam, hogy azon önkormányzati vivmányok után, melyek ugy Szerbia, mint Moldva- s Oláhország számára immár szerződésileg biztositva vannak, ezeknek teljes függetlensége nemcsak nekünk magyaroknak, hanem magának a portának is annyira érdekében van, miként én valóban csodálkozom, hogy a török államférfiak ezt be nem látják. A Szerbia és az egyesült dunai fejedelemségek felett fentartott névleges felsőség a portára nem erő, hanem gyöngeség forrása, mert sérti a nemzeti önérzetet, s a szerbeket s oláhokat a porta ellenségeivé teszi a nélkül, hogy a veszély és kár, mely e helyzetből reá hárul, akár anyagi, akár politikai tekintetben valamely érezhető előny által kárpótoltatnék. (Az a nyomoruságos tributum szót sem érdemel.) Az egész souzerainitás merő oktalan hiuság, melyért a porta előbb-utóbb keservesen meg fog lakolni, ha hozzá ragaszkodik. Én ezt az alatt, mig Törökországnak előbb menekült, utóbb kényszerült vendége valék, iparkodtam megértetni a török államférfiakkal, — fájdalom, hiába; a szegény számüzöttnek, kinek hatalom nincsen kezében, szava nyomatékkal nem igen bir; azt gondolom azonban, hogy ha Magyarország függetlenné leszen, annak ily értelmü tanácsa, melynek háta mögött erő áll, nyomatékra számithatand. Ezt csak azért emlitem, mert meggyőzni óhajtom a herczeget, miként azon nyilatkozatom, hogy mi magyarok, Szerbia függetlenségének szivvel-lélekkel barátai va-

gyunk, nem csupán mostani helyzetünk szükségei által van sugalmazva, hanem hazám legfőbb érdekeinek felfogására épitett, mély, komoly meggyőződésből ered, melylyel maga a porta iránt tartozott személyes hálaérzet sincs ellentétben.

A mi az európai török birodalom felbomlásának esélyét illeti, nem tagadhatom, hogy miután a törökök oly időszakban kerültek Európába, midőn a földet, melyet meghóditottak, már nem pusztán zagyva, szervezetlen népfajok, hanem történelmi alakulásu valóságos nemzetek lakták, ez a történelmi alap, kapcsolatban a vallással és a nemzeti érzelem elevenségével, oly ellentéteket fejtett ki, melyeket kiegyeztetni nem igen lehet. Én tehát a török birodalom eventuális felbomlását magam is igen valószinünek tartom, s csak azon meggyőződésemnek adok kifejezést, miként a történelem logikájával számot vetve, hazámra, sőt mondhatom: Európára nem az a lényeges dolog, hogy a török birodalom keresztyén nemzetei török uralom alatt maradjanak, hanem az, hogy sem az orosz, sem az osztrák uralma alá vagy hatalmi szférájába ne kerüljenek, hanem miként a herczeg igen helyesen megjegyezte, a népszabadság legyen a török uralom örökösévé. A török birodalom fentartását — a mivel azonban, mint már emlitettem, Szerbia s az egyesült dunai fejedelemségek függetlensége teljességgel nem áll ellentétben — eddig is nem az tette az európai politika egyik elfogadott maximájává, mintha a keleti keresztyén nemzetek felszabadulása ellenkeznék Európa érdekeivel, hanem az, hogy a török birodalom épsége az osztrák ház osztozkodási vágyával komplikált orosz hatalmi terjeszkedés ellen védgátnak tekintetett; de azt nem lehet tagadni, hogy ezt a védgátat a népek szabadságában is fel lehet

s pedig állandóbb biztossággal fel lehet találni. Én meg vagyok győződve, hogy a független Magyar- s Horvátország, Szerbia és a dunai fejedelemségek kültámadás elleni védszövetsége Európa nyugalmának és függetlenségének minden hatalmi tulterjeszkedés ellen a mostaninál biztosabb védgátját képezné. Nem is hiszem, hogy ezen konfederáczió és Lengyelország helyreállitása nélkül az európai államrendszer amott Keleten normális megülepedésre juthasson. Ha már most azon feltevés szempontjából indulunk ki, hogy a török uralomnak a népek szabadsága válhatik örökösévé, vajjon e népek szabadságukat valamely tömörülésben, vagy pedig nemzeti egyéniségük fentartása mellett, szövetkezésben fogják-e keresni? — ez ő tőlük függ; én, tekintve az eleven nemzetiségi érzelmet, mely Bulgáriában, Montenegróban, Boszniában észlelhető, meglehet, a szövetkezést tartom valószinübbnek, hanem ez puszta konjektura, én csak a felől kivánom a herczeget biztositani, hogy én a török birodalom felbomlása esetére a keleti szlávoknak, ha nekik ugy tetszenék, egy államba tömörülését ép ugy nem tartanám Magyarországra veszélyesnek, mint amott éjszakon a szintugy szláv nemzetiségü Lengyelország regeneráczióját nemcsak nem tartom, de sőt mint szabadságbarát is s mint magyar is, lelkem hő óhajának vallom. Reánk nézve a lényeges az, hogy a délszlávok, ha a török birodalom felbomlik, sem osztrák, sem orosz vontató-kötélre ne kerüljenek, hanem szabadok s függetlenek legyenek ugy, a mint jónak látják.

Egyetértésünk alapjának e kölcsönös kifejtése után átmentünk a teendők gyakorlati részleteire.

1. A legelső s legfontosabb az, hogy a horvátokkal s a horvát-szlavon határőrséggel egyetértésre jus-

sunk. Ez legfontosabb azért, mert mi a háboruban való részvétünkre feltételül szabtuk, hogy az ádriai tenger felől franczia hadsereg nyomuljon Magyarországba, s ebben igen nagy akadály volna az, ha a francziák Horvátországban barátságosan nem fogadtatnának. Mi e szempontból arra is készek vagyunk, hogy Horvátországnak teljes, tökéletes függetlenséget biztositunk, ha nem akarják a magyar koronával nyolczszáz év óta fenálló kapcsot fentartani. Nem mozoghatván magunk ott szabadon, ez alkudozásokra legalkalmasb helynek Belgrádot gondoljuk, s oda e végett Ludvigh János urat szándékozunk kiküldeni. A belgrádi franczia és szárd ügyviselők utasitva lesznek őt pártfogolni s kiküldetésében gyámolitani. De arra, hogy ez az alkudozás megtörténhessék, szükség volna Szerbiából Szlavóniába, Horvátországba és a határőrvidékre egy alkalmas egyént kiküldeni, ki ott járatos, szabadon mozoghat, a helyzetet ismeri, társadalmi összeköttetésekkel bir, s kinek feladata volna: a legbefolyásosabb hazafiakkal s vezéregyéniségekkel bizalmas viszonyba lépni, s őket reábirni, hogy Belgrádba menjenek egyezkedni Ludvighgal, ki erre kellő felhatalmazással s utasitással lesz ellátva. E személy megválasztása nagyon kényes feladat, végtelen fontosságu érdekek vannak hozzákötve. Kénytelenek vagyunk e végett a herczeg bölcsességéhez folyamodni, s jóakaratát igénybe venni.

A herczeg megigérte, hogy gondoskodni fog oly személyről, ki a kitüzött czélnak minden tekintetben megfelel.

2. Ha egyezkedésre jutunk a horvátokkal, azoknak a harczkészület végetti költségekkel ellátásáról a szövetséges hatalmak természetesen gondoskodandnak. Hihető azonban, hogy a megválasztandó személy kiül-

detése s a horvát hazafiaknak belgrádi utja stb. több költséget fog igénybevenni, mint a mennyivel viszonyaink mostani kezdetleges állapotában rögtön rendelkezhetünk, kérdém, számithatunk-e azon kegyességre, hogy a herczeg szükség esetében előlegezéssel segitségünkre lesz, a minek megtéritéséről gondoskodni szent kötelességünknek ismerendjük. — Ezt a herczeg teljes készséggel megigérte.

3. Reméljük, hogy ez alkalommal a magyarországi szerbek velünk tartandnak. Mi a nemzetiségi kérdésben készek vagyunk a legvégső határig menni, melyet hazánk területi épségének s politikai egységének tekintete megenged. Közöltem a herczeggel e tekintetben nézeteinket.*) Megemlitettem, hogy már is felszólitottuk, s ezentul is sürgetni fogjuk a mozgalom vezéregyéniségeit a hazában, hogy szerb nemzetiségü hazánkfiaival ez alapon egyezkedjenek, s kérem a herczeget, méltóztassék ez egyetértést hathatós befolyásával támogatni.

A herczeg engedményeinket tökéletesen kielégitőknek találta; szavát adta, hogy az egyetértésnek előmozditására minden lehetőt el fog követni, s pozitiv adatok alapján előre is biztositott, hogy e részben nem lesz nehézség.

4. Fegyverszállitás iránt a keletre már történt intézkedés, s ha az angol semlegesség biztositása a harcztérnek Magyarországra kiterjesztésére vezetend, még több fegyver is fog szállittatni. Az eddigi szállitás Moldvába volt szánva, czélunk lévén azonban a Szerbiával határos megyéket is annak idején harczképes állapotba tenni, engedelmet kérünk, hogy fegyvereket Szerbiába is szállittathassunk s azokat ott a használat

*) Ezek majd alább, a junius 22-én Génuából hazaküldött tudósitás mellett fordulnak elő.

idejére letárolhassuk. Vajjon e fegyvereket egyenesen Szerbiába, vagy pedig Moldvából át szállithatjuk-e, s vizen vagy szárazon, és ha igy, mily uton lesz tanácsosabb a szállitás, és a letárolásra Belgrád lesz-e a legalkalmasabb hely, vagy inkább Maidanbeku, hol a mint tudom a szerb kormánynak üresen álló nagy kincstári épületei vannak, — mindezek oly részletek, melyeknek elhatározása a helyszinére tartozik. — Én itt ezekre nézve csak in thesi megegyezését, pártfogását, a szállitási nehézségek legyőzésére támogatását s azon engedelmét kérem, hogy annak idején az illető személy a herczeg parancsait kikérhesse.

Megigértetett.

5. Ugy vagyok értesitve, hogy herczegségteknek 20 üteg ágyuja van, mindenik 6 ágyuval. Ha jól tudom, ezek egy részének átengedése iránt a mi érdekünkben is történtek Couza fejedelem részéről lépések herczegségteknél. Nagy megnyugtatásomra szolgálna, ha szerencsés lehetnék megérteni, hogy e lépések kedvező fogadtatásra találtak, s különös kegyességnek tekinteném, ha az aldunamelléki szervezkedés számára is egynehány ágyut kaphatnánk.

A herczeg megemlitette, hogy első tekintetben már történt intézkedés; a másodikat is kilátásba helyezte, hanem megjegyezte, hogy az ágyuk Szerbiában öntetvén, használhatóságuk felől jó lesz szakértőleg meggyőződni, s hogy ágyus lovakról magunknak kellend gondoskodnunk.

6. Mi aldunavidéki hadaink vezérletére Vetter altábornagyot szemeltük ki. Neki tehát, a mint a francziaexpediczió végleg el lesz határozva, Szerbiába kellene menni, onnan a hazában levő sereg szervezése felől intézkedni s átjövendő magyarországi önkéntesekből

maga körül egy kis erőt szervezni, melylyel annak idejében a hazába átkelhessen. Kérdém, remélhetjük-e, hogy e szervezkedésre engedelmet nyerünk, s ha igen, nincs-e a herczegnek Vetter személye ellen kifogása?

A herczeg kijelentette, hogy teljességgel nincs. A szándoklott szervezkedésbe is beleegyezik, sőt az ellen sem volna ellenvetése, ha a két nemzet közti testvériesség konstatálása végett Vetter nehány száz önkénytest magában Szerbiában engageirozna, kiknek a magyar táborban jelenléte, ugy hiszi, a magyarországi szerbekre jó hatással lehetne. Hanem világosan megjegyezte, hogy Vetter altábornagy Szerbiába csak akkor menjen, ha már a franczia seregexpediczió tökéletesen bizonyos lesz, mit ő a hadi szervezkedési engedélynek is nélkülözhetlen feltételeül kénytelen tekinteni, mert ha Francziaország által nem támogattatnánk, s csak saját magunk merényletére csinálnánk forradalmat, Szerbiára nézve nagyon koczkáztatott dolognak tartaná, ott nekünk katonai szervezkedésre tért nyitni, azt nem is emlitve, hogy ő maga is végetlen kompromissziónak volna kitéve. Nem kell felejteni, hogy nem ő maga az uralkodó, hanem az atyja, kinek a hosszas számkivetés emléke sokkal inkább fáj, mintsemhogy koczkáztatott lépésekre reábirható volna. Ludvigh ur kiküldetése, a horvátországi misszió, a fegyverszállitás oly dolgok, melyek, ha kellő óvatossággal történnek, eszközölhetők a nélkül, hogy az öreg fejedelem csacska környezetének tudomására jussanak; vigyázzon is Ludvigh ur, hogy küldetése legalább addig, mig a horvátokkal az egyezkedés megtörténik, a legnagyobb titokban maradjon; ne vonja magára a figyelmet, ne tudassa ottlétét Magyarországba, nehogy magyaroknak Belgrádba csoportosulása az osztrák konzulátusnak feltünjék, s ne is érint-

kezzék a dolgot illetőleg másokkal, mint a kiket ő (a herczeg) ki fog jelölni; ez nagyon lényeges, de ha egyszer már hadiszervezkedésre kerül a dolog, az az öreg fejedelem tudta nélkül nem történhetik, különben dühbe jönne, s mindennek véget vetne, ha megtudná, hogy ily dolgok hire-tudta nélkül merényeltetnek; tehát szükség lesz az ő helybenhagyását kieszközölni, mit a herczeg magára vállal, de csak ugy, ha arra mutathat reá, hogy a francziák császárja áll hátunk mögött. Különben nem.

Ebben maradtunk. Azokról, a miket a herczeg sógora beszélt Telekinek, t. i. szerb seregről, a Magyarország által Szerbiának adandó fegyveres segitségről stb. szó sem volt.

Ludvigh még tájékozta magát a belgrádi viszonyok felől. Junius elején szállt hajóra Marseilleben, természetesen álnév alatt. Junius 22-én embert küldött Belgrádból Horvátországba, s mielőtt az küldetésében eljárhatott volna, a villafrankai béke mindennek véget vetett. Ludvigh végjelentését szóval tette. (Nincsenek róla jegyzeteim.) Levelei tehát nem igen birnak politikai fontossággal, de világot vetnek az akkori viszonyokra, s azért némely részét közlendőnek tartottam.

Szemelvény

Ludvigh János belgrádi utjából Kossuthhoz irott leveleiből.

1.

Belgrád, 1859. junius 22.

Csak ma indult el emberünk. Gondoltam, hogy megérkezésemig legalább ember iránt körültekintenek, de hiába, nem gondoskodtak semmiről, és Garasaninnak még tudomása sem volt a dologról. Igaz, beteg volt, s őt más ember nem pótolhatja. Pár szavam, melyet nevedben mint e tartomány legügyesebb államférfiához intéztem, igen jól esett neki, mert tőled jött. *)

---

*) Garasanint személyesen nem ismertem, de Sumlában és Kutáhiában tartózkodásom idején több levelet váltottam

Emberünk odavaló származásu, a hová ment, s igy inkább fogja az illetőket felkereshetni, mint más.

A mennyire alkalmam volt mindenféle emberekkel, osztrák konzulokkal, katonatisztekkel stb. utazni, és álnevem fedezete alatt társalogni, tapasztaltam, hogy az osztrák chauvinizmus csak a német lapokban létezik. Találkoztam az orosz czár egyik segédjével is, de tőle csak annyit hallottam, a mennyit ugyis tudtunk, t. i.: »nous n'aimons pas les Autrichiens«, az odesszai osztrák konzul pedig azt mondta nekem: »unsere Stellung ist in Russland eine höchst unangenehme, doch haben wir bei Hof eine freundliche Partei.« Szerettem volna megtudni, melyik az a freundliche Partei, s mivel sehogysem emlitett nevet, azt kell gyanitanom, hogy a freundliche Partei csak képzelet.

Utamban két hadigőzöst láttam, az egyik a »Schlick«, a másiknak nevét nem kérdeztem. Amaz egy vontatóhajón matrózokat vitt fölfelé. Mi Gyurgyevó mellett megállottunk, egy telivér osztrák tiszt a hajóra lépett, s miután nekünk mindenféle nevetséges győzelmi rodomontadeokkal kedveskedni megszünt, a »Schlick« gőzösbeli önkénteseket a kapitány gondoskodása alá ajánlotta, mire a mi kapitányunk ezt válaszolta: »Diess sind ja keine Freiwillige, es sind Matrosen, die in ihre Heimat zurückkehren.« — »Herr Hauptmann, felelt a katonatiszt, es sind Freiwillige«, és a másikhoz fordulván, ismételte: »Und für diese Freiwillige sorgen Sie.« Ekként tudtam meg, hogy a megszünt hajózás következtében kenyér nélkül maradt matrózoknak a hazaszállitást megigérték, s mikor hajóra szálltak, önkénytiseket csináltak belőlük.

Mind Galaczban, mind Orsován saját szemeimmel meggyőződtem, hogy ötven ügyes honvéddel egy-egy hadigőzöst kézre lehetne keriteni, a mi az Al-Dunán és Száván a felkelési rendezkedésre

---

vele. Mély belátásu, tág látkörü, szabadelvü államférfiunak tapasztaltam. Irántam s az enyémek iránt mindig nagy szivességet tanusitott, s különös hálára kötelezett azon gyöngéd figyelmü oltalom által, melylyel szegény halálra üldözött nőm személyes biztonságáról gondoskodott, midőn hazánkból ezer veszély közt Belgrádba menekült.

Az orosz-török bonyodalmak alatt Miklós czár nevemet ürügyül vette fel, hogy Garasanint, ki a szerbeket szabad nemzetnek s nem orosz szolgáknak akarta, miniszteri állásából kizavarja. Az angol kékkönyvben a következő jegyzék olvasható:

»Rose ezredes — John Russel lordnak. Konstantinápoly, 1853. márcz. 11. A szerb ügyvivő: Nikolajevics

nagyon előnyös volna. Mondtam G.-nak, hogy szóljon erről szövetségeseddel, az ifju herczeggel.

Az öreg herczeg mindent tudni akar, de vele még mitsem akarnának tudatni, mivel ő szól, mielőtt valamit tenne. Garasanint nem igen szenvedheti, ő pedig az egyedüli ember, ki tud is, képes is valamit tenni. Innen magyarázom a londoni véghetlen titkolódzást is ott, hol reá szükség nem volt. Tartanak nemcsak az osztráktól, de az öreg urtól is. — Az olasz ügynök nekem tetszik. Tőle tudom, hogy a régi franczia ügynök ittléte komoly baj, mert inkább osztrák, mint franczia ügynök szerepét viseli. Az olasz elégedetlen, hogy a nervus rerum gerendarum hiányzik, és uj franczia kollegája még nincsen itt. Unatkozik, mint unatkozom én, és mégsem igen láthatjuk egymást. Azt állitják, hogy a város hemzseg osztrák kémektől, szinte sokallom már mindennap ezt hallani, de a kémektől való végtelen félelemnek az olasz ügynök más okát is adja. Neki azt mondták, hogy ha az öreg ur megtudná, mi szándékban vagyunk mi itten, mindkettőnket elkergetne, nem az osztrák kedvéért, hanem mert neki mindent fel nem fedezünk.

Utamban a gőzhajókon magyar legényeket találtam. Az egyik tört német és fél magyar nyelven azt mondta: tudjuk már, hogy Kossuthnak van egy ezredje, bárcsak jönne már! – Kérdeztem, ha társai is ekként gondolkoznak-e? — Hogy gondolkozhatnának másként, volt felelete. S minthogy egyetmást, mit állitólag az utban hallottam, s az ujságban olvastam, terjesztési czélból neki elmondtam, — ha a hajófedélzeten megjelentem, azonnal mellettem termett, hogy velem szóba álljon.

Több efféle találkozás kedvessé tette unalmas utamat. Kellett azonban az osztrákok szájából mást is hallanom, de ez nem boszantott, sőt mulattatott. Ellenben alig tudtam magam visszatartóztatni egy másik esetnél. Egy Szerbiában lakó nőnek jó német beszédére azon megjegyzést tettem, hogy nem gondoltam volna szerb nő ajkáról oly tiszta német beszédet hallhatni, tán nem is Szerbiában lakott

---

ur tegnap meglátogatott s izgatottan arról értesitett, miként nehány nap előtt Mencsikoff herczeg kötelességévé tette, tudósitani Szerbia fejedelmét, hogy rögtön el kell bocsátania Garasanin urat, mert az Kossuth és Mazzini urak tanitványa; s az orosz követség egy tagja kereken tudtára adta, hogy ha a fejedelem ezt meg nem teszi, Oroszország lázadást vagy valami nagy katasztrófát fog eszközölni Szerbiában! Nikolajevics ur kijelentette, hogy Garasanin egészen ártatlan abban, a mivel vádoltatik.« — Büszke lehetnék az ily tanitványra, de biz azzal nem kérkedhetem. Hanem hát igy »uralkodik« a szent orosz autokráczia.

ezelőtt? — Karloviczi vagyok, volt felelete. — Tehát magyarországi? mondám én. — Nem, én osztrák Szerbiába való vagyok . . .

Egy pár hete, hogy Zákó és Herkalovics itt jártak; sajnálom, hogy már nem találtam. Épen hallom, hogy három zászlóalj jött Zimonyba, többnyire somogyi fiuk; még fegyverük nincs. Az orsovai oláhokról odavalók azt állitják, hogy jóérzelmüek.

A csajkások flottilleja Zimonyban van.

Bécsi bankárral lakom egy vendéglőben. Francziafaló. Hát én meg vele szemben osztrákfaló franczia vagyok. Taglalgattuk Ausztriát, s ő a forradalomgyülölő bevallotta, hogy bécsi felkeléstől tart, mivel a munkás és mesterember, szóval: a szegény- és középpolgári osztály igen elégületlen, *) és többek közt azt mondá, hogy ő, kinek üzlete van Konstantinápolyban, gyára Csehországban, és bankja Bécsben, csak annyi adót fizet, mint egy szegény háztartásu mesterember. — — — — —

(Aláirva.) Ludvigh.

---

*) Ez az elégedetlenség eszembe juttatja, hogy azon időben a jó bécsiek, Bach, Bruck miniszterek, Rauscher érsek, és Grünne császári szárnysegéd iránti »megelégedésük«-ben a következő epigrammal mulatták magukat:

Wenn's Bach-erl vertrocknet,
Und's Bruck-erl bricht,
Wenn's Rauscher-l verstummet,
Und's Grünne verschwindet
Kommt's Glück. Eher nicht.

Hát bizony, ki is száradt, be is tört, el is némult, el is tünt — de hol van a »Glück?« — — pardon! hisz ott van Bosznia! Az aztán »Glück!«

Midőn ezeket irnám, hirt hoznak a lapok, hogy a bécsi reichsrath körében bizonyos mozgalom mutatkozik a sereg-leszállitás czéljából. Ez meg azt a másik epigrammot juttatja eszembe, hogy kevéssel az 59-iki háboru előtt Bruck miniszter azt inditványozta, hogy az osztrák himnus ezen szavaihoz: »Gott erhalte unser'n Kaiser«, tétessék hozzá »und unsere Armee«, mert ha azt az isten valamely csodával nem »erhaltolja,« az állam ugyan nem képes reá. — Igy állt a dolog már husz év előtt, — hát most!

2.

Belgrád, 1859. julius 9.

Nem vettem még semmi tudósitást emberemtől, s ez nekem kín, mindamellett, hogy G. a hallgatást természetesnek találja s épen nem kételkedik eljárásának eredményéről.

A szolferinói győzelem hirére az itt állomásozó szerb katonatisztek mind a francia, mind a szárdiniai konzulnak gratuláltak. A franczia konzul örömében pénzt dobált ki az utczára, az éjféli sötétségben ácsorgott nép közé. Poharazás közben a szárd ügynöknek is nagyon megjött harczi kedve, s másnap nekem bizonyitgatta, hogy minek várakoznánk még, üssünk rajta az osztrákokon, foglaljuk el Zimonyt, a többi magától jő. Harczvágya ellen már csak unalomból sem tettem volna kifogást. »Üssünk rajta!« mondám. Annyit tudok, hogy 1800 ember van Zimonyban és közte számos régi honvéd, Pancsován pedig valami 2400 ember van, — mindenesetre jobb a kevesebb számuval kezdeni.

Ily párbeszéd folytán magára vállalta az ifju herczeggel szólni, s tőle 40,000 frtot kölcsönül kérni. Én őt erre annálinkább biztattam, hogy tudjam, mit mondand a herczeg. Válasza az volt, hogy ha a franczia sereg nem jön Magyarországba, ő a magyar mozgalmat nem fogja segiteni. Itt is igaz az: »csatlakozunk, ha ti lesztek az erősebbek.«

Felséges egy látvány az inneni vártérről a tulsó part áldásos lapályain jártatni a szemet. Egy tekintet elég a mult megmagyarázására..... A török a várat folyvást erősitteti és szokatlanul mozog. De az ő készülete nekünk nem árthat.

A szerb gyülöli a svábot, de Belgrádnak nagy része, épen ugy mint a tulsó parti szerb, szereti ha svábul kotyoghat. Ha a magyarnak nemzeti kormánya volna, itt is német szó helyett magyart lehetne hallani. Csakugyan nemzeti lét kérdése felmenteni a magyart nemcsak a német uralom alól, hanem még literaturai és társalgási befolyása alól is.

Itteni unalmamban mégis tanultam valamit a szerb történelemből, azt, hogy Kinizsi Pál szerb volt; jele, hogy a szerbeknek akkor malmuk volt, most pedig nincsen. — — —

(Aláirva.) Ludvigh.

3.

Belgrád, 1859. julius 13.

Az itteni kormányt és az apa s fiu közti viszonyt legjobban a következő esemény jellemzi: E napokban egy hivatalnok, — talán élete koczkáztatásával — megsugta az ifju herczegnek, hogy kormányi parancs fog nyomban utnak indulni, nem tudom mely határszéli falu elöljáróihoz, miszerint három embert rögtön akasztassanak fel. E három ember sem meg nem volt idézve, sem ki nem hallgatva, sem vizsgálat ellenük nem volt rendelve, sem el nem voltak

itélve. Az ifju herczeg elmegyen az öreghez s kérdést teszen; az öreg azt felelte: »ahhoz semmi közöd.« — Hiszen épen mivel közöm nincs, el akarok innen menni, mert ily eljárásnak nem lehet jó következése; ekként senki sincs életéről biztositva, ha embervesztésre egyéb nem kivántatik, mint fondorkodó embernek feladása. — »Nekem ez igy tetszik, s igy akarom,« viszonzá az öreg, mig a fiatal herczeg az ország odahagyásával fenyegetődzött, mitől megint az öreg félt, s csak e félelem akadályozta meg a három ember felakasztatását.

F. hó 12-én, mig az ifju herczeg S.-ban járt, az öregnek kedve kerekedett nyolcz előkelő embert, többnyire régi szenátort elfogatni. Miért? — senki sem tudja. Garasanin azt mondja, hogy ő nem hiszi őket bármiben is vétkeseknek, s ha ők elfogattak, bizony ő maga sem érezné magát az elfogatás ellen biztosnak, ha az öreg azt nem hinné róla, hogy a franczia császárnál jó hirben, kegyelemben áll; ez a hit az ő »salva guardiája.«

A közönségben az a hir jár, hogy Sándor herczeget akarták volna visszahivni. Ez nem áll, de az bizonyos, hogy az öreg furcsa szeszélyü kormányzata sok rossz vért csinál. A fiatal herczeg maga akart miniszterváltozást megkisérleni, de erélytelen fellépése az öreg akaratossága ellenében mindaddig eredménytelen lesz, mig nem lesz, ki a franczia császár nevében szóljon. Nem lehet eléggé hangsulyoznom, hogy Lesseps jöjjön már valahára. Csak ha ő a franczia császár nevében erélyesen föllép, lehet a mostani viszony megváltoztatását remélenünk, hogy Mihály herczeg igéretei valósittathassanak. Ha Lesseps sarkára áll, Garasanin miniszter lesz. Pedig ő a mi egyedüli emberünk. Ha ő hatalomra jő, minden meglesz, a mit te tanácsolni és kivánni fogsz, máskülönben a »szövetség« puszta szó marad. Igaz, maga az öreg is annyira gyülöli az osztrákokat, miszerint épen nem lepne meg, ha egy szép reggel azt hallanám, hogy parancsot adott Ausztriát megtámadni, csakhogy másnapra inasa valami mesét találna ki, s harmadnap arra ébrednénk, hogy minket támadnak meg. Nyomoruságos állapot ez. Változtatni kell rajta. Ne késsék Lesseps. — — — —

A magyar föld lakosait csak a gyávaság és félelem birja adakozásra, és azok is csekélyek. Egy kis franczia seregnek megjelenése az egész országot ki fogja tisztitani az osztráktól. Nem jut a határszéli szerbeknek a nemzeti kérdés eszébe. Igy van, hihetően a horvátokkal is, legalább nekem ezt mondják. Az első sikertől függ minden. . . . .

— julius 14.

Tegnap az osztrák konzul az előleges békealkudozás távsürgönyét kihirdette. Már a fegyverszünet és a két császár találkozása is váratlan volt, de még váratlanabb a béke. Mi történhetett ennél valótlanabb? Zimonyban már a béke egyik feltételét is hir-

dették, Ausztria lemondását Lombardiáról a Mincióig, — de feltünő, hogy Szárdiniáról nincsen szó, s ez még reményt ad.

Nem tudom mi tévő legyek. Két hétig még itt várok, részint hogy ujabb rendeletedet vehessem, részint hogy emberem visszajövetelét bevárjam, s jövőre összeköttetést alapitsak. — — —

(Aláirva.) Ludvigh.

Kossuth — Ludvighnak.

Genf, 1859. julius 31.

A béke komoly, igen is komoly. Mindennek vége. Reményeink le vannak sujtva oly megfoghatlan váratlanul, mint mikor a villám csap le a felhőtlen kék égről.

Bámulni fogsz, ha majd elbeszélem a detailleokat. Borzadni fogsz, ha elmondom, minő kipótolhatlan a helyzet kedvezése, — mind ben a hazában, mind kün, — melyet vesztettünk. Irtózatos! S annál irtózatosabb, mert semmi kigondolható tekintetben nincs indokolva a csapás.

Elrendezvén a már öt zászlóaljra szaporodott s pár hét alatt négyszer annyira szaporodandott légió ügyét, pár hetet roncsolt lélekkel az Alpesek közt töltök, mielőtt angol magányomba visszabujnék.

Azért ne irj többet, annálkevésbbé, mert Cavour nem miniszter többé, — s utazni ment ő is. Vagy épen nem, vagy csak igen későn kapnám leveledet. A julius 17-iki chiffresoraidat is csak ma kaptam Cavourtól, ki történetesen itt a szomszédban volt.

Azt kivánom, hogy a jövendőre való tekintettel igyekezzél az egyetértést Szerbiával konszolidálni, a horvátokkal megállapitani, s mindkettővel a rapportban-lételt elrendezni, mert bár reménytelenül nézek a jövendő elé, az abnormis békekötés után Európa állapota még abnormisabb, mint ez előtt. Semmi nincs megoldva, semmisem állandó s az események fordulata kiszámithatlan.

A mint pedig az egyetértést vagy eszközlötted, vagy látod, hogy nem eszközölheted, nincs ott mit vesztegetned az időt, indulj haza, — — (mit mondok! nincs nekünk »haza«) indulj vissza. — — — — —

Isten vigasztaljon mindnyájunkat. (Aláirva álnév alatt)

Kossuth.

4.

Ludvigh — Kossuthnak.

Brüsszel, 1859. szeptember 25.

Kiegészitéseül szóbeli és kiküldetésem alatt tett irásbeli jelentéseimnek, mind a keleti viszonyok, mind az egyének megismertetésére nem lesz felesleges még ezeket elmondanom:

1. A szerbekre vonatkozólag.

Nem tapasztaltam egyik rétegében sem a népnek magyarellenes érzelmet. A m a g y a r név, melyet a német lapok az Ungar kifejezés ellenében szakadás és felingerlés czéljából mintegy gunyképen használtak, a szerbeknél most megbecsülési indulatot fejez ki, mintha hozzátétetnék: a jeles. a vitéz.

Ellenben a németet a megvetés hangján svábnak mondják, és e megnevezésben részesitik mindazokat, kik osztrák protekczió alatt állnak, ha mindjárt ráczok volnának is; de a magyar még osztrák protekczió alatt is magyar marad.

Visszamenve az 1848-iki eseményekre, a nemzetiség kérdése nem foglalkodtatá a tömeget; azt inkább vallással izgatták, sőt az első önkénytesek fejében nem volt más czél s gondolat, mint rablás.

Kétségkivül kellemetlenül hangozhatott a szerb vezérek füleibe az, hogy »rablócsoport«-nak neveztük, és én is mondom, hogy minekünk, ha a multakra akár a sajtóban, akár beszédben visszatérünk, ily jellemző kifejezésektől a jövő érdekében óvakodnunk kell. De a dolog igaz, nagyon is igaz. S ennek Szerbiában történelmi alapja van. — Népek hajlamait és jellemeit történetökből kell tanulni; azért nézeted igen helyes volt, midőn már a herczeggel való értekezés előtt is a fegyveres segély szóba hozott módját elvből elutasitád.

A mostani kormánynak minden jóindulata daczára csak óvakodva hihetünk. Nem a jelen, hanem a mult int ez óvakodásra. Emlitém, hogy épen nem lenne nehéz a mostani kormányt reábirni, hogy rajta üssön az osztrákon, de ez sem a juliusi igen kedvező körülmények közt nem volt tanácsos, sem a jövendőben nem az. Nem kell nekünk egyéb, csak szabad mozoghatás az ő földjén, s ügyes felvigyázat az osztrák kémekre. Rövid idő alatt, kivándorolt magyarokból és határszéli bolgárokból valami félreeső helyen kis hadsereget lehetne rögtönözni.

Ha Obrenovics Milos meghal, fia változtatni fogja kormányát, ha addig forradalom vagy összeesküvés nem változtatja. De ő benne is megvan a bizalmatlankodás, mely a nemzetnek vérébe ment át. Mind a mostani, mind a mult kormány embereinek nagy része neveletlen, mint Milos maga. Régi pandurok, inasok. De van sok fiatal ember, ki Pesten, Bécsben, Párisban stb. tanult, s ezek többnyire a katonai pályát követik. Igen valószinü, hogy a fiatal

herczeg ezeket veendi minisztériumába. Ezen fiatalságban nincs egy csepp osztrák rokonszenv, sőt érzi az osztrák beavatkozás sulyát. Garasanin szükséges emberévé váland. Mert most is volt alkalmam tapasztalni, hogy csak ő előtte tárta ki szive érzelmeit, de mindamellett apja bizalmatlankodási árnyéka őt is kiséri. Ugy látszik mintha apja őbelé is beleverte volna a gyanut, hogy Garasanin fejedelemségre vágyódik.

A kormánynak minden státustudománya: — a konspiráczió. A mult kormány konspiráczió félelméből üldözte az embereket, és konspiráczió következtében bukott meg. A mostani kormány konspiráczióból támadt, s abban keresi léterejét. Nem ártand megmondani, kik viszik a kormányt.

Milost, gondolom, eléggé ismertettem. Ő előképe a szerencsehősnek. Ő, kinek még családi neve sincs, pandurból, kondásból fejedelemségre vitte fel, a mi különben becsületére válnék, ha mint fejedelem is pandur nem volna. Obrenovics felvett, kölcsönzött név. Anyja első férjének neve volt, s minthogy Milos ennek testvérénél, Obrenovicsnál szolgált, az ő nevét vette fel.

Első minisztere R a j . . . . . Z v . . . ., egy volt pandur; egyike azoknak, kik az előbbi fejedelem ellen összeesküdtek Ranisics pap áldása alatt; háromszor halálra volt itélve.

H . . . . . pénzügyminiszter, bosnyák paraszt; Milost számkivetésében Bécsbe követte, és ott keveset megtanult németül.

U g r . . . . . igazságügyér, tudatlan, de becsületes ember. Irást nem tud, de megtanitották neve aláirására.

M e l . . k o régi inasa Milosnak, most fősegédje és főtanácsadója.

Ily és ezekhez hasonló emberekben bizni nem lehet.

Azért missziom ezek előtt titok maradt, mi különben is Mihály herczeg kivánata volt. Csak a herczeg titoknokai: Zukics és Lesjanin, meg Garasanin értekeztek velem; és értesitve volt még Magazinovics, Garasaninnak hű embere, kivel a szárd konzulátusban szoktam találkozni.

A szárd konzul bácskai huszármenekültet vett tolmácsul, s az ő, s egy más ott lakó fiatal magyar segitségével valami 400 magyar kocsis, inas, mesterlegény stb. fegyverfogásra össze volt irva, s késznek nyilatkozott, szólitás esetére előállni. De komolyan a dologhoz látni Belgrádban nem lehetett, s jövőben sem lehet. Arra távoleső, de mégis a Dunához közelfekvő hely szükséges. De hogy ennek jó eredménye legyen, egy Garasanin kell hozzá.

A szárd konzullal fentartom a viszonyt, miszerint az ottani események fonala kezünkből ki ne essék.

Irtam már Garasaninnak, a konzulnak és Zukicsnak néhány sort. Felkértem az utóbbit, hogy Konstantinápolynak küldjön nekem tudósitást emberünk eljárásáról a horvátoknál. — Chiffrelevelezési kulcsul . . . könyvet választottunk.

2. Moldva-Oláhország reánk, még Erdély szomszédságától is eltekintve, igen nagy fontossággal bir; 30,000 magyar lélek magában Bukarestben, s nem tudom hány ezer Galaczban és Jassyban, és a csángók, — nem csekély dolog.

Hanem bizonyossá tehetlek, hogy Klapka bámulatosan misztifikálta magát, midőn azt hitte, hogy Couzát s kormányát ügyünknek megnyerte. Ellenségei hazánknak. Neked különösen ellenségeid. Hűség és szövetség csak üres szavak. Rosszabb: — álarcz! Én nem szabadulhatok azon gyanumtól, hogy az első terv alatt dákoromán üzelmek lappangtak. Azért gyülölnek téged oly dühösen, mert az által, hogy a franczia seregküldésnek oly határozottan inszisztáltál, terveiket keresztülvágtad. E nélkül ők foglalták volna el a tért Erdélyben. *) Napoleon császár trónbeszédében az oláh kérdést is előrántotta, hogy minél több casus bellit akaszszon az osztrák nyakába bünlajstrom gyanánt, s mikor aztán a hirlapok tele voltak a román nemzetiség regenerácziójának hangoztatásával, Bukarestben a Hora Gloska-tánczot nemzeti dicsfénynyel vették körül! — és Klapka azt hitte, hogy ő majd oláh segitséggel Magyarországot csinál! Rá sem ért volna észrevenni magát, mikorra elteszik láb alól, ha a te »vagy franczia sereg, vagy nem mozdulunk« szavad utjokat nem állja.

Lehet, hogy ez üzelmeknél Couza inkább csak eszköz volt mások kezében, mint intéző. Lehet, bár nem bizonyos, de az tény, hogy Couza, ha általában valamire támaszkodhatik, csak a »jeune Roumanie«-pártra támaszkodhatnék, mely 1847-ben alakult, titkos társaság által vezettetik, s feje Ghika J., volt számoszi kormányzó. A magyar dákorománok, kik az előbbi kormánytól elutasittattak, most hivatalban vannak.

Különben én azt hiszem, hogy legyen bár Couzának kezében a fermán, czimezze bár magát nagyhetykén »nous Jean Alexandre 1-er prince regnant«-nak, az ő napjai meg vannak számlálva; nem tarthatja fen magát, nincs alapja, nincs gyökere, tehetetlen is, csak a franczia sas szárnyai fedik. De meddig fogják fedni? — — De a mig fedik, azon kellene lenned, hogy csak azon feltétel alatt fedjék, ha a dákorománoktól elvál. Erre ott helyben is hatni kellene, s e végett oly tekintélyes ügyvivőre van ott ügyünknek szüksége, ki oláhul beszél, s a franczia kormány tekintélyével tudjon Couza előtt megjelenni, az embereket kitanulni és odahatni, hogy a megelégedetlen bojárpártból olyanok alkossák a minisztériumot, kik nekünk barátaink. Vannak ilyenek (itt nevek következnek, élő emberek nevei). E fontos feladatra, lelkem teljes meggyőződése szerint, senkisem oly alkalmas, mint Karacsay Sándor. Mig olyan körben élt, mely ellened áskálódott, ő reá is hatott környezetének frondeur szelleme, de ez tökéletesen elmult. Számit-

*) E nézet nem volt alaptalan, miként Irataim II-ik kötetében olvasható lesz.

hatsz reá. Higgadt gondolkozásu, okos ember, ki ha franczia támogatással léphet fel, képes kivinni, a minek kivitele érdekünkben áll.

Ezek után Ludvigh még a belgrádi várról s a török viszonyokról is ir. Levelének e részéből, a változott viszonyok folytán, elég lesz kivonatul a következő:

A boszniai muzulmánok nem mások, mint a régi földesurak. Ezek, noha egy nemzetbeliek a szerbekkel, mégis tartanak tőlük és saját parasztjaiktól, nehogy ugy kivetkőztessenek birtokaikból, mint a szerbiai törökök, de szintugy félnek a tanzimáttól, azért óhajtanak a porta közvetlen kormányzata alul menekülni és csak hűbéri viszonyban maradva, a dunai fejedelemségek normájára saját kormányt nyerni.

Emlitém, hogy a magyarhoni ráczok szelleméről a legjobb hireket vettem. Orsova mellett találkoztam több bánáti oláhval; mind várt téged, mind remélt. Az erdélyi oláhokról ugyanezt mondják nekem Krivácsy és Dunyov, kik kijövetelükkor jártak köztük. A horvátokról ugyanezt hallám, de H . . . . cs elmenetelemkor még vissza nem érkezvén, a jelentést az adatokkal várom.

Meg kell még emlitenem, hogy utamban hallottam, kik avatkoznak vagy »avatkoztatnak« az országban a felkelés elrendezésébe és kik játszák a vezérszerepet. Én e titokba sohasem voltam beavatva s nincs is erre óhajtásom, de én elborzadtam a felett, a mit hallottam. *) — — — — — — — — — — — — — — —

(Aláirva.) Ludvigh.

*) Én is!

HATODIK FEJEZET.

(Ut Olaszországba.)

Első szakasz.

Kossuth levelei nejéhez olaszországi utjából.

(Köztük: találkozás Napoleon császárral Valleggióban.)

1.

Páris, 1859. junius 16.

Kedves lelkem, angyalom!

Még nincs nyolcz óra este s már nemcsak megérkeztem, de már irhatok is.

A tenger csendes volt, nem lettem rosszul. Boulogneba a legényem (a ki kapitális fiu,) előttem érkezvén meg a lovakkal, ügyesen tudtára adá a hatóságoknak, hogy ma reggel jövök, s ugy látszik, hogy utasitással kellett birniok, mert a vám- és utlevéli tisztek kalaplevéve, a legnagyobb előzékenységgel fogadtak, kézipodgyászainkat (pedig fegyver is volt köztük,) még csak a vámhivatalba sem engedték vinni. Nevem mindenemnek szabadjegyül szolgált, a rendőrbiztos maga vitte el utlevelemet a bélyegjegyet ráüttetni, s mig ebédelék, az alpréfet bocsánatot kéretett, hogy ezen kis passzuális formalitás miatt a passzusvizáló-szobán kellett átmennem a helyett, hogy a sorompókötelet nyomban kiakasztották volna, miszerint minden teketória nélkül egyenesen a kocsira ülhessek. A vasuton külön osztályt adtak, s megkináltak, hogy dohányozzam. Párisba érkeztemkor meg sem állitottak kézi podgyászainkkal s igy azt hiszem, nagy ládáinkhoz sem nyulnak, miknek kihozatalára, hogy magam ott ne lebzseljek. Irányit kértem fel,

Szóval: eddig minden csupa előzékenység és szivesség. Barátaim amott Génuában fontosságot helyeznek arra, hogy egy kis nyilvános fogadtatás legyen. Untat a gondolat; — tudod mennyit kinoztak fogadtatásokkal két világrészben; — csömörlöm tőlük; de hát, meglehet, igazuk van; ilyen izgalmas időkben a »nép szava« tisztázhatja kissé a levegőt körültünk a göztől, melylyel a »magas« diplomaták szeretnének körülvenni, hogy amugy suttyomban vehessék hasznunkat — észrevétlenül. — Nem vitatom, hanem megadom magam a csömörnek. Majd elmulik. Hát ma éjjel még telegrafálok Génuába, vajjon a fogadtatás tekintete megengedi-e, hogy ne tengeren érkezzem; ha igen, ugy Svájcznak szeretnék menni, hogy lássam a vidéket, hol három hét mulva epedő lelkemnek egész melegével remellek keblemre szorithatni s kalauzod lenni a természet ama csodái között, melyeknek nagyszerüsége ir gyanánt fog hatni roncsolt kedélyedre, kedves, szenvedő lelkü angyalom.

Nem tud szemem mást látni most is, mint ama határtalan bút és szenvedést, mely egész valódon elömlött, életem élete, a bucsu perczében. Köny tolul szemembe, reá gondolván. —De vigasztalódjál, kedves angyalom, vigasztalódjál a viszontlátás örömének előérzetével, vigasztalódjál azon gondolattal, hogy annyi csodálatos viszontagság között nem hiában őrködött felettünk valami névtelen hatalom. Mi, mint nemzetünkről irva van, elmondhatjuk magunkról, hogy »megbünhődtük már a multat és jövendőt.« Az nem lehet, hogy számunkra ne legyen fentartva az, mi után lelkünk egyedül sóvárog: gondoktól ment nyugalom éltünk estéjén, hol csak egymásért egymásnak élve, s életünket füszerezve látva jó gyermekeinknek szeretete s biztositott jövője által, mosolylyal emlékezhessünk vissza a viharokra, melyeken keresztül jutánk a nyugalmas révparthoz.

Adjon e gondolat erőt lelkednek, kedves angyalom, hogy lelked ereje erőt adjon testednek, megbirni a vihart, mely még reánk vár. Lásd, ismerve angyali jó szereteted bensőségét, én elég önző akarok lenni téged arra figyelmeztetni, hogy nekem a te erődre szükségem van, miszerint veled karöltve elbirhassam a gondok terhét, melyek vállaimon feküsznek. Ha bút tudok lelkedben és szenvedést látok arczodon, érzem e

perczben is, hogy nem birnám meg azon gondterhet. Pedig mégis csak van valami azon gondolatban, hogy talán hivatva vagyunk egy nemzet felvirágzásának szemléleténél azt mondani egymásnak: »Ez a mi művünk.«

Holnap Bixiónál ebédelek. Este nyolcz órakor indulok tovább. Hajóval-e, vagy szárazon Génuába? — Nem tudom. De ha hajón s az nagyon korán reggel talál érkezni oda, korábban, mintsem hogy tüntetés lehetne, s én hiában kinzom meg magam a tengeri betegséggel, az boszantó lesz — — — —.

2.

Páris, 1859. junius 17.

Kikutattuk, hogy a legközelebbi tiz nap alatt minden nap indul hajó Marseilléből Génuába, tehát abban állapodtunk meg, hogy Irányi ma este indul a Mont-Cénisnek Génuába, hová vasárnap reggel négy órakor érkezik; ott tisztába jő az iránt a fogadtatás tekintetében, mikor és hogyan tanácsos érkeznem, s telegrafál nekem Lyonba, hol az ut elválik: vagy Turinnak, vagy Marseillenek. Én holnap reggel megyek Lyonba s holnap ott hálok; hogy aztán vagy Marseillenek vagy a Mont-Cénisnek menjek, az Irányitól veendő telegramm szerint, — s hétfőn, legfölebb kedden Génuába érkezzem.

Tegnap Bixio volt nálam. Jelentik, hogy ma Villamarina, a piemonti követ akar meglátogatni.

Most kapom Pulszky levelét.*) Perczel levelének tartalmát mégis ismernem kellene — a tirádák kihagyásával — arra nézve: 1. Ki ellen dühöng s miért? 2. Mit válaszol azon intésemre, hogy a génuaiakkal tisztába kell jönnie? 3. Mit felel azon kérdésre, hogy mit válaszolt neki Teleki? 4. Mit mond arra, hogy akar-e Génuába menni vagy sem?

Klapka, gondolom, mint a piemonti kormány által kinevezett légió-parancsnok adta ki azt a proklamácziót. Ha igen, nagy hiba, melyen megtörhet az egész ügy, mert ha nem mi nevezzük a parancsnokot, a légió nem magyar, hanem piemonti, s ilyennel én nem identifikálom magamat. Ez eltérés kijelentett elveinktől, — mit el nem fogadhatok, sem a magyart abba sodortatni nem engedhetem. El kellett volna

*) Lásd a mellékletet ·/. alatt.

Pulszkynak azon proklamácziót küldenie; itt »Times«-t venni nem lehet, pedig ismernem kellene. ·//.

Hibákat, tévedéseket, mig bevégzett ténynyé nem válnak, helyre tudok hozni, de fait accomplit megváltoztatni nem lehet; vagy el kell fogadni vagy desavouálni. Az elsőt, hogy tegyem, nagy garancziáknak kell kezembe adatni, s igy alkalmasint a második lesz belőle, s ha ez: csak kettő közt egy lehet az eredmény: vagy az, hogy semmiből semmi sem lesz s ti, kedves angyalaim, nem jöttök Olaszországba, hanem e helyett én is Ventnorba, — vagy az, hogy piemonti földről a Pón túli helyekre teszszük át a szállást, alkalmasint Toskánába, ha ugyan a császár megnyugtatólag nyilatkozik, miről nagyon kételkedem.

Most azt hallom, hogy a herczeg megindult volna seregével előre s hogy Ferrarába megyen. Ez tehet előkészületet velenczei expediczióra, tehet előlépést a nekünk oly fontos part felé stb.

Mellékletek.

/.

Pulszky — Kossuthnak.

London, 1859. junius 16. — Perczeltől jött tizenkét lapos levél vastag papiroson. Filozofál; dühöng; megalázza magát; ujra dühöng, profétizál s kétszer emliti, hogy ő a messiás, ki a hazát megváltandja. Nincs az egész levélben sem faktum, sem eszme, mely érdemes volna, hogy postapénzt fizessünk.

A mai »Times« második kiadása hozza Klapka proklamáczióját, a légió s üres igéret alapján. Figyelemre méltó.

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

·//.

Klapka proklamácziója.

Vitézek!

Tiz éve már, hogy legjelesebb honfiaink a vesztő helyen vérzettek el; tiz éve már, hogy magyar hazánk osztrák rabigában nyög; tiz éve már, hogy az osztrák császár bitorolja és tapodja lábaival hazánk szent jogait; tiz éve végre, hogy a magyar hadfi rabszolgaként idegen urat szolgál, ki sérelmeit bottal orvosolja s honszeretetét bitófával és golyóval jutalmazza.

De ütött a bosszu órája: tornyosul a zivatar az álnok osztrák ház felett, elhagyták baráti, és maga az orosz czár is, nem mint ez előtt tiz évvel, segedelmére, de megfenyitésére készül.

Olasz sorstársaink már is fegyvert ragadtak szabadságuk kivivására; hogyan maradnátok ti, magyar hadfiak, az ellenség sorai közt, hogyan küzdenétek azok ellen, kik fel keltek lerázni a szolgaság jármát.

Az nem lehet, hogy ti zsarnokság zsoldosi legyetek! Ide jertek vitézek! ide, hova titeket a haza szent ügye szólit!

Ti még nem felejthettétek el: hányszor futamlott meg az osztrák szuronyaitok elől; nem felejthettétek el az isaszegi, piskii szolnoki, nagysarlói és komáromi dicső napokat; nem felejthettétek el, hogy Magyarország nagy és szabad volt.

Ime eljött az idő, hogy azt, mi elveszett, visszaszerezzétek és megboszuljátok a pesti és aradi kegyetlen vérlakomákat, melyek az egész világot borzalommal tölték el.

Nem állunk most egyedül s elhagyatva. — A vitéz piemonti király az olasz hadsereg élén áll, és mellette a franczia nemzet hatalmas császárja. E két nemzet lobogója egyesült; Frank- és Olaszhon a támadás jelszava!

Reánk számitanak, minket várnak, hogyan lennénk mi utolsók résztvenni e harczban, melynek sikerétől egyszersmind hazánk felszabaditása is függ.

Csatlakozzatok bátran és bizalommal a franczia és olasz seregekhez, mert csak gyáva kétkedhetik a jó eredmény felett, s csak áruló harczolhat osztrák zászló alatt.

Gyülekezzetek azért a magyar lobogó alá, melyet ime kitüztünk számotokra; hazánkban is megeredend a harcz, a francziák császára és Szárdinia királya elismerték ügyünk szentségét; rokonszenvüket birjuk; az olasz hadfiak hozzánk fognak csatlakozni, csatlakozzatok tehát ti is az olaszokhoz.

Alkossunk egy magyar hadat Olaszhonban, melylyel küzdve, hazánkba visszatérhessünk, a magyar nemzet becsület- és függetlenségi harczában résztveendők.

Hazánk szabadsága áldozatot kiván, őseink vérükkel szerezték, védték és tartották fen azt századokon át, mi is vérünkkel szerzendjük azt vissza.

Régi vezéreitek, hontársaitok számitnak reátok, mert tudják, minő sziv dobog a magyar hadfi kebelében; részemről hiszem, hogy meg fogtok felelni hazafiui felhivásomnak.

Turin, 1859. április 26-kán.

Klapka György
tábornok.

3.

Lyon, 1859. junius 19.

— — — — Eddig volnánk. Megkaptam a választ párisi sürgönyömre Génuából. Kivánják t e n g e r e n érkezzem n a p p a l. Ez csak ugy lehetséges, ha Marseilleből a holnaputáni hajóval indulok. Tehát itt töltöm a mai komor hives napot.

Mintha nem volna elég bajom: Perczel Móricz ma reggel szobámba toppant. Megyen Génuába. De nem együtt megyünk. Ő szárazon s kedden Génuában lesz; én szerdán leszek ott. Nem is bánom; végezzék el egymás között bajaikat. Nekem nem volt vele más bajom, mint az, hogy hosszu tirádákat kellett hallanom a multról; de ha a teendők iránt a jövőben oly érzelmü maradna, a minő most, nemcsak a hazának fontos szolgálatokat tehetne, hanem én is hű szövetségest találnék benne. — De hogy fog ennyi diskordans elem együtt dolgozhatni? Én nem tudom. Ha egyszer hatalom s tekintély talál lenni kezemben, eltávolithatom a rosszat s hatását növelhetem a jónak, de a mostani állásban bizony kinos helyzetben vagyok. — Egyrészt jóakarat bőszültséggel, melynél a kedves »Én« minduntalan felülkerekedik, (az ördög legyen indulat-őr, nekem sem kedvem, sem idöm reá,) másrészt jóakarat tehetetlenséggel, majd ismét rosszakarat, intriga, apró ambiczió, szertehuzás s én közöttük semmi más hatalommal, mint melyet személyiségem erkölcsi hatása nyujthat, — valóban nem csoda, hogy már én is indulatos kezdek lenni. — — — —

Ha ugy fordulnak dolgaink, hogy Olaszhonba jösz, kedves angyalom, akkor igy kérlek, igy kivánom, hogy utazzatok. *) — — — — — — — — — — —

Időközben vigyázz egészségedre. Ne kinozd magad az apró gondokkal. Hidd el, a csodálatos sorsfolyamban, mely reánk méretett, a holmi haszontalan butorlommal való rendelkezésekkel nem érdemes magadat kinoznod. Hányd Tanárky nyakába,válla jó széles, megbirja, és szive jó, nem idegen a

*) Itt a legapróbb részletekig kiterjedő utasitás következik az utazásra, itt-ott egy kis humorral füszerezve, például: »Dijonban huszonöt percz veszteglés étkezésre. Table d'hôte hat tál étel, borral, gyümölcscsel három frank. Az én fogamnak kevés volt az idő mind leőrölni, de Figyelmessy valódi mester; csak ugy nyelte, mint kutya a legyet.« Ez utasitás egyébiránt nagyon magán hordja annak bélyegét, hogy Magyarország egykori kormányzójának családja mennyire megszokta a szüken költést. — Levéliró szükségesnek látta rábeszélő tehetségét itt-ott még családfői tekintélyével is támogatni, miszerint nejét reá birja, hogy első helyi jegyeket vegyen; s négy-öt frank meggazdálkodása végett magától a legegyszerübb kis kényelmet meg ne tagadja.

Helfy.

martirság e nemétől, de biz az én lelkem angyalom annak a holmi limlomnak csak ne legyen martirja stb.

4.

Marseille, 1859. junius 20.

Megérkeztem ide is, de tele vagyok boszusággal.

Tudósitottalak Lyonból, hogy sürgönyt kaptam Génuából, mely által arra kérettem, hogy tengeren érkezzem nappal. Lehetetlen volt feltennem, hogy meg nem tudták, ha érkezik-e nappal gőzhajó Marseilleből. Tehát eljövék, mert igen természetes, hogy a hajón érkezés oly alkalmat nyujt, minőt a vasuton érkezés nem nyujthat arra, hogy valami demonstráczió történjék, melynek hazánk érdekében méltán fontosságot tulajdonitának barátaink.

S im itt vagyok, s a tény az, hogy már e hónap elejétől kezdve a gőzösök nem délben tizenkét órakor, hanem reggel hét és fél órakor indulnak s igy másnap reggel nem tiz órakor, hanem ötkor érkeznek Génuába, midőn még egy lélek sincs ébren az utczán.

A demonstráczió lehetőségének tehát vége van.

Hiába jöttem ide, hiába teszem ki magam huszonkét órai tengeri betegség szenvedésének!

Nagyon boszus vagyok!

Különben mai utam érdekes volt volna. A gyönyörü Lyontól a szép Rhone folyó völgyében utazánk, festői szépségü hegyláncba rámázva; minden dombcsucson egy-egy váromladék, korhadó emléke azon kornak, midőn még a vaspánczélos lovag hegyi sasfészkéből zsarnokoskodott a völgy népe fölött, mert az emberélet ama nagy nivellátora, a puskapor nem szállitotta le egy szinvonalra a nép fiához.

Távolról néha jobbra a Pireneusok, balra az Alpesek tünnek fel, s a semmin nem bámuló gőzló ragadja az embert egy rövid nap alatt éghajlatokon keresztül. Reggel még csak zöld, fejletlen gabnakalászt láttam, délben már aratást; gyümölcsökre következett a szőlő, szőlőre a levelefosztott szederfa, melyet a chinai eredetü bogár selyemmé változtat gyomrában, mig végre az olajfa előbb egyenkint, utóbb a szirtek terrasszain tömegekben tünik fel s a tikkasztó, lanyha lég figyelmezteti az embert, hogy délszakon van. Az ég boltja

oly sötétkék ma is, mint mikor a provençali troubadourok ihletet meritettek belőle. De minden egyéb megváltozott, csak az ember bérencz lelke nem. Train train után vitte a fürge francziát meghalni — nem hazájáért, de mert parancsolák, — train train után hozta az osztrák foglyokat, kik parancsra küzdöttek, nem tudva: miért? s most foglyok, távol hazájuktól, nem tudva: miért?

Magam is szólottam egy transzportbeliekkel; csehek voltak, de csak ugy felderült arczuk nevemre.

Itt Figyelmessyt küldtem megnézni a fogoly tábort. A Wilhelm-ezredbeliek vannak ma itt, holnap tovább mennek Hét magyart talált köztük; azt tanultam tőlük, hogy a magyarokat összevissza szórják a német-tót ezredekbe s igy vész el a magyar. Mondták, hogy Génuában, a kiken bakkancs és szük nadrág volt, kiállittattak a fogolysorból, s ők is mondták váltig, hogy magyarok s maradnak is, de cserepárruhában levén, »marsch« volt a felelet.

Holnap nem irok, mert hajón leszek, s alkalmasint betegen. Már is undorit a tengerszag, mely a zsufolt kikötőből ablakomon bejő. Le kellene feküdnöm, de szobám olyan, mintha a poloskák miriádjai szándékoznának rajtam élődni az éjen át. — No de csak meg nem esznek tán egészen.

Francziaországban az embercsalád szabad érintkezése amaz akadályaival, miket málhakutató vámosoknak neveznek, nem volt semmi bajom; Olaszországban, remélem még kevésbé lesz, mert a párisi szárd követ Villamarina különösen »recommendált grácziájukba«, felkérvén utlevél-pótlékul adott iratában »a határ- és vámhatóságokat: kiváló tekintettel lenni (d'avoir des égards particuliers), Kossuth ur iránt, a ki kisé- retével a király államaiba utazik.«

5.

Génua, 1859. junius 24.

Röviden kell irnom s csak tényeket van időm feljegyezni.

A tengeren sokat szenvedtem, nagyon. — Mint irám, igen korán érkezénk, tehát fogadtatásról szó sem lehetett. A magyarok persze hogy a hajóra jöttek, s a kiszállás némi

időbe kerülvén, mégis jött egy pár száz ember össze a parton s »evviva«-ját megkiáltotta. Az emberek itt is, Turinban is, szerenádokról beszélnek. Nem tudom. Aligha lesz reá idő, ha volna is akarat. A mi különös ebben a Génuában, az, hogy nincs népében a háboru iránt lelkesedés, teljességgel nincs.

Megérkezvén, alig jöttem csinos, igen tiszta s minden alkalmatlan állattól ment szállásomra, hogy Turinból telegramm érkezett, üdvözletet jelentő Cavourtól megérkezésemhez, s óhajtását, hogy minél előbb szeretne velem szólani.

Ma tehát Turinba megyek.

Onnan holnap Piacenzába a herczeghez.

Onnan holnapután Bresciába a császárhoz.

Magyarjaink közül egy sem beszélt a császárral mióta itt vannak. — Én bizony nem teszek hosszu teketóriákat, hanem nehány nap alatt tisztában akarok lenni minden iránt.

A légió (minthogy már igy kell nevezni, de csak olasz és franczia nyelven, magyarban: »magyar sereg Olaszhonban« a neve), a légió ügye nem áll oly jól, mint akarnám, de nem is oly rosszul, mint gyanítók. Zászló magyar, uniformis magyar, (ha lesz, mert nagy a nyomoruság) az esküforma az, hogy hüséget és engedelmességet esküsznek a magyar nemzeti kormánynak, mihelyt ez a haza felszabaditását munkába veendő, aktivitásba lép; addig pedig, mig o l a s z f ö l d ö n v a n n a k, a piemonti királynak. Ez a szó: m i g o l a s z f ö l d ö n v a n n a k, a főbaj, mert azt foglalja magában, hogy ha kivántatik, küzdeni kénytelenek itt. Borzasztó, hogy magyar magyar ellen legyen küzdeni kénytelen idegen földön, idegen ügyben. Másrészt meg nem lehet tagadni, bajos azt kivánnunk, hogy a piemonti király országában fegyveres erő létezzék, mely tőle független legyen. Vegyük fel, hogy 48-ban nálunk a lengyel légió nem akart volna nekünk hüséget esküdni, megtürtük volna-e? Azonban tudom, hogy a mi helyzetünknek lényegesen másnak kell lennie, mert a mi embereink csak a hazáért s nem másért akarnak küzdeni. — Ezen különféle igényeket nem lesz könnyü kiegyenlitenem, azonban azzal vigasztalom magamat, hogy minden a főkérdéstől függ, s ha azt jól tisztába hozhatom, ezen secondaire nehézségek magukban elenyésznek, ha pedig főügyünkből semmi sem lesz, ugy minden

különben is dugába dől, s a legénység választása tisztában álland: vagy piemonti szolgálatot vállalnak, vagy mint franczia foglyok, előbbi állapotjukba visszatétetnek; különben majd megkisérlem kivinni, hogy az eskületételtől dispenzáljanak.

A legénység már két zászlóaljra megyen, ezeren felül vannak. A zászlóaljak gyengék, négy századból állanak. Növelhetnők számukat, de én bizony nem igen kapok rajta, mig a fődolgot tisztában nem látom.

A Klapkaféle proklamáczió, melyet a »Times« közlött, csak tervben volt, nem adatott ki Klapka tudtával, s nem is irta alá. Indiscrétió által jutott egy hirlapszerkesztőnek tudtára, ki a tervet mint tényt publikálta. Megmondatik hirlapilag, hogy autorisatió nélkül történt a közlés. De a baj az, hogy egyszerüen revokáltatni még nagyobb baj volna, mint a minő az, hogy publikáltatott. — Sikere persze nincs s nem is lehet. Hogy ezek az emberek nem tudják megérteni azt, miként befolyását játsza el, a ki oly lépést teszen nyiltan, melynek nem lehet sikere!

Én nem adok ki proklamácziót, hacsak azt nem mondhatom: jertek, hazavezetlek.

Ihász tele gonddal-bajjal Acquiban van a legénységgel. Nagy a nyomoruság az ellátásban. Bejött hozzám tegnap éjjel.

Gondold: ki volt az első, ki kezet fogott velem a parton? Regaldi, az improvizátor, ki dühös deklamácziójával oly hahotakitörést idézett elő a gyermekeknél hajdan Kutahiában.*)

*) Regaldi hirneves olasz költő, ki különösen mint rögtönző nagy hirben áll. A keleten utazott, midőn családommal Kutahiát laktam. Pár napig vendégem volt. Egy reggel felkértem, rögtönözzön valamit; gyönyörködtessen prózai magányunkban költői géniuszával. Szives volt megtenni. Nőm s három gyermekünk egymáshoz szorongva, várakozásteljesen helyet foglaltak a török-divánon, »harrend der Dinge die da kommen sollen«. Pár percznyi »recueillement« után Regaldi a költői tűz egész délszaki hevével rágyujtott a szóra nagy hatalmasan. Gyermekeim (nagyon gyermekek voltak még,) fülök tövéig elvörösödnek, meresztgetik rá szemeiket s arczizom-rángatózás közt szorongatva össze ajkaikat, állják a dicsőséget egy darabig. A nyelvet persze nem értették, hanem a bősz intonáczió, s a heves gesztikuláczió oly hatással volt reájok, hogy egyszer csak mind a három gyermek irtózatos kaczajba tört ki, melyet lehetetlen volt lecsillapitani. — Az improvizácziónak vége szakadt.

A génuai kormányzó eljött »pour presenter ses hommages«, a mint magát kifejeznie tetszett.

Génua, a mennyit belőle láték, megérdemli históriai nevét: »Genova la superba«, de a »lehunyt« nagyság tipusza leng felette.

Ablakom előtt az aqua sola, parkszerü sétahely, lombos fáival s örökké csergő patakzuhamával kellemes, de klimája megkisérti az idegent. A diétára nagyon kell vigyázni. A mieink közül sokan váltólázt s diszenteriát kapnak, sok betegünk van.

Ha maradunk Olaszhonban, máshova kellend mennünk, mert én ugy látom, hogy a háboru messze előre haladván, Génua nekünk haszontalan és alkalmatlan hely.

Tegnap egész napom abban tölt el, hogy a comité rapportjait meghallgattam s magamat mindenről informáltattam. Két óra éjfél után vetett az ágyba. Több álom is reám fért volna, de kedvesebb az álomnál az, hogy jókor felkelve, irhatok neked, mielőtt Turinba mennék.

Mindennap iparkodandom irni, de meglehet, hogy nem mindig tehetem posta indultáig, azért megbocsáss, ha két napi levelet néha egyszerre veendesz.

Ma Urnapja van; e hatemeletes házak által képezett szük, homályos utczák (a meleg klima e sajátsága), a merre a proczesszió menend, hosszanta kifeszitett vászonnal vannak végig fedve ez alkalomra oltalmul a nap ellen. Szememnek furcsán esik a sok mindenféle alakzatu pap s barát; rég láttam ily számban e faját az emberi nemzetnek.

Nagy munkáknak megyek elibe, kevés reménynyel; de legyen igy vagy ugy, Svájczot és Felső-Olaszhont már mégis csak megnézzük együtt.

Pulszky most csak megtudhatja a minisztériumnál, a mi diplomácziai lépés porosz vagy orosz részről közbejött. Ott van helyzetünk kulcsa. — — stb.

E levél utolsó pontjára felvilágositásul szolgálnak a következő jelentések:

a.

Pulszky — a kormányzónak.

London, 1859. junius 24.

1. Voltam Monckton Milnesnél.*) Mondtam, hogy kivántam volna neki a külügyi hivatalában mint alstátus titkárnak tisztelkedni; ő felelt, hogy lord John az alsóházban foglalván helyet, alstátus titkárrá felsőházi tagot kellett kinevezni. — Lord John — folytatá — »is quite at sea«, azaz nem tudja, mit kellessék tennie, de mindenesetre békiteni kiván, és sokat vár a porosz propoziczióktól és Eszterházy feltételeitől. Én megmondtam neki, hogy a porosz propozicziók, bár mik legyenek is, mindenesetre el nem fogadhatók, s hogy Eszterházynak nincsenek feltételei. Tapogatózni jő; »he comes to feel his way.« (Ez azóta tökéletesen beteljesedett. A porosz propozeczió nevetséges. Lombárdia »visszaadása« az osztráknak, hanem a kisebb olasz államokkal kötött külön szerződések megsemmisitése; és kongresszus. Szóval a régi Cowley basis, melyet a háboru előtt Ausztria el nem fogadott. Eszterházynak pedig valósággal nincs semmi propozicziója.) Milnes továbbá emlitette, hogy Bajorország akarja Magyarországot »megvédeni« s oda garnizonokat küldeni. Ezzel valószinüleg ijeszteni akart. Én azt kereken tagadtam, mert ezen hir alaptalanságát Persignytől megtudtam, s emlitém, hogy ez a német semlegességet csak ugy megszegné, mintha Olaszországba küldenék seregeiket a bajorok.

Mindebből azt látom, hogy itt minden áron paczifikálni akarnak, s félnek a magyar diverziótól. Nagyobb s bátrabb politikáról nincs fogalmuk s csak a status-quot szeretnék valahogy összeférczelni. Milnes mondta, hogy legközelebb meglátogat, s beszélgetésünket e tárgyról folytatni fogja.

2. Horner veje**) a porosz mobilizáczió hirére tüstént el akart utazni Berlinbe. Levelet kapott a minisztertől: ne siessen, s ne aggódjék két fia felett, kiknek be kellett rukkolniok, csak menjen kényelmesen, a mint eredetileg szándékozott Párisba s dolgozzék ott a könyvtárban; nincs semmi összeütközésről szó. — — —

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

*) Tekintélyes alsóházi tag. Pontefracti képviselő.

**) Hornerék (köztiszteletben álló igen tekintélyes angol család,) meleg magyar-barátok, Pulszkyékkal igen bizalmas viszonyban voltak. Az öreg Horner ur egyik veje német ember volt, tanár Berlinben, s oly helyzetben volt, hogy a porosz kormány szándokai felől általa kapott hir tökéletesen hitelesnek tekintethetett. — Horner ur egy másik veje a halhatatlan emlékü nagy geologus: sir Charles Lyell volt. — Barátságos viszonyom e derék családdal kedves emlékeim közé tartozik.

b.

London, 1859. jun. 27.

1. A porosz propozicziók elmaradtak Ausztria kérelmére. Ferencz József annyira bizott a győzelemben, mely aztán elmaradt, hogy kikérte magának: ne legyen még szó a békéről. Mi fog most történni, miután oly irtózatosan megveretett? azt nemcsak mi nem tudjuk, de alkalmasint maga a porosz sem még, mert előbbi propozicziója, az a Cowleyféle, mely az 1815-ki alapra lett volna teendő, most már nevetséges.

2. Ma tartom az első sajtó- és meeting-konferencziát. Newman (tanár) elnököl. Nehéz most itt összekolompolni az embereket; de remélem, szisztematizálni fogjuk munkálkodásainkat.

3. Én jónak látom most ugy a lapokban, mint magánkörökben a következő eszmét terjeszteni: Az utolsó csata megmutatta, hogy Ausztriának nincs ellentállási hatalma. Ha most rögtön béke köttetnék, az orosz csakhamar találna alkalmat háborura, s Magyarország elfoglalására. Ha tehát nem akarja Európa az orosz terjeszkedését, nekünk kell a felszabadulásra alkalmat adni. — — —

(Aláirva) Pulszky Ferencz.

c.

Szarvady — Irányinak közlés végett Kossuthtal.

Poroszország magatartása. — Garancziák, miket Francziaországtól követel.

Páris, 1859. julius 1-én.

. . . .

Itteni tudósitásaimból sejditem, hogy kifáradni kezdenek, és attól tartok, hogy Poroszország lecsillapitása kedvéért egyenesen meg fogják igérni, hogy Magyarországot nem izgatják.

. . . .

A helyzetről a következő értesitéseket veszem:

Walewski gróf kapott valószinüleg egy jegyzéket a berlini kabinettől Pourtalés által, a melyben a sereg-mobilizácziónak békés értelmet adnak. E jegyzék szerint ama sereg csak Landwehrből áll, s a mozgósitás tehát nem bir nagyobb fontossággal, mint azon dispozicziók, melyeket más államok is vettek. — Czélja egyedül csak a német szövetség másodrendü államai megnyugtatása, s Poroszhon helyzetének erősitése egy jövendő kongresszusban. Ezen mozgósitás egyszersmind arra is volna szánva, a német államokat biztositani, ha esetleg lázadás ütne ki Magyarhonban vagy Galicziában. Egyébiránt a porosz kormány elhatározta, hogy Ausztriának olaszhonbani állását nem fogja védelmezni.

A berlini kabinet állitólagosan Oroszországnak és Angliának egy programmot terjesztett elő, mely körvonalozza Poroszhon cselekvési terét akár egyedül, akár együttesen más hatalmakkal. — Francziaországtól a következő előleges garancziákat kivánnák: 1-ör hogy az olasz kérdés megoldása kongresszus elibe vitessék, 2-or hogy Francziaország területe ne szaporittassék, 3-or hogy Olaszhonban ne állittassék fel semmi trónus Napoleon családtag számára.

Ha e programm teljesitése háborut igényelne, állitólagosan készek lennének reá.

Ugy mondatik: Leopold belga király nem volt idegen e programm megállapitásától. — — — — — — —

(Aláirva) Szarvady.

(Folytatása Kossuth leveleinek nejéhez.)

6.

Turin, csütörtök este, 1859. junius 23.

Holnap reggel tiz órakor Cavourhoz megyek s aztán, ha lehet, vasuton Stradellába, Piacenza felé a herczeghez, — a mi ugyancsak messze van, — tehát nem tudom, holnap irhatok-e, inkább még ma irok, feltéve, hogy nem unod csevegésemet.

A hatalmakkal nagyok nehézségeink, kétségtelenül; az osztrák pozicziót poziczió után hágy el; meglehet, azt gondolandják, végezhetnek nálunk nélkül is, — ez baj a hazára, de ránk nézve a dolgot tisztába hozza, én tisztában vagyok magammal, hogy mit parancsol a rám nehezedő felelősség; feltételeimtől nem tágitok, orrunknál fogva magunkat hurczoltatni nem engedem, sem czitrom gyanánt kipréseltetni. Vagy — vagy. Ha igen: igen, ha nem: nem. Az iránt pedig nem aggódom, hogy hozzájok ne jussak. Én megyek egyenesen, s ha ott vagyok, az elfogadás csak órák kérdése lehet s nem napoké. — A második pedig, a mit mondani akarok az, hogy a saját sorainkban levő nehézségek, nem is képzeled, mily könnyen elsimulnak jelenlétem befolyása alatt. E felett nem is aggódom már.

Már most jelentést teszek:

A génuai kormányzó és a génuai parancsnok megelőzték látogatásomat; mindketten hozzám jöttek, mielőtt én hozzájok mehettem volna.

Öt órakor megindulván vasuton Turin felé, az utközben eső stácziókon a népnek szimpathiája gyakran ki-kitört hangos éljenzésekben. Alesszandriában tiz perczre megállván, valóságos ováczió lett a dologból. Ugy történt, hogy épen az állomáson találtunk száznegyven embert saját kis seregünkből, kik uj adalékul Ihász seregéhez utban voltak Acqui felé. Sorba állíttattam s végigmentem soraikon, egy pár szives szót szólva hozzájuk. Nem képzelheted, minő sziv mélyéből ömlengő éljenzésekbe törtek ki a szegény fiuk. Már robogott a gőzkocsi s hatalmas füttyei felett hallók dörgeni utánunk a szünni nem akaró »éljen«-eket. Az enthuziazmus persze ragályos: a nép összegyült, polgár és katona, pap és nő tolongott kocsimhoz s orditá az »evviva«-kat ragyogó, gyakran könyes szemekkel. Egy zuáv, orrán egy hegedni kezdő keresztvágással, valódi tipusza ama rettenthetleneknek, hozzám tolongván, kezet fogtam vele s ragyogó arczczal ment el, mondván: »il m'a serré la main, ah! comme je suis content!« — Astiban még az öreg tábornok-helyparancsnok is, érdemjelekkel boritva, levett kalappal adta szavát az »evviva«-khoz. Sokan kezemet akarák csókolni, alig tudék menekülni, és gondold: Alessandriában olasz beszédkét tarték. Hol tanultam? Nem tudom. De hallottam, a mint mondák egymásnak: »Mily szépen beszél olaszul!« — Csodálatos, mint egész életem.

Ideérkezve találtam Cavour levelét, holnap tiz órakor fogad.

Gyönyörü ország ez! Nem mondhatom, mily nagyszerü szépek az Alpesek a távolból. Egy ponton mig balról a Monte-Viso égbenyuló óriását bámulám, egy csucs felett megállott lángkoszoru gyanánt a leszálló nap; fénysugara oly bámulatos szépségü látványt nyujtott, minőt a müvészet nem, csak a természet képes nyujtani. S a vidék, melyet ez óriások keritenek, oly vidor, oly életdus, oly fiatal és szép!

Oh látnod kell ez országot, látnod karomra füződve, hogy egymás által kétszeresen érezzük a természet magasztos benyomásait. — — —

Turin, 1859. junius 24.

Ma reggel Cavournál voltam másfél óráig; holnap reggel kilencz órára még egy találkozást kért ki. Igy hát ma

itt kell maradnom, mert a posta Páris felé csak egyszer megyen napjában: kilencz órakor este; a tegnap éjjel irott levelemhez még toldalékot irhatok.

Cavournak elmondám, mi alapra fektetém Magyarország közremunkálásának ajálatát, minő biztatást kaptam a császártól, minő feladatot vállaltam magamra Angliát illetőleg, minő sikerrel teljesitettem, s im most itt vagyok és azt mondom: országot kormányoztam nehéz körülmények között, az én életem egy nagy praktikus iskola volt, azért tegyük félre a szentimentálitásokat, ne beszéljünk szimpathiákról, az mind üres hang a politikában, — érdek az, s csak érdek, és semmi más, a mi önöket arra birhatja, hogy nekem hazám felszabaditására kezet nyujtsanak azon feltételek alatt, melyektől én, lelkiismeretemmel számot vetve nemcsak el nem állok, de melyeknek teljesitése nélkül hazámat vérfürdőbe kevertetni nem is engedem. — A gróf egyetért velem, hogy az olasz kérdést Magyarország függetlenné tétele nélkül nem lehet állandóra megoldani; egyetért velem, hogy Olaszhon függetlensége, ellenség ugy mint barát ellen, csak egy független Magyarországgal való szövetség utján biztositható: nem kétlem tehát, megvan az akarat teljesiteni azt, mire a császár nekem kilátást nyujtott, de meglehet, mondám, politikai akadályaik vannak, melyek által kényszeritve látják önök magukat végmegoldásnak nem inszisztálni, hanem holmi fél megoldással is beérni, a jövendőnek hagyva a jövendő gondjait. Én hát tudom, ha érdekeik kivánják s lehetségesnek látják tenni, mit érdekeik kivánnak, realizálják a császár által nyujtott kilátásokat, ha nem: nem; én hát nem csinálok magamnak illuziókat, hogy én persvadeálhatom önöket, én nem kérek-könyörgök, nem appellálok szimpathiákra, hanem mint praktikus ember praktikus státusférfinak, csak azt mondom: hozzuk a dolgot tisztába, mondják meg nekem tisztára, határozottan, számithatunk-e bizton a Párisban nyert kilátások realizácziójára, vagy nem? Ha azt mondják: »szeretnők, de nem lehet«, jó; meglehet, a hazafi szeméből egy keserves köny csordul ki, megadom magamat a kénytelenségnek, rezignálom magam azon kilátásnak, hogy hontalanul halok meg, vigasztalásul vive magammal azon meggyőződést, hogy csak én leszek kompromittálva, hazám nem, annak jövendője sér-

tetlen maradt; ha azt mondják: »megtesszük«, konczertálni fogjuk a kivitel módjait és idejét; ha azt mondják: »megteszszük, de még várni kell eddig és eddig«, várok s a várakozáshoz csak azt kötöm hozzá, hogy időközben ne akarjanak minket holmi másodfontosságu, de reánk nézve nagyon kényes engagementokba sodorni. (Például: A császár engem arra szólitott fel, hogy ha Angliában bevégeztem agitácziómat, jőjjek ide, s elnökletem alatt komitét alkossak s többek közt a magyar sereghez proklamácziót intézzek. Azt feleltem: igen, majd ha ideje lesz. S mikor lesz ideje? Akkor, mikor sikerét lehet reméni. Mikor lehet ez? Akkor, ha azt mondhatjuk: »Jertek, hazavezetlek küzdeni a haza szabadságáért, szövetségben a hatalmas franczia császárral.« Ily mondás leleplezi a köztünk levő viszonyt. Akarja-e a császár, hogy ez már megtörténjék? Nem, felelé, még nem; majd május vége után. — Jó; most már kérdem: hogy állunk? mi kilátásunk? leleplezhetjük-e a tervet a világ előtt? Ha nem? nem irok alá proklamácziót, mert nem ismerek nagyobb hibát, mint oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Igen, de másokat, kik nem birják jól felfogni az állást, belevittek féligmeddig a proklamácziókba. Mi lett a sikere? Semmi. A hiba tehát világos. Azonban a foglyok közül megkezdték az urak az organizácziót, maholnap elkövetkezik az eskületétel ideje, azok a szegény fiuk nem értik az érdekközösségeket, nekik hiában beszélünk Olaszországról, ők csak ezt értik: »küzdeni a hazáért«, — s ha esküre hivatnak fel, borzasztón álland szemük előtt a gondolat, hogy idegen földön, magyar magyar ellen, testvérgyilkos kezet kötelezzék magukat emelni — és nem fognak esküdni. Gondolja meg a gróf, minő komoly ennek a következése!? De ha én azt mondhatom nekik: »Jótállok nektek, hazamegyünk, nem fogtok itt küzdeni, kivévén, ha utunkat állná az ellenség; az eskületétel szükséges arra, hogy hazafelé utnak indulhassatok«, akkor leteszik az esküt, s igen szivesen. Igen, de hogy én adhassam nekik ezen biztositást s biztosságot, magamnak kell birni vele, mert ha magam sem vagyok bizonyos, csalás volna arra másokat akarni hitegetni. Látja tehát a gróf, hogy még ezen másodrendü dolog is a főkérdés tisztábahozatalától függ. Mindenesetre tehát joggal, igazsággal kivánhatom, hogy bizonytalanságban ne

tartassunk annyival inkább, mert a nemzetet kétes remények alapján fermentáczióban hagyni a legszomorubb következésekre vezetendő veszélyes játék volna.

Ez volt lényege előadásomnak. Szembetünő volt, miként melegedett s nyiladozott a miniszter az előterjesztés folytában. Végre előterjesztésemet tökéletesen jogosnak s méltányosnak ismerte el, s igérte azt a császárnál befolyásával támogatni s felszólitott: foglalnám nézeteimet irásba, mire én azt feleltem, hogy én jobb módnak látom direkt haladéktalanul a császárhoz menni személyesen, miután előbb a herczeggel szóltam. — Ő ebben egyetértett, hogy ez még helyesebb eljárás, s ajálatot tett, hogy ez ügyben mindekkorig használni szokott meghitt ügynökét (N.... urat) velem küldi, miszerint nekem kezemre járjon s az ő (Cavour) nevében engem a két főhadiszálláson támogasson. Egyszersmind megkért, látogassam meg még egyszer holnap reggel kilencz órakor, hogy N . . . . urat kellőleg utasithassa. Mire én emlitém, hogy ezt annál szivesebben elfogadom, mert még a légió iránt is tisztába kell vele jönnöm.

Ez ügyben egyébiránt magammal tisztában vagyok az utolsó detailleig.

Czecznek, Irányinak, Kiss Miklósnak igen jó hasznát veszem. Kisst magammal viszem a főhadiszállásokra teendő utamban (persze Figyelmessy mellettem marad személyes segitségemül; Kissnek az emberekkel való eljárásban veszem nagy hasznát ott, ő ismerős velük s tud francziául; F. egy szót sem tud). Vetternek egy szómmal engedelmet eszközlék a király főhadiszállásán jelen lehetni mint volontair, s etudirozni az uj hadi szerkezetet a harcz mezején. Cavour ajánlólevelet ad neki a királyhoz; három perczembe került.

A franczia ármádiának felszerelési tökélye minden fogalmat meghalad.

A financziális dolgot is nekem kellend elintéznem. Pietri nem lévén Génuában, alig van egy pár ezer nyomorult frank a kasszában. Valóságos garasos koldus-manipuláczió volt az egész. Ennek nem szabad tovább igy menni. Majd elintézem.

— — — — — — — — — — — —

Akárhogy dől el dolgunk, még ha semmi sem lesz is belőle, ahhoz a te szegény öreged mint egy igen-igen kedves

reményhez ragaszkodik, melyen dobogó kebellel csügg, hogy te, kedves angyalom, s fiaim lejöttök, a mint csak lehet. Ha lesz ügyünkből valami, a végett, hogy együtt viseljük a bajt s gondokat, (lám, lelkem angyala, mily önző ez a te rossz öreged; örömet kellene neked nyujtanom, de szegény hányatott fejem baj s gond osztályára hivja fel hü szeretetedet) ha pedig dolgaink dugába dőlnek, el kell jönnötök, látni az Alpeseket, Svájczot, Olaszországot. Örülök e gondolatnak, mint a gyermek örül ártatlan örömeinek; valahányszor leveleidet, érzelmeidnek ama hü tolmácsait elolvasom, (pedig sokszor olvasom,) szivem összeszorul s köny jő szemembe, — de nem szégyenlem e könyeket, mert férfiu szempilláit nedvesitik, ki szembe tud nézni az ördöggel a nélkül, hogy ütere sebesebben verne, ha a kötelesség szent érzelme hivja fel hazáért és szabadságért, — de könyek közt is mosoly vonul ajkaimra a gondolat felett, hogy én ez isteni helyeken nemsokára viszontlátandlak, s hogy karomra támaszkodandasz, midőn azt mondandod: »mi bámulatos szép az örök természet annak, ki szépségét fel tudja fogni, s ki érezni tud.« — Azért ugy-e eljössz még akkor is, ha csak ugy mennétek keresztül e vidékeken, mint a vándor madár, ki jő s megy hontalanul. Az eszközöket én elcsinálom.

Már most nem irhatok többet. Egy-egy szimpathetikus olasz utat tör szobámba s veszi időmet. Délután kikocsiztam megnézni a várost és környékét; tömeg állta el utamat »evviva«-ival. Most megy ki szobámból egy derék tiszt Garibaldi alpesi vadászaiból, mankón, mert megsebesült Lemnónál; nálunk szolgált Monti légiójában s érdemjelünk disziti mellét; büszke reá, mint nem tudom mi érdemjelre volna; a szerény ezüst koszoru egy fejjel magasbbá teszi, s ő, kinek alig huzták ki a golyót lábából, esküszik, hogy nem hal meg megelégedetten, ha még egyszer nem küzd Magyarhonért Magyarhonban. Különös varázs van hazánk nevében s kétszerte különös, hogy én, ki soha nem vadásztam hirt, nevet, oly nagy mértékben feltalálom azt idegen földön is, mit nem keresék. S miért? Talán épen mert nem keresém, s mert bár érdemem nincs, de ellenségeim sem birnak egy foltot vetni arra, hogy jellemem a szerény, de önzéstelen becsületesség.

7.

Párma, vasárnap, 1859. junius 26.

— — Tegnap még két órakor Turinban voltam, ma két órakor Pármában vagyok.

Vegyék fiucskáink elő Olaszhon földabroszát s kövessenek.

Turinból Alessandriának Stradellába, Piacenza felé vasuton mentem.

Utamba esett Tortona, Pontecurone, Voghera, Casteggio, Montebello, St. Giulietta, az e harczban első ugynevezett montebellói csata szinhelyét képezők.

Nem tudom miként történhetett (talán mert kocsit s lovakat rendeltettem Alessandriából Stradellában telegraf által), de a nép mindenütt tudta, hogy valamelyik trainnel jövök s mindenütt tömegek vártak a stáczióknál, mindenütt hangzott a szünni nem akaró »evviva l'Ungheria, evviva Kossuth«, s boldognak látszott, ki kezemet megszorithatá vagy megcsókolhatá, mert ezt sem valék gyakran képes megakadályozni. — Különösen érdekelt Casteggio, hol a Stradellának előrenyomult osztrákokat a lakosság maga vitézül feltartóztatá s hol a nap folytában történt ama fényes attaque a piemonti lovasság részéről, mely a derék fiuknak ötszáz közül kétszáznak áldozatába került.

Utam, azt mondhatom, ováczió volt. De még csak azután következett egy jelenet, mely még engem, az ily dolgokhoz az unalomig szokottat is, megfoghatlansága által bámulatra indit.

Előrebocsátom, hogy Turinból kedvetlenül mentem el. Emlitém utóbbi levelemben, hogy Cavournál voltam, emlitém értekezésünk tárgyát s hogy eredményével okom volt megelégedni minden tekintetben, valamint azt is, hogy tegnap reggel kilencz órára még egy találkozásban egyeztünk meg a detailleok végett.

Este azonban (tegnapelőtt) előbb Valerio követ jött hozzám Cavour megbizásából, utóbb pedig a külügyminiszteri főtitkár (Minghetti) levélben tudósitott, hogy Cavour öt és fél órakor telegrammot kapott a császári főhadiszállásról, melynek következtében hat és fél órakor kénytelen volt oda elindulni.

hogy tehát lehetetlen az elrendezett második értekezésünk, hanem hogy a külügyminisztériumban levelet fogok kapni a pármai provinczia főkormányzójához azon meghagyással, hogy tegyen mindent, a mit kivánandok, hogy minél hamarabb Napoleon herczeg főhadiszállására juthassak, s hogy sajnálja, hogy N . . . urat, kit engem elkisérni kirendelt, a fenforgó körülmények közt teljes lehetetlen nélkülöznie s hogy kénytelen őt magával vinni.

Boszankodtam, mert sok elintézni való volt hátra, detailleokban, kivált a légió ügyében; de gondolám, a fődolog a fődolog, minden attól függ, az nem Turinban intéztetik el s a mennyiben Cavour grófnak arra befolyása lehet, már tisztába jövék vele elégedésemre. Időmet tehát zászlóaljaink megnyugtatására, vagyis inkább békés várakozásra intésére (levél utján) s a légió ügyébeni feltételeim s ajálataim iránti utasitás kidolgozására forditám s másnap a minisztériumba mentem a pármai kormányzóhoz szóló levélért (épen akkor jött a solferinói véres csatáról a győzelmi tudósitás) s hirét kapván, hogy a herczeg ma Pármában lesz, utnak indultam s napot éjjellel pótolva, itt vagyok.

Épen jő izenet a herczegtől, hogy menjek hozzá. Nem irhatok tovább. — — — — A posta megyen. — — — —

8.

Párma, 1859. junius 27.

— — — Dolgaink komor fordulatot öltenek. Tegnap sokáig, nagyon sokáig voltam a herczegnél. Ő mint mindig, tele van jóakarattal, de szerencsétlen detachirozása által, mely őt, mig óriási harczok vivatnak, tétlenségre kárhoztatta, nemcsak saját nemzete irányában hamis állásba hozatott, hanem a helyzet ismeretét is elvesztette. Örömest jönne a főhadiszállásra, de hadtestparancsnoknak seregét elhagyni lehetetlen. — Én tisztán állitám fel a helyzetet igy:

»Megmondtam, hogy feltételem sine qua non-ja franczia hadsereg küldése Magyarhonba s annak éléről függetlenségi proklamáczió. Azt felelték, kettő az akadály: Anglia és taktikai készületlenség. Kértek, az elsőt iparkodjam elháritani, s kilátást nyujtottak, hogy a másodikat két—három hónap alatt elhárithatni remélik. Azóta közel két hónap mult el. Én az

első akadályt elháritottam s most kérdem: küldenek-e sereget, vagy nem? Tiszta választ kérek. Vagy azt, hogy igen, s ha igy, akkor konczertáljuk az időt és módot; vagy azt, hogy nem, s hazafi lelkem megtörik talán, de rezignálom magam s megyek vissza Angliába, áldozatja az adott igéretek iránti bizalmamnak. Ha azt mondják: »Megtesszük, de várni kell«, várunk, de időközben nem hagyjuk magunkat oly lépésekbe engageiroztatni, melyek minket kompromittálnának a nélkül, hogy hazánknak használnánk. Ez az én utam, melytől el nem állok. Tiszta választ kérek.«

Feleletül nehézségeket emlegettek, politikaiakat s taktikaiakat; nincs emberük, tömérdek vérbe kerül a harcz, elébb az olasz ügyet kell elvégezni, nem lehet egyszerre azt is nyakukba venni. Verona rettentő poziczió, hátha megveretnek? Nem lehet pozitive kötelezést adni. De tegyem azt, kapaczitáljam a magyar seregeket, hogy jöjjenek által, küzdjenek itt az osztrák ellen; ha ezt teszem, a császár moraliter kötelezve lesz Magyarország irányában s nem hagyhat el.

Feleletem volt: »Nem teszem, sem hazám iránti kötelességem s lelkiismeretem nem engedi, sem az okosság, mert kábaság volna oly lépést tenni, melynek nem lehet sikere. Nem lehet pedig, hacsak azt nem mondhatom: jertek, a császár segitségével haza vezetlek. — Ha véres a harcz, ha nincs emberük, ha Verona kemény falat s a győzelem kétes: annál szükségesebb a magyarhoni operáczió; oda harminczezer embert vetni a legnyereségesebb spekuláczió, mert két hónap alatt százötven—kétszázezer segitséget ad, Ausztria életerejét vágja el, az olasz kérdést megoldja, mit itt nem oldanak meg soha, soha« — —.

Enfin — szó és szó és szó. Nekem egyéb kell. Feltételeimtől el nem állok. Vagy, vagy; ha nem: nem.

Ma még a herczeghez megyek. Levelet ad a császárhoz. Holnap indulok Cremona felé Bresciába.

»Ce serait facheux,« mondá, ha visszatérnék. Elhiszem. Kevés a kilátás, nagyon kevés.

Bár komor kedélylyel, folytatom utam leirását.

Már tudod, mily melegen fogadtak Stradelláig minden stáczión. Most következik a csodálatos.

Stradellán tul már nincs vasut. Tiz órakor estve indultam kocsin. Piacenzába éjfél után két órakor érkeztem. Éjen át a falusi postaállomásokon elveszett nyoma a tudomásnak, hogy ki az utazó. Piacenzába ismeretlenül érkeztem, a várkapu-ört alig tudtuk kapunyitásra fellármázni. »Che diavolo fate cosi tardi,« volt a fogadás. A St.-Marco fogadóba ismeretlenül szálltam be s mentem aludni.

Piacenza, a mint tudod, pármai határvár, melyet az osztrák — az 1815-iki bécsi szerződésnél fogva, tehát negyvennégy év óta garnizonirozott — tizenhét nap előtt hagyott el, sok erőditványt légbe röpitvén s az ut mentében levő eperfákat haszontalan kegyetlenséggel levagdalván; tizenhét nap előtt három osztrák hadtestnek ott volt főhadiszállása, Culoz és Benedek ott tanyáztak.

Békén aludtam s nyolcz órakor reggelihez ültem, még mindig ismeretlenül. Ekkor a pinczér behozza a vendégkönyvet, Kiss Miklós beirja a nevemet, a pinczér azt mondja: »grazie«, s megyen. Az ajtónál bepillant a könyvbe, hátranéz oly szemmel, minő egy vulkán első tüzrohamához lehet csak hasonlitható, — s rohan le eszeveszetten a lépcsőkön, és nem került öt perczbe, nem, alig háromba s harminczezernyi lakosság tudja, fut az utczákon, mintha a lármaharang hivná, rohan mindenfelől ablakom alá, orditja az »evviva«-kat, mintha az ég boltját akarná szavával leomlasztani. A maire, az összes municzipalitás szobámban terem tisztelegni, szolgálatját ajálani, parancsaimat kérni; jő a tiszteletreméltó Montanelli, volt toskánai miniszter, ki balkarját 48-ban mint önkénytes Curtatonénál elveszté, sok nemzetőrtiszt kiséretében, de ő maga közemberruhában, jő az egész világ. Fél óra mulva kocsira ülék, s mig ezt tehetém, kezemet, ruhámat csókolja, a ki hozzám fér. Nagy bajjal kimozdulunk, de alig vagyunk az utczán, kifogják a lovakat s vontatnak kezeikkel az egész városon keresztül, mig minden utczáról hullámzik felém a tömeg, ezrek kisérnek, virágok hullnak az ablakokból, s a nép a fiatal szabadság első mámorának egész frenezisével tiszteli a szegény hontalan vándort. És miért? Mert nevét a szabadságéval azonositja, melynek érzelme, mint egy mágnesi folyamláncz futja végig az emberiség idegeit.

És mégis mennyi szolgaság! mennyi elnyomás van e világon! s mily régóta van és meddig leszen!!

Oly jelenet volt, minőt Bécsben láttál 48-ban. De itt az az öt percz volt a csoda, melynek kulcsát fel nem foghatom. Tán a lelkeknek is van telegráfja, mely sebesebben dolgozik, mint a sodronyon végigfutó villany.

Két órakor Pármába értem. A herczeg azelőtt való napon érkezvén, a város gálában volt ezernyi zászlóival s minden ablakról kiakasztott függönyökkel, takarókkal. Midőn a fogadókapuba befordulnánk, két együttálló ember közül egyik azt mondja a másiknak, reám mutatva: »Cavour.« Megrázom fejemet tagadás jeléül, erre felcsillámlik szemében az eltalálás szikrája, nekidühöngve kiáltja el magát: »Kossuth, Kossuth! Evviva Kossuth!« s mikorra a kaputól a grádicsig értünk, már százankint volt a tömeg körültem, ép oly enthuziazmussal le a ruha- s kézcsókokig, mint Piacenzában, mikor pedig a grádicstól szobámig értem, már ezrek hullámzottak ablakom alatt; a mint a »fori«- és »evviva«-kiáltásoknak engedve, megmutattam magam az ablaknál, más ezrek hullámzottak elő, s ez igy ment órákig, órákig, mig a herczeghez kocsiztam. Ma sem szüntek meg e jelenetek. A virágbokréta csak ugy hull, mint az eső. Lakásom előtt tiszteletőrség (national-garde) van felállitva. A tartomány kormányzója egy páholyt bocsátott rendelkezésemre; nem mentem, nehogy vadászni látszassam a popularitást, (mi, a herczeg is itt levén, rossz politika volt volna) de bár nem voltam jelen, mégis éljenezték szegény nevemet.

Szóval: ha a szimpathia megmenthetné szegény hazámat, mentve volna; de a nép csak szeretni tud, sorsa pedig magának is más kezében van, ugy a mienk is. De akármi lesz belőle, nem állok el feltételeimtől: vagy franczia hadsereg Magyarországba, vagy én vissza az exiliumba.

E levelet nyitva küldöm Szarvadyhoz, hogy használhassa a fogadtatásra vonatkozó tényeket, (mint szintén Pulszky is) de nem azt, ami az egyezkedésre vonatkozik.

S mert nyitva küldöm, nem engedek érzelmeimnek irányodban s gyermekeim irányában. Szentség az előttem, melyet idegen kéz meg ne illessen. — — — — —

9.

Párma, kedd, 1859. junius 28.

— — Még mindig Pármában vagyok, s csak holnap, 29-én indulhatok. Milánóba megyek éjre, onnan 30-án a főhadiszállásra; meglehet, ott két—három nap is eltartóztatnak s meglehet, julius 5-ike előtt nem vetődöm vissza Génuába (semmi esetre sem 3-ika előtt). — — — —

A mi dolgainkat illeti, egy megnyugtatásod lehet, az, hogy arról, miszerint reá akarnának birni, hogy franczia sereg nélkül kezdjünk valamit, már szó sincs, szó sem lesz. Határozottságomat látva, erről annyival inkább lemondtak, mert minden oldalról megerősödnek a meggyőződésben, hogy nélkülem bizony nem lehet a dologban semmire menni, s mert én nem tágitok feltételeimben, tehát megadták magukat a kénytelenségnek, hogy vagy franczia sereg megy Magyarhonba, vagy Magyarhon nem mozdul.

A kérdés tehát csak oda megyen ki: adnak-e sereget? tudva, hogy ha nem adnak, én nem engedem nemzetünket bajba keverni s itt hagyom az egész komédiát.

Impresszióm az, hogy igéretet fognak tenni, de hogy a végrehajtás idejét, mint körülményektől függőt, függőben fogják tartani.

Ha ez lesz az eredmény, akkor várunk s időközben teendőnk jóformán a sereg alakitásra lesz szoritva; mire nézve a dolog rendjét-módját tisztába fogom hozni mostani körutamban; miszerint a szervezés oly alapra legyen fektetve, mely seregünk magyar nemzeties jellegét megóvja; a rendeltetés felőli kétséget, s vele az elégedetlenséget eltávolitsa; s működésünket a bürokratikus slendrián hosszadalmas avatkozásaitól a lehetőségig függetlenitse.

A herczegnél mindennap vagyok. Napról napra javulnak kilátásaink. Ő tiz nap mulva a császárral lesz, s mint mondja, tőle el nem vál többé.

Igen nagy fontosságot tulajdonit az organizácziónak; azt mondja, (s ez a második czitromfacsarás, mit én igen is értek) ha vagy tiz ezer ember áthozatalával dezorganizácziót tudnék vetni az osztrák hadseregbe, oly kötelezettség hárulna a császárra, hogy erkölcsi lehetetlenség volna szégyen és gyalázat nélkül Magyarországot elhagyni.

De én a proklamácziót természetes kénytelenségnek látom ugyan, mint már Párisban megmondottam, de csak ugy fogom kiadni, ha biztositást veszek s megegyezést arra, hogy azt mondjam: »jertek, a czél Magyarhon földén magyar szabadságért küzdeni; a szövetséges hatalmak segitségével reményünk van hazamenni.«

Sürgetvén, hogy a császár főhadiszállására megyek, a herczeg ugyan mind sauf conduit-t mind a császárhoz levelet adni ajálkozott, de megkért, késziteném el tervét ugy annak, minő proklamácziónak kiadására kivánnám a hatalom megegyezését, mint annak is, minő terv szerint akarnám az organizácziót, hozzáadván, hogy mihelyt látja e terveket, egyszerre megmondhatja: megegyezik-e abban a császár vagy nem?

Én hát elkészitettem magyarul, Kiss Miklós és Bethlen most kinlódnak a forditással; nincs időm reá, hogy magam vesződjem vele. Holnap fogom beadni.

En attendant a herczeg ma arra akart birni, hogy ne menjek addig a főhadiszállásra, mig javaslataimat s levelét egy tiszt által el nem küldi és választ nem veszen. De én nem tágiték. — Szerencsére Pietri ma megérkezett, velem szólandó. Ő ügyünket igen jól fogja fel, érdekeinknek meleg szószólója. Elmondtam neki, mit akarok a császártól s ő a herczeg előtt jelenlétemben odanyilatkozott, hogy tökéletesen igazam van s joggal kivánhatom lelkiismeretem megnyugtatását, mielőtt akármi további lépést tennék. Igy hát most éjfélkor a dolog ugy áll, hogy holnap bemutatván a projektumot, átveszem a herczegtől a levelet, s Pietritől is egy meghitt emberhez szólót. Holnap megyek. Miként fog holnap a dolog állani, nem tudom. Pietri utánam igérkezett jönni; helyes okot mondott, miért lehetetlen nyomban velem jönnie.

A proklamáczió tervét mulatságból leirom, ha birom s idezárom.*) Figyelmezz a dátumra, ha azt megengedik, nagy dolgot engednek; hanem kötve hiszem.

Épen most veszem jun. 23-iki kedves soraidat. A dolog ugy lesz, a mint mondod: huzzák-halasztják; sem ki nem játsszák a tromfot, sem el nem dobják. — De mindig abban keresem a vigasztalást, hogy a hont nem kompromittáljuk

---

*) Lásd alább e fejezet III-ik szakaszában.

magunkra nézve pedig meg tudandjuk mutatni, hogy szent kötelességet teljesiténk, midőn megkisérlettük: tehetünk-e valamit a hon javára?

U. i. Most izeni Pietri, hogy együtt megyünk; kapott levelet a császártól; kiván velem szólani. Igy hát le vannak győzve az apró nehézségek. Két nap nyerve van. — E levelem titok maradjon, egyedül körötökre szoritva.

10.

Milánó, csütörtök éjjel, 1859. junius 30.

Tegnap nyolczvan kilométer (tiz mfld) kocsiut után, mi végett d. u. három órakor ültem kocsira, éjfélkor ebédeltem s két órakor mentem aludni egy piszkos szobába, hol Urbán tábornok tizenhét napig dőzsölt, öt órakor keltem fel a vasut végett, ma csak tizenegy óra estve vetett Milánóba, hol reggel tizenegy órakor kellett volna megérkeznem, de hol egy convoi sebesültnek előre jelzett átmenetét kellett egy pár óráig bevárni (mert a vasut csak egy pár sines), hol a vasutórák össze nem vágtak, Buffalóránál a vasut s az osztrákok által felvetett pompás hid még nem járható, a magentai csatamezőn a diligence nem birt s igy gyalog mentünk, (ez bámulatos hely; ha innen ki tudták az osztrákokat verni, kiverik mindenhonnan,) enfin a sok akadály miatt, mi ily zavaros transzport-torlódásnál közbejő, csak most érkeztem e pompás városba, melyet majd veled nézek meg. — Nagyon fáradt vagyok; holnap reggel négy órakor indulok, de azért nem tudok aludni menni a nélkül, hogy egy pár sorral meg ne nyugtassalak, hogy egészséges vagyok, semmi bajom, — s a nélkül, hogy esengő lelkem szárnyain neked, kedves angyalom s gyermekeinknek jó éjszakát kivánjak.

Dolgainkról ennyit: Pietri velem van; a császártól sürgöny jött e szavakban:

»L'Empereur an Sénateur P. — Je vous reçevrai avec plaisir avec votre ami (hogy már én) lá ou je serai.«

Mit mondasz ehhez? — Holnap remélek nála lenni Cavrianában.

Szerelmem áldása veletek.

11.

Valleggio, császári főhadiszállás, 1859. julius 2.

Hogy a főhadiszállásról irom e sorokat, sokat mond reám nézve; hogy e főhadiszállás Valleggióban van, a Mincion tul, sokat mond a háboru folyamára nézve.

Az osztrák két egész uj hadtest (60,000 ember) által megerősitve elbizakodott, s a helyett, hogy tul a Mincion védelmi állásban várta volna be a franczia támadást, maga támadott, de támadott oly pozicziókra támaszkodva, melyek még erősebbek, irtózatosabbak, mint Magenta. Láttam mindkettőt, végig mentem tegnap a szolferinói csatatéren, hol nehány nap előtt a halál oly pazar aratást tartott. A francziák tizenkétezer osztrák halottat s háromezer sebesültet szedtek fel a csata után; ez utóbbiak el vannak látva testvérileg, a hétezer fogoly utban van Génua felé, hogy közülök a zászlónk alá szegődni akarókat kiszemeljük, a tizenkétezer halott temetve van. — Én csak sirjaikat láttam, de azokat láttam elszórva a letaposott paradicsomon, melyen az átlyukgatott csákók, töltés-táskák stb. még most is szerte hevernek, s a lég büzhödt szagától a rothadó lényeknek, mik pár nap előtt ember voltak, itt-ott büszke, bátor szivvel, mely itt-ott világokat átkaroló eszméket rejte magában, s most porrá rothadó anyag, melyet pár hó mulva az eke fordit meg, hogy buzát teremjen. . . . . .

Melancholikus látvány! Lehetetlen, hogy ne edzze a keblet oda működni, hogy óriási erőfeszités által oly karba tétessék az emberiség, miszerint ily látványok lehetetlenekké váljanak. . . .

De nincs időm elmélkedni.

Az osztrák elvesztvén ez óriási csatát, hol két részről négyszázezer ember vivott, nem birta többé a Minciót védeni s feladta. Ferencz József — — — — — — — — — — — — — — — — — — azután visszament Veronába. — Mikor Milánóból elindultam, Napoleon császár főhadiszállása Cavriana volt; mikor három és fél órai vasuti előrehaladás után az 1848-ban Haynau által annyira megkinzott Bresciába értem, melyen tul nincs vasut, a császárt már Noviban mondották; midőn odaértem, már átment a Mincion Valleggióba. Utána

mentünk; jó, hogy Pietri velem volt; nevemet, magas politikai tekintetek miatt, nem biggyeszthettem a főhadiszállás után ezernyi ezer ágyu-municzió, proviánt, bor, széna, tiszti podgyász, markotányosnő, vezeték-lovak, elkésett gyalogság s a százezernyi tábor impedimentumait képző mindenféle szállitó ajkára, kiknek szekerei mértföldekre fogák el végetlen colonneban a keskeny utat, de Pietri szava: »par ordre d l'Empereur«, az itt-ott utbavetődött tábori rendőrség segitségével mégis lehetővé tette, hogy rák módra előbb-előbbre oldalogjunk, mig végre egy genie-tiszt átvezetett egy rögtönzött deszkahidon, melyre szekeret nem, csak lovat és embert eresztenek, — s igy, hova különben hat órakor érkeztünk volna, ha akadály nincs, tiz órakor csakugyan megérkezénk. — Láttál tábort talán 49-ben; képzelj egy ezernyi ezreknél számosabb tábort egy parányi kis helyre szoritva; képzelj egy itcze vizet egy meszelyes üvegben, s képzelhetended a torlódást. Ily későn táborban, hol még a császár is hajnalban kél, bizony nem kaptunk volna zugot, hová árva fejünket lehajtsuk, de Pietri ismervén a Grand prévôt (ezredes tábori rendőrfőnök), a vége az lett a dolognak, hogy bizony nekünk ágyunk is van s falatoztunk is egy karvastagságu s fokhagymával bőven ellátott kolbászból, melyet csak tábori levegő segitségével bir meg az én gyomrom; — s megbirta, egy óra van éjfél után, midőn ezt irom s bajom nincs; csakhogy álmos vagyok, mint a vakondok, s előre viszket a bőröm a gondolattól, hogy balha lesz elég s büdösféreg is, de par contre coup, sem viz, sem mosdóedény az ujjnyi porból kibontakozni.

Holnap nyolcz órakor reggel (azaz ma) bekopogtatok a császárnál, s ha nyomban elfogad, még ma visszaindulok — hová? meddig? a lóhiány s akadály tudja. De ha tán előremozdul a császár, tehát nyomban nem fogadhatna, bizony még az is meglehet, hogy Veronában végzem e levelet. Mert ennek a franczia seregnek semmi sem lehetetlen. Egy osztrák fogoly ezredes igy szólt nekik: »Je ne sais pas si le bon Dieu est avec vous, mais je sais que vous avez le diable avec vous, car vous vous battez comme des diables — il n'y a pas moyen de vous résister.« És ez igaz.

Milánó, jul. 3.

Voltam a császárnál nyolcz órakor reggel. Nemcsak rögtön elfogadott, de egy egész órán tul magánál tartott, még a szárdiniai király is kénytelen volt vagy félóráig várni; (hajnalban indult Peschiera alul, melyet ostromol). Pietri jelen volt az értekezésen s ezt mondá, mikor kijövénk: »C'est étonnant, il vous a reçu avec des égards extraordinaires et vous a traité avec une considération affectueuse.« S igaz. — Nem bizhatok minden detailtitkot levélre, de abból is, a mit irnom lehet, látni fogod kedves lelkem, angyalom, hogy bizony nem iparkodtunk egymást misztifikálni, hanem nyiltan szólottunk egymással s tisztán kimondtuk mindkét részről, hogy mire számithatunk egymás irányában.

Legelőször is számot adtam eljárásom eredményéről Angliában. Csak szóval tettem, nehogy kérkedni látszassam; de Pietri közbeszólt: »a legkülönösebb az sire! hogy Kossuth urnak zsebében vannak az angol miniszterek levelei, melyekkel kötelezettséget vállaltak, hogy Anglia semleges marad, ha Magyarországba megyünk is.« — Valóban? kérdé a császár, — láthatom? — — Átadtam neki a leveleket. — Ugy látszik nagyon érdekelte; egyről egyig elolvasta, közben-közben egyet mosolygott; s fejét csóválta, mintha csodálkoznék.

Aztán én vettem át a szót. Láthatja felséged — mondám — hogy abban, a mit elvállaltam, nemcsak hiven eljártam, de nagyobb sikerrel is, mint a mennyit igértem, most hát felhíva érzem magam kérdezni: miután ez akadály el van háritva, mi felségednek határozata Magyarország iránt?

Ő: Van még egy akadályom: a porosz. Lord John Russeltól már kaptam egy sürgönyt, melyben ön ide utazása következtében (mert az ön mozdulatainak az európai diplomáczia igen-igen nagy fontosságot tulajdonit) megerősiti ugyan — mondhatom — hivatalosan — Anglia semlegességének biztositását, de azon hitének ad kifejezést, hogy ha a magyar ügyet felfogom, a németeket provokálom.

Én: Anglia semlegessége biztositva lévén, én ezt nem tartom valószinünek. Azonban feltéve, hogy a németek csakugyan provokáltatnának, engedje, sire! kérdenem, akar-e felséged oly békét elfogadni, mely az olasz kérdést nem oldja meg?

Ő: Hacsak vagy meg nem veretem, vagy európai »médiation a r m é e« nem kényszerit, nem fogadok el oly békét.

É n: Egyike sem fog ezen alternativáknak történni. Anglia nélkül nem lehet fegyveres európai mediáczió. Armirozott mediáczió feltételes hadizenet, s Anglia ezt nem fogja tenni, nem teheti, erről biztos lehet a császár. Én hát felségednek ezt mondom: »Nálunk nélkül nem lehet e kérdést megoldani. Felséged emlékezzék vissza saját házának történetére. Ebben az osztrák házban egy igen szerencsés vitalitás van. Felséged nagy elődje hányszor szétmorzsolta azt, megalázta, földhöz sujtotta, de aztán békét kötött vele, hatalomnak hagyta, — és az felkelt ismét a porból (s'est relevé) s veszélyesebbé vált a Napoleonháznak, mint előbb volt.

Ő: C'est vrai, parfaitement vrai.

É n: Eh bien, si vous ne l'écraserez pas sire à présent, midőn markában tartja sorsát felséged, azt mondom, »elle se relévera plus dangereuse que jamais«, s nemcsak ujra kellend az olasz háborut kezdeni egy pár év mulva s pedig kedvezőtlenebb viszonyok közt, de nem fog addig nyugodni, mig felséged ellen egy európai koalicziót idéz elő. Ah! Én végig mentem Lombárdián, s láttam a magentai és szolferinói csatamezőt: a ki ily országot s ily csatákat vesztett, annak keblében a boszu kiirthatlan. Borzasztó hiba volna ily ellenségtől az árthatás eszközeit el nem venni. Artalmatlanná pedig csak Magyarország függetlenné tétele által lehet. Másképen nemcsak Olaszhonba visszajő, de egy európai koalicziót kovácsol össze felséged ellen.

Ő: Minden, a mit ön mond, alapos, igaz, — szórul-szóra egyetértek önnel. Minderről meg vagyok győződve.

É n: Ha igy van, én hát kérdem felségedet, gondolja-e, hogy ha reális eredményt akar, Magyarország mellőztével lehetséges lesz a némettel nem provokálnia a háborut? — Én azt mondom, nem lesz lehetséges. Tegyük fel, kiveri felséged Veronából az osztrákot; ha a lokalizáczió elve áll, felséged nem üldözheti, átmegy az osztrák az Isonzón s fügét mutat, mert német földön van. Háborus félnek saját territóriumán neutralitást engedni oly képtelenség, melyre szót nem találok. (C s á s z á r: Ce n'est que trop vrai, — c'est absurde, absurde, on n'en pourrait jamais finir, — c'est absurde.) Igen »on n'en

pourrait finir,« tehát sire! üzni fogja ön a megvert sereget tul az Isonzón, német földre s meglesz a provokáczió. Én hát azt mondom, ha Magyarországra nem küld felséged sereget, a német territóriumot kénytelen entamirozni s az összeütközés bizonyos; ha ellenben Magyarországra megyen, az osztrákot semmivé teszi, s a német háboru ekkor is meglehet, de korántsem bizonyos, mert Magyarország korántsem német föld, s bizony ha felséged egy oly nemzet szövetségét biztositá magának, mely 200,000 harczost állit fel, s verekszik mint az oroszlán, a porosz háromszor is meggondolja magát, mig kardot huz, midőn a Rhenustól Malakoff herczeg száznyolczvanezer emberrel indul ellene, hátában pedig harmincz—negyvenezer francziával egyesülve kétszázezer magyar áll.

Ő: C'est pourtant vrai. Aussi je vous dis franchement loyalement, el vagyok határozva, erősen el vagyok határozva Magyarországot függetlenné tenni, ha csak valami olyas váratlan nem jő közbe, miről ön is kénytelen lesz elismerni, hogy lehetetlenség. Látom érdekemet, e nélkül Olaszországban sem érnék czélt, s a jövőt veszélyes bizonytalanságnak tenném ki. Tehát vegye ezt bevégzett ténynek. Meg akarom tenni, vous dis je; — beszéljünk a módokról s időről, comment faire? Még mindig el van-e ön határozva, hogy franczia sereg odaküldése nélkül nem hivja fel nemzetét fegyverfogásra?

Én: Erősebben el vagyok határozva, mint valaha. Megmondom okát. De deux choses une. Vagy (organizáczió hiányában) nem volna elég erős a mozgalom s az osztrák agyon ütné, mielőtt felséged segitséget küldhetne, ha akarna is küldeni s ekkor jöhetne aztán franczia sereg, a magyar ötven évig sem mozdulna, vagy egyszerre oly erőt venne a mozgalom, hogy az osztrákot megijesztené, s ekkor odahagyná Veronát, oda Olaszhont, békét kötne minden áron, minden seregét reánk vetné, szükség esetében a poroszt is segitségül hivná, s az bizton mehetne segitségére, mert csak velünk volna dolga, nem felségeddel is. — Nagy érdekek forognak szóban, sire! egy nemzet élete. Nagy rajtam a felelősség, nyiltan kell szólanom: ez esetben a franczia zászló nem levén magyar földön engageirozva, s az osztrák oly békét ajálván fel Olaszországra, minőt felséged kiván, felséged elfogadná s szegény hazám volna az áldozat.

Ő: Lojális őszinteségét őszinteséggel viszonzom: igenis elfogadnám. Ön is ugy tenne helyzetemben.

Én: Hihető, de ép azért én nem tehetem ki hazámat áldozatul.

Ő: Jól van. Ön ugy cselekszik, mint jó hazafinak kell. Elfogadom a bázist: vagy sereget küldök Magyarországra, vagy nem kivánom, hogy a magyar felkeljen. S küldök sereget, ha csak teljesen a lehetőség határán kivül nem lesz. Arra, hogy küldenem lehetséges legyen, némely operácziók bevégzése szükséges; csak ha e z t s e z t szerencsésen végrehajtottam, akkor küldhetek sereget. (Ezen detailleokat nem merem levélre bizni.) Ha időközben netán Európa (fegyveres intermediáczió által) oly békére kényszerit, melyet elfogadhatok, akkor nem lesz magyarországi expediczió, különben meglesz s Magyarországot az első esetben legalább megóvta ön a kompromissziótól. En attendant iparkodjanak önök maguknak sereget késziteni; adok pénzt s minden faczilitást; érdekükben van, hogy ha Magyarországra megyünk, a franczia sereg mellett az uraknak is legyen seregük.

Én: Kétségtelenül, de franczia sereg mellett, — ez conditio sine qua non. Mint embernek nekem felséged szava elég, de mint hazafinak nekem garanczia kell, s ezt abban találom, hogy hazám földén a franczia zászló engageirozva legyen; — ha nem: nem.

Ő: C'est entendu; ha nem: nem.

Ezt bucsuzáskor is igen határozottan ismételte. Nagyon szivélyesen vált el; »au revoir.«

Megemlitettem, hogy Gorcsakoff körlevele, melyben ő is a háboru lokalizácziójáról beszél, aggodalmat költött fel bennem az iránt: vajjon az orosz politika nem változott-e? mert ha orosz intervencziótól volna ok tartanunk, ez helyzetünket nagyon megnehezitené — tudod, a szlávok miatt.

A császár e részben tökéletesen megnyugtatott.

Aztán felolvastam a proklamáczió tervét. — Mikor a végére értem, a hol az áll: »kelt a franczia császári főhadiszálláson«, a császár elnevette magát s azt mondta: ez kissé még korán volna, jobb lesz másunnan datálni.

Elhiszem!

Végre még a seregszervezésről beszéltünk. — Helyeselte nézeteimet. Egy kis komplimentumot is vágott. Azt mondta: ugy látszik tapasztalt seregszervező vagyok. — Nagy fontosságot helyez reá, hogy minél hamarabb egypár zászlóalj magyar nadrágost küldjek táborába. Mondtam, hogy nyolcz—tiz nap alatt megtehetnők, ha szabad kezünk volna. Hát lesz; Pietri velem jő Turinba a császár nevében elháritani az akadályokat. — Nem lesz eskü a piemonti királynak. A császár azt mondá: »pour quoi faire? c'est de la folie que de le demander.«

Tehát mindenesetre jőjj kedves, édes angyalom. Jőjj, siess karjaim közé. Ha hazamegyünk, jőjj, mert megyünk; ha nem megyünk, jőjj, hogy velem légy, mig itt vagyok s együtt megyünk vagy előre, vagy hátra; mindenesetre nehány hétig itt leszünk.

Pulszkynak holnapután irok. Készitse elő a bankósajtószerződést, hogy mihelyt pénzt küldök, megköthesse. Küldök.

Jegyzék: A császárral Valleggióban tartott beszélgetés részleteit kiegésziti a Magyarországba küldött két tudósitás másodika, mely ötöd napra a beszélgetés után lett Génuából utnak inditva, s alább e fejezet II-ik szakaszában közöltetik.

12.

Turin, hétfő, 1859. julius 4.

Megérkeztem hosszas szakgatott ut után oly forróságban, minőről nekem fogalmam sem volt. Most nyolcz és fél óra este, szobám tág s magas ablakaim nyitvák a királyi palota előtti térre, s mégis a hőség olyan, hogy balkezem ujjain, a mint a papirost tartom, végig folyik az izzadtság. Hát még délben!

És mégis egészséges vagyok, mint a makk; most kelek fel az ebédtől, ettem, mint egy arató tót. De az én kedves angyalom lelke nyugalma végett vigyázok is magamra, mint a kényes leány. Flanelt hordok; vizet tisztán nem iszom, ezt itt nem szabad idegennek, — olasz ugy sem teszi; gyümölcsöt keveset eszem, mert itt ártalmas idegennek, s e kinos vigyázat következtében, tiz napi borzasztó ut daczára, e nagy hőségben még csak fejem sem fájt.

Ide hivattam sürgöny utján a komitét, a tábornokokat s Ihászt, hogy az organizáczió s egyéb előkészületek felől tanácskozva, a miniszterrel s a császár küldöttével holnap rendbe jöjjünk.

Már holnap négy ezeren felül mennek embereink; de ne busulj, ha ötven ezerre mennének is: vagy franczia sereggel, vagy nem, — ez már nem is kérdés.

A tegnapi levelemet folytatom holnap; ma nem lehet, sok dolgom van.

13.

Turin, kedd, 1859. julius 5.

Annyira el vagyok foglalva, hogy teljes lehetetlen szavamat, a császárral volt értekezésem többi érdekes részleteiről mára igért tudósitásom iránt beváltanom.

Tegnap a seregszervezés részleteit elvégeztük sok más egyeben kivül. Ma Cavour miniszternél voltunk. Szükségesnek láttam Pietri jelenlétében elmondani a grófnak a császárral való értekezésemet, miszerint hivatkozhassam, hogy ugy van, a mint mondom, s nincs félreértés részemről abban, a mint a dolgot felfogom. — Ezen előadásnak természetesen megvolt a hatása. Eddig készülő seregünk szerelésében s ellátásában ezer volt a hiány, az akadály, most már megyen a dolog, simán mint a vaj. A mit nem tudnak raktáraikból kiszolgáltatni, szállitók által magunk csináltatjuk, megkötjük a szerződést, bemutatjuk megerősitésül, s kifizetik. Sorsukat a tiszteknek s legénységnek, a haza nem mehetés esetére biztositottam. — Tisztjeink nincsenek; az őrmestereket, káplárokat, szóval: minden alkalmas embert hadnagygyá teszünk, de kevés; Angliából, Amerikából, Törökországból vagyunk kénytelenek nehányat elhozatni. Az utiköltséget is rezolválta a kormány.

Egy nyilatkozata nagyon jelentékeny volt a miniszternek. »Már most, ugymond, félreteszem a diplomatát s mint olasz hazafi szólok. Ha Magyarország fel nem szabadul, mi az egész háboruval nem sokat nyerünk, s legjobb esetben is igen veszélyes jövendőnek nézünk elébe. Eh bien, az európai diplomácziának igen nagy hajlama van ügyünkbe avatkozni, s

holmi haszontalan félbékét reánk tuszkolni. Én ezt ohajtom megakadályozva látni, s az önök organizácziója egy mód e czélt elérni. Tekintélyes magyar erőnek magyar zászlóval, magyar egyenruhában, magyar vezénylet alatti szervezése, s az ön által kiadandó proklamáczió minket kompromittál, s ép ez az, a mit szeretek. Én óhajtom, hogy kompromittálva legyünk. Akkor nem lesz a félbékéből semmi, s önök függetlensége által Olaszhon függetlensége biztositva lesz. Én egyébiránt tökéletesen értem K. ur politikáját. Ő garancziát keres s azt abban találja, hogy a franczia és piemonti zászlók magyar földön engageirozva legyenek, s azt mondom: tökéletesen igaza van.«

Nemde nevezetes?!

Bizony meglehet, hogy lesz ügyünkből valami, s én lelkiismeretemben érzem, nem kis szolgálatot tettem hazámnak, midőn azt biztositottam, hogy ha lesz, oly alapon lesz, mely a veszélyt és szenvedést a lehető legkisebb fokra szállitja, a sikert a lehető legnagyobb fokra emeli s a feláldoztatás ellen biztosit.

Ha nem lesz semmi a dologból, legalább nem lesz hazánk kompromittálva, s mink sem, mert minden józan embernek el kell ismerni, hogy nagy kötelesség mulasztás volt volna meg nem kisérleni, a jelen viszonyokat hazánk javára felhasználni.

— — — (A levél többi része családi s házi dolgokra vonatkozik.)

Második szakasz.

Két tudósitás haza.

I.

Génua, 1859. junius 22-én.
Salita dei Capucini 31.

Tisztelt honfitárs! Teleki László tagtársunk közlötte velünk azon levelet, melyet hozzá intézni méltóztatott. Az alólirt igazgatóság érdeme szerint méltányolván becses közleményét, arra ezennel következőleg válaszol:

A piemonti és franczia kormányok részéről az osztrák ellen viselt háboru alkalmat igér szolgáltatni a magyar nemzetnek elvesztett önállását és szabadságát visszaszerezni.

Huzamosabb idő óta folytatott előleges értekezés után a franczia császár mult május hó elején meghivta Kossuth Lajost Párisba, vele Magyarországnak a háboruban részeltetése iránt személyesen tanácskozni. Telekivel és Klapkával egyetértőleg Kossuth késznek nyilatkozott a mondott czélra közreműködni a következő feltételek alatt:

1. Hogy Magyarország felkelése ne diverziónak használtassék, hanem a nemzet teljes és végképeni felszabaditására szolgáljon.

2. Hogy ezen felkelést egy tekintélyes franczia seregnek az országba benyomulása megelőzze s illetőleg elősegitse.

A franczia császár e két mulaszthatlan feltételt elfogadta s reményét fejezte ki, miszerint két-három hónap mulva a körülmények megengedik neki sereget, lőszert s a nemzet felfegyverzésére megkivántató fegyvert küldeni. Ez esetre felhivást fogna intézni a magyar nemzethez, melyben kifejtené, hogy miután a nemzet 1849-ben függetlennek nyilatkoztatta magát, ő ezen határozatnak ujra életbeléptetésére segédhadat küld az országba. Ezen felhivás által magát a függetlenséggel azonositván, azt előre biztositaná.

A mit eme segitség fejében viszont kiván a császár nem egyéb, mint az, hogy függetlenségét kivíván, ne köztársaságot, hanem alkotmányos királyságot alapitsunk; belügyeink rendezésébe egyébiránt nem fogván ő avatkozni.

Számot vetve a haza iránti kötelességével és a körülményekkel, Kossuth, nemkülönben Klapka és Teleki, valamint a többi menekült magyarok ez érintett ajálatot és föltételt elfogadták, s az alólirtak, a szövetséges hatalmak kivánatához képest is bizottmánynyá alakultak Magyar Nemzeti Igazgatóság nevezete alatt, a nemzet felszabaditásának müvét előkészitendők s ideiglen vezetendők. Ezután Teleki és Klapka még a mult hónapban Génuába jöttek, többi közt sereget alkotni a menekült, fogoly s szökevény magyarokból, — Kossuth pedig a császár kivánatára visszatért Londonba, hogy az angol kormány semlegességét biztositani igyekezzék.

A sereg szervezése magyar lobogó, magyar tisztek alatt örvendetesen halad; már a második zászlóalj alakul. Kossuth meglepő sikerrel oldotta meg feladatát Angliában.

Az uj kormány főemberei kötelezték magukat a semlegességi politikától el nem térni még azon esetben sem, ha Magyarországba tenné át a harcz szinhelyét Napoleon. Az angol nemzetnek a Kossuth által rendezett meetingekben nyilatkozott rokonszenve hazánk iránt, kezeskedik arról, hogy a kormány be fogja váltani adott szavát.

Elvégezvén ekkép eme nagyfontosságu feladatát, Kossuth a francia és piemonti kormányok beleegyezésével s illetőleg utlevelökkel mai napon szintén ide érkezett Génuába, a további teendők iránt társaival s aztán a piemonti kormánynyal s Napoleon császárral értekezendő. Holnap indul Turinba s onnan a főhadiszállásra. Ohajtottuk volna addig halaszthatni jelen válaszunkat, mig ezen ujabb, s reméljük: elhatározó találkozás eredményét is megirhatnók. De tartván attól, nehogy levelünk vétele előtt hazatérjen, sietünk önt a dolog eddigi állásáról értesiteni, fejlődéséről annak idején, hihetőleg nehány nap mulva tudósitandván önt.

Ezeknek előrebocsátása után áttérünk azon kérdésekre, melyekre feleletet s illetőleg utasitást vár.

A mint egyfelől nem kételkedünk, hogy a kellő pillanatban az összes nemzet mint egy ember fel fog támadni, elrablott jogait visszaszerzendő, ugy másfelől veszélyesnek valljuk nemcsak minden időelőtti kitörést, hanem minden olyan cselekményt is, mely az ellenséget a közelgő veszélyre figyelmessé tenné. A felszabaditás reményét terjeszteni kell ugyan a jók között, s inteni a hazafiakat, hogy készen tartsák magukat fegyvert ragadni, de csak ugy s akkor, ha franczia sereg lépend az ország földére. Addig semmiféle organizáczió ne történjék. Hanem abban igenis megegyeztünk, hogy addig is nehány próbált és helyes tapintatu férfiu kitüzessék kerületenkint a végre, hogy önnel s ön által ezen bizottmánynyal összeköttetésben legyen. E czélra nem kételkedünk az ide mellékelt okleveleket átküldeni. Mi a távolból nem igényelhetjük magunknak név szerint kijelölni azon férfiakat, kik ezen roppant felelősséggel járó tisztre legalkalmasabbak lennének. Önnek belátására bizzuk tehát megválasztani azokat s

illetőleg az üresen hagyott helyeket a kinevezési oklevelekben kitölteni. Eddig senki más nincs megbizva a teendők központositásával; ha ön elvállalja a bizottmány utasitásainak foganatot szerezni, hazafiui köszönettel veendjük. A szintén ide zárt megbizás önben helyezett bizodalmunk tanusága. Azonban tudtára adjuk, hogy a mult hónapban többi között H. P.-lal találkozott egy küldöttünk, őt az eddig történtekről értesitette és 1500 frankot adott neki által a végre, hogy a kivánt tudósitások áthozatala végett kijövendő egyénnek utiköltségül adja.

A fentebb leirt alkudozások a franczia és piemonti kormányokkal — megértették önnel, hogy innen és nem kelet felől várunk segitséget. Szolgáljon ez utmutatásul arra, mikép kelljen a más oldalról történt vagy történhető ajánlatokat fogadni.

Pénz dolgában még eddigelé szüken vagyunk, azonban küldünk, a mennyit lehet, nemsokára. Egyébiránt reméljük, miszerint igyekezni fognak a cselekvés pénzbeli eszközeiről a hazában is gondoskodni.

A mi aköztünk fentartandó összeköttetést illeti, legjobb lenne ugyan, ha jelentéseit különös megbizottak által küldözné hozzánk, de ha ez elég gyakran nem volna eszközölhető, tehát a következő uton várjuk el tudósitásait s közlendjük mi válaszainkat: Jasszyban: Mr. Place, franczia konzul; Belgrádban: Mr. Astengo szárdiniai konzul által.

A czélt ismerve, tudni fogja ön, mire kelljen figyelmét forditania tudósitásaiban. Csupán példakép emlitjük meg ezeket: az országban levő osztrák fegyveres erőt, annak számát, nemzetiségét, elhelyezését, a várak mi karban lételét stb. Igen kivánatos, hogy a kiküldendő egyének közül egyik vagy másik az ország mostani közigazgatási, törvénykezési s adózási rendszerét ismerje, miszerint tudhassuk, mit kelljen annak idején rögtön megváltoztatni, mit ideiglen meghagyni.

Még most az iránt nem nyilatkozhatunk, vajjon fog-e kelleni honvédtiszteket küldeni vagy sem. Azonban a kerületi biztosok irják össze mindazon tiszteket, lakhelyök, rangjok s a fegyvernem megemlitése mellett, a kiket annak idejében alkalmaznunk lehetne. Ezen jegyzéket szives lesz ön majdan kezünkhöz juttatni.

Hátra van, hogy még egy főfontosságu tárgyra irányozzuk figyelmét: az idegen nemzetiségek iránti viszonyunkra. Igyekezzék mind az oláhok és a szászok, ugy a szerbek és horvátok érzelmeit és kivánatait kipuhatolni.*) E végett tessék az illető nemzetiségek legbefolyásosabb képviselőihez fordulni. Mig egyrészt biztositandja őket, hogy Magyarország területi épsége s az 1848-iki törvények alapján mindent készek vagyunk megadni, mit csak testvér testvértől kivánhat, másrészt tessék őket felszólitani, hogy ha azontul valami kivánalmaik volnának, közöljék azokat velünk, ha lehet: saját ideküldendő embereik által. A 48-diki törvényeket azonban ha kiindulási pontul tekintjük is, korántsem szándékunk változatlanul megtartani, sőt inkább olyformán ohajtjuk az azokban letett elveket tágitani és kifejteni, miszerint minden érdek, nemzetiségi ugy mint vallási, tökéletes megnyugvását lelhesse a magyar alkotmány szárnyai alatt. Szolgáljon vezérfonalul az idemellékelt alkotmányterv, melyet az alólirt elnök dolgozott ki és mely alapelveiben mindnyájunk jóváhagyását birja.

És most isten önnel, tisztelt polgártárs. Nehéz, de dicső munkát bizunk önre; vezérelje lépteit a bölcseség és igazság hatalmas istene.

Kossuth Lajos,
elnök.
Klapka György.
Teleki László.

A levélben érintett alkotmányterv sokkal hosszabb, semhogy el lehetett volna küldeni; azért csak alapelvét s annak is csak a nemzetiségi kérdésre vonatkozó oldalát fogom ezuttal megismertetni.

Valamint a vallás, a nemzetiség is társas érdek. Ehhez, mint amahhoz az államnak, mint ilyennek, semmi köze. Az alkotmány biztositván az egyesülhetés jogát, a polgároknak

*) Ludvigh János volt képviselő és kormánybiztos utasitva van a horvátokkal alkudozni Belgrádból. Ha Horvátország és Szlavonia az 1848. előtti viszonyt fentartani nem akarná, készek vagyunk azoknak önállását elismerni bizonyos feltétek alatt.

szabad nemzetiségi mint egyéb érdekeik védelme s fejlesztése végett egyesülni s egyesületeket szervezni községenkint, megyénkint, országosan, épen ugy, mint a protestansok vallásos érdekeik tekintetéből egyesülvék községek, megyék, kerületek szerint s az ágostai hiten levők országosan is. De, miképen ezen vallásos társulatok, a nemzetiségbeliek sem követelhetnek területi hatóságot polgári tekintetben, hanem szoritkozni fognak nemzetiségi érdekeik ápolására. E szempontból azonban teljes rendelkezési szabadsággal birandnak, választhatnak főnököket, kiket tetszésszerinti czimmel felruházhatnak, valamint a vallási társulatok választhatnak elnököket, hiván azokat patriarchák, metropoliták, érsekek, püspökök, szuperintendensek, felügyelők, gondnokoknak vagy akárhogyan. Tarthatnak gyüléseket s hozhatnak határozatokat az alkotmány és törvény korlátain belől s az állam nem igényelhet egyebet, mint azt, hogy ezen gyülések nyilvánosak legyenek. Ez elv ugy fog alkalmaztatni a magyar, mint a többi nemzetiségre; egyiknek sem lesz legkisebb kiváltsága, s a kormány, mint ilyen, egyiket sem fogja pártfogolni a többinek vagy valamelyiknek rovására. Mennyiben pedig a kormánynak, országgyülésnek, megyének, községnek hivatalos nyelvre van szüksége, e részben a fentebbi elv akképen fogna alkalmaztatni, miszerint mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván. Valamely megyének gyülése pl. elhatározza, hogy a folyó évben román, vagy szláv, vagy szerb, vagy német, vagy magyar nyelven fogja vezetni a közdolgokat, azért a többi másajku polgároknak joguk lesz a maguk nyelvén nemcsak folyamodni, törvényszék előtt perlekedni, de a gyülésekben is szólani. A kormány pedig a hivatalos magyar nyelvhez, ha a megye, melyhez intézi rendeletét, más nyelvet fogadott el hivatalosnak, e nyelven szerkesztett forditást tartozik mellékelni közleményéhez, valamint a megye hasonló módot fog követni a kebelében levő községekkeli érintkezésében. Igy viszont a megye, ha hivatalos nyelve nem a magyar, forditást kapcsoland a kormányhoz intézett jelentéséhez. A törvények pedig az országban divatozó valamennyi nyelvre lefordittatván, az illető nyelveken is ki fognak hirdettetni.

II.

Napoleon császárral való második találkozásom a szolferinói ütközet után, Valleggióban, 1859. julius 3-án.*)

A császár főhadiszállására tett utamig történtekről hazánkfiai junius 22-én irott levelünk által tudósittattak s a császárral Párisban május elején történt első értekezésemről a honba különös küldött által még bővebb értesités is ment.

Azoknak, a miket most irunk, megértése végett szükség lesz megemlékezni arra, miként társaim megegyezésével is Magyarországnak a háboruban részeltetésére nézve alapfeltételül kötöttük ki azt, hogy a császár Magyarországra sereget küldjön s ezzel mind nekünk nemzeti erőnk kifejtésére és szervezésére módot nyujtson, mind pedig a francia zászló becsületének magyar földön mérlegbe vetése által minket biztositson, hogy a mi feláldozásunkkal s hazánk függetlenségének helyreállitása nélkül béke nem köttetik. Emlékezetben kell azt is tartani, hogy ezen seregküldés főakadályát Napoleon császár Anglia politikájában vélte találni, mert attól tartott, hogy ha ő maga saját felhivásával kezdeményezné a magyar forradalmat, Anglia hajlandó volna a német birodalmat tettlegesen támogatni az osztráknak adandó segitségben. Miután Turinban Cavour gróffal s Pármában Napoleon herczeggel értekeztem volt, julius 3-án a főhadiszállásra, Valleggióba megérkeztem, Pietri franczia szenátor társaságában, kinek a császár távirat utján eleve tudtára adta, hogy szivesen lát. És valóban, oly szivesen is fogadott, hogy Pietri szenátor ur, ki értekezésünk alatt jelen volt, nem tartóztathatta magát azon megjegyzéstől, hogy »il vous a reçu avec des égards particuliers et vous a traité avec une considération affectueuse.“

Elmondottam Angliában müködésem sikerét s bizonyitványokkal győztem meg a császárt, hogy ha sereget küld is

*) E tudósitásban jórészt ismételve van ugyan az ami már fentebb egy levélben (lásd 223—236 lapon) előadatott; de mert oly érdekes részleteket is tartalmaz, melyek ama levélben elő nem fordulnak: ez amazt kiegésziti.

Helfy.

Magyarországba s nemzetünket függetlenségi harczra hivja fel, Angolország kormányának semlegességére számithat, mig Anglia népének rokonszenvét ép ez által biztositandja. Kérdém tehát, hogy miután az általa kijelölt főakadály ekként el van háritva, teljesiteni fogja-e azt, a mire kilátást nyujtott s el van-e készülve Magyarországba sereget küldeni?

A császár azt felelé, hogy még van egy akadály: Poroszország, mely fenyegető állást vőn s a német szövetség minden erejét okvetlenül magával vonja.

Én azon véleményt nyilatkoztattam ki, hogy félek: a nehézség nem annyira Poroszországban, mint az orosz kormány politikájának változásában keresendő; mert nem gondolhatom, hogy a porosz Anglia támogatására semmi esetben sem számithatván, fenyegetni merhetné Francziaországot, ha biztos nem volna, hogy az orosztól nincs mit tartania. A császár kért, mondanám el okaimat, melyek gyanittatják velem, hogy az orosz politika változást szenvedett, s én több összevágó tény közt legtöbb sulyt helyeztem azon körülményre, hogy mig a császár első találkozásunkkor határozottan biztositott, hogy az orosz hazánk függetlennététételét nem ellenzi s az osztrákot semmi kigondolható esetben nem fogná ellenünk segiteni, azóta Gorcsakoff herczeg ismeretes körlevelében az orosz kormányt is a háboru lokalizácziója s az ugynevezett európai egyensuly fentartása mellé láttam nyilatkozni; tudom pedig, hogy ez utóbbi egy erős Ausztriának fentartását jelenti, mig az első a háborunak oly alapon, mint én feltételül szabni hazám iránti kötelességemnek tartottam, Magyarországra kiterjesztését lehetetleniti. Én pedig, bármi nyugtalanul várjam is a perczet, melyben a szabadság harczát ujra felvehetjük, mégis szorult kebellel arra kérem a császárt, mondjon le inkább Magyarországnak a harczba keverése gondolatáról, mintsem hogy orosz intervencziót vonjanak nyakunkra ellenünk, mert ily két ellenkező befolyás alatt hazám népeinek egységére nem mernék számitani, sőt megszakadástól tartanék s inkább számkivetésben halok meg, mint kezet nyujtsak arra, hogy testvérgyilkos belharcz által hazámnak egysége s vele jövendője kompromittáltassék.

A császár határozott szavakban megnyugtatott, hogy az orosz kormány részéről semmi sem jött közbe, minélfogva

attól kellene tartania, hogy az orosz akár Magyarország függetlensége, akár Francziaország iránt ellenséges irányt vehet. Csak annyit ismert el, hogy a nemzetiségi harczot nem épen szereti Oroszország, mert attól tart, hogy ha Olaszhonban kezdve, e zászló Magyarországon keresztülvitetik, a lengyel nemzetiségre is ingerlőleg hathatand. »J'accepte le fait, mais je n'aime pas le mot« voltak, ugymond, a czár szavai; de ellenséges politikájától nem tart, azonban figyelmeztetésem folytán, magának e részben még ujabb megnyugtatást szerezni igéretet tőn.

E szerint a még fenforgó akadály a német szövetségre levén szoritva, kérdém a császárt, hajlandó-e oly békét kötni, mely az olasz kérdést megoldatlanul hagyja s Európa előtt lekötött szavát, hogy Olaszországnak az Alpesektől Adriáig az osztráktól függetlenné kell lennie, be nem váltja?

A császár azt felelte, hogy ha csak meg nem veretik, ily békét el nem fogad.

E nyilatkozat folytán kértem a császárt, fontolja meg, hogy az osztrák házban fatális szivósság van, a mint ezt a Napoleonok háza a multban igenis keservesen tapasztalhatta. Nem egyszer volt földhöz sujtva a nagy császár által, de mert e hűtelen fajt jótéteményekkel lekötni nem lehet, hatalma pedig meghagyatott, minden porbasujtás után felemelkedett, veszélyesebb, mint azelőtt. Végig mentem Lombárdián, s megvizsgáltam a magentai és szolferinói csatatéreket, és mély meggyőződéssel mondom a császárnak, hogy a ki ily országot s ily csatákat vesztett, az soha meg nem bocsát. Nincs pedig veszélyesebb hiba politikában, mint valakit halálosan sérteni s hatalmat hagyni kezében a boszura. Ha, mondám, most, midőn felséged az osztrák házat markában tartja, annak hatalmát Magyarország függetlenitésével semmivé nem teszi, nemcsak hiában folyandott annyi hős vitézeinek vére, nemcsak az olasz harczot rövid idő mulva, de kevésbbé kedvező feltételek alatt ujra kellend kezdeni, de bizonyossá merem tenni arról is, hogy az osztrák ház nem fog nyugodni, mig egy európai koalicziót nem vezet fegyverben a Bonaparte dinasztia ellen.

A császár illetődötten e szavakra fakadt: »Igaz, igaz, minden szó igaz, mélyen meg vagyok róla győződve.«

Én folytatám: Ha meg van erről felséged győződve, miért féljen a porosztól most, midőn Anglia semlegessége biztositva van, az orosznak pedig barátságos neutralitásában bizik felséged? Én igy vélekedem: a lokalizáczió elvéről sok beszéd volt mindekkorig, de én ezt eszményileg a históriában hallatlan képtelenségnek, gyakorlatban pedig teljességgel kivihetlennek itélem, ha csak felséged egy második kampoformiói békére nem hajlandó.

»Arra ugyan nem,« vágott közbe a császár.

Tegyük fel, hogy felséged vitéz seregei kivetik az osztrákot Veronából; ha neki csak a Tagliamenton kellend visszavonulnia, s ott biztosan megállhatand s azt mondhatandja: »nem mer felséged követni, mert a német szövetség földjén vagyok,« — ugy én nem értem, miért visel felséged háborut, sem vége, sem eredménye soha nem lehet. Nincs nagyobb képtelenség, mint háborus félnek saját földén semlegességi szabadalmakat biztositani.

»C'est vrai, c'est parfaitement absurde, — mondá a császár — aussi je ne in'y soumettrai pas.«

Ha igy, — folytatám, — felségednek csak kettő közt lehet választása: vagy német szövetségi földre követni a megvert osztrák sereget, vagy Magyarország felől s Magyarország által vetni véget a háborunak, — első esetben a porosz, ha csakugyan avatkozni szándékozik, okvetlenül provokálva lesz. A második esetben is avatkozhatik ugyan, de avatkozása nem bizonyos, mert Magyarország nem német föld s én valóban azt gondolom kétszer is meg fogja a porosz gondolni, ha egyrészről a malakoffi herczeg 160,000 francziával a Rhénusnál, másrészről pedig Magyarország felől egy franczia hadsereg s 200,000-re bizton számitható magyar harczos közt látja magát.

Erre a császár igy nyilatkozott: Ön észrevételei alaposak, érdekeink közösségéről meg vagyok győződve s azért szavamat adom önnek, hogy akarom Magyarhon függetlenségét s erősen el vagyok határozva e háboru folytán segédkezet nyujtani a magyar nemzetnek függetlensége kivivására. Ez tény, azért ne szóljunk erről többet, hanem szóljunk a módról, időről s eszközökről. Még mindig azon meggyőződésben van-e ön, hogy franczia seregnek odaszállitása nélkül a magyar nemzet fel ne keljen?

Én felelém: E meggyőződésem erősebb, mint valaha volt, s ha megengedi felséged, okát adom. Két dolog közül egy történnék: vagy olyan volna felkelésünk, hogy mielőtt organizáczió által erőre kapna, az osztrák által elnyomatnék, s ekkor bizonyos vagyok, hogy ha a háboru folytán felséged csakugyan szükségét látná sereget küldeni Magyarhonba, a hasztalan harczkisérletben vére vesztett magyar nehezen hallgatna felséged szavára, vagy pedig olyan volna a felkelés, hogy kezdetben mindjárt az osztrákot komolyan megfélemlitené. Ezt ugyan nehezen hiszem, mert az erő az organizáczióban fekszik s ezt annál kevésbé volna időnk végrehajtani, mert a magyar nyilt jellemü, nem tud konspirálni. De ha mégis megtörténnék, semmi sem bizonyosabb, mint az, hogy az osztrák idehagyná Olaszországot, minden áron békét ajálana felségednek, egész erejét mi reánk vetné; s ha kellene, a porosz is segitségére sietne. Miért ne tenné? Hisz akkor csak velünk lenne dolga, nem felségeddel is. És bocsássa meg felséged az ügy nagysága miatt őszinteségemet, ekkor felséged, nem lévén még Magyarországban engageirozva, mindaz pedig, a mit Olaszországra nézve kivánt, megajáltatván, felséged a békét okvetlenül elfogadná, és szegény nemzetem volna az áldozat.

Erre a császár kinyilatkoztatá, hogy őszinteségemet őszinteséggel kivánván viszonozni kijelenti, hogy igenis ez esetben a békét elfogadná. Ön is azt tenné, ugy monda, az én helyzetemben, — mire megjegyzém, hogy épen, mert ezt természetesnek találom, hazámat az olaszországi béke könnyitése végett áldozatul ejteni nem akarhatom.

A császár ezen észrevételeket méltányolva biztositott, hogy elhatározta magát Magyarországra sereget küldeni, feltéve, hogy mig ezen szándokát végrehajtani a hadi munkálatok folyama megengedné, időközben egy európai fegyveres mediáczió békére nem kényszeriti; mire én viszont megjegyzém, hogy a fegyveres mediáczió a feltételek el nem fogadása esetére hadizenet kénytelenségét vonván maga után, ezen akadálytól sem Anglia, sem Oroszország részéről nincs mit tartani.

Ezen biztositások folytán szabadságot vettem magamnak az idő iránt kérdést tenni, midőn ezen expediczióra a nemzetet előkészitenünk kellend. A császár válasza részint

rhénusi seregének teljes organizált állapotba helyezésére, részint a véres csaták által megritkitott olasz hadsereg kiegészitésére vonatkozott; mire azon megjegyzést tevém, hogy 30—40,000 embernek Magyarországra vetése, erőnyerés tekintetéből is a legjobb spekuláczió, mert két hónap alatt 150—200,000-nyi lelkesült magyar szövetséges sereget biztositand; másrészt azonban a császár válasza egy bizonyos hadmunkálat előbocsátása körül forgott, melyet nem lehet megneveznem.*) Elég legyen annyit mondanom, hogy oly kikötő forgott kérdésben, mely a Magyarországra szánt hadseregnek hajókra szállitását könnyüvé teendi.

Ezek után a császár figyelmeztetett, hogy érdekünkben van a kijelölt időre minél nagyobb erélylyel itt a foglyokból s átjövőkből magyar sereget alkotni s felszólitott, hogy ennek szervezésében minél nagyobb erélyt fejtsünk ki, miszerint mihamarabb egy pár zászlóaljat magyarosan felszerelve s magyar zászló alatt seregéhez küldhessünk, megkisértendők, minő befolyást gyakorland a magyar zászló megjelenése az osztrák hadseregre. Mire én előterjesztvén az akadályokat, mik eddig organizácziónknak gyors kifejlődését hátráltaták, a császár meghagyá Pietri szenátornak, hogy engem Turinba kisérjen, s adja ott a kormánynak tudtára, miként a császár kivánságainkat mindenben teljesittetni óhajtja, s ajálja, hogy eljárásunk mindenben könnyittessék, miszerint seregünk tökéletesen magyar alapon s a piemonti király irányábani eskü nélkül mielőbb szerveztessék.

Ezeknek folytán elérkezettnek véltem az időt, hogy az osztrák hadseregben szolgáló magyarokhoz proklamácziót intézzünk, a mi, mig dolgaink ily alapra fektetve nem voltak, sem a Magyar Nemzeti Igazgatóság nevében, sem különösen az én hozzájárulásommal nem történt. Felolvastam tehát a császárnak proklamácziónk tervét, mely oda volt irányozva, hogy a császárt ügyünkkel minél inkább identifikálja. A csá-

---

*) Velencze bevétele, minthogy e nélkül (az ádriai tengerpartokon nem lévén kikötő a császár rendelkezésére) Génuában vagy Livornóban kellene a Magyarországra szánt sereget hajókra szállitani, a mi a távolság miatt végtelen nehézséggel járna.

Utójegyzék, 1859. szept.

szár tett némely észrevételeket, de megegyezését adta ahhoz, hogy a háborunak Magyarországra ki kell terjednie, mert Olaszország függetlensége Magyarhonnak függetlensége nélkül nem biztositható, hogy magyar zászlónk olasz földön a szövetséges hatalmak pártfogása alatt lobog, hogy itteni seregünk nemzeti erőnknek otthon kifejtésére magkövül szolgáland, ha majd zászlónk a győzelmes franczia sas mellett fog lobogni s hogy nemsokára reméljük felhivhatni bajtársainkat, kövessenek minket haza a szövetséges hatalmak segitségével, hazánk függetlenségét és szabadságát kivivni.

Ilyen volt értekezésünk; s midőn bucsut vevék, szerencsét kivánva a császár fegyvereinek, ezek voltak végszavaim: Nehogy félreértés legyen közöttünk, engedje meg felséged ismételnem, miként én azon meggyőződésben távozom, hogy ha csak időközben felséged békére nem kényszerittetik, N. N. helynek bevétele után, felséged sereget küldend Magyarországba, nemzetünket fegyverfogásra szólitandja fel s függetlenségünk kivivásában a franczia zászlót engageirozandja, s hogy e nélkül a magyar nemzetet felkelésre birni nem akarandja. Mely nyilatkozatomat, szives kézszoritás között, a császár tisztán megerősitette.

A császári főhadiszállásról Turinba mentem, s Cavour miniszterelnöknek nemcsak Klapka és Teleki társaim, hanem Pietri szenátor ur jelenlétében is a császárrali értekezésemet elbeszéltem s felszólitám a szenátor urat, hogy, mert az értekezésen jelen volt, mondja meg, jól fogtam-e fel annak tartalmát. Mit ő tartózkodás nélkül igenelt, sőt hozzá adá, hogy inkább kevesebbet, mint többet mondék annál, a mi történt.

A jelentés Cavour miniszter urra szembetünő hatással volt; nemcsak a magyar sereg gyors és magyar rendszerü szervezése iránt előadott kivánságainkat pontról pontra elfogadta, hanem még, ugymond, a diplomatát egy perczre kivetközi s mint hazafi azt mondja: Önök garancziát keresnek, hogy nemzetök idegen czélokra nem fog felhasználtatni és a garancziát a franczia és piemonti zászlónak (mit ekkor hallottunk először ily czélból emlittetni) magyar földön lobogtatásában keresik: és önöknek igazságuk van. — Mondá még azt is, hogy ő tart az európai diplomácziának Olaszország ügyébe avatkozásától, s azért is kivánja a magyar sereg organizá-

czióját mindenképen előmozditni, mert ez őket az európai diplomáczia előtt kompromittálandja, és ő kompromittáltatni óhajt.

Kelt Génuában, 1859. julius 8-án.

Kossuth Lajos,
a Magyar Nemzeti Igazgatóság elnöke.

Harmadik szakasz.

A fentebbi tudósitásban emlitett proklamáczió szövege itt következik:

Kiáltvány a magyar katonasághoz.

Üdvözlet nektek nemzetünk nevében, vitéz magyarok! édes hazánk felszabaditásának reményei!

Emlékeztek az óriás harczra, melyet tiz év előtt vivtunk hazáért és szabadságért a hitszegő osztrák ház ellen, midőn az hazánk felett az elnyomás s nemzeti enyészet pallosát merészlette hálátlanul kinyujtani.

A nemzet felkelt, mint egy férfiu.

A magyar gyalogezredek harczosai letépték a sárgafekete zsinórt, a szolgaság ama szégyenbélyegét, — s a háromszinü magyar lobogó alá sorakozva, a magyar honvéd nevét világhirüvé tették.

A magyar huszár karddal kezében, ellenséges tartományokon keresztül utat tört magának szülőföldére, hogy része legyen édes hazánk megmentésének dicsőségében.

Egyedül álltunk az óriás harczban, elhagyatottan az egész világtól, — de a honszeretet s ősi vitézségtek győzelemre vitt.

Fennen lobogtatók a törvény és szabadság zászlaját s az igazságos isten vitéz karjaitok által a zsarnokság jelképét: az osztrák sárgafekete zászlót porba sodorta.

Győztünk! s győzelmünk méltó béreül a nemzet kimondta közakarattal, hogy Magyarországnak nincs s nem lesz többé királya az osztrák házból, mely örökre trónvesztettnek itélteték, mert a közte s nemzetünk közt fenállott kötést hitszegő kezekkel maga tépte szét.

A magyar katona az osztrák iránti eskü alól törvény által feloldoztatott s az irántai hűség a haza iránti árulásnak nyilatkoztatott.

Tudjátok, mi következett: — — az osztrák idegen segitséget koldult ki ellenünk s azzal és árulással jármot vetett szegény hazánkra.

És hazánk e járom alatt siralom völgyévé lőn. Legjobbjaink a hóhér keze által vesztek el. Alkotmányunk eltöröltetett, törvé-

nyeink lábbal tiportattak, ősi szabadságunk, melyet az egész népre nyelv-, faj- és valláskülönbség nélkül kiterjesztének, közszolgasággal váltatott fel, hazánk az élő nemzetek sorából kitöröltetett, apáitok s testvéreitek szájától az élelem falatja, az elviselhetlen adók által elragadtatik, ti, vitézek, erőszakkal idegen földre hurczoltattok, véreteket testvérnépek elnyomásáért ontani, nyomor, inség, szolgaság terül el hazánk felett, a magyar saját honában rabszolgává lőn, s felette német kény, német erőszak uralkodik.

S e sorsot, e szenvedést, mely fajunkra boszuból méretett, a tiz év előtt hitegetéssel elámitott, de már kiábrándult horvát, szerb, oláh, tót polgártársaink jutalmul kapták.

Az osztrák a hűségért is csak csalással s hálátlansággal fizet.

Ennyi bün visszatorlásért kiált, — a szegény szenvedő haza felszabaditásért kiált.

A visszatorlásra itt az idő, a felszabaditásra itt az alkalom!

A francziák hatalmas császárja s Piemont lovagias királya választott eszközei a gondviselésnek, mely által az igazságos isten az osztrák ház bűneit megbünteti és letörli a szenvedés könyüit ez elnyomott nemzetiségek szemeiről.

De szabadságot nem adnak az egek ajándokul. — »Segits magadon és az isten megsegit,« ez a gondviselés törvénye.

A harcz olasz földön kezdődik, de magyar földre ki kell terjednie. Ügyünk közös, elnyomónk egy, szabadságunk elválaszthatlan. Egyiké a másiké nélkül nem biztositható.

S a ki hazánk elnyomójának ellensége, az hazánknak természetes barátja.

A magyar háromszinü lobogó számüzetve volt a föld szinéről tiz évig, de most, — hála legyen az istennek, — szabadságunk van azt olasz földön kitüzni.

És kitüztük azt e barátságos földön, a szövetséges hatalmak pártfogása alatt.

Kitüztük oly czéllal, hogy összegyüjtvén körülte Magyarhon hű, vitéz fiait, őket magyar zászló, magyar szerkezet, magyar vezénylet alatt magyar sereggé alakitsuk, magkövet képezendőt, mely körül nemzetünk összes ereje sorakozhassék, ha majdan a háboru folytán a győzelemhez szokott franczia sas oldala mellett nemzeti zászlónk hazánk szent földén loboghatand.

E zászló alá hivunk benneteket, vitézek! bajtársaink! Hivunk benneteket szenvedő hazánk nevében, szabadságunk, függetlenségünk nevében! Hivunk benneteket a dicsőség, a honszeretet nevében! Hivunk ama szent föld nevében, hol bölcsőtök ringott, melynek porával apáitok hamvai vegyültek s melyen kivül a magyarnak széles e világon nincs számára hely!

E zászlót, Magyarország függetlenségének zászlaját, meg fogjátok látni a szövetséges hatalmak soraiban a harcz mezején.

Az nem lehet, hogy ti az ellen szentségtelen kezet emeljetek.

A ti helyetek itt van ezen az oldalon, nem ott, hol zsarnok erőszak tart.

Ti nem tartoztok hűséggel Ferencz Józsefnek! Ő nem királya Magyarországnak. Törvényeink szerint a magyar hűséggel csak törvényesen koronázott királynak tartozik. Ferencz Józsefnek idegen erőszakkal szerzett hatalmát sem koronázás, sem választás nem szentesiti. Ő bitorló, kit a nemzet közakarata ünnepélyesen elitélt.

Ti a nemzetnek tartoztok engedelmességgel, mert hűséggel a hazának tartoztok.

Minden szuronydöféssel, minden kardvágással, melyet hazánk elnyomójáért tesztek, édes hazátok szivét sebzitek.

Dezertor az, ki a haza zászlóját hagyja el: a haza zászlaja itt mi velünk van, azt követni szent kötelesség, elhagyni dezerczió.

Ide hát vitézek! hová a haza s dicsőség hiv, s hol reátok a nemzet áldása vár. Siessetek süriteni sorainkat, melyeket már közületek rendezénk. Siessetek, legyőznünk segiteni az utunkban levő akadályokat, miszerint ha isten is ugy akarja, mint magunk, mielőbb azt mondhassuk nektek: „Utánunk, vitézek, haza! támogatva a szövetséges hatalmak győzelmes fegyverei által, visszaszerezni hazánknak saját szent földjén, függetlenségét és szabadságát!«

Éljenek a szövetséges hatalmak, Olaszhon megmentői, a magyar nemzet barátai!

Éljen Magyarország függetlensége! Éljen a szabadság! Éljen a haza!

Kelt .... a franczia császári főhadiszálláson .... ban*) 1859. julius ....

* * *

Sok adat érkezett kezemhez, melynek alapján határozottan állithatom, hogy ha franczia sereggel jelenünk meg a hazában, az egész nemzet faj-, nyelv-, valláskülönbség nélkül felkél, mint egy férfiu. — Oly általános egyetértést, mint a minő ekkor az országban volt, nem mutat a magyar történelem.

Nem tartom szükségesnek ezt részletes adatokkal bizonyitgatni. Minek!

---

*) Francziául olvastam fel e kiáltványt a császárnak, s midőn odáig jutottam, hogy »kelt a franczia császári főhadiszálláson,« — a császár elnevette magát s azt mondta: »Mégis csak jobb lesz, ha Génuát vagy Turint ir ön.«

Hanem Pulszkynak itt következő jelentése, azt hiszem, érdekkel fog olvastatni, mint adat ahhoz, hogy miként itéltek akkoron hazánk viszonyairól olyan otthoni notabilitások, kiket én ugyan soha sem számitottam Magyarország állami függetlenségének elszánt bajnokai közé.

Annak megitélését: vajjon e notabilitások jól fogták-e fel az otthoni helyzetet? — olvasóim közül azokra bizom, kik azon helyzetben éltek s emlékezhetnek.

Pulszky — Kossuthnak.

London, 1859. augusztus 19.

Épen midőn tegnapi levelemet bezártam, jött Magyarországból egyike a mostani notabilitásoknak, L....y M......t, s következő képét adta a hazának:

A paraszt az adó daczára felszedte magát az egész Tisza mentében s az alföldön; jobb lábon áll, mint azelőtt; ő csak egy nevet ismer: a tiedet, átkozza a németet, vár felszabadulásra s kész áldozatra. A kis nemesség megromlott, elparasztosodott, a kétszáz holdas nemes jóformán bocskoros, fiait nem képes neveltetni; a középbirtokos jobban gazdálkodik, mint azelőtt, — — — — — kevesebb közte a pazarló. A nagy ur, kivéve azokat, kik Bécsben élnek, megmagyarosodott. Mindezeknél csak egy eszmének van vitalitása: a nemzetiségének; demokráczia nem kell nekik; még a kis nemesség is fél tőled, mert bizonyos oldalról elhitették vele, hogy szocziálista vagy s birtokegyenlőségre törekszel. Ugyanezért jó hatást gerjesztettek utóbbi beszédeid, melyek leforditva a »Times«-ból, kéziratban keringenek az országban. Előbbi beszédeidet is olvasták, de kevésbbé szerették, mert sajnálták, hogy a franczia császárt szidod, s a haza megmentésének egyik lehető tényezőjével rossz lábra állitottad magad. Ujabb frigyed ezen klasszisnál népszerübbé tett. Midőn Lussin megszállásának hire megjött, mindenki kész volt, a tizenöt éves gyerektől a hatvan éves emberig, fegyvert fogni s a franczia sereghez csatlakozni. Egyébiránt többet vártak s még most is várnak

az orosztól. Orosz ágens folyvást beutazgatja az országot, s talál visszhangra. Egy katholikus püspök azt mondta, hogy ha ez által megmentheti az országot a némettől, egész nyájával együtt áttér s göröggé lesz. A városokban még most is erős a municzipális szellem; polgármestereik csehek, a városok birtokai eladósodottak, az osztrák elleni gyülölet itt találja tetőpontját. Pesten a polgárleányok magyarul beszélnek, osztrák tiszt nem kap bálban tánczosnőt, s a vén polgárok panaszkodnak, hogy fiaik elfelejtik a német szót az iskolában, habár a tudományokban németül tanittatnak, — mert a fiuk esprit de corpsja számüzte a németet a társalgásból. Van azonban egy rossz nemzedék, azok, kik 1848-ban tizenöt-tizenhat évesek voltak; ezek félénkek, szubszervilisek; hazafiságuk kirekesztőleg magyar nyelvükben mutatja magát, egyébként gyávák. A mostani fiatalság s iskolás gyermek ellenben jobb, mint valaha. A régi oppoziczió lejárta magát, meghuzódott, bátortalan; jobbak a volt konzervativek, mint M . . . . th Gyuri, Ü . . . . . i Józsi stb., ezek készek akármire. Uj talentumok nem tüntek fel, talán mert nincs alkalmuk kitüntetésökre.

A gazdasági egyesületek most az egyetlen intézmény, mit az osztrák megtür; ezek most szaporittatnak ugy, hogy minden megyében legyen egy, s ezek magvai a nemzeti kormánynak, ezek képviselik a megyéket.

Apponyi és Jósika Samu e háboru elején megmondták Ferencz Józsefnek, hogy az ország megért a lázadásra, s hogy fel fog lázadni, ha konczessziókat nem ad. Ferencz József megköszönte figyelmeztetésüket, s mondta, hogy konczessziókról nem lehet szó ez egyszer, mert különben igazolná a szárd kormány panaszait a világ előtt. L . . . . y folytatja, hogy ennek hirére ő és barátai megizenték Apponyinak, hogy kevesebbel nem elégszenek meg, mint a személyes kapcsolat eszméjének tökéletes kivitelével,*) s az az ő jelen meggyőződése is, hogy a konczessziók ideje lejárt, hogy minden magyar hiszi, hogy nem sokára lesz ismét akár franczia, akár orosz háboru, s hogy bármelyik többet fog adni, mint az osztrák, azonban

*) S az óta? — »quantum (nem mutatus, hanem) mutati ab illis!«

jobban várják az oroszt, mint a francziát. A nyelvviszály megszünt, horvát és rácz barátja a magyarnak, mert tudja, hogy csak általa menekedhetik meg a némettől.

Sok személyes adatot is adott, melynek hasznát vehetjük, de levélre nem lehet bizni.

(Aláirva) Pulszky.

U. i. Ha azóta Kemény Zsigával találkoztál, bizonyára ugyanezt hallhattad tőle, vagy még többet. Ugy, a mint én hallottam.

HETEDIK FEJEZET.

(A fegyverszüneti katasztrófa. — Vége a reményeknek.)

I.

A fegyverszünet.

Ekként álltak dolgaink. Reményteljesen. Klapka Turinban maradt, a felszerelés iránt ott kötött szerződések végrehajtását siettetni. Én hasonló czélból és harczosaink soraiban a jó szellemet s fegyelmet megerősiteni, julius 6-án Génuába mentem. — S im, julius 8-án hirt hoznak a hirlapok, hogy fegyverszünet köttetett.

Villámcsapásként ért e hir, de a dolog annyira hihetetlennek látszott, hogy, mint a vizbefuló a szalmaszálhoz, mi is kapkodtunk azon körülményhez, miszerint a hirlapok szárazan csak fegyverszünetet emlitettek a nélkül, hogy annak természetét részleteznék.*) Hát nem békeelőzmény, hanem csak amolyan pár napra szóló

---

*) Nem is részletezhették. — Julius 6-án este irt a legnagyobb titokban Napoleon az osztrák császárnak Veronába; Fleury tábornok által békeelőzményül fegyverszünetet ajálva. Erről senki sem tudott. Az osztrák császár 7-én válaszolt: elfogadta az ajálatot s Napoleon császárra bizta találkozásukra időt és helyet határozni. 8-án lett a fegyverszünet megkötve, franczia részről Vaillant marsal, osztrák részről báró Hess, szárd részről gróf Morozzo della Rocca között. A két császár 9-én találkozott Villafranká-

fegyverszünet forog fen, a minő háborukban néha előfordul? — — De tudnunk kellett: hányadán vagyunk? Helyzetünket a bizonytalanság tarthatatlansággal fenyegette. Én tehát Pietri szenátorhoz nyomban következő levelet intéztem:

(Francziából forditva.)

Kossuth — Pietri szenátornak.

Génua, 1859. julius 8.

Csak néhány napja, hogy exczellencziád jelenlétében hazámra nézve oly biztató kilátásokat volt szerencsém venni ő felségétől a császártól, mely kilátások ugy engem, mint társaimat nemcsak azon reményre jogositottak, hogy e háboru folytában Magyarország függetlenségének helyreállitása munkába fog vétetni, hanem egyszersmind ugy a császár, mint a turini kormány egyenes kivánsága folytán is arra birtak, hogy a magyar hadsereg szervezését minden kitelhető erélylyel siettessük.

Immár az 5-ik zászlóalj van alakitásban. Szellemök a legjobb s mi minden befolyásunkat felhasználtuk azt megerősiteni. Tisztekre lévén szükségünk, a piemonti kormány megegyezésével kizavartuk számüzött honfitársainkat állásaikból, Angliába, Törökhonba, Amerikába felszólitásokat küldénk, hogy sorainkhoz csatlakozzanak, s ben a hazában megtettük, a mi szükséges volt, hogy a nemzet a felkelésre hangolva legyen.

S im e körülmények közt, mint villám a tiszta égről, ugy csapott le ránk a tudósitás, hogy fegyverszünet köttetett.

---

ban. Tanuk nélkül értekeztek Guadini Morelli házában Napoleon herczeg 11-én vitte a pontozatokat Veronába. Ferencz József egyes pontok iránt nehézségeket csinált. Napoleon herczeg forradalommal fenyegetőzött Olasz- és Magyarországban. A béke alappontjait az osztrák császár aznap este nyolcz órakor Veronában, Napoleon császár este tiz órakor Valleggióban aláirták. Viktor Emánuel király pedig felkiáltott: »Povera Italia!« — —

Örömest keresnék ennek értelme iránt saját gondolkozásomban megnyugtatást a nélkül, hogy exczellencziádat irány-adás végetti kéréssel terhelném, de nem titkolhatom, hogy sem én, sem társaim nem tudunk eligazodni az irányra nézve, melyet e tény folytán működésünkben követnünk kell. Ha e fegyverszünet békepraeliminárék értelmével bir, ugy azon működéseinknek, melyekre felhivatva valánk, vége szakad s mi sulyosan kompromittálva vagyunk. De tartóztat e véleménytől azon tekintet, hogy e fegyverszünet csak oly békének lehetne praeliminaréja, mely a császár czéljait ki nem elégitendné, a közvéleményt Olaszhonban s Európaszerte, sőt magában Francziaországban is desappointirozná, az olasz kérdést nemcsak végelemzésben, (mely Magyarhon függetlenségét, mint postulatumot feltételezi) hanem ideiglenes tekintetben is megoldatlanul hagyná; a helyett, hogy Európának nyugalmát biztositaná, elégedetlenségre s forrongásra adna okot, a háborunak kevés idő mulva, de kevésbbé kedvező viszonyok között megujitását kikerülhetlenné tenné, sőt Francziaország ellen egy jövendő európai koaliczió magvát vetné el.

E tekintetek azon reményre vezetnek, hogy a fegyverszünet nem bir békepraeliminárék erejével. Ez esetben azonban még kevésbbé vagyunk képesek magunkat állásunk iránt tájékozni, mert attól tartunk, hogy e fegyverszünet nagyon neheziteni fogja a császár Magyarország iránti szándékainak kivitelét. Én ugyanis meg vagyok győződve, hogy e fegyverszünet csak Ausztriának fog javára szolgálni.

Alig van valami veszélyesebb taktikai szempontból, mint egy roppant diadalok által a győzhetlenség önérzetére lelkesült hadsereget győzelmei folyamában feltartóztatni, s az ellenségnek időt adni, hogy demoralizácziójából felemelkedjék.

A szolferinói csata után az osztrák hadsereg erkölcsi ereje annyira meg van törve, hogy nyilt téren többé alig képes csatát elfogadni. Másrészről pedig Magyarországon az ujonczozást a megyék meg kezdik tagadni s általában a népérzelem annyira fel van hangolva, hogy biztos tudósitások szerint a katonai parancsnokok sürgetőleg kérnek erősitéseket, de Bécsből azon választ kapják, hogy az osztrák kormány teljességgel képtelen egy katonát is küldeni Magyarországba, s hogy a néppel való összeütközést minden áron kerülni kell.

Szóval: az osztrák háznak, mint elsőrendü hatalomnak, létele a császár intésétől függ.

Mindezen körülmények a fegyverszünet folytán, rövid idő alatt Ausztria javára változandnak meg. Demoralizált hadserege önbizalmát maga a fegyverszünet ténye felemeli, uj seregek csatlakozása pedig helyreállithatja, kétkedést gerjesztvén a jövő iránt; azon bomlasztó proczesszust, melyet a magyar zászlónak olasz földön felemelése meginditott, megállithatja, a magyar nemzetet határozottságában meghökkenti, s ha mig innen az elhagyattatás kilátása lehangolja a lelkesült készséget, másrészt ha osztrák részről, a mint várni lehet, némi engedmények jönnek közbe, attól lehet tartani, hogy Magyarország közremunkálása helyrehozhatlanul koczkáztatva lesz. Azonban a fegyverszünet eme következményeit a császár kétségtelenül számba vette, s azért, különösen a mi helyzetünkre szoritkozva, lehetetlen excellencziád előtt titkolgatnom, hogy mi ezen fegyverszüneti tény által a legirtózatosabb helyzetbe jutottunk.

Mi lesz szegény hazánkból, mely ő felsége a császár szankcziója alatt közbejött itteni mozgalmaink hirére fellelkesült, szavunkra várt, s a váratlan hirre minden jobb jövő felől kétségbeesik, ha csak haladék nélkül meg nem nyugtathatjuk?

Miként fogunk állani azon vitéz bajtársaink előtt, kik szavunk iránti bizalomból zászlónk alá sorakoztanak?

Hogyan fogjuk őket a kétségbeesés lépéseitől visszatarthatni, ha hitöket igy meghiusulva s magukat igy feláldozva látják? Még csak tegnap lelkesitém fel őket az elszántságra, rendre, fegyelemre s hazafias önfeláldozásra kilátásaink reményeivel, s ma már, ha kérdeznek, mit várhatnak, mibe bizhatnak? nem tudunk nekik felelni.

Természetes pedig, hogy azt kérdendik e szerencsétlenek, mi sors vár reájuk?

És mi magunk is miként fogunk állani ezen hazánkfiai, nemzetünk, a világ előtt?

Nincsen szükségem excellencziád előtt helyzetünk irtózatosságát festeni. Excellencziád bizonyosan igazat adand nekem, ha azt mondom, hogy helyzetünk a fegyverszünet által lehetetlenné vált. Miért is arra kérem excellencziádat, társaim

nevében is, legyen közbenjárónk a császár előtt, hogy a helyzet irányunkban tisztába hozassék.

Mit várhatunk? mit tegyünk? kiadjuk-e az előterjesztett proklamácziót? folytassuk-e a szervezkedést? terjesszük-e? s ha nem, mit tegyünk azon mintegy négyezer katonával, kik zászlónk alá gyültenek?

Oly kimondhatlan fontos érdekek forognak itt fen, miszerint lehetetlen exczellencziádat sürgetően nem kérnem, hogy a császárnak irántuk való határozatát minél előbb kieszközölni s tudtunkra adni méltóztassék.

Fogadja stb.

(Aláirva) Kossuth.

Pietri szenátor azt mondta szóval, feleletül e levélre, hogy ő is csak annyit tud, a mennyit a hirlapok hoztak. Nem érti, meg nem foghatja, lehetetlennek hiszi a dolgot, annyira váratlan, annyira rettenetes. Telegrafált a császárnak, futár által elküldte levelemet. — C'est impossible! impossible! — Valami van alatta, a mit nem értünk. Ne veszitsük el a reményt. Várjunk. En attendant folytassuk a működést, mintha semmi sem történt volna.

Ugy tettünk, halálos lelki kinok közt. Pár nap mulva *Pietri* egészen kikelt arczczal, e szavakkal toppant be hozzám: Malheur! malheur á nous! C'est fini. Tout est perdu! Lisez ce ci!

A császár egy sajátkezü levele volt Pietrihez. Sirtam, mint a gyermek, alig birtam elolvasni. Tartalma a levélnek ide ment ki: »Megfontoltuk a helyzetet minden oldalról a herczeggel s a királylyal, és bármi nehezen esett is, azon megállapodásra jutottunk, hogy békét kell kötnünk. Ezuttal tovább nem mehettünk. A háborunak most vége van. Mondja meg ön Kossuthnak, miként végtelenül sajnálom, hogy hazája felszabaditásá-

nak most abban kell maradni. Nem tehetek máskép. Lehetetlenség. De kérem őt, ne csüggedjen, bizzék bennem s a jövendőben. Időközben legyen meggyőződve barátságos érzelmeim felől s kérem, saját személyére s gyermekeire nézve rendelkezzék velem.«

Midőn a levélnek e pontjához értem, nem tudtam érzelmeimnek eléggé parancsolni, hogy lelkem mély felháborodása egy keserü felkaczagásba ne törjön ki. »Igen, igen«, mondám, »ilyenek azok a koronás fők! Ilyeneknek ismerik azt, a minek neve ember. Ördögbe a hazával! Konczot az embernek, majd megvigasztalódik! — Mondja meg ön, szenátor ur, urának, hogy a francziák császárja nem elég gazdag arra, miszerint Kossuth Lajost alamizsnával kinálhassa, s Kossuth Lajos nem elég aláváló arra, hogy azt elfogadja. Kizavart viszonyaimból. Legyen. Az én fiaim majd megkeresik kenyerüket munkájukkal. — Je vous salue«

*
* *

Hát mindennek vége volt! Nem maradt egyéb hátra, mint seregünk becsületes feloszlatásáról s a zászlónk alá sorakozott szegény jó magyar fiuk személyes biztositásáról gondoskodni. Klapka is igy látta a dolgot Turinban, honnan hozzánk Génuába a következő levelet irta:

(Németből forditva.)

Klapka — a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak Génuában.

Turin, 1859. julius 13.

Cavour gróftól jövök. Beadta lemondását. Magán kivül van a kifejezhetlenül nyomorult magaviselet felett. Napoleon herczeg volt főképen az, a ki a békét sürgette, a ki mindenkire, olaszokra, magyarokra panaszkodott, s azután a békeelőz-

ményeknek az osztrák főhadiszálláson formulázását*) magára vállalta. — Itt mindenki földhöz van sujtva. — Cavour megigérte, hogy a légióról gondoskodni fog. Elkerülhetlenül szükséges, hogy e kérdés rendbehozatala végett az igazgatóság mindkét tagja azonnal idejőjjön, mert e légkörben ezentul nekünk semmi teendőnk nincs. — Ijesztőül használtak fel minket, hogy Ferencz Józsefet Lombárdia mihamarabbi átengedésére reá vegyék. — Cavourt a császári találkozás után Napoleon többé el sem fogadta. — Igy állnak a dolgok; várom önök megérkezését. Már csak egy vagy két napunk van. Tehát sietség.

(Aláirva) Klapka.

Tehát Turinba mentünk, *Pietri, Teleki* és én, hogy e dolgot rendbehozzuk.

Az elrendezés, melynél sok baj és kellemetlenség jött közbe, külön fejezet tárgyát képezi.

II.

(Két érdekes epizód. — Toskána biztonsága külavatkozás ellen. — Cavour hatalmas nyilatkozata.)

Hanem Turinban két epizód adta magát elő, melyet méltónak tartok a feljegyzésre. Mindkettő érdekes. A második még hozzá egy nevezetes történelmi mozzanat is.

I. A királyi lak előtti térre nyiló fogadó ablakaiból néztük, a mint Napoleon császár és a király nyitott kocsiban megérkeztek. Kevés ember volt a téren. Egyetlenegy árva »evviva« sem hallatszott. Még csak kalapját is ritka ember emelintette meg. — Sic transit gloria mundi!

Késő este hozzám jönnek a derék (csonka) Montanelli és Celestino Bianchi, (később Ricasoli miniszter-

*) Inkább elfogadtatásuk kieszközlését. A pontozatokat készen vitte magával Valleggióból.

elnök bizalmas államtitkára), kik a toskánai forradalmi kormány nevében arra szólitanak fel, hogy nekünk már nem levén légiónkra szükségünk, adjuk azt nekik — kölcsön! — Elnevettem magam. — Uraim! mondám, mi nem vagyunk a légió urai, sem condottieri kapitányok, s légionáriusaink sem nem rabszolgák, sem nem zsoldosok. Azok szabad emberek, kiket a honszeretet vezetett a magyar zászló alá, de csakis az alá. Ha volna köztünk ember, ki önök propoziczióját hajlandó elfogadni, az az ő s az önök dolga, de mi nem teszszük hazánkfiainak azt az affrontot, hogy bőrük felett alkudozzunk. Hagyjuk ezt annyiban, hanem én, mint olaszbarát, azt kérdem önöktől, szerencsés emberektől: minek törik önök a fejüket légiókon? ki ellen akarnák önök a légiót harczra vezetni? hacsak nem a Pitti palota pár tuczat lakája ellen? Hiszen a toskánai nagyherczeg nem áll hadsereg élén? Önök szerencsés emberek. Önöknek plebiscitra, a szavazó urnára van szükségük, nem hadseregre. Aztán bocsássanak meg, de önök nem jól számitanak. Idegen seregek zsoldba fogadása intervencziót provokálhatna önök ellen. Óvakodjanak e provokáncziótól. Ha ezt nem teszik, dolgaik oly simán maradnak, mint a vaj.

Bianchi: De mi ép azért akarunk haderőről gondoskodni, mert intervencziótól tartunk s az önök légiója kész haderő.

Én: Ne tartsanak tőle; ha idegen légiókat vinnének be Toskánába, akkor lehetne intervenczió, mert mozgalmuk nem birna tisztán toskánai jelleggel, szélesb jelleget öltene, s meglehet, akadna hatalmas ember, a ki azt mondaná: »ça ne me vas pas, je ne me laisserai pas deborder par la revolution.« De ha önök tisztán toskánai keretben maradnak, azok után, a

mik történtek, nem kell intervencziótól tartaniok Nem lesz.

Montanelli: Biztosit ön minket erről?

Én: Már hogy én? Kedves vitéz barátom! az én biztositásommal bizony nem sokra mehetnének, hanem mondok én önnek valamit. (Az ablakhoz vezettem.) Látja ön azt a világot amott a királyi lak második emeletén? Az a király dolgozó szobájában van. Jele, hogy a király még fen van. Menjen ön oda. Izentesse be ön az ajtónálló által a királynak, hogy Toskána akar vele szólani. Igaz, éjfél után van az idő, de ne féljen ön, Piemont Toskánát éjfél után is elfogadja. Mondjon ön ennyit a királynak: Sire! Kossuth azt mondja Toskánának, hogy nem lesz intervenczió; igaz-e vagy nem? Majd meglátja ön, hogy mit felel?

Montanelli elrohant. Szép holdvilág volt; az ablakból néztem, mint szalad a téren keresztül a királyi lak felé, dühösen hadonázva megmaradt egy karjával. — Félóra mulva visszajő, ujongva tör be szobámba s nyakamba borul. »Nem lesz intervenczió! nem lesz intervenczió! a király becsületszavát adta rá.«

Ecce! gratulálok! Boldog emberek!

II. Elmentem Pietrivel Cavourhoz, a légió becsületes feloszlatásának rendbehozását megbeszélni. A mint beléptünk és helyet foglaltunk, *Pietri* igy kezdé a társalgást: »Azt beszélik, gróf ur, hogy ön lemondott. Remélem, ez nem igaz.«

Cavour: Sőt igaz. Lemondtam.

Pietri: Ah, ez sajnos, nagyon sajnos. A császár nagyon fogja sajnálni.

Cavour: Mit akar ön?! Politikában az ember gyakran transzigál idő és módok felett, néha kényte-

len elvek felett is transzigálni; de van egy, a mi felett emberséges ember sohasem transzigál, s ez : a becsület. Az ön császárja engem megbecstelenitett, igen uram, megbecstelenitett, »il m' a deshonoré.« Istenem, uram! szavát adta, szentül fogadta, hogy meg nem áll, mig az osztrák végképen ki nem üzetik Olaszországból, és ezért bérül magának Savoyát, Nizzát kötötte ki. Én reá birtam királyomat, fogadja el az alkut, vesse magát alá ez áldozatnak Olaszországért. Az én becsületes, jó királyom, szavamban bizva ráállt. S most az ön császárja a bért elviszi, de minket meg itt hagy féluton a faképnél. Érjük be Lombárdiával, s hogy a vásár még szebb legyen, konfederáczió béklyóiba akarja beleverni királyomat Ausztriával, a többi olasz fejedelmekkel, a pápa elnöklete alatt. — No, csak ez kellene még! Megbecstelenitve állok az én királyom előtt. Rettenetes! rettenetes!

Én: Bizony rettenetes! Hiszen a Minció-határt (Lombárdiát) maga a bécsi udvar odaajálotta feltétlenül még 1848-ban. Ezt tudom, mert akkor miniszter voltam. Dolgom volt a kérdéssel. S a lombárd provizórius kormány eléggé olasz, eléggé hazafi volt az ajálatot Velencze nélkül el nem fogadni. S most önök ezt kapják annyi kiontott vér jutalmául. S még csak nem is ingyenbe kapják, mint a lombárdok kaphatták. Oda kell cserébe adniok Nizzát, Savoyát. Aztán az a konfederáczió eszméje! Elképzelem magamnak a piemonti királyt abban a »grotesque« társaságban hetediknek, a hol a pápa elnököl, s jobbján Ausztria foglal helyet, s mellette a négy osztrák szatelles. Ha ezt a poziczíót Viktor Emánuel elfogadja: mediatizálja magát.

Cavour: Ugy van. Tökéletesen ugy van. Hanem én azt mondom önnek, s ez előtt az ur előtt mondom,

a ki előtt szólnom annyi, mintha császárja előtt szólnék: »Cette paix ne se fera pas! ce traité ne s'exécutera pas. Je prendrai par une main Solaro della Margarita (a klerikális-konzervativ párt főnöke) par l'autre Mazzini s' il le faut! Je me ferai conspirateur! (a mellére ütve) révolutionnaire! mais ce traité ne s'exécutera pas. Non! mille fois non! Jamais, jamais!« *) — — — (Egy kis szünet után, mely alatt Pietri lesütött szemmel, szótlan hallgatott.) Eh bien! a francziák császárja megyen. Menjen! De én és ön, monsieur Kossuth, mi maradunk a magunk utján. Nemde? Mi ketten megteszszük, a mit a francziák császárja nem mert bevégezni. És istenemre! mi nem állunk meg féluton!

(Pardieu! nous ne nous arréterons pas á michemin.)

Én: Számoljon reám, gróf ur!

Cavour e nevezetes nyilatkozata az előbeszéd volt ahhoz, a mi 1860. szeptemberében köztünk történt.

De téged üldöz a fátum, szegény hazám!

Cavour 1861. tavaszkor meghalt.

---

*) »Ez a béke nem lesz meg! Ez a szerződés nem fog végrehajtatni. Egyik kezemet Solaro della Margaritának (a klerikális-konzervativ párt főnöke) nyujtom, másik kezemet Mazzininak, ha kell! Konspirátorrá leszek! Forradalmárrá leszek! de ez a békekötés nem fog végrehajtatni. Nem, ezerszer nem! Soha, soha!

NYOLCZADIK FEJEZET.

(Az olaszhoni magyar sereg feloszlatásának történetéhez.)

A megdöbbenés közben, melyet a villafrankai fegyverszünet első hirei okoztak, hasonlón a fulladozóhoz, ki szalmaszárhoz kapkod, mi is kapkodtunk a reményhez, hogy az a fegyverszünet tán mégsem birand békeelőzmény természetével.

A reménynek ez utolsó gyönge szála is csakhamar elszakadt, s nem maradt egyéb hátra számunkra, mint a magyar sereg becsületes feloszlatásáról gondoskodni.

A villafrankai egyezményben csak általánosságban ennyi volt kikötve:

»a hadviselő felek földterületein az utóbbi események alkalmával kompromittált személyeknek ugy egyik, mint másik részről teljes és tökéletes amnesztia biztosittatik.« *)

Nem saját merényletünkre, hanem a barátságos hatalmak biztatására fogván hozzá a seregalakitáshoz, mi az amnesztia ez általános kikötésével be nem érhettük, s joggal véltük követelhetni, hogy a magyar sereg azon tagjaira nézve, kik magukat hazamenetelre határozandják el, nagyobb biztositékok eszközöltessenek, a haza nem menők pedig ellátásban, illetőleg kártalanitásban részesüljenek.

*) Traités publiques de la maison de Savoye tom. VIII. pag. 660.

Hogy mit lehetett rögtön elérnünk, s mire kaptunk biztató igéreteket, — kitünik a Magyar Nemzeti Igazgatóság itt következő három rendeletéből, melyeknek harmadika egyszersmind a sereghez intézett bucsuszózatunk volt.

I.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Az első (második) magyar dandár parancsnokságának.

Turin, 1859. julius 14.

Néhány nap előtt értesittetett a magyar sereg, hogy ha béke nem köttetik, hazánk függetlenségének helyreállitásáért fogunk harczolni franczia segitséggel, ha pedig béke köttetik, a magyar zászló alá gyült tisztek, altisztek és legénység sorsának biztositására igéretet vettünk a hatalmaktól.

Reá nehezedett a sors szegény, szenvedő hazánkra; a béke megköttetett; jelen kilátásaink elenyésztenek. De a magyar nemzetnek van jövendője, ha magunk magunkhoz hivek maradunk, s hon vagy külföldön, szerencsében vagy nyomoruságban, keblünkben tápláljuk a hazafiság szent érzetét. Az alkalom késhetik, de el fog jönni.

A jelen körülmények között nem marad egyéb teendőnk, mint a sereg mindenrendü tagjainak biztositásáról gondoskodni.

Tegnapelőttről kelt biztositást birunk a franczia császártól, hogy a magyarok, minden különbség nélkül, büntetlenül hazamehetnek, ha akarnak. Ennek biztositását a szövetséges hatalmak részéről még bővebben sürgetni fogjuk, s a kik a hazamenetelt választanák, azoknak számára némi gratifikácziót is iparkodandunk eszközleni.

Biztositást vettünk a császártól arról is, hogy a kik a hazameneteli engedelemmel élni nem akarandanak, rangjuk megtartásával franczia szolgálatba elfogadtatnak. Ha volnának, a kik ezt választják, azokat név, rang és fegyvernem szerint jegyzékbe kell venni, s a jegyzéket ide azonnal beküldeni.

Azokra nézve,kik sem a hazameneteli engedelemmel élni, sem franczia szolgálatba lépni nem akarnak, kettő közötti választást veszünk igénybe. De ez még elhatározástól függ. Vagy azt t. i., hogy piemonti szolgálatban levőknek tekintessenek, és félzsoldot kapjanak addig, mig aktiv szolgálatra hivatnának fel, vagy pedig azt, hogy rangjukhoz képest egy évi dijt kármentesitésül, s egyszermindenkorra szolgáló kiegyenlitésül kapjanak. Hogy ezen utóbbi követelésünkben minél sikeresebben s gyorsabban járhassunk el, szükséges, hogy egyenkint lajstromát vegyük azoknak, és minél

hamarább, kik vagy az egyévi átalányt vagy a félzsoldot óhajtják választani, magában értetvén, hogy ha e másodikat a kormányok meg nem adnák, mindazokat, kik sem hazamenni, sem franczia szolgálatba állani nem akarnak, az egyszermindenkorra szóló kártalanitás rovatába tartozandóknak tekintendjük.

Meghagyatik a dandárparancsnokságnak, ezen rendeletet tudatni és foganatba venni, s megváratik a parancsnokságtól, tisztikartól s a vitéz legénységtől, hogy mig személyes biztositásukról atyai érzékkel gondoskodunk, a rend s fegyelem épen fog tartatni, s a magyar név a szerencsétlenségben is szeplőtlen marad.

Jobb jövendőt a hazának! Kitürést és erőt — fiainak!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György, tábornok. Kossuth Lajos, elnök. Teleki László.

2.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Czetz tábornok urnak Astiban.

Turin, 1859. julius 15.

Azon rendelet, melyet az igazgatóság meghagyásához képest tábornok ur a dandárparancsnokoknak tegnap kiadott, ujabb értekezés folytán következő magyarázatot nyert: t. i. az indemnizáczió követelése csak a tiszt urakra érthető, nem pedig az altisztekre és legénységre is. A megszoritása amaz első rendeletnek továbbá abból áll, hogy a piemonti félzsold szolgálatra kevés lévén a kilátás, ezt előlegesen nem emlitettnek kell tekinteni. Igy tehát minden intézkedés a következő pontokra szoritkozik:

1. Az altiszteknek és legénységnek büntetlenül hazamenetel biztosittatik; megigértetett, hogy az elszállitásról gondoskodás lesz és a Nemzeti Igazgatóság követelte, hogy az amnesztia mellett köttessék ki az is, hogy a hazamenendők többé osztrák katonai szolgálatra ne kényszerittessenek. Mind Pietri szenátor, mind Cavour gróf ezt, a végbékekötés esetére elfogadhatónak vélték.

2. A kik hazamenni nem akarnának, mindig csak az altiszteket és legénységet értve, franczia szolgálatba elfogadtatnak, magában értetvén, hogy a kinek sem hazamenni, sem franczia szolgálatba lépni nem tetszik, itt maradhat, kenyerét munkájával keresendő.

3. A hazamenendő legénységre nézve egy pár heti zsold gratifikácziót iparkodandunk eszközölni. De egy évi zsoldra terjedő adományról, fájdalom, szó sem lehet.

4. A tiszt urak számára egy évi dij indemnitást követelendünk, rangilletékük szerint. Megadják-e? — nem tudjuk.

5. Ha az itt altisztekből előléptetettek között volnának olyanok, kik a büntetlen hazamenetel szabadságát az egy évi dijadomány melletti számkivetésnek elébe teszik, szükség, hogy azoknak nevéről haladék nélkül értesittessünk.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Klapka György. Kossuth, elnök. Teleki László.

3.

A Magyar Nemzeti Igazgatóság.

Ihász Dániel és nemeskéri Kiss Miklós, ezredes dandárparancsnok uraknak.

Turin, 1859. julius 16.

Tudósitottuk dandárparancsnok urakat, mikép a franczák császárja és a piemonti kormány részéről hivatalosan értesittettünk, hogy a reményeinket váratlanul lesujtott békeszerződés alappontjaiban általános amnesztia köttetett ki azok számára, a kik hazatérni kivánnak.

Vitéz hazánkfiai sorsának biztositása szivünkön feküdvén, kötelességünknek éreztük sürgetni, hogy a béke végmegkötésekor az is világosan kiköttessék, hogy a kik ezen amnesztia folytán a hazatérésre határozandják magukat, az osztrák császár által többé katonai szolgálatra ne kényszerittessenek.

Vigasztalásunkra szolgál ezredes urakat tudósithatni, hogy közbenjárásunknak engedve, a francziák császárja ezen feltételt a békekötésben biztositani megigérte.

A hazamenendők elszállitásáról a szövetséges hatalmak gondoskodni szintugy megigérték. Időközben a dandárok, a szokott fegyelem mellett, mostani állapotukban fognak fentartatni, s tisztek, altisztek és legénység az eddigi ellátásban folytonosan részesittetni.

Ez előrebocsátottak napiparancsban kiadandók, a tisztikar pedig értesitendő, hogy a rendelkezésünkre álló pénzösszeg erejéig engedelmet eszközlénk a szövetséges hatalmaktól tiszt uraknak némi kártalanitást kifizettethetni. Mire nézve az igazgatósági pénztárnokot utasitottuk.

Az altisztekből itt tisztekké előléptetett urakat figyelmeztessék az ezredes urak, hogy a kik haza kivánnak menni, érdekükben áll a beadandó állomány-lajstromban tiszti rangjukhoz nem ragaszkodni, különben rangjuk az osztrák elleni aktiv szolgálatba lépés jeléül vétetvén, vagy tiszti minőségben haza nem eresztetnének, vagy pedig üldözést vonhatnának magukra. Tiszti rangjuknak különben is hon csak a nemzeti szabadságharcz ujból felvétele esetére lehetne érvénye, magában értetik, hogy akármikor fog ezen

forrón óhajtott percz elkövetkezni, ezen uraknak a jelen alkalommal nyert tiszti rangjukhoz való igénye sértetlen marad.

Továbbá reményünk van kieszközölhetni, hogy az altiszteknek s legénységnek az elmenetelkor tizenöt napi bérgratifikáczió fog kifizettetni.

Klapka tábornok, mint seregparancsnok, a tisztéhez tartozó kötelességeket befejezendő, még egy ideig itt marad. Együttvéve azonban a vitéz sereg irányában állásunk mint Igazgatóság jelenben befejeztetik.

Befejezzük azt sebzett kebellel, de nem reménytelenül, meghajolva a hiusult kilátások miatt, de nem megtörve. Visszatérünk az örömtelen számüzetés sivár utjára, — türni, szenvedni készek, ha kell; tenni eltökéltek, ha s mikor lehet. Hazánk iránti kötelességérzetünket semmi viszontagság nem fogja soha megingatni, s e kötelességérzethez azon meggyőződés csatlakozik, melyet a jelen viszonyok minden balvégzet mellett erősitnek, hogy magyar hazánk függetlensége Európa rendes állapotba jutásának oly mellőzhetlen feltétele, mely nélkül sem az olasz, sem bármely más nagy európai kérdés meg nem oldható. Ezért vallásos hitünkhöz tartozik, hogy édes hazánknak szabad s független jövendője van, csak nemzetünk összesen s egyenként magához hű maradjon.

Visszatérünk a számkivetésbe azon öntudattal, minek alapja nem maradand ismeretlen nemzetünk s a történelem előtt, hogy vétkeztünk volna a jó polgár kötelessége ellen, ha részvétre hivatva fel, midőn hazánk elnyomója ellen egy óriási harcz volt készülőben, elmulasztottuk volna megkisérleni, ha nem fordithatjuk-e hazánk felszabaditásának alkalmává az ajálott kilátásokat.

A végzet máskép akará, de vigasztal azon öntudat, melyet igazolni is képesek vagyunk, hogy oly alapra fektettük működésünket, s oly biztositékokat szereztünk meg, melyek, ha a háboru ily kora váratlanul véget nem ér, hazánk függetlenségének helyreállitását nemzetünk férfias eltökélésének érzelmébe helyezendették, most pedig, hogy béke köttetett, szenvedő hazánkat legalább nagy szerencsétlenségtől óvták meg.

Ez is vigasztalás, mert sértetlen maradt hazánk jövendője, mely óvatosságunk nélkül veszélyeztetve lehetett volna.

S most nincs egyéb hátra, mint mély illetődéssel bucsut venni bajtársainktól.

Köszönjük hű közremunkálását mindazoknak, kik nehéz pályánkon hazánk iránti szent kötelességeink teljesitéséhez nekünk segédkezet nyujtottanak.

Köszönjük vitéz bajtársainknak az ösztönszerü készséget, melylyel honszerető szivük szent sugallatából sorainkba siettek.

E készség a nemzet ép szellemének nyilatkozványa, melynek csak alkalom kell, hogy széttörje az idegen jármot, mit idegen erőszak nyakunkba vetett.

Az alkalom késhetik, de eljövend, s vele a honszabadulás örömünnepe.

Köszönjük a férfias méltóságot és szent becsületet, mely nemcsak a magyar nevet szeplőtlenül őrizte meg idegen földön, de a népek között, ugy mint a hatalmak itéletében is hitet, bizalmat, tiszteletet s rokonszenvet növelt a magyar iránt.

A kik hazamennek szülőföldünkre, táplálják kebelükben a honszeretet szent tüzét hiven és ernyedetlenül, s amint magukkal viszik becsülésünket s testvéries szeretetünket, ugy mi viszont azon hitben bucsuzunk tőlük, hogy ha majd megelégelve nemzetünk szenvedéseit, a gondviselés felhozza hazánk bús egére a szabadulás hajnalát, az Olaszhonban alakult magyar sereg elszórt tagjai helyt állnak magukért, hazáért, szabadságért.

Vigyenek üdvözletet a szeretett honnak, áldás legyen utaikon. Jobb jövendőt a szenvedő hazának!

A Magyar Nemzeti Igazgatóság:

Kossuth, elnök. Teleki László. Klapka, tábornok.

* * *

Azonban seregünk azon tagjainak, kik haza szándékoztak menni, sorsa a békekötő hatalmak egyezkedésétől függött. Ez egyezkedésnek pedig csak megindulása sem könnyen ment. Francziaország és Ausztria abban állapodtak volt meg, hogy meghatalmazottakat fognak azonnal (incessamment) Zürichbe küldeni, miszerint a villafrankai előzetes megállapodások békeszerződéssé változtattassanak. Gyors elintézés reményében a fegyverszünet csak augusztus 16-ig volt megkötve.

A franczia kormány már julius 19-én felszólitotta követe: *La Tour d'Auvergne* herczeg által a turini kabinetet, hogy küldjön ő is meghatalmazottat Zürichbe; de a turini kormány előbb tudni akarta, hogy mi körre szándékoltatnak az alkudozások kiterjesztetni? Mert Viktor Emánuel király azon kikötéssel irta alá a villafrankai előzetes pontokat, hogy csak az őt illető intézkedésekre nézve vállal kötelezettséget. Ezt azért tette mert a villafrankai egyezményben az is benne volt, hogy

a toskánai és modenai fejedelmek visszalépnek birtokaikba, hogy a két császár egy olasz konfederáczió alkotását fogja előmozditani (favorisent la création d'une confédération italienne) s ennek, Velencze birtokánál fogva, Ausztria is tagja lesz. A turini kormány teljességgel nem akarta a kibirtoktalanitott fejedelmek visszahelyezéséhez megegyezését adni, s a közép-olaszországi népek rendelkezési szabadságát korlátozni, a konfederácziónak pedig, a mint tervezve lőn, határozott ellensége volt, mert — nagyon helyesen — akként volt meggyőződve, hogy ha e terv valósulna, a Szavoya ház és Piemont nemcsak megfosztatnának az olasz ügyekre való jogszerü befolyásuktól, hanem valósággal az osztrák császár hűbéresévé lennének. E nehézségek folytán a zürichi tanácskozásoknak már megkezdése is késedelmet szenvedett. Szárdinia képviselője: *Desambrois Lajos,* mielőtt Zürichbe ment volna, előbb Párisba rándult, miszerint magát a császár szándokai felől tájékozza; még aug. 3-án is Párisban volt, s midőn végre a konferenczia Zürichben összejött, annyi nehézség merült fel mindjárt kezdetben, miszerint a fegyverszünet kikötött első határideje (aug. 16.) lejárt a nélkül, hogy a konferenczia valamit végzett volna. (Huzódott is négy egész hónapig; csak nov. 10-én lett végleg berekesztve.)

A bizonytalanság türelmetlenné teszen. Nyugtalanság kezdett beharapózni szegény seregünk soraiba. *Klapka* tábornoknak, ki mint főparancsnok, a feloszlatási ügy legombolyitása végett Olaszországban maradt, helyzete napról-napra nehezedett. Tett a maga részéről is az elhatározás siettetésére lépéseket, hozzám pedig (Svájczba) a következő levelet intézte:

4.

Klapka — Kossuthnak.

Turin, 1859. augusztus 14.

Még mindig a kinos bizonytalanság állapotában vagyunk — Zürichből ez óráig hir nem érkezett. L a m a r m o r a azt mondja: legyünk türelemmel. Tehetnők könnyen, ha a légió szervezve és fölfegyverezve volna, és az esküt letette volna; igy azonban jobbára rábeszéléssel és szelid, sima intézkedésekkel kell azt együttartanunk, s ezek oly módok, melyekkel ha egy ideig boldogulhatunk is, de sokáig bizonyosan nem. Történtek is már több, igen kellemetlen sulyos kihágások s csaknem mindennap többen jelentkeznek, kik f e l t é t l e n ü l vissza akarnak térni az osztrákokhoz.

Ezek aggasztó jelenségek. Kérem is önt, tisztelt barátom, irjon P i e t r i n e k Párisba, hogy a kérdés megoldása siettettessék.

Nehány nap előtt igen barátságos levelet kaptam Napoleon herczegtől, válaszul kérésemre, vetné magát közbe szegény embereink javára a császárnál.

Válasza igy szól:

»Közlöttem a császárral ön levelét a katonai szolgálat aluli felmentés tárgyában, a magyar légió azon tagjaira nézve, a kik haza menendnek. A császár azt felelte, hogy e tárgyban a leghatározottabb rendeletet intéz képviselőjéhez Zürichbe, s én nem gondolom, hogy ez nagy nehézségekkel fog találkozni.«

Levele végén ezeket mondja:

»Tartsa ön emlékezetében, miként azoknak, kik emanczipácziót és szabadságot akarnak, nagy hibájuk az, hogy készen soha sincsenek. Oly időket élünk, hogy az események mindig azok számára érkeznek, a kik fel tudják használni. Hát ne veszitse el ön reményét. A mi elveszettnek látszik, meglehet csak el van halasztva. Szükség, hogy a viszonyok, melyek önök főnökei és egy hatalmas személyiség közt létrejöttek, ne szakadjanak meg egészen.«

Ez a levél s a »Constitutionnel« 11-ki s a »Patrie« jul. 27-ki és augusztus 11-ki czikkei, igaz csak egy kis méz, melyet a keserü labdacsok után nyujtanak nekünk; de hát egyedül s barátok nélkül állunk a világon; s az idő, melyben élünk, izgalmas és eseményterhes; nem tanácsos tehát könnyedén törnünk s oly összeköttetéseket feladnunk, melyek más körülmények közt az ügynek, melyet képviselünk, hasznára lehetnek. — Ne felejtsük, hogy daczára a váratlan, rögtönös békének Ausztria erősen megrázkódtatott; ezzel hát valami még is csak éreretett; és ne felejtsük, hogy nekünk b i z o n y o s a t soha nem is igértek; hanem csak lehető eventualitások esetére készülődésre ösztönöztek. Igaz, hogy a velünk játszatott szerep nem valami nagyon dicsőséges volt, de a körülmények azt könnyen másfélévé alakithatták volna; s akkor, hogy álltak volna a dolgok, ha készületlenek voltunk volna? A mit tettünk, az

kötelességünk volt, olyasmi volt, a mit nem lehetett elmulasztanunk a nélkül, hogy hivatásunkhoz hűtelenekké ne lennénk. Magyarországnak nincs oka e felett panaszkodni — nem csak semmit nem vesztett, de sőt nyert, fel lett rázva halálos álmából; és sorsára Európa most ujra érdekkel néz.

Minél többet gondolkozom helyzetünk felett, annál több megnyugtatást találok. Olaszország roppant nagy lépést tett előre, nálunk pedig ujra életre ébredtek. Nem valószinü, hogy a reakczió egyhamar ujra felülkerekedhessék. Tehát ismétlem, tisztelt barátom, ne szakitson ön Párissal; csak ott van elegendő erő és azon vasakarat, mely a vén Európát rakásra döntheti. — —

(Aláirva) Klapka.

(Németből forditva.)

* * *

Teleki Lászlóval együtt lévén Svájczban, mi már Klapka tábornok e levelének vétele előtt kétszer irtunk *Pietrinek*, de választ nem kapván, azt kellett gyanitanunk, hogy leveleink (talán távolléte miatt) nem jutottak kezéhez. Azért abban állapodtunk meg, hogy én ujra irok ugyan *Pietrinek* s levelemhez egy emlékiratot csatolandok a császárnak beadandót, de ennek haladéktalan eljuttatását a császárhoz biztositandók, a M. N. Igazgatóság hadügyi referensét: Szabó Imre ezredest küldjük Párisba azon utasitással, hogy ha *Pietri* nem volna ott, forduljon *Napoleon* kerczeghez, kérje fel őt emlékiratomnak a császár kezeihez eljuttatására s annak hathatós közbenjárásával pártolására és kövessen el a körülmények szerint minden lehetőt, hogy a dolog függőben ne tartassék.

A *Szabó* ezredesre bizott levél és emlékirat itt következnek:

5.

Kossuth — Pietri szenátornak Párisban.

Vevey (Svájcz), 1859. aug. 20.

A fegyverszünet első határideje aug. 15-kén lejárt a nélkül, hogy az olaszhoni magyar sereg számára igért bizto-

sitékok végleg megállapittattak s azoknak alapján az elbocsátás eszközölhető volt volna. Ennek következtében kétség, nyugtalanság és türelmetlenség terjedt el a sereg sorain elannyira, hogy helyzetünk a sereg irányában, ha a villafrankai végzetes nap óta mindig kinos volt, most már a szó szoros értelmében tarthatlanná vált.

Ha a zürichi konferencziák hosszadalmassága folytán a bizonytalanság még huzódni talál: félünk, hogy a rendetlenségnek, s azzal kapcsolatos kitöréseknek nem leszünk képesek elejét venni.

Elég, hogy annyi fájdalommal lépünk ki a helyzetből Olaszországban, ohajtanánk legalább közbotrány nélkül kiléphetni; óhajtanánk akként kilépni, hogy sem magunk ne tegyünk, sem a mieinket tenni ne engedjük a legkisebbet is, a mi nem volna összhangzásban a tiszteletteljes tekintettel, melylyel a császárnak tartozunk, és melyet a legteljesebb diskréczióval kivánnánk tanusitani.

A dolgok ez állásában ugy a hazafiui kötelesség, mint a becsület és emberiség kényszeritenek, hogy még egyszer a császár jóakaratához vagy is inkább szánakozásához folyamodjam.

Két levelünk, melyet társammal gr. Teleki Lászlóval a szenátor urhoz intéztünk, válasz nélkül maradván: postai tévedésektől kell tartanunk. Annál fogva, tekintve az ügy sürgős voltát, jónak láttam e soraim átadóját, Szabó Imre ezredes urat azon megbizással Párisba küldeni, hogy exczellencziádnak egy emlékiratomat azon kérésemmel adja át, méltóztatnék azt a császárnak előterjeszteni s tapasztalt jó akaratával ő felségének tekintetbe vételre ajálani.

Szabó ezredes ur ezen kivül meg van bizva, exczellencziádnak vagy (ha parancsát venné) magának a császárnak is az olaszhoni magyar sereg helyzetének részletei felől jelentést tenni.

Engedje meg szenátor ur, hogy e nem kevesbbé komoly, mint sürgős ügyben jóakaratu érdeklődését különösen kikérjem.

Törött szivvel hagyom el a kontinenst. Utam szeptember 2-ka körül Párisnak vezetend. Nagyon óhajtanék egy szives kézszoritással önnek isten hozzádot mondani, s köszönetemet

kifejezni exczellencziádnak, szerencsétlen hazám iránti rokonszenvéért s mindazon jóságáért, melyet személyem iránt tanusitani méltóztatott.

Fogadja stb.

(Aláirva) Kossuth.

(Francziából forditva.)

6.

Emlékirat.

Kevés nappal azután, hogy a császár általi utolsó fogadtatásom folytán tisztába jöttünk az állapodások felől, melyeknek az olaszhoni magyar sereg szervezésénél alapul kell vala szolgálniok: a villafrankai béke által ép azon perczben lettünk meglepetve, midőn a reánk hárult feladat végrehajtását munkába vettük.

Feladatunknak megfelelni e szerint többé időnk nem vala.

A következés az volt, hogy elbocsáttatásának vártában a magyar sereg fegyelmi szabályzat nélkül maradt; és maradt szolgálatképtelenül, mert fegyvertelen; ugy, hogy a rendezetlen állapot nehézségeit még a legénység kényszerült munkátlansága is növeli.

E helyzet hátrányainak ellensulyozására semmi mód nem volt tehetségünkben, kivévén az erkölcsi befolyást, melyet a seregre gyakorolhatánk.

Mindazáltal olyan volt a legénység szelleme, hogy daczára legdrágább reményei meghiusulásának, ez erkölcsi befolyás, a császár részéről nyujtott igéret által támogatva, elég volt arra, miszerint a fegyelmi törvények hiánya sajnos következményekben ne legyen érezhető mind addig, mig a sereg tagjai rezignácziójukban azon kilátás által feltartattak, hogy ha nem is hamarébb, de legalább a fegyverszünet augustus 15-kére szabott első határidejének lejártával vissza fognak hazájukba térhetni azon biztositékok oltalma alatt, melyeket császár ő felsége felhatalmazása folytán nyujtott biztatásaink remelniök engedtek.

Azonban a fegyverszünet két hónappal meghosszabbittatott, a zürichi békekonferencziák hosszura huzódnak, s az ebből eredt bizonytalanság a szerencsétlen sereg bizalmát tőből megingatva, nem csak nyugtalanságot szór soraiba, hanem

kaput is tár az izgatásoknak, melyek a néma elégedetlenségtől nyilt panaszokig haladva, rendetlenségi kisérletekre vezethetnek, melyeknek lehetetlen volna elejét vennünk, ha a jelen bizonytalanság még tovább huzódik, s ha az igért biztositások megvalósitása elhalasztatnék.

A dolgok e helyzetében mi, a császár akarata szerint alakult magyar nemzeti igazgatóság tagjai, a rend fentartásának az olaszhoni seregben felelősségét többé el nem vállalhatnók, mert az e felelősséggel járó kötelességeket teljesiteni annál kevésbbé lehetne tehetségünkben, minthogy az osztrák hadi foglyoknak visszabocsátása már teljesen végrehajtatott; mi tehát nem tudnók mit mondjunk azoknak, kiket Francziaországnak saját császárja által hangoztatott hatalmas szava összegyüjtött a nemzeti függetlenség zászlaja alá; s kik oly szerencséseknek érezték magukat, véröket e nemes ügynek felajálhatni, mely saját hazájok ügyével azonositottnak mutatkozott.

És van még egy más tekintet is, mely magasabb eszmerend körébe tartozik.

Bár az események folyama ellenünk fordult; mi még a fájdalmak mélységében is, melybe reményeink elvesztése taszitott, sem nem akarunk, sem képesek nem vagyunk azon vigasztaló hittől megválni, hogy a császár jóakaró érzelmei szerencsétlen hazánk iránt nem változtak meg.

E hit által lelkesitve forrón óhajtjuk, hogy e jóakaratu érzelmek viszonzásául nemzetünk fentarthassa a császár iránt azon hálateljes bizalmat, melyet szerencsések valánk nemzetünk minden osztályánál elterjedve látni, azon valóságos nemzetközi viszonyok hirére, melyek ő felsége a császár auspicziumai alatt, az olasz háboru kezdetén megállapittattak; s melyek bizonyosan nem lesznek fontosság nélkül azon európai nehézségek tekintetében, melyekkel a jövendő tulterhelve van.

De ez óhajunk nem valósulhatna, ha az olaszhoni magyar sereget illető biztositékoknak elhalasztása valamely sajnálatos rendetlenséget vonna maga után; vagy ha seregünk legénységének az igért kikötések nélküli hazamenetele számukra oly bajok és szenvedések kutfejévé válnék, miszerint okuk volna sajnálni, hogy a magyar seregbeli szolgálatot a hadi foglyok helyzetének elibe tették.

Őszinte hálával értesültünk, hogy ő felsége a császár utasitásokat méltóztatott adni nem csak az amnesztiát illetőleg, hanem arra nézve is, hogy seregünk tagjai osztrák katonai szolgálat alul mentesittessenek, s részükről minden költség nélkül házi tüzhelyeikhez szállittassanak.

De tekintve a kiszámithatlan szerencsétlenségeket, melyekkel a magyar sereg végelbocsátását megelőzni kellő kérdések elintézésének halogatása fenyeget: kényszeritve vagyunk császár ő felségéhez azon esedezéssel járulni, méltóztassék zürichi meghatalmazottjait a szükséges rendeletekkel ellátni, miszerint az olaszhoni magyar sereg ügye, mely a konferencziákon tárgyalt egyéb kérdésekhez hasonlitva jelentéktelen, de reánk nézve végtelenül fontos is, sürgős is, tovább függőben ne tartassék, hanem a békekötés többi feltételeitől függetlenül, a császár utasitásainak értelmében mihamarébb akként intéztessék el, hogy a villafrankai egyezményben kikötött amnesztián kivül a katonai szolgálat alól felmentő végelbocsátás (congé definitiv) s ingyen hazaszállitás is biztositva legyenek.

Isten adja, hogy az igért garancziák valósitása későn ne érkezzék.

Vevey, 1859. aug. 20-kán.

(Aláirva) Kossuth,
a M. N. Igazgatóság elnöke.

(Francziából forditva.)

⁂

Szabó Imre ezredes a következő levéllel tett jelentést eljárásáról.

7.

Szabó Imre ezredes — a Magyar Nemzeti Igazgatóságnak.

Páris, 1859. augusztus 23.

Megbizatásom folytán tegnapelőtt elhagytam Genfet, s tegnap reggel megérkeztem ide. Legelsőbb is elmentem Pietri szállására; nincs itt, a Pyreneusokban van s hihetőleg nemsokára a császárt is meg fogja látogatni; azért az elnök által hozzá szóló levelet neki átküldtem nehány sor kiséret mellett. Ezután nem lévén más mód, elmentem a herczeghez, ki szivesen fogadott, s járásom ügyébe részletesen bement, mondván, hogy a császár ez ügyben már sze-

mélyesen s részletesen adott embereinek utasitást; hogy Pietri nem lévén itt, kész az emlékirat áttételét magára vállalni, melyet neki ennélfogva e végre átadtam, s ismételt sürgetésemre kijelentette, hogy azt egy (tegnap este csakugyan utnak is inditott) császári futárral fogja saját levele kiséretében átküldeni, maga is sürgetni, s engem a feleletről azonnal értesiteni.

Tudakozódott a légióról, részletekben annak mintlétéről s ellátásáról; tökéletesen osztozik azon véleményben, hogy mindent el kell követni, miszerint annak bármi panaszra oka ne legyen.

Emlité, hogy a mint a dolgok állnak, a béke — h a l e s z — állandó nem leend. A zürichi konferencziákban semmi fölött sem tudnak megegyezni. Határozottan mondá, hogy adósság elvállalásáról szó nem lévén a praeliminàris feltételeknél, azt Szárdinia nem fogja elvállalni; emlité, hogy Ausztria financziális állapota annyira nyomasztó, hogy azon az uton semmikép sem haladhat.

Mondá, hogy az igazgatósági elnök a császárra igen kellemes benyomást tett, hogy a császár őt igen becsüli (l'apprécie beaucoup); nem szerette hallani, hogy az elnök Angliába készül; kivánná ezen eszméről letériteni, mondá, hogy Anglia semmit sem tett érette, hogy jobb, ha Francziaországban marad, hogy itt az élet is olcsóbb, hogy az angolok nagy egoisták, hogy éveken át az olasz függetlenségért s szabadságért lármáztak, s most, mikor arra kilátás volt, ő k voltak a legnagyobb akadály a császár nézetei s ohajtásai végbevitelében; gondolja, hogy néha-néha oda átmehetne, de hogy itt kellene megtelepednie; igen óhajtaná az elnököt idejövetele alkalmával látni, kiván erről értesitve lenni, (gondolom, elmegy azon időtájban falura, de ugy vevém ki, hogy arra vagy bejönne, vagy magához meghivná az elnököt). Nagyon ajálja a császárral való összeköttetést kultiválni, — a dolgok jelen állását nem látja fenállhatónak.

Bajnak mondá, hogy mindnyájan nem voltunk készen; (erre, a mi minket illet, elmondtam a köztünk elismert nézetet); az olaszokkal nem volt megelégedve; igen jó emberek — mondá — de nem akarnak verekedni, s ebben vele biz egyetérték, megemlékezve a léha, semmit nem tevő fiatalságra, melyet e z r e n k i n t láttam Génuában, Turinban és Milánóban t é t l e n csoportozni s mulatni.

Kérdezősködött Bethlen Gergelyről, s mondá: »c'est un bien brave homme, que j'estime beaucoup;« azután Klapka tábornokról, s átalában arról, vajjon akarnának-e tisztjeink szárd szolgálatba lépni? Feleletem volt, hogy ha akarnának is, ugy látom, a szárd kormány nagy nehézségeket tenne ez ügyben, miután minden pártfogása mellett még kedvencze: Bethlen Gergely ügye sem tett nagy haladást.

Mondá, hogy mi igen vitéz nemzet vagyunk, s hogy mindenekfelett szeretjük hazánkat, de hogy másutt, mint hazánkban, nem akarunk verekedni. Erre is kellőleg feleltem.

Ezek után félbeszakasztá a társalgást, s ekkor előhoztam, hogy magamért semmit sem mernék kérni vagy sürgetni, de egy nagy, reánk nézve becsületi ügy, melylyel a császár neve s becsülete is elválaszthatlanul és szorosan van összekötve, — lévén most reám bizva, ismételve, au risque de lui déplaire, sürgetem, hogy utasitásom határozott választ kieszközölni, hogy a nélkül nem mehetek, menni nem fogok; erre igérte, hogy azonnal megteszi maga az erre szükséges lépést, s megirja tüstént a levelet a császárnak. Ezek után szives és udvarias bókokkal elbocsátott.

(Aláirva)

Szabó Imre.

A császár azonban csak utasitást adhatott képviselőjének Zürichbe, a dolognak az ottani konferenczián kellett elintéztetni; azért szükségesnek láttuk az elintézés siettetésére a turini kormány zürichi megbizottjainál is lépéseket tenni. — E végett Teleki László szives volt Zürichbe személyesen átrándulni; s eljárásáról a következő két levélben értesitett:

8.

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

(A magyar légió ügyének elintézéséről. — A zürichi konferencziáról.)

St. Gallen, 1859. augusztus 25.

— — — — — — — — — — Hétfőn értem Zürichbe, esti hat óra tájban; azon nevet használtam ott, mit neked emlitettem, s mit te fel is jegyeztél, mert czélszerütlennek találtam, hogy kiket nem illet, (s köztük például Colloredo gróf is az ő személyzetével) megtudják Zürichbe érkeztemet. Ezen óvatosságomat ottani barátaink igen helyeselték.

Megérkeztem után azonnal irtam N . . . a . nak, ki másnap kétszer látogatott meg; először mielőtt főnökével szólott volna, másodszor pedig az után.

Mindent elmondtam neki, miről köztünk szó volt. Igyekeztem őt arról meggyőzni, hogy mennyire érdekében áll velünk együtt Piemontnak és Frankhonnak is, hogy az ügy, melyért jöttem, minél elébb dőljön el. Kiemeltem a nagyobb politikai tekinteteket, a köztük és hazánk közt az utolsó háboru alkalmával támadt, s kölcsönös bizodalmon és rokonszenven alapuló jó viszonyt, melynek fentartása mindnyájunknak, nekik is szintugy mint nekünk érdekünkben áll, minthogy annak a jövő bonyodalmaira oly nagy hatása lehetend, s

annyira hasznossá, gyümölcsözővé válhatik egykoron, nemcsak reánk, de reájuk nézve is.

Megkisérlettem bebizonyitani, miszerint ezen jó viszony fentartása különösen attól függ, hogy a magyar légió dolga miként végződik; arra pedig, hogy jól végződjék, nem elég az, hogy a mit mi e tekintetben kivánunk, s mit a császár meg is igért, az megadassék; hanem hogy mentől elébb, sőt haladéktalanul adassék meg.

A légió állapotáról egészen a Szabó által küldött emlékirat szerint szóltam

N . . . . a maga, ki teljesen be van avatva mindenbe, s jól tudja, Cavour miként gondolkozik ez ügyről, s mi lábon van velünk, igen jól megértette, mily, nemcsak káros és fájdalmas, de mal à propos is volna, ha, midőn azokra nézve, mik megadandók, minden részen teljesen tisztában vagyunk s egyetértünk, csupán az rontana el mindent, ha a megadandó pár héttel később adatnék meg, mint kellett volna.

Azt is elmondtam, hogy gyakran történik, miként békekötések alkalmával némely pontok előbb határoztatnak el, mások ellenben halasztatnak; mint például a párisi kongresszus alkalmával is történt, most pedig a hadifoglyokra nézve, kik már hazabocsáttattak mindkét részről.

Ehhez még hozzátettem, hogy a magyar sereg iránti rendelkezés szoros kapcsolatban van a foglyok kérdésével, legalább ezzel mindenesetre homogen tárgy; mert hiszen a légió katonái nagyobbára hadi foglyokból állottak.

Azonkivül még arra is figyelmeztettem, mennyire jogában áll Piemontnak követelni, hogy e tárgy ne halasztassék, miután ő tartja a légiót, s továbbá, ha a halasztás miatt arra nézve valami zavar történnék, az Piemont kebelében történnék stb.

N . . . . a mindezeket tökéletesen belátja, ő mindent meg fog tenni mellettünk, a mit tehet, csakhogy, a mint mondja, az ő befolyása korlátolt. Azt hiszi, hogy a császárnál kellene eszközölni a siettetést. Hiszen e tekintetben, gondolom, minden lehetőt már megtettünk. Azt állitja egyébiránt, s mint teljesen bizonyost állitja, hogy két hét, legfeljebb husz nap alatt be lesznek fejezve a konferencziák. — Kérdezém, miként lehessen ez, miután annyiféle kérdésre nézve oly különbözők a nézetek a konferenczia tagjai között? — Felelé, hogy el lesz végezve az elvégezhető, t. i. Lombárdia átadása s az amnesztia, és több efféle.

Az olasz herczegségekre, legácziókra, ugy mint egyátalában a konfoederáczióra nézve nem lehető az egyesség sem most, sem később; e miatt tehát nem fog hosszabbra nyulni a konferenczia.

N . . . a még azon felül azt is mondta, hogy franczia részről erősen állittatik, miszerint ezen részről sem a herczegségek, sem pedig a legácziók dolgában nem történendik intervenczió.

Ugy látszik egyébiránt, hogy a császár kezdi akarni a kongresszust.

A mi kérdésünk minden bizonynyal az itteni konferenczián dőlend el; annak eldöntése tehát N . . . a szerint tovább husz napnál nem haladhat.

Ugy vettem észre mindenből, mit Zürichben tapasztaltam, hogy a franczia követ sokkal barátságosabb indulattal viseltetik Ausztria iránt, mint Piemont iránt, minket nem is emlitve; mit a kérdéses egyénről hallottak után itélve, már ezelőtt is hittem.

A franczia követ el van látva a kellő utasitásokkal, s különösen szivére kötve legfelsőbb helyről, hogy a mi katonáinkra nézve az amnesztián kivül (mi nem kérdés többé) még a katonai szolgálat alóli mentességet is sürgesse. Hanem azt mondja a franczia követ, hogy reá kell bizni azon időpont meghatározását, mikor ez leghelyesebben s legsikeresebben történhetnék. E szerint attól tartok, hogy ő még erről az osztrák követtel nem is szólott. De az fel sem tehető, hogy ő ezt mellőzze; s a piemonti követ sem fogná engedni, hogy mellőztessék.

Miután N . . . főnökével értekezett, este visszajött hozzám azon igérettel, hogy a szárd követ a francziánál a légió tárgyának minél elébbi végelintézését sürgetni fogja. — Többre N . . . a a követtel nem mehetett. Ő e sürgetést mindjárt holnap meg fogja tenni.

— — — — — — — — Arra kértem N . . . át, hogy azon esetre, ha uj instructiók nélkül az illetők nem mernék légiónk ügyét különválasztani a többitől, igyekeznék odahatni, hogy erre nézve utasitást kérjenek. Ezt sem teszi a követ (gondolom, mert genirozza őt a franczia), noha átlátta, mennyire érdekében van az ő kormányának a tárgyat siettetni. A követtel magával nem találkoztam, mert ugy vettem észre, hogy félt volna engem fogadni; igen helyeselte, hogy ugy intéztem el mindent, miszerint senki ittlétemről ne tudjon — — — — — — — — — — — —

(Aláirva) Teleki László.

9.

Gróf Teleki László — Kossuthnak.

(Diplomácziai tárgyalások a magyar légió ügyében. — A zürichi konferenczia hangulata. — Találkozás Bernben némely honfitárssal.)

Lucern, 1859. szept. 2-án.

— — — — — — — Most áttérek zürichi missiómra. Mit első ottlétem alatt mondtam és hallottam, azt neked megirtam, s irod, hogy vetted. Második megjelenésem által sem mozdithattam dolgunkat előbbre. Lelkére beszéltem N . . . . ának, ismételve kérésemet, hogy ha nem merik maguk fejétől a légió dolgát elválasztani a többitől, ugy hát kérjenek instructiót, vagy kérjen legalább a

szárd követ. Nem merik tenni ezt sem. Félnek attól, hogy a szárd kormány ilyen, minden inczidens nélküli instrukcziókérést rossz neven venne. — Hiába mondtam N . . . . ának, hogy az inczidens meg van, mert én előhoztam a dolgot, ha akarják memoiret is adok be. Azt felelte reá, hogy hiába volna itt adni bememoiret, minthogy ők azt tekintetbe nem vehetik, ha a kormány nem parancsolja nekik.

Ugy látszik, Des Ambrois inkább franczia pajtásától fél, mint kormányától. Ha memoiret adna be az ember, Bourqueneyhoz is kellene annak szólni; ő pedig azt félne siettetni. Azt tapasztaltam mindenből, hogy, fájdalom! a szárd követ a franczia irányában igen alárendelt szerepet játszik. Igy például kérdeztem, mit mondott a franczia követ, mikor a piemonti a légió dolgát nála sürgette (a mint megirtam neked, hogy sürgetni fogja), az volt erre a válasz, hogy ő ismételte azt, a mit az előtt is mondott már, hogy neki t. i. pozitiv instructiója van e tárgyban, s megteszi a teendőt, de a démarcheok idejét reá kell bizni; ő az osztrák követnek ugy és akkor hozandja elő a dolgot, a mint és amikor leghelyesebbnek s legczélszerűbbnek itélendi.

Aztán Des Ambrois, ugy látszik, nem mert tovább insistálni. Szegény ember!

Kérdeztem, mit tegyünk? — N . . . . a folyvást azt mondja, hogy a császárnál kell a dolgot szorgalmazni. — Mondja, hogy ha mémoiret adunk be a franczia kormánynak, párját közölhetnők a konferencziával. — Igen, de mi a franczia kormánynak nem adhatunk be memoiret, — — et pour cause — azt pedig, a mit a császárnak irunk, nem közölhetjük a konferencziával; — az minden illedelem ellen volna, ugy-e?

Zürichi missziómnak vége tehát az, hogy semmi pozitivumot nem végezhettem. — N . . . . a a maga és piemonti követ nevében, legjobb akaratukról biztositott; mondta, hogy értik, teljesen értik, minő sürgető ezen dolog; hanem mind a mellett is instrukczió nélkül a különválasztásban mire sem mehetendünk, azt pedig magunknak kell szorgalmaznunk, bizonysága ennek az, hogy azt nem is merték előhozni a franczia követnek.

Igen szomoru állapotban látom ezt a zürichi konferencziát. Ugy veszem észre, hogy c'est Mons. Colloredo qui y tient le haut du pavé — par la grace de son Excellence l'ambassadeur de France.

Már most arra térek át, hogy miért kell annyira sietnem Bernbe. — Köztünk maradjon, igen kérlek; előtted ily dolog nem lehet titok. — Magyarhonból jöttek ki s találkozni akartak velem L . . . . y M . . . . . t és T . . . a K . . . . n*.) L . . . . y már nem

*) A magyar olvasónak nem lesz nehéz e neveket kiegésziteni. Hja! furcsa idők voltak azok! s még furcsább az, hogy mi rettenetesen megváltoztak.

várhatott, minthogy zürichi utam következtében nem vettem levelét idején, s tehát nem válaszolhattam; még csak T . . . a van külföldön. — Igen kér, hogy tegyem lehetővé a találkozást. Kérdezni valójok is van, s ugy látszik, mondani valójuk is. Nem jöhet sem Svájczba, sem Frankhonba, mert utlevele csak Belgiumra, Hollandiára és Némethonra szól. Én nem mehetek most Belgiumba; utlevelem ideje kitelt; nem tudom, két nap alatt kaphatok-e ujat, és Belgium mindenesetre igen messze van. Tehát Némethonba adtam neki légyottot, Manheimba vagy Kölnbe, a hová inkább akarja; természetesen, idegen név alatt megyek oda, s vigyázok magamra.

— — — — — — — —

(Aláirva) Teleki László.

10.

A császár válasza emlékiratomra a következő közléssel lett Szabó Imre ezredesnek tudtára adva:

Páris, 1859. szeptember 3.

Ő császári fensége Napoleon herczeg értesitést vett a császártól, hogy Bourqueney urnak irott igérete van Rechberg gróftól, hogy az Olaszországban alakitott légió magyar katonái tüzhelyeikhez haza fognak küldetni (seront renvoyés dans leurs foyers).

A herczeg megbizott, kérjem fel önt, ezt Kossuth urral tudatni, válaszul jegyzékére.

Fogadja stb.

(Aláirva)

A herczeg magántitkára.
Em. Hubaine.

Szabó ezredes urnak.

Tehát az osztrák kormány annyit igért meg, hogy katonáink tüzhelyeikhez haza fognak küldetni. Lehetetlen volt e határozatlan kifejezésben megnyugvást találnunk. Jóakaratu magyarázattal jelenthetett ugyan végelbocsátást is, de jelenthetett ideiglenes szabadságolást, sőt még ennél kevesebbet is, s bizony nem ringathattuk magunkat azon ábrándban, hogy az osztrák kormány azt kedvezően magyarázandja.

Klapka tábornok is osztozott ez aggodalomban, s ezaggodalmának a következő levélben adott kifejezést.

11.

Klapka — Kossuthnak.

Turin, 1859. szeptember 6.

Minthogy a főkérdések már el vannak rendezve, annál fogva most már csak azt kell szabatosan tudnunk, mit ért az osztrák kormány ezen kifejezés alatt: »ils seront renvoyés dans leurs foyers.« Ezt tudnunk szükséges, nehogy embereinknek többet igérjünk, mint a mennyit Bécsben megtartani szándékoznak. Ugy egyik, mint másik esetben haza kell őket küldenünk; de azt jobb lelkiismerettel tehetjük, ha előbb minden módot kimeritettünk, sorsukat ott oly kedvezővé alakitani, a mint csak lehetséges.

Kérem annálfogva, tisztelt barátom, legyen szives azonnal (Napoleon) herczeghez s általa a császárhoz fordulni, miszerint a kissé határozatlan »renvoyés dans leurs foyers« kifejezésnek magyarázata itt táviratilag tudtunkra jusson. — Ez — a mint mondám — pour acquit de consience, mert a dolgot idő folytával csakugyan nem lehetend ellenőriznünk.

(Aláirva) Klapka.

E levél szeptember 8-kán Párisban talált. Minthogy annak tartalmával mind én, mind Teleki László tökéletesen egyetértettünk, azonnal Napoleon herczeghez siettem. Indokoltnak találta aggodalmainkat, megigérte közbenjárását a császárnál, de minthogy az még mindig Biarritzben volt, felszólitott, készitsek egy irott jegyzéket, melyet ő késedelem nélkül a császárhoz fog juttatni, s erélyesen támogatandja.

Én siettem e felhivásnak eleget tenni. Jegyzékemben előadtam, miként az osztrák kormánynak a császári távsürgönyben velem közlött igérete sokkal határozatlanabb, mintsem hogy seregünk haza menendő tagjai számára a katonai szolgálattóli végleges felmentést biztosithatná; sőt annyira határozatlan, miszerint attól lehetne tartani, hogy ha magyarázata az osztrák kor-

mány tetszésére marad, annak oly értelmezés fog adatni, mely a végrehajtásban még magát az amnesztiát is illuzoriussá teendi. — Kértem tehát a császárt, utasitaná táviratilag zürichi képviselőjét, *Bourqueney* urat, Ausztriától oly magyarázatot eszközölni ki, mely biztositást nyujthat, hogy a »renvoyés dans leurs foyers« kifejezés által nem ideiglenes szabadságolás, hanem végelbocsátás s katonai szolgálat alul felszabaditás értetik. — Kiemeltem jegyzékemben azt is, hogy az elbocsátás gyakorlati végrehajtása különös (ad hoc) biztosok kinevezését teszi szükségessé, miszerint minden egyes légiónárius személyenként elbocsátó levéllel legyen ellátva, mely számára az amnesztiát és katonai szolgálat alul felmentést dokumentálja. — Ily módon történt az elbocsátás a komáromi kapitulácziónál is 1849-ben. — Szükséges tehát, hogy *Bourqueney* ur rendeletet kapjon e czélra egy osztrák kormánybiztos kinevezését s Alessandriába küldetését kieszközölni.

Napoleon herczeg, honfitársaim iránt folyton tanusitott jóakaratát ez alkalommal is kitüntette. Kérésemet melegen támogatva, jegyzékemet a császárnak Biarritzba külön futár által még az nap (szept. 8-kán) elküldötte.

Azonban ugyanazon napon, midőn e jegyzéket beadtam, *Klapka* tábornok helyzete nehézségeinek nyomása alatt hozzám a következő levelet irta:

12.

Klapka — Kossuthnak Párisban.

Turin, 1859. szept. 8.

A légióban a dolgok állása oly mértékben rosszra fordult, hogy nagyobb botrányok elháritása végett feloszlatását el kellett határozni.

Ide melléklem az egyezkedést, melyet e czélra a hadügyminiszterrel kötöttem.

A jövő hét végével tehát itt már csak azok lesznek, kik inkább külföldön maradnak s kiknek nagyobb része Amerikába akar menni.

A légió feloszlása azonban nem szabad hogy bennünket azon lépéseknek a franczia kormánynál megtételétől visszatartson, melyek legalkalmasabbak az osztrákokat megakadályozni, hogy az ő »renvoyer dans leurs foyers« kifejezésüknek ferde értelmezést adhassanak. Az első szállitmánynyal elküldjük az oláhokat, szlovákokat és mindazokat, kik eddig a legmegbizhatlanabbaknak mutatkoztak. — Aztán igy folytatjuk az utolsó szállitmányig, melyre legjobbjainkat tartjuk fel; miszerint — ha az osztrákok ujra szószegést követnének el — ezeket künn tarthassuk. A belépés a piemonti hadseregbe mindenkinek szabad s valóban nem volna rossz, ha pár százan magukat erre határoznák.

A mi a tiszteket illeti, remélem, hogy számukra még egyetmást kieszközölhetek, különösen Ihász ezredest és a török tiszteket illetőleg, kik a legtöbbet áldoztak.

Én magam, a mint a légió feloszlott és minden rendbe hozatott, visszautazom Svájczba, hogy ott, mint becsületes genfi nyárspolgár, foglalatosságaim után lássak. De a mi, tisztelt barátom, önt illeti, nézetem az, hogy ön ne adja fel az összeköttetéseket, melyekbe az utóbbi események bennünket belevezettek. — Ön ez uton ügyünk érdekének még sokféleképen javára lehet. Én nem igen csinálok többé magamnak reményeket, ez azonban nem fog visszatartóztatni, hogy minden jövő alkalommal kötelességemet ép ugy teljesitsem, mint a miként ez uttal teljesitettem. S ez ösvényen mindig ujra találkozandunk. — — — — Kérem Teleki László barátunkat a légió feloszlatása felől értesiteni. — Az igazgatóság búcsuszavát holnap fel fogom a seregnek olvastatni — — — stb.

(Aláirva) Klapka.

U. i.

Kiss (nemeskéri) ezredes Astiból ezt irja: „8-kán seregestől el akartak menni; hová? azt maguk sem tudták.«

A kétségbeesés ily fokáig vitte a bizonytalanság e szegény embereket.

A mi lelkiismeretünk tiszta, a többiről ki tehet!

(Németből forditva.)

·/·

Melléklet.

Jegyzetek a magyar légió elbocsátása felől.

Az osztrák kormány hozzájárulván a szövetséges hatalmak által oly végből hozzáintézett kivánathoz, hogy a magyar légióhoz tartozott katonák sorsa biztosittassék: megigérte, hogy őket házi tüzhelyeikre visszaküldendi (promettant de les renvoyer

dans leurs foyers) a (szárd) hadügyminiszter, és a légió parancsnoka: Klapka tábornok abban állapodtak meg, hogy a légió azonnali elbocsátása (licentiement immédiat) a következő módon hajtassék végre:

1. A légió, 600—800 főnyi csapatokra osztva, Alessandriából Peschierába fog küldetni.

2. Minden csapat egy piemonti tiszt vagy biztos által fog a mondott helyre vezettetni s a határig egy magyar tiszt által fog kisértetni.

3. Minden altiszt és közharczos tizenöt napi zsoldot fog elutazásakor kapni, azon kivül egy köpönyeget s azon nélkülözhetlen ruhanemüt, a melyre szüksége leszen.

4. Mindazokra nézve, a kik Amerikába mennek, ő felsége a király kormánya egyetértésre jutand a franczia kormánynyal a végett, hogy Havreig vasutakon, onnan pedig az Egyesült Államokba ingyen szállitást nyerjenek.

6. Egy magyar törzstiszt Alessandriába fog küldetni, miszerint magát az ottani katonai intendanturával összeköttetésbe téve, a sereg elutazása megkönnyittessék s elrendeztessék.

Turin, 1859. szept. 8.

(Francziából forditva.)

Klapka tábornok két nap előtti (szept. 6-ki) levele után a sereg feloszlatásának e rögtönzött elhatározása váratlanul lepett meg. Teleki László is Párisban lévén, tanácskoztunk a dolog felett, s bármennyire méltányoltuk is a rendkivüli nehézségeket, melyekkel *Klapka* barátunknak küzdenie kellett, még is azon meggyőződésre jutottunk, miként a nehézségek ugyan tökéletesen indokolhatják azt, hogy a sereg azon nyugtalanabb része, mely várni nem akar, s minden biztositék nélkül is menni akar, halogatás nélkül elszállittassék, de azt nem indokolhatja, hogy azok is haza küldessenek, a kik hajlandók bevárni, hogy minő eredménye lesz azon lépéseknek, melyekkel a tábornok két nap előtti felszólitása folytán, a császári távsürgönyben tudtunkra adott határozatlan igéret megnyugtató értelmezését sürgettük.

Ennek folytán több rendbeli sürgönyváltások jöttek közbe.

Azonban Klapka tábornok felvilágositott, hogy nem lehetett e lépések eredményére várnia, mert a bomladozó sereget tovább összetartani teljes lehetetlenség volt. A minek bizonyságául közlötte velünk a törzstiszti karnak jelentését, melyben *Ihász* és (nemeskéri) *Kiss Miklós* ezredes dandár-parancsnokok, s *Mogyoródy, Tűköry, Eberhárdt és Kiss József* őrnagyok és zászlóalj-parancsnokok kijelentették, hogy a rend fentartásáért a seregben a felelősséget továbbra magukra nem vállalhatják; mert a nyugtalanság annyira erőt vett a legénységen, hogy ha a hazaküldés rögtön nem eszközöltetik, minden perczben oly sulyos természetü kihágásoknak néznek elibe, melyek a magyar névnek eddig megőrzött becsületét s a sereg jó hirét bemocskolnák, és a legénység személyes érdekét is veszedelmesen koczkáztatnák.

A helyzet tarthatlansága felől *Kiss Miklós* ezredes itt következő levelében részletesebben értesitett:

13.

Nemeskéri Kiss Miklós ezredes — Kossuthnak.

Asti, 1859. szept. 12.

— — — — — — Már két hónapja, hogy az igazgatóság szivszaggató bucsuszavából megtudtuk, miként minden remény elveszett, hogy ezuttal fegyverrel kezünkben törhessünk utat a hazába. De mert katonáink sorsának biztositása a zürichi konferencziákon lehetett csak eszközölhető, mindent elkövettünk, hogy a hazafiui remények meghiusulása daczára a legénység türelmét el ne veszitse, s rendetlenség ne harapódzék el soraiban. — Sikerült is sokáig az áldott jótermészetü legénységet példás fegyelemben tartani.

Az utolsó időkben azonban sok mindenféle ok összevágott, hogy a sereg erkölcsi állapota szomoritóvá váljék. A hosszas bizonytalanság aláásta a közszellemet, s e helyzet sulyát anyagi nélkülö-

zések is fokozták. — Én ugyan meglehetősen kijöttem az itteni hatóságokkal, ellenséges indulatot nem tapasztaltam, mint a francziák tapasztaltak*), de bizony sok rokonszenvet sem. Hanem az utóbbi időkben seregünk ellátása nagyon el lett a piemonti kormány által hanyagolva; még az ing is leszakadt már embereinkről, fázni kezdettek a nyári foszlányban stb. s minden zaklatásunkkal sem birtunk ruházatra szert tenni. — Akadtak osztrák szellemü bujtogatók is, különösen a papok és zsidók közt. Aztán levelek érkeztek a hazából, hogy már igen sok katona lett szabadsággal hazabocsátva. Az Alessandrián és Astin keresztül vonult negyven—ötvenezer franczia katona is felizgatta embereinket, azt mondván nekik, hogy Napoleon császár már rég kiadta — aláirva — minden egyes legény számára az utlevelet, csak a tisztek tartják őket vissza, hogy a fizetést tovább huzhassák. Ezek s más itt el sem sorolható körülmények azt eredményezték, hogy a honvágy egyszerre oly hatalmasan megszállta a legénységet, miszerint már a szökés harapózott be soraikba, a mi ha egyszer megindul, ragályos betegséggé válik; már 160 szökött el az összes seregből. A legénység összebeszélt, hogy egy szép reggel riadót veret s utnak indul. A szökevényeket — nemzetünk szégyenére — a gendarmeria kötözve hozta vissza az osztrák határról. Az alessandriai zászlóalj már pár hét óta a citadellába tétetett át, s ugy szólva foglyul őriztetik. Szóval, igy törvény, fegyver, eskü és remény nélkül a sereget tovább becsülettel együtttartani lehetetlen volt. Minden pillanatban oly botrány törhetett ki, a minőről egy nappal előbb senki sem álmodhatott. Igy történt, hogy mi dandárnokok és a törzstisztek kénytelenek voltunk a főparancsnokságnak szept. 10-kén kijelenteni, miként mi a rend fentartásáért vagy a kihágások megelőzéseért többé felelősséget nem

*) A francziák s olaszok közti viszony illusztrácziójára Kiss ezredes, egy ebbi (aug. 4-kei) levelében ezeket irja: »Az olaszok háládatlanul viselik magukat nem is a császár, hanem a dicső franczia hadsereg irányában. — E napokban a dzsidás és guide gárda-ezredek vonultak át — haza tértükben Alesszandrián keresztül. — Szalmát kértek éjjelre. A hatóság megtagadta. — Azt mondta, hogy nincs. — A két ezredes kénytelen volt 300 embert lóra ültetve, requiziczióhoz folyamodni; s ezek a városi raktárban husz ezer emberre s lóra való szalmát találtak. — Ezt mind a két ezred parancsnoka személyesen mondá nekem. — E két ezred Astin vonult keresztül. — Az ezredesek az egész tisztikarral diszbe öltözve jöttek hozzám látogatóba, nem akarom mondani »tisztelegni,« mig az itteni parancsnok tábornoknak s az itt állomásozó három ezredesnek feléje sem mentek. — Én összehivatván tisztikaromat, megvendégeltem a két fraternizáló tisztikart; mialatt a franczia ezredi zenekar erkélyem alatt játszott; van okom hinni, hogy a francziák jó emléket vittek magukkal a magyar tisztikarról; mig az olaszok ellen csak ugy dörgött ajkaikról az epés kifakadás. Kiss Miklós.«

vállalhatunk, s az azonnali feloszlatást vagyunk kénytelenek sürgetni — — — — —

A feloszlatás — miként kormányzó ur már értesitve lesz — eszközlésbe lévén véve, csak a felől akarom korm. urat megnyugtatni, hogy a legénység a legjobb benyomás alatt megyen haza, — szeretettel válik meg tisztjeitől. — Tudják, hogy itt minden lehető el lett sorsuk biztositására követve; s hogy ha netán besoroztatnának is, ennek nem mi leszünk okai, hanem az osztrák szószegés. — Be vannak oktatva; fel vannak világositva kötelességeik, mondandóik és teendőik felől a hazában. — A hazatérő magyar fiukban a szabadság ügyének megannyi apostola megyen haza stb.— — —

(Aláirva)

(nemeskéri) Kiss Miklós.

* * *

Szerencsére a császárhoz, Napoleon herczeg pártoló közvetitésével eljutott szept. 8-ikai jegyzékem nem maradt eredmény nélkül.

Napoleon császár Viktor Emánuel királyhoz szept. 16-án Biarritzból a következő távsürgönyt intézte:

Eredeti.

Empereur au Roi de Sardaigne.

Turin.

Le Comte de Rechberg a promis par écrit, que les Hongrois de la Légion étrangère (hongroise) seront amnistiés *) et dégagés de tout service militaire.

---

*) Erre (az amnesztiára) nézve Nicomede Bianchi többször idézett jeles munkájában (Storia documentata della Diplomazia Europea in Italia) VIII. kötet, 195. lapon nagy csodálkozásomra ezeket olvasom:

»Abbiamo accennato al progetto di sollevare l'Ungheria mentre la Francia e il Piemonte combattevano l'Austria nella Lombardia. Gli accordi segreti tra l'Imperatore, Cavour e Kossuth erano progrediti di molto alla conclusione dell' armistizio dell' 8 di luglio. Pertanto i plenipotenziari francesi e piemontesi tenevano commissione di tutelare possibilmente l'avvenire dei soldati ungheresi, passati sotto le bandiere di Vittorio Emmanuele durante la guerra.

Forditás.

A császár Szardinia királyának.

Turin.

Rechberg gróf megigérte irásban, hogy az idegen (magyar) légió magyarjai amnesztiáltatnak, s minden katonai szolgálat alól felmentetnek.

E távirat a legénység hazaszállitása közben közöltetett Klapka tábornokkal, s igy a hazamenőknek megadott annyi megnyugtatást, a mennyit az osztrák kormány irásban lekötött szava adhatott.

Részünkről megtétettek a kellő lépések, miszerint értesitve legyünk: vajjon a lekötött szó beváltatott-e, az adott igéret megtartatott e?

Fájdalom! nem váltatott be; fájdalom! nem tartatott meg. »Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu.«

Erről majd Irataim második kötetében lesz szó.

Seregünk tehát feloszlattatott. A hazakivánkozók Alessandriából, Milanón át csapatonként Peschierába

---

Non giunsero a ottenere per essi piena amnistia, ma si la promessa che non verrebbero puniti come ribelli e disertori. (Lettera Rechberg al Conte Károlyi plenipotenziario austriaco a Zurigo, Vienna 24. Agosto 1859.)

A jeles történetirónak ez előadása merőben ellenkezik

1. a villafrankai békeelőzménynyel, melyben szóról-szóra ez olvasható: »Amnistie pleine et entière est accordée de part et d'autre aux personnes compromises à l'occasion des derniers événements dans les territoires des parties belligérantes«;

2. Napoleon császár fentebbi távsürgönyével, melynek hitelessége felől kezeskedem;

3. ellenkezik a zürichi békekötésnek XXI. czikkével (Francziaország és Ausztria közt) és XXII. czikkével, (Francziaország,

szállittattak. Az ottani osztrák várparancsnok: Gál tábornok kijelentette, hogy késedelem nélküli hazaküldésükről gondoskodva lesz. A szállitás könnyitése végett a sereg négy osztályra osztatott fel. Minden osztály öt századból alakittatott össze, s egy-egy százados által vezettetett Desenzanóig, egy-egy piemonti tiszt társaságában. A vezénylettel *Mihalovics, Veress, Valentini* és *Novelly* századosok lettek megbizva. A huszárcsapat az utolsó osztályhoz csatoltatott.

A piemonti kormány mindent megtett, hogy katonáink a szükségesekkel ellátva, jó emlékkel hagyják el az olasz földet. Az ingyen szállitás vasuton történt. Minden legény kapott köpönyeget, fehérnemüt, tizenöt napi zsoldot, kenyér- és husadagot.

Mindenhazatávozó ily elbocsátó-levéllel lett ellátva:

Ő exczellencziájának, a szárd király hadügyminiszterének megbizásából.

Bizonyittatik, hogy e sorok előmutatója (például: *Markos János* gyöngyösi, hevesmegyei születésü) azon magyar katonák (hadifoglyok) számába tartozik, kik a villafrankai békeelőzményekben foglalt megállapodások

---

Ausztria és Szárdinia között) melyek ekként szólanak: »Pour contribuer de tous leurs efforts à la pacifications des esprits, les hautes parties contractantes déclarent et promettent que dans leurs territoires respectives, et dans les pays restitués ou cédés aucun individu compromis à l'occasion des derniers événements dans la peninsule de quelque classe ou condition qu'il soit, ne pourra être poursuivi, inquieté ou troublé dans sa personne ou dans sa propriété à raison de sa conduite ou de ses opinions politiques.«

Tehát vagy Bianchi téved, vagy ha nem téved, Rechberg idézett levele »mala fides« vádja alá esik.

által amnesztiáltattak, s a zürichi konferencziákon a három meghatalmazott közt kötött szerződés szerint házi tüzhelyeikhez való szabad és azonnali visszatérést nyertek.

Alessandria, 1859. szept. 12.

Petitti
tábornok vezérőrnagy.

(Olaszból forditva.)

A tiszt urak, ugy a hazamenők, mint a kün maradók három havi fizetésüknek megfelelő gratifikácziót kaptak. *)

A künmaradó altisztek és közvitézek közül az igazgatósági pénztárnak a dandárokhoz áttett maradékából minden közemberre 100, minden tizedesre 120, minden őrmesterre 150 frank jutott.

Azok számára, kik Amerikába vagy a dunai fejedelemségekbe akartak menni, ingyenelszállitás biztosittatott.

Engem a seregfeloszlatás végmozzanatairól *Ihász* ezredes a következő levéllel értesitett:

Ihász Dániel ezredes — Kossuthnak.

Acqui, 1859. szeptember 19.

Mint olaszhoni magyar sereg pályafutásunkat bevégeztük. Tegnap bucsuztunk el Alessandriában az utolsó csapattól. Jelen volt az olaszhoni összes magyar tisztikar. A bucsuzás leirhatlanul szivreható volt. Fájdalmunkat csak az enyhitette némileg, hogy az osztrák katonai szolgálattól mentesités biztositása megérkezett, még mielőtt a harmadik szállitmány elindittatott volna. Tudjuk, hogy az osztrák szavában bizni nem lehet, de megnyugvást keresünk azon

*) Ezt a piemonti kormánytól kapták; ezenkivül Napoleon császár részéről Pietri szenátor a tisztek számára kártalanitás czimén (á titre d'indemnité) százezer frankot reszolvált, a mi a tisztek közt rangfokozat szerint még juliusban kiosztatott.

gondolatban, hogy Napoleon császár csak nem hagyand talán magával játékot üzni. Én a haza menők közül vagy száz becsületes és lelkes altisztnek és közharczosnak adresszeket adtam Angliába a végett, hogy ha rosszul bánnának velök, tudósithassák azon adreszszek utján kormányzó urat. Jól megbeszéltem velök mind a levelezés módját, mind azt, hogy mire kell otthon vigyázniok, s miként kell magukat viselniök, hogy szegény hazánknak, ha még jövőben alkalom akad, hasznára lehessenek. Hazatérő embereink Veronában gyüjtetnek össze. Ott megyénkint osztályoztatnak. A felső-megyeieket Bécsnek, Pozsonynak viszik, a többieket más uton. Veronában az osztrák hatóság az első csapatot illendően fogadta. A többiekről még nem kaptunk tudósitást. — A hadnagyi karból visszatértek a hazába: Markó főhadnagy ur és Komjáthi, Szalay, Hetényi, Kiss, Ottlik, Scheda, Horváth, Ruszka, Pallos, Molnár és Kertész hadnagy urak. Az ittmaradt tiszt urak majdnem mind modénai szolgálatba lépnek; nevezetesen: Bethlen Gergely, Krivácsy és Zsurmay ezredesek, Novelli, Reh Valentini, Dobay, Benedicti, Mihálovics, Mayer és Pap Pál századosok, Jávorka, Palmano és Richon főhadnagyok, Vasváry, Guyon, Isléri és Saller hadnagyok. Tegnap itt volt Frapolli, modenai hadügyminiszter, személyesen beszélt az odamenő tiszt urakkal s velök megegyezett. Az altisztekből és legénységből harminczkettő vállalt szolgálatot Modenában, köztük husz huszár, kiket Bethlen toborzott a hazatérők utolsó csapatjából. — E napokban a Don Miguel-ezredből egy őrmester Lombárdiából transzportot hozott Alessandriába. Szolgálatát végezvén jobbnak találta a némethez többé vissza nem menni, s a modénai magyarokhoz csatlakozott. Mantuából két magyar szökevény jött. Azt beszélik, hogy ha a magyar ezredeket nem sietnek Olaszhonból eltenni, nagyon megkevesedik az osztrák-magyar hadsereg, s a modenai fog szaporodni. — Amerikába ingyen átszállittatnak huszonnégyen, Oláhországba huszonheten. Ezeken kivül külföldön maradnak öten. Ezek mesteremberek.

Tegnap reggel a király Cremonába utazván, Alessandriába váratott. Az összes magyar tisztikar s a hazatérők nyolczszáz főnyi utolsó csapatja, bevártuk őt a vasutállomásnál. Jelen voltak a katonai polgári főnökök is, és sok franczia tiszt. A király megérkeztekor felhangzott az »evviva il Re!« s a »vive le Roi!«, de kihangzott a magyar »éljen!« A király sapkát emelve üdvözölte

a kocsikban elhelyezett csapatunkat, ismételt fejhajtással köszöntötte a magyar tisztikart s Klapka után tudakozódott. Klapka tábornok nem lévén egyenruhában, hátrahuzódott, de a király meglátta, magához szólitotta, kezet szoritott vele (mit a jelenvolt olasz és franczia tábornokok közül senkivel sem tett). Vagy öt perczig beszélt Klapkával; biztatott bennünket, hogy a magyarnak van jövendője; sajnálatát fejezte ki, hogy nem harczolhattunk együtt vele a közös ellenség ellen, — s félórai tartózkodás után hangos »éljen«-ek közt tovább utazott, — — a mi szegény magyarjainkkal pedig elrobogott a gőzgép az osztrák határ felé.

Nekem s az utóbbi időben Törökországból érkezett Eberhard, Tüköry és Kiss József őrnagyoknak Lamarmora tábornok hadügyminiszter igéretet tőn, hogy mint a szárd hadsereg tisztjei, rangunkban félzsolddal »aspettativa«-ba fogunk helyeztetni. Várjuk a dekrétumot. — — — — — — — —

(Aláirva.) Ihász.

A feloszlatott magyar sereg tisztjeinek sorsa a következő rendelet által lett véglegesen elintézve:

Hadügyminiszteri sürgöny másolata, 1859. október 1-ről. (11,912. szám, személyügyi osztály.)

Mai keletü királyi határozat által a következő rendelkezések tétettek :

1. A magyar légiónak folyó évi junius 24-én kelt királyi dekrétummal kinevezett, itt alább megirt tisztjei, seregfeloszlatás folytán mai naptól a szolgálat alól felmentetnek:

Mogyoródy Adolf, őrnagy,
Novelly Antal, százados,
Veress Sándor, százados,
Mihálovics Lajos, százados,
Jávorka József, főhadnagy,
Richon Viktor, főhadnagy,
Podhorszky Ernő, főhadnagy,
Markó András, főhadnagy.

2. Megerősittetik a magyar légió következő tisztjeinek ideiglenes kinevezése, kik is a sereg feloszlatása folytán mai naptól fogva a szolgálat alól hasonlóképen felmentetnek ;

Gróf Bethlen Gergely, ezredes,
(Nemeskéri) Kiss Miklós, ezredes,
Kupa Hűmér, ezredes,
Zsliniczky Ödön, ezredes,
Vaisz Vilmos, százados,
Dobay Károly, százados,
Benedicty József, százados,
Pongrácz Lajos, százados,
Valentini István, százados,
Reh János, százados,
Kiss András, főhadnagy,
Molnár József, főhadnagy,
Némethy Sándor, főhadnagy,
Rham Ödön, főhadnagy.
Palmano János, hadnagy,
Hetényi István, hadnagy,
Komjáthy Henrik, hadnagy,
Vasváry Béla, hadnagy,
Szalay Mihály, hadnagy,
Horváth Gyula, hadnagy,
Scheda István, hadnagy,
Tolnay István, hadnagy,
Guyon Viktor, hadnagy,
Sallér Gusztáv, hadnagy,
Ruszka János, hadnagy,
Kertész János, hadnagy,
Weisz Auguszt, hadnagy,
Isléri Zsigmond, hadnagy,
Kakas József, hadnagy,
Molnár János, hadnagy.

3. Ugyancsak a magyar légió itt alább megnevezett tisztjei, seregfeloszlatás következtében mai naptól fogva várakozásba (aspettativa) helyeztetnek a neveikhez jegyzett évi illetékkel, mely mostani fizetésüknek felét teszi:

Ezredes Ihász Dániel, illeték 3,000 lira és egy lótartás.

Őrnagy Tüköry Lajos,*) illeték 1,750 lira és egy lótartás.

*) Egyike azon magyaroknak, kik elvérzettek Olaszország szabadságáért. Elesett Garibaldi szicziliai hadjáratában. Garibaldi egy hadihajó nevében örökitette meg a magyar hős emlékezetét.

Őrnagy Kiss József, illeték 1,750 lira s egy lótartás.

Őrnagy Eberhardt Károly, illeték 1,750 lira s egy lótartás.

4. Nemeskéri Kiss Miklós ezredes, a magyar légió 2. dandárának volt parancsnoka, mult szeptember 26-án kelt dekrétummal ő királyi felsége által a Szent-Móricz és Lázár-rend lovagjává neveztetett ki, s a lovagi rang számára alapszabályilag megállapitott diszitvény viselésére felhatalmaztatik; — kinek is az illető oklevél annak idején át fog küldetni.

5. A szolgálat alul felmentett tiszteknek az illető dekrétumok ki fognak adatni, s ugyanezen tiszteknek gratifikáczióképen a rangjukhoz kötött háromhavi teljes illeték egyszersmindenkorra kifizettetni rendeltetett.

Kelt mint fentebb.

Consummatum erat.

Az olaszhoni magyar seregnek már csak emléke maradt fenn.

*

Emlités tétetik a fentebbiekben arról, hogy feloszlatott seregünk tagjai közül sokan (mint szintén a Magyarországból későn érkezett Krivácsy ezredes és Dunyov alezredes*) is) modenai szolgálatba léptek.

*) Dunyov alezredes (később ezredes), derék hazánkfia, Garibaldi nápolyi hadjáratában (1860. szept.) veszélyesen megsebesült, ugy, hogy egyik lábát le kellett vágni. Különös végzete a véletlennek: Dunyov ezredes egy fontos küldetés végett volt a M. N. Igazgatóság által a keletre kiszemelve; csata előestéjén kapta ez iránt a M. N. Igazgatóság rendeletét; készséggel fogadta, de katonai becsülete nem engedte, hogy egy már elhatározott ütközet előestéjén hagyja el a csatatért, tudtomra adta tehát, hogy a csata után rögtön megfelel felhivásunknak; néhány órával később egy ágyugolyó leteritette a hős hazafit; haldokló gyanánt vitetett el a csatatérről, állapota reménytelennek tekintetett; az amputáczió sebbel-lobbal hajtatott végre, de ő megélt, bár sokat szenvedett és szenved most is. Jelenben mint nyugalmazott olasz ezredes, köztiszteletben él Pistojában.

Nehogy »Modena« alatt valaki azt a bizonyos modenai herczeget találja érteni, a ki horvát határőrökkel szerette volna Francziaországot benépesiteni, nem lesz érdektelen kissé felvilágositani, hogy mi volt az a Modena, melynek hadseregében vitéz hazámfiai szolgálatot vállaltak.

Kitörvén a háboru Ausztria és Szárdinia között, (ápril 29.) Massa és Carrara tartományok lakosai leverték a modenai herczeg felsőségi jelvényeit, s a szárdiniai királyt diktátorrá kiáltották ki. A turini kormány hadat izent a modenai herczegnek, okul adván, hogy a herczeg, Szárdinia tiltakozásai és veszélyei daczára, makacsul ragaszkodott Ausztriával kötött szerződéséhez, mely az európai kötésekkel ellenkezik, s azonkivül teljes szabadságot hagyott birtokaiban Ausztriának Piemont megtámadása végetti hadikészületekre.*) A modenai herczeg Bécsbe folyamodott segélyért. *Rechberg* gróf (ki *Buol-Schauenstein* grófot az osztrák külügyek vezetésében felváltotta,) azt adta válaszul, hogy császárja végtelenül sajnálja, de hatalmas ellenséggel állván szemben, seregétől egyetlenegy zászlóaljat sem szakithat el. S midőn a herczeg bécsi ügyvivője: *Volo* gróf rémülten felkiáltott, hogy igy hát az ő ura, fejedelme kénytelen lesz országát elhagyni, — *Rechberg* gróf maga sem látott a herczeg számára más választást hanem azzal vigasztalta *Volo* grófot, hogy majd visszavezeti Ausztria a herczeget trónusára.

A pármai herczegnő is hasonló vigasztalást kapott.

A modenai herczeg (V. Ferencz) junius 11-én elhagyta országát. Háromezer modenai katonát vitt magával, kiüritette a közpénztárakat, (2.690,000 lirát talált

*) Cavour jegyzéke gróf Forni modenai miniszterhez, 1859-ik május 7-én.

bennök,) elvitte a korona minden ezüstkészletét és ékszereit, még a muzeumok emlékpénzeit s a könyvtárak értékes kodexeit és kéziratait is; egyszersmind nyolczvan politikai foglyot vasraveretett s magával hurczoltatott Mantuába.

A pármai kormányzó-herczegnő ellenben az által iparkodott fia számára birtokait megmenteni, hogy kinyilatkoztatta, miként ő barátja akar lenni mindenkinek és ellensége senkinek, (1859. május 12.) egyszersmind az angol kormányhoz fordult, segitené őt semlegességét fentartani. Angliában akkor még a toryk voltak kormányon, s ez alkalommal is bebizonyitották, hogy állitólagos semlegességük daczára mennyire szitanak Ausztriához. Lord *Malmesbury* angol külügyér keserü szemrehányásokat tett a turini kormánynak, a miért a pármai állam egy részét megszállotta. *Cavour* gróf válaszul felkérte *Malmesbury* lordot, legyen szives a harcztér földabroszát egy kissé tanulmányozni és megemlékezni, hogy Piemont invázióját Ausztria nagyrészben Pármából készitette elő ugy, hogy Szárdinia a mely perczben Ausztria által megtámadtatott, tényleg háboruban találta magát Modenával és Pármával, minthogy azok Ausztria katonai rendszerének Olaszországban kiegészitő részévé engedték magukat alakittatni; különben is kissé későn jutott a pármai herczegnőnek eszébe semlegességről beszélgetni, midőn volt alattvalóinak haragja elől szökésben keresett menedéket.

Párma és Modena Viktor Emánuel hatalmába került. Modenába *Farini* Károly küldetett, a páratlan erélyü hazafi, egyike azon kimagasló történelmi alakoknak, melyek Olaszország egységének utjában mint mértföldjelzők állanak.

A villafrankai békeelőzmény egyik pontja az volt, hogy V. Ferencz herczeg visszahelyeztetik Modena birtokába.

Farini julius 15-én ennyit sürgönyzött táviratilag a minisztereknek Turinba: »Ne hagyjatok utasitás nélkül. Tudtotokra legyen, hogy ha valami szerződések folytán, melyeket nem ismerek, a herczeg kisérletet tenne, én őt a haza és a király ellenségének fogom tekinteni, s mint ilyennel fogok vele elbánni. Senki által sem hagyom magamat elkergettetni, ha életembe kerül is. *)

De a veszély épen Modenában volt legfenyegetőbb, mert a herczeg ötezer emberrel a Pó partján táborozott.

Emlékezzék az olvasó *Cavour* ama nevezetes szavaira, melyeket a villafrankai villámcsapás után jelenlétemben *Pietrinek* s általa Napoleon császárnak mondott: »konspirátorrá leszek, forradalmárrá leszek, de ezt a békét végrehajtatni nem engedem.«

És ugy tőn, a miként mondotta; nyomban, még mielőtt hivatalától megválna.

A villafrankai kötés alá volt irva. Hivatalosan meg kellett előtte hajolni: *Cavour*, a miniszter, rendeletet küldött Farininak, hogy hagyja ott Modenát.

De *Cavour,* a hazafi-forradalmár, magánpalotájába magához hivatta hajnalban **) a republikánus *Frapolli*

*) Luigi Frapolli »Cenni intorno a Luigi Carlo Farini« 1864.

**) Hajnalban! Igy szokott Cavour fogadni. 1860. szeptemberben, midőn Teleki Lászlóval s Klapkával Turinban voltunk azon egyezményt megkötendők, melyről Irataim második kötetében leszen szó, egy este éjfélre huzódott értekezésünk Cavourral. — »Késő van, mondá, holnap folytatjuk. — »Hány órakor?« kérdezém. — »Öt órakor reggel.

Lajost, s e kérdéssel szólitotta meg: »Akar ön közreműködni Olaszország megmentésére?« — »Igen,« volt a felelet. — »Jó, hát menjen ön rögtön Modenába, bocsássa magát *Farini* rendelkezésére, ha őt még ott találja; ha pedig engedelmeskedve a rendeletnek, melyet kénytelenek vagyunk neki kiadni, *Farini* elment volna, vegye ön a védelmet kezébe, csináljon ön fegyvert minden karóból, s ha a herczeg be akarna törni, kergesse ön a Póba seregét, azokat a méltatlan olaszokat, kik hazájukat megtagadták.«

Pár óra mulva bekopogtatott hozzá *Malmusi*, a modenai gyülés elnöke, s fegyvert kért. Cavour össze-vissza csókolta. »Derék emberek vagytok, mondá. Én már nem vagyok hadügyminiszter, de kiséreljünk meg egy kis csinyt! Rögtön pár sort vetett papirra, s azt mondta *Malmusinak*: »Menjen ön ezzel az arzenálba; ha ez irásra önnek fegyvert adnak, siessen vele Modenába.« — Adtak. El is vitte.

Farini megkapta a visszahivó rendeletet s ezt felelte rá táviratilag: »A királyi biztos engedelmeskedik, de a polgár a néppel rögtön katonává lesz.« (Farini sürgönye Modenából, 1859. julius 16.)

Többet tőn. Katona nélkül, egy napi menetre az ellenségtől, egy lehangolt nép által környezve, az ős fejedelmi palota erkélyéről magát diktátorul mutatta be Modena lakosainak, fenhangon kiáltva le hozzájuk:

Nem lesz késő?« — »Késő? nem, valóban nem,« felelém mosolygva. Ő még csak el sem mosolyodott, annyira későnek találta az öt órát. És valóban mikor öt órakor hozzá benyitottunk, a jól leégett gyertyákról láttuk, hogy ő már vagy két órát dolgozott.

»Előre Olaszország csillagával! Olaszország a villafrankai békét nem irta alá.«

Cavour julius 17-én ennyit irt neki:

»A miniszter meghalt, a jó barát tapsol határozottságodnak.«

Farini diktátor *Frapollit* hadügyminiszterévé nevezte ki. Igy alakult az a modenai hadsereg, melyben magyarjaink szolgálatot vállaltak.

* * *

És én? — — —

Én vérző szivvel visszavándoroltam Angliába, miután nőm és fiaim társaságában pár hétig Savoya és Svájcz alpesei közt kerestem enyhülést.

A villafrankai katasztrófa hirére a legbadarabb pletykák keltek szárnyra Angliában, — hogy engem elfogtak, kiadtak az osztráknak, s isten a megmondhatója mi mindent tettek velem! — — Pulszky julius 25-ről tudósitott, hogy Anglia, Skóczia minden részéből özönlöttek a levelek barátaimtól, tele részvétteljes nyugtalansággal; Gilpint ostromolták a parlamentben, hogy mit tud felőlem, hogy bátorságban vagyok-e stb. — Szegény áldott nőmet annyira elrémitették, hogy idegbeteggé lett s betegen utnak indult; — távsürgönynyel állitottam meg Aix les Bainsben. — Ott találkoztunk.

Aztán amint az eszeveszett pletykák buborékjai eltünedeztek, a kiváncsiság kerekedett felül. — Seregestől jöttek a meghivások meetingekre; — szimpathizálóa dresszek tétettek keringésbe, miszerint alkalmam legyen nagy »felfedezéseket« tenni, s nagy feleletekben kitárni nézeteimet az olasz események felől. Pedig ép ez volt az, a mit tenni teljességgel nem szándékoztam. A

diskréczíót nemcsak illelmi, hanem hazafiui kötelességnek is tartottam; — s épen mert az indiskrét kérdezősködéseket ki akartam kerülni, sem meetingekre többé nem mentem, sem felolvasásokat nem tartottam; bár érzékenyen esett e megszokott keresetmódot nélkülöznöm.

De mig a mondott oknál fogva elhatároztam: többé nyilvánosan nem szólani, tartozni véltem meghittebb angol és skót barátaimnak annyival, hogy őket értesitsem, minő érzelmekkel kerültem vissza a kontinensről.

Ezt a következő levéllel tettem meg:

London, 1859. szept. 24.

A villafrankai végzetes nap oly perczben tette semmivé reményeimet, midőn hazám felszabaditása már csaknem kezünk érelmében volt, mint érett gyümölcs, mely leszedésre vár; és én ujra itt vagyok, szegény számüzött, mint négy hónap előtt voltam; csak tiz évvel öregebb a csalódás (disappointment) keserve miatt.

Csalódást mondok és nem megcsalatást. És czélzatosan szólok igy. Megcsalatás felett nem panaszkodhatom.

Gonddal voltam, hogy magamat s hazámat a megcsalatásnak még lehetőségétől is megóvjam; de a csalódás, mely ért, annyira nem feküdt a körülmények kényszerüségében, annyira nem igazolt s nem igazolható, hogy szivem csaknem megszakad a bánat miatt.

Ama villámcsapás nélkül a derült égről (a villafrankai béke), most midőn e sorokat irom, Magyarország már egy oly lapot töltött volna be a történelem évkönyveiben, a minő még nem sok van megirva, mert az egész nemzet egységes, kész és elhatározott volt, mint még tán soha. Mindazon érzelmek, melyek a nemzeti háztartásokba néha meghasonlást hoznak, nyelv, faj, vallás és osztályzati különbözetek, mind összeolvadtak azon egy nagy, közös elhatározásban, hogy meg kell szabadulni az osztrák ház gyülölt kényuralmától, mihelyt csak a háboru logikai kiterjedésre jutand.

És e tény biztos tudomása csak növelheti csalódásom keserveit. Igy állittatni meg ép akkor, midőn a szabadság érett gyümölcse felé kezeinket már kinyujtottuk: oly marczangoló kín, hogy azt leirni nem lehet.

De hát megtörtént; s a megtörténtet türni kell. Türetni fog nem bú nélkül, de nem is reménytelenül. Lelkiismeretemben nyugodt vagyok, hogy a becsületes ember és jó polgár kötelességét teljesitettem, midőn el nem mulasztám megkisérleni, vajjon az események szilárd alapon szülőföldem javára nem fordithatók-e?

És van a mi vigasztalhat is. Alkalmam volt biztossá lenni a felől, hogy semmi diplomácziai üzelmek, semmi ármányháló, melyet a despoták hazug mestersége fonhat, nem fogják soha nemzetemet azon változhatlan eltökélléstől elteriteni, hogy függetlenségének visszaszerzésére minden okszerű alkalmat megragadjon.

Alkalmam volt megerősödni azon hitben, hogy ez eltökéllést sem a rettegtetés nem képes megtörni, sem bármely engedmények nem fogják megingatni, melyekhez a Habsburgok szorultságukban folyamodhatnak. — Megtanultam, hogy Magyarország tud türni, tud várni, de változni nem. — Megtanultam, hogy nemzetem nem csak elhatározott, de fegyelmezett is.

Ugy én, mint nemzetem, megerősödtünk azon meggyőződésben, hogy nélkülünk semmi nagy európai kérdés végleges megoldásra nem vitethetik, sem Európa helyzete tartós megállapodásra (settled condition) nem juthat a nélkül, hogy Magyarország jogai s igazságos igényei kellő számbavételben részesülnének.

E meggyőződés biztosit jövendőnk felől. Mi hiszünk szabadságunk jövőjében, tehát szabadok leszünk. Az e hitnek megfelelő határozottság az egész nemzetnél religióvá emelkedett.

E tanulságokban van némi vigasztalás. S nekem egy más vigaszom is van. — — — — Annak tudata, hogy nem engedvén magamat igéretek által befolyásoltatni, hogy visszavonhatlan tények garancziájához ragaszkodván, mielőtt a felkelésre jelt adnánk, hazámat nagy szerencsétlenségektől s

jövőjét épségesnek óvtam meg. Ez legalább egy világos pont meghiusult reményeim sötét egén.

S azt is jól esik tudnom, hogy miattam s általam hazámfiai közül bajba senki nem keveredett; mert óva intettem számüzött honfitársaimat, legyenek türelemmel, ne adják fel becsületes szorgalmuk által kivivott állásukat, mielőtt az események oly fordulatot nem vesznek, hogy őket arra felhivni igazolva legyünk. Még Amerikában élő hazámfiait is hirlapok utján intettem: várakozzanak s ne mozduljanak. S hála ez elővigyázatomnak, egyikök sem zavartatott ki helyzetéből miattam.

De a magyar ezredekből ejtett hadifoglyok önkényt gyülekeztek zászlónk alá. — Már öt szervezett zászlóaljunk volt. Több mint négyezer ember. (Irgalomnak istene! három hét alatt huszonöt ezeren is lettek volna!) A háborunak váratlanul vége szakadván, kötelességemnek ismertem a vitéz csapatok helyzetét biztositani. Kivánatosnak látszott, hogy azok zöme inkább haza térjen, mintsem a föld hátán szétszórassanak — föltéve hogy számukra szabad hazatérést biztosithatunk. Kivántuk tehát számukra először: a teljes amnestiát, másodszor hogy osztrák katonai szolgálat alól végkép fel legyenek mentve. Mindkettő sikerült. Francziaország insisztált s Ausztria engedni kénytelenedett. Figyelemmel fogjuk kisérni, ha adott szavát Ausztria beváltja-e. — — — — — — —

Ennyi felvilágositással tartozni véltem a rokonszenves érdeklődésnek, melyet angol és skót barátaim irántam tanusitottak. Többre kiterjeszkedni, ugy erkölcsi mint hazafiui kötelességek tiltanak. — Csak annyit még egyszer hangsulyoznom kell, hogy keserves csalódás jutott sors-osztályrészemül; de megcsalatás felett nem panaszkodhatom.

Jőjjön a minek jőni kell. Határozottnak, késznek talál. — A siker áldása istennél van. — Embernél a kötelességérzet sugallta becsületes igyekezet.

Engedjék remélenem, hogy szives baráti érzelmeiken irántam s az enyimek iránt, a közel mult események nem változtattak.

(Aláirva) Kossuth.

E levelem, bár nyilvánosságra nem volt szánva, a hirlapokba utat talált s alkalmat nyujtott oly nyilatkozatokra*) személyem felől, melyek csak növelhették keblemben a hála-érzetet, melyre az angol nép iránt kötelezve vagyok és maradok mind halálomig.

*) A magyar olvasó bizonyára szivesen veendi, hogy a kezeim közt levő e számos nyilatkozat egyikét — a »Scottish Banner« 1859. október 1-ei számában megjelent czikkét — egész terjedelmében ide iktatom. *Helfy.*

Kossuth.

»A Kossuth Lajos által irt és Mr. John M'Adam polgártársunkhoz intézett levél, Skóczia népétől a csodálat és bánat érzelmeivel fog olvastatni; — csodálattal a nagyhirü számüzöttnek magasztos felfogása iránt szerencsétlen hazája helyzetét illetőleg, és bánattal, hogy egy ily nemeslelkü ember és nagy hazafi ujból csalódott. Kossuth bizik abban, hogy barátai Skócziában ugyanazon érzelmeket fogják táplálni iránta és övéi iránt, daczára az utolsó események váratlan kimenetének. Ő meg lehet róla győződve, hogy ez ország népének bizalma iránta ép oly nagy, sőt nagyobb, mint valaha. Egy embernek nagysága ép annyira látható a balsorsban, mint a szerencsében. Több mint tiz hosszu évig élt Kossuth ez országban és sohasem mondott le a reményről, hogy hazája visszaszerzi szabadságát, és nem mulasztott el semmi alkalmat, hogy annak jogait védje. Ha közönséges ember volt volna, elfelejtette volna honát és adoptált volna mást. Fényes tehetségeinek csak egyike is minden országban nyereségnek tekintetett volna, és ő befolyásra és hatalomra tehetett volna szert. De ő inkább aránylagos homályban és szegénységben élt, semhogy elmulasztotta volna, hazája iránt való kötelességének eleget tenni.

De vannak hazafiságán kivül bizalmunknak Kossuth iránt más okai is. Ő Nagy-Brittániában való tartózkodása alatt ritka eszélyességet tanusitott. Sohasem avatkozott a mi hazai dolgainkba,

és külpolitikánkat illetőleg, amennyiben hazáját érdekelte, sohasem tolta előtérbe azon eszmét, hogy annak szabadságát katonával vagy pénzzel elősegitsük. Minden, mit tőlünk kivánt, az volt, hogy ne akadályozzuk a törekvéseket, melyek az általa annyira óhajtott tárgy körül kifejtetnének, és hogy befolyásunkat ez irányban érvényesitsük. Ily ildomosság nem volt minden számüzöttnek erénye, ki menedéket keresett közöttünk. Orsini és társai felhasználták a hivatalos felvigyázat hiányát ez országban és összeesküvéseket szitottak elannyira, hogy köztünk és Francziaország közt majdnem háboru keletkezett. Midőn minden ujság ezen számüzöttek magaviseletével foglalkozott, soha, a mennyire mi emlékszünk, Kossuth neve velök egy sorban nem emlittetett. A más nemzetek szabadsága iránti legközönyösebb emberek is sokkal több bizonyitékát látták Kossuth becsületességének, hogysem feltehették volna róla, hogy az európai szabadság ügyét ily módon akarná szolgálni.

Kossuth nemcsak nagyeszü embernek, hanem nagy államférfiunak is bizonyitotta magát. Olvasóink nagy része fog rá emlékezni, hogyan vezette ő Magyarország ügyeit, midőn hazája történetének legválságosabb korszakában diktátor volt. Akkori magaviselete nemcsak egy rangba helyezte őt a legnagyobb hazafiakkal, hanem a legnagyobb államférfiakkal is. Azóta ő meg nem hazudtolta azon véleményeket, melyeket akkor politikai tehetségei felett alkottunk magunknak. A legjobb beszédek, melyek ez országban a külügyek felett tartattak, a Kossuth Lajoséi voltak. Ezzel sokat mondunk, ha tekintetbe veszszük, hogy nem kevés nagy államférfiunk van saját törvényhozó testületeinkben is, kik azon előnynyel birnak, hogy anyanyelvökön beszélnek. Kossuthnak kifejezésmódja oly nyelvben, mely nem az övé, kiváló értelmi tehetségeinek méltatására vezet bennünket. A kik egy vagy több idegen nyelvet tanultak, tudni fogják, mily nehéz azokon tisztán, könnyen és erőteljesen irni, és hogy mily kevesen vannak, kik az állhatatosság és tehetség ily eredményeit képesek előmutatni. Ezek előtt különösen Kossuth nyelvészeti tehetsége a csudálat és bámulat tárgyát képezi. Az ő beszédei — mint már megjegyeztük — nemcsak mintaképei politikai bölcseségének és hazafiui érzelmeinek, hanem egyszersmind mintaképei a tiszta, hatalmas angol nyelvezetnek. A két beszéd, melyet röviddel ezelőtt a City Hallban tartott, az angol klasszikus irodalom állandó részét képezendi. De beszédei nem egyedüli termékei irodalmi géniuszának, melyek dicséretre késztetnek, hanem minden levél, mely tőle ered, felkölti figyelmünket. Legutolsó levele, mely lapunk más hasábján található, jeles angol stiljénél fogva is figyelemre méltó.

Eleget mondtunk annak kimutatására, hogy a bizalom, melyet a skót nép Kossuthba helyezett, nem nélkülöz mély alapot. A mit még tennünk kell az, hogy megmondjuk, miért nagyobb iránta bi

zalmunk most, mint valaha. Ennek okai saját leveléből merithetők. Ő konstatálja, hogy reményeiben csalódott, de meg nem csalták. Ő nagyon is át volt hatva az isteni tanácstól, hogy »ne helyezd bizalmadat fejedelmekbe vagy emberek fiaiba.« Ő fel akarta használni a despoták féltékenységét hazája felszabaditására, valamint tudta, hogy a minden dolgok intézője az ember haragját saját dicsőségére fordithatja. Azzal vigasztalja magát csalódásában, hogy a kényurak hazudozó mestersége nem fogja egy pillanatig sem elforditani figyelmét attól, hogy minden alkalmat felhasználjon Magyarország függetlenségének visszaszerzésére. Nem nemes kijelentés-e ez »egy szegény számüzöttől, ki tiz évvel lett öregebb az utóbbi események eredménye okozta csalódás által?« Nem bizonyitása-é ez azon állitásnak, hogy egy ember nagysága ép annyira mutatkozik a jó- mint a balsorsban? Sejtvén a csalódás valószinüségét, intette földieit a számüzetésben, hogy ne indittassák magukat a türelmetlenség által és várjanak, mig ő fel fogja őket hivni, hogy gyüljenek össze és ragadjanak fegyvert hazájok függetlenségeért. Tudjuk továbbá, hogy négyezer földije elhagyta Magyarországot és csatlakozott a szövetségesekhez. A két hadviselő fejedelem békekötése után sikerült neki igéretet nyerni tőlük, miszerint ezen hazafiaknak meg fog engedtetni, hogy háboritatlanul térhessenek vissza hazájukba. Igy Kossuth mindent megtett, a mi emberileg lehetséges volt, és eléggé igazolja, hogy a skót nép ezen nagy hazafi, államférfiu és tudósba még nagyobb bizalmat helyez mint valaha.«

Vége az első kötetnek.

TARTALOM.

MÁSODIK FEJEZET.

A kontinensen tartózkodó emigráczió érintkezései a franczia és turini kormánynyal a háboru elött s levelezése Kossuthtal. — Kossuth meghivatása Párisba.

HARMADIK FEJEZET.

Kossuth utja Párisba. — Értekezés Napoleon herczeggel s III. Napoleon császárral. — A magyar nemzeti igazgatóság elsö ülésének jegyzökönyve.

NEGYEDIK FEJEZET.

A semlegesség kérdése Angliában. — Népgyülési szónoklatok. — Kormányváltozás.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Időköziek.

HATODIK FEJEZET.

Ut Olaszországba.

HETEDIK FEJEZET.

A fegyverszüneti katasztrófa.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Az olaszhoni magyar sereg feloszlatásának történetéhez.

Igazitandó:

Lap	*Sor*	*Hiba*	*Igazitás*
59	15 felülről	életükre	itéletükre
77	11 »	márczius 28.	ápril 28.
229	8 alulról	nem elég arra	elég arra
232	13 »	passé	passe
249	12 felülről	eszményeknek	eseményeknek
364	4 »	többieknek	többi tiszteknek